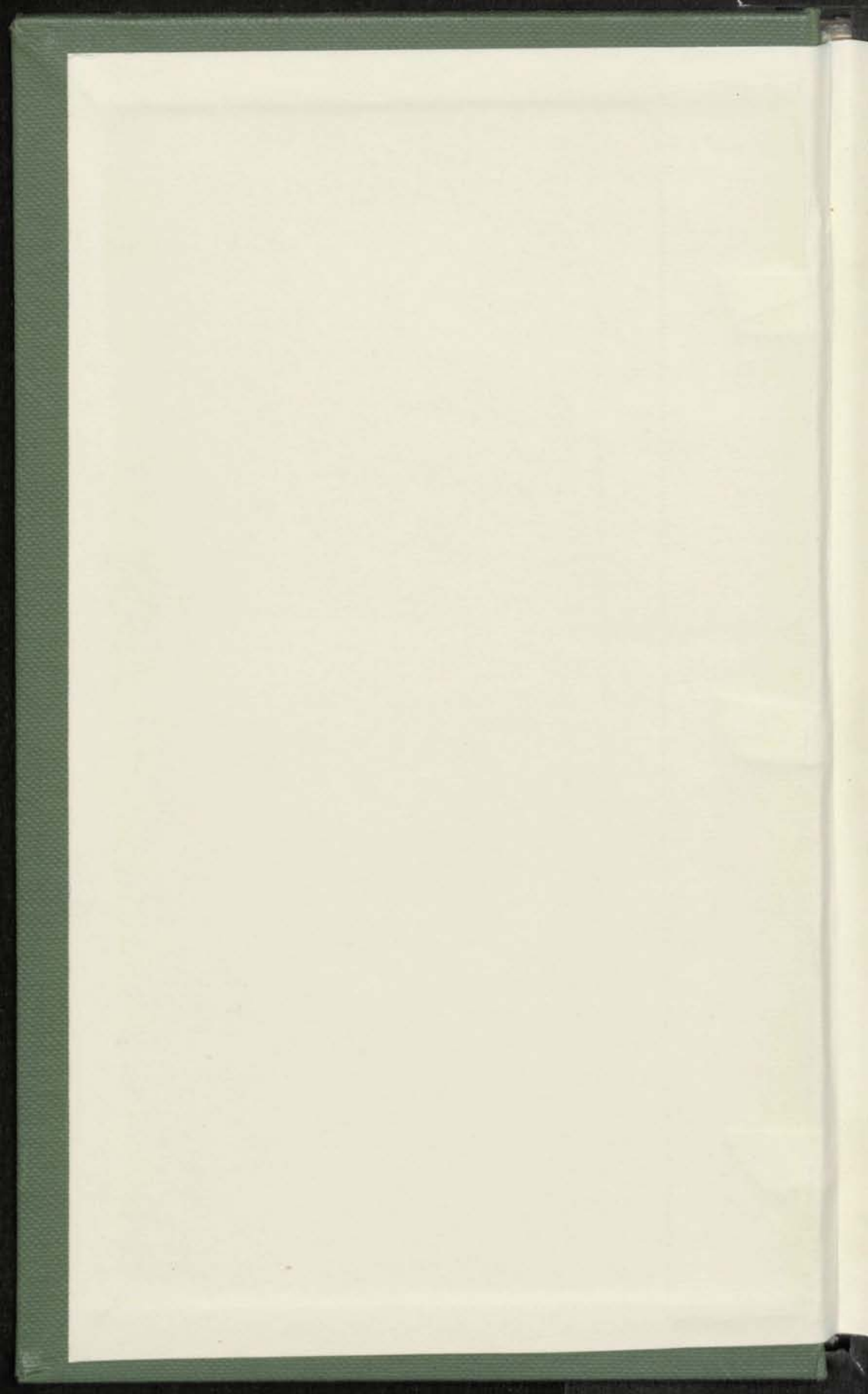
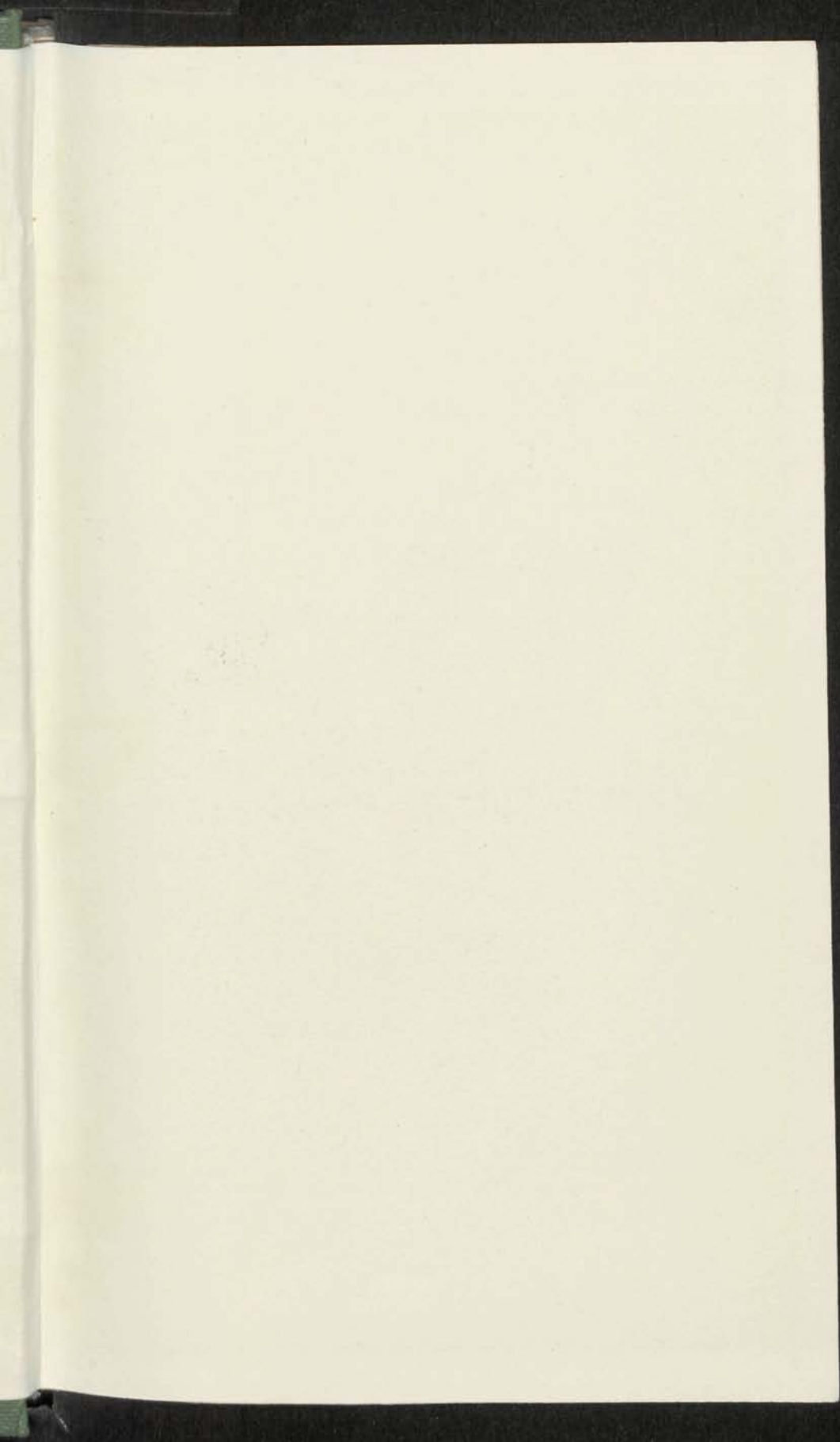
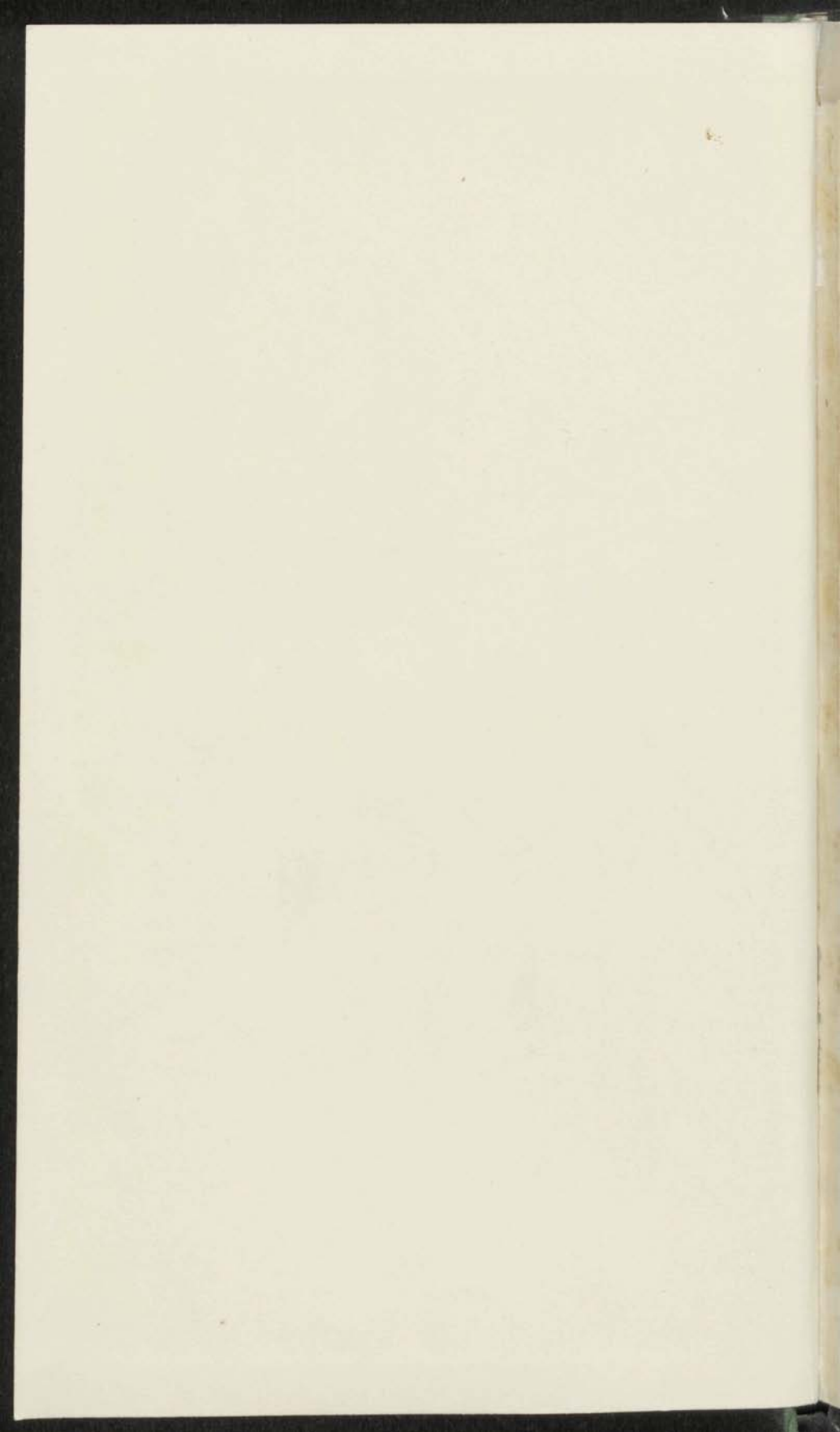

ft
en
nde

3

1

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TAFEL I. LAND- EN VOLKENKUNDE
IN DISCHEN
T. I. H. O. C. H. M. I. F.

T I J D S C H R I F T
VOOR
INDISCHE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDACTIE VAN

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

DEEL XIII.

VIERDE SERIE.

DEEL IV.

BATAVIA,
LANGE & CO.

'S HAGE,
M. NIJHOFF.

1864.

THE UNIVERSITY

OF TORONTO

LIBRARY

1827-1828

1827-1828

1827-1828

1827-1828

1827-1828

1827-1828

1827-1828

1827-1828

1827-1828

I N H O U D

VAN

HET DERTIENDE DEEL.

BLADZ.

Bijdragen tot de geschiedenis der kerk van Batavia, door J. F. G. Brumund.	1
De Mapalus-vereenigingen in de Minahassa.	190
Nog iets over het Omi-spel, door F. C. Wilsen.	192
Aanteekeningen, gehouden op eene reis naar de zuid-wester- eilanden (Maart 1862), door H. C. van Eijbergen.	193
Namen der gewestelijke Europesche gezaghebbers, enz. op Java en Madura, door J. Hageman Jcz.	227 en 557
Het landschap Bolaäng-Mongondouw, door J. G. F. Riedel.	266
Twee belegeringen van Malakka (1756/57 en 1784), door E. Netscher.	285
Bali. Fragment van eene reisbeschrijving, door J. F. G. Brumund.	362
Une rébellion à Timor en 1861, par A. de Castro.	389
Overzicht der betrekkingen van de Nederlandsche Oost-Indi- sche compagnie met Siam.	410

INHOUD.

BLADZ.

Schets van Montrado in 1861, door M. von Faber.	457
Pijagem van den vorst van Mataram, door K. F. Holle.	492
Reis naar Siak, door J. S. G. Gramberg.	497
Reis naar de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, de Goram- en Ceram-Laut eilanden en oostelijk Ceram, door P. van der Crab.	531

BIJDRAGEN
TOT
DE GESCHIEDENIS DER KERK
VAN
BATAVIA
DOOR
J. F. G. BRUMUND.

Adriaan Jacobsz. Hulsebos is de eerste predikant te Batavia geweest.

Door de classis van Amsterdam, den 27^{en} April 1615 voor Indie benoemd en bevestigd, reisde hij weldra daarheen (*).

(*) Resolutieboek van den Bat. Kerkeraad, folio 3.

Dat resolutie boek heeft op zijn titelblad eene aanteekening, onder teekend J. H. Zas, 1676, die ons zegt, dat het vier boeken bevat, als:

A heeft 73 bladen, beginnende van 4 Januarij 1620 tot 22 Julij 1622.

B heeft 77 bladen, beginnende van 8 Augustus 1624 tot 29 Mei 1627.

C heeft 54 bladen, beginnende van 1 Januarij 1629 tot 11 December 1631.

D heeft 145 bladen, beginnende van 4 Maart 1641 tot 30 Decemb r 1645.

In dat jaar 1676 werden waarschijnlijk die vier boeken tot een bundel zamengebonden en waren de resolutien van den kerkeraad voor de ontbrekende jaren, ongetwijfeld, reeds verloren geraakt.

Zeer waarschijnlijk dat de vier boeken geen kopijen, maar oorspronkelijke manuscripten zijn, omdat hun schrift onderling verschillend en zeer oud is.

Ook Valentijn heeft, voor zoover zijne aanteekeningen betreffende de stichting der kerk van Batavia strekken, uit het resolutieboek geput. Jav. zaaken van de godsdienst, pag. 6.

In 1619 deelde hij met zijn landgenooten den strijd en de gevaren der belegering van het fort Jakatra, door de Engelschen, Jakatranen en Bantammers.

Zijn naam wordt genoemd onder de eersten van hen, die met van den Broecke, bij Coen's vertrek naar Ambon in dat fort achterbleven. Wij lezen dien ook onder een brief van 9 Februarij 1619, door den raad des forts, waarin hij zitting had, aan den Regent van Bantam geschreven, en onder het contract, door dien raad op den 11den Maart 1619, met Bantam gesloten; ook was hij de eerste van een gezantschap, uit het fort aan Widiak Rama (Widjaja Krama), den regent van Jakatra, gezonden. Hij zat ook in die vergadering, welke besloot, „dat de kommandeur Pieter van den Broecke in 't hof bij den Koning, waar deze toen gevangen gehouden werd, zoude gaan; doch—vervolgt Coen—de predikant Hulsebos, die van hen in den raad genomen was, is daartegen geweest en heeft deze resolutie niet willen teekenen.” Hij zoude ook tot de gijzelaars behoord hebben, die zich, overeenkomstig de gestelde, maar gelukkig niet opgevolgde artikelen aan boord der Engelsche schepen hadden te begeven, totdat het fort aan de Engelschen zoude zijn overgegeven (*).

Een brief is bewaard gebleven van Hulsebos aan de S^{rs}. van den Broecke en Houbraken, welke Hulsebos vooral doet kennen als een man van karakter, die zonder aanzien des persoons de waarheid durfde zeggen. Van den Broecke, te Bantam gevangen, waarheen hij van Jakatra was overgebragt, had zich met Houbraken in een brief aan die in het fort hard beklaagd en hen zwaar beschuldigd wegens een uitval, door de belegerden gedaan, die echter noodzakelijk had moeten geschieden, wilden zij zich zelf niet als met gebonden handen in de magt des

(*) Batavia's grondvesting door Joannes Camphuis bij Valentijn. Mr. J. A. van der Chijs, de Nederlanders te Jakatra, pag. 64, 82, 115 seqq; 212 seqq, 217 seqq; 225.

vijands, die hen steeds meer insloot, overleveren. Van den Broecke Houbraken en de andere gevangenen, ruim zeventig man, hadden daarom van de wraak des Regenten van Bantam moeten lijden. Onder den indruk dier kwade bejegeningen hadden beiden geschreven, dat de belegerden met dien uitval „noch de reden gevolgd, noch de dienst der E. Maatschappij gezocht, noch concientie gebruikt” hadden.

Hulsebos noemt dit in zijn brief „een kwaad en gansch onbehoorlijk gevoelen” en vervolgt:

„Voorwaar woorden, voortgekomen uit bangheid en vrees, maar geenzints uit reden, want zoo men de huisvaders moet toevertrouwen huus huisgezins ongeval in alles te resisteren, alzoo behoorde men ons ook niet redenloos en inconscientieus geacht te hebben, als die beiden wel voorzagen. wat u daarvan kon overkomen of de generale Maatschappij te verwachten stond, te weten uit den voortgang van 't werken tegen ons duizendmaal meer kwaad, als nu uit dezen kon ontstaan.

„UE. schrijft, dat wij eene partij zouden zoeken te verderven en om hals te brengen. God geve, dat het contrarie niet waarachtig worde. Wij hoopen christelijk gehandeld te hebben, hoewel men onbedachtelijk anders presumeert, waaromtrent de tijd, de moeder aller waarheid, nog eens zal oordeelen. (Wij) hoopen ook, dat de almachtige God ons voortaan goed geleide en beraad zal gelieven te verleenen, opdat (wij) niets onbedacht, noch tot uwe ruine dienende zullen ter hand nemen: ook dat UE. al te haastig en onbedacht gevoelen tegen ons zal omkeeren en veranderen, ten fine der E. Maatschappij's middelen mogen worden gepreserveerd, onze harten in liefde en eenheid verbrand, ons aller leven gesalveerd, en wij eindelijk ook (is 't niet voor de menschen) immers voor God eene zuivere en derhalve onbevleete conscientie zullen hebben te vertoonen, waarover niet eene partij, maar Hij zelf de aller regtvaardigste regter zal zijn, waarop wij ons gerust verlaten, hoopende dat

de vrienden aldaar binnen weinig tijd eenig contentement zullen bekomen, hetgeen God gunne (*)."

Had Hulsebos alzoo, door den bijzonderen stand en loop der zaken, een belangrijk deel aan de staats- en krijgsverrigtingen van zijn tijd, niet minder ijverig en werkzaam was hij in het ambt zijner zending.

Vermits het „Resolutieboek,” het boek der handelingen van den Bataviaschen Kerkeraad, eerst met het jaar 1620 aanvangt, vinden wij daarin niets aangeteekend van 't geen Hulsebos, toen reeds vier jaar in Indie, vroeger heeft gedaan, met welk schip hij aankwam, waar en hoe hij daar aanvankelijk werkzaam was. Wij mogen echter uit het later door hem verrigtte veilig besluiten, dat hij zich van den aanvang af een waardig dienaar der kerk heeft beloond.

Den 14den Januarij des jaars onzes Heeren 1620 vergaderden met hem op zijne uitnoodiging en ten zijnen huize vier mannen, met namen, Jacob Anthonisz. Dabbeltrijck, Johannes Bloem, Cornelis Maes en Cornelis Lubbertsz. De drie laatsten waren krankbezoekers; de eerste, proponent genoemd (†), werd later tot predikant te Batavia bevorderd en bevestigd.

Het doel hunner bijeenkomst was hoogst belangrijk en van groote beteekenis voor den vervolge.

Hulsebos, welke tot dien tijd „de Duijtsche sabbathsdienst” in het fort had waargenomen, maar zonder kerkeraad, zonder avondmaalsviering, zonder kerke-orde, sprak hen daarvan.

Het was een staat van zaken, die niet langer mogt voortduren. En allen waren dit met hem eens.

De gemeente toch bestond „al reets ter plaetse Jacatra uijt

(*) Mr. J. A. van der Chijs, de Nederlanders te Jakatra, pag. 164.

(†) Resolutie boek. Zie ook Valentijn, Javaansche zaaken van de Godsdienst, pag. 6. Over de proponenten en krankbezoekers der Indische kerk, later.

menichte van zielen van verscheidene natiën." Daarom was het pligt, „dat men allengskens, benevens gewoonlijke godsdienst, ook de ceremonies regelde en de gewoonten der kerk Gods in 't Vaderland mede innevoerde."

Ook achtte men het noodig, dat de prediking en de avondmaals-bediening in de Maleische taal zouden geschieden.

De Indische kerk had reeds van den beginne af een levendig besef van hare grootsche taak als zendingskerk onder heidenen en mahomedanen, moge zij ook niet altijd met billijke middelen en op gepaste wijze die taak hebben vervuld.

Daarom, „gelet hebbende met behoorlicke consideratie op verscheiden propositiën," door hun eerwaarden medebroeder Adriaan Jacobsz. Hulsebos gedaan, besloten die vier mannen met hem eerbiedig te verzoeken:

„Dat bij de E. H. Genl. en de Raden mogt worden vergunt ende geordonneert:

1°. D'exercitie van de godsdienst in de Maleische tale, ende daartoe opgereg't en geordineert een bequame ende gelegene plaetse, met ordre bij wien en op wat tijde het sal geschieden.

2°. Dat so bij de kerckelijke personen goed geoordeelt wort, het H. Avontmael mede geëxerceert ende bedient worde, en oock hoe dikwijls?

3°. Ingevalle den predikant ofte beijde de predicanten Adriaen Jacobsz. Hulsebos ende Jacob Anthonisz [Dubbeltrijck] blijven, bij de magistraet vergunt wierde, noch te mogen kiezen als ouderlingen 2 personen omme met haer als een kerckenraet op't gene voorvalt te resolveeren ende alsdan des Raets authorisatie daertoe te versoecken.

4°. Dat d'arbeijders des sabbaths behoorlick mochten rusten ende afstaen van haren arbeit om de godsdienst te mogen frequentieren.

5°. Dat uijt last ende met ordre van E. H. Genl. alle 4 maenden mogen omnegaan ende aenseggen alle degene die in

dienst van de Compie, ende gechristent zijn, haer des sondaechs in de predicatie te vervoegen.

6°. Dat de geboden van de duijtsche ofte neederlantsche personen moge gaen tot 3 maelen toe als in 't vaderlant."

Op deze verzoeken en voorstellen, door hen ingediend, ontvingen zij reeds den volgenden dag een gunstig antwoord.

Zij konden aanvangen met het verzochte en daaromtrent de nog verder noodige voorstellen doen. De werklieden zouden des Zondags rusten van hun arbeid en ter kerke komen. Drie dagen, de Zondag, Donderdag en de daarop volgende Zondag zouden voor de geboden gesteld worden. Omtrent het ten vijfden verzochte merkte de gouverneur-generaalen raden op, „dat sij meijnden sulcx gedurende hare residentie alhier gedaen te sijn”, terwijl men verder noodig achtte, dat Jacob Anthonisz Dubbeltrijek naar Ambon ging, wiens plaats echter, zoo spoedig een kerkelijk persoon uit het vaderland mogt aankomen, weder zou vervuld worden.

De kerkeraad antwoorde daarop, dat zij de Nederduitsche en Maleische predicatie, benevens avondmaals-bediening regelen en daarmee, als ook „met de ordre van geboden en de ommeegang in de gemeente” zou aanvangen. Hij meende echter „t soude noodich sijn, dat Jacob Anthonisz hier continueerde, vermits qualick bij een predicant, sonder hulpe alles kan gedaen en waergenomen worden, ende Amboijna alreeds met 5 bequame personen versien is, oock voor Bantham nog 2 bequame preponenten sijn, hier noch andere voorleesers en oock alrede 2 binnenwaert aen sijn, mede met voornemen het preponeren aen te vangen”.

Met de prediking ving men aan of juister vervolgde men, maar nog bijna het geheele jaar verliep, voor de zaak haar gansche beslag kreeg, daar men het in de gemeente niet eens kon worden omtrent de kerke-ordering en de regeling van den dienst.

Immers wij lezen in een schrijven van Julij deszelfden jaars „van debatten en schriften, daerop bij sommige broeders pro et contra gevallen” (*). De adressanten Michael Serouij, Willem Gerritsz, Wessel Gerritsz en Jan Dircksz van Goes dringen, even als anderen, door hen genoemd (welke „hun approbatie op de proposities” van 15 Januarij hadden gegeven), ook reeds hadden gedaan, in dat schrijven er op aan, „dat die voortaan niet en zullen gestaekt maar voltrocken worden — dat Adriaen Jacobsz Hulsebos predicant, van nu aff alle gelegentheit sal aanwenden omme behoorlicke personen tot solemneele kerckenraedt op te soecken, te eligeren ende te stellen, als oock mede de bedieninge des H. Avontmaels te communiceeren ende dat alles in alsulcke ordre ende wijze, als de stichtinge der saecke ende der tijt, tusschen dit en September naest comende zal connen lijden ende toelaten, ende als dan met de presente broeders fijnalick te resolveeren, ende de saecke ten eijnde te brengen.”

Zoo waren dus toen nog geen ouderlingen verkozen, geen kerke-ordeningen getroffen, geen avondmaal gevierd, noch de Maleische dienst aangevangen.

Nog een andere oorzaak van vertraging vermeldt Hulsebos in eene Remonstrantie, in het begin van December deszelfden jaars aan den gouverneur-generaal overgegeven (†).

Dubbeldrijck schijnt, in weerwil van het gedaan dringend verzoek, althans voor eenigen tijt, daar hij op het einde des jaars weder als onderteekenaar der kerkelijke resolutiën voorkomt, naar Ambon of elders te zijn gezonden, „waerdoor,” zoo vervolgt Hulsebos, „aan d'eeene zijde bij gebreck van behoorlick getal, 't welck, wel verstaende in kerckenstemmen niet minder dan 5 personen vermocht te sijn, de saecke een goede wijle gestaeckt is.”

(*) Resolutie boek enz. fol. 4 en 5.

(†) Ibid. fol. 6.

Het vijftal, weder voltallig geworden zijnde „door het aencomen van Cornelis Maes kranckbezoeker”, kwamen zij terug op hun verzoek van 15 Januarij, dat men het reeds vroeger hun toegestane omtrent de verkiezing van twee ouderlingen en de regeling der bediening des H. Avondmaals, waarvoor zij nu den tijd bepaalden, andermaal mogt bevestigen.

Dit geschiedde bij resolutie van 11 December 1260 (*), waarbij werd goedgevonden in gevolge verzoek: „dat op Sondag toecomende na de predicatie de gemeijnte aengedient sal werden, hoe van meeninge zijn een goede gemeijnte alhier te vergaderen, en 2 bequaeme ouderlingen te kiezen, om beneffens de kerkendienaren alhier de saecke der gemeijnte waer te nemen, ende een goede politije onder haer te doen onderhouden tot welstant van de kereke Gods, ende dat tot dien eijnde het H. Avontmael des Heeren, drij weecken daer naer, sijnde den 3^e Januario 1621 toecomende, alhier sullen uijtdeelen.”

Deze resolutie was geteekend door J. P. Coen, J. D. Carpentier, Jacob Deedel, Martinus Souck, Pieter Direkz, A. van Uffelen, Thijmen Michielsz, Capt. Janssen, Thijs Corn. Vleijshouwer, secretaris.

En hiermeê was van wege kerkeraad en regering bepaald, dat de kerkelijke zaken spoedig geregeld en de bediening des avondmaals weldra ingesteld zouden worden.

Den vijftienden December verscheen dan ook reeds „eene resolutie van 't H. Avontmael des Heeren”, vervat in 20 artikelen (†).

Deze resolutie handelt over de avondmaalsviering, de avondmaalsgangers, de benoeming van ouderlingen, den kerkenraad, het kerkeraad's zegel en de kerkelijke boeken.

(*) Resolutieboek enz., fol. 6.

(†) Ibid. fol. 7, 8 en 9.

De dag voor de eerste avondmaalsviering werd daarin bepaald op 3 Januarij 1621.

Zij, die hoewel nog geene lidmaten zijnde, toch het avondmaal wenschten te vieren, zouden om hen niet, „in 't eerste met de hoochste ondersoeckinge ende examinatie in religie ofte gelove te beswaren” mogen volstaan met de onderteekening van „seecker cort formulier” om na mondelinge belofte en vertoon van „goet getuigschifte hares wandels” toegelaten te worden.

De lidmaten, in het vaderland aangenomen, zouden op vertoon van hunne attestatie worden toegelaten. Bij gemis daarvan moesten ook zij zich aan genoemde bepalingen onderwerpen.

Als lidmaten der gemeente zouden alleen beschonwd worden de bewoners van het fort, de stad en omstreken van Jakatra; niet zij, welke „geen vaste plaetse te lande gecoren hebben”.

Ook de scheepvarende ledematen mogten tot het avondmaal komen; echter die hunner, welke nog geene lidmaten waren, konden daartoe niet tot ledematen aangenomen worden.

Ook zouden slechts tot het avondmaal komen allen, „die kennisse hebben van de Duijtsche tale, daerinne het Evangelium gepredickt wort”.

Daarom zou men ook de Engelschen „met redenen soecken te induceeren tot communicatie met hun eijgen natie, volck ofte kercke, sonder daerinne iets voorders te doen”. Als redenen daartoe wordt, nevens hun taal en van het onze verschillende avondmaals ritueel, nog opgegeven, dat zij ook „een andre Compie. dienen, ende men niet en weet hoe hen de saecken door den tijd mochten toedragen”.

Het avondmaal mogt ook niet „te water ofte te scheepe, maer alleenlijk te lande in de predick plaetse, ende voor de geheele gemeijnte publiekelyken worden bedient” en wel vier maal 'sjaars, iederen eersten Zondag van Januarij, April, Julij en October.

Het moest steeds eenige dagen vooraf aangekondigd worden, voorafgegaan door „de proefpredicatie ofte belijdenisse des ge-

loofs." Verder moesten twee ouderlingen verkozen worden, wier diensttijd een jaar zoude zijn en wier ambt niet alleen zoude medebrengen de kranken te bezoeken, troosten en te vermanen, maar ook voor ieder avondmaal in de gemeente te vernemen, „off' daer iets hinderlicke ofte ergelijckx voorgevallen sij, opdattet in tijts, so veel doenlijk is, worde geremediëert."

De kerkeraad zoude magt hebben „om te doen dat goedt, raedsaem en noodich is, so in 't stuck des oordeels als der discipline."

Hij zou echter niet tot de excommunicatie mogen overgaan van hen, die „hier gene eijgene ledematen ofte ingezetenen" zijn— „doende nochtans nevens de andere 't gene hun amptshalven belast en tot stichtinge der gemeijnte hooch noodich is."

Eenmaal 's weeks zou de kerkeraad vergaderen, en wel op Donderdag of Maandag. Hij zou alles, wat „notoir ofte van importantiën" was ter kennisse van de respective Magistraat der plaatse brengen om daarin hare hulp en approbatie te bekomen.

Het zegel van den kerkeraad werd bepaald, alsmede dat men de verschillende kerkeradsboeken en registers op nieuw en dubbeld zoude aanleggen.

Wij laten hier deze resolutie volgen, als zijnde de eerste „kerke ordening" van Batavia, nevens de korte geloofsbelijdenis, welke de aankomende, bejaarde ledematen, en de „belofte", welke de ouderlingen moesten onderteekenen.

Resolutie van 't H. Avontmael des Heeren.

Wij onderschrevene ten beroepe van onsen eerwaerden broeder Adriaen Jacobsz Hulsebos, predicant der stadt Jacatra, te samen gecomen ende gecompareert zijnde ter plaatse daertoe geordoneert, ende gehoort hebbende verscheijden propositien, pointen ende vraechstukken, bij hem voorgesteld ende geallegeert, alles voornamentlijk nopende het gebruik des H. Avontmaels, het stellen van

Ouderlingen, Kerckenraedt en 't gene daeraf dependeert, hebben naer hartelijk wenschen des segens Godts over 't gene ons te doen stont, ende met rijpe deliberatie ende overweginge van alles, so veel ons mogelijk is geweest, eenstemmelijck verstaen ende goetgevonden, gelijk wij als noech verstaen, stemmen ende goetvinden 't gene volcht:

1.

Dat men met de bedieninge van 't II. Avontmael des Heeren, hier ter plaetse op Jacatra, eerst daechs ende so haest mogelijke is, sal aenvangen ende beginnen, te weten voor d' eerste mael den 3 Januario naestcomende, ende dat men van nu aff de vercondinge daervan aen de gemeijne christenen sal doen, ende ondertusschen alle mogelijke vlijt aenwenden, om bequame communicanten te versaemen, en bij een te brengen.

2.

Dat men de gene die hen tot gebruijck des H. Avontmaels en des Heeren gemeijnte sal willen begeven, en tot noch toe bij gene gereformeerde kercke en zijn aengeteeckent ofte communicanten geweest, in 't eerste met de hoochste ondersoekingende ende examinatie in religie ofte gelove niet en sal beswaren, sullen die nochtans boven mondeling antwoord en beloften gehouden zijn (benevens mede bringinge van goet getuijgschifte hares wandels:) onderteeckenen zeecker cort formulier, in sich vervattende de voornaemste pointen der christelijke gereformeerde religie tot dien eijnde daertoe gestelt en geformeert, mits haer meede onderwerpene de christelijke discipline als dat behoort.

3.

Dat de gene die in 't vaderlant ofte elders lidtmaeten der gemeijnte geweest zijn, sullen voor hare communicatie gehouden

zijn hare attestatie ofte getuijgen daervan meede te brengen en te tonen, ofte anders dezelve ordre, examinatie en teeckeninge onderworpen zijn als die gene die nieuw tot de gemeijnte en sacramenten aengenomen worden.

4.

Dat alleen voor leedematen deser kercke sullen aengenomen en gehouden worden de geene die hare residentie ofte woonplaetse te lande in 't fort, in de stadt ofte daer buijten sijn houdende, hetsij dan borgers vrijeluiden ofte in den dienst van de Compie. noch sijnde. D' andere geen vaste plaetse te lande gecoren hebbende, zullen zijn en blijven leedematen der kercke van daer sij hare belijdenisse gedaen ofte lest de sacramenten genooten hebben.

5.

Dat de gene die te scheepe varen ende noch noijt geen communicatie gedaen en hebben, niet en sullen als lidtmaten aengenomen worden, maer sullen moeten hun onthouden tot hunne naerder gelegentheijt, vermits op scheepen varende sij nimmermeer blijvende plaetse en hebben, maer nu hier en dan daer vertrecken, oock omdat in geene plaetsen in de Indias ergens dan alleenlijck hier het sacrament des H. Avontmaels genuttigt ofte uijtgedeelt wordt, ende den tijt der uijtdeeling alhier seer selden ofte nimmer en souden connen treffen; die gene nochtans t' scheepe varen en lidtmaten sijn, sullen (als voorseijt is:) tot de tafel des Heeren gelicencieert worden, so dickwils als in de bedieninge present zijn.

6.

Tot het Avontmael des Heeren en sal voor eerst noch niemant toegelaten worden, dan alleene die gene die kennisse hebben van de Duijtsche tale, daer in het Evangelium gepredickt wert,

de restleerende, van wat geslachte, lant off conditie sij sijn, sullen werden opgehouden tot datse de Duytsche spraecke zullen hebben geleert, ofte het woort Gods in hare tale sal worden gepredickt.

7.

Dat men de Engelschen, die meede onder de jurisdictie van dese stadtplaetse, en met ons in eene confessie van religie zijn (sulcx iets op ons ofte d' onse versoeckende) provisioneelick tot naerder goetvindinge, 't zij van de kercke in 't vaderlant ofte de meestemmende kerckendienaren in Indië sijnde (sal met redenen soecken te inducereen tot communicatie met hun eijgen natie, volck ofte kerck, sonder daer in (als boven) iets voorders te doen, vermits in 't uijtreyken een geheel ende gantsch andre ordre hebben, als bij de kercke in 't Vaderland en ons alhier gebruijckt wert, oock een andre Comp. dienen, ende men niet en weet hoe hen de saecken door der tijt mochten toedragen, en oock de meeste onder hun de Neederlantsche tale niet en connen verstaen, en sij oock hare besondere leeraer ende discipline hebben.

8.

Dat het Avontmael des Heeren niet en sal te water ofte te scheepe maer alleenlijck te lande in de predickplaetse, ende voor de geheele gemeijnte publijckelijcken sal worden bedient ende geëxcerceert, ende dat viermaelen des jaers te weten, den eersten sondach in Januarij, April, Julius en October, ten ware enige nootsaekelijcke verhinderinge voorviel en dat bij advijs van de kerckenraedt.

9.

Dat alle personen die in hun jonge jaren ofte oude manbare dagen op de belijdenisse hares geloofs gedoopt sijn, meede als ledematen sullen mogen de tafel des Heeren gebruijcken so dick-

wils als hun sal gelegen comen, mits volgende ende voldoende d' ordre als vooren.

10.

Dat als de bedieninge des H. Avontmaels aenstaet, men altijd de gemeijnte en Christenheijt 't selve 14 dagen te vooren sal condigen en aendienē, opdat haer de ledematen behoorlick prepareeren mogen tot hetselve, en daencomelinge haer bequamelick daer naer voegen, dat voor de bedieninge des Avontmaels de proeffpredicatie, ofte belijdenisse des gelooffs sal worden gedaen en dat naer ofte als de tijt best sal connen lijden ofte toeteladen.

11.

Dat de lidtmaten te lande hare residentie hebbende, so sij comen te vertrecken, 't sij naer 't Vaderlant ofte elders, daer men meede het H. Avontmael uijtreyckt, hare attestatie van de Kercke alhier sal geworden ende mede gegeven worden, omme hun te dienen naer behooren.

12.

Dat men met de naeste gelegentheijt uijt d' opgeteeckende ledemaeten ofte communicanten (met believeen van de hooge magistract) sal soecken uijt te vinden ende te kiezen 2 bequame personen, gesont in geloove, hebbende goet getuygenisse haers levens, ende deselve naer voorstellinge aen de gemeijnte in den dienst des ouderlingschaps bevestige, om benefens den kerckendienaer, opsicht te hebben op de leer ende de cudde, alle swacheeden der ledematen ende argernissen te weeren, en den welstandt der kercke te helpen versorgen, so veel mogelijk sal sijn.

13.

De bedieninge van de ouderlingen zal zyn een geheel jaer ende niet langer, daer naer sullen telckens uijt de gemeijnte

andere gestelt werden, so onderlusschen, d' een off d' ander sal comen te vertrecken ofte aflijvich te worden, sal een ander in hun plaetse gestelt worden, opdat altijd de kerckelijke vergaderinge niet minder dan uijt 5 personen bestae.

14.

Dat de ouderlingen sullen gehouden sijn volgens hun ampt niet alleen somtijts de krancken te besoecken, eenige te troosten, te vermanen ofte aen te spreecken, maer oock alle 3 maenden voor de communicatie alle de ledematen der gemeijnte te besoecken en te verneemen off daer iets hinderlicx ofte ergerlijckx voorgevallen en sij, opdattet in tijts so veel doenlijck is worde geremedieert, ofte bij hem ofte bij de kercke off ander middel naer nooteijsch des tijts, plaets ende personen.

15.

Dat de kerckelijke vergaderinge presenteerende de geheele gemeijnte nevens hare eijgen particuliere ledematen sal hebben behoorlick vermogen om te doen dat goedt, raedsaem en noodich is so in 't stuck des oordeels als der discipline, vermaenende, bestraffende, waerschouwende, dreijgende en dat geene daer aff dependeert, opdat alles in goede ordre aenvange, voortgae en continueere ter stichtinge.

16.

Dat aengaende den nijtersten noot (de kercke deser plaetse) nevens de lidmaten uijt 't vaderlant hier gecomen, ofte sich maer voor eenen tijt in dienst van de Compie. leggende (ten ware nader advijs en oordeel van de kercke des vaderlants) ende hier gene eijgene ledematen ofte ingesetene deser stadt ende plaetse sijnde niet en behooren, noch en sal mogen tot excommunicatie en afsnijdinge procederen, doende nochtans nevens d' andere 't gene hun amptshalve belastet en tot stichtinge der gemeijnte hooch noodich is.

17.

Dat de kerckenvergaderinge ordinaris ter weecke eenmael op gesette ende geordineerde plaets sal verschijnen het sij des Maendaechs ofte des Donderdaechs tén behoeve van de gene het nodigh hebben en 't gene wijders mochte voorvallen.

18.

Dat het gene notoir ofte van importantien sijnde bij de kerckenvergaderinge mochte goetgevonden ofte besloten werden, sal worden gebracht tot kennisse van de respectieve Magistraet der plaetse, om daerin haer hulpe ende approbatie te becomen, opdat door vervolch van tijt ende personen niet iets onbehoorlijcksx ingevoert ende alle argernisse vermijdet worde, maer in ordre geschieden.

19.

Dat het segel der kerckenraedt sal sijn eenen kandelaer met een brandende kaerse, en een starre daerop, aen den randt apocalipsi cappitel 2 vs. 1, aan d'een sijde van den kandelaer het wapen van de Compagnie aen d' ander zijde het wapen van der stadt, van de E. H. Genl. daerbij gegeven, gedrukt op wit pampier.

20.

Dat van alle kerckenhandelingen, beraemingen, acten, geschiedenissen, als oock van communicatie, doopinge en trouwinge sulen geformeert worden nieuwe boecken ende die dubbelt, berustende den eenen bij den kerckenraedt, en d' ander bij de respectieve plaetse alhier.

Dit alles sal den E. H. Genl. en Raedt worden verthoont ende voorgesteld ende daer op eerbiedentlijk haer approbatie verwersocht ende verwacht werden. Aldus gedaen ter vergaderinge voornoemt adi 15 December 1620. En was onderteeckenf:

Adriaen Jacobsz. Hulsebos, Jacob Anthonisz. Dubbeltrijck, Cornelis Maes, Adriaen Cornelisz. Pau, Jonas Arisz. van Wijmer, Daniel Lienersz., Cornel. Jorisz. Cronenburch, Joost Jacobsz. Thielen, Willem Gerritsz. van Gouda, Pieter Jeuriaenz. van Alcmaer, Bastiaan Martesz. van Vlissingen, Wessel. Gerritsz., Mr. Jan van den Broeck, Jan Dircksz. van der Gocs, Casp. Gillissen van Antwerpen.

Forma van de belijdenisse des gelooffs gedaen en geteekent bij de ledematen en communicanten van de eerste kercke en gemeijnte *Jesu Christij* der stadt Jacatra op Java majior in Asia, versamelt en aengevangen adi 3 Januarij anno 1621.

Ick gelove datter is een éénich ende éénvuldich Godt, in wesen drievuldich, in persoonen, Vader, Zoon en H. Geest en dat de Vader door Zijn eenich zelfs bestaende woort ofte Zone, door cracht des H. Geestes, heemel, aerde, zee ende alles watter in is, sienlick ende on sienlick uit niet geschapen heeft, ende noch het geschapene werck, en alle dingen door Sijn voorsichticheijt ende eeuwigen raedt alsoo onderhout en regeert, dat ons noch niemant bij gevalle gene, maer alle dingen van Sijn wijsheijt ende hant toecomen.

Ick gelove dat Godt den mensche geschaepen heeft na zijn eijgen beelt en gelijkenisse in heijlicheit ende gerechticheijt, ende dat de mensche in desen stant der scheppinge niet en is gebleven, maer heeft door ingevinge des duijvels en door moetwillige ongehoorsaemheijt hem selven ende alle zijne nacomelingen van dese gaven berooft ende gebracht in eeuwich verderff naer lichaem ende siele, also dat wij door d'errfsonde voor hem t'enmael onreijn ende kinderen des toorns gebooren worden.

Ick gelove dat de Vader Zijnen eenigen gebooren Zoon van eeuwicheijt uit hem gegenerceert, alleen uijt lieffde ende gronde-loose barmharticheijt tot ons beweect sijnde, in de volheijt des

tijts in de werlt heeft gesonden, geboren uijt de vrouwe de maget *Marija*, ons in alles gelijk uijtgenomen de sonde. Zijnde in eene persoon, ware Godt ende ware mensche die onder den rechter *Pontio Pilato* heeft geleeden, is gecruijst, gestorven en begraven, needer gedaelt ter Helle. Ten derden dage wederom opgestaen van den doode, opgevaren ten Hemel, sittende ter rechterlant Godts, zijns Almachtigen Vaders, van waer hij comen sal om te oordeelen de levendige ende dooden ende dat dese is de éénige rechter, ende zalichmaecker der Werlt.

Ick gelove dat de Heijlige Geest met de Vader en de Zoon zij de éénige waarachtige Godt van eeuwichijt van hun beijde uijtgaende ende mij gegeven om het gelove Christij ende aller zijner weldaden deelachtich te maecken, te stercken, te troosten en te regeeren. Ende dat Godt door deselve ende Zijn H. woort hem uijt het gantsche menschelijcke geslachte een gemeijnte ende Christenheijt ten eeuwigen leven uijtvercoren heeft. En die dobr éénheijt des warachtigen gelooffs van den beginne tot deñ eijnde des werelts toe, vergadert, beschermt, en onderhoudt, hebbende onder haer eenich hooft Christo onderlinge gemeijnschap aen de vergevinge der sonde opstandinge des vleesches en het eeuwige leven.

Ick gelove datter zijn 2 H. Sacramenten Doop en Avontmael ende dattet eerste namentlijk de H. Doop een teecken ende seegel is des verbonts Godts, ons beteeckenende ende verseeckerende de affwasschinge der zonden door den Geest en bloede Jesu Christi, welck H. teecken oock de gelovigen ende haren zade toebehoort. Ende dat het tweede namentlijk het H. Avontmael ons in het selvige lichaam en geestelijck leven vercreegen door d' inlijvinge Jesu Christi so langs so meer voet ende onderhoudt.

Ick gelove dat ick deser selver gemeijnte (die van alle andere secten des Sathans, door de vercondinge des H. Evangeliums suiijver gebruijck der H. Sacramenten ende der christelijcke di-

cipline onderscheiden is) een levendich litmaat ben ende blijven sal.

Verclare mij oversulx verplicht en gesint te sijn mij te houden ende te gedragen, in gevoelen, gesintheit en gelove, in alles na de leere des H. woorts Godts en Christelijke gereformeerde religie, cortelijck in de Neederlantsche confessie en Palts catechismo vervat en nu laest ano 1619 in de sijnode van Dordrecht bevestigt, naerder verclaert en geaprobeert, en in wandel, leven en ommegeanck getrou, cuijsch, matich en eerlick, also het een oprecht Christen betaemt, tot hetwelck alles, ick in mijne swakheijt de hulpe Godts met ernstige gebeden wil versoeken. Ende mij dus Godt verhoede in gelove ende leven vergrijpende, gaerne de christelijke vermaninge, berispinge, waarschouwinge, bestraffing ende discipline te onderwerpen. Tot secckerheijt dezès met mijn eijgen hant dit onderschreven.

Belofte bij d'aengenomen Ouderlingen gedaen en geteekent adi. 17 Januarij 1621.

Wij ondergeschreven ten beroupe van Adriaen Jacobsz. Hulsebos, predickant ende de presente broederen met approbatie van den E. H. Genl. en zijne Raden, gecoren, gestelt en bevesticht als wettelicke ouderlingen der eerster gemeijnte Godes binnen deser steede Jacatra, hebben verclaert ende beloofd so in onse solemneele bevestinge voor de gemeijnte Godts en de geheele vergaderde Christenheijt geschiet, als voor hem ende de broederen in 't bijzonder, gelijk als noch bij dese verclaeren en beloven dat wij elkx in 't bijzonder (door de genade des Heeren) ons in alles gelove, leven ende 't gene tot onsen ampte behoort sullen houden, dragen ende aenschicken, so het den ouderlingen der gemeijnte betaemt en ons affgeeijscht is, in alle voorvallende saecken die de welstant en ordre der kercke betreffen, den dienaer des woorts behulpsaem te sijn, oock naer vermogen alle Christenen met raet

en troost te dienen, acht te neemen op 't woort, 't recht gebruijck der Sacramenten en christelijke discipline ende t' gene wijders daer aff dependeert, als desulcke te doen staet.

Des ter oirconde en seeckerheijt hebben wij dit met onse eigen handen onderteekend desen 17 Januarij 1621:

WEIJNANDT RAEFF.
GOMMARES VAN STAEN.

De resolutie van 15 Dec. 1620, gelijk ook de andere, door ons aangehaald, betreffende de benoeming der ouderlingen of de instelling des kerkerads, zijn door Hulsebos, eenige krankbezokers en verder door onbekenden, zeer waarschijnlijk de meest notabele of wel belangstellende leden der gemeente, onderteekend.

De resolutie van 't H. Avondmaal werd den eersten Januarij 1621 achtervolgd door eene omtrent de verkiezing van twee ouderlingen, waarin goedgevonden werd de even genoemde Wijmandt Raeff, onderkoopman en Gommares van Staen, fabriekmeester, daartoe te benoemen (*).

Den volgenden dag reeds verscheen een resolutie van Coen en Rade (†), waarin goedgevonden werd, beiden tot het „voor-noemde ouderlingschap te eligeren en doen bevestigen”. Deze resolutie bepaalde tevens, „dat haere bedieninge sal duren een rondt jaer, ende niet meer.” Ieder jaar zoude een nieuwe keuze van ouderlingen geschieden, tenzij door vertrek of overlijden aanstonds in de vacature moest voorzien worden. Dezelfde resolutie stond tevens het door den kerkeraad voorgestelde zegel toe.

Den 17den daaraanvolgende werden beide ouderlingen bevestigd, na onderteekening van de hun voorgelegde schriftelijke belofte (§).

(*) Resolutie boek enz., fol. 9.

(†) Ibid. fol. 9 en 10.

(§) Resolutie boek enz., fol. 9.

In diezelfde maand en wel op den 15den Januarij (*) vaardigde Coen nog een placaat uit „in het belang der kerckeorde”, waarbij op de verbeurte van 50 Realen van 8^e en daarenboven arbitrale correctie, allen, „t sij vrije lieden off in dienst wesende personen”, verboden werd „hun, naer dese, bij ofte door andere te laten trouwen, doopen, hun vrouwen, kinderen, slaven ofte slavinnen te doen doopen, noch trouwen, dan bij consent en bij advijs van onse respective overheijt deeser plaetse, en dat bij den dienaren des H. woorts Godes, bij de classis van de H. kercke der vereenichde Neederlanden daertoe geauthoriseert, en bij ons gecommitteert.”

Een placaat, in de vorige maand, 11 December 1620 (†) door Coen tegen het concubinaat uitgevaardigd, doet ons evenzeer zijn ijver kennen om de kerk te dienen, als een blik werpen in den toenmaligen toestand der Bataviasche maatschappij.

„Verscheijdenen, gelijk dagelijks te merken was, Godt ende sijn gebot vergetende, leefden met slavinnen ofte bijsitten, tot een quaed exempel ende ergernisse voor hen, die eerbaerlijk soecken te leven”.

Het had ook reeds tot „horrible consequenties” geleid, „gelijk daarvan reeds beklachelijke ende bekende exempelen, als het verdoen van de vrucht, en dat d' eene bijsit door vergift d' andere soeckt te vermoorden, genoehsaem getuijgen”.

Daarom werd verboden, dat iemand, wie ook, „eenige slavin ofte slavinnen, bijsit ofte bijsitten in sijn, haer woonplactse ofte elders sal mogen houden, onder wat pretext hetselve ook soude mogen geschieden, op poene, so van ter contrarie sal bevonden worden gedaen te hebben, van arbitraele correctie.”

Na voorafgaande, „klock en trommelgeschal” werd dit placaat gepubliceerd „ter gewoonlijke plaetse,” terwijl tevens alle „offi-

(*) Ibid. fol. 10.

(†) Ibid. fol. 5 en 6.

cieren, justiciëren en dienaers" werden gelast bij overtreding „sonder eenige gunst, faveur en destimulatie" zich daar naar te gedragen.

En wel was het Coen ernst met dit placaat. Immers nog geen twee jaar later, den 20sten Junij 1622 (*), vaardigde hij een tweede uit: „dicteerende:

1. Met geen vrije vrouwen ofte slavinnen, 't sij jonge dochters ofte weduwen te boeleren op 50 realen boete voor d' eerste; de tweede daerenboven arbitraele correctie.

2. Geen vrouwen tot oneere te solliciteeren op arbitrale correctie.

3. Geen concubijnen in hujs te houden, noch met haer te versamelen op 100 realen boete voor d' eerste, en de tweede dubbeld, en de derde reijs 300 realen, nevens deportement ofte anders, en dat de slavinnen verbeurt, mitsgaders hare meesters indien het geweeten hadden, arbitraire gestraft zullen worden.

4. Dat de christen mannen, met ongeloovige vrouwen in simpele concubinagie boelerende, beide in goet en aen den lijve gestraft zullen worden.

5. Dat een onchristen, aenlegger tot de overtredinge sijnde, met de dood sal gestraft worden.

6. De overspeelders, bejide man ende vrouw gehuwelijckt wesende, ofte wel maer een derzelven gehuwelijckt sijnde, met 't swaert ter dood gebracht te worden.

7. Bloetschande na de enormitijt van saecken, aen lijff of goet te straffen.

Dit placaat werd den 18den Meij des volgenden jaars gerenoveerd.

Hij verbood ook bij herhaling aan de „herbergiers 's voormiddachs onder de predicatie gelagen te zetten ofte te tappen" op

(*) Recueil van placaten enz. onder Coen tot Mossel, 1620—1761, manuscript pag. 14.

boeten van 3 realen (*) en vaardigde een verbod uit „tegen het dobbelen en speelen op verbeurte van 't geldt, dat er gewonnen sal zijn, en daer en boven, so wel den verlieser als winner gecondemneert te werden in een boete na gelegentheijt der saecke” (†). Eveneens vaardigde hij verschillende resolutien uit in het belang der openbare zeden. Zijn militaire artikelen van 25 Julij 1628 vangen aan:

1°. Dat die den naem des Heeren met vloecken, sweeren ofte lasteren misbruijckt, boven arbitrale correctie geamoveert zal werden.

2°. Item op gelijke poene die dienaren van Gods woordt berispt, turbeert ofte in haere bedieninge belet” (§).

Er bestond eenstemmigheid tusschen Coen en den kerkeraad om de zaak der godsdienst te bevorderen; daarom mogt de laatste wel aan de classis van Walcheren en Amsterdam schrijven, „Z. H. E. (Coen) ons getrouwelijk de handt biedt in de nagevinge der kercke” (**).

Hulsebos was er niet alleen op bedacht om de kerk van Batavia te vestigen en wettelijk te regelen, maar ook om voor de toekomst in de steeds toenemende behoefte aan leeraren, daar en elders in Indie, te zorgen.

In een vergadering van verscheidenen, op 15 December 1620 ten zijnen huize gehouden (††), legde hij hun den staat der zaken open; „hoe en op het hoochste nodich en oirbaer het was, het lant van Indie precijsselijk te verzorgen ende te continueeren met ten minsten vier wettelijk geroepene en geautho-

(*) Recueil van placaten enz., pag. 3 en 5; 18 en 28 Augustus 1620.

(†) Ibid pag. 8, 28 October 1620.

(§) Ibid pag. 42.

(**) Alg. briefb. enz., 22 December 1628. Dit Afgaand brievenboek bevat, hoewel op den rug staat Ao. 1625 tot 1692, slechts brieven tot 1642 en nog een van 1679.

(††) Resolutie boek enz. fol. 3 en 4.

riseerde leeraren ofte predicanten, te weten, een binnen het fort ofte der stad Jacatra op Java; een op Amboijna in 't fort Victoria; een op Ternate binnen het fort ofte der stad Maleije ende een op de custe Coromandel, op ofte omtrent Paliacatte." De classis van Amsterdam was ook reeds "instantelijck en met ernst" door hem uitgenoodigd om de daarvoor bekwame mannen uit te zenden, maar tot nog toe te vergeefs. Geen meerdere predikanten waren gekomen. "Niet meer als 2 beroepene dienaeren, te weten: hij Adriaen Jacobsz. Hulsebos ende Sebastiaenus Danckaerts waren tegenwoordich in Asia en de lande van Oost Indië." Intusschen was hij "Adriaen Jacobsz. Hulsebos, geresolveert ende van meeninge in 't laeste van den jare 1621, ter oorsaecke van in 't vaderlant gehuwelijckt en alsdan sijn tweede verbondene tijt haest wederom geexpireert, ende bij de 6 jaren aldaer in de bedieninge geweest, hem alsdan naer Patriam te transporteeren." In geen geval konde echter "sonder merckelijke verachteringe ende ontstichtinge" een gemeente en vooral niet die van Jacatra "vaceeren noch stille staen". Hij stelde daarom voor, 't geen ook "allen ende elck in 't besonder hooch nodich hebben ingesien, goetgevonden, geordineert en toegestaen", om indien einde Junij 1621 "noch geen wettelijck beroepene leeraren uijt het Vaderlant en werden vernomen" alsdan alles te doen "om te becomen ende uijt te vinden een godvruchtich ende bequam persoon, de beroepinge waerdich wel geoeffent in de H. leere, gesont in de ware gereformeerde religie ende stichtelijeke van leven, wel lettende, soo't immers doenlicke is, op eenen alsulcken die sijnen tijt gaerne te prolongeeren ofte in de Indias te continueeren gesint is, opdat het alles door langsame experientie des te loffelijcker ten stichtinge procedeere; ende alsdan het zij met approbatie van de classis in 't vaderlant ofte de presente broederen predicanten, vermaenders ofte cranckbesoekeren aldaer naer ordinaire en noitoyre toestemminge van de Hooge Magistraet, kerckelijeke voor-

stellinge behoerlicke gewoonte der gemeijnte onses vaderlants; hem oock solemneelick en openbarelijck in de H. Dienst ende 't predicamt bevestigen, de handen opleggen ende met alle billicke volmachinge ten dienste nodich, autoriseeren ende d'Indiaensche christenheijt appliceeren, also wij (des Godt weet) sulcx bevinden ter stichtinge en welstant van de christenheijt dezès lants ende plaetse te behooren."

De Hooge Regering gaf gevolg aan deze „resolutie provisioneel noopende het kiezen ende stellen van een wetlijck dienaar in stede van Adriaen Jacobsz. Hulsebos;” want bij Resolutie van 15 Januarij 1622 werd „bij zijne Ed. en den raedt goetgevonden” uit eenige proponenten, door den kerkenraad daartoe voorgedragen, „maer onder andere recommandeeren den persoon van Jacob Anthonisz. Dubbeltrijck, als wel een van de best begaefste en een geschickt man van leven”, hem tot het predicants ambt t' admitteeren en volgens de christelijke en gebruijkelijke ceremonien te laten bevestigen” (*).

Dubbeltrijck werd alzoo de tweede predikant van Batavia en opvolger van Hulsebos. Dezelfde resolutie stond dezen toe en magtigde hem tevens om voor zijn vertrek naar het vaderland „een reijse innewaert aen te mogen doen om sich van den staet der kercke en der kerckendienaeren aldaer behoerlick te informeeren en op sijn wedercomste so aen ons alhier als aen den kercken regenten in 't vaderlant rapoort daarvan te doen ende geeijschte nootwendicheijt voor te dragen."

De krankbezoekers Adam IJsbrandsz. en Hendrik Theunisz. zouden hem daarbij op zijde staan. Zij moesten de kerken van Amboina, Banda en die der Molukken bezoeken (†).

Den eersten Februarij met het schip de Eendragt naar Am-

(*) Resolutieboek enz., fol. 39. Valentijn noemt de vier candidaten met Dubbeltrijck, Michiel Schagen, Thomas Schagen en Hendrik van Soest.

(†) Valentijn. Jav. zaaken van de godsdienst, pag. 7.

boina vertrokken, kwam Hulsebos, bij het binnen zeilen der baai, waar het schip bleef, treurig om het leven (*).

Het blijkt niet uit de kerkelijke papieren, dat de Maleische dienst, gelijk wij hoorden, reeds voorgesteld den 15den Januarij 1620, daarna weldra werd ingevoerd; integendeel mogen wij uit hun stilzwijgen besluiten, dat zij nog bleef uitgesteld, gelijk ook Valentijn bevestigt, daar hij vermeldt, dat men ruim anderhalf jaar later „besloot binnen een maand, een begin van den Maleijschen dienst te maken” (†).

Door verhinderingen moest dat weder uitgesteld worden, zoodat de Maleische dienst te Batavia eerst den daaraanvolgenden tweeden kersdag, 26 December 1621 aanving (§).

Dubbeltrijk ging daarin voor; weinige dagen na zijn benoeming tot predikant, werd hij als zoodanig „voor beide de taelen bevestigt”, waarin hij voortaan iederen Zondag preekte.

De kerkeraad van Batavia, gelijk blijkt uit de eerste brieven van daar naar de classis in 't Vaderland gezonden, drong er van den beginne af ook op aan, „dat in de Portugeesche, Chineesche, Maleijsche en Javaansche tael dienst gedaen wierd.” Ook had de classis van Walcheren toen reeds gesproken van „'t oprechten van een collegie te Leijden niet alleen in de theologie, maar ook in de Maleijsche tael spraek ten behoeve van Indie.” Daarbij was het echter gebleven (**). Eerst vele jaren later begon men de prediking in het Portugeesch te Batavia, terwijl de Evangelie prediking in het Javaansch en Chineesch voor de tegenwoordige jaren bewaard bleef.

Dubbeltrijk, die Hulsebos verving, was alzoo de tweede

(*) Valentijn Jav. zaaken van de Godsdienst, pag. 8.

(†) Ibid. pag. 6.

(§) Ibid. pag. 7.

(**) Ibid. pag. 7.

predikant van Batavia en tevens de eerste der Maleische gemeente. Hoeveel hij ook voor de Indische kerk scheen te be-looven, weldra stelde hij alle goede verwachting, omtrent hem gekoesterd, niet alleen geheel te leur, maar werd ook een groot smaad en schande der kerk. In 1623, voorzeker niet om zijn goed gedrag, naar Banda en Ambon gezonden, misdroeg hij zich ook in die beide gemeenten zoo zeer, dat men hem in zijn betrekking moest schorsen en zich verplicht zag te verzoeken, hem te doen opontbieden. Hij vergat zich geheel. Zijn vrouw liet zich van hem scheiden. Meermalen vergaderde de kerkeraad van Batavia over zijn zaak. Eindelijk werd het zoo erg, dat de kerkeraad eenstemmig verklaarde, „dat hij om verder onhejl en ontstichting voor te comen, dewelke uit zijn ongebondenheijt voortcompt, behoorde gedeporteert ende van alle kerekelicke bediening ontbloot te werden en verclaert onwaardich te zijn, die de naem van een bedienaer des goddelijcken woordts ofte kerckelijck persoon dragen soude.”

Binnen groepen, werd hem dit in den kerkeraad met vele vermaningen aangezegd. Maar geheel verhard, was zijn antwoord: „geen ergernisse gegeven te hebben; bedroeft er u niet al te seer over, want ik en ben er niet seer over bedroeft.”

Den daaropvolgenden Zondag werd zijn deportement van de preekstoel afgelezen (*).

Deze treurige geschiedenis der afzetting van Dubbeltrijck is ook eene zeer lang en breed verhaalde geschiedenis in het resolutieboek van den Bataviaschen kerkeraad. Wij geven daarvan nog het volgende:

„Is door Justum Henricum geaprobeert, hoe dat Jacob Antonisz. Dubbeltrijck, Januarij 15 in 't casteel in de camer van de Ed. Heer Specx, in presentie van deselve heer Specx ende den Heer Pieter Vlack, beide Raeden van Indien, item Sr.

(*) Resolutieboek, enz., 2 Maart 1626.

van Vijven, oppercoopman ende Justus Heurnius, predicant vrijwilliglick vereenicht is met Hester Jansz, van de welcke, hij bij rechte gescheiden was om overspel, ende die hem op zijn request van de Ed. Hr. Generaal ende sijnen Rade voorder vergont is, waarop hij haer de handt gaf ende custe; zij van 's gelijken, verclarende hier toe gesint te sijn, en vrijwillig haer hiertoe te begeven, ende niets op sijne persoon te seggen te hebben, ofte ten eenigen aensien eenige tegentheijt in hem te hebben; waerop haer van de geen die present waeren geluck gewent is ende haer is toegelaeten in 't fort als getrouwt personen 't saemen te wonen, gelijk zij hetzelve oock daerop gedaen hebben (*).

Dat die hereeniging echter van Dubbeltrijck's zijde slechts verlooning was, mag wel daaruit blijken, dat zijn reeds vermeld ontslag slechts een groote maand daarna volgde. Hij bleef zich ook zeer misdragen en was verloren voor kerk en maatschappij.

Sabastiaen Danckaarts, in 1622 van Ambon naar Batavia gekomen en aldaar tot predikant benoemd, kreeg in 1624 den uit het vaderland gekomen Justus Heurnius tot ambtgenoot (†). Joh. Cavalier werd in 1626 tot hun ambtgenoot en „tot Batavia voor de derde predikant bevestigd” (§). Toen deze kort daarop overleed, werd „met approbatie des Ed. H. Generaals tot den derden ordinaris dienaar dezer gemeijnte, beroepen den E. Abrahamum de Roij, in den jaere 1627 met het schip Prins Willem toegesonden” (**).

„Insiende den aenwas en swaerigheijt in de gemeijnte”, verzocht en verkreeg de kerkeraad, „dat de Eerw. D. Candidius 1632 beroepen ende de gemeijnte wettelick ende als de vierde pre-

(*) Resolutieboek enz., 22 Januarij 1626.

(†) Valentijn, Javaansche zaaken van godsdienst, pag. 8.

(§) Afgaand briefboek van 1625—1692, pag. 9.

(**) Algem. briefb. enz. pag. 28.

dicant toegevoeght mocht werden, alsoo de daghelijcse swaere en moeilijke occurrentien zulks ten hoogsten waeren vereij-schende". „Naer drie publijcke proclamatiën in de gemeijnte" werd hij „wettelijker bevestight". Hij was een man, van wien men vermeende „dat hij volgende sijnen voorigen loffelijken ijver en gaven, waer van alle gemeijnten, waer zijne Eerw. ge-weest was, getuijgenisse geven, en bij namens die van Sincan (Formosa), dat de kercke Godes te Batavia een treffelijken dienst door hem genieten zou" (*).

De Roij moest in 1633 wegens ziekte vertrekken. In zijn plaats werd benoemd „den 25 Septembris 1633 Nicolaus Mo-linaeus, die „eenige jaeren de gemeijnte J. Christi binnen Pali-acatte op de cust van Choromandel met stichtinge gediënt hadde" (†).

Danckaarts ontsliep, „den 2 April 1634 des morgens om-trent vijf uren (nae dat eenige maenden ziek was geweest) christelijk in den Heeren" (§).

Bij Danckaarts dood bleef alleen Molinaeus als predikant van Batavia over, daar Heurnius en Candidius, gelijk wij later meer omstandig zullen hooren, wegens een zendelingsreis, de eerste naar de Moluccos, de tweede naar Formosa afwezig waren. De kerckeraad verzocht daarom, dat een van hen mogt terug geroepen worden. Maar „hebben zulks niet connen ver-werven, oordeelende de Ed. Hr. Generaal en raeden, dat zoo-danige haestige wedercomste de christenheijt in de Uliassers (Saparoea) en Xincan (Formosa) zeer schadelijk zoude wezen." Te meer nog was hun terugkomst hooge behoefte voor de ge-meente van Batavia, omdat de kerckeraad alleen tot de overtuiging was gekomen, dat nevens de godsdienstoefeningen in de Nederduit-

(*) Algem. briefb. enz. pag. 49.

(†) Ibid. pag. 53.

(§) Ibid. 52.

sche en Maleische talen, ook die in de Portugesche moest gehouden worden, „insiende en bevindende door de generaele visitatie en meerdere kennis, dat vele inlantsche christenen van Goa, Macao, Cochin, St. Thomé en de kust Choromandel geboortigh, door de Portugesche predication merkelyk souden connen gesticht werden” (*).

Molinaeus had dit daarom reeds vroeger voorgesteld en ook vóór hem was daarover reeds gehandeld, maar de kerkeraad had dit steeds, gelijk ook toen weder Molinaeus voorstel, afgewezen, „oordeelende dit ondienstich, alsoo 't maer tot afbreuck der Maleische kerk strekken zou,” weshalve men maar bij de Maleij-sche (waarover al veel redenen tusschen de drie vorige opperlandvoogden en den kerkenraad gevallen waren) volgens vorige besluiten zonde blijven (†).

Geen wonder, dat bij zoo dringende behoefte aan onderwijs en prediking in de Portugesche taal en terwijl zoo niets beteekenende redenen daartegen werden aangevoerd, de kerkeraad met Molinaeus nu goedvond, „dat den eenen Sondagh in de Portugesche taele soude gepredickt worden door Molenaers, den anderen Sondagh, in de Maleische taele gelesen ofte gepredickt soude worden” (§).

Dr. Samuel Carlier, met het schip Prins Frederik Hendrik van Middelburg te Batavia gekomen, werd den 29 November in de plaats w. d. Danckaarts „saliger bevesticht”, nadat intusschen de predikant Petrus Scotten, die naar het vaderland zou terugkeeren, tijdelijk Molinaeus had op zijde gestaan. Deze was drie maanden voor Carlier's aankomst overleden (**).

(*) Algem. briefb. enz. pag. 52.

(†) Valentijn, Javaansche zaaken van godsdienst pag. 17.

(§) Als boven.

(**) Algem. briefb. pag. 61, 4 December 1634.

Daar het evenmin ons voornemen is een geschiedenis der predikanten van — als der kerk van Batavia te schrijven, zoo kunnen wij met het vermelde omtrent de eerste predikanten van Batavia volstaan; mogen we ook op onzen verderen weg enkelen hunner, gelijk wij zeiden, nog weer ontmoeten, ook nog met anderen van lateren tijd, kennis maken.

Alvorens echter tot een ander onderwerp over te gaan willen wij nog een en ander, dat hier gevoegelijk plaats kan vinden, betreffende de predikanten vermelden.

De predikanten van Batavia hadden daar een bibliotheek ten algemeene nutte, bestaande uit „vijf à zes hondert boecken, die ze moesten dank weten aan den Ed. Heer Generaal Pieter de Carpentier, die „de milde handt daertoe geboden heeft”. Bij hunne komst te Batavia hadden Danckaerts en Heurnius daar „qualick een of twee boeken gevonden”. Zij vraagden echter nog meerdere dat men hun jaarlijks „tot vereeringe gelieve vier à vijf exemplaren te stueren elck van bijzondere materie”.

Zij hadden geschreven, dat men „het singen op de engelse wijze inde maleise predicatien hadt ingevoerd”. Dit gaf aanleiding tot een vrecmd misverstand in het vaderland; „daer over hadden ze zich verwondert en geërgert niet begriipende hoe men de Hollandse door Engelse zangwijsen had connen en durven vervangen”. Maar, schreven ze terug, zij hadden in het vaderland hen „qualick verstaen. Zij hadden zich de Maleijde gesangen op geen Engelse wijze gestelt, maer laeten eerst een regelken voorlezen daer nae men hetzelfde vrijelick singe, gelijk de Engelse gewoonte is, want hebben dit ingevoerd ende vinden dat het stichtelick is, om de maleijse de psalmen te doen leeren, die niet leezen connen” (*).

(*) Algem. briefb. pag. 7, 25 October 1629 pag. 6, 25 October 1627.

In 1647 werd volgens besluit der Heeren XVII het getal der Indische predikanten „bepaelt op 28 stuks”.

Drie werden toen aan Batavia toegewezen. De anderen waren als volgt geplaatst; zeven op Formosa, vijf op Ambon, vijf op Banda, drie te Ternate, twee te Malacca, twee op Ceijlon en een te Paliacatte. Het treft ons te zien, dat zeven van hen, die daar grootendeels als zendelingen werkzaam waren, werden aangewezen voor Formosa, toen de meest bloeiende zendeling-missie, later aan Coxinga verloren, om, daarna geheel terug te keeren tot zijn vroeger heidendom. Banda gelijk ook Ternate heeft thans slechts een predikant; te Ambon zijn twee; het getal der predikanten van Batavia nam later aanmerkelijk toe. Omtrent het midden der vorige eeuw waren daar alleen tien predikanten, als vier voor de Nederlandsche gemeente; Henricus Reiners, Gerrit Piepenbroek, David Strohe, en Hermanus van Tal; drie voor de Portugesche gemeente; Johan Maurits Mohr, Librecht Augustus Rehmer en Hermanus Griezen: ook drie voor de Maleische gemeente; Carel Braarda, Wilhelmus Abbenbroek en David Schriber.

Zij hadden echter verscheidene dienstreizen te doen; naar de westkust van Sumatra, Bantam, de Noord-oostkust van Java, enz. Dit getal aan Batavia toegestaan, was echter hoogst zeldzaam aanwezig. Zoo waren de beide laatste predikanten der Nederlandsche gemeente, in 1747 overleden, was Abbenbroek in dienstreis naar Timor en onderhoorigheden, en werd Braarda naar Ternate benoemd. (+) Van die tien bleven dikwerf, door ziekte en sterfgeval, terwijl uit Nederland geen nieuwe aankwamen, slechts enkelen over, en eindelijk was het in het begin dezer eeuw door de treurige staatkundige omstandigheden, zoo ver gekomen, dat Batavia langen tijd slechts een predikant, Ross, had.

(*) Handelingen Sijnode Noord-Holland 1749.

Toen, (1810) werd door Daendels ook een besluit genomen van geheel nieuwe organisatie der kerkelijke dienst. Dit stond aan Batavia zes predikanten toe, „vier Gereformeerde en twee Luthersche”, alsmede „twee Roomsche leeraren.” Een besluit, dat echter toen door de oorlogsomstandigheden niet kon ten uitvoer gelegd worden, en ook later, door een ander vervangen, nimmer is nagekomen.

Vijf en twintig jaar later, toen het getal der predikanten voor de Nederlandsch-Indisch protestantsche kerk op zestien werd bepaald, van welke zeven eerste, zeven tweede en twee derde klasse zouden zijn, werd tevens bepaald: „vier predikanten van de eerste klasse te Batavia, te weten een voor de Maleische, en drie voor de Hollandsche taal, waaronder een, die steeds uit de leeraars van het Evangelisch-Luthersch kerkgenootschap in de Nederlanden zal moeten genomen worden”. Te gelijk werden toen ook aan de Roomsche gemeente toegestaan een pastoor en een onder-pastoor (*). In 1856 werd nog een reizend predikant aan de predikanten van Batavia toegevoegd. (†) Tot heden bleef diens benoeming steeds achterwege. Onlangs echter aanvaardde als vijfde predikant te Batavia, een veldprediker aldaar den dienst voor de garnizoenen van Weltevreden en Meester-Cornelis. (§)

De Roomsche gemcenten hebben thans ook sedert geruimen tijd een bisschop, te Batavia woonachtig.

Het oude Batavia telde onder zijn predikanten vele verdienstelijke en voortreffelijke mannen, maar onder hen waren ook, van welke het tegendeel moet getuigd worden, gelijk de kerkelijke papieren maar al te zeer getuigen. Wij hoorden reeds

(*) Koninklijk besluit van 11 Dec. 1835.

(†) Besluit van den Gouverneur-Generaal, 17 Nov. 1856.

(§) Koninklijk besluit van 28 April 1861.

wie Dubbeltrijck was, wij willen nog drie anderen noemen, door Valentijn reeds genoemd.

D. D. Appeldoorn en Harting — lezen wij bij hem — waren beide gevonnisd, om zonder soldij na 't vaderland te moeten vertrekken (*). En elders: D. Schotanus, die „van zijn dienst en van 't avondmaal gehouden is.” (†)

De predikanten van Batavia, al waren ze ook geheel ter beschikking van den Gouverneur-Generaal, hadden er echter steeds veel tegen om „zoowel als andren, dienaers van de E. Maatschappij” genoemd te worden. Te meer, omdat men dit wel eens „tot schimp der predikanten” zeide. „Dog — zegt Valentijn — behalven dat men dat alomme tegensprak, vond men ook goed deze en gene heeren, die dat mede zeiden, daarover te onderrichten en bij openbare predikatiën zelf de gemeente een netter berigt daaraf te geven. Waarnevens men ook besloot aan de heeren bewindhebbers te verzoeken, om dien lasternaam van hen weg te nemen, als ook om de predikanten hier te bevestigen. Zij oordeelden, dat men aan haar Eerw. geen andre naam kon, nog behoorde te geven, dan zij in 't vaderland bij de oppergebieders droegen, die hen geen dienaers der maatschappij, nog dienaers der Heeren Staten, maar dienaers Jezu Christi en der gemeente noemden.” (§)

Het tractement der predikanten was niet groot. In Valentijn's tijd hadden die van Batavia honderd dertig gulden 's maands „en aan kostgeld tien rijxdaalders achteen stuivers, daar beneven alle maand aan huishuur twaalf rijxdaalders en acht-entertig stuivers.” Verder nog uit 's Compagnie's provisie-magazijn „'s maands twaalf kannen wijn, vier-en-twintig pond Hollandsche boter, veertien ponden waschkaarsen, drie kannen lamp-

(*) Jav. zaaken van de godsd., pag. 49 en voorgaande.

(†) Ibid. pag. 20.

(§) Ibid. pag. 45, 49.

olie, twee kannen Lisbonsche olie, drie kannen Hollandsche azijn, vier vadem brandhout." Zij, die in de Maleische en Portugesche talen predikten, hadden bovendien nog „twee lasten rijst in 't jaar, en nog vrij water, zooveel zij nodig hebben."

Het gansche inkomen tot guldenswaarde gebragt, met de twee lasten rijst ingesloten, berekent Valentijn op *f* 3130, 4-0 's jaars. (*)

Vroeger hadden de predikanten, getrouwd slechts acht, en ongetrouwd niet meer dan vier rijksdaalders huishuur gehad. (†)

Mossel bepaalde, dat het tractement der predikanten van Batavia, „eerst in 't vijfde jaar van hun verband", honderd dertig gulden zou zijn, „en als hun tienjarig verband geëxpireert is en zij zig engageren willen nog drie jaren te dienen, honderd vijftig guldens, mits dat die augmentatie, bijaldien zij binnen de drie jaren quamen te repatrieren, weder sal moeten terug gegeven worden".

De predikanten op de „Buijten comptoiren" hadden na vijf jaren dienst, honderd tien, en na tien, honderd twintig gulden 's maands „hetwelk de hoogste besoldiging is, die zij daar winnen mogen".

Men maakte bovendien nog een groot onderscheid in het tractement van de predikanten uit Nederland gekomen en van die uit de „aanqueekelingen, so van 't Bataviasche als Colombosche seminarium, die in Nederland ten koste van de Compagnie gestudeert hebben".

De laatsten kregen bij aanstelling als proponenten, slechts „veertig guldens gage ter maand"; na tien jaar dienst werden zij met „tien guldens verbeterd". Tot predikanten bevorderd,

(*) Beschrijvinge van Batavia, pag. 247.

(†) Jav. zaaken van de godsd., pag 38.

hadden zij zeventig gulden voor de eerste vijf jaar en konden verhoogd worden, „bij verbetering om de vijf jaar met tien gulden tot op negentig guldens uijterlijk”. (*)

Die tractementen waren niet voldoende, men schreef daarover gedurig aan de synodes in het vaderland, „vermits zij in kommer en armoede” leefden.

Men besloot dit door de gecommiteerden ad res Indicas, den Heeren Majores bekend te maken en hen tevens „op het vriendelijkste te verzoeken, dat zoo het mogelijk was door vermeerdering van het tractement der gemelde predikanten die klagten mogten vermindert worden”. Intusschen meende men te moeten „vreezen gelijk 't bij ons beswaarlijk is, hetzelfde ook aldaar (voor Batavia) niet minder sal zijn, noopens vermeerdering van tractementen.” Toen ze echter van Batavia bleven aanhouden en tot ondersteuning van hun verlangen beweerden „vermeerdering van tractementen noodig te hebben, om daardoor te beeter tot voortplanting van het Evangelium, bujten veragting te blijven en om ook een kleijnen stuijver voor den ouden dag op te leggen: dringende dit nader aan, „dat een arbeijder zijnen loon waardig is, dat men een dorschenden os niet moet muijlbanden en dat de gewigtigste diensten de mildste belooning eijtschen, zijnde de zorg voor onsterfelijke zielen zeekerlijk het allergewigtigste”, schreef de synode hun terug: „nopens de vermeerdering van tractement wel eenen goeden uitslag wenschten, doch vreesde, en niet te kunnen accordeeren dat dit veragting kan maeken, ten naedeede van den heijligen dienst ende voortplantinge van het Evangelie, dewijl de dienst van den Zaeligmaecker en van de Apostelen, hoe veragt en armoedig nae de wereldt, egter zeer geseegent en voorspoedig geweest is”.

En wat dien stuijver voor den ouden dag betrof, daaromtrent dienden zij „agt te nemen van niet te zeer bezorgt te sijn te

(*) Arij Huijzers, Ned. Oost.-Indische Etablissementen, pag. 236 enz.

gens den morgen, dewijl die voor het zijne zal zorgen, dat ook het vertrouwen geloovig dient geoëffent, hetgeen de man nae Gods raad betuijgt, dat hij nooit gesien heeft den regtvaardigen verlaaten, nog zijn saet zoekende brood". En dat een arbeider zijn loon zou waardig zijn, de gewigtigste diensten het mildste dienden beloond te worden, — dat konden zij den predikanten van Batavia alleen „toestemmen in het burgerlijke, maar is de loon voor den dienst van het koningrijk van den Heere Christus hier niet groot, daar is egter loon, en zal voor den opregten en dus gewigtigen dienst, nae de toezegginge van onzen grooten Heere, door de grootheid zijner genade, zeer groot zijn in de Hemelen" (*).

Zulk een antwoord hadden de predikanten van Batavia voorzeker niet verwacht. Intusschen deed het geenzins hun klagten verstommen. Zij bleven klagen en vragen, maar nog langen tijd vergeefs. Wij mogen echter niet verzuimen op te merken, dat zoo niet alle, dan toch vele predikanten, nevens de schrale inkomsten hun door de Compagnie verzekerd, nog andere hadden, voortvloeiende uit een handel, die ook zij, gelijk alle Compagnie's dienaren toen, op de een of andere wijze schijnen gedreven te hebben. Zij deden het vooral op hun dienstreisen. Een kerkelijke reis naar de westkust van Sumatra werd zeer voordeelig geacht. Men zag dan ook sommigen hinner in zwart fluweel gekleed, en in vergulde koetsen, de tuigen met kwasten versierd, door Batavia rijden (†).

In 1765 was bepaald, dat de renten van een kapitaal der armenkas, ten bedrage van 50,000 rijksdaalders, onder de predikanten zouden verdeeld worden. Men trok dit besluit dertig jaar later echter weder in, omdat het „andere legatarissen voor

(*) Handel, Synode N. H. 1748 St. S. N. H. 1753 St. S. Zuid-Holland 1755.

(†) Ned. Indie in haren tegenw. toestand beschouwd. Batavia, pag. 30, 31.

de armenkas huiverig maakte" en dat geld ook den armen toekwam. Tot vergoeding werd toen den predikanten toegelegd „boven een douceur van 40 rsd. nog rsd. 30 's maands".

Daendels besluit van 1810 verzekerde den twee oudste predikanten van Batavia, vier duizend, en den twee jongsten, drie duizend rijksdaalders 's jaars. Bovendien hadden zij nog 1400 rijksdaalders huishuur jaarlijks.

Intusschen zien wij, dat aan van den Bijlandt in 1816, slechts 330 ropijen tractement en 165 huishuur 's maands, als predikant werden toegelegd, en dat dit het bepaalde voor tractement en huishuur der predikanten van Batavia was. Zoo was men dus teruggegaan, om echter sedert 1820 het tractement weder te verhoogen (*).

Thans hebben de predikanten van Batavia ieder 's maands vijf honderd gulden tractement en honderd zestig huishuur, met verhooving tot driemaal, na ommekomst van iedere volgende vijf jaar, van honderd vijftig 's maands. Na tien jaar dienst kunnen zij met pensioen gaan. Voor ieder dienstjaar wordt hun honderd veertig 's jaars aan pensioen toegekend.

Voor de predikants weduwen werd in den aanvang volstrekt niet gezorgd. Daarover bezwaarden de predikanten zich dan ook spoedig, 1626; dat bij overlijden van predikanten en krankbezoekers „hun weduwen geheel hulpeloos zouden achterblijven, met verzoek om uit te werken bij de Heeren XVII, dat ze zoo lang, tot dat zij gelegenheijt krijgen nae 't vaderland, weder te keeren, ofte door indictie der overigheijt blijvende, zoolang dat ze weder trouwen haar mans rantsoen genieten mogen, ende dat dit in de artikelbrief voortaan gestelt werde" (†). In 1648 „was aan de predikants-weduwen hier blijvende 100 gulden

(*) Resolutieboek van den kerkeraad te Batavia op die jaren.

(†) Alg. briefboek, enz, pag. 4.

jaarlijks, en 't maandelijks rantsoen, bij haar mans genoten, toegelegd" (*).

Dit pensioen enz. was onder de Engelschen, die geen „maandelijks rantsoen” uitkeerden, vervallen, zoodat men er ook in 1818 over moest klagen, dat drie predikants-weduwen te Batavia slechts eên kommerlijken onderstand ontvingen, als de wed. Morgappa 25, de wed. Haeffelij 50 en de wed. Supper 40 rijksdaalders 's jaars (†).

Thans zijn der predikants-weduwen voldoende pensioenen toegelegd.

Het thans volgende woordelijk extract uit een schrijven van den kerkeraad te Batavia 1739 aan de Heeren XVII, betreffende het hierboven verhandelde, moge èn daarom èn om het daarin verder voorkomende niet onbelangrijk te achten, hier een plaats vinden.

Wij hebben bij de sijnodale acten van 't Xlijke HooghEerwaarde sijnodus so van Zuïjd, als Noordholland gesien hoe uw HoogEd. Grootagtbare in hare Illuistere vergaderinge binnen Amsterdam gehouden in dato den 19^{den} Maart 1738 besloten hebben aan die HooghEerw. vergaderinge te laten toekomen, een nette lijst van de Tractamenten en Emolumenten der Prædicanten, so tot Batavia als op de buijten Comptoiren om sulks alom te verbreïjden, en daar bij een voorstel te laten doen of een Extra ordinäire Premi van 1200 voor een nijtkoment Prædicant met vrouw en kind of kinderen en 1000 voor een getrouwde sonder kinderen, van 800 voor een ongetrouwt Prædicant en van 600 voor een Proponent, niet sijn soude een bequaam middel om Prædicanten of Proponenten uijt te locken en

(* Jav. zaaken v. d. godsdienst, pag. 33.

(†) Resolutieboek van den Bat. kerkeraad.

aan te moedigen om sig aan den dienst van de Oosterse kerken overtegeven. En dat dit voorstel door beijde die HooghEerwaarde vergaderingen als nuttig geamplecteert, daar na door Uw HooghEdele Grootagtbare in een peremtoir besluit verandert is, na luid van haar HooghEerws. missive.

Wij bedancken Uw HooghEdele Grootagtbare uijt grond van onse herten voor dit so gunstig besluit, en wij hopen datse aan haar eijnde en ogenmerk de begeerde voldoeninge uijtleveren en een middel sijn mag dat vele daar door mogen worden aangeset, de kercke in 't Oosten met hunnen dienst te ondersteunen.

Wat aanbelangt de Lijste der Tractamenten en Emolumenten daar bij Uw HooghEdele Grootagtbare specificq aantonen het inkomen van een ordinair leeraar tot Batavia, daaromtrent sijn wij verschuldigt 't grote different tussen gemelde aanrekeninge 't ware aan te toonen, 't geene middagklaar uijt de volgende reequeninge te sien is.

	Volgens aanschrij- vinge.	Genieten maar.	Oversulks minder.
't Tractement 1560		1170	390
Welke penningen in halv goed en halv geld ontfangen wordende op de goederen doorgaans boven 't gemelde verlies van 390 nog wel 25 percent verloren.			
't Kostgeld .	397 — 8	298 — 16	75 — 12
Huijshuur . .	960 — 16	368 — 8	92 — 8
Geld	2395 — 9	1837 — 9	558
Oversulks verliesen wij op dese drie posten			558

behalven dat 't randsoen van zecqwijn en boter veel minder en beter te bekomen is als ons werd aangerekent. Een ordinair Prædicant, wiens eerste verband van vijf jaaren niet uijtgedient is, geniet nog so veel niet angesien hij, die als Prædicant met *f* 100 of als proponent met *f* 90 uijtkoomt, ook dese penningen en niet meer na boven gemelde verminderinge

geniet gelijk dit Exteerd in twe levendige voorbeelden van D. D. Wagardus, en Mohr.

En bij aldien men d' reequeninge oversend na 't vaderland, so heeft men behalven de onkosten van procurati, gevaar van de zee ent wagten na d' penningen nog een verlies van elken hondert vijf percents onder den naam van camerregt.

Met d' gemelde schikkinge in desen door Uw HooghEdele Grootagtbare gemaakt, tot nijtlockinge en aanmoedinge van Prædicanten en Proponenten tot dienst der Oosterse kerken, vinden wij ons tot ons innig leedwesen niet verbeterd ten opsigte van ons nodig inkomen tot ons bestaan 't geene ons moedeloos maakt onder den swaren last, die wij tans moeten dragen, wegens gebrek van Leeraaren.

Also wij inderdaat volgens ons fatzoen, en de waardigheid van ons ampt hier te lande onmogelijk kunnen bestaan, 't welk ons druckt, en nog te meer wanneer een Leeraar den loop van zijn lastigen dienst volbragt hebbende, dan nog een arme weduwe, en famili moet nalaten en dierhalven begeren Uw Grootagtbare dat Gods kercke niet ten eenemaal induijgen vallen sal, so door 't vertrek der genen die hier nog sijn als door gebrek van uijtkomende leeraaren, so smeken wij demoe-dig dat Uw HooghEdele Grootagtbare hare milde hand gelieven te openen, ons in onse vereijste noodruft te ondersteunen, en dierhalven so suppliceren wij als nog, om sodanige maandelijke verbeteringe als Uw HooghEdele Grootagtbare so gunstig hebben gelieven te verlenen aan de Leeden van den Agtbaren Raad van Justiti.

Also wij inmers so veel last hebben te dragen, en int geheel geen voordeel meer genieten dan de gagie en emolumenten, daar integendeel genoemde leeden nog enig voordeel hebben wegens vacati en commissi gelden.

Wanneer Uw HooghEdele Grootagtbare daar en boven overwegen hoe dat tot den jaare 1710 de leden van den Achtbaren

Raad van Justiti *f* 150 aan tractement gewonnen dog minder Emolumenten als de Prædicanten gehad hebben, en uijt dien hoofde wegens de meerderheijd van 't Tractament en minderheijd der Emolumenten met deselve in opsigte der inkomsten nog niet gelijkstandig geweest sijn; als wanneer gemelde leden door Uw HooghEdele Grootagtbare gunstig ook is toegevoegt 't Emolument der Prædicanten; 't welke sij hebben genoten tot den jaare 1730 wanneer haar Agtbare sijn verhoogt geworden tot *f* 200 aan tractement en tot 25 rijxd. huijshuur per maand; so gelykt dan dat wij met gemelde leden in vroeger tijden nog meer als gelijkstandig sijn geweest, welk verlopen tijd tussen Haar E. Agtbare en ons in opsigte van onsen dienst en fatzoen geen veranderinge gemaakt heeft.

So insteren wij gants onderdanig, op 't fundament van redelijkheid dat wij door Uw HooghEdele Grootagtbare gunst, ten opsigte van 't inkomen tans met haar E. Agtbare gelijkstandig mogen gestelt worden.

En wyl Uw HooghEdele Grootagtbare tot nog toe niet hebben kunnen goedvinden om gunstig te disponeren, op al 't geene dat met so veel aandrang en gemoedelijkheid bevorens over dese materij geschreven, en daar bij de noodsaaklijkheid van de vermeerderinge onser wedde verতোont, en door haar HooghEdelens geavojeert is in dato 11 9br 1732 volgens d' bijlage sub. Lita.

So hebben wij goedgevonden Uw HooghEdele Grootagtbare op 't onderdanigste te vertogen een specificque rekeninge van een fatzoenlijke en mennagieusse huijshoudinge van een Prædicant die getrouwt is en niet meer dan tien lijfeijgene heeft, 't welke ons toeschijnt nog 't enigste te sijn, dat wij bij ons vorige schrijven ter overtuijginge soude kunnen bijbrengen. Luijdende deselve als volgt:

	Rijxd.
Huijshuur per Maand Rijxd. 25	300
d' Kledinge voor de man	150

Do. voor de vrouw	150
d' Huijshouginge per Maand Rijxd. 25	300
Bier, Wijn, Brandewijn, Pijpen, Toback, Glasen, Kaas, Ham, Rookvlees	100
10 Slaven voor kledinge en onderhoud daags elk gerkent op 2 stuivers, bedraagt in 't jaar	150
De intresse van 800 Rijxdaalders capitaal voor 10 slaven $\frac{1}{2}$ percents per maand, voor drossen en sterven der slaven	98
Het lijnwaat voor tafel en bed, 't bekleden van tafel, kussen op stoelen en banken	50
Per maand aan de barbier een ducaton, soveel aan de wasser en paruijkmaker	51
$\frac{1}{4}$ maand huijshuur voor moddergeld	6 — 12
Bedragende te samen Rijxd.	1305 — 12

Dese recqueninge is so mennagieus, na waarheid opgesteld, dat sij 't ligt velen kan, en van welke wij versekert sijn dat elk onpartijdig inwoonder deser stede deselve veel eer augmenteren dan castigeren soude.

Wij stellen ook vast dat wij als mannen van eer verkondigers van waarheid daar in geloove sullen vinden en daarom wanneer Uw HooghEdele Grootagtbare eens in aanmerkinge nemen dat dese Recqueninge tegens Haare aanrecqueninge van /'3061 voor Tractement en Emolumenten 't gene rijxd. 1275 — 20 stuiven uijtmaakt; die bij ons niet ontfangen worden gelijk als getoont is, dat dit maar een Recqueninge is van een man en vrouw, sonder kinderen, dat bij deze Recqueninge niet gestelt en is d' onkosten van wagen en paarden, wij willen niet spreken van onse fatzoen wijl die gene die minder als coopluiden sijn een wagen houden, maar d' last van onsen dienst brengt daar in eene noodsaaklijkheid wijl men hier gelijk tot cossti geen sleedjes heeft, en in voorgaande tijden doe men van de wagens niet wiste; in stede van deselve tentschuiten gebruikt sijn, die we-

gens gebrek van water in de gragten niet kunnen gebruikt worden.

Immers is 't onmogelijk voor een man van jaren alle de deelen van sijn dienst sonder wage te vervullen, wegens de brandende son aan d' eene en sware stortregens aan de andere zijde, die de verscheidentheid der moussons uijtleveren. So geven wij 't aan Uw HooghEdele Grootagtbare, gemoet over of wij onder so een sware last, sonder genoegsaame besoldinge niet sugtende dienen moeten en of wij niet sullen genoodsaakt worden onse verbonden tijd uijt gedient hebbende, dese landen te verlaten, en 't Vaderlant op te zoeken ten eijnde wij ons niet armer mogen Preadicen als wij siju; 't welke immers een notoir gevolg moet sijn wanneer wij met de besoldinge die wij ontfangen tot ons bestaan, niet kunnen rondschieten.

En daarom HooghEdele Grootagtbare Heeren dat wij onse bedructe harten in soveele nadruckelijke termen ontlasten geschiet tot dat eijnde, op dat wij, so de sake van sulke slegte gevolgen mogten worden, wij derwegen van alle op en nasprake mogten bevrijd blijven also wij der wegen nu gedaan hebben so wij menen dat gedaan kan worden.

En daar om so besluyten wij dese materij nogmaals met een gants onderdanig en seer eerbiedig versoek dat 't Uw HooghEdele behagen mag of ons omtrent 't Tractement, Huishuir, en verdere Emolumenten met d' Respective leden van den agtbaren Raad van Justiti deses casteels gelijkstandig te stellen; of dat wij onse Gagie en Emolumenten volgens Uw HooghEdele Grootagtbare aanrekeninge in contanten en gangbare munte alhier stuiver voor stuiver gerekent genieten mogen sodat wij dan jaarlijks Reel mogten ontfangen *f* 3061 of Rijxd. 1275 en 20 stuivers in vier termijnen.

Vast stellende dat Uw HooghEdele Grootagtbare ons sekerlijk in wesen dat gene sullen gunnen dat sij alom tot uijtlockinge en aanmoedinge ter uijtkominge van Praedicanten en Proponenten

door den druck hebben gelieven gemeen te maken. Het welke wij oordeelen dat een wesentlijk middel sijn sal waar door 't oogmerk sal bereijkt worden. En wanneer Uw HooghEdele Groot-agtbare daar en boven geliefden sorge te dragen dat de uijtkomende Praedicanten op de reijs van d' schieepsoverheden gemak en respect bewesen wierde;

En door een gestatuerde pœnalitait op alle overlasd haar vejiligden van inpertinente insulten.

En dat Uw HooghEdele de nagelate weduwen nog verder ten goeden indagtig waren.

Wij maakten reeds kennis met de beide eerste ouderlingen der gemeente van Batavia, Wijnandt Racff en Gommars van Stain. Den 1ⁿ Januarij 1621 benoemd, werd den daarop volgende dag reeds, bij besluit door Koen „goedgevonden om hen te eligeren en doen bevestigen”.

Den 4ⁿ Februarij 1621 werden ook de eerste diakenen der Bataviasche gemeente benoemd, zijnde Jonas Aartssoon en Willem Laurenssoon.

Men kan de namen hunner opvolgers bij Valentijn lezen, ook die der ouderlingen tot 1683 (*). Wij zien uit die lijsten, dat de gemeente in 1622 slechts een diaken had, en gedurende de vijf daaropvolgende jaren zonder diaken was, terwijl voor ieder van die zelfde vijf jaren slechts één ouderling voorkomt. In 1630 had de gemeente daarentegen vier ouderlingen en drie diakenen. Die getallen wisselen verder gedurig voor de volgende jaren.

In 1637 besloot de kerkeraad „om boven onze twee ouderlingen en vier diakenen, noch twee ouderlingen, Sr. Daniel de Bourquoij en Mr. Andreas Durens, alsmede 2 diakenen, namelijk Sr. Justus Lampen en Matheus de Nijs” te verkiezen,

(*) Jav. zaaken van de godsdienst, pag. 128 volg.

„opdat de 4 algemeene bezoeken der christenen en de 4 particuliere bezoeken der ledematen, die alle jaeren bij de E. broeders des kerckeraeds alhier gedaan werden, op het stichtelijkst zouden mogen gecontinueerd werden” (*).

Intusschen vinden wij in de lijsten van Valentijn slechts de vier nieuw benoemde ouderlingen en diakenen, en nog één diaken L. Put als ontslagen vermeld.

Indien die lijsten niet hoogst onvolledig zijn, dan moeten wij aannemen, 't geen wel het geval mag geweest zijn, gelijk ook hier en daar uit de lijsten schijnt te blijken, dat de benoemde ouderlingen en diakenen van vroegere jaren meestal, zonder verdere vermelding van hun naam en tijd van aftreding, nog langeren of korteren tijd bleven doordienen.

De kerckeraeds resolutiën melden ons omtrent hun verkiezing: „is goet gevonden alsoo de overichheit sulx oock best dunct, dat men de verkiesinge uijststelle tot op den 30 Meij, zijnde de dage van de veroveringe van Batavia, aengesien alsdan de raedt van de stadt ook verandert wordt, en dat men wete welcke het gelegenst zoude wezen, ten kercken regeeringe aentenemen” (†). In 1670 werd andermaal besloten het getal der diakenen met twee te vermeerderen. (§)

Aanvankelijk vergaderde de kerckeraad wekelijks des Donderdags. Na daarvoor later den Maandag gekozen te hebben, kwan men echter weer spoedig op den Donderdag terug (**).

Tot het begin van 1648 vergaderden de diakenen met de predikanten en ouderlingen; sedert dien tijd vormden zij een afzonderlijk collegie (††) en hadden, gelijk tot heden nog voortduurt, hun eigen vergadering.

(*) Alg. briefb. enz. pag. 78.

(†) Resolutieboek enz. 12 Maart 1626.

(§) Valentijn Javaansche zaaken van de godsdienst, pag. 63.

(**) Valentijn, als boven, pag. 7 en 8.

(††) Ibid. pag. 38.

Aanvankelijk werd in de nieuwe vestiging van Batavia of in het fort Jacatra gepreekt, waar daartoe de meest geschikte gelegenheid was. In 1628 echter had de gemeente reeds een kerkgebouw, voorzeker nog zeer onaanzienlijk en haastig opgeslagen. Buiten de wallen gelegen, werd het tijdens de belegering door den vorst van Mataram, door den vijand verbrand (*). Sedert bleef de gemeente langen tijd van een kerk verstoken. Wel mogt zich de kerkeraad in zijn schrijven aan de classis van Middelburg 1632, daarover aldus beklagen. „Alsoo geen kercken hebben o.n de godtsdienst te doen, hoewel dat wij daarom instantelijk verzoeken, biddende U Eerw. de opbouwinge derzelven ernstelijk aan de Ed. Hⁿ. Bewinthebbereren te recommanderen alsoo 't een groote schande voor ons is onder de Portugesen, Gusratten, Javanen en Senezen dat in zoo een stadt niet een Godtshuijs en is, maar moeten ons in een gemeene wandel plaetse in 't stadthuis die veel te kleijn is, behelpen, daer nochtans uijt collecten en boeten de oncosten konnen te samen gebracht werden sonder de Compagnie grootelijks te beswaeren, gelijk 't zelve zijne Ed. mede is toestaande, doch schijnt door andere werken wat tegen gehouden te worden. U Eerw. aanmaeninge zal een spoedigh werck maeken” (†).

Onder van Diemen, die zooveel tot verbetering en verfraaijing van Batavia heeft gedaan, werd eerst een waardig kerkgebouw aan de gemeente gegeven. Deze kerk een kruiskerk, in 1733 weder afgebroken en door een fraaijer achthoekig kerkgebouw vervangen, was de hoofd- of groote kerk van Batavia. Gebouwd in 1640, werd daarin steeds Nederduitsch gepreekt.

(*) De belegering van de stad Batavia 1628, in Bijdragen tot de taal- en volkenkunde van Ned. Indië, Nieuwe volgrecks deel II, stuk III. Amsterdam, Frederik Muller, 1859.

(†) Alg. briefb. enz. pag. 37 en 38.

Aan van Diemen dankte Batavia's gemeente ook de kasteelskerk. Ook deze werd omtrent 1640 gebouwd. Ieder persoon in dienst der Maatschappij was verplicht een maand van zijn tractement tot bestrijding der onkosten voor beider opbouw af te staan. Van Diemen besprak bij uitersten wil 40,000 rijksdaalders tot het bouwen van een nieuwe kerk (*).

Men ging voort met meerdere kerken aan Batavia te geven. In 1651 werd met goedkeuring van den gouverneur generaal Carel Reijniersz, door den kerkenraad bepaald een kerk voor de Portugesche dienst aan de overzijde der rivier te bouwen, waarvoor „zijn Edelheids thuijn bij de groote rivier allerbest gekeurd werd” (†).

Men ving echter eerst omtrent 1670 aan met den bouw (§).

De buiten Portugesche kerk werd 23 Augustus 1695 ingewijd, en de Maleische kerk omtrent 1682 of 1683 geopend (**).

En hiernêe heb ik de kerken van het oude Batavia genoemd, de hoofd- of Nederlandsche kerk, twee kerken voor de godsdienst oefeningen in de Portugesche taal, beide ook aanzienlijke gebouwen, waarvan een in de stad en een in de oostelijke buitenstad gelegen, benevens de Maleische kerk, een kleiner gebouw, aan het hospitaal verbonden. Later, tijdens de regering van van Imhoff, omtrent het midden der achttiende eeuw, kwam er nog eene fraaije Luthersche kerk bij. Van die allen is thans nog alleen de buiten-Portugesche kerk over. De binnen Portugesche kerk brandde af, de drie anderen werden afgebroken. Daarvoor werden later weder gebouwd de Willemskerk op het koningsplein, de Nieuwe kerk nabij Passer bahroe,

(*) Levens der gouv. gen. van Nederlands Indië door Dubois, Ned. vertaling, pag. 147.

(†) Valentijn J. z. van den godsdienst, pag. 46.

(§) Valentijn, Beschrijvinge van Batavia, Groot Java, pag. 236.

(**) Als boven.

zoodat Batavia thans drie kerken bezit, in wier eerste, de Willemskerk, uitsluitend in de Nederlandsche taal gepreekt wordt, terwijl in de Nieuwe kerk dit beurtelings in de Nederlandsche en Maleische taal geschiedt. In de buitenkerk, vroeger buiten-Portugese kerk, wordt alleen den eersten Zondag der maand een Nederlandsche, en de overigen Zondagen een Maleische leerrede uitgesproken.

Batavia had ook reeds vroeg zijn liefdadige gestichten. „Dus heeft men hier ook een armen en oud mannenhuis en een weeshuis”, zegt Valentijn (*).

De Graaff doet het ons aldus kennen: „is mede met een hoge steenen muur omringd en met goede verblijfplaatsen so voor de wesen als voor die gene, die voor dezelve op te passen gestelt zijn. Tot onderhoud van dit hujs zijn geen zekere inkomsten maar 't selve moet so wel als de wesen van de giften en aalmoesen der mildadige menschen onderhouden en gevoed worden” (†). „Stonden haar Edelheden den 20 Junij 1635 toe een weeshujs op te rigten; den 1 Augustus werd den eersten steen van 't zieken en weeshujs gelegd” (§).

In „eene ordre van den 24 Majj 1686 voor het nieuw gebouwde armenhujs dezer stede door Camphujs uitgevaardigd” (**), toen voorzeker een nieuw en grooter gebouwde huis het vroegere verving, lezen wij: „in dit hujs zullen niet geadmiteert, veel min gealimenteert werden, eenige kloeke eenlopende gezellen. Aan impotenten lieden kinderen, die flug en boven de 16 jaren hebben en jongens zijn, zal gene alimentatie werden gegeven,

(*) Java Major, enz., pag. 236.

(†) Oost Indische spiegel, pag. 6.

(§) Valentijn, Jav. zaaken van den godsdienst, pag. 18 en 20.

(**) Recueil enz., pag. 282.

dog aangaande de meisjes deselve zullen gehouden werden tot najen, braijen van koussen, enz".

"Alle arme kinderen, die wel kloek van leden zijn, dog om de beswaarnisse van veele kleine kinderen, in dit huijs genomen werden, mitsgaders de jongens boven de 16 jaren oud en van de vereijtschte sterkte zijn, zullen gehouden wezen dagelijx voor den middag ten zeven en de namiddag ten half twee ieverste gaan om hare kost te winnen".

Die in het gestigt kwamen, konden "hare meubelen en klederen mede brengen, om tot haar behoefte te gebruiken". Al het andere echter, wat ze bezaten en wat hun later door erfenis mogt toevallen, werd eigendom van het gesticht "ten ware dat de erffenisse so groot, dat ze daervan, buiten niemants lasten konden leven". Zij werden "van rijst, zout, water, vuur etc. verzorgd, daarenboven zoo vele contanten tot toespijze 's maandelijx als de broeders diacenen zullen bevinden te behoren". 's Morgens en 's avonds moesten allen bij het gebed zijn, en 's Maandags de cathechesatie bijwonen.

"Gehuwde personen met hun kinderen, zullen apart of wel 2 famillien die niet te groot van kinderen, bij den anderen in een huijs gelogeert werden". De ongetrouwen echter logeerden "de mans personen alle bij malkander in een grote aparte kamer en so mede de vrouwspersonen".

Wij lezen nog onder meer: "Den binnen regent zal beletten, dat sterken drank binnen gebragt worde".

"De armen in 't generaal uitgaende zullen niet bedelen langs 's Heeren wegen".

"Zal niemand den armen schelden of lasteren, veel min slaan of stooten".

"Zal niemand verhinderen of verbieden veel min qualijk bejegenen, de gene die in 't armenhuijs komen om de armen met een goed hart of voornemen te bezoeken".

De gemeente van Batavia heeft thans haar weezen en ar-

men, de laatsten meestal bejaarde vrouwen, in een gestigt verenigd, terwijl het getal van haar bedeeden daar buiten nog zeer groot is.

„Men ziet hier ook — vervolgt de Graaff — een spinhuis tot temming en opsluiting van ligtvaardig en ontugtig vrouw-volk, hebbende geen uitzigt als door een deur naar de oostkant van de burgwal, welke dicht met ijseren traliën is bezet en wordt door een houte venster, dat niemand als d'opziener kan ontgrendelen, toegesloten. Uit de scheepenen zijn twee personen over 't huis gesteld, die agt op 't zelve geven tevens een vrouwspersoon, die haar aan 't arbeiden zet, haer werk opneemt en bezorgt, dat ijder zijn opgeleide werk dagelijks voldoet, of hebben anders de geesselstraf te verwagten.

„Sware misdaden, die deze opgeslotene begaan, worden 't gereg aangediend en door haar gestraft.

„Alle Zondagen wordt voor de zelve een predicatie in tegenwoordigheid van de twee opzienders gelezen, om waar 't mogelijk haer van haer ontugt en ligtvaardigheid te genezen, en eenige eerbied tot God in te boezemen” (*).

De ordonnantie van Maetzuijker van Julij 1654 van 't vrouwen tugthuijs (spinhuis) bepaalde: (†)

1°. Zal daarover een eerlijke vrouw onder den naam van moeder gestelt worden.

2°. Zullen jaarlijx op de nominatie van scheepenen twee goede mannen tot regenten gekoozen werden.

3°. Over de moedwillige zal door voornoemde regenten naar behooren gedisponeerd worden.

4°. De tugtelinge zijn gehouden met zoodanig handwerk als ider door de moeder opgelegd zal worden de kost te winnen, behalven rijst die haar van 't gemeen verstrekt zal worden.

(*) Oost Ind. spiegel, pag. 3.

(†) Recueil enz., supplement pag. 340.

5°. Die zijn gestelde tax niet volbrengt, zal voor de eerste en tweede reijs aan een paal strengelijk gegezelt worden.

6°. Niemand mag bij de tugtelingen komen nijtgezonderd den dienaar des Goddelijken woords, ten zij met consent van gemelde regenten.

7°. Iemand binnen gelaten zijnde en voorreede vrouwen tot oneere gesolliciteerd te hebben bevonden werdende, zal daarover in ketting geklonken of naar gelegenheijt gestraft werden.

8°. De tugtelingen zullen des nachts altijd opgesloten blijven.

9°. Daarin zal alle Soudagen door een krankbezoeker een stigtelijke predikatie worden voorgelezen."

Onder het bestuur van Daendels werd het spinhuis opgeheven.

Op een schrijven der classis van Amsterdam, waarin deze er op aandrong, om de „gechristende slaven" vrij te geven, had de kerkeraad van Batavia geantwoord: „dat die vrij te geven alhier qualijk doenlijk, niet opgedrongen con worden, dat het oock voor de meesten deel der slaven eijgen verderf soude wesen" (*).

En het moogt toen wel „qualijk doenlijk" zijn. Immers spoedig na de vestiging der Nederlanders in den Indischen Archipel waren slaven-handel en bezit algemeen onder hen geworden, zag men daarin geen schande, konde men die billijken; zóó zelf, dat men ook onder de predikanten slavenhandelaars had.

Johan de Praet toch, predikant op Ambon, had op een naburig eiland twee mannen in zijn dienst „tot acht reael per maent" — „om er al de slaven, die zij zouden kunnen bekomen" voor hem op te koop en hem te zenden naar Ambon om ze daar „ten meeste profijte te vercoopen". De kerkeraad van Batavia, hem daarover schrijvende, besluit waarlijk wel zeer toege-

(*) Alg. briefb., 26 Oct. 1627, fol. 7, 25 Oct. 1627, fol. 6.

vend en beleefd; „bidden derhalve den Eerw. broeder hierop te willen acht geven, ende hetzelfde (soo het door onverschichtigheit ofte door andere consideratien mochte van U Eerw. begaen zijn) in toecomende nae te laeten, op dat alzoo de tegensprekers de mondt gestopt ende Sijne heijlige leere hierdoor niet en quame te vallen" (*).

Geen woord van bedreiging, noch straf aan den predikant, tevens slavenhandelaar; men bidt hem slechts en beveelt daarna den „Eerw. en welgeleerden medebroeder Gode ende den woorde Zijns genade aan”.

De slavenhandel was en bleef onder de Compagnie de kanker van Indie, waaraan zich ook predikanten bleven schuldig maken. Mij is nog een predikant uit het begin dezer eeuw genoemd, een predikant van Makasser, van waar steeds vele slaven werden uitgevoerd, die slavenhandelaar was. Intusschen waren reeds van den beginne af bepalingen uitgevaardigd ten behoeve van de slaven in het algemeen, en van hen, die christenen waren in het bijzonder.

De christenen mogten hun slaven niet „aan heidenen ende mooren verkoopen,” ook niet dan „met kennisse van den magistraat, die den koop zal vermogen te approbeeren ofte anileeren”; hen ook niet „in drinkgelagen te vercopen ofte verrijlen nog te verspeelen”.

De christen slaven zou men bovendien „civielder handelen ende in godsdienst onderwijzen”; terwijl „de ongeloovigen tegen getaxeerde vergoeding hun christen slaven moesten afstaan (†).

Dit placaat werd later herhaaldelijk gerenoveerd en geamplieerd, waarbij de straffen voor de slaven, om tegen misbruik te waken, bepaald werden.

Bij een provisionele kerke ordening 1624 had de kerkeraad

(*) Afg. briefb. van Johan de Praet, 8 Dec. 1627, pag. 9.

(†) Recueil van placaten enz., van Coen tot Mossel 1620, 1761. Manuscript placaat 4 Mei 1622.

bepaald, dat „de oplegginge der handen aan de heijdensche kinderen” zou geschieden als een voorbereiding tot den later volgenden doop „tot contentement der christenen die deselve aannemen ende den heiligen doop voor haer versochten”. Daarvoor was ook een formulier gesteld, dat wij zoo aanstonds willen laten volgen. Men wilde den doop als te heilig, niet zoo aanstonds aan heidensche kinderen toedienen, en liet ze daarom als voorloopige toebrenging tot de gemeente, voorafgaan door de oplegging der handen, gepaard met zegen, beden en verpligting voor hen, welke die kinderen aannamen, om hen christelijk te onderwijzen en op te voeden.

Wij vinden daaromtrent het navolgende geval. „Seekere vrijborger, genaemt Josua, kleermaeker, getrouwt zijnde met Santjen van Balij hebbende aengenomen als eijgene, seeckere Japanees kindeken, waarvan vader en moeder heijdensch zijn, heeft versocht hetselve kindeken te mogen laeten dopen ende is haer van vergaderinge geantwoord sulcx niet te mogen geschieden, maer gepresenteert de zegeninge daer over te gebruijcken, dat zij heeft aengenomen en is sulcx 8 dagen naer datum geëffectueert” (*). Daarop waren aanmerkingen gevallen uit het vaderland; de classen hadden het afgekeurd als een afwijking van de vaderlandsche kerke ordeninge. De kerkeraad van Batavia kwam daarvan ook later terug, tot de overtuiging gekomen „dat het een confusie in 't christendom bringe zoude, het onervarene volck achtende dat dusdanige kinderen, daer mede genoegh van de heijdenen afgezondert waeren, ende, als deze tot haer jaeren gecomen waeren, voorgeven, dat ze behoorlijk ge-christent waeren, waer mede het genieten des II. doops van hen naegelaten zoude worden (†).

(*) Resolutieboek enz., 11 December 1625.

(†) Afg. briefb. aan Classis van Walcheren en Amsterdam 1 November 1628 pag. 20; aan D. Petrus Scotten op Maleijoe 18 November 1630 pag. 20.

In de „Generale kerken ordening” van van Diemen 1643, werd bepaald, art. 47, dat „de jonge kinderen der heidenen dewelke of vermits hare jonkheit ofte onervarenheit in de taal, van de christen-familien ingelijfd werden” vóór gedoopt te worden eerst tot zulk een leeftijd moesten gekomen zijn „dat zij na haar begrip in de fundamenten van de christelijke Religie gekomen zijn, ende metter daad daarin bewezen werden” terwijl verder de doopgetuigen hadden toe te zien en te zorgen „dat dezelve verder in de christelijke Religie onderwezen, ende zoo-veel als in haar is, niet en zullen toelaten, dat derzelve wederom van hare familien of van de gemeenschap der christenen vervreemd werden”. Omtrent „de bejaarde uit de Heijdenen, die gedoopt zijn” bepaalde zij art. 50 „en zullen dezelve tot het Avondmaal niet toegelaten werden, dan op haar verzoek ende begeerte, ende na examinatie hares geloofs”.

Er dus niet toe verplicht, hadden zij echter vrijheid om van het avondmaal gebruik te maken, indien zij aan de gestelde voorwaarden voldeden; later week men daarvan af, door den doop aan twee heidenen te bedienen, zonder hen voor eerst nog het regt om het avondmaal mede te vieren toe te staan (*).

Later werd echter weér vastgesteld, dat men „bij de oude gewoonte blijven zou, van beide Sacramenten omtrent de inlanders zamen te voegen (†).

Het was er echter zoo verre af, dat men zich daaraan hield, dat zij nu eens gescheiden, dan weder vereenigd werden, en daarover verscheidene tientallen van jaren niet altijd zonder verbittering gestreden werd. Zóó zelf, dat Ds. E. T. le Bouck, die predikant in de Portugesche gemeente van Batavia, en daarin als partij ook zeer betrokken was geweest, in de classis van Walcheren het een geschil noemde, dat „de Bataviasche kerk

(*) Valentijn, Jav. zaaken van den godsdienst, pag. 43.

(†) Ibid., pag. 60.

over de tachtig jaren geslingerd ende veeltijds den noodzakelijken liefdens band tusschen de broederen van contrarie gevoelen gebroken heeft".

In die classis werd besloten om te blijven „bij hun vorig geuijtte oordeel voor de 't zamenvoeginge van de beide sacramenten, in de kerke van Batavia, volgens het gebruik van alle tijden, ende de invoeringe daarvan in alle de buijtenlandsche kerken van geheel India (zoo veel het eenigzinst mogelijk ende doenlijk is) op het hoogste te billijken" (*).

Dit besluit der classis van Walcheren werd in de „particuliere synode" van Noord Holland 1734 en 1735 nog nader aangedrongen en bevestigd.

Thans volgt het beloofde formulier, als mede nog een ander, benevens het „onze vader," de tien geboden, de twaalf geloofsartikelen, en eenige vragen en antwoorden, in het toemalig gebruikelijk Maleisch vertaald, ten behoeve van de gedoopten en bekeerden uit de Heidenen.

FORMA

van oplegginge der handen en zegeninge, die gebruikt zal worden aan de kleine kinderen der heijdenen, die van de christenen aangenoomen worden ofte anders der gemeente worde voorgedragen.

Nadien Godt den Heere door den dood zijns eeniggebooren Zoons onzes Zaligmakers, den weg der zaligheid geopend heeft zoo is zijne wille na zijne grondelooze barmhartigheid, dat deze zijne weldaat in veelen krachtig zij. Want hij en begeert den dood des zondaars niet, maar dat zij zich bekeeren en leeven, daarom hij de getuigenis geboden heeft, dat haar niet genoeg en zoude zijn zelfs in hem en zijnen zoon Jesus Christus en

(*) Classis van Walcheren van 3 en 5 Junij 1732.

den H. Geest met hare kinderen gelukkig te weezen, maar dat ze ook zorge zouden dragen voor den geenen, die van den Satan nog gevangen zijn, wezende buiten het verbont, geen God hebbende ofte erkennende in deze wereld, en zoo door Christelyke onderwijzing als geboden haar in haren noot zoude te hulpe koomen, hare bekeering, geloove en saligheid alzoo bevorderende. Want als wij leezen. Het is goed en aangenaam voor God dat men bidde, verbidde en smecke voor alle menschen. Want hij wil dat alle menschen zalig worden en tot de kennisse der waarheid komen. Deze wille en vermaninge Godes wijst een ieder aan hoe vorderlijk het in 't bijzonder zij voor de kleine kinderen der Heidenen en ongelovigen, dat de gemeente Godes en de dienaars Christus hare gebeden voor dezelve uitsorten, den Heere bidden dat hij haar wil genadig wezen, en om zijn H. naam en Christus wille door den H. Geest hare harten reinigen, ten levende gelove haar bereidende ten laatste ter zaligheid brengende wanneer dit in gelove en waarheid geschiedt, zoo moeten wij verzekert wezen, dat het krachtige gebed des gelovigen veel vermag tot welvaart en vordering der zaligheid zijns even naasten, derhalve wij volgende het gebod Gods en volgende op zijn zekere beloften, vertrouwende dit werk der liefde aan het kind ons tegenwoordiglijk voorgedragen volvoeren zullen, doch zult gij lieden die hier presenteerd als getuigen over dit kind vooreerst ongeveinsdelijk hierop antwoorden:

Of gij niet en gelooft en bekend dat wij alle van nature om de erfzonde en onze dagelijksche overtredingen onderworpen zijn de eeuwige verdoemenisse;

Of gij niet en gelooft en bekend dat wij in Christus opregtelijk en waarlijk gelovende, wederomme van onze smet worden gereinigd, van onze verdoemenisse verlost en erfgenamen worden des eeuwigen levens;

Of gij de leer die in de ware Christelyke kercke geleert en

in 't O. en N. testament en de artikelen des Christelijken geloofs begrepen is niet bekend de eenige waarachtige en volkomen leer der zaligheid te weezen;

Eerstelijk: of gij lieden niet en belooft dit kindeken als zij tot het verstand en kennisse komen in dezelve léere, te helpen optreeden, bestuuren ende naar hun vermogen en gelegenheid des tijds te onderwijzen.

Antwoord: Ja!

De woorden des zegens met oplegginge der handen:

De God onzer vaderen Abraham, Isaac & Jacobs, de vader onzes Heeren en Zaligmakers Jesu Christij, die zegene U door zijne vaderlijke goedheid en genade, reinige uwe herte van alle smette en blindheijt door zijne H. Geest en bereide hetzelfde ten ware en levende gelove op dat gij in der eeuwigheit geluksaliglijk mogt leven. Amen.

Op dat dit kind dan deze genade deelachtig worde mogen, laat ons te zamen in Christelijke medoogentheit en vaste gelove hetzelfde den Heere onzen God en Zaligmaker Christij met den gebeden beveele, zijne genade en besturing ter zaligheid over hetzelfde verzoekende:

Gebed.

Genadige God, barmhartige hemelsche vader nadien het uwe heilige Majesteit en vaderlijke goedheid belieft heeft, door 't H. woord des Evangeliums, lijden en sterven zijns zoons Jesu Christij den Heiland der Wereld ons te verklaren uwen vaderlijke wille en daardoor te doen bekennen het ware en enige middel van onze eeuwige gelukzaligheid, begerende dat hetzelfde in vele krachtig zoude wezen op dat ze van de verderffnisse verlost zijnde eeuwiglijk zoude mogen leeven, zoo komen wij achtervolgende deze uwe wille en steunende op uwe grondelooze liefde en barmhartigheid die gij ons zoo overvloediglijk bewijst in Christij Jesu verdemoedigen ons die hier in

uwen naam zijn verzamelt voor den troon uwer genade en bidden in alle ootmoedigheid en vertrouwen dat het U believe dit arme kindeke 't welk nog buiten U verbout in blindheid des Heidendoms is stekende, Uwe vaderlijke goedheid, genade en gunste te bewijzen en om Uws H. naams eere en de verdiensten Christij wille door uwen H. Geest op te nemen en reinigen, 't zelve bereidende ten ware en levende gelove opdat het eindelijk met alle Christelijke gelovigen, ter eeuwiger glorie en gelukzaligheid mag komen, dit bidden wij uit grond des harten en op 't vertrouwen Jesu Christij die ons in zijnen naam aldus heeft geleert en bevolen te bidden:

Onze vader enz.

FORMULIER

van de confirmatie of segeninge die gebruikt zal worden aan de geene die in der jeugd gedoopt zijnde belijdenisse des geloofs zullen doen.

N. N. Nadien gij hier gekomen zijt om de Christelijke zegeninge te ontvangen tot bevestiging uws geloofs, waarvan gij nu bijzonder belijdenisse en bewijs gedaan hebt, zoo wil allhier voor de gemeente verklaren en betuigen of gij van harte gelooft hetgeen in de twaalf artikelen der Christelijken geloofs begrepen is, of gij God den vader voor uwen God en Vader houdt, zijn zoon Christus voor uwen zaligmaker en den H. Geest voor die dewelke u heiligt, en met de gemeenschap des lijdens der verdiensten en der heerlijkheid Christij bekwaam maakt; en of gij dit geloove voor u neemt naar u vermogen met een godvreesende en godvruchtig leven te verkeeren en u ter bekwaamer tijd tot 't genot des H. avondmaals begeven.

Antwoord: Ja!

Aangezien gij dan bewijs gedaan hebt van een waar gelovige te weezen, denwelken toegezeid is dat se de zegeninge Gods

in Christus genietende leven zullen, zoo komt dan en ontvang den zegen die den H. geest over de gelovigen heeft uitgesproken.

Den zegen met oplegginge der handen :

Den God en Vader onzes Heeren Jesu Christij geve u dat gij moogt vervult worde met de kennisse zijns wille, dat gij moogt wandele waardiglijk den Heere in alle behaaglijkheid tot alle goede werken, vruchtbaar en wassende in de kennisse Gods. Hij volvoere het werk des Geloofs in u met magte opdat den naam onzes Heeren Jesu in u en gij in hem worde verheerlijkt. Amen.

Vermaning.

Doedt dan aan alle de wapenen Gods op dat gij moogt staan tegen alle listen des duivels; bekleed u met den helm van de hoope der zaligheid; neemt aan den schild des geloofs, waarmee gij moogt alle de vurige pijlen der boozen uitblussen en het swaard des Geestes hetwelk is Gods woord. Biddet zonder ophouden, weest dankbaar in alle dingen, hebt vrede met alle menschen zoo veel in u is, hebt uwen naasten lief als u selven, en vergeet niet de weldadigheid en mededeelzaamheid die door aalmoesen geschiedt, want met zoodanige offerhanden behaagt men Gode; de Heere Jesu zij met uwen geest, de genade zij met u. Amen.

Kom laat ons in het gemeen den Heere aanroepen dat Hij deze personen in den geloove en godvruchtigheid versterke en ons te zamen ter Eeuwiger Zaligheid geleide:

Heere Almachtige God, vader der lichten, van dewelke alle goede gaven zijn voortkomende, die rijk zijt in weldaden over al degene die U aanroepen, wij komen tot U genade troon, in den naam onzes Zaligmakers Christij en bidden U dat gij over deze persoon, in U H. aanschijn wil laten lichten, stort het licht Uwes H. Geestes en de waarheid Uwes Goddelijke woords in zijn harte, dat dezelve hem geleide tot het He-

melsche Jerusalem, versterkt hem in den geloove, begaaf hem met de hope der zaligheid, vervul hem met de liefde en geef dat zijne voortgang in alle werken der godvruchtigheid tot veler stichtinge openbaar worde, verzegel hem en ons allen door Uwe H. geest ter Eeuwige Zaligheid en bewaar ons van den boosen, op dat hij en wij met hem, ten prijze Uwer heerlijkheid en genade uit deze ligchaame scheidende ingaan mogen in de vreugde onzes Heeren door onze Zaligmaker Christus, die met U en den Heiligen Geest zij Lof, Prijs en Eere in Eeuwigheid. Amen.

*Leerstukken der Xlijke Religie in Maleijs gebruikt in
de kercke tot Batavia op Java Major. (1629)*

Bappa cami, nang ada di langit namma mou jadi pondjy, Alamou datang pada cami, candjatimou jadi bagitou di dunja begimanna di surga.

Redjyci cami derri sahari hari, bri hari ini pada cami lalu ampon pada cami, dosa cami, bagimana kita ampon capada siappa salla pada cami.

Jangan bri pada cami bertsjaba, pon lepascan cami derri djagat, carna alam daan cauwassa dan berbesaran tondo Tuan punnja sampey cacal. Amen.

De XII artic. des Algem. Christel. geloofs.

Beta petsjaya capada Deos Bappa nang cabesaran, nang miera langit dengen boumi.

Beta petsaya capada Jesu Christo anaenja safou djouga, Tuan cami.

Nang berjadi derri Spiritu Sancto, jadi berannac derri annac dara Maria.

Tahan sansara derri houcum Pontio Pelato, jadi bapacou de cruz daan matti: jadi tarou de coubour daan tourong ca narca.

Beta petsjaja Jesu Christo combali idop capada tiga hari,

naic ca surga, sacarang adda doudoc de tangan canam Deos bappa nang cabesarang.

Nang padda hari kiamat combali derri surga, berhouccum orang idop lagi orang matti.

Beta petsjaja capada Spirito Santo.

Beta petsjaja de dunja ini adda satou Igresia Nassarani satou campon orang nassarani soeti (sancti).

Macca Tuan Deos ampon dosa.

Macca badang segalla manusia nang matti, combali idop padda hari kiamat.

Daan de surga adda idop satoe nang tingal sampey cacal. Amen.

Vragen door de doopelingen te leeren.

Barapa deos adda? Deos satou djouga.

De manna Deos adda? Deatas de sorga. Adda tuan Deos pon de hauwa de dunja? Adda pon de dunja coliling, tida adda tempat de manna tuan Deos tida adda.

Appa Deos pounja namma? Namma tuan Deos adda Deos bappa anac daan Spirito Sancto.

Adda tiga ini, tiga Deos? Tida, tiga ini djenis paracarra adda Deos satou benar djouga.

Siappa adda anac Deos, begimanna dia bernamma? Anac Deos adda tuan cami Jesu Christo.

Siappa ada touboussan mou? Tuan cami Jesu Christo nang adda Deos daan manusia benar samma samma.

Carna appa tuan cami Jesu Christo souda jadi manusia? Tuan cami derri houcum dosa lagi derri sansara naraca.

Begimanna tuan Jesu menoubusken cami derri houcum dosa? Tuan cami Jesus Christus menoubusken cami houcum dosa manacalla dia jadi gantong ca cruz tompa dara dia lagi matti tagal dosa cami.

Appa bergouna kita boat tuan Deos bri ampon dosa manna-

calla kita souda salla? Manuacalla kita souda salla bergouna menjassal derri dosa daan minta ampon carna Jeso Christo pounja matti. — bergouna pon kita tourut penjouroan tuan Deos lagi somba pada dia siang malam: begitou tuan Deos mau ampon pada cami segalla dosa.

Appa artinia ajer baptismo, attau derri appa adda tanda ajer dalam s. baptismo? Santo baptismo pounja ayer adda tanda derri dara tuan cami Jesu Christs jang tsjoutsjy djywa derri tsiaman dosa.

Appa artinia roti attan derri appa adda tanda roti lagi angor dalam djumahan petang? Roti dalam djumahan petang adda tanda derri badang tuan cami Jeso Christo, angor pon adda tanda derri darania, diania bri tau macca badan daan dara tuan cami Jeso Christo peara djywa padda idop cacal.

Siappa adda Mahoma jang toulis kitab agamma moor atau orang islam? Mahoma adda nabi dousta daan adjaranja adda adjarran dousta lagi harania.

Camanna pegi djywa orang jang basancal agamma Christaon daan massoc moor atau islam? Dianja tourong ca naraca mannacalla djannia matti sedang diania tida petsija attau medengar pada tuan deos benar daan anacnia Jeso Christo.

De tien geboden.

Penjourohan bermoula. Jangan menjomba pada barrang Deos lain, adapan mouca Deosmou.

Nang cadua. Jangan boat barang touladang attau rounpa barrang barrang djangan hormat capadanja.

Nang catiga. Jangan sebout Nama Deosmou sadja.

Nang caempat. Jangan bacardia padda harri sabbat.

Nang calima. Hormatin acan ibou bappa.

Nang caanam. Jangan menbounou orang.

Nang catudjou. Jangan bersondal.

Nang cadelapan. Jangan mentsjouri.

Nang casambilan. Jangan hodjat lagi bersaci dousta ca-
pada orang.

Nang casapoulo. Jangan inging rouma orang; jangan inging
bini orang attau barrang appa orang pouuja.

Het was van den beginne af aan de politiek der Compagnie
om te coloniseren en te evangeliseren.

Vingen de predikanten van Batavia aldaar spoedig aan met
de evangelisatie, wij hoorden ook reeds, dat twee hunner, Heur-
nius en Candidius hun gemeente verlieten, en wel voor langen
tijd, om elders in de Molukko's en op Formosa als zendelingen
onder de heidenen werkzaam te zijn.

Van de regering zelf ging de aanwijzing en aandrang tot
heidenbekeering uit. Immers omtrent Heurnius' zending berigt
ons het Resolutieboek aldus:

„De praeses draagt voor dat de Hr. Generael Brouwer, Ds.
Danckaerts, Heurnius en de Roy heeft voorgedragen dat te
Amboina, op Ceram onder de Alfoeros onder Sesalawa ende
Samet groote ende zeer gewenste apparentie is om het chris-
tendom onder die heijdensche natien te konnen verbreiden,
indien daer een bequam godsvruchtig persoon henen gestiert
werde, ende begeerden zij, de Eerw. de Roy ende Danckards,
dat sulcx in consideratie genomen werde, zijn Ed. toonende eene
groote genegentheit, ter dezer saecke veroordeninge wenschende
dat Heurnius zich daartoe liet emploijeren” (*). Heurnius aan-
vaarde ook terstond volijverig die taak en was vijf en een half
jaar in zijn zending werkzaam. Den 27 Januarij 1638 van
daar teruggekeerd, hernam hij weer zitting in den kerkeraad
en zijn plaats als predikant van Batavia, die voor hem volgens
belofte bij zijn vertrek was open gehouden. Weldra echter ver-
zocht hij zijn ontslag en vertrok nog met het einde van dat

(*) Resolutieboek van 1631: 1641 17 Januarij 1633.

zelfde jaar naar het vaderland na meer dan veertienjarigen dienst in Indie (*).

Heurnius behoort voorzeker onder de meest ijverige en verdienstelijke predikanten der Indische kerk. En zullen wij later zijn naam nog menigmaal noemen, bij hoogst moeilijke omstandigheden der kerk, thans willen wij ons nog eenige oogenblikken bepalen bij het werk zijner laatste jaren, bij zijn zendingsarbeid in de Molukko's.

Door de intusschen op Ceram uitgebroken onlusten, konde Heurnius zijn voornemen, om zich ter evangelisatie, op de zuidkust van Ceram te vestigen, niet volbrengen, maar vestigde zich te Oelat op Saparoea. „De Eerw. Justus Heurnius in het voorleden jaar (1633) van hier vertrocken, van meeninge om op de kust van Ceram zijn residentie te nemen tot bekeeringe van die natie, maer in Amboina comende, heeft verstaen dat eenige van de inwoonders van Ceram de Kimalaha der Ternatanen toegevallen waeren, zoo ist, dat de kerckeraedt van Amboina en de Hr. Gouverneur Gijsels zijn Eerw. niet hebben willen laeten derwaerts vertrecken, maer hebben zijn Eerw. beweeght om in de Uliassersche eijlanden zijn residentie te nemen, alwaer zijn Eerw. tegenwoordig op Oelat leght, en is van de inwoonders aldaer zeer bemint” (†). „Men versocht daerom dat hij „van daer niet wederom mochte ontboden werden, tot droefheijt ende verwoestinge der teere christenheijt in die quartier”. Intusschen lezen wij later, „dat den E. Heurnius in de Uliassers zijn voornemen niet en heeft connen voltrecken, door de opgerezene troebelen, en dat de mooren zijn E. hebben soeken te vergeven (§), waerom den E. Heurnius en de E. broederen (te Amboina) zeer ernstelijk hebben geschreven,

(*) Valentijn, Jav. zaaken van den godsdienst, pag. 16 en 21.

(†) Afg. briefb. enz. pag. 53, 9 Februarij 1634.

(§) Afg. briefb. enz. pag. 70, Januarij 1636.

dat zijne E. mochte verlost werden en weder keeren tot zijne gemeijnte op Batavia om alzo nae 't vaderlant te vertrecken". » Welk verzoek ook bij den E. Kerckeraedt alhier (Batavia) in de vreeze des Heeren overweghen en eendrachtelijk toegestaan ende van den Ed. Hr. Generaal en Hn. Raeden in India, geapproveert". Later schreef men hem echter besloten te hebben » hem te bidden noch een weynigh tijds aldaer te willen continueren."

Gelijk Heurnius naar de Moluccos, zoo vertrok Candidius naar Formosa, waar hij vroeger geweest was, om er het zendelingswerk verder te dienen » met zoodanige conditie dat wederkeerende alhier (Batavia) voor een der bevestigde predi-canten zoude erkent worden" (*). Hij verloor daar zijn vrouw, had met vele moeilijkheden te kampen en verzocht daarom gedurig om naar zijn gemeente Batavia te mogen wederkeeren. De kerckeraad schreef hem echter terug » hoe dat wij zijn verzoek van weder tot zijn gemeente te mogen comen, den Ed. Hr. Generael en Hn. Raeden van Indie hebben voorgedragen, waerop zijn Ed. heeft geantwoordt, indien de E. Candidius van zin en meeninge was, zich nae Batavia te begeven om een portuer te haelen, dat hij sijne Ed. zoude welcom wezen maer indien zijn E. quam om op Batavia te willen blijven, dat een van deeze twee zoude moeten kiezen ofte wederom nae Xincam ofte nae 't patriam retourneren, om dat zijne E. zeer wel in de Xincamse taele ervaeren is, en aldaer den besten dienst con doen." De kerckeraad repliceerde wel, dat hij slechts » bij leeninge nae Xincam was vertrocken, om 't swacke christendom aldaer te hulpe te comen en wederom tot zijn gemeijnte op Batavia mochte comen nae zijn belofte gelijk sulcx bij de kerckelijke resolutie kon blyken" maar dit baatte niets (†).

(*) Afg. briefb. enz. pag. 57, 17 Februarij 1634.

(†) Afg. briefb. enz. pag. 74, 2 Augustus 1639.

Met het einde van 1636 naar Batavia teruggekeerd, vertrok hij kort daarna ook naar het Vaderland.

Den 18^{den} Junij 1614 kwam hij echter uit het vaderland terug en „schijnt sedert hier vast gebleven te zijn” (*).

Zoo hoorden wij dus, dat zij zich zeer vergissen, die meenen, dat de evangelisatie in den Indischen archipel eerst met het begin van deze eeuw zijn aanvang nam en dat de eerste zendelingen, van Rotterdam daarheen gekomen, ook de eerste evangelie-boden waren onder zijn heidensche en mahomedaansche volkeren. Integendeel. De evangelisatie der inlanders in onzen Archipel is zoo oud als de komst der Europeanen daar. Te gelijk met hun heerschappij en handel bragten de Portugezen er ook hun godsdienst en priesters. Zij waren ijverige bekeerders. Nauwelijks eenige jaren in de Moluccos gevestigd, hadden zij reeds op vele plaatsen gemeenten gesticht en reeds overal vele bekeerden gewonnen.

Toen de Portugezen later voor het geweld onzer wapenen moesten wijken en hun bezittingen de onzen werden, moesten die bekeerden, van heer veranderd, nu ook van godsdienst verwisselen. Zij moesten van Roomsch Gereformeerd worden. Dat was geheel in den geest van dien tijd en zulks laten wij ook geheel voor rekening van dien tijd. Slechts dit willen wij er van zeggen, dat zij evenmin Roomsch waren geweest, als ze toen Gereformeerd werden. Zij bleven, wat ze waren, heidenen in den grond van hun hart en leven, maar die nu den priester met den predikant, de mis met de preek en het crucifix met den bijbel verwisselden.

Latere tijden bragten daarin verbetering, eene verbetering echter, die nog altijd hard om meerdere bleef roepen.

Het kon niet anders; zoo daar, zoo overal, en om het diep ingewortelde eeuwen-oude heidendom dier volkeren, en om de

(*) Valentijn.

gebrekkige wijze van bekeering, die men nog langen tijd bleef aankleven, en om de weinige middelen en arbeiders, waarover men te beschikken had. De Compagnie vervolgde gelijk de Portugezen waren voorgegaan.

De heeren bewindhebbers hadden in hun ordonnantie van 1617 den Gouverneur en Raden van Indie omtrent het onderwijs en de evangelisatie der inlanders bepaalde voorschriften gegeven. Heer en koopman was de Compagnie te gelijk onderwijzer en evangelie-prediker onder heidenen en Mahomedanen. Dit had zij reeds uitgesproken in haar instructie, den eersten gouverneur-generaal Pieter Both, bij zijn vertrek in 1609 uit het vaderland naar Indie medegegeven. „Dat gedaan zijnde — zoo vervolgt de instructie — zult gij van stonden aan de predikanten en schoolmeesters op de vloot, om in Indie te blijven mede gegaan zijnde, stellen ter plaatse, daar gij na goede informatie zult bevinden, dat zij den besten en meesten dienst zullen doen, goede zorg dragende, dat dezelve zich getrouwelijk en vredelijk in hunne dienst tot vermaning van de personen van de Compagnie, aan land zijnde, en bevordering der bekeering van de onchristenen en leering van derzelven jonge jeugd mogen kwijten, ten einde de naam van Christus verbreid en der Compagnie dienst mag bevorderd worden, naar behooren” (*).

En ingevolge die instructie werd ook van den beginne af aan, in alle deelen van den Indischen Archipel, waar de onzen zich vestigden en magt verkregen, gehandeld.

Hoe volijverig, ja te ijverig, de Compagnie in het werk der bekeering van heidenen en mahomedanen, tevens in het verdringen en onderdrukken van hun godsdienst was, mogen ons beide navolgende resolutiën voor Batavia wel zeggen.

Eene resolutie van 9 Maart 1657 arresteerde:

1°. dat men de Mooren (Mahomedanen) door onze officie-

(*) Mr. P. Mijer, verzameling van instructiën enz., pag. 9, reg.

ren zal waarschouwen, dat zij geene secrete ofte publicque bijeenkomst, voortaan onder onze gehoorsaamheijt zijnde, meer zullen mogen houden om hare praetensen godsdienst te doen, op poene dat den priester off die den minsten dienst doet, in 't exerceeren van hare valsche leere, in de ketting zal worden gekloncken.

2°. dat men de Chinezen (heideneu) als nog zal aanzeggen haer tempel en heidense ornamenten bujten dezer steede zijnd poort omtrent haer kerckhoff of wel elders te doen maken, met verbod dat zij voortaan geen bijeenkomsten binnen deze stad om haren heijdensen godsdienst te exerceeren zullen mogen houden, op de poene van daer over gestraft te worden in conformite van de resolutie van (*).

Resolutie van 29 Maart 1651 „waerbij den Capt. der Chinezen door de Edt. gelast werdt den Chinezen tempel staende aan de groote rivier daer nu Batenburg opstaat aff te breecken, en de Chinezen te verbieden geen heidense dienst daar off elders, hetzij in 't heijmelijk of openbaer te mogen exerceeren, op poene bij de placaten daer op beraemt" (†).

Hoewel deze en dergelijke besluiten moeijelijk konden ten uitvoer worden gelegd, — daarom ook niet werden ten uitvoer gelegd, of gelijk Valentijn zegt, „hoewel daar naar al weer een kink in de kabel kwam” — zoo zeggen zij ons toch geheel, hoe de Compagnie, een zeer ijverend bekeerder van heideneu en mahomedanen was of wilde zijn.

Was de Compagnie zoo ijverend voor de uitbreiding des christendoms en de vernietiging van het heidendom uit christelijk

(*) Recueil van placaten enz. onder Coen tot Mossel 1620—1761, manuscript pag. 103.

De resolutie omtrent de boete of straf voor de Chinezen ontbreekt.

(†) Als boven, pag. 105. Men zie ook Valentijn.

besef, het was ook geheel in den geest van dien tijd, toen de staat de kerk beheerschte en zij zich wederkeerig door de kerk liet beheerschen; het was ook uit staatkunde om daarmê, gelijk zij meende en zeide, haar stoffelijke belangen te dienen. Immers erkende zij dit met duidelijke woorden in Both's instructie: „hij moest toch de bekeering van de onchristenen en leering van derzelve jonge jeugd” ter harte nemen om „daardoor den naam van Christus te verbreiden, tevens om den compagnie's dienst naar behooren te bevorderen”.

Gelijk de Compagnie ieder, die van heiden Mahomedaan werd als een vijand meer, en niet ten onregte, van haar gezag in den archipel beschouwde, zoo meende zij wederkeerig ook in ieder nieuw gedoopten heiden een steun en vriend meer van haar gezag gewonnen te hebben. Omdat zij zich echter spoedig overtuigde, door zoodanige maatregelen, als in de zoo even aangehaalde besluiten bepaald werden, tegen de mahomedaansche en heidensche bevolking van Batavia te nemen, haar stoffelijke belangen veel eer te schaden dan te dienen, gebeurde het ook, dat er nimmer iets van de uitvoering dier besluiten kwam. De kerkeraad drong wel steeds op hun uitvoering aan, de regering beloofde ook daaraan gevolg te geven, maar trok ze weer in, als het op hun uitvoering aankwam of weerhield die uitvoering. Zoo had van Diemen reeds verordend, dat „de afgoderij der Chineesen” moest verstoord worden. En toen nu de Baljuw van Batavia Ambrosius van der Keer daaraan gevolg had gegeven, had hij zich „daarmede die moeite op zijn hals gehaald, dat de Fiscaal hem gedagvaard, en men hem in rechten opgelegd had te bewijzen, dat de Chineesen met hun Joosje of Deosi afgoderij pleegden.” De kerkeraad gaf hem echter gaarne 30 April 1647 op zijn verzoek een schriftelijke verklaring, „dat die geheele dienst een grouwelijke afgodendienst was, daarin men gewoon was voor de beelden lampen te ontsteeken, wierook te branden, te offeren en te somtijden met ophelling der handen

en met buiging des ligchaams" (*). Vier jaar later, den 9 October 1651, maakten dan ook „haar Edelheden bekend, dat zij bij nader overweging op 't verzoek van den kerkenraad niet hadden kunnen goedvinden den Chineeschen tempel te doen afbreken, om dat zij vreesden, dat de Chineesen van daar vertrekken zouden." Toen echter den volgenden maand de gansche kerkeraad in Rade van Indiën verscheen om over 't verwoesten van den Chineschen tempel te spreken, werd hem weer toegezegd, „dat den Chineesen hunnen duivels dienst, zoo in hunnen nieuwen tempel, als elders zou verboden werden, dat reeds aan hunne capellen geschied was." (†) De kerkeraad berustte daarin en kwam later op zijn verzoek om den tempel der Chinezen af te breken niet terug, maar „oordeelde tot verdere bekeering der Chineesen van nooden, dat vooreerst bij placcaaten alle ergernisse van 't toppen en speelen derzelve, en van dronkenschap, hoererij, overspel, vloeken en sweeren, nevens 't ontheiligen van de sabbatthen onder de christenen diende weggenomen, schoolen tot onderweijns van de Chineesche jeugd opgericht, boeken van hunne taal uit Manilla ontboden en dat aan die zoo wichtige natie eenige vrijheden en voorrechten om hen meer te lokken, diende toegestaan, en eenige krankbezoekers en een predikant gestelt te werden om hunne taal te leeren, en dat men vooral God om hare bekeering behoorde te bidden, al welke zeer prijselijke middelen men haar Edelheden voorstellen zoude." (§)

Of die boeken van Manilla zijn ontboden, weten wij niet, maar wel, dat later geen predikanten, noch krankbezoekers, bekend met hun taal, het bekeerings werk onder de Chinezen te Batavia of elders hebben uitgeoefend. De eerste taalkundige, werkzaam onder de Chinezen te Batavia, was de zendeling

(*) Valentijn, Jav. zaaken van den godsdienst pag. 37.

(†) Als boven pag. 42.

(§) Als boven pag. 43.

Medhurst, dien wij daar in 1840 vinden en later naar China is vertrokken. Overigens werden de verschillende resolutiën der regering om de afgoderij der Chinezen te stuiten of te verbieden meer en meer vergeten, steeds dieper begraven in de archieven en genieten de Chinezen thans, te Batavia, in geheel den Archipel, met de Mahomedanen dezelfde vrijheid van uitoefening hunner godsdienst, als de Christenen.

Mogt echter de Compagnie in weerwil van haar aanvankelijk zoo groote ijver, geen werk maken van de bekeering der heidenen, Chinezen te Batavia, zoo was en bleef toch het bekeeringswerk der heidenen, inlanders, bewoners van de verschillende eilanden des Archipels haar ijverig willen en werken. Daarvoor had zij, — trouw aan Both's instructie, dat de predikanten en schoolmeesters zich „getrouwelijk en vredelijk in hunnen dienst ook tot bevordering der bekeering van de onchristenen en leering van derzelven jeugd” mogten kwijten — ook steeds beiden evenzeer beschikbaar als voor de dienst en het onderwijs in de christen gemeenten, van Europeanen; — daartoe was zij ook steeds ijverig werkzaam met de kerkeraden en predikanten van Batavia en elders; — daarom moesten de beide predikanten van Batavia, Heurnius en Candidius, gelijk wij hoorden, ook verscheidene jaren als zendelingen in de Moluccos en op Formosa werkzaam blijven.

Zij was eenmaal een bloeiende missie die van Formosa, „waar ten minsten (1655) 6 predikanten van nooden waren”, maar die met het verlies des eilands aan Coxinga weder geheel vernietigd werd. „Na dat nu dat schoone Formosa door Coxinga dus ingenomen was en alles, wat men in 59 jaaren met zoo veel moeite onder den Formosaan bewerkt en gewonnen had, in rook en damp verdweenen, is 't daar alles weer tot het vorig heijddom of tot dat van de Tjineesche afgoderij vervallen” (*).

(*) Valentijn, zaaken van Tayocan of Formosa, pag. 80 — 92.

Zoo had de Compagnie reeds vroeg haar missiën op zeer vele eilanden van den archipel, ook op Ceijlon en elders, hetzij ze die van de Portugezen overgenomen en tot haar kerk gebragt, hetzij ze die door haar predikanten en krankbezoekers gesticht had. Daarom moesten ook jaarlijks de predikanten van Ternate, Banda, en Ambou daartoe uitgestrekte en moeilijke reizen ondernemen. De eersten bezochten Batjan, de kust van Menado en de Sangir-eilanden; de laatsten de zuidkust van Ceram en de het eiland Ambon omringende eilanden.

Zij doopten, namen nieuwe ledematen aan, preekten, bedienden het avondmaal, onderzochten de vorderingen van de schoolkinderen en cathechisanten. De Compagnie bezoldigde in die missiën inlandsche meesters, als blijvende onderwijzers, die tevens voorgangers der gemeente waren. Zij verstrekte ook iedermaal aan de predikanten en krankbezoekers de gelegenheid voor die zendelings reizen en vergoedde hun de onkosten. Ja, zoo ver ging zelfs haar ijver voor de zendelingszaak, dat zij, door het hoofd des bestuurs, den radja's der eilanden, welke de predikanten op die reizen zouden bezoeken, vooraf deed aanschrijven, tegen hun komst wêer een zeker getal heidenen gereed te hebben om door de predikanten gedoopt te worden; terwijl zij den predikanten bij terugkomst en na overlegging van de lijsten der nieuw gedoopten, een zeker hoofdgeld voor dezen betaalde.

Niet onbelangrijk daaromtrent is het navolgend schrijven van N. de Graaff: (*) // Ds. Cornelis de Leeuw en deszelfs vrouw met de chaloup Malacca gekomen te Ternate 1686, hebben de in die gewesten, so op Manado, Tagulande, Chiauw, Tiroene, als andere omliggende plaatsen gereist om de heidenen tot 't christengeloof te brengen, gelijk hij ook een groot getal derzelve bekeert hadde en gedoopt, eiste van den heer Lobs 't discipel

(*) Reijse van N. de Graaff gedaan naar Oost Indie, pag. 202.

geld, 't welk zijn eenige penningen, die op ijder heijden, die zij tot 't christendom bekeert hebben, gesteld zijn, schijnende d'Ed. Heeren bewindhebberen meerder voor de zielen der Indianen bezorgd te zijn als de zielbezorgers zelve, dewijl zij door een buitengewoon loon dezelve op wekken en door goude sporen haar tot haar pligt aanstuwen".

Het valt niet te ontkennen, dat die heidenbekeering een hoogst gebrekkige was. Intusschen is het toch waar, dat dit zoo gebrekkige christendom, door de Compagnie aan de verschillende eilanders gebragt, om daarna zoo goed als aan zich zelf overgelaten te worden, met enkele uitzonderingen bleef bestaan — niet weer door het heidendom of den Islam kon vernietigd worden.

Voldoende hebben we aangetoond, dat de Compagnie, van den beginne af aan tot later, door besluiten en handelingen, door woord en daad, zich, naar haar inzigten en vermogens, een ijverig en krachtig heidenbekeerder heeft bewezen. Onwillekeurig denken wij hier aan de zienswijze der tegenwoordige Indische regering omtrent de evangelisatie. Zij vormt een treffend contrast met die der Compagnie. Wij willen ze daarom ook doen kennen.

Art. 123 van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indie zegt: „de christenleeraars, priesters en zendelingen moeten voorzien zijn van eene door of namens den gouverneur-generaal te verleenen bijzondere toelating, om hun dienstwerk in eenig bepaald gedeelte van Nederlandsch Indie te mogen verrigten.

„Wanneer de toelating schadelijk wordt bevonden, of de voorwaarden daarvan niet worden nageleefd, kan zij door den gouverneur-generaal worden ingetrokken.”

Volgens dat artikel staat de tegenwoordige Indische regering dus in een geheel andere betrekking tot de zendelingszaak, dan de Compagnie. Was de Compagnie toen, wat thans het zendeling-genootschap te Rotterdam is, daar zij toch haar

eigen zendelingen, de predikanten en krankbezoekers, had, betaalde en tot de heidenbekeering uitzond; de tegenwoordige regering laat de zendelingen slechts toe en bemoeit zich evenmin met hun werk, als zij hen betaalt, terwijl zij de toelating aanstonds intrekt, indien het gedrag van den zending daartoe aanleiding mogt geven, of om andere redenen, aan haar oordeel overgelaten, die toelating schadelijk mogt geoordeeld worden.

Terwijl de Compagnie dus zelf zending-genootschap was, is de tegenwoordige regering een politiek heer en meester, die slechts toestaat en toelaat, waar en wanneer en hoelang de zendingen werkzaam zullen zijn.

De Compagnie was ook van een bepaald godsdienstige kleur. Zij was gereformeerd en wel zending-genootschap van de Nederlandsche geformeerde kerk, waarom zij dan ook geen zending van eenige andere geloofsbelijdenis in haar gebied dulde.

De tegenwoordige regering daarentegen verklaart zich op het punt van kerk- of geloofsbelijdenis volkomen kleurloos, laat daarom ook de zendelingen van ieder andere christelijke geloofsbelijdenis, ook die van het Mahomedaansche en heidendom toe, zich slechts het politiek toezigt van den soeverein gelijkelijk op allen voorbehoudende.

De Compagnie zeide: op mij rust de providentiële roeping om aan de volkeren van den Indischen Archipel de zegeningen des christendoms te brengen; die zal, die moet ik vervullen. De tegenwoordige regering daarentegen meent, hoewel zij gaarne gelooven wil, dat het in de gegeven omstandigheden, in de plannen der voorzienigheid ligt om aan die volkeren het christendom te doen toekomen, dat zij dit echter aan hen niet kan, noch mag brengen. Noch passief, noch actief meent ze de evangelisatie onder de inlanders te mogen bevorderen.

Zij, wier taak het is personen, regten en eigendommen te beschermen, heeft in de eerste plaats voor rust en orde te

waken. Deze haar eerste en hoogste pligt bepaalt en beperkt haar toelaten der evangelisatie. Zij leeft die aanstonds op, waar rust en orde er door bedreigd of verstoord worden; zij laat die toe, waar deze niets daarvan hebben te vreezen of te lijden. Zonder dus de evangelisatie noch actief, noch passief te bevorderen, slaat zij die slechts gade om haar, naar omstandigheden, toe te laten of door preventive en repressive maatregelen te weren of op te heffen.

Wel zijn de rollen verwisseld.

Wat de zedelijke en godsdienstige toestand der gemeente van Batavia omstreeks het jaar 1628 betreft, de berigten daaromtrent loopen zeer uit elkander. Zoo meldde de kerkeraad van Batavia aan de classes van Walcheren en Amsterdam (*):

„Dit jaer is 't getal der nieuwe ledematen tot . . . toegenomen, — de godtvruchtigheid, Godt danck, en mindert nae het ooge niet, maer vermeerdert onder 't volk, tot getuijgenisse hier af, ende van de vermeerdering des gehoors dient, dat een half jaer nae onse comste, de hoofdsomme der diaconie bestont in 4000 gulden, ende nu isse in Januarij gecomen tot 8000 gulden, hoewel dagelijks veel meer dan oijt te voren uitgegeven wert; den ontfanck des sabbathis is omtrent de helft verbeteret.”

Maar in denzelfden brief vervolgt de kerkeraad: „de noot heeft ons nu het ernstigh gebuijck der kerkelijke discipline uijtgeperst: de ergernisse dagelijks onverdragelijk wordende door het grove leven soo van vrouwen als van manspersoonen.

„Tenzij deze medecijne tegen de openbaere ergernisse hier gebuijckert werde, het sal onmogelijk zijn, hier een welgestelde gemeijnte te krijgen.”

Zij spreken van een vrouwspersoon, „die 's nachts buijten

(*) Afgaande briedb. no. 2, 26 Januarij 1626.

haers mans wil zich met vreemde manspersonen bedronken had, en daarna op straat haar man schandelijk uitgescholden ende zeer onhebbelijk gedragen hadde". — "Zij hadde wel publijke persooneele schult bekenninge verdient, dan de eerste openbaere kerkelijke bestraffinge sijnde, werde raedsaem geacht niet ten hardsten hierin te handelen". Daarom besloot men, nadat zij schuld bekend had, ook vermaand en bestraft was, "dat, op de tijdt der voorbereidinge zonder haer naem te noemen, den gemeente bekend te maken." Ook lezen we in denzelfden brief van een Trijntje Willems, die zich als jonge dochter verloofd had en van welke men zeide, dat zij "met een mandemaeker, Willem Claesz genaemt, tot Uijtrecht, als getrouwde vrouw hujs gehouden hadt, tusschen de Vrijbrugge en de St. Jacobsbrugge, in een kelder, onder het hujs van eenen Daniel de Blij." Zij ontkende dit ook geenszins, doch "als getrouwde vrouw geacht geweest te zijn maer dat se niet met hem getrouwt was". Hooren wij den kerkeraad later over de gemeente, dan neemt zij "in menighite ende geregtigheit toe: want uijtgenomen de hoovaerdije, daar wij zelfs in deze commerlijke tijden eenige vrouwlieden halsterrigh in vinden, zoo en zijn de ergenissen zoo publijk ende zoo grof niet als ze voor dezen wel geweest zijn (*).

"Onze ledemaeten zijn vrij wat aengewassen. In de laatste communicatie hebben wij dertigh nieuwe communicanten gehad, maer meest van diegeene, die eerst uijt het vaderlant gecomen waeren." — "Het eenige dat te beklage staet is de ongebondenheit en redeloosheijt veeler naem christenen" (†).

Zij beklagen zich ook zeer over Dubbeltrijek. Het verwondert ons geensints, dat zulke zaken voorvielen. Immers, wie waren ze, vele dier mannen en vrouwen, welke toen naar Indie gingen?

(*) Afg. briefb. 1 November 1628.

(†) Afg. briefb. 2 Januarij 1630.

In 1610 gingen op de vloot van Pieter Both, den eersten landvoogd, zes en dertig soldaten- en matrozen-vrouwen mede. En wanneer wij lezen van „dochters uijt het vaderlant, in de groote school geplaatst, tot dat zij huwelijcken” dan zijn deze misschien wel geen anderen geweest, dan zij, welke bij herhaling ten getale van vijf of zes, door de Heeren XVII, als Compagnie's dochters, werden uitgezonden, van welke Valentijn getuigt „schoon deze van 't slegtste soort waren, wierden dezelve in die tijden voor gebraden peerkens gehouden” (*).

Elders: „deze moet men met de soldaatenwijven niet verwerren, hoewel zij niet veel adelijker zijn” (†).

De vele en strenge placaten en resolutiën, onder Coen en nog later te Batavia bij herhaling uitgevaardigd, tegen twisten, dronkenschap, straat- en boomschenderij, vechten, verwonden getuigen ook maar al te zeer tegen de zeden dier tijden.

Het grootste deel der inwoners van Batavia bestond ook uit ontslagen matrozen, soldaten of fortuinzoekers, menschen dikwijls van geringe klasse of van verdacht leven, welke de Compagnie tot burgers had verklaard, omdat zij er zeer op uit was, om door kolonisatie een Europeesch element op Java te brengen, waartoe zij ook de zoogenaamde Compagnie's dochters uitzond. Deze werden door de Compagnie van alles voorzien, uitgezonden, „tot kousen, schoenen, hemden en verdere kleederen toe” (§).

De Compagnie was aanstonds zeer ernstig op zulk een colonisatie van Europeanen te Batavia bedacht geweest, gelijk zij dat ook voorschreef in haar instructie van 22 Augustus 1617 „om de landen te beter met er tijd te peupleren.”

Daarom konden die ontslagen soldaten en matrozen, en wie

(*) Valentijn, groot Java, pag. 248 en 265.

(†) Als boven pag. 265.

(§) Als boven.

zich maar te Batavia wilden vestigen daartoe 's Compagnie's vergunning gemakkelijk verkrijgen, en onder bepaalde voorwaarden, binnenlandschen handel drijven of akkerbouw uitoefenen.

Daartoe werden hun zelfs stukken grond geschonken en ondersteunden men hen zooveel mogelijk.

Maar nu kon het ook niet anders of velen dier eerste burgers en burgeressen van Batavia, waarbij steeds meerderen kwamen, waren geenzins de beste burgers en burgeressen — waren geenzins om hun goed gedrag naar Indie gegaan. Gedurig kwamen dan ook klagten in bij den kerkeraad. Wij vermeldden reeds eenige en voegen er nog enkele bij.

„ Willem den schoemaker, wiens vrouw omtrent 11 maanden geleden met seeckere swart weggelooopen is naer Bantam, versoekende van haer ontslagen te mogen worden, en met een ander vrouw te mogen houwen, is geantwoort, dat hij noch een maent sal wachten, ende dat men alsdan syne saeck de hooge overigheit sal voordraegen om te zien wat daer mee te doen zij. Onderwijlen hem vermaende, sich van de vrouwe, met dewelcke hij in bespreek was, te onthouden. (*)

Den 14 Mei aanvolgenden werd hem aangezegd een scheid-brief van de magistraat te vragen, waarna aan zijn verlangen om met zekere weduwe te trouwen zou voldaan worden.

„ Michael Pietersz, jongman van Rotterdam, timmerman, ondertrouwt zijnde met Davi van Macassar, slavinne van Steven de Hondt, borger, en de drie geboden gehadt hebbende, zoekt van haer ontslagen te zijn, hetwelcke zij oock versoekt. Haer is geantwoort, dat de ondertrou met drie huwelixs proclamatie geschiet zijnde, zij niet en mogen gescheiden werden, dat ze saemander te gemoet zouden gaen en als eerlijcke luijden te saemen vereenigen (†).

(*) Resolutie boec enz. 19 Februarij 1626.

(†) Als boven 9 Maart 1626.

„Sergeant Court Stuijpen geeft aan de kerckeraedt een remonstrantie over, in dewelcke hij zijn hujsvrouw aanklaeght, dat zij overspel met een genaemt de swarte snijder bedreven heeft”.

„Is bij den Praeses voorgesteld de ongeregeltheit van wijle herwaerts gepleeght bij Stijutje Draeck ende Sieur Harms vrouw, in conversatie met jong lichtveerdig geselschap met Sieur Croock, Sr. Sambrix ende Sr. Pelsaert.”

Toen deed de strijd met Spanje en Portugal in den Indischen Archipel, „ook soms gevangen spaensche ofte mestiche vrouwen” naar Batavia brengen.

Eenigen van de overigheijt meenden, dat men haar mogt laten trouwen „eer zij tijdinge van de doot haerder porture hadden”. De kerckeraad zeide: „neen, ende dat men ze behoort ofte ongetrouwt te laten, ofte vrij nae haar echte mans te laten gaen.”

Waarlijk een gevoelen van sommigen der overheid, dat zeer tegen hun zedelijkheid en menschelijkheid getuigde.

Hooren wij nog een en ander omtrent den zedelijken en godsdienstigen toestand der gemeente, de prediking, school en catechisatie.

De gemeente van Batavia telde van den aanvang af aan vele vrouwen onder haar leden. Reeds tijdens de belegering van het fort in 1618 door de Jakatranen en Engelschen, waren daarin dertig tot veertig opgesloten, die met haar mannen den nood en de ellende van dat beleg deelden. (*)

Verscheidenen van haar zullen wel van die zes en dertig vrouwen geweest zijn, welke met de vloot, die onder Pieter Both uit het vaderland naar Indie stevende, haar mannen volgden.

(*) Grondvesting van het koninkrijk Jakatra door J. Camphuis bij Valentijn.

Er volgden steeds meerderen uit het vaderland; maar ook weldra werden vrouwen, uit de inlanders tot het christendom gebragt, in de gemeente opgenomen. Wij lezen toch onder meer, dat eenige maleische vrouwspersonen, „aan Nederlanders gehouwelijekt, die getuigenisse van een eerlijk leven en redelijke wetenschap hadden” (*), werden aangenomen.

„Alzoo verscheijden Nederlandsche mannen met inlantsche vrouwen gehouwelijekt zijn ende noch dagelix houwelijeken, is nodig geacht, dat men dezelve op een bestemde tijdt, in de kercke te saemen laet comen, ten 's voormiddags ten 8 uijren, om tot 9 uijren toe de fundamenten der christelijke religie en eenige vraagstukken te leren, op dat ze niet alleen met den naem, oock met den daed chrijsten mogen wezen. (†)

„Margreta de Wilde, een van de Malabarsche vrouwen in de schoole, met een zeeckere soldat onderlooft tot trouwen, hebbende haer geloof en de geboden geleert ende naer haere maete blijdenisse voor de vergaderingh gedaen, is toegestaan dat op naemiddag den H. Doop zal ontvangen.” (§)

Zoo waren dus de predikanten van den beginne af, zeer ijverig in de bekeering van heidenen en mahomedanen, zoowel mannen als vrouwen. Velen van hen werden door den doop tot het christendom gebragt. Met meerderen zou dit geschied zijn, ware de taal geen onoverkomelijk bezwaar geweest. De predikanten verstonden slechts de Portugesche en Maleische talen, terwijl de inlanders, gewoonlijk geen van beide talen magtig, alleen Chineesch, Japansch, Malabaarsch of Gusuratsch spraken en verstonden. De Gouverneur had beloofd den predikanten de middelen en bekwame personen te verschaffen om daarin te voorzien. Men had ook reeds vroeger een Japansche tolk

(*) Afg. briefb. enz. pag. 2, 26 Januarij 1626.

(†) Resolutie boek enz. 6 November 1625.

(§) Resolutie boek enz. 11 December 1625.

daartoe onder zijn landgenooten gebezigd met een toelage van vier realen in de maand, maar hem dit na de eerste maand weder afgenomen, omdat hij niet voldeed. (*) De predikanten arbeidden ook „dageliks in de catechisatie der inlandsche zoo der comp^s. lijfeigenen als der genen die wij nyt vreijs lieden hiertoe bewegen connen,” zelfs was een „moorse lebee ofte paep” bij hen in het onderwijs. Ook „een joodsche jongman was, nae lange conferentie met hem,” aangenomen. Het resolutie boek meldt daarvan „is goedt gevonden dat men van zijnen wegen den Ed. Hr. Generaal Pieter de Carpentier zal aenspreken of zijn Ed. begeert als getuijge over den doop dezes persoons te staan; zijn Ed. heeft het aengenomen.” (†)

Ook had men veel zorg voor „de Jeught der Swarten ofte Malabaeren” om ze „tot een christelijk leven te brengen.”

Twee en vijftig jongens werden in een school door den marinjo, oppasser, koster der kerk „onderwezen in manierlicheit ende leeren de geboden.” Even zoo veel inlandsche meisjes waren hier en daar onder de burgers verdeeld, die „leeren naeijen ende christelijk opgebracht werden.” Later, gevorderd, zouden ze op de groote school komen, en andere inlandsche kinderen dan hun ledige plaatsen innemen. Carpentier had reeds vroeger „een schoolluijsken van bamboes,” waar de marinjo Francisco hen onderwees, aan den kerkeraad toegestaan. (§)

Ook de groote school, welke de brief „een cieraet der stad Batavia” noemt — onder den invloed en het toezigt der predikanten staande — werd aan het werk der bekeering en beschaving van de inlanders dienstbaar gemaakt.

Daar kwamen toch niet alleen „de kinderen van de voornaemste borgers” om onderwezen te worden, en „werden de

(*) Resolutie boek enz. 20 November 1625.

(†) 15 Januarij 1626.

(§) Resolutie bock enz. 20 November 1625.

dochters, die uijt het vaderland comen, eerlijk onder houden, haer met naeijen geneerende, tot dat zij houweliken;" maar werden ook "Gusnratsche en Maleijsche dochters opgevoet om uijt te houweliken;" "kwamen ook veel swarte jongens, die onderwezen werden in lezen, schrijven en cijferen."

Intusschen schijnt dat onderwijs nog veel te wenschen overgelaten te hebben. Althans het resolutie boek teekent daarentrent aan: "alsoo de inlandsche dochters, in de schole residerende, meest onbequaem bevonden werden, alsse trouwen sullen, is goedt gevonden, dat ze bij tijdts de fondamenten der christelijcke religie zullen leeren." (*)

Ook meldde de kerkeraad een maand later naar Ambon en Banda: "de school is redelijcke, maer waere te wenschen, dat eene bequamen en ijverigen school meester hadden, twijfelen niet ofte zouden meerdere vruchten werden gemaekt; doch men kan het met alles niet hebben naer zijn wensch." (†) Te vergeefs hadden zij zich ook nog beijverd om de kinderen der Chinezen "daartoe te trekken." Zij beklagen er zich verder over, "dat de borgers voor haer slaven geen zorge en droeghen, dat ze de fondamenten der christelijke religie leeren". Vergeefs hadden ze hen "daertoe vermaent en opgewekt". Ook hadden de predikanten er nog niet in kunnen slagen om onder de Nederlanders "stoffe tot de cathechesatie te vinden."

Wij leezen verder: "Den staat onzer gemeijnte alhier, sedert ons laatst schrijven, is in haer zelve geweest in tamelijken doen; de ledematen zijn redelijk aangewassen en 't gehoor van Gods woort is oock vermeerdert, voornamelijk bij de maleijsche ofte de inlandsche natie, die in veel meerder getal den godsdienst exerceren als van te vooren, en zeer veele zijn door den christelijken doop, naer behoorlijke onderwijzinge den Heere

(*) 6 Augustus 1626.

(†) Afg. Briefb. pag. 5, 28 Febr. 1626.

Christo ingelijfd" (*). Volgens schrijven van Dr. Heurnius naar het Vaderland telde de gemeente van Batavia in 1632 500 ledematen (†).

Verschillende andere berigten zeggen ons:

„Wat aangaet onze gemeijnte alhier, ze is in een redelijken staet. De ledematen sijn vermeerderd, de middelen van den armen wel over de 2000 rijksdaelders verrijckt, nae 't vertrek des Eerw. Candidij, 26 Januarij 1634. (§)

„Aengaende de christenheijt en gemeijnte alhier, dezelve neemt noch toe. De drie schoolen alhier sijn mede in redelijke staat. Den eenen sondagh wordt een maleische predicatie van den voorsanger Mr. Cornelis Senen in de maleische kercke voorgelezen; den anderen sondagh wert in dezelve kercke van collega Molinaeus in de portugeesche taele gepredikt met goede toeloop van toehoorders, ende sonderlinge lust en stichtinge der inlandsche christenen van Goa, Manilla, Cochin, Macao, St. Thomé en van de cust van Choromandel, van de welke onder ons een groot getal woonachtigh sijn.” 4 Dec. 1634. (¶)

„Belangende nu voorts den staat onzer gemeijnte alhier, is Godt lof, noch redelijk. Den aenwas der ledematen, in de laatste nijtdeeling des avontmaels is bevonden 28. 't Getal der schoolen; een onder den kranckenbezoeker Isaac Minne, die mede de kinderen van het weeshuis alhier heeft, alhier bij den E. kerckeraedt opgericht met approbatie des Ed. Hr. Generaal; de tweede onder Mr. Cornelis Senen; de derde onder Christoffel van Angola, die de compagnie's lijfeijgenen onderwijst. Zij sijn noch in goeden staat, ende connen niet vernemen, dat se verminderen, maar eer vermeerderen.” Januarij 1636 (**).

(*) Afg. briefb. pag. 48.

(†) Valentijn, Jav. zaaken over den godsdienst, pag. 16.

(§) Afg. briefb. pag. 51.

(¶) Afg. briefb. pag. 61.

(**) Afg. briefb. pag. 70.

„De gemeente alhier neemt niet af, maer toe, alzo eenige stichtelijke hujsgezinnen wederom uijt Vaderland beginnen te comen.” December 1636. (*)

„Met den stant onzer gemeente, die door den zegen des Heeren dus verre gebracht is, gaet noch wel.” 17 Januarij 1639. (†)

„Wat aangaat de gemeijnte scholen, en christendom in deze onze respective plaatsen zijn noch als vooren. Dit jaer zijn noch 80 ledematen onze gemeente toegedaen, het welke te verstaen is conjunctim zoo van die geene die van uwen comen met attestatie, ende die hun belijdenisse des geloofs doen, ende van andere plaetse van Indien comen, mitsgaders der inlandsche natie, die voor de eerste mael met ons communiceren; alle die inlansche christenen, die uijt het heijndom en moordom comen, en gaen terstont niet ten avontmael, maer wordt haer leven wat doorsien, ende comen in weijnige jaren in de gemeente.”

„Kinderen zijn gedoopt 150, bejaerde persoonen afcomste uit heijdenen en mooren 124, 150 paer in den huwelijken staet bevesticht, onder welken verschijdenen zijn, die lange in concubinate hebben geleeft, waertoe deze natie zeer genegen is, ende altemet door een politijke macht moeten gedreven worden te trouwen. (§)

„Beijde de scholen, een onder den kranckebezoeker Isaac Minne, een ander onder Marcus Stoomhout zijn noch in goeden staat; alleene zijn zeer verlegen om pampier, duijtsche A. B. C. boeken, psalmboeken met nooten, en diergelijke schoole tucht meer, 't welck wij in eenige jaeren niet en hebben becomen gelijk wel in voortijden. Van alle de kereken in Indien comt door kerekelijke brieven diergelijcke clachte tot ons, de

(*) Afg. briefb. pag. 76.

(†) Afg. briefb. pag. 31.

(§) Afg. briefb. pag. 83.

E. Heeren gelieven hier in haer besten te doen, en wel voorsiene kassen over te zenden."

"De publijke gebeden worden oock als vooren des 's avonts gedaan. Dr. Bootsman in 't kasteel, Evert Woutersz in 't vierkant; Joris Wijnidel in 't hospitaal; mr. Cornelis Senen in 't armhuijs en in 't bandanees quartier. Bij den k.k. raet is goed gevonden een derde school aan de westzijde op te richten, waartoe een erf hebben gesoekt en een bamboezen huijs daer opgezet; gemerkt bij honderde kinderen in dat geweste wonen, die in de boven gemelte scholen niet en quamen, waardoor bewerkt wierde de jeught in dat quartier zeer te verwilderen. Seecker inlansche persoon, genaemt Lewijs, is daar als meester gestelt, die verstaen, dat alreeds goede vrucht onder de kinderen te doen is. Des sondagh wordt als noch van eenen der predicanten en dat bij beurte in de kercke gecathechiseert. Zoo is 't oock, dat van Mr. Cornelis Senen de Malabaarsche kinderen, zijnde kinderen van de lijfeijgene der compagnie, alle dagen de gebeden geleert en gecathechiseert werden; desgelijks Mr. Gonsalo Joane, en Marten gaen daghelijks de gebeden leeren zoo der lijfeijgenen van compagnie als den vrijborgeren, die te zijner tijt alzo tot christelijke relegie worden gebracht (*).

"De scholen zoo de Duijtsche als de inlandsche zijn geexamineert en in presentie van de 2 gecommiteerde uijt de politie, ende den ganschen k. k. raet gecathechiseert, in Duijts, Maleijts en Portugeesch, door Mr. Cornelis' Senen, die absoluutproponent is, en predikt over anderen sondagh, dan in 't Maleijts dan in het Portugeesch." 1644 (†).

Zoo waren er dus in 1644 drie scholen te Batavia door den kerkeraad opgerigt, en ook onder ziju toezigt werkzaam, waarin

(*) Afg. briefb. pag. 83.

(†) Afg. briefb. pag. 86.

vooral de inlandsche jeugd onderwezen werd en hoofdzakelijk dienstbaar aan de evangelisatie.

In het begin dezer eeuw waren volgens mondelinge mededeelingen van tijdgenooten nog zes scholen te Batavia, als een op de voorrij onder Anthonij Eleazer Jacobs, waarin onderwijs in de Portugesche en Nederduitsche talen gegeven werd; een tweede bij de Rotterdamsche poort, waar Joh. Jeronimus Anthonijsz insgelijks in beide talen onderwees; een derde Nederlandsche op de Spinhuisgragt, waarin Augustijn Davids onderwijzer was; een vierde Maleische in de Zuider voorstad, in de Koestraat, waar de Ambonees Ferdinand onderwees; een vijfde Nederlandsche onder Adam Domingo; een zesde Nederlandsche en Portugesche in het armenhuis met de onderwijzers Hannibals en Abraham Thomas. Nog was een zevende buiten de stad op Tankie, waarin Paulus in het Nederlandsch onderwees.

Al deze scholen vervielen allengskens, met uitzondering van die te Tankie — thans een maleische school — bij het sloopen en verlaten der oude stad en gedurende het Engelsche tusschenbestuur, tot ze eindelijk onder ons hersteld gezag in Indie geheel ophielden te bestaan.

De sedert nieuw ingevoerde organisatie van onderwijs in Indie gaf ongetwijfeld betere scholen aan Batavia dan het immer vroeger had bezeten, maar daarin wordt alleen onderwijs in de Nederlandsche taal gegeven. Batavia heeft geen Portugesche scholen meer, en in zoo verre de Maleische daar nog bestaan, zijn die van particulieren of zendelingen.

Hebben wij den toestand der gemeente van Batavia voor den eersten tijd van haar bestaan eenigzins leeren kennen, werpen wij nu nog, gelijk wij dat ook deden voor de scholen, een blik op dien van haar latere jaren. Waarlijk ze is weinig verheugend. Hooren wij slechts een getuigenis van den kerkeraad, omtrent honderd jaar later gegeven dan die, welke wij reeds gaven. Ze vangt aan met beklag over gebrek aan predikanten.

Die klagt heerscht voor in bijna alle geschriften van den kerkeraad, jaar op jaar. Zij keert gedurig terug.

„Er is groot gebrek aan leeraren, zoo in deze hoofdplaatse als op de meeste buijten comptoiren, waar bij nog komt, dat vele geen bestendige gezondheid genieten, maar veeltijt ziekelijk zijn en suckelen, zo dat ze hun dienst gebreckelijk en met zugten moeten waarnemen.” — De kerkeraad erkent wel, dat men, zooveel mogelijk, uit het Vaderland in den nood voorziet, doch onvoldoende. Immers „helaas! de alverblindende doot laat niet toe, dat wij ons lang in onzen aanwas mogen verlustigen en verblijden, aangemerkt wel haast weder so vele ten grave dalen als ons waren toegesonden.”

En hoedanig was het nu met de gemeente gesteld? Zij beklagen zich over „de algemeyne lauwheijt en ijverloosheijt in 't beneerstigen, de veragtinge van God en zijnen H. Dienst, beneffens vele andere Hemelergende zonden van deze verduisterde en Godtvergetene Eeuwe” in de gemeente, en hoe „de arbeijders in 's Heere wijngaard bij vele naauwelijks meer nodig scheijnen en bij de weijnigste gehoor en gelove vinden.” 1742 (*)

Intusschen lezen wij in een anderen brief (†) van hetzelfde jaar en denzelfden datum, 19 October: „Vele worden er gevonden, die betuijginge doen van hunne ernstige begeerte tot 't christendom, beswijkende van verlangen om in de leere der waarheijt en Godtsaligheijt te worden onderwezen. De oogst is hier groot” maar vervolgen ze, met het oog op het groote gebrek aan leeraren, „Helaas! de arbeijders zijn weijnig.” — En verder insgelijks van denzelfden datum: „want behalve dat vele gemeynten niet na behooren bedient kunnen worden, worden er zeer vele gevonden, die tot nog toe troosteloos dorsten en

(*) Afg. Brievenboek 1742 — 1755. Aan synode van Zuid Holland.
Het boek is niet gepagineerd.

(†) Als boven. Aan synode van Noord-Holland.

hongereren niet na broot nog na water, maar om te horen de woorden des levendigen Gods." (*)

Van Imhoff's komst schijnt volgens de kerkelijke brieven als een geheel anderen geest in de gemeente gebragt te hebben. Immers zij spreken van „de geregelde groei en bloei van onze kerken onder de zoo gewenschte regeringe van onzen tegenwoordigen oppergebieder, zijn Hoog Edelheijt de heer Baron van Imhoff". Velen gevoelden zich door „zijn godsdienstig gedrag en godvruchtigen ijver gaande gemaekt, om vlijtig mede op te komen tot den berg des Heeren, ende tot het Huijs van den Gods Jacobs"; zij zagen daarin het spreekwoord bewaarheid „zo als de koning is zo zijn ook zijne onderdanen." En had Salomo gezegd: „dat een heerscher die op leugentael agt geeft, alle deszelfs dienaaren ook Godloos zijn" zoo mogten zij „wel bij omkeeringe zeggen, dat een Heerscher, die zijn werk van deugd en suivere Godvrucht maakt, ook veele Godvruchtige onderdanen nae zig trekt en ze hem doet gelijkvormig worden." 1744 (†).

En ging het nu zoo voort? Hooren wij daartoe nog enkele uit vele latere getuigenissen. In 1781 beklagde zich de kerkeraad, dat op zon- en feestdagen de winkels open waren, woningen en handwerken gedreven werden. In 1796 is de gemeente nog meer aan godsdienst dan aan leden afgenomen. Op de eerste feestdagen kwam de gemeente nog al tamelijk op, maar op de tweede stonden de kerken bijna ledig. Men maakte dan liever togtjes naar de bovenlanden of elders. Nieuwjaarsdag waren de straten vol, maar de kerken ledig. Men ging dan bezoeken brengen. Goeden-Vrijdag-avond en Hemelvaartsdag gingen bijna onverschillig voorbij. Men besloot in kerkeraad om de openbare prostitutie van den kerkdienst te ontgaan, de

(*) Als boven. Aan classis van Amsterdam.

(†) Afg. Brieven boek aan Synode van Zuijd-Hollant.

Nieuwjaarsdienst in te trekken, goeden-Vrijdag en Hemelvaart alleen in de groote kerk te vieren en de tweede feestdagen of geheel te laten vervallen of alleen in de groote kerk te vieren. Dan toch zouden de weinige kerkgangers in één gebouw vereenigd, minder akelige vertooning maken dan in meerdere kerken verdeeld. Een kerkelijk verslag van 1817, om dit ten slotte te geven, zegt ons, dat door het groot gebrek aan leeraren en catechizeermeesters de godsdienstige toestand der gemeente van Batavia beklagenswaardig was. Er was geen godsdienstig onderwijs en opzicht. De onkunde was groot en velen groeiden op zonder ledematen der kerk te worden. (*)

Het kan ons niet verwonderen, dat men over veel in de gemeente van Batavia te klagen had, moest blijven klagen. Maar al te veel liep daartoe zamen; wij hoorden reeds hoevelen uit het Vaderland kwamen naar Batavia, die geenzins godsdienst en goede zeden bevorderden: zoo bleef het steeds met zeer velen voortgaan. Daarbij voortdurend gebrek aan een genoegzaam aantal goede predikanten en catechizeermeesters; het schoolwezen hoogst gebrekkig; de opvoeding der kinderen, die aan slaven, bedienden werden en bleven overgegeven, geheel verwaarloosd; de slavenhandel tot in het begin dezer eeuw met de grootste schaamteloosheid gedreven; het bezoldigings en regeringsstelsel der compagnie, dat iederen ambtenaar dwong om oneerlijk te worden, steeds een maar al te vruchtbare oorzaak van de laagste zelfzucht, de schandelijkste ontrouw en schreeuwendste onregtvaardigheid; het concubinaat en, wat wij ook niet mogen vergeten, een buitensporige zucht tot weelde en vertoon van zoovele menschen, die van niets tot iets waren gekomen, van arm rijk geworden, zoodat herhaaldelijk in 1647, 1680, 1704, 1719, 1733 en eindelijk in het wel bekende plakaat

(*) Men zie het Resolutie boek van den kerkeraad te Batavia op die jaren.

van Mossel 1755, strenge bepalingen en zware boeten tegen de pracht en praal van Batavia's ingezetenen moesten uitgevaardigd worden. Hoe verre grenzelooze ruwheid en broodronkenheid sommigen konden vervoeren, zegt ons wel de handeling van een burger van Batavia in het begin der vorige eeuw, die gelaarsd en gespoord de kerk binnenreed om te paard zittende, gelijk hij zeide, de preek aan te horen. (*)

Hij werd voor tien jaar naar Banda gebannen.

Verzogten Hulsebos en zij, die met hem bij de stichting der kerk van Batavia, in de eerste vergadering zamen waren, dat zij „alle vier maenden mogten ommegean ende versoecken alle degene, die in dienst van de Compagnie ende gerechtigd zijn, haer des Zondags in de predicatie te begeven,” de volgende predikanten gingen steeds voort met het houden van „geregeld huisbezoek”.

Omtrent het huisbezoek lezen wij op 2 Maart 1626 (†): „Ds. Sebastianus Danckaerts ende Mr. Andreas Duracus zullen nu voor de tweede reize de visitatie doen aan de schepen, in 't fort, over de rivier, in de heerenstraat; Dr. Justus Heursius ende Sieur Jacob de Harde de reste van de stadt en buijten onder de ledematen”.

„Is goedt gevonden, dat in het toecomende de stadt in de visite aldus zoude gedeelt werden, dat de eene der visiteuren gaen zal, als men de ledematen besoeckt, in de Heerenstraet, Prinse straet, Tijgers gracht ende buijten de stadt; en de andere de schepen, het casteel en de zijde over de rivier besoecken sal, maer als men de geen, die buijten de gemeente zijn, visiteert, zoo sal die geen, die de schepen bezoekt, meteen het casteel, over de rivier ende Heeren straet afdoen; ende een ieder sal 't zelfde deel twee mael naer den anderen besoecken”.

(*) Barschewitz, Ost-ind. Reise Beschreibung, pag. 181.

(†) Resolutieboek enz.

De aanstaande avondmaalsviering werd in het bijzonder bekend gemaakt aan den gouverneur-generaal.

„Alzoo de tijdt van nijtdeelingē des H. avondmaals wederom voor de handt is, zoo zijn Dr. Justus Heurnius en Sieur Jacob de Harde geordoneert van den Ed. Hr. Generaal sulx aen te dienen, en sal ook maendags toecomende de visite geschieden” (*).

In kerkvergadering van 7 Februarij 1630 (†) werd bepaald: „dē E. Danckaerts sal de Tijgers gragt besoecken ende voorts voor altoos nae de onderschreven order:

in 't eerste vieren-	Danckardus	Heurnius	De Roij.
deel jaers	Tijgersgragt	Middelstraet	Heerestraet.
tweede vieren-	Heurnius	de Roij	Danckardus.
deel jaers	Tijgergragt	Middelstraet	Heerestraet.
derde vieren-	de Roij	Danckardus	Heurnius.
deel jaers	Tijgersgragt	Middelstraet	Heerestraet.

ende daarna weder als voren.”

Deze volgorde was voor de „generale visite”; men had bovendien nog „een visite der ledemaeten”.

Wij geven nog een paar resolutie's omtrent het huisbezoek voor lateren tijd.

„Den tijt van de generale visiten verschenen sijnde, wordt beraemt ende goet gevonden, dat D. Rogerius deselve soude doen onder de inlantsche natie; D. Persant op de Tijgers gracht ende de punten van d'oost zijde; Dr. Hilarius in 't fort, in 't viercant ende punten aen de westzijde; Dr. Candidius in de Prinestraet ende Heerenstraet” (§).

„De generale visite sal gedaen worden, in de Princken ende Heerenstraet door D. Candidius, over de Inlandsche natie door D. Rogerius; op de Tijgersgracht door D. Bakerus; in 't fort,

(*) 18 Junij 1626, Resolutieboek enz.

(†) Resolutieboek enz.

(§) 8 September 1644, Resolutieboek enz.

alsmede in 't vierkant door D. Tierens; op de reede door Dom. Gravius". (*)

In kerkenrade werd „goed gevonden, als iemand onwaerdig is aan de taefel des Heeren te comen, dat men hem expresselijk aenseggen sal van wegen de kerckenrade, dat hij zich van 't H. avontmael onthoude" (†); en daaraan schijnt de kerkeraad zich steeds gehouden te hebben; althans wij lezen in de resolutiën van vijftien jaar later:

„Capiteijn de Harder.

Jufvrouw van Rossem.

Jufvrouw Quickelenburch en

Angola Mesties, zullen om haer onchristelijke ende ergerlijk comportement van de tafel des Heeren afgehouden werden.

„Arent de Smit en Crijn Claessen, zullen op haer consciëntie genoodicht werden.

„Janneken Leenderts, voor dezen om sekere redenen van de gemeijnschap des H. avondmaels afgehouden sijnde, sal nu tot hetzelfde genoodicht werden". (§)

Al vrij zonderlinge zaken werden voor den kerkenraad gebragt om daarin te beslissen. Zoo verscheen voor hem een zekere weduwe Grietje Bartholomeus, die zich beklaagde, dat „Andries, de lijfknecht van den Baljuw Caen, aen haer verlooft zijnde, weigert met haer te trouwen." Andries werd tegen de volgende vergadering opgeroepen om zich te verantwoorden en verklaarde: „dat hij geen andere conversatie dan in eere ende deught met haer gehadt heeft, dat hij haer nooit eenige trouw beloften ofte toezegginge van met haer te zullen huwelicken gegeven heeft, dat hij oock aen niemanden gezeyt heeft, dat haer wilde trouwen".

(*) 18 September 1645, Resolutieboek enz.

(†) 3 Januarij 1630, Resolutieboek enz.

(§) 18 September 1845, Resolutieboek.

Zij hield echter vol, dat hij haar „huwelicksche beloften gedaen had”.

Zij werden tegen de volgende vergadering besteld om de uitspraak te hooren en deze verwees beiden met hun zaak naar de schepenen bank.

In dezelfde vergadering kwam nog in het verzoek van Jan Baekens „alzoó hij van de krijgsoversten gecommiteert is nae Amboina te vertrekken, dat hij gescheiden mogh werden van zijn vrouw Cateline, naedemael haere tweede man(?) jegens order van de Heeren hier gebleven zijnde, in plaetse van nae 't vaderlandt te vertrekken zich dagelicx bij haer houdt en 't zelve in zijn absentie ontwijfelijk noch meer doen sal”. De kerkeraad besloot daarop: „is hem nae deliberatie geantwoordt, dat men procureren sal, dat de *tweede man* nae Ambon gesonden werde, ende hij hier blijven, dat hij sich nuchteren ende eerlijk draegende, men Cateline sal constringeren, zich redelijken tegen hem te gedragen”. Daartoe zijn D^s. Danckardus en Sr. de Harde gecommiteerd. (*)

Wij lezen verder: „alzoó 't in de visijten bevonden werdt, dat er verscheijden persoonen bennen, die bij seeckere vrouwen houden, ende kinderen daerbij hebben, noch ongetrouwd zijnde, is bij de vergaderinge goet gevonden, dat er aan de E. H^r. Generael ernstelicken ende instantelicken zoude versocht werden, dat deze persoonen of zouden mogen gelicentieert werden om te trouwen, of dat ze zouden verzonden werden, of deze onchristelicke conversatie hen op 't aller serieust mochte werden verboden, om scandalen ende ergernissen uijt de gemeijute te weeren”. (†)

Valentijn meldt ons, dat „men den 30 Maart 1634 met verwondering zag, dat de heer opperlandvoogt Brouwer geen lid-

(*) 31 Januarij 1630, Resolutieboek enz.

(†) 7 September 1837, Resolutieboek enz.

maat was, die daarover zoude werden aangesproken" (*) en omtrent Maatsuijker schrijft hij „hoewel hem al de verstandigen van Indien in dien tijd voor een volslagen jesuit gehouden hebben, zoo heeft hij dit egter te allen tijd zoo meesterlijk weten te ontkennen, dat nooit iemand hem daaraf heeft kunnen overtuigen" (†).

Intusschen vinden wij navolgend, niet onbelangrijk schrijven omtrent Maatsuijker, toen nog geen gouverneur, van den kerkeraad aan de heeren bewindhebberen te Amsterdam (§): „ampshalven connen wij hier niet naelaeten de E. heeren bekend te maeken, dat de heer pensionaris Maatsuijker, verscheijden mael van ons is aengesproken over de gelegentheijt des H. avontmaels en vriendelijk daertoe genoodigt, mits doende professie ende belijdenis van de waere gereformeerde christelijke religie, ende daerenboven van ons noch aengemaent is, op zijn belofte, die hij UE., noch in 't vaderlant zijnde, gedaen heeft; doch hebben nae alle aengewende neerstighheit niet omtrent zijnen persoon connen gewinnen, heeft ons ten deele verclaerden zin ende meeninge van zijn belofte aan UE. gedaan namentlijk, dat hij hier gecomen zijnde, zich zoude vervoegen tot het gehoor van Godes woort ende oock wel tot het gebruik des H. avontmaels, bij aldien wij zijn verscheijden opinien in het stuck der religie (zijnde groffe dwalingen) in hem wilden gedulden. De E. heeren gelieven in het toecomende op zoodanige persoonen naauw achtlinge te nemen.”

Zoo schreef de kerkeraad ook naar het vaderland: „dewijl tot hiertoe allerlei secretarissen, als getuigen van den Doop zijn toegelaten, zoo hadden zij de zelve abuisen ten eenmale afgeschafft (**).

(*) Jav. zaaken van de godsdienst, pag. 17.

(†) Java Major, pag. 306.

(§) Afg. briefb., pag 83, reg. 8 Januarij 1642.

(**) Hand. der part. Sijnode van N. Holl, te Edam, 17 Aug. 1640.

Thans gaan wij er toe over om iets te zeggen over de inrigtingen te Batavia, ook in Nederland daargesteld, ten behoeve van de evangelisatie en den dienst der kerk in Indie. Reeds gewaagden wij er van, dat de classis van Walcheren in 1621 er van sprak om te Leijden een inrigting daar te stellen tot opleiding en vorming van predikanten voor Indie.

Daaraan was groote behoefte. Te regt zegt daarom Valentijn: „bij aldien men van die eerste tijden des christendoms in Indie, dat heilzaam middel van de studenten, die men in Indien zenden wilde, ook in die taal (de Maleische) en in meer andere Oostersche taalen te oeffenen, in 't werk gesteld had, de Maleijtsche kerk op Batavia zou veel aanzienlijker en sterker geworden zijn, als zij nu is” (*).

Wij hoorden ook reeds, hoe zeer het gebrek aan taalkundige mannen de evangelisatie te Batavia aanstonds belemmerde en wat de kerkeraad deed om daarin zooveel mogelijk te voorzien. Hij bleef daarom ook voortdurend aandringen om scholen te Batavia of in het vaderland te erlangen, die hem voortdurend voldoende taalkundige predikanten en hulppredikers voor de kerk van Indie konden verzekeren. Zoo schreef hij in 1626 naar het vaderland:

„Het ware eene gewenste saecke, dat hier een seminarium opgerecht werde om eenige jongens, die alrede wel lezen ende schrijven connen, onder eene bijzondere meester, op te queken ten kerke dienste om tot zijne tijdt door deze den inlanschen, bijzonderlijk den genen die maleijs, malebaars ende sinees spreken, het licht des H. Evangelij mede te deijlen, so daer eenige collecte onder de rijke toe cost geschieden, ofte de HH. bewinthebbers bewogen konden worden daertoe last te geven, het zoude een zeer loffeljik ende profijtelijk werk zijn” (†).

(*) Valentijn Jav. zaaken van de Godsdienst, pag. 7.

(†) Afg. briefb., pag. 3 reg., 26 Januarij 1626.

In vergadering van 6 Januarij 1633 besloot de kerkeraad daarentrent „bij deze occasie zijne Ed. te remonstreren, hoe dat het hoogh noodig is, indien men ernstelijk de voortplantinge der christelijke religie bevorderen wilde, dat er een collegijken gesticht werde, waarin ettelijke so Nederlantsche als mestize jongens opgevoedt ende in de fundamenten der christelijcke religie onderwezen werden, om tot ziekentrosters, voorlezers ende catechiseermeesters ofte proponenten ten hoogsten gepromoveert te werden ende insonderheijt op dat in 't zelve collegijken een heijligen ijver tot voortplantinge des H. Evangeliums in dezelve jeught werde opgeweckt, van dewelcke dan te verwachten souden sijn, dat zij liede haer leven lang hier in 't lande gehouden zouden connen werden.”

De middelen hiertoe zouden uit collecten, „indien 't den Ed. heer generaal geliefde, connen vergadert werden so hier als in Banda ende Amboina ende Molucco's. Ende om dit te beginnen zouden bij provisie eenige kinderen alhier bij een predicant bestelt dienen, die daernae in 't collegijken condon gestelt werden; om dit van weegen de vergaderinge den Ed. Hr. Generaal voor te dragen zijn gecommitteert Justus Heurnius en de Sr. Martin Vinck ouderlinge.” (*)

Het ontbrak de kerk en het vaderland ook geenzins aan verzoeken en voorlichtingen uit Indie omtrent 't geen daar in het belang van kerk en evangelisatie gedaan moest worden; zoo diende ook D^s. A. Rogerius, in het vaderland teruggekeerd na zestienjarig verblijf in Indie, een geschrift in, behelzende „eenige voorschriften waardoor volgens zijn advies het christendom en de welstand der kercken in Indië grootelijks konden bevorderd worden” van navolgenden inhoud:

1°. dat de predikanten eenigen tijd in Indië en bij hunne kerken mogten verblijven, opdat niet telken male, wanneer door er-

(*) Resolutieboek enz.

varenheid en kennis der zaken, hun oogst en hoop van winst op het schoonste staat, door hun vertrek de stichting verachtterd worde, ten welke einde ook dienstig zoude wezen dat ze vooral wel getracteerd werden, en dat niet alléén in gezondheid, maar ook ziek en impotent wordende, ja ook na hunne aflagigheid hunne weduwen met een goed tractement werde bezorgd.

2°. Dat de predikanten aldaar tot grief van de verdwaalden, die hun al het mogelijke leerden, en tot dien einde van de klassen, die hen in het vaderland tot den dienst der kerken in Indië aanwenden en uitzenden, haar zal afgevorderd worden; gelijk ook die predikanten, die zich zelve daartoe emploijeerden, behoorden extra ordinair gegageerd te worden.

3°. Tractaten te schrijven of over te zetten in de Maleische of Portugesche taal, ook dictionaires te maken van de Duitsche, Maleische en Portugeesche en die der voormalige spraak.

4°. Te verzoeken en te bevorderen bij de gedeputeerde bewindhebbenden het drukken van verscheidene tractaten, die eenige christenen mogten benoodigd zijn, gelijk zulks bij zijn E. en anderen nevens hem, al voor dezen met vrucht is geschied.

5°. Te verzoeken bij de gedeputeerde bewindhebbers, dat de scholen in Indië met bekwame boeken en een bekwaam getal voorzien werden.

6°. Dat ook de synoden hier te lande tot stichting der kerken aldaar wilden ijveren, mits inzonderheid de klassen recommanderende, dat zij vrome, ijverige en wel beproefde mannen tot den dienst des H. Evangeliums derwaardts zenden en nimmer zoodanige uit welker lossigheid of anderzints de kerk perijkel heeft ontstigt te worden.

7°. Om alle welke en ook andere middelen des te meer te voorspoedigen ook een grondig middel is, dat de synode alhier zorg drage om kennis te hebben van den stand der Indische kerken door goede correspondenten met de kerk van Batavia; werd ook bevonden, dat de klassen van Walcheren daarin nog

minder kennis heeft van de Indische kerkelijke zaken dan de klassen van Amsterdam, omdat ze niet alleen met Batavia, maar ook met andere kerken daar te landen correspondeert.

8°. Dient speciaal tot onderhoud van die correspondentie het jaarlijksch fonds van onze synodiale acten." (*)

Deze verzoeken en voorstellen waren voorzeker geheel in den geest van 't geen de Bewindhebbers reeds vroeger in de ordonnantie enz. van 1617 hadden voorgeschreven: „de gouverneur en raden van Indië zullen ook overal op de voorplanting van de christelijke religie, opbouwning van goede scholen en andere zaken daartoe noodig alle behoorlijke ordre stellen." (†) Ze zouden ook jaarlijks berigten „bijzonder in het stuk van de voortplantinge der christelijke religie, scholen en anderzins." (§)

Over het voorgestelde seminarium werd verder, maar zonder gevolg gehandeld, althans men vindt aangeteekend op 1630: „het collegie der studenten te Batavia geëxcuseerd." (**)

Mogt ook Jafnapatnam reeds sedert 1638 zijn seminarium hebben, eerst in 1642 ontving Batavia er een, echter nog geenzins een, als in den brief werd verlangd. Immers het was slechts een zoogenaamde latijnsche school, waarin een twaalf-tal jongens onderwezen zouden worden, om hun studiën in Nederland te vervolgen en later als predikanten in de maleische en portugesche talen op te treden.

Na een veertienjarig bestaan ging deze inrigting, die geenzins aan de verwachting voldaan had, te niet. (††)

Intusschen hadden de heeren XVII reeds in 1624 te Lei-

(*) Handelingen der particuliere synode van Noord Holland, gehouden binnen Edam en aangevangen den 9 Augustus 1649.

(†) Verzameling van instructien enz., door Mr. P. Mijer, pag. 34, art. 34.

(§) Als boven pag. 33, art. 32.

(**) De lat. scholen enz. te Batavia door Mr. J. A. van der Chijs, pag. 6.

(††) Mr. J. A. van der Chijs als boven pag. 6—20. Valentijn Jav. zaaken van godsdienst pag. 21.

den onder het opzigt van den hoogleeraar Walaeus „een queekschool van eenige jonge studenten opgericht, om die met er tijd als predikanten na Indien te zenden.” (*) Deze was vooral tot stand gekomen naar aanleiding van beklag en verzoeken der classis van Walcheren in 1621, waarom de heeren Majores in 1622 besloten: „dat zij, bekommerd over de zaligheid haerer Indianen en vernemende, dat er voor deze nauwelix andere kerckdienaers te bekomen zijn, dan die in 't vaderland gene plaetse condon krijgen, en dikwijls of minder vermogens bezitten of met een zeker teeken gebrandmerkt staen, een eigen seminarium verordende, waeruit zij zig zelfs des noods van predicanten conde voorsien.”

Deze kweekschool leverde ook een twaalfstal predikanten aan Indie, maar daarna trad Walaeus onverwacht als regent af, en het collegie liep te niet. De heeren Bewindhebbers weigerden verder er iets meer aan te doen, dan dat zij wel eenige jongelieden op hun kosten in de godgeleerdheid wilden laten studeren.

De classes in Nederland, vooral die van Noord Holland, waren er in het algemeen zeer tegen, om een seminarium tot vorming van evangelie-predikers te Batavia te doen oprigten. Dat toch moest er van zelf tot voeren, om den kerkeraad van Batavia de magt van bevordering en benoeming tot proponent en predikanten te geven, (†) iets waartegen men in het vaderland, gelijk wij later meer uitvoerig zullen hooren, zeer ijverde als een regt, dat volstrekt geen kerkeraad, maar alleen een hooger kerkelijk collegie toekwam; ook omdat zij zich overtuigd hielden, dat op dergelijke seminaria in Indië geen voldoende ontwikkelde en gestudeerde proponenten, noch predikanten konden gevormd worden. Intusschen zonden ook de classes geenzins altijd bekwame mannen uit, mannen, die voor

(*) Valentijn enz. pag. 8.

(†) Hofstede, Oost Ind. kerkzaken, deel II.

predikant gestudeerd hadden. Immers zij schreven van Batavia: „veel liever zouden wij zien, dat ons geen *duytsche klerken* wierden toegesonden voor predicanten, 't welk lichtelijcken van de E. E. broederen kan geschieden, naedemaal wij verstaen van de predikanten, die onder D. Walaeus gestudeert hebben, dat er genoeghsaem gevonden werden, goede en bequame studenten, dewelcke ten eijnde van haerer studien gekomen zijnde, zich (dit versocht zijnde) wel willen laeten employeren voor de kerke alhier, zoo dat wij derhalven den E. broederen in dezen willen gebeden hebben ons so veel mogelijk is, met gestudeerde personen te voorsien.” (*)

Tien jaar (1666) na de opheffing der eerste Latijnsche school, beproefde men andermaal een tweede op te rigten. Telde zij eerst een veertigtal leerlingen, later was dit getal tot twee verminderd. Ook die school werd ingetrokken. (†)

Gelijk bekend is rigtte van Imhoff in 1745 een seminarium theologicum te Batavia op. Hij had daarvan groote verwachtingen en meende, dat daardoor eerlang in de steeds bestaande behoefte aan leeraren voor Indië voldoende zou voorzien worden.

„So sal,” schreef hij „Ceylon—dat zijn eigen seminarium had—genoegzame leeraren voor de west, en Batavia voor Java en de oost, mitsgaders het geheele gedeelte van Indien, alwaar de Maleijsche taal gangbaar is, in den tijd uijt leveren, en dan zal men het met zeer wijnig andere personen, die de lust mogte opwekken om de kerke in Indien te gaan dienen, op den duur wel kunnen stellen.” (§)

Tot rector werd aangesteld de predikant der Portugesche

(*) Afg. briefb. aan de eerw. classis van Amsterdam, 17 Mei 1629, pag. 17.

(†) Mr. J. A. van der Chijs, als boven pag. 20—22.

(§) Mr. J. A. van der Chijs, als boven pag. 24.

gemeente, Dr. Johannes Mauritius Mohr, „een man immers zoo groot in de kerk als de heer van Imhoff in de politie. (*)

Den 1sten November 1745 werd het gymnasium plegtig ingewijd. De beide eerste leerlingen, die aan de verwagting voldeden, waren Nicolaas Graaij en Anthonie Moijaart. Zij waren de eersten, ook de laatsten. Zoo toch lezen wij (†): „eindelijk in December 1753 berigtten de curatoren, dat twee leerlingen met name Nicolaas Graaij en Anthonie Moijaart zóowel in de Latijnsche, Grieksche, Hebreeuwse en Maleische talen, als in de overige aan het seminarium gedooeerde vakken zoo verre gevorderd waren, dat zij ten volle in staat werden geoordeeld om tot de academische studien in het vaderland met goed gevolg te kunnen overgaan.” Moijaart verliet in stilte de Akademie en alleen Graaij keerde als predikant naar Batavia terug. Zoo treurige uitkomsten en de benarde finantiële toestand der Compagnie deden het gymnasium 11 November 1755 door Mossel weder opheffen.

Wij hoorden reeds, hoe en waardoor het kwam, dat weldra in de gemeente van Batavia niet alleen in de Nederduitsche, maar ook in de Maleische en later insgelijks in de Portugesche taal gepredikt werd, hoe zich alzoo de gemeente van Batavia in eene Nederduitsche, Portugesche en Maleische verdeelde.

Gelijk nog heden de Maleische taal de lingua franca is der eilanders van den Indischen Archipel, zoo was zij dat ook reeds, en sedert eeuwen, bij de komst der Nederlanders aldaar. Zoo moest zij dus ook wel de taal worden, waarin men

(*) Hofstède, O. I. kerkz. II, pag. 57.

(†) De Latijnsche scholen van 1642 en 1666, alsmede het seminarium van 1745 te Batavia door mr. J. A. van der Chijs, Batavia 1860, waarheen wij den lezer. voor het verdere omtrent de scholen verwijzen.

den inlanders het christendom onderwees en het evangelie predikte. Doch op Ceijlon, op de kusten van Coromandel, Malabaar en elders bewesten Sumatra is het maleisch een onbekende taal. De Portugezen waren de onzen aldaar reeds lang voor geweest en er ook in geslaagd om er liun taal, voorzeker niet zuiver, een lingua franca te doen worden. De onzen namen die taal daar over, onderwezen en preekten er ook in. Zoo ook Molinaeus, de eerste prediker in de Portugesche taal te Batavia, van de kust van Coromandel, waar hij „5 jaeren in die taal gepredikt had.” Wees men eerst zijn voorstel om daarin te Batavia voort te gaan af, later moest men er toch in treden, omdat, gelijk wij hoorden, daaraan grbote behoefte was, dewijl inlandsche christenen, die alleen Portugeesch verstonden, door onze betrekkingen met genoemde landen, van daar steeds in meerder getal naar Batavia waren gekomen of overgebracht, „van Goa, Macao, Cochin, St. Thomée en de kust van Choromandel geboortigh.” Daarom werd, gelijk Dubbeltrijck de eerste predikant in de maleijsche, Molinaeus de eerste in de portugesche gemeente van Batavia. Hij hield aldaar zijn eerste leerrede den 14den Mei 1634. De strijd met Portugal en Spanje voerde door gevangenen, gelijk wij hoorden, der Portugesche gemeente ook leden toe, vooral echter het later geheel op de Portugezen veroverde Ceijlon en zoovele andere bezittingen van hen op de kusten van Malabaar en Coromandel, benevens Malacca. Verzette men zich in den aanvang tegen de prediking in het Portugeesch, „alzoo 't maar tot afbreuk der Maleische kerk strekken zou,” men zag dit ook spoedig en steeds meer gebeuren. De Portugesche gemeente groeide de Maleijsche weldra geheel boven het hoofd. Had Batavia toch, gelijk wij reeds hoorden, in 1678 (*) een portugesche kerk, waarbij in 1695 nog een tweede kwam, beide hoofdkerken; voor

(*) Jav. zaaken van den godsdienst pag. 64.

de maleische gemeente was nooit meer dan eene kleine, tevens kerk van het hospitaal, waarmede zij vereenigd was, in 1683 gebouwd.

Gelijk thans de maleische taal de conversatie taal is der inlandsche kinderen te Batavia, die geen Nederlandsch spreken, zoo was dat vroeger daar de Portugesche. Het Maleisch bezigde men slechts in het gesprek met inlanders en bedienden, die echter ook grootendeels het Portugeesch, voor hun behoeften, verstonden en spraken. Eerst in 1674 was de eerste dusgenaamde portugesche kerk gebouwd. Men had tot dien tijd voor de portugesche en maleische godsdienstoefening het stadhuis gebezigd, gelijk dit nog in 1669 voor een nieuwe morgendienst in het portugeesch door de regering werd afgestaan. (*)

Maar de nieuw gebouwde kerk, hoewel de portugesche genaamd, werd ook voor de Nederlandsche en maleische dienst gebezigd. Reeds van den beginne af aan. De kerkeraad besloot toch bij haar aanvaarding, dat daarin „een vroegpreek in 't Duits, voormiddags een Portugesche en na de middag een Maleijische predikatie geschieden zou. Ook zou men er 's Woensdags in 't Portugees en Donderdags in 't Maleijts prediken.” (†)

Reeds in 't volgende jaar verzocht men, dat daarin 's Zondags tweemaal in het Portugeesch zou gepredikt worden. (§) Daarom werd bepaald, „dat er voortaan tweemaal Maleijts in 't stadhuis en tweemaal Portugeesch in de nieuwe kerk zou gepredikt worden.” (**) De dienst en gemeente namen zoo toe, dat men weldra verzocht om een derden predikant voor de portugesche dienst en daartoe Ds. Heijnen voorstelde. (††)

(*) Valentijn, Jav. zaaken van den godsdienst, pag. 61.

(†) Als boven pag. 64.

(§) Als boven pag. 65.

(**) Als boven pag. 67.

(††) 14 Maart 1678 als boven, pag. 69.

In 1705 werd Gerard Heij tot derden portugesch en D. Coldehoven tot tweeden maleijschen predikant te Batavia benoemd. Toen werd tevens door „haar Edelheden” bepaald, dat beide predikanten „gehouden zullen zijn bij vertrek, ziekte of versterf van hunne medebroeders den gemeenen dienst in beide de taalen te doen en dat ook beide de maleijsche broeders de reede, dat nu sedert een geruime tijd door niemand geschied was, zullen moeten waarnemen, te weten, wanneer er geen buiten predikanten zijn”; ook vonden haar edelheden goed, dat de drie portugese predikanten ten minste eens „Sondags in Duits volgens 't besluit van den 17 Januari des voorleden jaars „zouden prediken. (*)

Het was er dan ook dikwerf verre af, dat het bepaalde getal portugese predikanten, even als dat der Nederlandsche en Maleische, aanwezig was.

In 1708 ontstond een verschil tusschen de predikanten der portugese en maleische gemeente over de kerken. De laatsten verzochten, dat zij gelijkelijk met de portugese predikanten, bij beurtwisseling de dienst voor hun gemeente in beide portugese kerken, de binnen en buiten kerk, mogten houden: „den dienst in beide de portugese kerken, des zondags voor en na den middag, en des Vrijdags avonds in de buiten kerk verwisselende, in 't Portugeesch en Maleisch, en de Eerwaarde Broederen in 't Portugeesch ons voorgaande, kunnen wij hen volgen, gelijk ook in de bediening van 't Avondmaal.”

De Maleische predikanten grondden hun verzoek daarop, dat „de portugese kerk wel voor twee derde of ten minsten voor de helft uit menschen bestond, die alle in 't gemeen de maleische taal gebruiken, als zijnde van Java, Balij, Macassar, Boegis, Sumatra enz.” Deze hadden te Batavia wel wat Portugeesch aangeleerd, maar de maleische taal behoefden zij toch

(*) Jav. zaken van den godsdienst pag. 94, 95.

evenzeer om verder met hun landgenooten om te gaan. Zij beoogden er zich op, dat „de maleitsche taal in de gemeene inlandsche kerk gemeen is en gebruikt wordt en geenzins zodanig de portugeesche taal.” Het was daarom noodig om haar leden ook in dezelfde kerken aan 't gehoor van Gods woord in de maleische taal te gewinnen. Zij meende ook, dat zij de prediking in het maleisch beter dan in het portugeesch zouden verstaan, „ gemerkt de gemeene taal alhier dezelfde is met die, daar wij in prediken, en 't tegendeel in 't Portugeesch plaats heeft, als een ieder opmerkenden bekend is.”

Hun verzoek werd in handen gesteld der portugesche predikanten, die hoofdzakelijk daar op antwoordden, dat „de maleitsche gemeente altoos een handje vol volk was, aan welke hoe verstaanbaar 't Evangelium werd verkondigd de berichters in 't midden laaten.”

Zij doelden met het laatste, als represaille op de aanmerking hun gemaakt, dat zij niet goed en verstaanbaar voor hun gemeente in het portugeesch zouden preeken, op de prediking door beide predikanten van der Vorm en Caldehoven, ondertekenaars van het verzoek, in het hoog maleisch, dat geenzins de taal hunner hoorders was, die slechts het zoogenaamd laag maleisch verstonden, gelijk ook Valentijn overtuigend aanmerkt, zeggende, „alzoó zij hoog maleits prediken, die oneindig van de gemeene maleitsche taal verschild, van waar het ook komt, dat er somtijds niet boven 5 of 6 menschen in hunne kerken verschijnen, omdat zij die hooge taal niet kunnen verstaan.” Ook waren de portugesche predikanten het volstrekt niet eens met de maleische, dat zoo veel oosterlingen maleisch verstonden, kunnende zulks ten klaarsten blijken uit de namen der familien, de burger compagnien, de lijsten der doopelingen en die der ledematen; terwijl de aankomende oosterlingen, die in de handen der Christenen vallen, geen Maleisch, maar Portugeesch leerden.

Velen mogten er zijn, die zoo veel maleisch verstonden, als het in den handel met de heidenen te pas kwam, zij waren echter geheel onbedreven in die taal, wat de „godsdienstige uitdrukkingen „betref. Bovendien was „de portugeesche gemeente altoos zeer talrijk en bloeiend geweest, naar dien deze taal algemeen bekend, zeer gemakkelijk en rijk van woorden is.” Zij hielden het er dus voor, „dat zodanig eene verwisseling voor het christendom in de Indiën zeer nadeelig en ook voorts wanstellig en omgerijmd zou zijn,”— dat daaruit ook „eene vergeefsche moeite, verwarring en waarschijnlijk verloop der kerke zoude volgen.”

Het is genoegzaam duidelijk uit het aangevoerde, dat de strijd niet zonder animositeit gevoerd werd. Het protest baatte echter niet, want het verzoek der maleische predikanten werd ingewilligd. Valentijn voegt er echter bij: „Men moet tot nader opheldering van dit geval ook weten, dat de Heer opperlandvoogd van Hoorn een groot vijand van de portugeesche predikanten, en vooral van die oudste Heer (op den Akker) zijnde, de maleische predikanten zich daarvan tot nadele van die eersten hebben zoeken te bedienen.” (*)

De twee laatste predikanten der portugeesche gemeente, beiden in hetzelfde jaar 1808 overleden, waren A. Zomerdijk en A. A. Engelbregt. Geen andere werden wegens de tijds omstandigheden in hun plaats benoemd. De scholen begonnen ook langzamerhand te vervallen, vervielen eindelijk geheel, zoo dat de portugeesche taal, eenmaal zoo algemeen gekend en gesproken te Batavia, gedurende het Britsche tusschenbestuur en de eerste jaren van ons op Java hersteld gezag meer en meer uitstierf, weldra geheel door het maleisch vervangen werd. Thans is er niemand meer onder de inlandsche kinderen van Batavia, die het portugeesch spreekt of verstaat, uitgezonderd

(*) Men zie over die twist Valentijn, Jav. zaaken van den godsdienst pag. 99, 106.

enkele bejaarde lieden, voor zooveel zij zich daarvan nog herinneren uit hun kindschheid en eerste jeugd. Men zegt, dat in de naburige inlandsche gemeente van Toegoe het portugeesch nog, althans gedeeltelijk verstaan wordt; intusschen spreken ook haar leden het maleisch en geschiedt de prediking en het godsdienstig onderwijs onder hen ook in die taal.

De laatste, bepaald voor de maleische gemeente benoemde predikant was Dr. W. R. van Hoëvell 1839. Niet lang daarna echter werd overeengekomen, dat de predikanten van Batavia voortaan gelijkelijk de Nederlandsche en maleische beurten zouden vervullen. Dit was ook in den aanvang het geval, toen de predikanten Dankaerts (1624, 1634), Heurnius (1624, 1633 en 1638), Carrelier (1634, 1641), en J. Roman (1648, 1658) zoowel in de Maleische als Nederlandsche taal preekten en onderwezen.

Dubbelrijck was slechts een jaar (1621—1622) werkzaam in de maleische gemeente; na hem is D. Brouwerius (1669) de eerste, die weder alleen als predikant voor de maleische gemeente optrad, nadat meer dan tien jaar sedert Roman's dood die gemeente geen predikant gehad had. (*) Toen was de maleische gemeente zeer vervallen, immers „oordeelden haar Edelheden, dat de bevordering van den maleijtsen godsdienst nog eerst door 't oprechten van schoolen en cathechisatie behoorde vooraf bereid" te moeten worden. Brouwerius's dienst bestond in een vroegpreek en een daarop volgende cathechisatie. (†)

Onder Brouwerius nam de maleische gemeente zeer toe „dat de plaats in 't stadhuis te klein stond te worden, dat er om een grooter plaats mogt gesproken werden," waarom men ook aandrang „om 't spoedig voortzetten van de maleijtsche kerk."

(*) Valentijn en Buddingh, naamlijst der predikanten in Nederlandsch Oost Indie enz. 1857.

(†) Valentijn, Jav. zaaken van den godsdienst pag. 61.

Zijn opvolger Guejnier klaagde echter „over 't verval van den maleijtsen dienst vooral op Donderdag, dat”, zoo vervolgt Valentijn „zekerlijk door zijn invoeren van 't Hoog maleijts zal veroorzaakt zijn, vermits de toehoorders dat niet konden verstaan, daar bevorens de plaatsen de groote toeloop der menschen onder D. Brouwerius dienst niet bevatten kon.” (*)

De kerkeraad van Batavia, hoewel slechts kerkeraad en in den aanvang voorzeker van eene zeer kleine gemeente met één predikant, had echter van den beginne af een magt zoo groot, als nooit aan eenige kerkeraad in het Vaderland werd toegestaan, ook thans geheel van hem genomen. Een magt, welke alleen aan de hoogste kerkelijke collegien toekomt. Zijn exceptionele toestand, noodzakelijk gevolg der omstandigheden, daar hij kerkeraad tevens het hoogste kerkelijke collegie van Batavia, de hoofdzetel van het Indische Bestuur was, moest als van zelf daartoe leiden. De regering behandelde met of door hem alle kerkelijke zaken. Zoo handelde hij ook jaarlijks met de classes in het Vaderland, maakte de algemeene verslagen der Indische kerk op en was, mogten ook geenzins de andere Indische kerkeraden van de correspondentie met de classes geheel zijn uitgesloten, haar woordvoerder in het vaderland bij de hoogste kerkelijke collegien, ook in de vergadering der heeren zeventienen. Batavia's kerkeraad had ook in den aanvang niet alleen het regt om met approbatie van de hooge regering alle predikanten en krankbezoekers in Indie te plaatsen of te verplaatsen, waar hij het noodig achtte, om krankbezoekers voor langeren of korteren tijd te magtigen tot de bediening des doops en het sluiten des huwelijks, 'tgeen hun anders strengelijk verboden was, maar ook om hen, die zich daartoe be-

(*) Als boven pag. 62, 65.

kwaamd hadden, tot krankbezoekers te benoemen, ja zelfs om krankbezoekers en anderen, na afgelegd examen, tot proponenten, daarna tot predikanten te bevorderen en te bevestigen.

Wij overtuigden ons reeds van het laatste door Dubbeltrijsks benoeming. Nog een menigte van vroeger en later worden bij Valentijn genoemd. (*) De kerkeraad kwam daartoe, omdat men slechts zelden uit het Vaderland voldeed, of konde voldoen, aan het herhaalde vragen en aandringen, om meer predikanten en krankbezoekers voor Indië uit te zenden. Een klagt, die gedurig wederkeert in de kerkeraad-boeken en geschriften. Gedurig wordt ook geklaagd over de onbekwaanheid of het slechte gedrag van uitgezonden krankbezoekers, die met afgeschreven gage naar Patria worden teruggezonden. Ook verscheidene predikanten voldeden niet. Zoo was er dan steeds gebrek aan goede predikanten en krankbezoekers; waren dikwijls verscheidene gemeenten zonder bediening.

En zagen wij in Dubbeltrijsk's benoeming bij het vertrek van Hulsebos, hoe ze daarin reeds van den beginne af aan voorzagen door eigen benoeming, zij gingen zoo voort. „Wij hebben groot gebreck aen goede ende stichtelijke krankbezoekers,” schreef de kerkeraad, „wij willen U. E. gebeden hebben, hieraf te versorgen, dat se voor alle zedigh ende matigh van leven en de vreedtsaemig zijn. Wij zijn genoodzaeckt hier een of twee, die goede getuigenisse van godvruchtigen wandel hebben soo uijt de soldaten als uijt de bootsgesellen te kiezen, ende die met goedvinden des E. H. Generaals in 't sieckenhuijs te doen logeeren, haar oefenende opdat se vooreerst als voorlezers op de schepen gebruikte mogen werden, daarnaech mocht men se tot krankbesoekers ende proponenten voorttrecken. (†)

(*) Jav. zaaken van den godsdienst.

(†) Afg. briefb. enz. Aan de Eerw. Broeders der classes van Walcheren ende Amsterdam 26 Januarij 1626, fol. 3.

Het was ook de gewoonte zich daartoe bij den kerkeraad aan te melden, gelijk dat meermalen voorkomt. Zoo lezen wij: „Laurens Codde voor schrijver van de soldaten uitgekomen, comparerende voor de vergaedinge, verzocht eenige boecken, handelende van de fondamenten der christelijke religie, ende dat men hem wilde vrijdom van wacht met bequame plaetse ter meditatie ende studien beschicken.

„Hierop zijn hem eenige boecken toegestaen: van de ontslating der wachten, en de overstellingh op een andere plaets, werde hem aangeseijt, dat sulcx als nog te vroeg was, hij zoude hem stichtelijk draegen, na twee of drie maenden zouden wij daar af zien.” (*)

„Jan Woutersz van Enchuijse, soldaat, verzocht bij request van de kerkeraedt tot het krankbesoekersschap gevordert te werden, waarop hem geantwoord is, dat hij hem oefenen soude in 't lezen van Godts woordt en een christelijk leven leijden, men zoude nae sijn staet vernemen en hem ter gelegener tijdt ontbieden om antwoord te geven.” (†)

Op de kust van Coromandel had Piperus, vroeger student in de theologie te Heidelberg, als soldaat naar Indie gegaan, „sich aldaar volgens schrijven van den Predikant Johannes Tollenius onwettelijk begeven tot publieke propositien te doen, waarmede hij schijnt de gemeijnte redelijk stichtinge ende genoeg geven.” De kerkeraad besloot daarop „naer dat ook eenige mondelinge getuigenissen daervan alhier gegeven waeren te schrijven aan de E. Tollenius om hem behoorlijk te examineeren, ende indien hij hem bequaem vondt, uit den naam des kerckenraedts alhier tot het proponentschap te authoriseren,” enz. (§) Dit moet echter als een uitzondering beschouwd worden, daar de

(*) Resolutieboek enz. 20 November 1625.

(†) Resolutieboek enz. 8 Januarij 1626.

(§) Resolutieboek enz. 18 Junij 1626.

examina in den regel te Batavia (*) werden afgenomen, waartoe de krankbezoekers op de buiten posten zich dan aanmeldden, gelijk de Graaf van Banda in 1689 dit deed. (†)

Dit examen werd den krankbezoekers, nadat zij geproponeerd en een proefpreek gedaan hadden, steeds door de predikanten afgenomen, ten overstaan van eenige politieke heeren, daartoe door de hooge regering gedelegeerd. Gewoonlijk waren zij twee leden uit den Raad van Justitie en twee uit de schepenen, die met twee Raden van Indie en den geheimschrijver van den gouverneur generaal daartoe vergaderden. (§) Zoo vele politieke heeren althans waren daarbij tegenwoordig op het einde der zeventiende eeuw. Vroeger was dat getal minder. Wij lezen toch, dat het examen van de proponenten Hogenstein, van den Houten en Jan Jansz Priscerius in 1634 alleen plaats vond, ten overstaan van den Directeur Generaal van Diemen. (**)

Landvoogd geworden, was deze later in 1639 met twee zijner Raden tegenwoordig bij dat van Jan Claasz Badus. (††)

Er rezen echter verschillen tusschen den kerkeraad en de hooge Regering over het getal der politieke heeren door deze te zenden om de examina bij te wonen. De kerkeraad toch verzocht, dat bij het examen van Joan Ferreira d'Almeyda niet meer dan twee als „volgens gewoonte” zouden verschijnen. (§§) De Regering had daartoe echter twee buitengewone Raden, benevens den Fiskaal, Baljuw en den geheimschrijver van den

(*) Hoewel die ook nog elders, gelijk op Ceijlon, werden afgenomen, waar evenzeer proponenten werden benoemd.

(†) Valentijn, Jav. zaaken voor den godsdienst pag. 78.

(§) Valentijn, Jav. zaaken enz. pag. 76, 77, 78 en 79.

(**) Valentijn enz. pag. 18.

(††) Valentijn enz. pag. 20.

(§§) Dubbeltrijk, de eerst benoemde proponent en predikant in Indië, was alleen door kerkelijke personen of wel door Hulsebos alleen onderzocht en bekwaam bevonden en op voordragt van den kerkeraad door de Regering aangenomen.

gouverneur-generaal benoemd. Die heeren gevoelden zich door dat verzoek beledigd, beschouwden het als een bewijs „van kleinachting,” waarom niemand hunner op het examen verscheen. Na een en een half uur gewacht te hebben, ging men toch over tot het examen en benoemde Ferreira tot proponent voor de portugese gemeente. De regering verklaarde echter examen en benoeming „voor ongedaan en van geen weerden.” (*)

Intusschen werd Ferreira toch predikant, zonder dat wij van een tweede examen en benoeming lezen, moest echter de kerkeraad toegeven, omtrent het grooter getal van gecommiteerden bij de examina, daar deze, gelijk wij hoorden, later nevens twee raden en den geheimschrijver van den gouverneur-generaal nog twee leden van den raad van justitie en twee uit de schepenen waren.

De proponenten namen beneden de onderlingen en slechts als auditores plaats in den kerkeraad. (†) Na afgelegd examen teekenden zij de Nederlandsche geloofsbelijdenis, de heidelbergse catechismus en de geloofstukken in de acta synodalia. (§)

Om van proponent tot predikant bevorderd te worden moesten zij nog een tweede examen ondergaan. (**) Hun bevestiging geschiedde, gelijk in het vaderland, door oplegging der handen. De proponenten moesten, althans in den eersten tijd, hun leerredenen voor ze uit te spreken aan den voorzitter van den kerkeraad vertoonen, en preekten dan ook steeds onder het toezigt van een der predikanten. (††)

Was dat regt om candidaten voor het krankbezoekers-, proponenten- en predikants-ambt te examineren en te ordenen, sedert Dubbeltrijcks benoeming, door de regering aan den kerke-

(*) Valentijn enz. pag. 49.

(†) Valentijn enz. pag. 77.

(§) Valentijn enz. pag. 20, 49, 79.

(**) Valentijn enz. pag. 76, 78, 79.

(††) Valentijn enz. pag. 49.

raad toegestaan, later, 1623, werd hem dit ook bovendien in een „bijzondere kerke orde” verzekerd (*) en twintig jaar later in de „generale kerken ordening” enz. door van Diemen nogmaals omschreven en bevestigd. Het zoude bestaan in de vier navolgende stukken:

„Ten eerste, in de verkiesing, dewelke na voorgaande vasten en bidden geschieden zal, door den kerkeraad ten overstaan ende met approbatie van de christelijke overheid dezer stede.

„Ten anderen, uit de examinatie ofte ondersoekinghe beijde der leere en des levens, dewelke staan zal bij de predikanten in den kerkeraad.

„Ten derden, in de toestemming van de ledematen der gemeijnte, wanneer de naam des dienaars, den tijd van veertien dagen publiekelijk in de kerk afgekondigd zijnde, geen hinderis daar tegen komt.

„Ten vierden, ende ten laatsten, in de openlijke bevestiging voor de gemeijnte in de kerk, dewelke met behoorlijke stipulatie, ende afvraging, oplegging der handen van den dienaar, die de bevestiging doet ofte een ander, indien er meer tegenwoordig zijn, toegaan zal volgens het formulier daarvan zijnde.” (†)

Verder bepaalde dezelfde „generale kerken-ordening: Men zal geen schoolmeesters, krankbezoekers, handwerkslieden of eenige andere, die niet gestudeerd hebben, tot het predikambt toelaten, tenzij dat men verzekerd is van hare singuliere gaven, als godzaligheid, ootmoedigheid, goed verstand, discretie, mitsgaders gaven van welsprekenschap; zoo wanneer dan zoodanige perzoonen zig tot den dienst presenteren, zal de kerkenraad

(*) Batavia de hoofdplaats van N. I. enz. 1643, Amsterdam 1783, IIIe deel, pag. 62.

(†) Valentijn enz. pag. 23.

met advijs van de hooge overigheid dezelve eerst examineeren, en na dat zij dezelve in 't examineeren bevind, haar een tijd lang in het privé (ten minsten een half jaar) laten proponeeren ende dan voorts met haar handelen, als oordeelen stigtelijk te wezen."

Werd in deze kerkenordering den kerkeraad het regt van verkiezing, examinatie, bevestiging en ordening toegekend, daarin is echter geen spraak van benoeming. Dit behield de regering aan zich, gelijk, zooals wij hoorden, ook blijkt uit de resolutie van Dubbeltrijcks benoeming. Dat regt werd haar echter door den kerkeraad betwist. Valentijn spreekt ook gedurig van zoodanige benoemingen door den kerkeraad. Maar het waren benoemingen, onder nadere goedkeuring en toelating tot de ordening, door de hooge regering. In het vaderland hadden ze, althans gedeeltelijk, zich vereenigd met deze kerkelijke regeling van zaken. Immers de classis van Noord-Holland schreef in 1675: "om volgens de kerkenorde van 1623 met het bij een roepen der naastgelegene kerken, (*) proponenten en predikanten te mogen maken." (†) Zoo werd ook in 1639 Jan Claaszoon Bavus als krankbezoeker uitgezonden door de classis van Enkhuizen, en sterk aanbevolen om hem "tot predikant te vorderen." (§) Ook de classis van Zuid-Holland had daarin toegestemd en de Heeren XVII hadden meermalen aan particuliere Indische kerkeraden het regt om proponenten en predikanten tot den H. Dienst te qualificeren toegewezen. (**)

(*) Bedoelde zij daarmee om zóo den kerkeraad tot een classis te verheffen, zij wilde dan iets, dat toen zoo niet onmogelijk dan toch aan de grootste zwaarigheden onderworpen was, wegens de verre verspreiding der gemeente en het betrekkelijk zoo klein getal van Indische predikanten.

(†) Valentijn enz. pag. 66.

(§) Valentijn enz. pag. 20.

(**) Batavia enz. III deel, pag. 62.

Maar dat regt op den eenen tijd door de classes uit Holland, althans door eenigen van haar, aan den kerkeraad van Batavia toegestaan, werd hem op een anderen tijd weer geheel door haar ontzegd. Langdurige en groote verschillen rezen daar over. De kerkeraad van Batavia bleef het zich toeëigenen, als herhaaldelijk toegestaan, wettig, noodzakelijk en door lang gebruik gebillijkt. De classes daarentegen hielden zich later streng aan het kerkregt van Nederland ook voor Indie van toepassing. Zij wezen ook op het hoog moeilijke, ja onmogelijke om in Indie steeds mannen te vinden van voldoende christelijke kennis en leven om tot krankbezoekers, proponenten en predikanten benoemd te worden. En ze hadden gelijk. Zij behoefden zich slechts te beroepen op 't geen geschied was. De eere gelaten aan hen, die zich waardige evangelie-dienaars betoonden, blijft het daarom toch niet minder waar, dat vele van hen, die te Batavia benoemd en geordend waren, aan te vangen met Dubbeltrijck zelf, hoeveel ze ook aanvankelijk schenen te beloven, later alle verwachting bitter te leur stelden, een schade en schande der kerk werden. Dit was der classes in het Vaderland maar al te zeer gebleken, uit de gedurige klagten van den kerkeraad van Batavia in zijn jaarlijksch schrijven aan haar. Vooral werden de proponenten en predikanten uit de krankbezoekers gekozen. Maar nu voerden de classes een wolke van getuigenissen aan, uit de brieven van den kerkeraad, waarin deze zich over gruwelijke domheid, onkunde en verwaandheid der krankbezoekers beklaagde, hen, „als volkomen onnutte lasten” afschilderde. De kerkeraad deed ook soms een keuze uit school- en catechiseermeesters, uit soldaten en andere personen, ook uit in het vaderland afgezette predikanten, verlopen studenten en zoodanigen meer naar Indie gekomen. Hoe konden zulke menschen ook maar eenigzins de noodzakelijk vereischte kennis en geschiktheid voor hun ambt bezitten; hoe was ook niet te vreezen, dat zij, hoe christelijk en bekeerd ze zich ook voor het

oogenblik betoonden en gevoelden, later zouden te kort komen en weder tot vroeger kwaad vervallen.

Uit de hoogere klassen, dikwijls ook niet veel meer beschaafd, noch zedelijk, boden zich geen kandidaten aan. Het predikambt toch was volstrekt niet begeerlijk om tijdelijke voordeelen, aanzien of gemakkelijken werkkring. Zoo hadden dus de classes volmaakt gelijk, dat in Indie geenzins de bekwame en waardige mannen gevonden werden, om daaruit de noodige cathediseermeesters, proponenten en predikanten te kiezen. Maar voorzagen de classes daarom nu ook voldoende in de behoeften der Indische kerk? Immers neen, verre daarvan; dat toch was juist de groote, ja eenige oorzaak dier verkiezingen en benoemingen te Batavia. De classes voldeden niet aan de gedurige en dringende aanvragen uit Indie, en toch moest noodzakelijk in de behoeften voorzien worden, behoeften daarom nog grooter, omdat meermalen de uitgezonden predikanten zelf, ook zoo dikwijls krankbezoekers geheel tegenvielen en geschorst in hun bediening moesten ontslagen en teruggezonden worden naar het vaderland.

De classes voldeden niet aan de aanvragen, omdat zij niet konden. Men zag op tegen de lange, moeilijke en gevaarlijke reis naar Indie; de zeden en het christendom daar stonden hoogst ongunstig aangeteekend in het vaderland; de bezoldiging der predikanten was gering, beneden hun behoefte; de kerk van Indie werd geheel door de Compagnie overheerscht; men had er verre en gevaarlijke reizen te doen, vreemde talen voor de prediking aan te leeren; soms had ook het vaderland zelf geen genoegzaam aantal kandidaten voor vacaturen in zijn eigen gemeenten. Hoe kon men dan in de behoeften van Indie voorzien?

Mogten de classes in het vaderland ook haar zeer goede en en wigtige redenen tegen die benoemingen in Indie hebben, ze konden die moeilijk laten gelden, daar zij niet of slechts zelden in de behoeften der Indische kerk konden voorzien door

het uitzenden van een genoegzaam aantal goede predikanten en krankbezoekers. Bleef zoo voor den kerkeraad van Batavia de noodzakelijke oorzaak dier benoemingen onverminderd bestaan, hij moest dan wel voortgaan van zijn wettig regt gebruik te maken. In het begin van 1691 schreef hij echter naar het vaderland, dat hij „na 't vorderen van Van Aken (tot predikant, toen geschied) ophouden zou met andere krankbezoekers tot proponenten, ten ware bij hoogen nood, te vorderen.” (*)

Sedert werd dit wel minder, maar het bleef toch nog altijd geschieden en zoo ook de groote oorzaak van twist tusschen kerkeraad en classes bestaan. Hoe het bijna een eeuw later daarmede gesteld was, zegt ons het navolgend schrijven van den kerkeraad, voorkomende in zijn beoordeeling der voorstellen, door Hofstede in zijn „Oost Indische kerkzaken, 1779” gedaan tot verbetering dier kerkzaken, aldus luidende: „Wij bevinden, dat de vorderingen van ons christendom, benevens de ijver en arbeid der leeraren, voornamelijk ook aan bekwame, deugdzaame en ijverige krankbezoekers te danken zijn. Deze, onder het opzigt en bestuur der leeraaren binnen 'slands geplaatst zijnde en zich door hun voorbeeldig gedrag bij den inlander, wiens taal zij aanleerden, bemint gemaakt hebbende, lokten de Heidenen allengskens tot ons. Wij beloonden den ijver dier brave en voor een geringe bezoldiging arbeidende lieden door hen vervolgens tot proponenten en, naar maate hunner verdiensten, tot predikanten te bevorderen en bij de inlandsche gemeenten tot derzelver opbouw te plaatsen; en ware men op dien voet voortgegaan en had men ons gedurig eenen nieuwen toevoer van bekwaame krankbezoekers, zoowel als van brave predikanten toegezonden, dit land zou naar waarschijnlijkheid reeds eene geheel andere gedaante bekomen hebben, en de oorden, die nu van de Heidensche bijgeloovigheden en Mahome-

(*) Valentijn enz. pag. 79.

daansche dweeperijen overstroomden, zouden van den lof van Jezus weergalmen. Dan de gedurige bekibbelingen der vaderlandsche kerken, vooral omtrent de verkiezing en benoeming van proponenten en predikanten in Indie, zijn veeltijds oorzaak, dat men den moed heeft laten zinken; dit is zeker een gebrek in onze voorzaaten geweest; edoch in gedurige twist te leeven is ook zeer verdrietig, vooral met zulke, met wien men behoort te staan in eenigheid des Geestes, om te strijden voor 't geloof, dat eenmaal den Heiligen is overgeleverd." (*)

Intusschen bleven die Indische benoemingen daarom nog geen-zins geheel achterwege. Zoo toch lezen wij, dat de regering den kerkeraad van Batavia in 1795 autoriseerde om Ondaatje „peremptoir te examineren” en, zoo hij voldeed, zijn benoeming tot predikant ter approbatie aan haar voor te dragen. De regering had zich dus toen het regt toegekend om, voorzeker naar den eisch der omstandigheden, zoodanige examenina en benoemingen aan den kerkeraad toe te staan en te approberen. Nog later, reeds na de herstelling van ons gezag in Indie, geschiedde zulks. Abraham Scheurkogel, in 1818 als krankbezoeker uitgekomen — daartoe in het vaderland „en wel tot dien post alleen” na examen door de provinciale commissie voor de zaken der hervormde kerk in Ned. Oost- en West-Indien toegelaten — werd, na eerst aan de predikanten voor den preekdienst toegevoegd en gemagtigd te zijn tot de bediening der bondzegelen, later ook, op voorstel van den kerkeraad, door de regering tot vast proponent voor de maleische gemeente van Batavia benoemd, met magtiging tevens om bij ziekte of afwezigheid van predikanten ook voor de Nederlandsche gemeente op te treden. (†) Zoo niet in naam, was hij toch in de daad predikant van Batavia.

(*) Batavia enz. deel III, pag. 55, 56.

(†) Notulen van den kerkeraad Batavia 1819.

Ook komen zoodanige examenina en benoemingen voor bij de later opgerigte Luthersche gemeente van Batavia. Zoo werd bij haar een zekere J. K. Lopke, Duitscher, die vroeger tot den geestelijken stand had behoord, maar toen in militaire dienst te Batavia was, onder den naam van proponent voor den dienst in die gemeente aangesteld. En mogt ook het Luthersche Amsterdamsche consistorie er zeer verbolgen over geweest zijn, dat men dit zonder haar goedkeuring te vragen gedaan had, dit verhinderde toch geen zins, dat de Luthersche kerkenraad het later nogmaals deed door een dienaar der Compagnie, Schledehaus genaamd, voorzien van de vereischte testimonia academica et ecclesiastica, tot proponent aan te stellen en in de behoefte der gemeente te doen voorzien. (*)

Het is ook bekend, dat vroeger en later verscheidene zendelingen, door het zendeling genootschap van Rotterdam uitgezonden en wel bepaald om werkzaam te zijn in gemeenten, opgerigt of nog op te rigten onder de heidenen, wegens volslagen gebrek aan predikanten, op voorstel van den kerkeraad van Batavia, door de regering benoemd werden — ik meen zonder eenig examen of verdere ordening — tot leeraren in hoofdgemeenten; zoo Jupper te Batavia, Bruckner te Samarang, Kam eerst te Soerabaija, later te Ambon, Tenn te Banda, Jungmichel te Ternate, Le Bruijn te Timor Koepang, nog anderen. Ja zelfs in de tegenwoordige dagen zijn nog zendelingen leeraren in christelijke gemeenten, welke predikants plaatsen zijn, gelijk te Menado, Ternate, Timor Koepang. Dit was en is voorzeker schade voor de zedingszaak, ook wil ik toegeven in strijd met de kerkelijke bepalingen, maar de nood der omstandigheden deed er toe overgaan. Te gelijk moet ook gezegd worden, dat die zendelingen, tevens predikanten, nuttiger waren

(*) Bijdragen tot de gesch. der Evang. Luthersche kerk enz., zesde stuk, pag. 97 en 101.

en zijn in die gemeenten, dan predikanten dit immer zouden kunnen wezen. Wat is toch het geval? De predikanten, daar geplaatst als in hun eerste gemeenten, zouden er slechts, in den regel, twee of drie jaren werkzaam zijn om dan weer, als ze eenigzins vertrouwd waren geworden met taal en gemeente, volgens rangorde naar elders verplaatst te worden; de zendelingen daarentegen verbinden zich gewoonlijk voor gansch hun leven aan die standplaatsen.

De regering is er in de laatste jaren — een zeer noodzakelijke en heilzame maatregel — ook toe overgegaan om zendelingen uit te zenden, ten einde in christen gemeenten, reeds vroeger onder de Compagnie uit de heidenen vergaderd, door haar predikanten en krankbezoekers gesticht, den dienst van predikant te vervullen; zoo op Ambon, de Sangir-, Talaut-eilanden en elders.

Voor van ons onderwerp te scheiden, willen we daaromtrent nog ten slotte als een bewijs, hoe de politieke heeren vaak handelden en het regt der kerk soms geheel miskenden, ja met voeten traden, het navolgende ons door Valentijn medegedeeld verhalen.

„Den elfden October van het jaar 1649 kwam een zich noemende krankbezoeker, Adam Janszoon van Thiel, van Ternate te Batavia.

„Gevraagd: wie hem tot krankbezoeker had aangesteld? antwoordde hij: de heer Serouij, voorzitter of opperhoofd van die landvoogdij; wie hem zijn examen had afgenomen? niemand; wie hem gemagtigd had tot den doop? de heer voorzitter van den Boogaard.” — Men zond hem, buiten dienst, naar het Vaderland. „En dus zag men” zoo vervolgt Valentijn „hoe die overheden in Ternate met den wakkeren Ds. Warmelo daar leefden, stellende in navolging van de regering van Batavia (*)

(*) Aldaar had men het vorige jaar een krankbezoeker, buiten kennis van den kerkeraad, voor het hospitaal benoemd. Valentijn enz. pag. 38.

krankbezoekers op eigen gezag aan, trekkende al, wat zij maar konden, van de kerkelijken na zich, dat in zich zelven niet wel, noch edelmoedig was. (*)

Wij zeiden, de kerkeraad van Batavia had ook het regt om krankbezoekers voor korteren of langeren tijd te magtigen tot de bediening des doops en het sluiten des huwelijks. Hij magtigde in sommige gevallen en voor zekeren tijd de krankbezoekers daartoe, ik lees niet, ook tot die des Avondmaals, en wel voor zulke plaatsen, waar geen predikant nabij was of konde komen, ook voor enkele scheepsreizen. De classes schijnen daarmee in den beginne, 't geen ook zeer billijk was, vrede gehad te hebben.

De classis van Amsterdam had toch, zelfs vroeger een krankbezoeker, met de magtiging om te doopen uitgezonden. Later had men daartegen van uit het vaderland bezwaren gemaakt. Een antwoord daarop doet ons den stand der zaken daaromtrent geheel kennen. „Maar naedemael de gelegenheijt van 't volck, dien het woords Gods ende zijne Sacramenten bedient moeten worden, seer veel is verschillende van den standt der christenen in Europa, en konnen wij niet genoegsaam vinden, geheelijck allen sieckentroosters, dien de bedieninge des H. Doops is toegestaan, deselve privilegie te onttrekken: want op sommige plaatsen bij gebrek van predikanten, eenige krankbezoekers met zoodanige macht noodzakelijck gestelt moeten werden, als noch corts op 't eijlant Solor heeft moeten geschieden, wanneer de siecketrooster Alonge daar van daen quam, dewelcke zelfs voor dezen van de E. classis van Amsterdam, met autoriteijt om den H. Doop te mogen bedienen, uijt gesonden is geweest; waar dan geen predikant omtrent is, ofte comen kan, daer achten

(*) Valentijn enz. pag. 39.

wij nodigh, dat dat behulpsel gebruijkt werde, als er veel voorvallen, die den H. doop behoort bedient te werden; ende ontrecken deze macht den siekentroosters, in welckers plaatze den H. Doop door een predicant kan bedient werden; ende laeten geheelijk nae, de gewoonte van krankbesoekers, tot bedieninge des H. doops met formulier in de acten geschreven, voor de gemeente te autoriseren, haar als 't nodigh is, in 't heimelijck alleen commissie daartoe gevende." (*)

Ook ouderlingen waren, bij afwezigheid van predikanten, gemagtigd tot den doop. Een jaar vroeger toch meldde de kerkeraad van Batavia aan dien van Banda, dat ze naar Amsterdam hadden geschreven: „van het doopen der ouderlingen, dat op sommige plaetsen, daer noijt predicanten comen, de noot sulck vereijst.” Er echter bijvoegende „deses aangaende willen wij de E. broeders indachtigh maecken, dat nae dien in Banda twee predicanten zijn, de bedieninge des H. doops hun twee alleen toecomt en geen proponenten of krankbesoekers ons bedunckens en behoort toegestaen te werden.” (†)

Vreemd voorzeker was de vergunning van den doop aan den krankbesoeker Jan Janszoon Brand voor Ternate, 14 December 1634 gegeven; hij mogt bij de afwezigheid van den predikant van Ternate „wel kinderen doopen, maar bejaarden slechts met voorkennis van den predikant.” (§)

Wij laten hier twee instructiën van den kerkeraad volgen, aan zoodanig bijzonder gemagtigde krankbesoekers, den eenen voor een zeereis, den anderen voor Solor, medegegeven.

*) Aan de Eerw. classis van Walcheren en Amsterdam, brief van den Bat. kerkeraad zonder datum, zeer waarschijnlijk van 1628.

Afgaand briefboek van Bat. kerkeraad enz. pag. 20.

(†) Aan den kerkeraad van Banda 25 October 1625, afgaand briefboek enz. pag. 6.

(§) Valentijn enz. pag. 18.

„Instructie ende commissie medegegeven aan Joseph Danielsz naar Mocha en Zuratten.

Alzoo de scheepen Sampson en Weesp gereed liggen om naar Zurath, Coromandel, 't Roode Meir ende de kuste aldaar omtrent te vertrekken, en hun voyage ofte reise apparentelijk 13 à 14 maanden zal geduuren, is bij den kerckenraedt dezer steele met approbatie en weten van E. raden van Indien, verstaen ende goedgevonden op eene van beijde te weten op den commandeur schip Sampson te ordineren, te stellen ende mede te laten gaan een bequaam persoon als gelicentieert proponent om 't geene den godsdienst en de dependerende voorvalen van dien, wettelijk waer te nemen en naer behoren ter stichtinge te bedienen en also ons is voorgekomen den persoon van Joseph Danielsz cranckbezoeker, toonder dezes, wiens bekwaamheid ons door publijcke propositie als dagelijksche ommevang, benevens de attestatie en de instructie hem bij de kercke tot Amsterdam verleent ende medegegeven, ten contentement is gebleken. Soo is 't, dat wij den voornoemden Joseph Danielsz hebben vergunt ende gelicentieert, gelijk bij deze hem licentieeren, dat provisioneelijk gedurende deze vojage zal mogen zijn sabbaths dienst, gebeden en 't geen der tijd vereischt, memoriter proponeren, zoo dickmaals en als op ordinaere tijd zal kunnen ofte gelusten, ende den H. Doop des hoog noodig zijnde in solemneele vergadering bedienen, met bequame aantekeningen van de namen der persoonen, die hem in deze deelen mogten voorgekomen zijn, doch zal deze zijne commissie zoo lange ende niet langer geduren dan de vojage voornoemt, naar welk eijndverloop ende arrivement alhier, hij Joseph Danielsz voornoemt volgens zijne eigene handteekeningen voor ons gedaan deze gegevene commissie zal gehouden zijn wederom in handen van den kerckenraedt dezer stede ofte de eerst ontmoetende predikant te vertoonen, die als dan, naar gelegenheijt, geprolongeert, gecontinueert ofte vermeerdert te worden; eeni-

ge predikanten hier ofte daer ontmoetende, zal de eere laten deese bij de kercke vergunt ende hun ambt toebehoorende is. Verzoekende aan alle Magistraten, kerckedienaren en andere, die deze acte mogt worden vertoont, hem voornoemt voor soodanig te houden en te erkennen als deze commissie inhoudt en in zijn ambt favorable en gunstig te zijn, waaraan godsdienst en ons vriendschap zal geschieden. Gedaan ter vergaderinge van kerckeraedt dezer stadt Jacatra op Java den 28 Maart 1621 en bij eenige onderteekeend

Uit last van aller naam:

" Was geteekend	}	Adriaan Jacobsz Hulsebos, dienaar des H. Evangeliums ter plaatse voornoemt. Jacob Anthonijs Dubbeltrijck. Wijnant Raeff." (*)
-----------------	---	--

Den 23 September werd aan den proponent Wouter Wouterszoon de Graaf, met de vloot naar Goa en Malabaar medegaande, een gelijke instructie en magtiging tot den doop medegegeven.

" In den naeme des Heeren Amen. Alsoo de kerckeraedt tot Batavia hoog noodig vindt, dat Alonçe Bourgois, kranckbezoeker residerende op Solor, van daar te ontbieden, om zijn persoon tot Batavia gecomen zijnde, ter plaetse daer hij meerder stichtinge doen kon, te emploijeren, hebben zij uitgesocht ende verkoosen den persoon van den E. Jan Brouwer kranckbezoeker in dit jaar aangekomen met de fluijt Velsen, ende hebben hem met approbatie van den Ed. heer Generael Jan Pietersz Coen, gecommiteerd ende geordonneert, gelijk wij hem committeeren en ordonneeren mits dezen op Solor te gaan succederen, in de plaats van Alonçe Bourgois, zijn ampt volgens zijn instructie uit het vaderland mede gebracht te bedienen, ende alzoo dat geen predicant omtrent leggende en is,

(*) Resolutieboek enz. pag. 23. 24.

geeft hem de respective kerckeraedt autoriteit ende last, om den II. doop, als 't nodigh is, ter selver plaetse te bedienen, ende in den huwelijken staet diegene die sulcks mocht versoecken te bevestighen; zich ondertusschen onthoudende van al hetgene anders eijgentlijk den predicanten toekomt, van de welcke hem iemand ontmoetende, sal de eere der bedieninge laten, den genen die se toecomt.

Sal oock die namen der gedoopte ende getronwde, mitsgaders 't geen anders in 't kerckelijke gepasseert is neerstiglijk overschrijven, ende wedergekeert zijnde deze instructie weder behandigen, om alsdan te disponeeren na gelegenheijt van tijdt en saecken.

Bidden en verzoecken derhalven aan allen, dien deze mochte voorcomen, hem Jan Brouwer voor zoodanigh, als gesejt is, te houden, te erkennen, gunstig ende behulpigh te zijn, nae behooren wetende dat hiermede Godt eenen aangenamen dienst tot opbouwinge des rijcks Christi zijns soons geschieden zal. Gedaan tot Batavia in 't conincrijk van Jacatra, den 4 November an. dom. 1627 ende nevens ons gewoone segel onderteekend.

Uijt aller naemen ende last enz." (*)

Wij gaan thans spreken over het regt, later zeer verkort, den kerckeraad van Batavia aanvankelijk toegestaan om met approbatie van de Hooge Regering alle predikanten en krankbezoekers in Indie te plaatsen of te verplaatsen, waar zij dat noodig achtte.

Over dat regt rezen groote verschillen tusschen den Gouverneur Generaal Jacob Speex en den kerckeraad, die hem hetzelfde geheel ontzegde. De kerckeraad, die zich als een daartoe

(*) Afg. briefboek enz. fol. 7.

bevoegde vergadering beschouwde, gelijk aan die in het Vaderland, aan welke dat regt daartoe kwam, kende zich dat toe op grond, dat de Indische kerk volgens dezelfde regten moest geregeerd worden als de Vaderlandsche, krachtens het voorkomende in de instructie der Indische predikanten medegegeven; „de kerkelijke regering naar den woorde Gods en conform de loffelijke gemeente van de gereformeerde kerk hier te lande, ook aldaar te onderhouden.” Speex antwoordde, „dat geen ander kerkelijke ordeninge hier plaetse en wilde geven in Indie, dan de instructie die bij de E. Heeren Bewinthebberen, de predicanten en ziekenroosters mede gegeven werdt, en dat de reste nae het goetvinden des Heeren Generaels en overheden hier te lande gedirigeert moeste werden.” De kerkeraad repliceerde, „dat zij dezelve instructie waergenomen hadden en wilden naecomen, maar dat dezelve gestelt sijnde eer kerkeraden in Indie waeren, in 't stuk van beroepinge en versendinge der predicanten niet en prejudicieerde de kerke ordeninge, tot welkers onderhoudinge de predicanten alsnu uijt gesonden werden. De Ed. Heer Generaal Pieter de Carpentier met zijne raedt bij provisie goet gevonden en geboden heeft, dat in alle landen en gemeente onder de Ed. Compagnie's gebiedt staende, naegecomen soude werden; waar bij het de Ed. Heer Generaal Jan Pietersz. Coen oock gelaten heeft, toestaende dat volgens den regel denzelven beroepinge en de versendinghe alhier in zijne tijdt geschiede.” (*)

De instructie, door Speex bedoeld, zal wel die zijn, welke in art. 34 der ordonnantie en instructie voor den Gouverneur Generaal en de Raden van Indie, van den 22sten Augustus 1617 (†) vervat is, welke aldus luidt: De Gouverneur en

(*) Afg. briefboek 1625—1629 pag. 35, aan de Eerw. classis van Middelburg van kerkeraad te Batavia 28 Januarij 1631.

(†) Verzameling van Instr. Ord. en Reglementen voor de Regering van Nederlandsch Indie enz. door Mr. P. Mijer, Batavia 1848, pag. 31.

Raden van Indie zullen ook vooral op de voortplanting van de christelijke religie, opbouwning van goede scholen en andere zaken daartoe noodig, alle behoorlijke ordre stellen en te dien einde de aankomende predicanen *met advijs van de andere, die hun naast zijn*, in zoodanige plaatsen ordonneren en zenden, daar zij lieden verstaan zullen dat ze naar hunne bekwaamheid den meesten dienst kunnen doen, zonder dezelve ligtelijk en zonder goede redenen en consideratien elders te verzenden, en dat niet zonder advijs van de andere predikanten daar naast bij of omtrent wezende."

In de Instructie van 14 November 1609, Pieter Both den eersten Gouverneur Generaal mede gegeven, wordt, gelijk wij hoorden, bevolen „dat gedaan zijnde, *zult* van stonde aan de predikanten en schoolmeesters op de vloot, om in Indie te blijven, medegegaan zijnde, stellen ter plaatse daar gij na goede informatie *zult* bevinden dat zij den besten en meesten dienst zullen kunnen doen." (*)

Zoo stonden dus beide partijen scherp tegen elkander over, ieder zich grondende op zijn instructie, de kerkeraad op die, dat de kerk in Indie volgens dezelfde wetten als die in het Vaderland, waar geen politieken, maar predikanten en kerkelijke personen beroepen, moet geregeerd worden; Specx op die der Regering, welke den naastbij zijnde predikanten slechts een adviserende stem bij de beroepingen toestond, ja volgens de instructie, aan Both mede gegeven, deze alleen, zonder de predikanten te hooren, daartoe magtigde.

Intusschen hadden volgens den kerkeraad Carpentier en Koen bij provisie goedgevonden, de orde der beroeping, in het Vaderland gevolgd, ook voor Indie te volgen. De instructien, waarbij zij dit deden, zijn mij niet voorgekomen. Specx was er echter verre af, hun goed voorbeeld te volgen. Deed Koen

(*) Verzameling enz. door Mr. P. Mijer pag. 9, Art. 13.

dit echter later in navolging van Carpentier, gedurende zijn eerste bestuur deed hij het niet blijkens zijn resolutie in Rade, reeds vermeld, betreffende de beroeping van Dubbeltrijck als vervanger van Hulsebos en de zending van dezen als visitator der kerken te Banda en Ambon. Wat het eerste betreft, zoo toch *„vond hij goed op voordragt van den kerkeraad”* hem tot het predikants-ambt *„te admitteren* en volgens de christelijke cerimonies *te laten bevestigen”*; en wat den laatsten betreft *„hem op zijn verzoek dat te consuleren* en met het schip de Eendragt huijswaarts *te laten gaen.”*

De beide instructiën echter, ook reeds vermeld, waarbij de krankbezoeker Bourgeois van Solor teruggeroepen en in zijn plaats de krankbezoeker Brouwer daar heen gezonden werd (1621) en waarin Danielsz, die met de vloot naar de Roode zee als krankbezoeker moest vertrekken, gemagtigd werd om te doopen en te trouwen (1627), dus onder het eerste en tweede bestuur van Koen uitgevaardigd, getuigen weer geheel voor het beweren van den kerkeraad, als zijnde door dezen als magthebbende gegeven, zonder dat het blijkt, dat ze zelfs geapprobeerd werden door een resolutie van den Gouverneur Generaal en Rade.

Aanleiding tot dien twist tusschen Speex en den kerkeraad gaf het misdragen van de predikanten Melchiorzoon en Du Praat, beiden te Ambon geplaatst.

De kerkeraad wilde daarin handelen *„volgens de orders van de gemeente des Vaderlands daer nog liggende in den dienst, dat ergerlijk leven door de kerkelijke vergaderinge geweert en gestraft werdt”*; Speex daarentegen, volgens de instructie der heeren Bewindhebbers, waarom hij aan de kerkvergadering van 22 Januarij 1631, door de heeren P. Vlack en D. van der Lee, zijn secretaris, *„eenige pointen toesont.”* De kerkeraad antwoordde daarop met een besluit te nemen in de zaak, tevens verzoekende *„om approbatie tot nijtvoeringe.”*

Hij bekleedde zijn handeling en verzoek met de navolgende redenen van regtvaardiging.

1°. Als dat de predicanten, dewelke herwaarts uijt 't Vaderlant gestierd werden, met der E. Bewindhebbers approbatie beroepen werden, om volgens de Nederlandsche kerke ordeninge haeren dienst alhier uijt te voeren, alzoo haer beroep brieven getuijgen connen.

2°. Dat mede de Eerw. classes in haere brieven belastten deselve kerke ordeninge in alles nae te volgen en te onderhouden, welk wij als een lidt derzelven gehouden zijn te gehoorsamen.

3°. Dat mede de Heer Generaal Carpentier deselve kerke ordeninge bij provisie en op het goedvinden van den Ed. Heeren Bewindhebbers geauthoriseerd heeft, deselve gebiedende in India te onderhouden, tot dat andere last uijt Vaderlandt comen zoude, dewelke noch niet gecomen zijnde en de Ed. Heeren Bewindhebbers stilswijgen in stede van approbatie houdende, vinden ons genootsaekt als noch deselve nae te comen.

4°. Dat het dus lang wel in de gemeijnte gegaan heeft, so onder de regeringe van den Ed. Heer Generaal Jan Pietersz. Coen, en tot op dezen dagh toe, terwijlen de saecke altijd nae de gemelde kerke ordeninge gedirigeert sijnde.

5°. Dat mede niet weten en cost, wat onheijl uijt de innovatie tot nadeel van den staedt van India zoude comen voort comen, alzoo uit een kleijn vonxken van kerkelijke geschillen dickwijls een groten brandt in de republike is ontstaende; waer voor wij ons nochtans ten hoogsten hoopen te wachten. Dat het mede de Ed. Heeren Bewindhebbers en den classen in Nederlandt ontijdige en onnodige moeite soude veroorsaeken.

6°. Ende ten laetsten can hiertoe geraeckt worden, dat de macht van verkiesinge en verzendinge der predicanten bij den Heer Generael en overicheden van andere plaetsen, aldus als van sijn Edelheit begeert wordt, staende het wel nu noch onder 't gouvernement dergene, die wij nae apparentie vooreerst

zijn verwachtende, geen groote schade dreijght, maer bij verloop van tijden ende veranderinge van opperhoofden, recht een middel en wegh soude wezen, om getrouwe wachters uijt haere plaetse en van haer kudde te verjaeghen, en die kleijn van gemoed waeren, in stomme honden, tot verachtlinge des Gotsdienst, verderf der sielen in confusie van de Nederlantsche staet in India te doen veranderen." Dat antwoord van den kerkeraad „mishaaghde zijn Ed. zeer, alzoó begeerde, dat de kerkeraadt alleen advijs op de saecke geven soude, hij wilde daer op concluderen wat te doen zoude zijn en hetzelve in 't werck stellen, niet begeerende, dat een van kerken wegen gecommitteert ofte gesonden soude werden om ondersoek van de geruchte tegens de kerkedienaers in Amboina gestroijt te doen, om nae de root van dien vereijschte daer in te voorzien."

De kerkeraad wilde, dat ds. Holtenus van Banda ter zake naar Ambon zoude gaan, Specx daarentegen, dat een van Batavia derwaarts zou vertrekken. De kerkeraad koos na eenig dralen daartoe ds. Danckaerts. Dit ter kennisse brengende van Specx, antwoordde deze echter „met sijne Raede 's daeghs te vooren al verkiesinge gedaen te hebben, de E. Seb. Danckaerts verordinerende niet als gecommitteerde van den kerckenraedt, maer als geleent predicant nae Ambon te gaen, en sij souden ordre stellen, dat de predicanten aldaer gelicht werden en nae Batavia gesonden."

De kerkeraad doleerde daarover zeer volgens zijn schrijven naar het Vaderland „als zijnde een procedure directelijk strijdende tegens de costuijme en loffelijke ordeninge van 't Vaderlandt, nae welke dus lange zoo gerustelijk Godts gemeijnte in Indie geregeert is." (*)

't Was echter alles vergeefs. Specx handelde naar zijn zienswijze en bleef daarnaar handelen.

(*) Afgaande briefboek enz. als boven pag. 35 en 36.

De naam van Specx is berucht in de geschiedenis der kerk van Batavia door de vele twisten en moeilijkheden, waarover de kerk en de kerkeraad zich, onder zijn bestuur, te beklagen hadden. Wij begeben ons thans tot het treurig, misschien ook wel vervelend verbaal daarvan.

De zaak van zijn dochter Sara en Pieter Kortenhoef, onder Koen voorgevallen, is van algemeene bekendheid. De kerkelijke brieven (*) gewagen ook daarvan. „Gemelde Cortenhoeven, dewelke een opper coopmans soon zijnde, ten doot veroordeelt wert, omdat hij, onder belofte van trouw het bastaert dochterken van den E. Jaques Specx, sijnde staetdochter van de hujsvrouw van den Hr. Generaal Coen, in derselver hujs beslapen hadde. De saeke werde zoo heftelijk door den Hr. Generael aangedreven dat qualijk ijemandt hem daarvan durfde aenspreken.”

De advocaat fiscaal Antonie van den Heuvel eischte, dat zij, nog maar dertien jaar oud, „in een sak gestoken en verdronken” en dat hij, zeven en twintig jaar oud, „opgehangen zou werden.”

De raad van justitie wijzigde het vonnis echter en veroordeelde haar „om openbaar door beulshanden gegeesseld en hem om onthoofd te werden.” (†) Wreed en vreesselijk vonnis, tot welks uitspraak en uitvoering de raad door Koen gedwongen werd.

Immers de kerkelijke papieren zeggen daarvan: (§)

„Een saeke daer over ijedereen tot Batavia perplex en verbaest was; want alle de wetspersoonen opentlijk verklaerden, voor hij gecondemneert wert, dat het vereischen van sijnen doot tegens alle goddelijke en menschelijke wetten was strijdende, dat haere conscientie sulks niet recht en kosten oor-

(*) Afgaande briefb. van 1625—1692, pag. 37, Aan de Eerw. Classes van Middelburg 6 Julij 1631.

(†) Valentijn, Groot Djava IVe deel, pag. 285.

(§) Afg. briefb. als boven.

deelen te wesen, gelijk hetselvige eenige van ons uijt haer mondt gehoord hebben, en eenige derzelve als noch verklaren, het selvige onrechtvaardelijk geschiedt te zijn, zoo is 't nochtans, dat eenige van haer, gehoord hebbende het schriftelijk protest, dat haer van den Hr. Generaal toegesonden was, op de wijze als zij sententieren souden, uijt vrees (gelijk een derselve bekent) den gemelden Cortenhoeven ter doot veroordeelt hebben." Zij vervolgen: „de Ew. Abraham de Roy en Justus Heurnius beide predikanten hebben bij den Hr. Generael voor desen persoon zeer instantelijk geintercedeert, doch geen pardon kunnen verwerven, de executie is voortgegaan." Een executie, die wel zeer getuigt tegen Koen, wiens wraak niet te verzoenen was, dan door zulk een recht, door den dood van Kortenhoef en door zoo onteerende bloedige mishandeling, aan een dertienjarig meisje gepleegd.

Wij kunnen het begrijpen, dat Specx, opvolger van Koen, twee dagen voor diens aankomst overleden, met zoo bittere als smartelijke gevoelens te Batavia aankwam.

Indien Koen nog geleefd hadde, hoe zouden beide mannen tegen over elkander gestaan, wat elkander gezegd hebben? De kerkeraad had Koen, uit vrees dat het „de ruine van den gansche kerke alhier geweest zoude hebben" het avondmaal niet durven ontzeggen. Zij had het raadzamer geoordeeld „hem zijne conscientie te bevelen, en te sien hoe hij zich selven in 't ontfangen ofte naelaeten van 't gebruik des H. Avondmaals hierin bewijzen soude."

Intusschen was hij komen te overlijden en had de kerkeraad zich lijdzaam in de zaak, ook tegen de dienaren van het vonnis, blijven gedragen. Hij wilde afwachten wat Specx zoude doen daar toch deze „als vader in zijn dochterken en als opperheer van de justitie in Pieter Cortenhoeven ten principaelen was geoffenceert"; bovendien meende de kerkeraad ook, „dat het collegie en leden der justitie, zooveel eenighsins de reden toelaet,

verschoont in haere autoriteit gemeijntlineert en versterkt dienen te worden."

Daarom had hij die nog niet "geëxcommuniceerd," ook afwachtende, "hoe zij haer eijgen zelfs oordeelen zouden, opdat ze, gevoelen van deze haere misdaet toonende, de saeke in 't bijzonder door de K.K. raedt verhandelt, en zij met de gemeente, dien sware ergernisse door haer gegeven was, verzoent mochte werden." (*) Zoo nu stonden de zaken bij Speex's optreden en meende de kerkeraad daarin zich niet anders te hebben kunnen gedragen, dan hij gedaan had.

Speex zweeg in den aanvang, kwam echter niet aan het avondmaal, als de schuldigen in het vonnis daar kwamen. De kerkeraad was daarover wel "bedroeft, dat zij haer zelve zoo vergaten" door aan het avondmaal te komen, maar meende toch te moeten blijven zwijgen en geen "begin te maeken van zoo swaere en haetelijke procedure als de geïnteresseerde vader en voorstander zelfs present was."

"Maar" zoo vervolgt hij in onzen brief "Godt de Hr. heeft hierin geremedieert Want de Hr. Generaal, oppositie tegen haer doende, als men het H. avondmael weder uijtreyken zoude, zoo is ons bequame gelegenheijt gegeven, om te doen 't geen tot Godts eere, stichtinge der gemeijnte en salicheijt der dwalende noodigh was."

Aan twee der schuldigen, Bontius en van den Heuvel, werd het avondmaal verboden. (†) Nog een derde Pieter Vlak, die als voorzitter het vonnis geteekend had, werd volgens de kerkelijke papieren geëxcommuniceerd. Deze herhaaldelijk "aangezocht om tot schuldbekentnisse te komen," had dit eerst geweigerd. Later stelde hij voor zich door "twee gecommiteerden met de gemeente te doen verzoenen." Dit werd echter ver-

(*) Afg. briefb. als boven.

(†) Valentijn IV deel II stuk enz. pag. 10.

worpen, „daar de broederen oordeelden, dat de kerckenraedt daardoor zoude schijnen haer in deze handelinge voor de Hr. Vlak te verootmoedigen, daer het hem als een boedvaerdige bequam, zich voor Godts gemeente te verootmoedigen.” (*)

Velen zullen op de redeneringen en handelingen van den kerckeraad in deze zaak wel iets aan te merken hebben. 't Was een moeilijk, hoogst moeilijk geval voor dien raad; intusschen had hij beter kunnen handelen. Was het daarom of ook nog om andere redenen; wij gelooven het laatste. Maar de gouverneur Speex was gelijk zijn voorgangers, geenzins een vriend van-, integendeel een streng, ook een lastig heer voor den kerckeraad. Dit toch bleek zoo geheel uit de zaak van ds. Gijsbert Bastiaanszoon, op het einde van 1629 te Batavia aangekomen.

Hij werd bij den gouverneur beschuldigd van pligtverzuim op de reize, „in 't oefenen van de kerckendienst ende der bestraffingen.” Speex, zonder den kerckeraad te kennen, gaf diens zaak over aan den raad van justitie en in handen van den fiscaal. De kerckeraad „doleerde aangaande de citatie ende causeringe, als strekkende directelijk tegens 't algemeene recht der kercke Godes, geheel de christenheid door, dewelcke over de trouloosheid ende naelatigheid der kerckelijke personen in haeren dienst oordeelt ende deselve straft.”

In buitengewone vergadering vereenigd, verklaarde de kerckeraad, na de zaak ernstig en omstandig onderzocht te hebben, dat Bastiaanszoon „onschuldig ende onstraffelick was bevonden en geoordeelt van al hetgeen hem de H. fiscaal ten laste legde.” Men verklaarde hem voorts waardig het woord Gods van den preekstoel te verkondigen, de heilige sacramenten te bedienen en als lid van den kerckeraad zitting te nemen. Dit zoude de gemeente den eerstkomenden zondag na de predikatie van den preekstoel bekend gemaakt worden, terwijl verder aan

(*) Res. boek 1631—1641 Anno Dom 1631 24 December.

ds. Heurnius met Sieur de Harde werd opgedragen, „het geconcludeerde den heer Generaal aan te dienen.”

Beide heeren vervulden hunne commissie, echter tot weinig voldoening van zich zelf en den kerkeraad. Verklaarde toch ook Specx aan hen, dat ds. Bastiaanszoon door den raad van justitie vrij gesproken was, hij wilde echter geenzins, dat dit en Bastiaanszoon's onschuld van den preekstoel aan de gemeente bekend gemaakt werd. „Dat is” zeide hij, „een ongewoone saecke; het is genoeg, dat hij bij sententie vrij gekent werde; daer en geschiet geen andere publicatie over.” De gecommitteerden hervatten echter, dat het noodzakelijk „in gevalle van diffamatoire aendagten, die ruchtbaer geworden zijn, zulx aangaande een bedienaar des goddelijken woordts gebruikelijk was.” Specx antwoordde: „ik en weet niet of het al stichtelijk zij, dat hij op de predickstoel come; ware hij een ander persoon, van andere qualiteit geweest, de saecke en soude soo niet afgeloopen hebben; zijne saecke is zeer gemodereert.”

Hij verklaarde ook geheel in zijn regt geweest te zijn met de zaak in handen van den fiscaal te geven; ook voortaan in ieder zoodanig geval aldus te zullen handelen. Wanneer een predikant of krankbezoeker niet nakwam „de vermaninge van een coopman ofte overigheidt, daer hij bij waer, tot navolginge zijnes diensds” zoude hij met voorbijgang van den kerkeraad, hem door den „fiscaal doen causeren ende door de raedt van justitie doen straffen.”

Tot driemaal herhaalde hij dit.

Heurnius antwoordde: „dat sulcx streedt tegens de privilegien van alle kercken des Vaderlandts ende des geheele christenheits, zoo veel ons bekend is.”

Specx bleef echter geen antwoord schuldig, maar gaf de gecommitteerden de verzekering, indien immer later een predikant op de vloot nalatig in zijn dienst mogt bevonden worden, dat de „scheepsraedt hem zoude hebbe af te zetten of te straf-

fen, al waeren der een deel predicanten ofte sieckentroosters in dezelve vloot, die een vergadering souden connen maecken ende dat sonder de kerckelijke personen daer present te convoceren ende haer de saecke eens voor te dragen." Hij zou niet toelaten "dat de kercke het minste tittelke van 't geene de politieke overigheidt ofte regter toequam tot hem zoude trecken."

Wat konde Heurnius daarop anders antwoorden dan "dat de kercke ook niet gaerne sagh, dat haer recht haer ontrocken werde; dan dat hier niemandt was, die dit geschil deijlen conde."

Zoo sprak Speex; overigens wilde hij wel "de judicature van kleine ende geringe saecken de kerckenraedt toelaete, was ook gesint haere eere en de eere der kercken dienaers voor te staan." Hij vervolgde nog: "datter reeds van over lange gesproken was van commissarissen in de vergaderinge des kerckenraedts"; hij wilde echter, zoo lang de kerckeraad zijn pligt betrachtte, het nog maar zoo zonder politieke commissarissen "laeten henen gaen," gelijk hij ook deed met het collegie van schepenen en weesmeesters. Maar evenzeer als hij in die collegiën zijn commissarissen zoude zenden, zou hij dat ook doen in den kerckeraad "so zij in desordre vervielen en de saecken qualijk gingen."

Heurnius hervatte: "de predicanten en de kerckenraeden regieren de kercke behoorlijk ende dan behoeven der geen politieke commissarissen; ofte zij en nemen de saecke niet waer, dan behooren deselve onnutte predicanten nae 't Vaderlandt gezonden ende betere in haer plaets ontboden te werden, deweleke comende, so waeren de commissarissen oock onnodig." Daarna namen beide gecommitteerden afscheid van zijn Edelheid om het gehoorde in kerckeraad te rapporteren.

Valentijn beoordeelt het gedrag van Speex aldus: "En dus betoonde deze heer opperlandvoogd zich een groot, doch zeer onverstandig en bitter bestrijder van de regten der kerke te zijn, en zeer weijnaig agting (wat hij daar af verder opgeven mogt)

voor de kerkelijke te hebben, waar over men niet veel redenen had van zich te verwonderen. Alzoo hij een Heer was, die zich ten opzigt van zich zelve ook zeer weijnig aan den Godsdienst en 't Avondmaal liet gelegen zijn, willende daar niet aankomen, omdat de kerkenraad op zijne betichtinge niet aanstonds gereed stond, om diegene, die hij daar niet geerne zag, (hoewel hij ze niet eens behoefde te zien) zonder wettige reden af te houden. En dat hij ook de pluijste niet was, wees zijn bastaarddogter Zara wel uit." (*)

De kerkeraad besloot andermaal Heurnius en de Harde te committeren om van den Gouverneur te vernemen, wat nog tegen ds. Bastiaanszoon mogt getuigen, tot welks vermoeden zijn woorden aanleiding hadden gegeven; „want de kerckenraedt niet begeerde iemandt in 't geselschap haerder bedieninge aentenemen, die dies onwaardig zoude zijn.” (†) Zij vernamen daaromtrent niets naders en maakten daarom aan den Gouverneur bekend „de resolutie des kerckenraets,” waarbij zij „goedvondt de onschuld van den E. Gijsbert Bastiaanszoon van de predikstoel der gemeente te kennen te geven, alzoo hij onschuldig bevonden en geoordeelt was.” Specx wilde dat niet toestaan; het was voldoende, zeide hij, dat Bastiaanszoon door den raad van justitie en den kerkeraad „onschuldig was gekent; 't was genoeg, dat hij door de toelatinge van weder op de predikstoel te comen onschuldig betoont werde.”

Heurnius bleef echter onverzettelijk vasthouden. Zonder die afkondiging van den predikstoel zouden velen „achten Sebastiaanszoon waere voor een wyl tijds gesuspendeert geweest in sijne bedieninge ofte heijmelijk gecensureert.” Specx bleef de afkondiging echter „niet alleen onnodig, maer buijten alle reden ende gewoonte achten.” Een copij van de vrijspraak des raads

(*) Valentijn enz. IV deel, II stuk, pag. 11.

(†) Res. boek van 1622—1645 18 April 1630.

van justitie, dat hem op zijn verzoek zoude gegeven worden, ware geheel voldoende tegen alle verdenking, er nog bijvoegende: „zo hem dan nog iemand hierover injurieus ende moeilijk valt, wij zullen hem straffen.”

Heurnius was echter niet te bewegen en repliceerde „dat dit de geheele gemeijnte niet voldoen conde, ende dat daer om nae géwoonte der gemeijnte zijne onschuld van de predikstoel den volcke diende bekent gemaekt.” Speex hervatte „indien ghij heden zoo harde dringt om dezen man aldus op de predikstoel te brengen, ende kerckenraedt het verzoekt, ick sal zien ofte ick het mijnen Raedt in deliberatie geve, of men de sententie van Gijsbrecht Bastiaanszoon publikelijk doe afleggen.” Daarop gingen beide gecommiteerden heen. Dit viel voor op Vrijdag. Zaterdag was geen kerckeraad en Zondag's namiddags had Heurnius de namiddag of cathechismus predikatie „verclaerende de woorden van 't gebedt des Heeren: „geeft ons heden ons dagelick broodt”, in 't stadhuijs, daerbij der gemeijnte te kennen gevende den onschuld van den E. Gijsbrecht Bastiaanszoon en dat hij derhalve den predikstoel weer betreden zoude.”

Wij kunnen begrijpen, hoezeer die handeling van Heurnius Speex moest verbitteren. Hij deed dan ook, den volgenden dag, voor zich en den Raad van Indie „'smorgens ten thien uijren, in de eetsaal van zijne woonplaatse” den kerckeraad verschijnen. Allen kwamen, „zo predicanten als ouderlingen ende diacenen.”

Speex deelde hun mede, hoe hij aan beide gecommiteerden Heurnius en de Harde, die hem tot tweemaal namens den kerckeraad hadden berigt, dat deze de onschuld van ds. Bastiaanszoon van den preekstoel aan de gemeente wilde doen bekend maken, had gezegd „dat hem zulks onnodig dacht.” Daarop vroeg hij hun „of deze gecommiteerden hieraf rapport aen de kerckenraedt gedaan hadden?” Deze antwoordde: „dat sulck rapport aan haer gedaen was aengaende de eerste commissie,

maer noch niet aengaende de tweede, alzoo since donderdach laestleden geen vergaderinge gehouden was." Hierop vroeg hij, daar ds. Heurnius "tegens zijn advijs op gisteren naemiddach in de predicatie de saecke van Gijsbrecht Bastiaanszoon gants ontijdelijk buijten gelegenheid ende eijtsch des texts niet alleen aengeraect, maar veel uijloopiger hadde voorgedragen, dan in eene solemneele afcondiginge geschiet zoude wezen; ofte zulex door hem uijt last des kerckenraets geschiet was?"

Nu vatte Heurnius het woord op en zeide "neen, maer dat sulcx uijt eijgen motive zonder weten van iemandt in den kerckenraedt gedaen hadde, om het geschil te deelen, dat over deze saecke tusschen de kerckenraedt ende den Ed. Heer Generaal gerezen was. Siende de kerckenraedt aanhouden in haere resolutie van de onschult haer broeders Geijsbrecht Bastiaanszoon den volcke van den predickstoel bekent te maecken ende dat de Heer Generaal daer tegen was, soo hebbe ik liever dezen last op mij alleen willen nemen dan dat de gansche kerckenraedt en de gemeijnte eenige onrust ofte moeite daeruijt ontstaen soude." Verder toonde hij aan, dat hij niet "ontijdelijk had gedaen ende dat hetzelve zonder injurie aen iemandt te doen geschied was." Specx antwoordde: "naedien ghij zulex zonder laste des kerckeraedts gedaen hebt, zoo sal ick u oock in 't bijzonder daerover aenspreken ende ghij zult den last daer af draegen." Heurnius antwoord was "dat hij dat met Godt den Heere draegen zoude. Hij en wilde het woord des Heeren in zijne mondt niet laeten binden."

"Veel andere redenen meer tusschen den Ed. Hr. Generael ende Heurnius geschiet zijnde, zoo heeft de kerckenraedt haer afscheid van zijne Edt. ende den Raedt van India genomen" (*).

In de eerstvolgende kerkvergadering gaf Heurnius officieel kennis van hetgeen hij in de zondag namiddag predikatie gezegd

(*) Res. boek 1620—1643 April 1630.

had in de zaak van Bastiaanszoon, een attestatie overleverende
 „met dewelcke aangeweze werdt, hoe hij die saecke verhandelt
 hadde. Ende hij versocht daerop, dat den E. kerckenraedt geliefde
 uitsprake te doen, ofte hij hier wel of qualijk in gedaen hadde.” (*)

De attestatie luidde, als volgt.

„Wij onderschreven en inwoners der stad Batavia op Java
 Major verklaren en getuigen mits deze dat wij den 21sten April
 An^o. Dom. 1630 des namiddags in de kerke in 't stadhuis zijnde,
 gehoord hebben, dat den E. Justus Heurnius, bedienaar des chris-
 telijken woords, verhandelende het deel van 't gebedt des Hee-
 ren, in dewelke het dagelijksche brood begeerd wordt, en de
 gemeente voorhoudende, dat se als het geestelijke voedsel en
 brood harer zielen het woord Gods en de Goddelijke leer zoe-
 ken mogten; daarbij voegende, dat de herders en bedienaars
 hetzelfde ook wel spijzen en bekwaamlijk den zulke voordragen
 moge en daar benevens hare leer met godvruchtig leeven bekrach-
 tigen, overmits zwakheid van veelen zoodanig is, dat ze krachte-
 lijk verwerpen om wijders te luisteren na de vermaningen en
 onderrichtingen der geenen, die zelfs niet nakomen hetgeen zij
 anderen voorschrijven en gebieden, met eenen waarschuwende
 het volk, dat ze ook niet lichtelijk alle geruchten, klapperingen
 en lasteringen, die tegens een herder en leeraar door den laster
 geest des Satans dikwijls verwekt worden, geloof geven ofte
 aannemen, want den nijdigen Satan gestadelijk waeckt en arbeid
 om de dienaars des goddelijken woords en haar goed werk te
 verhinderen.

„De gemelde Heurnius daarbij voegende dit draege ik UE.
 te uitlopijger voor, vermits het een ieder kennelijk is, dat een
 onzer mede broederen met dat bedroefde schip Batavia overge-
 komen, die zeer veel in de schipbreuke geleeden heeft. Ik
 spreke van den Eerwaardigen Gijsbrecht Bastiaansz., bedienaar
 des Goddelijken woords, alhier wonende is beticht en gelasterd

(*) Res. boek 1620—1745, 25 April 1630.

geweest en hetzij door misverstand of kwade aanbrenghingen beschuldigt is, als of hij zijn ambt niet getrouwelijk onder die boose rotte en hadde uitgevoerd, en daar het tijd en gelegenheid was om de sonden en gruwelen, die daar begaan werden, te bestraffen, stilgezwegen en haar als toegestemd hadde en haar behulpsch geweest en mededeeling in haar boosheit, hetwelk alles bij de Ed. Heere Generaal, de Raad van India en Raad van Justitie onderzocht zijnde, is onschuldig gevonden en onstraffelijk in allen dezen verklaart. Van gelijken mede den kerckenraad dezer gemeente 't geene kerkelijk in de zake was, in de vrede des Heeren ingezien en overwoogen hebbende, heeft van gelijke hem onschuldig geoordeeld en is derhalve waardig geacht als een getrouw dienaar Christij der gemeente het woord Gods te bedienen en met zijne leeringe te stichten, zal derhalve ter eerster gelegenheid U.E. het geestelijke voedsel des Goddelijken woords van de predikstoel voordragen, een ieder wil hetzelfde aannemen als van de hand eenes getrouwen dienaar Gods, die de Heere door veele verdrukkingen U toegezonden heeft tot stichting uwer zielen.

„Ende wilt het alzoo mede ontvangen van alle andere getrouwe herders enz.

„Dit alles nopens de zaecke des Eerw. Gijsbrecht Bastiaansz. van den E. Justus Heurnius gesproocken en geleert te zijn zonder in 't minste iets anders daarbij gevoegd te hebben in deze geheele predicatie dat of tot verkorting van de eere der overheijt, ofte tot ontrustmaeking van eenige gemoederen zoude kunne strekken, met dat alles stichtelijk en tot vrede dienende geweest is, Oordeelen, getuigen en verklaren wij, met deze onze onderteekeningen, bereid zijnde als 't noodig is en daartoe verzocht werden zulks verder te verklaren.

„Gegeven op Java Majjor den 23 April An. dom 1630.

„A. Roij v. d. m. Andres Durens, Jonas Aertz., Pieter Nuijts, raedt van Indiën.”

Na lezing en zamenspreking besloot de kerkeraad dat getuigschrift aldus te onderschrijven.

„Deze bovenstaande attestatie bij den E. kerkenraedt doorlezen en overwogen zijnde, is bij den meerder stemmenden geoordeelt daarin niets te weezen 'twelk tot nadeel of tot verkorting van de autoriteit der overigheid zoude strekken, en derhalve voor goedgekeurd en geaprobeerd hebben de ontschuldiging bij den E. Justus Heurnius in zijne E. predicatie gedaan.”

Door deze attestatie gedekt, bleef Heurnius vooreerst voor verdere onaangename gevolgen bewaard in de zoo veel gerucht makende zaak. Althans wij lezen nergens, dat Specx zijn bedreiging „gij zult den last daaraf draegen” toen aan hem vervulde. Maar wat hem toen niet trof, zou hem later treffen, gelijk wij weldra zullen hooren. Specx scheen zijn partij gekozen te hebben. Hij zou, waarlijk niet met eere van de zaak D. Bastiaanszoon afgekomen, zich later wel voldoening weten te verschaffen. Hij hield Heurnius in het oog. Deze en de kerkeraad zouden toch voor het gebeurde boeten. In het begin des volgenden jaars gaf de reeds vermelde zaak der predikanten Melchiorszoon en Du Praat te Ambon, hun misdragen, hem daartoe een gewenschte aanleiding.

Wij hoorden, hoe die zaak affiep. Gelijk in de zaak van D. Bastiaanszoon geschied was, wilde Specx dat ook in die der schuldige predikanten van Ambon zou gehandeld worden; buiten den kerkeraad om; deze mogt alleen advijs uitbrengen in de zaak, meer niet; hij en zijn Raad zouden daarin alleen besluiten en handelen. De kerkeraad kon ook wel voorstellen een predikant naar Ambon te zenden, echter geenzins als gecommiteerde in de zaak, maar als „geleent” om in den dienst te voorzien. En toen de kerkeraad daarmee draalde, koos Specx zelf in Rade dien predikant, zijnde Dr. Dankaarts, zonder eenig advijs van den kerkeraad gevraagd te hebben. Overigens „souden sij ordre stellen, dat de predikanten aldaar te Ambon ge-

licht werden en nae Batavia gezonden." Hoe ook de kerkeraad daarover doleerde, het baatte niet: Speex verklaarde en maakte hem, die beweerde vroeger steeds een magthebbend en handelend ligchaam onder approbatie van den Gouverneur, in de benoeming en verplaatsing van predikanten geweest te zijn, tot een alleen daarin adviserend ligchaam, terwijl hij bovendien de magt tot uitoefening der kerkelijke tugt den kerkeraad ontnam om die aan zich te trekken.

Omtrent beide punten schreef de kerkeraad aldus naar het Vaderland.

"Den Heer Generael neemt zich aen de autoriteit en macht, den kerkendienaeren, die tot ons nijt het Vaderlant comen, te beroepen, in plaetsen te setten, en andere, die al reede eenige kerke bedienen, te versetten en van plaetse, als noodigh is, te doen veranderen, nae dat heur geraetsaemste dunkt, willende alleen het advijs des kerckenraedts hierin gedoogen waerop hij ofte met gewichtige redenen oppositie doen ofte approbatie geven soude." (*)

"Aengaende de kerkelijke discipline is ons een grooten awaarijgheit voorgecomen, want de Heer Generael nijtdrukkelijk zeijdt en drijft, dat de interpretatie der kerckenordeninge met de limitatie van hare uijtvoeringe hem toecomt, soodat hij se mach tegenhouden of 't voort laeten gaen nae zijn goedtdunken, het welke toegestaen zijnde, zoo en hebben wij ons noch nae Godtsgebot nae kerken ordeninge, maer nae de mondt des Heeren Generaels ofte den Gouverneuren van alle plaetse te reguleeren." (†)

Over de derde grief, het zenden van gecommitteerden, van commissarissen politiek in den kerkeraad, schreven zij aldus:

"Hier benevens heeft de Ed. Heer Generael mede verklaert,

(*) Afg. briefb. 1626—1646 pag. 33. Aan de E. Sijnode in 't Vaderland 2 Maart 1631.

(†) Afg. briefb. enz. pag. 44. Aan de E. Vaders en broederen in de classis van Middelburgh 2 Januarij 1532.

dat hij gesint was, als de schepen naer 't Vaderland vertrokken waeren, gecommiteerde in onze vergaderinge alsmede in andere kerckenraede te setten, waerop wij gesint zijn uijtsel te verzoeken, tot dat van U Eerw. hierop antwoord ontfangen; want wij niet geern den blaem draghen souden, lichtveerdelijk tegens de costuijme des Vaderlants te doen, zonder eerst der kerken en de Ed. Heeren Bewindhebb. goeddenken hierin verstaen te hebben, naetemael de consequentie hieraf alhier veel grooter is, als op andere plaetse; deze toehoorders zouden licht in dominateurs des kerckenraedts en verhindersaers van alle kerkelijke discipline veranderen, ten waere door der E. Bewindhebb. autoriteit hierinne voorsien en bepalinge gesteld werde." (*)

En hoezeer het Specx met dat alles ernst was, bleek meer en meer uit zijn handelingen: vooral bleek dit, wat zijn vermeend regt omtrent „de interpretatie der kerken ordeninge en de limitatie van haere uijtvoeringe” betref, uit een in dien tijd veel gerugt makende zaak van eene zekere weduwe van sieur Ham. Zij was tijdens het leven van haar man, „die voor Malacca veel langer gelegen hadde, dan dat het kind 't zijne coste wezen”, te Batavia moeder geworden. Daarvoor door den Raad van Justitie gecondemneert met bannissement, etc., was sieur Ham intusschen overleden. Weduwe geworden, had zij „grootte teekenen van leetwezen van haer sonden betoont”. Vier maanden weduwe was zij dan ook weer „door een eerlijk persoon ten houwelijk versocht.” Eenige leden van den kerkeraad hadden „haer en haere bruidegom geraeden, dat ze liever nu, als nae lange uijtsel, haer schultbekenninge, waertoe zij haer altoos bereijt te zijn verklaert hadde, doen soude, overmits het nu met eene alteratie soude doorgaen, en anders daernaer nieuwe ontrustinge in haer gemoet zoude mogen veroorsac-

(*) Afg. briefb. 1622—1641 pag. 36. Aan de Eerw. classis van Middelburgh, 28 Januarij 1631.

ken." — "Sij nam dezen raedt met haere bruijdegom in dank aen, en bereijde haer om op den volgenden donderdagh haer schultbekenninge te doen."

"Heftelijk stelde zich de Heer Generael tegens de vrijwillige schultbekenninge dezer weduwe." Hij verklaarde, dat men haar er toe gedwongen had, omdat zij anders niet zou mogen trouwen; ook beloofd had, dat zij "veel faveurs van de Hr. Generael genieten zoude," indien zij die "schultbekenninge" aflegde. Beiden door de weduwe zelf ontkend zijnde, hield hij nu vol, dat zij haar schuld niet publiek voor de gemeente, maar alleen voor den kerkeraad zou doen. (*)

Doch loopen wij de zaken niet vooruit; treden wij ter kerkvergadering van 16 December 1631 te Batavia binnen, daar zullen wij omtrent sieur's Ham weduwe en omtrent meer de uitspraak van Speex vernemen. Hij heeft de kerkvergadering doen aanzeggen "op dien dag bij een te komen, naedemael hij haer gecommiteerden senden wilde om eenige saeken aan te dienen."

Abrahamus de Roy presideert, Justus Heurnius is scriba. De "extraordinaire gecommiteerden des Ed. Heer Generael de Ed. Heer Pieter Vlack en de E. Heer Joh. van den Burgh, beijden Raeden van Indie," worden binnen geleid. "Zij draegen den kerckeraedt van wegen zijn Ed. en de Raeden van India eenigen pointen voor met eenige geschriften." De heer Vlack heeft het woord. Hij geeft over "een apostille van den Ed. Hr. Generael ende de Raeden van India, gegeven op 't request des kerckenraedts, dat gedateert is An. dom. 1630 Feb. 10, ziende op het zenden der gecommiteerden, die den Hr. Generael begeerde dat ordinatelijk in de kerckelijke vergaderinge zonden van zijnent wegen compareren; item op 't beroepen der predicanten; ende is in 't gemeen aengaende de onderhoudinge der kercken ordeninge alhier (door den Ed. Hr. Generael Carpentier

(*) Afg. briefb. enz. pag. 44.

bij provisie geauthoriseerd) voorgedragen." Te gelijk "exhibeert hij de brieven aangaande het invoeren der gecommiteerden geschreven aan de Gouverneuren van Amboina ende Banda;" en geeft verder te kennen "dat volgende der resolutie begrepen in de voormelde apostille genomen in Jan, A. Dom. 1631, de Heer Generael met de Raeden van India besloten heeft in alle kerckelicke vergaderingen twee gecommiteerden van zijnent wege te stellen, dewelcke alles wat daer passeert aenhoren ende aentekenen zullen, om daerof rapport te doen aen de overigheidt. Derhalve zijne Ed. begeert ende belast aen den kerckenraedt alhier vergadert, dat zij aannemen ende behoorlicken respecteeren zullen, twee zijner gecommiteerden, die zijne Ed. op de eerstcomende vergaderinge des kerckenraeds zal stieren."

"De gecommiteerden zullen zijn de E. Hr. Arendt Gardenijs Extra ordinaris Raedt van India, ende sieur Jacob van Vossele, provisioneel secretaris van zijne Ed. Verder "draegt de heer Vlack voor, dat de Ed. Heer Generaal ter ooren gecomen is, dat de weduwe van sieur Ham toecomende Donderdagh schuld-bekenninge sal doen over haer begaene faute. Begeert derhalve dat de kerckenraedt twee gecommiteerden tot hem zende, om met hem over deze saecke te confereren. Nog "waarschuwt hij de kerckenraedt dat het vertrek der schepen nae Patria nabij is, dat ze derhalve haere brieven claer maken ende den Hr. Generael souden behandigen om die in de gemeijne doos te leggen." Nog eenige zaken, niet tot ons onderwerp in betrekking, worden berigt; daarop antwoordt de praeses.

"Dat men zijne Ed. de kerckelicke brieven aen de classes ende de Heeren Bewinthebberen, gesloten zijnde, tijdelijk behandige sal om mede in de doose te leggen. Ende dat de rest van 't geen zijne Edelheit heeft laten voordraegen, rijpelijk in de vrese des Heeren overwogen zijnde, antwoordt daerop zal gegeven worden." (*)

(*) Res. boek 1631—1641 pag. I enz. 16 December 1631.

De broeders Sebastiaan Danckaerts en Justus Heurnius werden daarop in een dienzelfden dag, 's namiddags nog belegde extra ordinaris vergadering (*) gecommiteerd zijn Edelheid namens den kerkeraad te berigten, dat wat de weduwe Ham betrof, zij, veroordeeld door den Raad van Justitie tot bannissement uit Batavia „ende verclaert onwaardig te sijn, dat ze in eerbaere geselschappen verkeeren zoude”, wilde vrijwillig en publiek haar schuld belijden, 't geen zij gevoelde ook noodig te zijn om in haar huwelijk met de leden der gemeente te kunnen omgaan „ende met eere bij een ijder te verkeeren.”

Wat het zenden van „ordinarise gecommiteerden in den kerckenraadt” betrof, dat „goedgevonden was zijne Ed. voor te dragen dat men deze gecommiteerden geen plaetse in de kerckenraedt verleenen, nochte aan conde nemen.” Zij hadden naar het Vaderland geschreven aan de Heeren Bewindhebbers, classes en sijnoden om „een reglement op dit point bijzonderlijk ende tevens over de gehele kercken ordeninge.” Zij zouden dus den „authoriteit van haer geen cleine vilipendie aendoen,” indien zij nu intusschen iets aannamen, dat kon strijden met hun bepalingen of wel daardoor misschien verworpen worden. „Ende indien zijne Ed. favorabelder resolutie uijt Patria voor zijn voornemen verwachtte, sal eerlicker zijn dan de gecommiteerden te sturen als de kercken in 't Vaderlandt en de Heeren Bewindhebbers daertoe consenteeren.”

Speex kon zich echter noch met het een, noch met het andere vereenigen. „Aengaende Jeannetje Rijnenburg, de weduwe Ham, hij en begeerde niet dat zij publijke schulde-bekeninge doen zoude, zeggende, het is genoeg dat zij het voor de kerckenraedt alleen doe. De gemeente is te teder dan dat men dusdanige censure hier gebruikken magh. Het zoude ergernisse ende geen stichtinge geven. Het is ook, zeide hij, een nieu-

(*) Res. boek als boven pag. 1 reg.

wigheid die wij niet willen ingevoerd hebben in deze gemeente."

Hoe barsch en streng dat antwoord ook was, Henrnius bleef er het antwoord geenzins op schuldig. Hij beweerde, dat de gemeente van Batavia „een ruwe ende niet tedere gemeijnte was, waarom de politieken ook zeijden, dat de justitie hier rigourenslicker dan in 't Vaderlandt moest gebrueickt werden. Het conde mede alleen tot stichtinge strecken, oock van andere, die daerdoor afgeschrikt zullen werden van te sondigen; dat het oock expresselijk belast is van de Apostelen publijkelick de openbaere zonden te betreffen." Hij beriep zich ook op een vroegere excommunicatie van een zekere Trijntje Floris, te Batavia geschied, „dat dit dus geenzins een nienwigheid" was.

Intusschen bleef Speex bij zijn uitspraak persisteren, dat zij alleen voor den kerkeraad schuld zou belijden, „dat hij haere publijke schuldbekeninge niet en zoude gedogen." Ook baatten alle vertoogen om de gecommiteerden nog vooreerst niet in den kerkeraad te zenden, niets. „Ook dat hij daarin persisteerde, willende sulcx soude naegecomen worden. De ordinarische gecommiteerden zouden compareren in alle kerkeraden van Indië om aen te hooren ende op te teijkenen wat daer is passerende." (*)

Om een midden weg in te slaan, besloot de kerkeraad het afleggen der schuldbelijdenis door de wed. Ham tot een volgend avondmaal over drie maanden uit te stellen en „het best voor haer zoude wezen, de communicatie zoo lang uijt te stellen." Wat het aanstaande verschijnen der politieke commissarissen in den kerkeraad betrof, daartegen onderteekenden zij het navolgende formulier.

„De kerckenraedt der Gemeente Gods tot Batavia, verstaan hebbende uijt de E. E. Heeren Pieter Vlack ende Johan van den Burch als gecommiteerde van den Ed. Heer Generael, dat de begeerte ende resolutie zijner Ed. ende de Raeden van India

(*) Res. boek pag. 1 en 2.

is, dat twee gecommiteerden van wegen den Ed. Hr. Generael in alle vergaderingen des kerckenraedts compareren ende haere sitplaatsen hebben zullen, om aan te hooren alle 'tgeene daer is passerende ende daer af rapport aen zijn Ed. te doen, zoo is't, dat zij als opzienders der gemeente, overwegende in de vrese des Heeren 't geen dienende is tot onderhoudinge van goede orde onder 't volk Godts, bevinden dat de lofflicke kercken ordeninge, hij den Ed. Heer Generael Carpentier geauthoriseerd, hierdoor overtreden wordt, onder welckers bescherminge de gemeente en de kerckenraedt deeser plaetse dus lang gerustelick ende stichtelick den Heer gedient heeft; hier benevens dat het is dienende tot groote prejudicie van de eere ende autoriteit zoo der Nederlandsche kercken als der E. E. Heeren Bewinthebberen, welckers ordonancie dezese ende de gantsche kercken ordeninge aengaende, wij binnen zes maenden zijn verwachtende op ons laest gesondene schrijvens, derhalven wij het senden der gemelde gecommiteerden verclaeren bij desen niet gewilliglick aen te nemen; maer dat ze ons tegens onzen wille opgedrongen worden, ende dat wij het tolereren ende verdragen sullen, om de groote onrust het swaere onheil te vermijden, dat den gemeente ende kerckenraedt alhier gedreigt werdt, ingevalle sulcx geensins toe en laeten: tolerantie hierin ter dezer oorsaeck plaets gevende, tot dat naerder order van de Nederlandsche kereke ende de E. E. Heeren Bewinthebberen toe gesonden werdt, nae dewelcke wij ons verbinden dan volmaektelick te zullen reguleren. — Gegeven in onze kerkelicke vergaderinge tot Batavia op Java Major den 17 December A. Dom. 1631.

UEd. onderdaenige Dienaers in Jesu Christo. De predicanten en de kerckenraedt der gemeente Jesu Christi tot Batavia.

A. de Roy preses, Justus Heurnius scriba. Sebast. Danc-
kaerts, Gijsbert Bastiaanszoon, G. Candidius, Joh. Theod.

Heemstra, Jacob de Harde, A. Durens, Cornel. Teunisz. Drent, N. Gibson. (*)

Den volgenden dag 18 December was het kerckeraads-vergadering. Volgens aanzegging verschenen daarin de beide ge-committeerden. Zij vertoonden hun schriftelijke commissie. Deze werd voorgelezen en daaruit vernomen, dat „hun belast werdt recht over de praeses des kerckeraedts in 't midden des taefels te gaan sitten, ende aen te teijckenen 't geen daer passeert om daarvan rapport aan den Heer Generael te doen.”

Daarna werd het formulier of protest voorgelezen en werden de heeren, „met verclaering daarin vervat, van onwilliglijk haer te gedooogen”, toegelaten cessie te nemen. (†) Zoo had dus Speex wat hij wilde, zijn ge-committeerden in den kerckeraad; bovendien was deze „in de kerkelijke censure tegens de weduwe van Sieur Harm salt. mede tegens alle reden verhindert.”

Was het wonder, dat Justus Heurnius daarop niet zwijgen kon, de man, die tegen Speex in den vollen Raad van Indie in het aangezicht had gezegd: „hij en wilde het woordt des Heeren in zijne mondt niet laeten binden”; die ook in de zaak van ds. Bastiaanszoon zoo geheel bewezen had, dat hem dit geen ijdele betuiging, maar ernstig gemeend was. Intusschen verliep meer dan een maand; 't was den 23sten Januarij des volgenden jaars 1632. Hij had weder een cathechismus-predicatie. „Als de d 3, d 4, d 5 vrage des cathechismi verhandelen moeste in 't casteel, heeft dese actie (die der weduwe Ham) Heurnio oorsaeck gegeven, aen te wijseu, dat het uijtvoeren der kerkelijke censure in vrijheid der kercken dienaren en kerckenraeden moeste gelaten werden, zonder dat iemand haer daerin mochte verhinderen ofte voorschijnen wat en hoeveel zij doen souden, naedien zij Godtswoord en gebodt hebben, het-

(*) Res. boek als boven, pag. 3 enz.

(†) Res. boek als boven, pag. 3.

welke zij hier in volgen moeten, waer bij voeghde dreijgementen der schrift tegens die geen hier in sondigen."

Reeds den volgenden dag stond Heurnius voor den Gouverneur en den ganschen Raad van Indie te regt en zeide Specx hem aan, „dat sich op 't schip Rotterdam begeven soude, hem daer continerende." Op zijn verzoek om weder in de stad zijn dienst te mogen verrigten, werd hij na drie weken weder van de Rotterdam ontslagen „in zijn camer tot Batavia, als noch zonder kerckendienst te doen, binnen het casteel geconfineert zijnde." En toch „oordeelden alle de broeders, zijnde zes predicanten, twee ouderlinge ende drie diaconen" na zijn geschreven predicatie gelezen te hebben, „buiten welcke hij verklaarde, niets dat van eenige gerichte ofte opmerkinge zij, gesproocken te zijn, dat het conform Godts woordt stichtelijk en tijdelijk geseght was." (*) Maar dat mogt niet baten; Heurnius moest daarvoor boeten, omdat het niet conform den wil van Specx was.

„Men ziet uijt alle omstandigheden", merkt Valentijn hierop aan, „dat deze scherpe Heer opperlandvoogd *hoe zagt en voorzigtig* ook [wij zouden meenen *stout en zonder aanzien des persoons*] door ds. Heurnius behandelt, een bijzondere bitterheid van geest tegen hem, sedert dat hij de onschuld van D. Bastiaanszoon tegen zijn last van stoel afgekondigt had, heimelijk gevoed hebbende, naar gelegenheid zocht om zig op de eene of andere wijze aan hem te wreeken." †) Na herhaald verzoek van den kerkeraad, ook van Heurnius zelf, verkreeg hij eindelijk in Maart zijn vrijheid terug en verscheen weder in kerkvergadering. Hij stelde daarin voor „om zijn onschuld openbaar voor de gemeijnte te doen blijken"; de kerkeraad oordeelde echter beter de zaak maar verder te laten rusten, waaraan hij zich onderwierp. Intusschen duurde die

(*) Afg. briefb. enz. aan de kerken in de Molucos enz. pag. 45.

(†) Valentijn enz. IV deel II stuk pag. 14.

onderwerping niet lang. Althans reeds in de volgende maand (9 April) deed Speex andermaal den ganschen kerkeraad voor zich in vergadering der Heeren Raden verschijnen om Heurnius aan te zeggen, „dat haar Edelheden goedgevonden hadden, dat hij met de gereed liggende schepen na de kust van Coromandel vertrekken en, van daar weder gekeerd zijnde, na 't Vaderland gaan zou, verbiedende hem verder weer in vergadering van den kerkenraad te komen, of hier te prediken en dat om de onbehoorlijkheden op gisteren door hem in kerkenraede gepleegd bij de voorstelling door hem aldaar gedaan.” (*) Van de kust teruggekeerd, bleef Heurnius echter te Batavia en verscheen weder in vergadering. Hij werd in October ook „weder van de schorsing van zijn dienst bij haar Edelheden (†) ontslagen en volkomen hersteld.” In 1638, na veertien jaren dienst in 't Oosten, nam hij, voorzeker een der merkwaardigste, ook meest verdienstelijke mannen uit de geschiedenis der Nederlandsch-Indische kerk, zijn ontslag en keerde terug naar het Vaderland. (§) Hij was toen intusschen vijf en een half jaar afwezig geweest, als evangelie-prediker, zendeling onder de Alfoeren op de zuidkust van Ceram, dat hij vrijwillig aanvaard had, verklarende, „dat altijd genegen was geweest zijnen arbeid onder de heijdenen te besteeden, in 't Vaderlant daer op bij de E. classis van de Heeren Bewindhebbers aengehouden hebbende.” (¶)

Wat de kerkeraad over de zaak van Heurnius dacht, wat zij en de gemeente daardoor leden, zegt ons geheel het navolgende schrijven.

Aan de classis van Amsterdam over de behandeling van ds.

(*) Valentijn a. b. pag. 15.

(†) Brouwer had toen Speex vervangen.

(§) Valentijn a. b. pag. 16 en 19.

(¶) Res. boek 1631—1641 Januarij 17, 1633 pag. 26.

Heurnius en „dat alles zonder eenigh kerkelijke advijs” schrijvende, vervolgt de kerkenraad aldus:

„Veel is ons in de bescherminge zijner gerechtigheid wederom te mogen herstelt werden, niet vrij geweest van dreijgementen, om alle, die haer niet en willen reguleeren naer haere gepretendeerde autoriteit, naer 't Vaderlant te zenden. Want de Heer Generael Speex seijde daer toe, bij eede, verplicht te zijn, om te doen volvoeren de gemelde scheeps instructie ons medegegeven, en dat naer zulke meijningen als hij ze was torquerende. Wat achterdeel de teedere gemeente alhier daerdoor zoude hebben comen te lijden, geven wij U Eerw. te bedenken en zoo wanneer nu onze Eerw. broeder, voor de tweede mael gesuspendeert zijnde, naer de cust van Choromandel was vertrocken, hebben wij 't zelve met herten wee gesmaect: want onder de gemeente zonderlinge droefheyt werdt gemaect, groote clachten voorgebracht, vermits de zonderlinge liefde, die zij hem in 't gemeen toedraegen; en dat veel meer is veele familien en particuliere persooenen, die dagelijks zijne Eerw. onderwijzingen en vertroostingen gewoon waeren te genieten, moesten deselve, niet zonder cleijn achterdeel in de vervoordinge haerer christelijke kennis, ten deele ontbeeren, vermits het niet mogelijk en is, zulk een werck, bij een alleen volvoert te werden. Zijn Eerw. van de cust wederom gecomen sijnde en op onze ernstige intercessien van de Ed. Heer Generael Brouwer herstelt zijnde, heeft men wederom bij de gemeente bespeurt zulk een contentement en blij genoegen, dat het selfs onze herten heeft vervreughdet, als niet twijfelende of te zijne Eerw. en sal den Heere Christo hier nog veele vruchten toebrenghen, gelijk nu over de 8 jaeren in zulleke trouwicheijt en ijver gedaen heeft.” (*)

(*) Afg. briefb. enz. pag. 48.

Intusschen was de kwestie over het regt van beroeping en verplaatsing der predikanten, dat de kerkeraad zich, met approbatie alleen door den Gouverneur in Rade, bleef toeëigenen, met volle kracht herrezen bij de plaatsing van een predikant op Ambon en Banda. Speex had daartoe den kerkeraad door zijn gecommiteerde doen vragen „om advijs ende geen resolutie ofte besluit.” Deze echter antwoordde daarop met te resolveren en te besluiten, „dat de Eerw. Gijsbrecht Bastiaanszoon de plaetse van Lonthoir (Banda) zoude becleeden en de Eerw. Joh. Heemstede Amboina bedienen soude.” Maar Speex, den daarop volgenden dag den kerkeraad weder voor zich ontboden hebbende, verklaarde hem „het waere dan resolutie ofte conclusie, hij nam het voor advijs aan en hadde met den Raedt van India geresolveert, dat de Eerw. Gijsbrecht Bastiaanszoon nae Lonthoir gaen soude en de Eerw. Joh. Heemstede nae Amboina om daer de kerke te dienen.” Ernstig verbood hij beide predikanten tevens daartoe eenige commissie van den kerkeraad aan te nemen; „hij wilde niet gedoogen, dat de predicanten tot Batavia eenige superieuriteit over de predicanten en kercken van andere plaetsen zoude gebruicken, als een onbetamelijke dominatie zijnde.” (*)

En zoo bleef zijn opvolger Brouwer ook voortgaan, gelijk bij de benoeming van ds. Abrahams Rogerius in de plaats van ds. Nicolaus Molinaeus op de kust van Coromandel bleek. De kerkeraad had weder op de vraag om advies, met een resolutie van benoeming geantwoord, „maer zijne Ed. met de Heeren Raeden van India finalijk gedisponeert en goedgevonden D. Rogerius derwaerts te zenden. — Hij zoude hem vervoegen op het schip Weesp — zonder eenige specificatie.” Rogerius meende niet te kunnen gaan zonder kerkelijke benoe-

(*) Afg. briefb. pag. 46. Aan de kerken in de Mollucco's enz. 28 Februarij 1632.

ming. Brouwer antwoordde echter „sulks geene beroepinge, maer alleen een verzendinge was, alsoo de predicanten in Nederlandt beroepen en hier alleen verzonden werden, welke verzendinge zijne Ed. en de Raden van India zeyde te competeren.” Daarop besloot de kerkeraad „tot evitatie van verdere onheylen, die naer alle apparentie stonden te verwachten, indien zulks hadde geweijgerd „ ook „tot gerusticheit D. Rogerii, hem te geven kerkelijke commissie om D. Molinaeus te verlossen, waermede D. Rogerius hem moetende contenteren, met zijne huisv. derwaerts vertrocken is.” Nogmaals deed zich in den loop van dat jaar 1632 de kwestie voor bij de benoeming van een vierden predikant bij de gemeente van Batavia. Brouwer dit toegestaan hebbende, verzocht weder advijs, wien te benoemen; „maer volgens onze beroepinge hebben daermee gedaen als verplicht zijn en D. Candidium beroepen hebbende d'Edl. Heer Generael Brouwer, doch communibus et honestis terminis om vredes wille voorgedraeghen en daerop zijne Edls. approbatie verzocht, die ons daerop vergunt is.” (*)

Men begon dus onder Brouwer van beide kanten in te schikken en te schipperen, hoe scherp partijen onder Speex ook tegen over elkander hadden gestaan.” Valentijn verhaalt nog, dat Speex den kerkeraad had doen weten, dat de predikanten, welken het niet aanstond slechts hun oordeel en geen besluit bij de benoeming van predikanten te geven, „na 't Vaderland konden vertrekken.” De kerkeraad diende daarop een vertoog in, dat het wettig beroepen van een predikant tot hun ambt behoorde; zij daartoe gevolmagtigd waren van God, gelast bij hunne instructie, door de Heeren Bewindhebbers goedgekeurd, en door haar gewisse en bij eede daartoe verbonden, alzoo zij dat aan de kerk en Regering gezworen

(*) Alg. briefb. enz. pag. 48, 49. Aan de Eerw. classis van Amsterdam 1632 zonder datum.

hadden, behalven dat zij nu door de classes van Amsterdam en Zeeland en ook door de Heeren Zeventienen gelast waren, zich naar den ouden voet van de kerkeregering, zoo als die jaren lang geweest was, te rigten.

Tot tweemaal toe werden de predikanten naar aanleiding van dat vertoog, de tweede maal voor „beide de opperlandvoogden,” Speex en Brouwer, ontboden om iedermaal hetzelfde te hooren, hun kwam slechts „het oordeel toe” voor ’t verzenden van een predikant. „De kerkeraad bleef echter betuigen van haar recht niet te kunnen afstaan, om predicanten te beroepen, om redenen bevorens reeds gegeven, waarbij zij ook bleven volharden, waarover zijn Ed. D.D. Heurnius, de Roy en Mr. Dinaers zeer hard bejegende.” (*)

Intusschen lieten de classes in het Vaderland den kerkeraad in zijn nood of konden dien, in weerwil van ernstige pogingen, niet helpen. Wel had de classis van Amsterdam geschreven, dat zij „een gewenschte ordre hadde mogen obtineeren;” maar de kerkeraad moest haar terug schrijven; „en is in effecte niet gesuceedeert. Met de antwoorde, die U Eerw. schrijft van de vergaderinge van de seventhien ontfangen te hebben, en connen wij ons in ’t minste niet behelpen; want de Heer Generael Speex, welcken wij onze missiven hebben gecommuniceert, zeijde zulke ordre niet ontfangen te hebben, maer alleen soodanige als hij altyds heeft gedreven, te weten dat ons niet naer kercken ordeninge, maer naer de algemeene instructie desen predicanten en ziekentroosters ordinaire in de scheepsdooze medegegeven, hebben te reguleeren, gelijke de Ed. Heer Brouwer mede is gevoelende; wij hebben ons dezelve geweldighlijk onderworpen; in rechte meening verstaen sijnde, dat is zooveel dezelve onse beroepinge en ’t recht der kercken niet en is contrarierende, maer en hebben noijt andere antwoordt connen

(*) Valentijn enz. pag. 15, 16.

obtineren van gemelde Heer Generael, als dat hij verstont, de meijninge derselve te wesen, gelijk als sijne pretentien tegen 't recht der kercken dicteerden, en yets 't zij mondelinghs bij alle occasien, ofte schriftelijk hebbende willen inbrengen, hebben moeten swijgen en ons te vreden houden met deze antwoorde: de staet van de compagnie en lijdt geene disputen, vast blijven de saeken in eenen doen. De beroepinge ende verzendinge der predicanten houdt de overicheit aen haer, en pretendeert het hoogste recht in kerckelijke saeken." (*)

Wij hoorden, dat Vlak in vergadering van 16 Dec. 1631, ook kennis gaf aan den kerckeraad, dat „het vertrek der schepen nae Patria naebij was en zijn brieven vraagde om die in de gemeyne doos te leggen." Ook dit was een groote grief voor den kerckeraad, waartegen hij krachtig, maar vergeefs geprotesteerd had, mogt hij zich later, door den nood gedrongen, ook daaraan hebben onderworpen.

De Carpentier was reeds begonnen de brieven van den kerckeraad te vragen, „dat zij hem dezelve in handen geven zouden om die aen de Heeren Bewinthebberen over te stieren." Zij hadden hem dit toen gewijgerd, zich „beroevende op de vrijheid, die alle christelijke kercken in ons vaderlant hierin genieten." Het scheen hun toe „een begin van verdere proceduren tot verkortingh van de vrijheit der gemeynte te konnen wezen." Wel vreesden zij daarvan geen schade onder de Carpentier en Koen, die verwacht werd, „maer de verandering van personen kon veranderinge van saeken en proceduren brengen en soude, alsdan, deze limitatie de kerckelijke vrijheid tot inexorable schaden onzer nakomelingen, in eene onverdragelijke slavische subjectie konnen veranderen." Maar de Generaal had geantwoord: „de ordre van de Heeren Bewinthebberen, hem jongst overgestiert, beval hem, alle brieven aan haer over te

(*) Afg. briefb. enz. als boven pag. 47.

senden, en dat hij diesvolgens, sijne last naekomende, instantelijk begeerde, sonder eenigh uijtvluucht aen te nemen, dat hem de brieven behandicht worden." Zij hadden „om geen meerdere onrust te verwecken" zich daaraan moeten onderwerpen, „sonden echter door den naar het vaderland vertrekenden E. broeder Wouter Melchiors desselve exemplaar" om het in persoon aan de classis van Amsterdam over te geven met verzoek tevens om uit te werken, dat zij „hun brieven door kerkelijke personen aan de kercken in 't vaderlant overstieren" mogten. (*) Dat verzoek werd hun echter nimmer ingewilligd. De brieven moesten steeds „in de gemeyne doos" verzonden worden. Speex ging nog verder. Hij wilde ook „de brieven na 't Vaderland gezonden lezen"; de kerkeraad weigerde echter „hare brieven aan de Heeren Bewindhebbers en aan de classen geschreven, aan haar Ed. te laten lezen, alzoo die eijtsch met de orde van de Heeren streed." (†)

Speex liet zich daardoor echter niet weerhouden. Wij lezen toch van hem „maer sijn de brieven (over Ambon) geraeckt in handen van de heer Generaal Speex, die dezelve geopend en bij sich gehouden heeft, hoopende dat Zijne Ed. dezelve aan UEerw. sal bestellen." (§)

Eerst in 1650 traden de Heeren XVII in het vaderland beslissend tusschen beide: toen verscheen de Commissaris politiek Cunaeus, vergezeld van de Raden van Indie Demmer en de Vlaming, den 19den September in de kerkvergadering om volgens schriftelijke last der Heeren Zeventien kennis te geven, dat de predikanten aan geen kerken in 't vaderland, dan met voorkennis der Regering schrijven en daarom al hunne brie-

(*) Afg. briefb. pag. 1. Aan de classis van Amsterdam, 29 October 1625.

(†) Valentijn enz. pag. 14.

(§) Afg. briefb. pag. 49. Aan de Eerw. classe van Amsterdam.

ven met die der Regering aan de Heeren Zeventienen zenden zouden. Te gelijk werd den kerkeraad toen ook op last der Heeren Zeventienen bekend gemaakt, dat voortaan wet zoude zijn „om overal in de vergadering Commissarissen (politiek) te stellen.” (*) Steeds had nu een Commissaris politiek zitting in den kerkeraad. Daar het echter meermalen gebeurde, dat deze ook op hetzelfde uur zitting moest nemen in een andere vergadering, zoo werd later (1680) „de voorzitter (des kerkerads) belast, dat hij aan den Commissaris politycq zou laten weten over wat zaken er zou gehandeld werden, opdat hij die dikwils op diezelfde dag in vergadering harer Edelheden of in die van het gericht zijn moest, daaruit dan gissen mogt, waar hij 't noodigst zou dienen te gaan.” (†)

Zij werden jaarlijks vervangen. De beide laatste Commissarissen politiek waren, althans wij vinden van geen lateren melding gemaakt, van Riensdijk 1808 en Senn van Basel 1809, beide Raden van Indie. Onder Daendels zal hun betrekking met de nieuwe orde van zaken te Batavia wel opgehouden hebben. Op andere plaatsen schijnen zij hier en daar nog langer in functie gebleven te zijn. Althans vond Rooda van Eijsinga, onder het bestuur van den Baron van der Cappellen als visitator ecclesiae de gemeenten bezoekende, nog een commissaris politiek in den kerkeraad van Makasser, die alstoen uit zijn reeds lang verjaard ambt door den visitator ontslagen werd. Hoe ook de kerkeraad zich in den beginne tegen hun plaatsneming in zijn midden zich verzette, zoo verzoende hij zich later toch geheel daarmee, en ontving hen met veel plegtigheid bij hun optreden. Zoo werden beide laatsten door twee ouderlingen van hun woning afgehaald, met veel eerbetoon binnengeleid, en door den praeses met lange

(*) Valentijn Jav. zaken van den godsdienst pag. 41.

(†) Valentijn Jav. zaken van godsdienst.

toe- en tegenspraak verwelkomt. (*) 't Gebeurde soms echter wel eens, dat de benoemde Commissaris politiek nog geen lidmaat was; zoo te Ternate Erberveld, „waaraf men haar Edelheden kennis geven zou om daarin te voorzien,” die daarop antwoordden: „dat men den tweeden persoon aanstellen zal als hij lidmaat was.” (†) — Valentijn geeft eene lijst van de Commissarissen politiek, die tot zijn tijd in den kerkeraad van Batavia zitting hadden, maar daaruit zien wij, dat onder hen ook zijn geweest, die jaren achtereen zitting in den kerkeraad hadden; Willem van Outhoorn zelfs twaalf jaar, van 1678—1690. Ook zou volgens die lijst Jaques Specx zelf de eerste Commissaris politiek zijn geweest van 1624 tot 1629, terwijl wij volgens het resolutie-boek van den kerkeraad hoorden, dat Pieter Vlack en Johan van den Burch daarin het eerst als zoodanig zitting namen. (§)

Zag zich de kerkeraad van Batavia door boven bedoeld schrijven der Heeren XVII verplicht voortaan den Commissaris politiek in zijn vergadering, zonder verder protest, als wettiglijk bepaald, in zijn functie te ontvangen en te erkennen; ook om de brieven aan de classes in de „gemeyue doos” te doen sluiten. Reeds vroeger had hij begonnen toe te geven aan den bepaalden eisch der Indische regering om van alle benoemingen van predikanten af te zien, daar hem slechts „het oordeel over 't verzenden van een predikant toekwam.” Valentijn toch meldt ons onder 6 October 1642 „zijn Edelheit en de Heeren Raaden hadden den 6 October besloten 3 predikanten te verzenden, waartoe zij noemden ds. Antonius Hornhorius na Puntogale, ds. Sonneveld met den Heer Commissaris na Goa, en

(*) Resolutieboek van den kerkeraad te Batavia pag. 920, 1808 9 Julij; 1809 8 Junij.

(†) Valentijn Jav. zaaken van den Godsdienst pag. 83.

(§) Valentijn als boven pag. 129.

ds. Antonius Hilarius na Malacca; zijn Edelheit verzogt daarop 't oordeel des kerkenraats, die dit alles eenparig goedkeurde." (*)

De censura morum echter, de openbare schuldbelijdenis van overtreders voor de gemeente, zoo heftig door Specx in de zaak van Jeannetje Reijnenburg, weduwe Ham bestreden en verboden, daarom door den kerkeraad uitgesteld en nog altijd hangende, werd later door Brouwer, Specx's opvolger, aan den kerkeraad overgelaten. Na dit eerst onder den invloed van Specx, die nog niet vertrokken was, uitgesteld te hebben liet hij weldra den kerkeraad daarin alle vrijheid, gelijk Valentijn ons berigt; den 21 December (1632) „zogt zijn Ed. de zaak van Jannetje Ham alweder uit te stellen, dog liet egter eijndelijk aan den kerkeraad over om hierin te doen zoo als 't behoorde, die noodig oordeelde, dat dit openbaar geschieden moest, gelijk zij aannam twee dagen daarna te doen." (†)

Intusschen ontstonden later weder nieuwe moeilijkheden over de benoeming en verzending der predikanten, zoo zelfs, dat de predikanten van Batavia verklaarden, „indien haar Edelheden zig meenden te gedragen ingevolge het schrijven der Heeren 17nen van September 1650, wegens 't beroepen en verzenden der predikanten, dat dan de predikanten in Rade van Indien verschijnen zouden om te verzoeken, dat men het laatste schrijven der Heeren op hun schrijvens A. 1653 eerst geliefde af te wachten en zoo men hen dit niet geliefde toetestaan, dat dan ieder predikant in Rade van Indien zou komen verklaren zich in gemoede aan die ordre niet te kunnen onderwerpen, en veel liever genegen te zijn buiten dienst na 't Vaderland te vertrekken, dog dat men daar niet toe komen zou, voor dat men het antwoord hier op van haar Edelheden had."

(*) Jav. zaaken van den Godsdienst pag. 21.

(†) Jav. zaaken van den Godsdienst pag. 16.

Het antwoord was „dat zijn Edelheit zich hield aan 't extract bevorens door den kerkenraad overgeleverd, verzoekende de namen der predikanten te weten, die gesind waren aanstaande jaar te vertrekken, om dan aan de Heeren 17^{den} om nieuwe te schrijven; dat die niet genegen waren zich aan hun ordre te onderwerpen, zig maar verklaren konden, om dan na 't Vaderland te gaan; waarover tusschen haar Edelheden en den kerkeraad sware geschillen voorvielen.” Het slot daarvan was: „dat zijn Edelheit deed weten, dat de kerkenraad zou werden gelaten bij 't gerust gebruik in dezen, zoo als tot nog toe geschied was, en dat men in 't stuk der bezending met onderlinge berading zonde te werk gaan.” Wij lezen bij Valentijn op Februarij 1854, „de voorzitter des kerkenraats zeide, dat zijn Edelheit hem gezegt had, dat de Heeren 17^{den} wel mogten lijden, dat de verzending van predikanten op de oude voet geschiede, waar over men dierhalven een schriftelijk uittreksel van dit besluit hunner Edelheden verzoeken zou, dat den 21 toegestaan wierd, dog den 7 December geweigerd is.” Op het volgende jaar 7 September meldt ons Valentijn echter: „dat de predikanten van Batavia in de verzending der predikanten zig na de ordre zouden richten. Dat toegestaan wierd bij bepaling, gelijk het voor dezen geschied en bij haar Edelheden ook aangenomen was, dog zoo er geschil over viel, dat zij (de predikanten van Batavia) dat dan zouden dulden. Verder, dat men de kerkelijke brieven in de tegenwoordigheid van den commissaris politicq lezen zou; dat aangenomen is, zoo hij daar tegenwoordig was.”

Ook „dat de kerkelijke brieven gezegeld gezonden en door de Heeren in de doos gelegd zouden werden; — dit mede aangenomen, dog zoo dat na eisch der zaaken, wel een bijzonder briefje buiten dezelve zoude gezonden werden. Uit al het welke,” besluit Valentijn, „mij toeschijnend, dat haar Edelheden niet anders dan een blinde gehoorzaamheit van de predikanten af-

wagleden, dat zij daarom te minder brave predikanten behoorden geveert te hebben, om dat het bevorens hier zoo niet in trein geweest was, en nu door een Generaal Maatsuiker, die men voor een jeswiet hield, op zijn paapsch zoo stipt doorgedrongen wierd." (*)

Thans wordt aan de predikanten, in Nederland door den koning voor Indië benoemd, te Batavia aangekomen, op voorstel van het hoog-kerkbestuur, dat steeds gevolgd wordt, door den Gouverneur-Generaal bij besluit van benoeming hun standplaats aangewezen; terwijl het kerkbestuur onder cachet volant, door den Gouverneur-Generaal en den minister van koloniën correspondeert met de commissie voor de zaken der protestantsche kerken in Ned. Oost- en West-Indie, te 's Gravenhage, die weder haar gedeputeerden in de Algemeene Synode heeft.

Een andere grief, die naauw in verband stond met die der verzending en benoeming der predikanten door de regering, was deze, dat de predikanten niet zeker waren van hun gemeente, noch daarin mogten bevestigd worden, maar ieder oogenblik bloot stonden, als de Regering dit noodig oordeelde om door haar verplaatst te worden. Van daar, dat zij Heurnius en Candidius, die van Batavia naar de Molukko's en Formosa voor eenigen tijd waren vertrokken om er de evangelisatie te dienen, met bepaling, gelijk wij hoorden, om als predikanten van Batavia blijvend beschouwd te worden en bij terugkomst aanstonds weer in te vallen, in weerwil van hun herhaald en dringend verzoek om terug te keeren verscheidene jaren door terughield. Dit werd zelfs zoo ver getrokken, dat men den predikant Rogerius in 1647 na zestien jaren dienst in Indie en toen te Batavia niet toestaan wilde om vast, zonder aan verzending onderworpen te zijn, op Batavia te blijven (†), waarom hij naar

(*) Valentijn, Jav. zaaken van den Godsdienst pag. 48, 49, 50, 54, 55 en verdere pagina's over dit langdurig twisten en toegeven.

(†) Valentijn J. zaaken v. d. Godsd. pag. 37.

het Vaderland vertrok. Men drong gedurig, maar vergeefs op het regt aan om in zijn gemeente bevestigd te worden en vrij te zijn in de keuze om daar te blijven of een benoeming te volgen. Op het einde van 1649 antwoordde de Regering nog „zijn Edelheit uitdrukkelijken last van de Heeren bewindhebberen te hebben om de predikanten niet te bevestigen (*); zoo lezen wij ook „op dezen dag, 9 Dec. 1654, schijnt D'a Breyl ook hier van de kust verschenen te zijn en was hij niet genegen langer hier te blijven waarop hij daarna zeide, dat hij langer blijven zou, dog haar Edelheden konden 't bevestigen der Bataviasche predikanten niet inwilligen.” (†) Den 14 Jan. 1694 bleek, „dat haar Edelheden bij extract van den 13 dito aan D. Thorntom belasten Timor te gaen bezoeken, waar tegen zijn Eerw. de hulp dezer vergadering verzogt, om vooral wegens zijne langdurige ziekte daaraf verschoont te werden. Zij deden dit den 18 dito ook zeer kragtig, hoewel 't weinig hielp en dus wilde men een zeer bequaam man, die nu 't Portugees verstond, van kant zenden, daar zijn Portugees niet te pas quam.” (§)

Het ontbrak geenzins aan gedurig schrijven van den kerkeraad uit Indie aan die in het Vaderland om toch „bij de E. E. Bewindhebberen aen te houden, dat het recht der kerk en het bevestigen van predikanten onbeschadigd haar worde ter hand gesteld en dat zij mochten verlost worden van de pijlen der politieke overheid om de dienaren te zenden, waar het hun gelieft”; maar het baatte weinig. (**). En dit bleef zoo voortduren. Wel mogt men zeggen met het oog op beide grieven: „Een der haatelijkste redenen, die 't den predikanten dikwijls in de Indien zeer lastig maakt, is de onbepaalde magt van

(*) Als boven pag. 40.

(†) Als boven pag. 51.

(§) Als boven pag. 83.

(**) Hand. van de part. syn. van N. Holl., Haarlem 15 Aug. 1651.

beroeeping en verzending, welke de Hooge Regering zich van 't begin der Maatschappye af heeft weten aan te matigen, en waardoor dezelve 't vermogen heeft om zonder ergens reden van te geeven de predikanten van de eene plaats naar de andere te verleggen. Een predikant kon derhalven nooit op eene vaste gemeente staat maaken en hoe sterk ook de banden mogen zijn, die hem aan de eene of andere plaats verbinden, is hij verplicht zich op 't eerste bevel naar eene hem geheel vreemde plaats te begeeven en alle betrekkingen van gemeente, vrienden en maagschap te breeken. De Indische leeraaren hebben zich altoos met groote vuurigheid tegen dit onbepaald gezag verzet, en staande gehouden, dat zij eens beroepen zijnde in hunne kenze wegens eene andere plaats vrije lieden behoorden te zijn, gelijk hier te lande. De vaderlandsche kerk heeft hierin ook steeds aan haare geloofsgenooten de hand geboden en de classes van Voorne en Putten gaf nog in 1773 aan de Ind.-Hollandsche kerkvergadering in overweging, of men niet een bekwaam middel zou kunnen uitdenken, om de indische broeders van dit toch zeer lastig juk te bevrijden. Dan tot hiertoe is dit noch niet gelukt." (*)

Thans hebben de predikanten, op hun verzoek en bij billijke bezwaren, vrijheid om voor de op hen uitgebragte benoeming, indien althans geen dringende redenen het volgen dier benoeming noodzakelijk maken, te bedanken.

Iedere volgende benoeming echter is in den regel op de een of andere wijze een bevordering, waarom daaraan ook doorgaans gevolg wordt gegeven. In Nederland door den koning benoemd, worden de predikanten ook aldaar, te 's Gravenhage door een der predikanten, leden der commissie voor de protestantsche kerken in Ned. Oost- en West-Indie bevestigd, ter-

(*) Batavia enz. in derzelve gelegenheid, opkomst, enz. deel III pag. 62. Amsterdam Petrus Conradi 1783.

wijl zij in Indie hun verschillende benoemingen volgen, zonder nadere bevestiging.

Alle predikanten, uit het Vaderland naar Indie komende, bleven langeren of korteren tijd voor hun bestemming te kunnen volgen te Batavia. Zij werden tot onderscheiding van de predikanten van Batavia, *buiten predikanten* genoemd. Jaren lang werd gehandeld en getwist over hun verhouding tijdens hun verblijf aldaar tot die van Batavia en zijn kerkeraad. Zij hadden wel eens vroeger in de vaste preekbeurten gedeeld. Later had men dit afgekeurd en meende men ook hen geen zitting in de vergadering te mogen geven. „Alzoo zij schadelijke gevolgen uit hun zitten daar trokken, meenende, dat zij nevens de vaste predikanten hier dan ook in een vaste beurt moesten prediken.” In vergadering van 22 Jan. 1632 werd echter besloten, dat zij in den kerkeraad zitting mogten nemen, en ook aantekening houden van het verhandelde, „dog zittende op een bijzondere plaats;” verder zou men hen ook met bescheidenheid een preekbeurt geven; ook zouden zij met de vaste predikanten de bijzondere huisbezoeking eens 's weeks doen.

Den 15 Sept. 1636 werd den kerkeraad echter door zijn Edelheid geboden „dat voortaan na 2 a 3 maanden verblijf hier de buitenpredikanten, zoowel als de vaste, souden voorzitten en schrijver der vergadering bij beurten zijn, als ook dat zij de hujsbesoeking doen, 't Avondmaal bedienen, in 'tzelve gestoelte, dog dat de vaste hier zouden voor aan zitten en dat zij mede in hunne vaste beurten prediken zouden.” (*) Maar daarmee was de zaak nog geenzins geregeld; gedurig twisten daarover en verzet.

Zoo „belaste haar Edelheden den 18 Meij 1654, dat de buiten predikanten in de vergadering zitten en een besluitende stem zullen hebben over allerlei zaken, de algemeene kerk van

(*) Valentijn als boven pag. 14, 19.

Indien rakende en over andere zaken maar een radende stem". (x)

Nog den 1 November 1694 was de zaak geeuzins geregeld; toen toch werd besloten, dat de buiten-predikanten in vergadering zitten en een besluitende stem zouden hebben, over alle buiten vaste bediening zijnde krankbezoekers, doch een raadgevende over zulke, die op de schepen varen, „dat" zoo vervolgt Valentijn „in den haak was, alzoo dat zaaken van eene aard waren". (†)

Thans verblijven de predikanten, uit Nederland aangekomen, in afwachting van hun benoeming, zonder zitting te nemen in den kerkeraad, noch verplicht te zijn tot eenige waarneming van den dienst. Doen zij het laatste, dan is het vrije verkiezing.

Valentijn zegt: „de christelijke godsdienst werd hier in de stad alleen en uijt dezelve geen andere, dan de Hervormde geoeffend, en ook geen andere geduld". Vergeefs waren dan ook de geheime pogingen, van tijd tot tijd door Roomsche zendelingen-priesters in het werk gesteld, om hun godsdienst daar uit te oefenen; zij werden strengelijk geweerd en met de leden hunner gemeente, die daaraan deel genomen hadden, uit Batavia gebannen; gelijk onder het bestuur van Camphuijs en van Hoon geschiedde. „Eu heugd mij zeer wel", vervolgt Valentijn, „dat er onder den heer van Hoorn, in 't begin van A^o 1707 een pater Sijlvester, met meer anderen uijt Batavia om gebannen, en met nog drie Franciscaansche priesters na Timor vertrokken is, zijnde toen dit hun bedrijf oorzaak geweest, dat ook verscheijde borgers na 't vaderland en (die inlandsche vrouwen hadden) na Ceijlon vertrekken moesten". (††)

Voortdurend werd, geheel in den geest dier tijd, aan die

(*) Afg. briefb. pag. 50.

(†) Afg. briefb. pag. 83.

(§) Valentijn, Jav. zaaken v. d. Godsdienst, pag. 5.

uitsluiting der Roomsch Catholijke kerk streng de hand gehouden, en vergeefs waren de pogingen, van welken aard ook, door haar leden gedaan om hun godsdienst te laten gelden, althans eenige mildere beschikking daaromtrent te erlangen. Die allen werden met den naam van „Paapze Stoutigheden” steeds afgewezen en veroordeeld. Wij lezen daaromtrent een niet onbelangrijk schrijven (*) van navolgenden inhoud: „Voor het overige hebben wij onse bijzondere gedagten laten gaan over zekere periode, aangaande de ontmoetingen, welke ds. Wermelskirchen, bij zijn kerk en school visite gehad heeft en hoe sommige Roomsgesinde hebben durven pretenderen, van eenige vragen, die haar religie toucheerden, uijt onsen cathedismus uit te delgen. Wij hadden gaarne gezien, dat die vragen zelfs gespecificeert waren geworden, doch wij kunnen die ligtelijk nagaan, en onderstellen, dat ze het voornamentlijk zullen gemeent hebben tegens den 30 Zondag of de 80 vrage, vermits ze in deselve worden aangetast, daar het haar het alderseerste doet, en alwaer de leere van haar Brood God, den vollen doodsteek krijgt; het sal onnoodig wesen om u Eerw. eenige cautelen diens aangaande voor te stellen. Wij laten alles aan de wijsheid en voorzigtigheid van u Eerw. over en hebben dat vertrouwen, dat u Eerw. kloekmoedig zullen strijden voor 't geloove, dat eenmaal den Heiligen overgelevert is, en zig gestadig aankanten, tegen de Paapze stoutigheden, op dat de waarheid van onze Godsdienst mooge boven drijven en de valsheid van de haare openbaar worde”.

Voor al op Ceijlon, waar de Portugezen door hun lang verblijf duizende bekeerlingen hadden gemaakt en hun geloof wijde wortelen had geschoten onder de inlandsche bevolking, vonden vaak botsingen plaats. Daarom vervoegde de kerkeraad

(*) Brief van den kerkeraad van Batavia, aan dien van Colombo, 13 Julij 1745.

van Colombo zich dan ook in zijn brieven tot de synode's in het vaderland „hoe zig te gedragen omtrent den doop, daar bediend door zoogenaamde Roomze priesters of onbekende landloopers”? Men antwoordde daarop „dat de keering van den aanwas des Pausdoms aldaar niet beeter konde worden gedaan, dan door een voorbeeldige Hervormde christelijke wandel, gepaart met Heijlige predikingen en verdediging der Leere der waarheit tot Godszaligheit teffens te voegen ernstige aankondiging bij de Hooge Regeering te Colombo ter executie van de al oude costume en ordonnantie, zeedert den aanvang der welEd. Oost Indische maatschappij, waardoor de Roomze blijft verboden en moet worden verboden, de waarneming van eenige plegtige verrigtingen, welke tot den openbaren godsdienst behooren, waar door dit wel gelukkende, teffens zoude ophouden en verdwijnen”. (*) En men nam daar dan ook vroeger en later maatregelen tegen „den aanwas van het Pausdom”. De gouverneur had daartegen goede orde gesteld, onder anderen de Roomsche militie op het fort met Protestantsche verwisselende. (†)

En niet alleen vonden de pogingen der Roomsche-katholijken, ook die der andere protestantsche, niet Hervormde gezindheden, zoo elders als te Batavia, in het belang hunner belijdenis, tegenstand en belemmering. Zoo beklaagde de kerkeraad van Colombo „zich bijzonder over de trouble door eenige Hernhutters aldaar verwekt”, waarop dan ook in synode van Zuid-Holland besloten werd: „dat er geen Hernhutters meer mogen gepermitteert worden daarheen te gaan”. (§)

Het was ook geenzins zonder tegenstand en gedurige pogingen om dit te verijdelen of het regt der Lutherschen te ver-

(*) Handelingen synode Noord-Holl. 1752.

(†) Handel. synode N. Holland 1756.

(§) Handelingen synode van Zuid-Holland 1742.

korten, dat deze onder van Imhoff er in slaagden om zich tot een kerkgenootschap te vereenigen en een kerkgebouw te stichten. Zoo schreef de kerkeraad van Batavia, in een aanhangsel van zijn brief aan de classis van Hoorn, Oktober 1744 (*): „Nog kunnen wij zonder communicatie aan u wel Eerw. niet voorbij laten gaan, het ongewoone en nooit bevorens hier te lande gehoorde nieuws van den aanstaanden opbouw van een Lutherische kerk hier op Indiens hoofdplaats, daar de grond reeds toe gekogt en eenige duizend Rijksd. toe gecollecteert zijn.”

Zij beklagen zich in dien brief, dat dit geschied was, zonder dat zij ooit „direct of indirect eenige kennisse, berigt ofte bekendmakinge dien aangaande gekregen hebben,” zoodat zij hunne „swarigheden daaromtrent niet hadden kunnen indienen”.

Zij betuigen, dat het wenschelijk ware geweest „dat de Broederen Lutherianen daartoe nooit consent verkregen hadden;” vrezen, dat „de scheuringe, die er op te volgen staat, sal te groot wezen en de onlusten, die er bij 't trouwen, doopen en avondmaal gaan ontstaan, zullen te menigvuldig zijn”.

Zij hadden er immers reeds „de beginselen van gezien”.

Tweemaal toch had reeds een Luthersch predikant, met een Zweedsch schip te Batavia gekomen, aldaar het avondmaal bediend, „daar de Lutherschen zulken ophef van gemaakt hebben, dat het niet om te zeggen is.”

Ook had een Luthersch man zijn vrouw, die van hun kerk was, „bij die occasie ook gepersuadeert om de communie bij meer genoemde Luthersche bij te wonen.”

Waarom ook een Luthersche gemeente opgerigt; het was immers ten eenemale onnoodig; men had toch „die van de Augsburgsche confessie altijd als Broeders aangemerkt, haar tot de gemeenschap van ons Avondmaal toegelaten, en het voor het overige nooit in gewoonte gehad, om op de predikstoelen te

(*) Afgaande brievenboek van den kerkeraad te Batavia, 1742, 1755.

gen haar te tieren ende raasen ofte haar te schelden en te lasteren."

Den 20sten October des volgenden jaars 1745 (*) schreef dezelfde kerkeraad ook aan de Bewindhebbers der illustre vergadering van XVII ter kamer te Amsterdam: „hoedat allhier een geluid gehoord wordt, dat binnen deze stad een Luthersche kerk zal werden opgericht; te meer omdat dat geluid ten opzichte van deeze kerkenraad eveneens is als dat der windt, die wij niet weten van waar hij komt; dus zijn wij mede genoodzaakt met alle eerbied aan Uw. Hoog Edele Groot Achtbaarheids te versoeken, dat, indien zoodanig een Luthersche kerk alhier zal werden opgericht, ons mochten kennisse komen, hoe die kerk zal werden geconsidereerd, of van mindere of van dezelfde voorrechten neffens ons ganderende, tot voorkoming van meerder haat, nijd en jalouzij, als wij voorzien daaruijt, niet minder dan weleer tusschen Juda en Effraim te zullen voortspruijten."

Met dezelfde schepen zond de kerkeraad ook een meer omstandig schrijven betreffende en tegen de te stichten Luthersche gemeente aan de synode van Zuid-Holland 18 October 1740.

Tot zijn „grootte verwonderingh" had de kerkeraad „nog in geen een missive nijt 't Vaderland de minste mentie" daaromtrent gevonden, en verwacht, vreest, dat de oprigting „dier kerk grotelijks de voortplanting van de christelijke gereformeerde godsdienst onder de Mahomedanen te zullen benadeelen" Het konde niet anders, meende hij; godsdiensten toch, die slechts weinig van elkander verschilden, nevens elkander bestaande en werkzaam, moesten „meerder haat, nijd en jalouzij doen ontstaan, dan die geene, die ten eenemale tegen malkanderen aanloopen"

(*) Afg. brievenboek van den kerkeraad van Batavia van 1742, 1755.

Daarom immers had ook „keiser Juliaan om de christenen door de christenen te verdelen, leeraren van verschillende gevoelens ontboden.” Hoe overtuigend was dit ook gebleken, tijdens Achas over Juda en Pekah over Israël regeerden, „ontsiende de laatste zig niet een verbond te willen maken met den heijdenschen koning Rezin om zijne broederen te vernielen.” Datzelfde hadden immers ook de inwendige twisten der Protestantsche kerken zoo treurig bewezen. Wat had men dus niet te vreezen voor Indie van de stichting eener Luthersche gemeente te Batavia!

„Dat men alhier om malkanderen te keer te gaan, de gemeene zaak zoo niet in 't geheel verwaarloosd, ten minsten grootelijks zal verachterd zien.”

Niet alleen dat er volstrekt geen noodzakelijkheid bestond voor de stichting eener Luthersche kerk, maar ze was ook hoogst schadelijk, omdat zij weer scheuring op zou wekken. Waartoe ook „dat men die verscheidene namen alhier invoerd, waarvan de Mahomedanen in 't geheel niet geweten hebben.” Gereformeerden en Lutherschen leefden ook altijd „te zamen in volle rust, vrede, liefde en eendragt”; de laatsten maakten steeds een vlijtig gebruik van de gereformeerde godsdienst en waren steeds tot haar avondmaal toegelaten. Bovendien daar al „onze geëerde gebieders, rechters en vaderen der weesen moeten zijn ledematen der christelijke gereformeerde godsdienst”, zoo waren de Lutherschen slechts te zoeken „onder de mindere gequalificeerden, zoo Comp. dienaren, als burgers.” En hoe weinigen waren ze in getal! „Ten tijde wanneer des Heeren Avondmaal onder hen gehouden is, geen dertig ledematen gevonden wierden, behalven de militairen, daar men in desen geen calculatie op maken kan, als die hier geen blijvende plaats hebben, maar dezen dag aanlanden en somtijds morgen weder versonden werden.”

Hierop geven de leden van den kerkeraad „aan de geheele

wereld in bedenking of zoodanig een getal van dertig, laat 't veertig, ja vijftig zijn, dat 't wel is, kan in consideratie komen tegen 't geene wij hebben ter nedergesteld niet alleen, maar in 't bijzonder zoo wij hier tegen overstellen, hoe wij leven onder de Mahomedanen, die bij duizenden rondsom te Batavia wonen, wier priesteren raisonnement aanstonds tot 't gemeen over deze materie zeer gereed was dat zij nu konden zien, hoe dat wij zelfs in 't stuk van den godsdienst onder ons verdeeld waren en diens volgens, wat er van de zekerheit derzelve te denken was, en uijt dien hoofde, wat reden sij souden hebben om 't oor te leenen en eenige reflexie te slaan aan al zulke raisonnementen en middelen, die onder ons om haar van de waarheit derzelve te overtuigen werden aangewent, waarvan de Echo overslaat tot 't gansche oosten en alle de plaatsen, alwaar Mahomedanen gevonden worden en waarvan de Roomsgezinde mede zeer wel tot nadeel van de voortplanting onzes godsdienst zig zullen weten te bedienen."

In weerwil van zijn zoo ernstig protest en de in zijn oog voorzeker zeer gewigtige en alles afdoende bezwaren, door hem aangevoerd tegen de stichting eener Luthersche kerk en gemeente te Batavia, mogt de kerkeraad toch wel meenen, dat die haar voortgang zoude hebben. Hoe kon hij ook anders verwachten, daar van Imhoff, zelf lid der Luthersche kerk, de ontwerper en ziel daarvan, voorzeker evenmin een man was om zijn eens opgevat voornemen te laten varen, als hij tot "de mindere gekwalificeerde dienaren der Compagnie" behoorde. Daarom besloot de kerkeraad dan ook zijn schrijven met de vraag: "zoo den opbouw van die kerk alhier zijn voortgang nemen zal, hoe deselve zal worden geconsidereerd of van minderen dan wel deselfde regten neffens ons ganderende, namentlijk of de Lutheranen volgens hun sentiment 't Evangelium sullen prediken, de sacramenten bedienen alleen aan hun geloofsgenoten en in 't bijzonder den H. Doop alleen aan kinderen uijt wet-

tige ouders, so moeder als vader der Augsburgsche confessie toegedaan zonder meer en zonder aan anderen; dan of deselve neffens ons haare godsdienst zullen mogen uijtbreiden onder de Mahomedanen en Heijdenen. Waarop wij kortelijk voor 't laatst zullen noteren, dat so 't eerste geschiet, de Lutheranen ons benijden, en so 't tweede waar is, de onse de Lutheranen, gelijk men wel eens gezien heeft tusschen Juda en Ephraim, sullen zoeken te benauwen en dus hoe 't ook genomen wordt, de tijd leren zal, dat hier nijt niets anders, volgens 't ter nedergestelde, dan nijt, haat, jalouzij, twist en tweedragt zal voortsprijten en dus ten eenemaal tot nadeelvan de voortplantinge der christelijke gereformeerde godsdienst in deeze landen zijn zal."

O tempora, o mores!

Hoezeer de kerkeraad ook ijverde tegen van Imhoff's werk, de stichting der Luthersche gemeente te Batavia, zoo wachtte hij zich toch wel hem daarin met een enkel woord te betrekken of iets tegen hem, in zijn brieven naar het vaderland te getuigen; integendeel zijn die vol van zijn roem; hij wordt daarin genoemd een man, die niet alleen als weleer Jozia moet geprezen werden, omdat hij 't volk door zijn autoriteit zoekt te brengen tot 't waarnemen van de godsdienst, maar die ook alles, wat onder Gods zegen kon strekken tot redres in de zaken van godsdienst en voortplanting van dien, „naar 't voorbeeld der vrome koningen Josaphat, Joas en Hiskias, werkelijk maakt."

Intusschen had men te Batavia gedaan, wat men konde om den bouw der Luthersche kerk te verhinderen. Op de plaats voor haar bouw door de Regering aangewezen en toegestaan, moesten verscheidene huizen ter afbraak onteigend en ingekocht worden. Maar „de meeste eijnschen waren veels te hoog en te onredelijk" — „eenige haar inkoopskosten met negen tot tien capitaal geaugmenteerd hebbende." Daarom had men

besloten een andere plaats buiten de stad, dewijl daar binnen geen andere te vinden was, te vragen. De Luthersche kerke- raad kwam daarvan echter terug „om verscheijde redenen harer vijanden, en wel principaal vermits men ontwaard, dat eenige derzelve reeds geuijt hebben, dat door het groote kosten van de erven men de Evangelische Luijtersche gemeente noodzaken kon buijten de stad haaren tempel te moeten bouwen.”

Hij besloot daarom „t geen van de inkomende penningen te kort mogt schieten om het blok te betalen onder malkander op te leggen, tot zoo lang men den verwagten onderstand van de buijten comptoire ontfangen kan, en de erven op het blok C. niet te laten ontslippen, maar ten eersten te betalen, wel versekert sijnde, dat wij hiermede den verwagten spot van de onredelijk gezinden, die wij staen te ondergaen, kunnen ontwijken.”

Men achtte het „ook sorgelijk eene zoo talrijke gemeente op den dag des Heeren buijten de stad te vergaderen, bij aldien er brand of andere toevallen in de stad mogten opkomen, dat deze schare door het sluijten der poorten, onder den godsdienst buijten de stad zijnde, hunne familie en armoedje in groote bekommernisse zouden moeten blijven laten, en niet vermogend zijn het haare te verzorgen of de hunne bij te springen; buijten nog dat er bij het vooruijtgaan van onzen, en nog due- rende godsdienst onzer Broederen in de stad, de poorten geslooten en onze gemeente in meenigte daarvoor staande bij het openen derzelve door de in en uijt de stad koomende rijtui- gen veele ongelucken konnen ontstaan, zoo zoude men ons spottende ook met de inlandsche of heidensche natien verge- lijken, die haare tempel ook buijten de stad hebben opgebouwt.” (*)

Den 21 Augustus 1746, hield de predikant Michels, uit Ne-

(*) Bijlagen tot de resolutien van den Lutherschen kerke- raad te Batavia; 1744.

derland gekomen, zijn intree-rede als eerste predikant der Luthersche gemeente te Batavia naar Psalm 67: vs. 2 en 3, en wel in de „Hospitaels-kerk alhier, die aen gemelde gemeente op haer verzoek, door de Hooge Indiaese Regeering ingeruimd is, tot tijd en wijle dat der Luytherschen kerkbouw zal voltooid zijn, zijnde mede den tijd van den Luytherschen godsdienst in voornoemde kerk, door de Hooge Indiaese Regeering bepaald op Zondag 's morgens van 8 tot 10 uren, nae welcken tijd te weten ten half elf de gereformeerde godsdienst in dezelve kerk zijnen aanvang neemt.”

De kerkeraad der gereformeerde gemeente besluit dit berigt aan de Heeren XVII met den wensch. „De Heere bewaere het Indiaese Zion voor verderflijke scheuringen, waardoor de voortplantinge des christelijken naems eerder soude kunnen gestuit dan wel bevordert werden.” (*)

Wij moeten uit dien wensch en daaruit, dat de Indische Regeering den Lutherschen de Hospitaals-kerk had ingeruimd en de kerkdiensten bepaald, besluiten, dat een en ander niet goedwillig van de zijde des gereformeerden kerkerads was ingewilligd. Wij lezen ook later, in een gedrukte „bekentmaking” Februarij 1747, dat de Lutherschen toen hun kerk hadden „in hare Looskerk, staande op de hoek van de Thewaterstraat.” (†)

Er bleef spanning bestaan tusschen beide kerkeraden en die der gereformeerde kerk wendde alle pogingen in het vaderland aan tegen de Luthersche kerk van Batavia. Op zijn aandringen wendden zich zelfs gedeputeerden van de Noord Hollandse synode tot den Prins van Oranje. Maar „het beleeftde zijn Hoogh. te betuijgen, dat, schoon hij tot op dit oogenblik toe niets van dien opbouw gehoord hadde, dat men daar-

(*) Afg. brievenboek van Geref. Batav. kerkeraad van 1742, 1755. Batavia, October 1746.

(†) Bijlagen a. b. 1744.

in den voet van Holland gevolgd hadde, waar vrijheid van godsdienst gegeven wierde aan onze Broederen de Lutherse, en dat te meer, omdat veele Duijtae, meest Luterse, derwaarts heen vertrekkende, grootelijks in getal daar vermenigvuldigden. Maar des niettegenstaande oordeelde zijn Hoogh. zoowel als Deputaten, dat dit een zeer delicaat stuk was, vooral in deze tijdsomstandigheden, in welke veel vorsten de Lutherse godsdienst toegedaan, met ons tot bevorderinge der vrede moesten concurreren, hoewel het wenschelijk, was dat er tussen ons en de broeders, de Luterse, de eenighejd in het stuk van godsdienst plaats had, waarom zijn Hoogh. oordeelde, dat even daarom Deputaten daarvan niets schriftelijks in de publieke remonstrantie moesten vermelden, maar wel bij alle gelegendheid die zaak mondeling houden en moesten voordragen, daar het behoord."

Men had zich daarom tot den Raadpensionaris gewend met verzoek, „dat er geen meer kerken van diergelijke soort mogte gestigt worden, hetzij te Batavia, hetzij op andere plaatsen in Indien, 't zij op de Caap de Goede Hoop."

De Raadpensionaris had het verzoek der gedeputeerden „bilk betamentlijk" geoordeeld en zoude ook „bij alle bequame gelegentheid daartegen tragten zorg te dragen." (*)

Intusschen ging de kerkeraad der gereformeerde gemeente van Batavia voort tegen de Luthersche kerk daar te handelen. Reeds sedert lang door de synode van Zuid Holland uitgenoodigd „om een plan te ontwerpen, op wat wijze en door wat middelen de voortplanting van de Lutherse leeren aldaar kan geweert werden," zond zij een zoodanig in van navolgenden inhoud.

„A. Een renovatie off serieus aanschrijven ter observantie van een wet, meest bij alle volkeren gerecipieert, om niemand

(*) Handel. van de part. Chr. synode van Noord Holland 1749.

tot hooge landsdigniteiten, gouvernementen, commandementen, oppervoogden, en civielen officiers ampten te begeeven dan de zodanigen, die als ledematen en voorstanders der gereformeerde kerken te boek staan, zelfs tot geen subalterne oppervoogdijen te benoemen Luthersen dan alleen die geene, welke ten minsten zig tot het genot des H. Avondmaals in onze kerken vervolgen.

„B. Een interdict ten eijnde bij dezelve geenderleij onchristenen op belijdenisse off inlandse christen kinderen mogen gedoopt worden.

„C. Hunne leeraren niet in de boeijen bij gevangenen, veel min op de publique gerigtsplaats toe te laten.

„D. Geen gereformeerde bediendens als coster off anderzins in hunne bezoldinge te houden.

„E. Geen grafsteeden off andere gebouwen, als die zij reets hebben, en welke tot invidien kunnen verstrekken om meerder pjacheeren te onderhouden te laten excuseeren.

„F. Wanneer 't exsteert, dat een Luthersman met een vrouw, van gereformeerde ouders gebooren, wil in den egten staat treden, sal de laaste gehouden zijn om het Eerw. collegie van heeren commissarissen haar lidmaats attestatie te vertoonen en bij conventie ten minsten de helft van de kinderen, nijt zulk een huwelijk voortkomende, in de gereformeerde kerk te laten doopen en in deselve leer te onderwijzen ofte helpen onderwijzen.”

Terwijl zij „als een veel korter weg” nog voorsloegen „om hun geen leeraaren meer toe te zenden.” (*)

De kerkeraad kwam tot die voorstellen ook naar aanleiding van botsingen met de Lutherschen, die reeds plaats hadden gevonden. Hij beklaagde zich toch reeds vroeger bij de classis van Delft; „dat aan hunne predicanten gepermitteert wert bij de

(*) Hand. synode N. Holland 1753 en synode Z. Holl. 1753.

criminele patienten, Lutheranen zijnde, in de boeijen te assiste-
ren," er bijvoegende „terwijl wij alle omsigtigen moeijten bij
de Hoge Regering hebben moeten aanwenden om hen van de
publique geregtsplaats te weren, welk laatste ons echter tot
hier toe niet gelukt is." (*)

De synode van Zuid Holland besloot op het voorstel van
den kerkeraad, dat de daarin aangegeven „wijze en middelen
zeer geschikt waaren om te weeren den aanwasch der Lu-
therse leer en oogschijnlijk gevaar van tweedragt daar uit
profluerende." In de volgende synode zou men het dan ook
aan „den genen demandeeren, van wiens departement het was
om zulx H. H. Bewindhebberen smakelijk te maaken of door
dien weg deze 6 artikelen door hun auctoriteit bij gelegen-
heid mogten worden ten uijtvoer gebracht."

Wat echter het voorstel van den korten weg betref, „om
voor de Indische kerken geen Lutherse leeraars meer toe te
laten, maar die te laten uijtsterven," zoo oordeelden zij „dit
middel veel te cras te zijn, ja eene weg te baanen tot veele
beklagelijke verwijderingen." †)

Wij lezen nergens, dat die voorstellen wet zijn geworden.
Integendeel later toch beklagde zich de kerkeraad zeer, dat de
Lutherschen een kind, in onecht geboren, gedoopt hadden, 't
geen van een gereformeerden vader was en waarvoor deze ook
eerst in zijn kerk den doop had gevraagd, maar dat „de heet-
gebakerde requestrant, omdat men den doop om verscheidene
gewichtige redenen tot eene naest volgende vergadering" had
uitgesteld, daarop naar de Luthersche kerk had gebracht. De
Lutherschen had op zijn beklag daarover bij de Indische Re-
gering, hun in handen gesteld, geantwoord „niet zonder ste-
kelagtige en ongegronde termen, waaronder uitmunt eene ver-

(*) Afg. brievenb. 1742—1755, Bat., 18 Oct. 1751.

†) Synode Zuid Holland. 1754.

klaaringe zonder limitatie, dat zij stelden ook gerechtigd te zijn tot het privilegium de propeganda fide." (*)

Blijkens resolutien kwamen later beide kerkeraden nu en dan nog wel eens in onaangename aanraking. Allengskens werd dit echter beter, zoo zelfs, dat in het begin dezer eeuw, bij verlies van hun predikanten door den dood, de predikanten der Hervormde gemeente herhaaldelijk en voor langen tijd, de eerste maal drie achtereenvolgende jaren, broederlijk in de Luthersche kerkdienst voorzagen.

De kerk, in 1749 afgebouwd en den 28sten September van dat jaar ingewijd, een zeer fraai gebouw, werd in 1830 wegens bouwvalligheid afgebroken.

Was de eerste predikant, Christoffel Michels, in 1745 benoemd onder verband „om de reijne leer des goddelijken woords te prediken, welke in de Canonique Boeken der Heijlige Schrift gegrond is, en begrepen in de drie hoofd symbolis, het Apostolische, Niceesche en Athanasiaaze in de Augsburgse confessie, derzelve apologie, Smalkaldische articulen beijde de catechismus Lutheri en formula concordia,” — in het jaar 1821 besloot de gemeente op voorstel van ds. Krämer eenparig; „wij beschouwen de symbolische boeken onzer kerk als heilige gedenkschriften van den moed, ijver en waarheidsliefde van onzen grooten kerkhervormer Luther, maar achten ons van hunne verbinding als die des Evangelies ontslagen, houdende de spreuk der Hervormers zelve in het oog, de bijbel alleen zij regel en rigtsnoer van ons geloof.” Te gelijk bepaalde en besloot ook toen de gemeente het II. avondmaal zittende aan een tafel op de wijze der hervormden voortaan te vieren.

Reeds sedert 1823 werden pogingen in het werk gesteld om beide gemeenten tot ééne te maken. Oorzaken van verschillenden

(*) Synode Zuid Holl. 1755.

aard deden die herhaaldelijk mislukken en daarna weder opvatten, tot zij in 1854 haar beslag kregen. (*)

Bij die vereeniging werd besloten en bepaald, dat al haar leden, vroeger tot het Hervormde, Luthersche of eenig ander kerkgenootschap behoorend, met aflegging van hun „sekte-naam” voortaan zouden worden genoemd leden der *Evangelische gemeente*.

Haar godsdienstleer, die van het Evangelie, overeenkomstig het grondbeginsel van het Protestantisme, mogt niet gebonden zijn door eenige geloofsbelijdenis (formulier of liturgie). Aan de andere zijde werd echter ook volkomen vrijheid gelaten aan de leden der verschillende gemeenten, tot die Evangelische toetredende, om hun geloofsbelijdenis te behouden, aan haar getrouw te blijven.

Verder viert de Evangelische gemeente het Heilig Avondmaal overeenkomstig de oorspronkelijke Evangelische instelling „gemeenschappelijk aan ééne tafel.

In geval van noodzakelijkheid bedienen haar leeraren ook Avondmaal en Doop aan de huizen. Nevens de Staten-Bijbel en Psalmberijming zijn de gezangen der Hervormden en Lutherschen, onder den naam van eersten en tweeden bundel, voor kerkelijk gebruik aangenomen.

Daendels, aan wien volgens zijn instructie als gouverneur-generaal het oppertoezicht over de eerediensten was opgedragen, bragt de algeheele godsdienst-vrijheid aan Nederlandsch Indie.

Hij moest „aan alle gezindheden zonder eenig onderscheid, zijne protectie verleenē.”

(*) Reeds vroeger hadden de Hervormden en Lutherschen, krachtig bijgestaan door de regering, zich vereenigd om een kerk op het nieuwe Batavia te bouwen, de Willemskerk, 24 Aug. 1859 ingewijd en sedert tot de vereeniging der beide gemeenten met de stads- of buitenkerk; bij wisselbeurt, voor de predikdienst van beide gemeenten gebezigd.

„Onder de noodige bepalingen tot wering van wanorde” was iedere gezindheid vrij in de uitoefening van haar godsdienst Volgens resolutie, in 1810 door hem uitgevaardigd, zoude „Batavia vier gereformeerde, twee Luthersche en twee Roomsche leeraren” hebben. Thans zijn te Batavia vier predikanten bij de Evangelische gemeente en heeft de Roomsch-Katholijke kerk aldaar een bisschop en twee pastoors.

Het was er echter, als gevolg der treurige tijdsomstandigheden, zoo ver af, dat aan Batavia en de verder in resolutie vermelde plaatsen het bepaalde getal Hervormde en Roomsche leeraren konde gegeven worden, dat door sterven, terwijl geen andere uit Nederland aankwamen, het bestaande getal steeds minder werd, zoo zelfs, dat in 1808 Ross nog maar de eenig overgebleven predikant van Batavia was. De twee hem nog overblijvende collega's, A. Zomerdijk en A. A. Engelbregt bij de Portugesche en Maleische gemeente, stierven beide in dat jaar, Zomerdijk, „kundig, zacht en beminnelijk,” den 5den Mei, nadat hij voor de laatste maal den 10den April bevorens voor de gemeente opgetreden was en gesproken had over de woorden: „het is volbragt,” Engelbregt, in het vorige jaar van Ceijlon gekomen, waar hij vijf en twintig jaar eerst als proponent, later als predikant was werkzaam geweest, den 23sten September van dat jaar. Wel mogt Ross bij het overlijden van zijn laatsten collega en kerkeraad de leden opwekken „om bij het thans niet ligt te vervullen gebrek aan predikanten in de inlandsche gemeenten, met verdubbelde zorg toe te zien.”

Ross werd, als bijzondere onderscheiding voor zijn vele en trouwe diensten, door den Gouverneur Daendels tot professor honorair benoemd en hem met dien titel tevens een jaarlijks inkomen van 2000 rijksdaalders boven zijn tractement toegekend.

En steeds hooger steeg de nood voor de Portugesche en Maleische gemeenten. Niet alleen waren ze geheel van predikanten

verstoken, ook, wel treurige getuigenis tegen haar, van geschikte cathechiseer-meesters. Weldra stond ook het godsdienstig onderwijs stil. Toen werd besloten om, in navolging van 't geen in de „eerste christen tijd” ook geschied was, een diakonesse aan te stellen. Deze was Maria de Wilt, geb. Niepoort. Zij opende niet alleen cathechisatie voor de inlandsche gemeente, maar haar werd ook toegestaan om „ten overstaan van twee ouderlingen belijdenis af te nemen en op gunstig rapport tot leden aan te nemen.” Later werd nog de voorlezer der Holl. kerk, die dat ambt reeds dertig jaar had waargenomen, zonder daarvoor in aanmerking te komen, wegens den nood tot cathechiseer-meester bij beide gemeenten benoemd. (*)

Eerst in Mei 1810 verkreeg Ross in Fredrik Carel Hendrik Adolf Cluver een ambtgenoot. Hij was door den oorlog niet minder dan vijf jaar opgehouden, voor hij konde afreizen en zijn bestemming bereiken, maar reeds in het volgende jaar werd hij van Batavia naar Malakka gezonden om aldaar en te Poeloe Pinang werkzaam te zijn. (†)

Intusschen waren gewigtige en hoogst treurige omstandigheden van staatkundigen aard voorgevallen. De Engelschen hadden den 8sten Augustus 1811 Batavia bezet en vervolgden van daar hun verdere overwinning en geheele verovering van Java.

Den vijfden Sept. van dat jaar beraadslaagde men in kerkeraad of de openbare rust weder in zoo verre hersteld was om het avondmaal, waarvoor de tijd weer was gekomen, te vieren en werd besloten dat te doen geschieden.

Na Cluver's vertrek stond Ross weder alleen. Intusschen

(*) Resolutie boek van den kerkeraad van Batavia:

1808, 9 Junij, 6 October;

1809, 5 Januarij; 4 Mei;

1810, 1 April.

(†) Als boven 1810, 3 Mei 1811, 3 October.

was met de Engelschen een zending W. Robinson gekomen, die met veel toeloop van hoorders voor de Maleische gemeente aan de huizen predikte. Men besloot daarom hem toe te staan in de kerk zijn predikwerk te vervolgen. (*) Ook waren drie zendingen, door het Rotterdamsche zendinggenootschap uitgezonden, er in geslaagd Java te bereiken. Zij waren Johan Christoffel Supper, Gotlob Bruckner en Joseph Kam.

Soerabaija had geen predikant, te Samarang was nog altijd, sedert 1778, een man van hooge jaren en diep gebogen onder de gebreken des ouderdoms, die evenzeer een vervanger behoefde als Ross een ambtgenoot in zijn zoo groote gemeente. Daarom stelde de kerkeraad voor, bovengenoemde zendingen niet naar de heidenen te laten gaan, maar hen voor de gevestigde kerk te benoemen. Raffles voldeed daaraan en benoemde Supper te Batavia, Bruckner te Samarang, Kam te Soerabaija, de laatste echter met bepaling om later naar Ambon te gaan. (†)

In dat zelfde jaar overleed echter de predikant der Luthersche gemeente, Jeremias Schull, sedert 1789. Nu werd door Raffles aan Supper voorgesteld om over te gaan en predikant in de Luthersche gemeente te worden. Deze gevoelde zich daardoor zoozeer beledigd, dat hij niet meer in vergadering, van waar dit voorstel was uitgegaan, verscheen en dit in briefronduit weigerde. Er kwam dus niets van en Supper, daartoe uitgenoodigd, nam weder zijn plaats in kerkeraad in, terwijl hij om de veertien dagen beurtelings met Ross een liefdebeurt in de Luthersche kerk vervulde. (§)

Werd door Robinson zoo veel mogelijk in de behoeften der Maleische gemeente voorzien, die der Portugesche bleven onvervuld. Vergeefs verzocht zij weer om een cathesiseermeester. De

(*) Als boven 1814, 11 Mei.

(†) Als boven 1814, 13 Junij.

(§) Als boven 1814, 17 Nov. en 22 Jan. 29 Dec.

kerkeraad moest antwoorden, daarvoor niet één geschikt persoon te kunnen vinden. (*) Robinson verzocht echter weldra zijn ontslag, doch in diens plaats werd nu Supper, voldoende in het Maleisch gevorderd, tot predikant voor die gemeente benoemd (†). Hij overleed echter reeds weinige dagen later in den ouderdom van 34 jaar. Maar ook waren in dat zelfde jaar 1816 twee predikanten uit Nederland aangekomen, Dirk Lenting met de „Evertsen” en Gerardus van den Bijllaardt met de „Amsterdam”, de eersten, die te Batavia aankwamen, sedert het op Java en in den Archipel hersteld Nederlandsch gezag. Lenting, die eerst elders werkzaam was, werd later, 1821, tot predikant van Batavia benoemd; van den Bijllaardt echter trad aanstonds in. Hij overleed in 1825. Drie jaar vroeger was hem de grijze Ross voorgedaan. In 1819 was ook Roorda van Eysinga predikant geworden van Batavia, twee jaar later, gelijk wij zoo even zeiden, door Lenting gevolgd. Was alzo voorzien in de behoeften der Nederduitsche gemeente, de Maleische en Portugesche bleven echter na den dood van Supper en het ontslag van Robinson van prediking verstoken. Daarom benoemde de kerkeraad op verzoek dier beide gemeenten den voorlezer Paulus om in dezelve door toespraak en voorlezing voor te gaan, 1817.

Later nam de proponent Scheurkogel in de Maleische gemeente het predik- en cathechiseer-werk geregeld waar, en was de predikant Lenting daarin evenzeer als in de Nederduitsche gemeente met veel ijver en groote verdiensten jaren lang werkzaam. De Portugesche gemeente, gelijk wij vroeger reeds hoorden, verloor zich bij opheffing der scholen en blijvend gemis van predikanten en cathechiseer-meesters later allengskens geheel of smolt zamen met de Maleische, die sedert tot heden bij de aanwezigheid van het bepaalde aantal predikanten en ver-

(*) Als boven 1815, 13 Julij.

(†) Als boven 1816, 28 Oct. en 19 Dec.

dere kerkelijke dienaren gelijkelijk met de Nederduitsche be-
diend en verzorgd werdt.

Wij moeten nog melding maken van het zendelingswezen te
Batavia, en 's kerkerads oordeel daarover in 1810. (*)

Mogt Robinson, zending van het Anabaptistische genoot-
schap te Bristol, zijn ontslag ook genomen hebben als prediker
in de Maleische gemeente, hij was daarom niet minder werk-
zaam gebleven te Batavia in den dienst van zijn genootschap.
Later had zich nog een tweede zending van dat genoot-
schap, Philips, bij hem gevoegd. Zij schijnen moeilijkheden en
belemmeringen ondervonden te hebben (misschien wel omdat
zij te zeer voor de bijzondere leeringen van hun genootschap
ijverden, immers waren zij er in geslaagd om Bruckner te Sa-
marang te bewegen zich te laten herdoopen en tot hun ge-
nootschap over te gaan, die dan ook daarop een jaar na zijn
benoeming tot predikant te Samarang, 1814, afgetreden was), al-
thans hun genootschap verzocht, dat hun mogt worden toege-
staan „hunne functien vrij en onbelemmerd uit te oefenen.”

De kerkeraad adviseerde daarop, dat hij niet voor de zending-
zaak te Batavia was, omdat hij meende, dat de Mahomedanen
te zeer doortrokken waren van afkeer van het christendom. Het
was nog geenzins de tijd voor de evangelisatie onder hen.
Vergeefs waren tot nog toe ook alle pogingen daartoe van Ro-
binson geweest.

Bovendien verspreidden Robinson en Philips ook Anabaptis-
tische gevoelens in de gemeente. Reeds waren daardoor on-
rust en verwarring ontstaan. Onnoodig en onnut werd beider
werk geacht. Mocht hun toch toegestaan worden te blijven,
dat hun dan bepaald aangezegd werd „zich te onthouden
van hunne functien uit te oefenen onder onze christenen der
gevestigde gemeente.”

(*) Resolutie boek van kerkeraad te Batavia.

Die kwestie werd weldra op nieuw behandeld, toen nog een derde zending, J. Slater, was gekomen om onder de Chinezen te evangeliseren.

De kerkeraad was in meerderheid van oordeel, dat men geen zendingen moest toelaten in gemeenten, waar leeraren werkzaam zijn, volgens het beginsel der zending-genootschappen zelf. Alleen dan mogt dit geschieden, als er „volslagen gebrek aan predikanten was.” Bovendien, de zendingen namen maar al te ligt airs van predikanten aan. Men zag het immers aan Robinson. Ook was er geen behoefte aan om den Chinezen in hun taal het Evangelie te prediken, zij verstonden immers allen Maleisch en konden zich dus tot den Maleischen predikant wenden. De optreding van Slater zou ook ijverzucht en twist opwekken. De Chinezen konden te Batavia behoorlijk geholpen worden. Slater mogt daar heen gaan, waar geen predikanten waren. En ten slotte, waarlijk niet zeer vleijend voor het drietal zendingen, de zendingen moesten kundige en brave lieden zijn, vol menschenkennis en met geheel hun hart voor de zending beziel, anders beter „de zaak geheel te staken.” Ross teekende protest aan tegen het advies. (*)

Later waren en zijn ook nog heden verschillende zendingen te Batavia werkzaam. Zich aan de bestaande bepalingen van toelating en verblijf onderwerpende, oefenen zij daar vrij en onbelemmerd hun werk uit.

Wij hoorden reeds uit velen, welk een veelbeteekenend collegie de kerkeraad van Batavia gedurende zoo langen tijd was.

Die betekenis heeft hij echter geheel verloren sedert 1842, sedert de oprigting van het „Bestuur over de Protestantsche kerken in Nederlandsch Indië.”

Een lid van den Raad van Nederlandsch Indie, ook een

(*) Als boven 1819.

ander hoofdambtenaar is daarvan president. Al de predikanten van Batavia, benevens drie notabelen, zijnde leden der gemeente, zijn daarvan leden. Van de predikanten is een vice-president, een secretaris. Nog is een bezoldigd adjunct-secretaris daaraan toegevoegd. Uit een door het kerkbestuur voorgesteld drietal kiest en benoemt de gouverneur bij vacature een ander lid. De leden zijn niet onderworpen aan periodieke aftreding. Het behartigt de belangen van alle Protestantsche gemeenten in Indie, en houdt een algemeen toezigt op derzelve beheer, predikanten, kerkeraden. Die allen, benevens kerkekassen, diakonien, liefdadige gestichten, zijn aan hetzelfde ondergeschikt en verantwoording schuldig. Alle kerkeraden enz. corresponderen met het kerkbestuur, en alleen correspondeert dat kerkbestuur onmiddellijk met het Gouvernement; terwijl het kerkbestuur weder door tusschenkomst van het gouvernement onder cachet volant correspondeert met de „kommissie voor de zaken der protestantsche kerken in Oost- en West Indie, te 's Gravenhage.”

En hiermede eindigen wij onze bijdrage tot de geschiedenis der kerk of gemeente van Batavia.

DE MAPALUS-VEREENIGINGEN

IN DE

MINAHASSA.

Het is bijna overal in de Minahassa de gewoonte om de velden, althans gedeeltelijk, in vereeniging te bewerken.

Het is als 't ware eene compagnieschap, die men sluit om elkanders akkers te bewerken, voor zoover het grove werk betreft. Deze wijze van werken in compagnieschap heet men *mapalus*. Aan het hoofd van zoodanige compagnieschap staat een daartoe gekozen persoon, die de orde bepaalt, waarin de akkers bearbeid zullen worden, en volgens de door hem bepaalde orde gaat de vereeniging successivelijk op al de velden der vennooten rond. Is zulk eene mapalus-vereeniging goed geregeld, dan werkt zij vier malen in het jaar, op iederen akker, een geheelen dag. Op den eersten dezer dagen wordt al het onkruid, struikgewas, alang-alang, enz. van het braakliggende land weggewerkt. Nu laat men den akker liggen, waarop de eigenaar of zelf, in de uren, waarin hij vrij is van het mapalussen, of door anderen het omgehakte hout en het uitgerukte onkruid, nadat het gedroogd is, doet branden. Wanneer dit is geschied, komt de mapalus-vereeniging weder op den akker en levert den tweeden werkdag, die besteed wordt met het land om te spitten (patjol).

Dat gedaan zijnde, moet de eigenaar weder zelf of door de zijnen maïs doen planten, want met planten bemocit de mapalus-

lus-vereeniging zich niet. Nu blijft de maïs rijpen en wordt door den eigenaar, geheel buiten bemoeienis van de mapalus-vereeniging, schoon gehouden.

Wanneer de maïsplant zoover is, dat zij hare hooge bloe-
sems vallen laat, wordt het tijd om padi te pooten, welke,
nog vóór dat de maïs geoogst wordt, in den grond moet, op-
dat het jonge padigewas van de maïsplant eenige schaduw
zoude hebben. Voor dat de padi gepoot wordt, moet de tuin
tusschen de maïsplanten goed worden schoon gemaakt. Hier-
toe levert de mapalus-vereeniging haren derden werkdag.

Daarna poot de eigenaar zelf de padi. Wanneer nu de maïs
rijp is, komt de mapalus-vereeniging terug, helpt den eigenaar
de maïsplanten omkappen en de vruchten verzamelen en maakt
te gelijker tijd het veld, waarop de padi alsnu 1½ voet hoog
staat, nog eens goed schoon.

Dit is haar vierde werkdag.

De zorg voor het padiveld en de inzameling van den oogst
wordt aan den eigenaar overgelaten.

Heeft deze in eigen huisgezin geene handen genoeg voor het
inzamelen van den oogst, dan huurt hij lieden, die als beloo-
ning $\frac{1}{10}$ ontvangen van hetgeen zij hebben gesneden.

Het spreekt van zelf, dat bij zoodanige wijze van werken,
zij, die zich tot eene mapalus-compagnie vereenigen, zooveel
mogelijk zorgen die vereeniging uit goede werklieden van gelijke
krachten te doen bestaan. Want komen in zulk eene ver-
eeniging zwakke of luije menschen, dan moeten de sterke en
ijverigen het werk doen. Zulk eene vereeniging moet dus, zal
zij voordeelig en goed zijn, geheel bij vrije keus kunnen wor-
den bijeengebragt.

NOG IETS OVER HET OMI-SPEL

DOOR

F. C. WILSEN.

De heer B. F. Matthes heeft op bladzijde 525 van het 11de deel van dit tijdschrift eene beschrijving geleverd van een kaartspel, *Omi* genaamd, dat op Celebes gespeeld wordt, aan welke beschrijving het mij veroorloofd zij nog een paar regels toe te voegen.

Ditzelfde spel wordt in Lombardije en in Zuid-Oostenrijk door de lagere, volksklasse veel gespeeld en heet daar *Cento e uno* (honderd en een.)

De vier soorten van kaarten noemt men daar: spada (degen), flagello of woschdoni (stokken om mede te slaan), kopia of caro en denari (geldstukken), welke laatsten door geschilderde goudstukken worden voorgesteld.

Het wordt bijna even zoo gespeeld, als door Dr. Matthes is beschreven. Het voornaamste spel wordt door *één* speler tegen al de overigen, bij wijze van solo gespeeld, als wanneer de alleen spelende, nadat het spel is afgelopen, door het optellen der oogen van zijne slagen, welke eene zekere waarde vertegenwoordigen, ten minste het getal 101 moet bereiken. In het tegenovergestelde geval heeft hij het spel verloren.

Dit spel is van Italiaanschen oorsprong en was in het Venetiaansche en in Toskane reeds vóór het jaar 1387 algemeen bekend, zooals blijkt uit een door koning Jan I van Castilie daartegen uitgevaardigd verbod.

AANTEEKENINGEN,

GEHOUDEN OP EENE

REIS NAAR DE ZUID-WESTER-EILANDEN

(MAART 1862)

DOOR

H. C. VAN EIJBERGEN.

Bij besluit van den Gouverneur der Moluksche Eilanden, dd. 12 Maart 1862 no. 312, werd mij eene zending opgedragen naar de Zuid-Wester-Eilanden, ten einde daar al zoodanige zaken te onderzoeken en af te doen en bevelen te geven, als zouden voorkomen noodig te zijn tot bevestiging van 's Gouvernements gezag en voorts al datgene te verrigten, wat strekken kon tot bevordering van rust en orde, tot beveiliging van den handel en tot bescherming van godsdienst en onderwijs op die eilanden.

Tot het doen dezer reis werd de gouvernements-stoomboot *Telegraaf* beschikbaar gesteld en dewijl dat vaartuig slechts voor vijf dagen steenkolen kon bergen, ontving ik den last om niet, zoo als gewoonlijk, vooraf Banda aan te doen, maar regtstreeks naar de te inspecteren plaatsen te stevenen.

Den 17^{en} Maart vertrok ik met voornoemd vaartuig van Amboina en passeerde den volgenden morgen de Lucipara's.

Daar wij met fraai weder dicht onder de oostkust voortstoomden, werden deze eilandjes goed opgenomen; ze zijn onbewoond en met klapperboomen en laag kreupelhout begroeid; het strand is schitterend wit koraal-zand; onderling zijn de eilandjes door

banken van hetzelfde zand verbonden, zoodat men bij laag water droogvoets van het eene naar het andere eiland kan gaan. Oostwaarts, maar op grooten afstand waren de drie Schildpad-eilanden zichtbaar, die hooger dan de Lucipara's en mede onbewoond zijn, en waarvan gezegd wordt, dat ze guano zouden opleveren. Ik nam mij daarom vóór terugkeerende deze eilandjes, zoo mogelijk, aan te doen.

In den nacht tusschen den 18den en 19den Maart stoomden wij bewesten de Roma-groep, en kwamen den volgenden morgen om 8 uur onder de noordkust van Kisser. Langzaam langs de noord- en oostkust voortstoomende, zochten wij te vergeefs naar de ankerplaats, omschreven in Gregorij als op de oostkust liggende; wel zagen wij eenige kampongs, die later bleken tijdelijk verlaten te zijn, omdat het volk zich in de tuinen ophield; ook vlugtten bij onze komst een paar prauwtjes op het strand; maar eindelijk gelukte het toch een paar inlanders aan boord te krijgen; deze verstonden echter geen maleisch en viel alzoo niets met hen uit te rigten.

Met kalme zee en flauwe zuidelijke koelte stoomden wij daarna langs de zuidkust en bereikten 's middags om 12 uur de gewone ankerplaats in den oostmousson op de westkust, ter zijde van het fort Vollenhoven.

De westmousson scheen op deze breedte bereids geëindigd en de kentering ingetreden te zijn; ten minste hier en op de andere eilanden vonden wij, zoowel op de noord-, als op de zuidkusten slechts flauwe variabele koelten, kalme zee en veilige ankerplaatsen.

Op de reede van Kisser maakte eene periodieke strooming van $2\frac{1}{2}$ à 3 mijl de ankerplaats minder veilig; wij vonden dien stroom ook op de hoeken van het eiland, terwijl daarvan bij andere eilanden bijna geen spoor bestond.

Nadat door een paar schoten van onze komst kennis gegeven was, kwamen weldra kora-kora's uit met den radja, de orang

kaja en den schoolmeester aan boord om ons te verwelkomen.

In last hebbende om de schoolmeesters dezer eilanden door andere te vervangen en de afgeloste naar Amboina terug te voeren, gaf ik kennis den volgenden morgen te zullen debarkeren, om met het school-onderzoek aan te vangen, de belangen van het eiland in eene vergadering van de hoofden te bespreken en verder het noodige te verrigten.

De berigten omtrent Kisser luidden gunstig; in de drie laatste jaren (sedert Junij 1859 werd dit eiland niet bezocht) was er de rust niet gestoord geworden; de gezondheidstoestand liet niets te wenschen over, en overvloed van regen in 1861 had de nijvere bevolking in staat gesteld ruim in hare behoeften te voorzien.

De radja van Wetter, Salomon Davids, die meestal op Kisser verblijf hield, was in 1860 overleden, evenals in 1861 de orang kaja van Poera-poera. Ter verkiezing van een ander hoofd over de laatstgenoemde negorij werden de oudsten of stamhoofden opgeroepen.

Het eiland Kisser, ook wel Makisser genoemd, bezit een eigenaardigen vorm; het rijst steil uit zee op en heeft slechts aan den westkant op de ankerplaats een klein rif.

Van welke zijde ook uit zee gezien, rijzen horizontale lagen zandsteen, vermengd met koraal, terrasvorming achter elkander op.

Strand heeft het eiland bijna niet; de eerste laag is dadelijk 6 à 20 voet en meer boven het watervlak verheven; daar achter strekt zich een plateau uit van 200 tot 500 voeten meer breedte, en dan verheft zich een steile, onbeklimbare zandsteenmuur ter hoogte van 400 tot 500 voeten, vol holten en instortingen; naar het binnenland loopen deze rotsen glooiend af en vormen valleijen, die eenigzins vruchtbaarder zijn.

De naar de zee gekeerde zijden dezer rotsen zijn afschrikwekkend dor en onvruchtbaar; hier en daar kruipen kleine boschjes dor gras of heide-planten tusschen de kale losliggende

steenen door; een enkel dwergboompje, door de kracht der zuidelijke winden, die hier heerschen, noordwaarts gebogen en krom gegroeid, schijnt verwonderd te kijken, dat het zich door de steenen heeft kunnen heen werken, en slechts een enkele waaijer-palm (pohon kolé) staat hier en daar op den bovensten kam der rotsen.

De mij vergezellende Javanen noemden dien boom *si walan*; als ik mij echter niet bedrieg, verstaat men op Java door *walan* meer bepaald den aren-boom.

De kolé-boom heeft korte, dikke bladstelen met waaijervormige bladen aan het einde; de vruchten hebben den vorm van klappers, doch zijn iets kleiner; het inwendige der vrucht is in drie vakken verdeeld, die een geelachtig, voedzaam vleesch bevatten. Zwarte suiker en koolwater zijn de producten van dezen boom, dien ik op de zuid-wester eilanden overal gevonden heb, terwijl hij op de Ambonsche eilanden, ook op Ceram en Banda niet voorkomt.

In de valleijen vindt men uitgestrekte tuinen der inlanders, enkele klapperaanplantingen, veel vruchtboomen, waaronder voortreffelijke Chinas-appelen, enz.

Op eenige plaatsen ter oost- en westkust zijn de buitenmuren van het eiland van een gescheurd, en vormen zoowel toegangen tot het binnenland, als afleidingen voor het regenwater, dat daar te overvloedig mogt zijn.

Maar slechts zelden is dit laatste het geval; aan den dorren bodem van Kisser paart zich veelmalen gebrek aan regen; menig jaar wordt gekenmerkt, doordien er geen drop regen valt, en dan is hongersnood en verloop van volk naar de andere eilanden, vooral naar Roma, het gevolg. Maar steeds keert de Kisseraan naar zijn eiland terug, wanneer het met regen gezegend wordt, en dan ziet men hem in de binnen-valleijen uitgestrekte tuinen bearbeiten, waarin hij vele katjangsoorten, aardvruchten, djagong, suikerriet, kool en meloenen teelt.

Rijst plant hij niet en van den sagoboom vindt men slechts twee of drie exemplaren bij een beekje, dat de grensscheiding tusschen de kampong der Marna's en der Mestiezen vormt. *

Deze zijn de voornaame voedingsmiddelen van den Kisseraan, die door den onvruchtbaren bodem tot grooter arbeidzaamheid aangespoord wordt, dan op andere eilanden het geval is. De bevolking bezit daarbij eenige industrie, vervaardigt uitmuntende vischlijnen, stroohoeden en toedoengs, kleedjes, enz.; zij zijn stoute zeelieden en bezoeken met hunne groote praauwen de geheele kust van Timor, tot Koepang toe, en om de oost al de eilanden tot Tenimber en Banda.

Een der hoofdmiddelen van bestaan vinden zij in den veeteelt. Talrijke kuddeu geiten en schapen grazen op de kale bergruggen en het aantal karbouwen wordt voor 1861 opgegeven te bedragen p. m. 500 stuks. Paarden zijn niet inheemsch; ze worden van Timor aangebragt, en meestal geslagt en gegeten. Nu waren er op Kisser een 10tal.

In verband tot 's gouvernements besluit van den 14den November 1861 no. 20, verhandeld bij de apostillaire dispositie van den gouverneur der Moluksche eilanden dd. 22 Januarij jl. no. 1, heb ik de hoofden aangemoedigd zich op de voortteeling van het paardenras toe te leggen.

In den laatsten tijd is vee een artikel van uitvoer geworden, vooral naar Amboina; anders bestaat de handel hier voornamelijk uit het ruilen der door de Kisserranen van elders aangebragte goederen, vooral was, tripang en karet, die het eiland zelf niet oplevert, tegen de door Boeginezen aangebragte goederen, koperdraad, lijnwaden, aardewerk, rijst, dranken, enz.

Aan de visscherij laten de inlanders zich weinig gelegen liggen.

De bevolking bezit een zachtaardigen inborst, en is zeer gehecht aan het Nederlandsch Indisch gouvernement.

Een der hoofdtoegangen tot het binnenland vindt men op

de westkust ter zijde van het in ruïnen liggende fortje Vollenhoven en benoorden de ankerplaats; achter dit fortje vindt men nog sporen van eene vroegere residentswoning; want Kisser was tot aan het Engelsche tusschenbestuur de zetel der ambtenaren, belast met het beheer over al de zuid-wester eilanden, en nog vindt men daar vele hunner afstammelingen.

Van het fortje landwaarts ingaande, bereikt men in een half uur langs een klein beekje de hoofd-negorij der Marna's, en daar achter de kampong der Mestiezen, met eene goede kerk, zendelings-woning (thans door den schoolmeester gebruikt) en schoolgebouw.

Warilli	{	negorij der Marna's	720	zielen.
	{	" " Mestiezen.	300	"
Lekeloor met 1 orang kaja.			620	"
Lewerauw en Oboesoer met 1 orang kaja.			700	"
Lewelauw met 1 orang kaja.			550	"
Nomaha " " " "			550	"
Poera-poera " " " "			450	"
Oeirata-timor en Oeirata-barat, ieder onder 1 orang kaja, te zamen.			1000	"
			4690	"

Dit zielen-aantal is genomen uit de opgaven der regenten en verdient dus niet veel vertrouwen; in 1859 gaven de regenten een totaal op van 7000 zielen en gelastte ik den schoolmeester gedurende zijn verblijf naauwkeurige inlichtingen omtrent de bevolking in te winnen; hij had dit echter verzuimd en zich alleen bepaald tot het aantal christenen en afstammelingen van Europeanen.

De laatste bestonden volgens hem uit 12 familiën of 245 zielen, te weten:

de familie Joostens.	18	zielen
id. Iander	6	"
id. Wondhuizen.	33	"

de familie Belder	9 zielen.
id. Roef	8 "
id. Van Delsen	2 "
id. Karbijn.	11 "
id. Lerk.	95 "
id. Speelman.	29 "
id. Konradi.	3 "
id. Visser.	1 "
id. Bakker	30 "
	te zamen <u>245</u> zielen.

Het aantal christenen bedroeg onder ultimo 1861:

lidmaten	4
gedoopten	961
ongedoopten.	<u>345</u>
	totaal <u>1310</u>

welke opgaaf enorm verschilt met die, welke ik in 1859 van den toenmaligen schoolmeester ontving. De noodige orders zijn hier en overal elders, waar schoolmeesters gevestigd zijn, gegeven tot het aanleggen van behoorlijke registers.

De 4 lidmaten dagteekenen nog van voor 1840 uit den tijd der zendelingen; sinds dien tijd is Kisser door geen geestelijke bezocht.

Het aantal schoolgaande kinderen bedroeg 106, maar de meester beklaagde zich zeer over de slechte opkomst der kinderen en de weinige medewerking, die hij ondervond; overigens was de uitslag van het schoolonderzoek, in vergelijk met dat van 1859, vrij voldoende, altijd in aanmerking nemende, dat de meester zonder toezigt werkt en geene of weinig medewerking bij de hoofden en ouders vindt; 33 kinderen lazen in den bijbel, 8 in de boekjes van Wester en de rest was aan het spellen.

Omtrent het schrijven deelde de meester mede, dat alleen de jongens zich daarop toedegden; bij de meisjes en hare ouders

bestond bepaalde onwil om dat te leeren. Het is mij niet mogen gelukken te ontdekken, wat van deze bewering waar is en waardoor die onwil zou ontstaan. Lezen en schrijven en een weinig zingen was bij het onderzoek de hoofdzak; aan andere vakken was weinig of niets gedaan.

De radja van Kisser, Johannes Bakker, heeft het opperbestuur over het geheele eiland; onder hem zijn 7 orang kaja werkzaam; het bestuur gaat, in afwijking der op de overige Z. W. eilanden bestaande gewoonte, van vader op zoon over; echter wordt bij eene nieuwe keuze steeds de bevolking gehoord.

Ofschoon aan den radja geen zelfbestuur gelaten is en hij in zijne verhouding tegenover het Nederlandsch Indisch gouvernement geheel op gelijken voet staat met de Ambonsche hoofden, ziet hij toch zich dikwijls verplicht gepleegde misdrijven zelf te onderzoeken en af te doen, omdat de bezoeken der reizende ambtenaren zoo zeldzaam zijn (1856, 1859 en 1862) en een langdurig uitstel in het onderzoek van gepleegde feiten tot wraakneming der beleedigde partijen zou leiden.

In zoodanig geval komen de orang kaja met den radja te zamen en wordt de zaak onderzocht en beslist volgens landsgebruik.

Zoo was in 1860 onder de heidensche bevolking van Poera-poera een moord gepleegd op den persoon van Raiporoe, die bij de bevolking als swanggi (toovenaar) bekend stond, omtrent welke soort van lieden het bijgeloof leert, dat zij door formulieren of andere middelen kunnen ziek maken en dooden, wien zij verkiezen.

De moordenaar, zekere Kailele van Poera-poera, was in volle confessie; volgens hem was door de booze practijken van den swanggi Raiporoe zijn eenige zoon gestorven; hij had dus wraak daarover genomen, te meer daar Raiporoe nog verscheidene andere booze daden bedreven had en reeds vele menschen in de negorij door zijne tooverkunsten leed had gedaan.

De hoofden onderzochten in 1860 de zaak en beslisten, dat volgens de lands instelling aan de nagelatene familie van den vermoorde door den moordenaar een stuk gewerkt goud zou uitgereikt worden. Dit was geschied en daarmede was de zaak in hun oog afgeloopen en de rust hersteld.

Ik meende in deze afdoening voor ditmaal te moeten berusten, eensdeels omdat Kisser zoo zelden door reizende ambtenaren bezocht wordt, anderdeels omdat het bijgeloof aan swanggi's op dit en de overige, ja zelfs op de Ambonsche eilanden diep in het volksbestaan is ingeworteld en ieder inlander het niet als misdrijf, maar veeler als weldaad beschouwt, hen af te maken.

In de hoop, dat door het verblijf van de *Telegraaf* te Amboina de gelegenheid zou bestaan om voortaan elk jaar deze eilanden te bezoeken, gaf ik daarvan aan de hoofden kennis, met verbod om voortaan in dergelijke misdrijven uitspraak te doen, en met last om na voorloopig onderzoek met de beslissing te wachten tot de komst van eenen ambtenaar. Ik deelde hun wijders mede, dat moord, al was het op een swanggi, door mij voortaan niet met geldboete, maar met verwijdering naar Amboina zou gestraft worden; onder opmerking, dat, wanneer iemand onder den naam van swanggi de bevolking tegen zich had ingenomen, het beter was aan den bezoekenden ambtenaar daarvan in tijds kennis te geven, ten einde hem door tijdelijke verwijdering naar een ander eiland aan de wraakneming te onttrekken, en hem tevens de gelegenheid te ontnemen tot uitoefening zijner booze practijken.

Daarna overgaande tot de benoeming van een' orang kaja over de negorij Poera-poera, bleek mij, dat de overlenene Estefanus Abraham, in 1852 door den ambtenaar Bosscher benoemd, wel kleine kinderen had nagelaten, doch dat die met de moeder, van Roma geboortig, naar dat eiland waren teruggekeerd. De stamhoofden der negorij vestigden hunne keus op Petrus

Abraham, jongeren broeder van den overledene, en daar deze mij voorkwam eenige geschiktheid te bezitten, werd hij bij besluit van 21 Maart no. 1 tot orang kaja van Poera-poera benoemd en hem daarvan acte verleend.

Vervolgens werd de nieuwe schoolmeester geïnstalleerd, met de noodige aanbevelingen aan hoofden en ouders om hem te ondersteunen in zijn werk voor school en kerk, en nadat nog het pensioen over 3 jaren aan Josef Roef en het traktement aan den aftredenden schoolmeester uitbetaald was, keerde ik naar boord terug. In den voor-avond kwamen de hoofden aan boord afscheid nemen, embarkeerde de meester en zijn gezin, en tegen middernacht van den 21sten Maart vertrokken wij naar Letti, waar de *Telegraaf* om half 2 uur op den middag van den 22sten voor de kerk van Serwaroe ten anker kwam.

Het eiland Letti doet zich uit zee vriendelijker voor dan Kisser, ofschoon het evenmin op boschrijkheid of groote vruchtbaarheid kan roemen. Eene heuvelenrei, waarvan de hoogste toppen mogelijk 800 à 900 voet hoog zijn, strekt zich uit van oost tot west en verliest zich met zachte golvingen in lagere heuvels, die zich naar alle zijden in vlak land oplossen. Het korte gras, dat, afgewisseld met eenzaam staande kolé-boomen, de bergruggen bedekt, levert goed voedsel voor talrijke kudden geiten, schapen en karbouwen; de valleijen en het vlakke land worden tot tuinen bewerkt, die dezelfde productie hebben als die op Kisser. Letti is sterker bevolkt dan Kisser en de bevolking is er lastiger, meer geneigd tot verzet tegen hare hoofden, en tot onderlinge twisten. Het bevat 6 hoofdnegorijen, waarvan Noewewang, Tombra, Toetekei en Batoemean op de noordkust, Leitoeton op de oostkust of in de straat tusschen Letti en Moa en Loehoelele op de zuidkust ligt; het geheele eiland is omringd door riffen, die op de zuidkust vooral ver in zee uitsteken. Het eiland is in twee gemeenten verdeeld, als:

a. de gemeente Serwaroe, waaronder sorteren:

Toetekei (met de christengemeente te Serwaroe)	
met.	1710 zielen.
Tombra met	1622 "
Noewewang met.	1025 "
b. de gemeente Serai onder Batoemean	
en Leitoeton met	1470 "
Loehoelele met	1585 "
	te zamen 7412 zielen.

Volgens opgave der schoolmeesters te Serai en Serwaroe be-
droeg het aantal christenen op ultimo 1861:

a. gemeente te Serai.	
lidmaten.	10 zielen.
gedoopten.	251 "
ongedoopten.	32 "
b. gemeente te Serwaroe.	
lidmaten.	18 "
gedoopten.	422 "
ongedoopten.	40 "
	te zamen 773 zielen.

Ook hier bestaat groot verschil met de opgave van 1859, toen het getal christenen als 400 opgegeven werd; doch in Maart 1860 werd Letti door den zendeling Teffer bezocht, die daar drie dagen vertoefde en velen, zelfs heidenen, doopte. De tegenwoordige opgave, waaraan door de meesters meer zorg besteed is, kan als vrij naauwkeurig beschouwd worden.

De vijf orang kaja van dit eiland zijn van elkander onafhankelijk, doch Toetekei voert eene zekere suprematie over Tombra en Noewewang, evenals Batoemean over Leitoeton en Loehoelele.

Het betuur gaat bij overlijden over op de zusters kinderen.

Ook hier is de veeteelt een voorname bron van bestaan voor de bevolking.

Het getal geiten, schapen en varkens op te geven is niet

doenlijk; het aantal karbouwen bedroeg in de negorij:

Toeteki	in 9 stallen	1000 stuks.
Tombra	" 6 "	600 "
Noewewang	" 5 "	500 "
Batoemean	" 5 "	500 "
Loehoelele	" 5 "	950 "
Totaal.		3550 stuks.

Hieromtrent verdient opmerking, dat iedere stal de karbouwen van eenen geheelen stam opneemt, zoodat, hoewel de beesten zelf particulier eigendom zijn, de kosten voor voeding, verzorging en stalling gezamenlijk gedragen wordt.

Het aantal paarden, dat in 1859 op Letti 150 bedroeg, is sterk verminderd; vele zijn geslagt om tot voeding te dienen en daarentegen weinige ingevoerd. Ook hier, evenals elders, is de aandacht der hoofden gevestigd op de belangrijke voordeelen, die de paarden-fokkerij voor hen zou kunnen opleveren.

De handel, door Letti gedreven, is onbeduidend; het eiland produceert eenige pikols was en een weinig kareet, kapas, enz. De Makassaren doen het gewoonlijk aan, als zij in Julij over Loeang van de Tenimber eilanden komen, en vervolgens naar Makasser vertrekken. De artikelen van ruilhandel zijn dezelfde als op Kisser.

Op de riffen vindt de bevolking overvloedig gelegenheid tot de vischvangst; zij gebruikt daartoe geene netten, maar steenen versperringen (sero batoe), waarachter de visch bij laag water gevangen wordt.

De tijdingen, hier ter reede ontvangen, luidden met betrekking tot Letti vrij gunstig. Sedert Maart 1860 was de rust op het eiland niet gestoord, de gezondheidstoestand goed, en alleen te Batoemean een misdrijf gepleegd. De kapitein van Toeteki, A. S. Taloeta, een man, die aan de bezoekende ambtenaren veel diensten bewezen heeft, lag echter zoo zwaar ziek, dat ik na hem bezocht te hebben aan zijn behoud twijfelde;

dit speet mij te meer, omdat mij van vele kanten werd medegedeeld, dat op het naburige eiland Moa in de vorige maand een oorlog was uitgebroken. Zekere Lucas Farihi zoude aan het hoofd zijner negorij Klis-timor in vollen vrede de negorij Klis-barat overvallen en afgebrand hebben, waarbij natuurlijk veel geroofd werd en 38 menschen omgekomen waren.

Ware de kapitein voornoemd gezond geweest, dan zou dit niet gebeurd zijn, daar hij grooten invloed ook op Moa uitoefent en soms gewapend tusschen beide gekomen is, wanneer twee partijen elkander wilden beoorloggen; ik miste thans in hem iemand, op wien ik vertrouwen kon, om mij naar Moa te vergezellen.

Tot het doen van voorloopig onderzoek zond ik nog denzelfden avond een bode naar al de hoofden van Moa, daaronder begrepen de oorlogvoerende partijen, met last den 24sten Maart 's morgens te Serwaroe aan boord te komen.

Ondertusschen werden de zaken van Letti behandeld.

In den morgen van den 23sten werden de schoolkinderen te Serwaroe geëxamineerd; van 65 leerlingen lazen er 25 in den bijbel, 20 in Wester en de overige spelden; de eerste gaven blijken het gelezene begrepen te hebben. Ook aan het schrijven, rekenen en de kaart van Palaestina was iets gedaan, en uit alles bleek mij, dat de meester zijn best gedaan had, ofschoon ook hij klaagde over laauwheid, traagheid en onverschilligheid der hoofden en ouders.

Daarna werd een paar, dat zich daartoe aangemeld had, door mij in den ondertrouw opgenomen, en vervolgens eene vergadering belegd der hoofden, waarin ik onder anderen mededeelde, dat op Letti waarschijnlijk binnen kort een steenkolen depôt zou worden opgericht; dat daartoe het best gelegen was de landingsplaats ter zijde der negorij Toeteki, dicht bij de gewone ankerplaats, en dat het gouvernement derhalve aldaar eene loods tot berging van steenkolen wenschte gebouwd te hebben.

In den beginne schenen de hoofden daarin niet veel behagen te vinden en vroegen zij mij onder anderen of de bedoeling was, dat werk te beschouwen als: „kerdja kompani” d. i. als heeren-dienst, aan al de negorijen gezamenlijk opgelegd, gelijk zulks geschiedt bij het onderhouden der kerken en scholen.

Onder mededeeling, dat zij voor dien arbeid betaald zouden worden, liet ik het aan hen over, om zulks gezamenlijk te doen, dan wel het aan ééne negorij op te dragen, die dan ook natuurlijk de geheele betaling zou ontvangen.

Na onderlinge beraadslaging bood de orang kaja moeda van Toetekei, die namens zijnen zieken oom de vergadering bijwoonde aan, om bedoelde loods door Toetekei te laten bouwen, het aan mij overlatende wat daarvoor de betaling zou zijn.

Bij nader onderzoek op het terrein zelf bleek mij echter, dat aldaar eene zeer goede loods stond, ter berging van kora-kora's, en vroeg mij de orang kaja of die loods bij de noodige reparatie en verlenging voldoende zou zijn. De breedte bedroeg 20 vt. en de lengte 40; ik stond derhalve toe, die loods tot steenkolen loods in te rigten, en gaf de noodige aanwijzingen tot het doen van verbeteringen.

Meer dan *f* 25 of *f* 30 zullen de onkosten hiervan niet bedragen.

's Morgens van den 24sten Maart begaf ik mij per sloep naar het een uur verwijderde Serai, om ook daar de school te onderzoeken, doch de uitslag was minder bevredigend dan te Serwaroe. De meester schoof de schuld op de hoofden en deze weder op den meester; van beide zijden werd een aantal, meest beuzelachtige klagten ingebracht, doch bij onderzoek bleek mij, dat de meester meer tegenwerking dan ondersteuning gevonden had.

De orang kaja van Batoemean en Loehoelele (Leitoeton staat onder den eerste) ontvingen daarover eene ernstige berisping; deze was reeds de derde of vierde schoolmeester, aan wien zij de schuld gaven, dat de school en kerk verwaarloosd werden;

het was mij nu gebleken, dat zij daarvan de schuld droegen en den meester tegenwerkten; dat door hunne handelwijze de plaatsing van een meester te Serai nutteloos werd, en het daaraan besteedde geld beter gebruikt kon worden; dat ik hen daarom de vraag voorlegde, of zij wilden, dat ik de noodige voorstellen deed tot intrekking van den meesterspost te Serai.

Maar daar hadden zij veel tegen. Zij zouden dan beschaamd gemaakt worden in de oogen der andere gemeenten, enz. Ik heb hun derhalve met den nieuwen meester eene soort van proeftijd gegeven, en hun stellig verklaard, dat wanneer bij een volgend bezoek de toestand niet verbeterd was, het voorstel zoude gedaan worden tot intrekking van dien post.

Na installatie van den nieuwen meester, werd in eene vergadering de zaak behandeld van den moord, gepleegd op Andries Panters van Batoemean, die, door zijne eigene stamgenooten beschuldigd een swanggi te zijn, door 4 door hem benadeelde personen vermoord was.

Deze zaak, gebeurd in Januarij 1861, was bereids door den orang kaja van Batoemean en zijne stamhoofden onderzocht en, daar de broeders van den vermoorde dreigden wraak te nemen op de moordenaren, werd de zaak beslist in dier voege, dat de misdadigers 11 stukken gewerkt goud zouden betalen aan de broeders en 1 stuk goud aan den schoolmeester (omdat de vermoorde tot de christen gemeente behoorde). De broeders namen daarmede genoegen, doch de meester weigerde het stuk goud te ontvangen, dat toen aan de kerk geschonken en later vernield werd voor een stuk madapollam, om er gordijnen voor de kerk van te maken.

Ik geloofde voor ditmaal in deze wijze van afdoening te mogen berusten, doch nam dezelfde maatregelen als op Kisser, om voortaan dergelijke wraaknemingen te voorkomen. Zulks zal echter alleen mogelijk zijn, wanneer deze eilanden *ieder jaar* bezocht worden.

Tegen twee ure in den namiddag keerde ik naar boord terug, onderweg vernemende, dat de hoofden van Moa bereids aangekomen waren, weshalve ik last gaf om tegen 5 uur aan boord te vergaderen.

Voor en alear tot het behandelde in die vergadering over te gaan, mogen de verklaringen der hoofden op Letti omtrent het voorgevallene op Moa hieronder volgen.

Daarbij moet niet uit het oog verloren worden:

a. dat de afzonderlijk afgenomen verklaringen dezer hoofden geheel eenstemmig waren;

b. dat de Lettinezen, ofschoon eene soort van suprematie over Moa uitoefenende, in deze zaak geheel onzijdig gebleven zijn;

c. dat hunne verklaringen geheel overeenstemmen met de rapporten der reizende ambtenaren in 1854 en 1859;

d. dat de hoofden van Letti na het voorgevallene op Moa derwaarts gegaan zijn, met oogmerk het gebeurde te onderzoeken en hunne bemiddeling aan te bieden, hetgeen door partijen echter niet aangenomen is, zoodat er geen reden bestaat om aan de waarheid hunner verklaringen te twijfelen.

In 1854 had de adsistent-resident Bosscher verwickelingen te onderzoeken tusschen de thans weder in oorlog zijnde negorijen. Klis-barat toch had in 1852 Klis-timor overvallen, aldaar menschen gedood en veel goud geroofd. Ten gevolge van het toen gehouden onderzoek werd de orang kaja van Klis-timor en Werwaroe, Lucas Farihi wegens wangedrag ontslagen en Willem Titi, neef van den orang kaja van Klis-barat, alsmede oorzaak van den oorlog, naar Amboina medegenomen. Vervolgens werd aan Klis-barat eene boete opgelegd ten voordeele van Klis-timor en daarmede de twist geëindigd. Een en ander is uitvoerig verhandeld in het besluit van genoemden ambtenaar dd. 10 Junij 1854 no. 40, welk besluit goedgekeurd en bekrachtigd is bij gouvernements besluit dd. 22 September 1854 no. 9.

Tot orang kaja van Klis-timor werd benoemd G. B. de Gelk, ter vervanging van den ontslagen Lukas Farihi; doch zoodra de adsistent-resident Bosscher Moa verlaten had, trad Lukas Farihi, ondersteund door zijnen grooten invloed op de bevolking, tegen den nieuw benoemden orang kaja op, ontnam hem zijne acte en zilveren rottingknop en bestuurde Klis-timor weder, alsof er niets voorgevallen was.

De overige hoofden van Moa zagen dit lijdelijk aan (zoowel aan den adsistent-resident Bosscher, als aan mij, in 1859 en nu weder, is gebleken, dat zij voor dien Lucas Farihi zeer bevreesd waren, zoodat zelfs hunne verklaringen niet te vertrouwen waren); de benoemde orang kaja de Gelk onderwierp zich evenzoo, doch stierf een paar jaar later, zoodat, toen ik in 1859 Moa bezocht, Lukas Farihi in het ongestoord bestuur over Klis-timor was.

Op Letti was mij in 1859 het overlijden van de Gelk medegedeeld en ik riep dus op Moa de stamhoofden van Klis-timor bijeen om tot eene nieuwe keus over te gaan. Zij verkozen eenstemmig Lukas Farihi, die daarbij tegenwoordig was en den zilveren rottingknop voerde. Ik nam hem dien toen af en had veel moeite om de stamhoofden te doen begrijpen, dat Lukas, eenmaal wegens wangedrag ontslagen, nimmer weder aan het bestuur mogt komen. Zij kozen daarna het zoontje van de Gelk tot orang kaja moeda en den persoon van Andries Barends tot gezaghebber over Klis-timor en Werwaroe, die dan ook hunne aanstelling ontvingen.

Te gelijk werden mij toenmaals eenige mededeelingen gedaan omtrent nieuwe knevelarijen van Lukas Farihi, die echter niet tot duidelijkheid konden gebragt worden.

Lukas Farihi ontving eene scherpe vermaning en de stamhoofden gelastte ik voortaan alleen hun wettig hoofd te gehoorzamen.

Na mijn vertrek in 1859 had echter weder hetzelfde plaats

als vroeger; Lukas Farihi maakte zich op nieuw meester van het bestuur, verdrong den gezaghebber, die als minder invloed hebbende zulks tijdelijk aanzag en zich geheel terug trok, terwijl hij den orang kaja moeda naar het fortje zond, om daar onder toezigt van den meester school te gaan.

Dus bleef de toestand tot den 6ⁿ Februarij 1862, toen Lukas Farihi aan het hoofd der bevolking van Klis-timor onverwachts de negorij Klis-barat overviel en, terwijl de mannen in de tuinen werkten, die negorij beroofde en in brand stak; 38 personen, deels vrouwen en kinderen, kwamen hierbij om.

De bevolking van Klis-barat was daarop naar Hiota op het noorder strand van Moa gevlugt en thans bezig daar eene nieuwe negorij te bouwen.

De verraderlijke handeling van Klis-timor was, volgens het algemeene gevoelen der hoofden van Letti, alleen toe te schrijven aan wraakneming op Klis-barat, wegens het voorgevallene in 1852 en wegens het ontslag van Lukas Farihi.

De hoofden van Letti gaven mij daarbij nog te kennen, dat de hoofden van Moa gedeeltelijk aan Lukas Farihi verwand, gedeeltelijk door hem omgekocht waren, door geschenken uit de geroofde goederen.

Voorzien van deze inlichtingen opende ik de vergadering 's middags om 5 uur aan boord ter reede van Serwaroe. Tegenwoordig waren behalve de hoofden van Letti:

de orang kaja van Patti,	} Moa.
„ „ „ Werwillen en Bobo,	
„ „ „ Kaiwatoe,	
„ „ „ Rokseli,	
„ gezaghebber van Klis-timor en Werwaroe,	

Afwezig waren:

de orang kaja van Toerwewe, die zich op Lakor bevond;
de gezagvoerder van Klis-barat, die naar het noorder strand gevlugt was, en

Lukas Farihi, die mede opgeroepen was, om gehoord te worden, maar zich wegens ziekte verontschuldigde.

Al spoedig moest ik na het openen der vergadering bespeuren, dat de hoofden van Moa weinig genegen waren, mij de noodige mededeelingen en inlichtingen tot beëindiging dezer zaak te geven.

Andries Barends, de gezaghebber van Klis-timor en Werwaroe, die dus het meeste belang bij de zaak had, beweerde van de geheele zaak niets te weten en eerst na het verbranden der negorij daarvan gehoord te hebben; de redenen wist hij mij niet te zeggen.

Daar dit voorgeven blijkbaar onwaar was, gaf ik hem te kennen, dat hij tot nader order als arrestant aan boord zou blijven, ten einde zijne antwoorden beter te overwegen.

Dit werkte eenigzins op de andere hoofden. De orang kaja van Patti deed mij nu het volgende verhaal:

In Januarij jl. wilde Klis-barat een porkafeest (heidensche plegtigheid) geven en noodigde Klis-timor ter bijwoning; eerst weigerden de laatsten te komen, maar zich daarna bedacht hebbende, gingen zij met de noodige geschenken, bestaande uit 1 karbouw, 1 varken, 1 geit, 4 kippen en 1 pot koolwater, naar Klis-barat om aan het feest deel te nemen.

Bij aankomst te Klis-barat werd de bevolking van Klis-timor weggejaagd door de oudsten van Klis-barat, onder voorwendsel, dat beide negorijen lang geleden onder één hoofd vereenigd waren en dus Klis-timor zich eerst aan Klis-barat onderwerpen moest, vóór en aler zij aan het porkafeest konden deelnemen. Dewijl Klis-timor daaraan geen gevolg wilde geven, legde Klis-barat sassi (beslag) op al de doesons van Klis-timor en ter zelfder tijd gaf Lelai, stamhoofd van Klis-barat, aan Mekdeli, stamhoofd van Klis-timor, kennis, dat de bevolking van Klis-barat eerlang weder de negorij Klis-timor zoude verbranden.

Om dit te voorkomen legden 200 gewapende mannen van Klis-timor zich in den nacht van den 5^a of op den 6^a Februarij in de nabijheid der negorij Klis-barat in hinderlaag en toen den volgenden morgen de mannen van Klis-barat naar de tuinen vertrokken waren, overvielen zij de negorij, waar nog alleen vrouwen en kinderen en ouden gebleven waren, beroofden die plaats en staken haar eindelijk in brand, ten gevolge waarvan 38 menschen, meestal door de vlammen, omkwamen.

De bevolking van Klis-barat was toen gevlugt naar Hiota op het noorder strand.

De verklaringen der overige hoofden van Moa kwamen nagenoeg op hetzelfde neder; op mijne bepaalde afvraag werd de verzekering gegeven, dat de twist geheel alleen tusschen beide negorijen gevoerd was en geene andere daarin gemengd waren.

Bovenstaande verklaring droeg alle kenmerken van partijdigheid ten gunste van Klis-timor. De naam van Lukas Farihi was daarin niet genoemd, ofschoon vroegere bezoek-reizen hem bekend gemaakt hadden als een rusteloos, gevaarlijk mensch, en de hoofden, schoolmeesters en vele anderen op Letti mij de verzekering gegeven hadden, dat de aanval op Klis-barat op zijnen last geschied was.

Zijne weigerachtigheid om aan mijne oproeping te voldoen en de afwezigheid der hoofden van Klis-barat maakten het mij noodzakelijk, zelf naar Moa te gaan om daar het onderzoek te vervolgen.

Ik hield dus den gezaghebber van Klis-timor in arrest aan boord, en zond de overige hoofden van Moa dienzelfden avond terug; aan den orang kaja van Patti droeg ik op nog denzelfden nacht de stamhoofden van Klis-timor, en onder deze ook Lukas Farihi naar het fort de Haan op Moa op te roepen, terwijl de ouderling der gemeente te Moa den last ontving om de hoofden van Klis-barat in het fort te vereenigen.

Onbekendheid met het vaarwater en vrees voor gevaren op

de zuidkust waren bij de vroegere bezoeken met zeilschepen de redenen, waarom de bezoekende ambtenaar per sloep het eiland Moa moest bereiken, terwijl het zeilschip ter reede Serwaroe geankerd bleef.

Thans de reis met een stoomschip doende, was het mij mogelijk te beproeven voor het fortje te Moa te ankeren, en ik deelde derhalve de hoofden mede, dat ik 's anderen daags 's morgens per *Telegraaf* naar Moa zou gaan.

's Avonds van den zieken kapitein Taloeta afscheid nemende, vroeg hij mij, welke maatregelen ik zou nemen, wanneer Lukas Farihi, die in het binnenland van Moa te Werwaroe verblijf hield, weigerachtig bleef in de vergadering in het fort op te komen. Mijn antwoord was, dat ik dit niet kon veronderstellen, maar ingeval zulks gebeuren mogt, ik hem zelf wilde gaan gevangen nemen; te gelijk vroeg ik hem of in dit laatste geval op de trouw der Lettinezen te rekenen was; hij gaf mij daarvan de volle verzekering en de uitkomst bevestigde de waarheid zijner woorden.

De hoofden van Tombra, Noewewan en Batoemean (Letti) ontvingen dus last mij met een 400tal gewapende volgelingen op het strand naast het fort op Moa af te wachten, doch tevens te zorgen, dat hunne onderhoorigen geen baldadigheden bedreven.

Ik achtte dezen maatregel noodzakelijk, omdat op de trouw der Moanezen niet te rekenen viel, en ik Moa niet kon, noch mogt verlaten, voordat deze zaak beëindigd en 's gouvernements gezag, dat door Lukas Farihi en Klis-timor miskend werd, hersteld was.

Dingsdag morgen den 25^{en} Maart verliet de *Telegraaf* om 6 uur de reede van Serwaroe en was twee uur later voor het fortje de Haan op Moa's zuidkust; terwijl de kapitein bezig was ankergrond op te zoeken, begaf ik mij met de sloep aan wal, waar ik door de hoofden, den schoolmeester en de schoolkinderen ontvangen werd; mijne boden naar Klis-timor en Klis-

barat waren nog niet teruggekeerd en ik begon dus met het schoolonderzoek in de kerk.

Van de 61 kinderen waren er 24, die konden lezen; schrijven en zingen was vrij goed, overigens bestonden ook hier dezelfde klagten over onverschilligheid en tegenwerking der hoofden, die echter niet altijd onvoorwaardelijk kunnen aangenomen worden; ook voor Moa had ik een nieuwen schoolmeester medegebragt, die bij deze gelegenheid geïnstalleerd werd.

In den namiddag kwam de orang kaja van Patti van zijne zending terug, medebrengeude den gezaghebber van Klis-barat, Salomon Adrianus, benevens de stamhoofden dier negorij, To-bornoem, Moroskei en Rauroetoe.

Uit de verklaringen, die ik nog denzelfden dag van deze menschen in tegenwoordigheid van den gezaghebber van Klis-timor aan boord afnam, bleek mij duidelijk, dat zij nog onder den invloed van vrees stonden en met hunne klagten niet durfden voor den dag komen; hoogst waarschijnlijk waren zij voor wraakneming bevreesd, wanneer ik vertrokken zou zijn. Die verklaringen kwamen hierop neder.

Klis-barat wilde een porkafeest geven en inviteerde Klis-timor daarbij, welke uitnoodiging aanvankelijk niet werd aangenomen. Doch, toen het porkafeest afgeloopen was, kwamen die van Klis-timor om mede feest te vieren, maar keerden terug, omdat het te laat was; daarin, zoowel als in het in 1852 gebeurde, had Klis-timor rede tot den aanval gezien.

Den 6den Februarij jl. was, terwijl de werkbare mannen de negorij Klis-barat verlaten hadden om naar de tuinen te gaan, de negorij door die van Klis-timor overvallen en geheel afgebrand, waarbij 38 personen omgekomen waren. Zij hadden nog 80 stukken goud en op de volgende dagen ruim 100 karbouwen geroofd. De bevolking van Klis-barat was daarna naar het noorder strand gevlugt en thans bezig op zekere plaats Hiota eene nieuwe negorij te bouwen.

Tegenover deze verklaring werd gehoord de gevangen gehouden gezaghebber van Klis-timor, Andries Barend, die nu in substantie het volgende mededeelde:

Nadat hij in 1859 tot gezaghebber benoemd was, werd hij, na mijn vertrek van Moa, door Lukas Farihi gedwongen om den zilveren knop aan hem weder af te staan; Lukas was een Marna van onvermengd bloed, daarom had hij zooveel invloed op Moa en vooral op Klis-timor, zoodat de stamhoofden hem onvoorwaardelijk gehoorzaamden.

Hij, Andries Barend, had nog een paar maal te vergeefs getracht het gezag uit te oefenen, maar zich toen terug getrokken naar de negorij Werwaroe en het bestuur aan Lukas Farihi overgelaten, die daarmee was voortgegaan, alsof hij nimmer ontslagen was.

Van het voorgevallene op den 6den Februarij was hij onkundig; hij had dat eerst gehoord, toen het afgelopen was, en daarbij vernomen, dat het eene wraakneming was voor het gebeurde in 1852. Hij wist mij thans te vertellen, dat Lukas Farihi de meeste hoofden van Moa door geschenken uit de geroofde goederen overgehaald had, om bij de komst van den reizenden ambtenaar de zaak te verbloemen en althans zijnen naam niet te noemen.

Den volgenden morgen vroeg kwam de ouderling der gemeente, die naar Klis-timor gezonden was om Lukas Farihi en de stamhoofden op te roepen, terug met de drie voornaamste hoofden, genaamd: Mekdeli, Tobike en Dolsa; Lukas Farihi was weigerachtig gebleven om aan mijne tweede oproeping te voldoen.

Tegen 10 uur belegde ik aan boord weder vergadering, waarin nu tegenwoordig waren, behalve de drie mēegenomen hoofden van Letti:

de regent en hoofden van Klis-barat,

de regent en hoofden van Klis-timor met uitzondering van Lukas Farihi.

de regent van Patti.

„ „ Rokseli.

„ „ Werwillen.

„ „ Kaiwatoe.

en die van Toerwewe, die juist van Lakor teruggekeerd was.

In deze vergadering gaf Mekdeli, het oudste stamhoofd van Klis-timor, de redenen op, waarom zijne negorij Klis-barat overvallen had, die nagenoeg op hetzelfde nederkwamen, als bereids door den regent van Patti was opgegeven. Klis-barat had hen beleedigd en bedreigd, en om dus te voorkomen, dat zij aangevallen werden, waren zij zelf aanvallers geworden.

Hij erkende, dat daarbij 38 menschen omgekomen en ongeveer 80 stukken goud en 100 karbouwen geroofd waren.

Gevraagd, wie regent van Klis-timor en Werwaroe was, gaf hij ten antwoord: „als de compagnie hier is, dan is het Andries Barend, doch als wij alleen zijn Lukas Farihi.”

Gevraagd: of hij dan niet wist, dat Lukas Farihi door het gouvernement ontslagen was?”

Antwoord: jawel, maar Lukas is als Marna ons hoofd gebleven, dat wij gehoorzaamheid schuldig zijn.

Gevraagd: waarom zij den gezaghebber Andries Barend niet erkennen, die op hun eigen keus in 1859 met het bestuur belast is?

Antwoord: omdat hij in Werwaroe woont, ver van Klis-timor, en zich niet met hen bemoeit.

Op dit antwoord, aan Andries Barend voorgehouden, zeide deze, dat hij zich eerst naar Werwaroe begeven had, toen hem alle gezag door Lukas Farihi ontnomen was en dat buitendien Werwaroe slechts een paar uur van Klis-timor verwijderd was en beide negorijen altijd onder een hoofd gestaan hadden.

Gevraagd, op wiens last de aanval op Klis-barat gedaan was, antwoordde Mekdeli op last van Lukas Farihi, om-

dat zij bedreigd werden en een vijandelijken overval wilden voorkomen.

Gevraagd: of Lukas Farihi in persoon den aanval bijgewoond had?

Antwoord: neen, hij was te Werwaroe gebleven.

Nadat eenige oogenblikken beraadslaagd was over de schade, aan de bevolking van Klis-barat berokkend, werd die door de hoofden begroot op 50 stukken gewerkt goud met inbegrip der boete, volgens landsgebruik voor de gedooide personen verschuldigd.

Ik maakte alsnu aan de vergadering bekend, dat uit het gehouden onderzoek ten duidelijkste bleek:

1°. dat Lukas Farihi, ontslagen orang kaja van Klis-timor, een voor de rust op Moa zeer gevaarlijk mensch was; dat hij zich gedurende verscheidene jaren wederregtelijk het gezag aangematigd en van zijnen invloed als Marna misbruik gemaakt had; dat hij nog onlangs last had gegeven *tot* en dus oorzaak was geweest *van* moord, roof en brandstichting; en dat zijne weigering om aan mijne herhaalde oproeping te voldoen en zich over zijne handelingen te verantwoorden, hem in feitelijk verzet tegen het gouvernement stelde;

2°. dat de negorij Klis-timor zich had schuldig gemaakt aan voornoemde misdaden op de negorij Klis-barat, zonder dat daartoe van die zijde aanleiding gegeven was; dat daarbij omgekomen waren 38 menschen en geroofd 80 stukken goud en 100 karbouwen, terwijl de veroorzaakte schade op 50 stukken goud getaxeerd werd.

3°. dat ook de stamhoofden van Klis-timor straf verdienden, zoowel omdat zij Lukas Farihi niettegenstaande zijn ontslag als hun regent waren blijven beschouwen, als, omdat zij op zijnen last zonder voldoende redenen de negorij Klis-barat overvallen hadden, waardoor zij den eed van verzoening verbroken hadden, in 1854 in handen van den adsistent-resident Bosscher afgelegd.

4°. dat de overige hoofden van Moa in het gehouden onderzoek, hetzij uit vrees voor Lukas Farihi, hetzij wegens ontvangen geschenken, getoond hadden weinig vertrouwen te verdienen.

Na eenigen tijd van beraad maakte ik de hoofden bekend met mijne beslissing, zooals die staat omschreven in mijn besluit ter zake, houdende in substantie:

1° verwijdering van Lukas Farihi naar Amboina als gevaarlijk voor de rust op Moa en schuldig aan verzet tegen het gouvernement;

2° herstelling in het gezag over Klis-timor en Werwaroe van den gezaghebber Andries Barend;

3° oplegging aan Klis-timor eener boete van 50 stukken gewerkt goud ter vergoeding aan Klis-barat voor de veroorzaakte schade, onverminderd de teruggave van de geroofde goederen;

4° ernstige berisping der stamhoofden van Klis-timor en der overige hoofden van Moa.

Aan Mekdeli, stamhoofd van Klis-timor, werd gelast naar zijne negorij terug te keeren en te zorgen, dat den volgenden morgen de geroofde goederen en de opgelegde boete overgegeven werden.

De beide andere stamhoofden hield ik als gijzelaars aan boord, tot zijne terugkomst; doch voor zijn vertrek had de verzoening tusschen de twistende partijen plaats, waarbij zij met volle onderwerping aan mijne uitspraak hun berouw betuigden over het voorgevallene en plegtig beloofden voortaan in vrede te zullen leven en 'sgouvernements bevelen in alles te zullen opvolgen.

Ten einde alsnu Lukas Farihi in handen te krijgen, gelastte ik een gedeelte der Moasche hoofden aan wal te gaan om hem te halen; de overige regenten van Moa bleven in arrest aan boord, met verzekering, dat indien Lukas Farihi den volgenden morgen om 8 uur niet aan boord was, ik met de gevangene regenten onder stoom zou gaan of andere maatregelen zou nemen.

Dewijl de waardigheid van het gouvernement gebiedend vorderde, dat Lukas Farihi gestraft en opgepakt werd, nam ik maatregelen, om ingeval de laatste zending mogt mislukken, zelf naar Werwaroe te gaan. Het mij vergezellende detachement van 1 sergeant en 12 soldaten achtte ik voor een togt naar eene sterk bevolkte negorij in het binnenland, waar verzet denkbaar was, niet voldoende en verzocht dus den gezagvoerder van de *Telegraaf* Huijsman om eene versterking van 12 matrozen.

Met 24 geweren en de hulptroepen dacht ik in staat te zijn mijn doel te bereiken; de noodige voorbereidselen werden 's avonds tot den togt gemaakt.

Den volgenden morgen vroeg kwamen de gezonden hoofden terug met de tijding, dat Lukas Farihi de kampong Werwaroe verlaten had en niet te vinden was. Er bleef mij dus niets over dan te debarkeren en persoonlijk te trachten hem gevangen te nemen.

Om 8 uur waren de 24 manschappen gedebarkeerd; de gezagvoerder Huijsman had zich aangesloten om den togt mede te doen. De hulptroepen van Tombra maakten de voorhoede uit, daarop volgden de 24 manschappen, en de achterhoede werd gevormd door het volk van Noewewang en Batoemean, te zamen p. m. 400 mannen. In goede orde trokken wij door de negorijen Patti en Werwillen en kwamen weldra aan een vlak, open, weinig begroeid terrein; de weg was uiterst vermoeijend door de scherpe koraallagen, waaruit de bodem bestaat; om 10 uur werd de kampong Werwaroe bereikt, goed versterkt en omringd met koraalmuren, maar ze was geheel verlaten. Op een plein in het midden der huizen werd halt gemaakt, en toen na gedaan onderzoek bleek, dat alle huizen verlaten waren, zond ik de hulptroepen in den omfrok rond om die te onderzoeken met last om niemand eenig leed te doen of te berooven, en alleen Lukas Farihi op te vatten.

Tegen elf uur kwamen de hoofden van Batoemean en Tombra terug, den persoon van Lukas Farihi medebrengende, die zij gevonden hadden in eene soort van koraal-grot, op een kleinen afstand van de negorij, waar hij zich verborgen had.

Nadat aldus het doel van den togt bereikt was, werd onmiddelijk de terugtogt in dezelfde orde aangevangen, terwijl de gevangene, die voorwendde ziek te zijn, in een stoel tusschen de manschappen door eenige mannen der hulptroepen gedragen werd. Om 1 uur 's middags bereikten wij zeer vermoeid het strand en embarkeerden, nadat ik de passen van een paar vaartuigen van Timor Delly geviseerd en verder eenige zaken van minder aanbelang geregeld had.

Al de hoofden van Letti en Moa waren nu weder aan boord; aan die van Letti gaf ik als belooning voor de bewezene diensten ieder een stuk chits ten geschenke, benevens eenige flesschen arak en tabak voor hun volk, dat den togt had medegemaakt; die van Moa ontvingen met eene ernstige vermaning verlof om naar wäl terug te keeren; de stamhoofden van Klis-timor gaven mij de belofte voortaan Andries Barend alleen te zullen gehoorzamen als hun wettig hoofd. Klis-barat verzocht en kreeg vergunning de nieuwe negorij te bouwen aan het nooder strand te Hiotta, en nadat de opgelegde boete aan Klis-barat betaald was, namen al de hoofden afscheid. Het anker werd geligt, de retournerende schoolmeester kwam met zijne familie aan boord en 's avonds om zeven uren lagen wij weder ter reede van Serwaroe.

Het eiland Moa is grooter dan Kisser of Letti. Het bestaat uit groote vlakten, die echter weinig vruchtbaar en met eidelooze koraalbanken doorsneden zijn. Op de oostkust verheft zich een vrij hooge, op zich zelf staande piek, de Karbouw genaamd, soms wel op 3000 voet geschat, — volgens de inlanders een uitgebrande vulkaan. Op de noord-westkust verheft zich het mede op zich zelf staande Kanor-gebergte, waarvan de hoogste top mogelijk 1500 voeten zal bedragen.

Deze gebergten zijn zeer vruchtbaar en met digte bosschen bedekt, die veel en goed timmerhout opleveren. De vlakten, die zich tusschen de beide bergen van het noorder- tot het zuiderstrand uitstrekken, zijn met kleine boschjes kreupelhout en gras begroeid; groote kudden vee vinden daar genoegzaam voedsel. Op mijn weg naar Werwaroe trof ik vele zoogenaamde kosaubi-boomen aan, vol vruchten.

De bevolking woont op de zuidkust in de negorijen:

Patti met 120 zielen.

Rokseli. " 200 "

Werwillen en Boba " 480 "

Deze drie negorijen zijn naast elkander achter het fortje de Haan gelegen, en bezitten eene zeer goedge kerk; de meester woont in het fort, waar vroeger de zendeling woonde.

Werwaroe in het binnenland telt 400 zielen.

Klis-timor op den zuid-oosthoek bij de

straat van Lakor. " 1250 "

Klis-barat thans op de noordkust " 1100 "

Toerwewe op de westkust aan de straat

van Letti. " 100 "

Kaewatoe op de noordkust " 550 "

Totaal 3400 zielen.

Daaronder zijn slechts 335 christenen, waarvan het grootste deel nog niet gedoopt is.

De bevolking is minder strijdlustig dan die van Letti en wanneer hunne wraakzucht niet opgewekt wordt, goedhartig en gemakkelijk te besturen.

De hoofden staan eenigzins onder den invloed van de Letti-nezen, hebben weinig ontwikkeling en zijn van den gewonen inlander bijna niet te onderscheiden. Zij zijn onafhankelijk van elkander. Het bestuur gaat bij overlijden op de zusterskinderen over.

De bevolking leeft van dezelfde veldproducten als op Letti

en Kisser, doch heeft meer sago en vangt veel visch en schelpdieren op de riffen.

De veeteelt is er zeer uitgebreid; varkens, geiten en schapen zijn er in menigte; het aantal karbouwen wordt op 3500 begroot, waarvan de meeste het eigendom zijn van Klis-barat, Patti, Rokseli en Werwillen.

Wilde of mogelijk verwilderde varkens, die men op Letti en Kisser niet aantreft, vindt men op Moa in menigte en verwoesten menigmaal de aanplantingen der inlanders, waarom die alle met opeengestapelde koraal-muren omringd zijn.

De handel is weinig belangrijk; de uitvoer bestaat uit was, kareet, houtwerken en vee.

Ter reede van Serwaroe ontving ik de tijding van het overlijden van het verdienstelijke hoofd A. S. Taloeta van Toetekei.

Daar hij eerst in den morgen van dien dag overleden was, hield de geheele bevolking zich bezig met zich voor te bereiden tot de begrafenis en de daarbij behorende feesten, zoodat ik het minder wenschelijk achtte, thans reeds tot de benoeming van een nieuw hoofd over te gaan. Ik mogt zulks te eer doen, omdat de orang kaja moeda, neef van den overledene, gedurende de zes laatste maanden tot tevredenheid van alle partijen het bestuur gevoerd had en hij als echte marna, veel invloed op de bevolking heeft. Zijne benoeming tot regent werd dus tot eene volgende bezoekreis uitgesteld, terwijl onderwijl de stamhoofden beloofd hebben, hem in zijn bestuur te zullen ondersteunen.

Aan de weduwe werden nog een paar stukken wit madapolam geschonken, en nadat de meesters van Serwaroe en Serai met hunne familie geëmbarkeerd waren, stevenden wij 's nachts om 3 uur van Letti naar Roma, waar wij in den morgen van den 28^u om 8 uur in de Roema-koeda-baai ten anker kwamen.

De groep der Roma eilanden is zeer weinig bekend; het zijn steil uit zee reizende, meestal zeer vruchtbare, vrij groote,

hooge, bergachtige eilanden, omringd van diepe en veilige vaarwaters.

Het hoofd-eiland Roma is het eenige bewoonde. Men vindt daar op de zuidkust de hoofd-negorij Djeroesoe met 703 zielen

Orwakeka " 206 "

Noewaroe " 377 "

Laoeroewoni 124 "

en op de westkust Hila met 21 "

Te zamen 1431 zielen

De bevolking is in 1855 door de pokken tot op de helft uitgestorven.

De christenen wonen te Djeroesoe, waar ook de meester gevestigd is en een vrij goede kerk staat; hun aantal is 122, te weten:

lidmaten 1.

gedoopten 79.

ongedoopten 42.

De geheele bevolking wordt door ééuen orang kaja bestuurd, die te Djeroesoe verblijf houdt; de andere negorijen staan onder orang toea's.

De ankerplaatsen zijn onder Noesa-metang, in de Roema-koeda-baai en voor de kampong Hila.

Het eiland Roma levert sandelhout, kamoening, ebbenhout, was, karet, enz. Het is zeer belangrijk en vruchtbaar, vooral in de omstreken der Roema-koeda-baai, waar een riviertje zich in zee stort; de orang kaja was onlangs op Timor-Delli geweest en had van daar koffij, aardappelen en uijen overgebracht, die aanvankelijk op Roma goed slaagden.

Karbouwen, geiten, schapen, tamme en wilde varkens vindt men er in overvloed, en de bosschen zijn rijk aan gevogelte.

Op de noordkust zijn warme bronnen.

Ten zuiden van Roma ligt het kleine, boschrijke eiland Noesa-metang (Maleisch *pelo itam*), aldus genaamd naar het

daar voorkomende ebbenhout; het is, evenals de volgende eilanden, onbewoond.

Om de oost van Roma liggen:

Noesa-kital, hoog en boschrijk; het levert sandelhout en was;

Telleng, eene kleine, kale rots;

Noesa-potapota, eene kale rots;

Noesa-laut, klein en digt begroeid;

Manpora, groot, hoog en boschrijk; het levert sandelhout; ebbenhout, kamoening, was, karet en tripang; men vindt er putten en bronnen van goed drinkwater, door de Makassaren gegraven;

Djoha, waar volgens inlanders guano moet aanwezig zijn.

Noordwest van Roma ligt Noesa-djata, dat kamoening, karet, was en ebbenhout oplevert; het is mede vrij groot hoog en boschrijk.

Niettegenstaande de vruchtbaarheid dezer eilanden is de handel er onbeduidend, omdat de inboorlingen door vreemde handelaars weinig vertrouwd worden; slechts een paar goed bekende Makassaren komen er jaarlijks handelen.

Al spoedig na onze aankomst kwam de orang kaja met den meester ons verwelkomen. Dewijl de ankerplaats ruim een uur van Djeroesoe verwijderd was, liet ik mij in de sloep zittende door de kora-kora boegseren en informeerde mij onder weg naar den toestand der bevolking, die als gunstig opgegeven werd. Misdrijven waren niet gepleegd, en de bevolking was van ziekten of misgewas verschoond gebleven.

Ik begon mijne bezigheden met een bezoek in de school, om tevens den nieuwen meester te installeren; doch vond hier de toestand veel treuriger dan ergens elders.

In het geheel konden slechts 9 kinderen lezen; aan schrijven en rekenen was niets gedaan, en op mijne vraag aan den meester wat hiervan de oorzaak was, gaf hij te kennen, dat de kinderen weg liepen, als hij ze dat wilde leeren. De orang-

kaja zeide, dat de meester alle dagen ging visschen in plaats van in de school te blijven; en dat hij nog onlangs gedurende eenige maanden naar Delly gegaan was.

De meester erkende dit, doch gaf voor reden op, dat hij met een handelaar van Delly derwaarts gegaan was om een brief naar Ambon op de post te doen. Op mijne vraag, waarom hij dien brief niet aan den handelaar medegegeven had, zeide hij den orang kaja niet te vertrouwen en bevreesd te zijn, dat deze zijn brief zou achter houden. Hij beklagde zich bitter over tegenwerking enz. en, evenals elders, moest ik ook hier weder den orang kaja waarschuwen, dat, indien dezelfde klagten op eene volgende bezoekreis bleven bestaan, de school te Djeroesoe zou gesloten worden. Hij beloofde dan ook den nieuwen meester te zullen ondersteunen, maar het is te verwachten, dat het wel bij die belofte zal blijven, tenzij de tegenwoordige meester beter slag heeft met de inlanders om te gaan en zijne betrekking met ijver waarneemt; voorbeelden toch zijn er, dat schoolmeesters soms door de bevolking dezer eilanden zeer bemind geweest zijn.

Na het schoolonderzoek belegde ik eene vergadering in de baileo van den regent, waar de verdere oudsten mede tegenwoordig waren. Nadat eenige geringere bezigheden, zooals het aanstellen van een maandelijkschen marinjo voor de school, enz. afgehandeld waren, deelde ik hun mede op de andere eilanden vernomen te hebben, dat zekere Makassaarsche handelaar, die in Januarij 1860 op Roma schipbreuk geleden had, van zijne goederen beroofd was.

De orang kaja en oudsten spraken dit bepaald tegen; zij hadden dien handelaar, Batawe genaamd, integendeel geadsisteerd en daarvoor van hem eenige pikols door het zeewater bedorven rijst gekregen.

Bij gemis van eenig tegenbewijs, moest ik deze zaak laten rusten, doch maakte hen opmerkzaam, dat zij hunne eigene

belangen benadeelden, wanneer de handelaren bij hen geene bescherming vonden; dat hun orang kaja, wanneer hij zulke verkeerdheden toeliet, strafbaar was, dewijl hem bij zijne benoeming de plicht was opgelegd schipbreukelingen te beschermen, en dat ik daarom zoowel in het belang der rust en veiligheid als in hun eigen belang de belofte van hen vorderde, voortaan alle handelaren zonder onderscheid welwillend te behandelen, te beschermen, en schipbreukelingen alle mogelijk hulp te verleen.

Zij verklaarden zich daartoe gaarne bereid, en de orang kaja verzocht mij, dat vooraf de toean tanah mogt geroepen worden ten einde die belofte mede afteleggen. Hij werd geroepen en zij beloofden toen onder eede voortaan de handelaren te beschermen en schipbreukelingen te helpen. De orang kaja voegde nog daarbij, dat, wanneer die belofte door hem geschonden werd, hij verdiende naar Amboina verwijderd te worden.

Het overige gedeelte van den dag werd besteed met het bezigtigen der negorij en een kort verblijf ten huize van den regent. Om 6 uur 's avonds verliet ik met den terugkeerenden meester en de mij vergezellende hoofden Djeroesoe en begaf mij per kora-kora naar boord.

Daar vernam ik, dat Lukas Farihi, die, hoewel arrestant, zich vrij aan boord bewoog, over boord gesprongen was, om zich met zwemmen naar den wal te redden, doch dat hij door een paar matrozen opgevischt en weder binnen boord gebracht was. Ik gaf dus bevel hem tot onze komst te Amboina in de boeijen te slaan; en daar de verminderde voorraad steenkolen geen bezoek van meer eilanden toeliet, stoomden wij tegen 8 uren 's avonds langs Djeroesoe dicht langs de kust en tusschen Roma en Noesakital door om de noord, koers stellende naar de Schildpad-eilanden, die wij den volgenden dag echter niet in het zicht kregen, daar wij meer oostelijke strooming hadden dan op gerekend was. Wij stoomden dus voort en arriveerden in den morgen van den 30sten Maart te Amboina.

NAMEN DER GEWESTELIJKE
EUROPESCHE GEZAGHEBBERS, ENZ.

OP

JAVA EN MADURA,

DOOR

J. HAGEMAN Jcz. (*)

Bantam.

Engelsche opperhoofden van den handel.

1646. Aaron Beeka, gezegd generaal.
1679. Parcker, " opperhoofd.
1682. John Fisher, " hoofdman.

In 1682 verlieten de Engelschen de factorij Bantam.

Nederlandsche opperhoofden.

1808. Nov. J. W. Moorrees, prefect, gewond en gevlugt.
1809. J. van den Boogaardt, overleden 1809.
1810. C. C. Prediger, " 1810.
-

(*) De hier medegedeelde lijsten van namen strekken gedeeltelijk ten
vervolge op, gedeeltelijk ter verbetering van soortgelijke lijsten, voorko-
mende in het VIde, VIIde en IXde deel van dit tijdschrift, bladz. 488,
260 en 75, vlgd., alsmede in de bijdragen tot de taal- land- en volken-
kunde van Ned. Indie, nieuwe volgrees, 3de deel, bladz. 117 vlgd.

Batavia.

Ommelanden.

1678—1685.	Onder twee drossaards of landdrosten.	
1689—1701.	H. de Bollan,	drossaart.
1745.	Theodorus van Suchtelen,	"
1746—1750.	Gotlieb Johan Adolph von Trabe,	"
1803.	J. van Alten,	"
1804.	J. G. Helmke,	landdrost.
1811.	A. M. T. de Salis,	drost.

Stad.

1638—1641.	Joan Maetsuijker,	bailliuw.
1642.	Simon van Alphen,	"
1677.	Vincent van Mook,	"
1689.	Dispontijn,	"
1811.	Verster,	drost.
1804.	Johan Hendrik Hilligert,	hoofdschout.
1837.	M. H. Halewijn, tot Mei 1839,	resident.

Kommissarissen tot en over de zaken van den inlander in
de binnenlanden (Preanger, Bogor, Krawang).

1710.	Hendrik van der Horst.
1744.	Pieter d'Espar.
1753—4.	Nicolaas Hartingh.
1763.	Arnoldus Adrianus van Tets.
1808. Jan.	Pieter Engelhard, (op nieuw), tot Nov.
1808. Nov.	G. W. C. van Motman.

Bataviasche binnenlanden.

1807 tot 1 Jan. 1808.	Ph. Herb. v. Lawick van Pabst, landdrost over de Bataviasche Preangerlanden.
1808. 1 Jan. — Nov.	Pieter Engelhard, als voren.

1808. Nov. Lambertus Zeegers Veeckens, prefect over de Jakatrasche en Preanger-Regentschappen.
1809. Febr. tot Maart 1811. Ph. Herb. van Lawick van Pabst, prefect over de Cheribonsche Preanger-landen.
1809. H. Tency, over de Jakatrasche en Preanger-landen.
1810. G. E. Teyssaire, als voren, landdorst.

De Preanger-landen werden gesplitst en verdeeld, als volgt:

- I. Bataviasche en Jakatrasche, 1808—1809, Bogor (Buitenzorg), Tjiandjoer, Bandung, Soemadang, Limbangan en Parakamontjang (nu bij de overige landen ingesmolten).
- II. Jakatrasche en Preanger-Regentschappen, 1809—1811, Bogor (Buitenzorg), Tjiandjoer, Bandung, Parakamontjang, Limbangan, zuidelijk Krawang.
- III. Cheribonsche Preanger-landen, 2 Febr. 1809—1811, Galoe, Soekapoera en Limbangan, voor 1809 onder Cheribon.

Buitenzorg (Bogor).

1822. H. Macgillavrij, adsistent-resident.
1840. H. Le Roux, "
1860. Jhr. C. L. de Jonge, "
1861. Mr. F. T. Pahud, "

Batavia (stad en land).

1861. D. F. Schaap.

Krawang.

1861. Jhr. W. K. L. van Hogendorp.

Cheribon.

1804. François van Braam, resident.
 1808. Jan. — Junij, Ph. Herb. van Lawick van Pabst, kommissaris; van Junij 1808 — Febr. 1809, resident te Cheribon.
 1809. Febr. — Junij, Johannes Gerlach, resident der Sultanslanden.
 1809. Junij tot 1811. Matthijs Waterloo, als voren.
 1826. P. Le Clercq, tot 1827, res. v. Cher.
 1828—9. O. C. Holmberg de Beckfelt, " " "
 1861. C. Wiggers, " " "
 1862. F. H. A. van de Poel, " " "

De landen van Cheribon zijn, evenals de Preanger-landen, verdeeld en gesplitst, als volgt:

- Junij 1808. Hoofdplaats Cheribon en elf distrikten, ééne prefecture.
 Febr. 1809. Noorder prefecture, bestaande uit het landschap Gabang en drie Sultans deelen van vier distrikten, 13 Maart 1809 onder drie Sultans verdeeld, 2 Maart 1811 onder twee Sultans verdeeld. Oostergrens, de rivier Lossari. Westergrens, de rivier Tjimanok.
 Febr. 1809. Zuider prefecture, Cheribonsche Preanger-landen, Galoe, Limbangan en Soekapoera.
 2 Maart 1811. Het regentschap Limbangan vernietigd.
 Het regentschap Galoe aan Djokjokarta gevoegd.
NB. Limbangan is later weder hersteld en Galoe is nimmer door Djokjokarta overgenomen.

1809. De twaalf distrikten of regentschappen van Cheribon waren: Lossari, Gabang, Pendjaloe, Telaga, Koeningan, Tjikaso, Matenghadji, Radjagaloe, Sindang-Kasi, Bengawan-wetan, Bengawan-koelon en Paparean.

1810. Bij deze komen nog de nieuwe distrikten Randja, Loeragong, Djapoera, Bedoelang en Kandanguër.

Midden-Java.

De Bataviasche regering stelde in 1678 opperhoofden aan voor den handel; sinds 1742 ook staatkundige hoofdlieden.

De hoofdzetel was tot 1678 Japara, sedert Samarang.

Hoofden en bevelhebbers op en over Java.

1678. Cornelis Speelman,	veldoverste en hoofd.	
1678. Isaac de St. Martin,	"	
1679. Antonij Hurdt,	kommissaris.	
1686. Philibert Boeschop,	} handels opperhoofd over Java.	
1699. Pieter Durant,		
1702. Govert Cnol, tot 1704,		
1704. Govert Cnol,	krijgsbevelhebber tot 1708.	
1705. Michiel Ram,	kommissaris; Hogerlinde,	kommandant.
1705. Herman de Wilde,	veldheer en kommissaris.	
1708. Willem Drost en Govert van Wijngaarden,	} hoofden en gezaghebbers op en over Java's noord-oostkust.	
1709. Pieter Metzou,		opperkoopman,
1714. Cornelis Jongbloed,		"
1715. Georg Fredrik Beilwits,		kapitein.
1715. Gaspar de Hartog.		
1717. Johan Fredrik Gobius,		veldheer.
1718. Pieter Wijbers,		waarnemend.
1722. Jacob Willem Dubbeldekop,		kommissaris.
1730. Elso Sterrenberg,		gezaghebber,
1733. Rijklof Duivensz,		
1739. Nicolaas Crul.		

1740. Bartholomeus Visscher, kommandeur.	} hoofd en gezag-
hebbers op en over
Java's noord-oost-
kust.
1741. Roos, waarnemend.	
1742. Hugo Verijssel, kommissaris.	
1742. Theling, kommissaris.	
1742. Steinmets, kommandeur.	
1745. Elso Sterrenberg, kommandeur, tot 1747.	

Gouverneurs en Directeurs.

1747—1754.	Johan Andries von Hohendorff.
1754—1761. Oct.	Nicolaas Hartingh.
1761—	Hendrik Willem van Ossenberch.
—1771.	Johannes Vos.
1771—1780. Sept.	Johannes Robbert van der Burgh.
1780—1787. Sept.	Johannes Siberg.
1787—1791. ult.	Jan Greeve.
1791—1796.	Pieter Gerardus van Overstraten.
1796—1801.	Johan Frederik Bn. van Rheede tot den
Parkeler.
1801—1808. Maart.	Nicolaus Engelhard.

Daendels vernietigde het gouvernement van Java en voerde een centraal gouvernement in, waardoor elk gewest in regtstreeksche gemeenschap met Batavia kwam.

Tagal.

Onder Europeesch gezag gekomen den 18den Mei 1746.

1746. Isaac Breekpot,	}	} koopman.	}	} residenten.
1750. Gustaaf Falck,				
1763. Matthijs Willem de Man,				
1770. Isaac Reijnst,				
1771. Isaac Cornelis Domis,				
1776. Alexander Carnabé,				

1777. Isaac Cornelis Domis, 2 maal.	} koopman.	} residenten.
1784. Godfried Carel Gockinga,		
1785. Fredrik Jacob Rothenbühler, onderkoopman.	} koopman.	
1786. Johan Lubbert Umbgrove,		
1791. Jacob Klaagman,	} landdrost.	
1792. Theodorus van Teijlingen,		
1801. Herman Adriaan Nederburgh,	} landdrost.	
1805. Adriaan Pieters, Ez. onderkoopman.		
1806. Andries Hartsinck, opperkoopman.	} "	
1808. François van Braam,		
1809. Maart. Johannes Albertus van Middelkoop, prefect.	} residenten.	
1809. Mei. Johannes Kloprogge,		
1810. Pieter Veeris,		
1811. William Davies,		
1812. J. F. Zhaetzcky,		
1813. John Palmes Keasberry, majoor.		
1814. Arthur Aston Homer, luitenant.		
1816. William Henry Forsteen, lt. kolonel.		
1816. Aug. Willem Bloem, Rz. waarnemend.		
1818. G. F. Meijlan,		
1820. J. P. Hulft van Hoorn.		
1822. B. H. A. Besier,		
1824. P. van de Poel,		
1833. Junij. H. du Buy,		
1834. L. Vitalis, inspec. kult. (met Pekalongan).		
1834. G. A. Baud,		
1836. D. A. Varkevisser,		
1846. J. A. Vriesman,		
1857. C. F. Boudriot,		
1859. H. D. Potter,		
1860. A. A. M. Keuchenius,		

Bevatte van ouds de drie landschappen Brebes, Tagal en Pamalang, tot heden toe.

Pekalongan.

- Onder Europeesch gezag gekomen, 18 Mei 1746, gevormd uit:
 1746 de regentschappen Batang, Oeloedjami, Wiradessa, Pekalongan;
 1812 de landen Tirsono en Kadoe (Kadoe in 1818 weder afgescheiden);
 1830 de landen Djabarangka en Karangobar, bergdistrikten, nu de landschappen Pekalongan en Batang uitmakende.

1746.—1766. Onbekend.

1766. Johan Agatho Christiaan Bruijstens,

1776. Nicolaas Alexander Lelyveld,

1779. Pieter Ambrosius Tulleken van Hogenhoek (Hogenhoeck).

1791. Nicolaas Alexander Lelyveld,

1794. Fredrik Jacob Rothenbühler,

1799. Willem Beekman,

1809. Diederik Willem Pinket van Haak, prefect.

1809. Mei. Johannes Albertus van Middelkoop tot ult. landdrost.

1810. Jan. J. A. Doornik, "

1815. J. R. de Beauregard, kapitein Beng. Volt.

1815. J. C. of W. Lawrence,

1816. A. M. T. de Salis,

1817. D. W. Pinket van Haak.

1819. O. Vos,

1826. O. C. Holmberg de Beckfelt, kavallerie kapt., waarnemend.

1828. M. H. Halewijn,

1831. R. de Fiellitaz Bousquet,

1834. L. Vitalis, waarn. met Tagal,

1834. C. F. E. Praetorius,

residenten.

residenten van Pekalongan en Kadoe.

residenten.

1837. F. H. Doornik,
 1843. L. Launy,
 1844. M. H. Halewijn, 2e maal.
 1846. F. D. Schiff,
 1849. J. van der Eb,
 1852. G. J. P. van de Poel,
 1857. F. N. Nieuwenhuijzen,
 1858. F. H. J. Netscher,
 1861. N. A. T. Arriëns.
 1863. G. Boutmij.

}
 residenten.

Samarang.

De onderdeelen van dit gewest zijn door afstand onder Europeesch bewind gekomen, als in:

- 1678 de zeeplaats Samarang en omstreek;
 1705 de zuidelijke ommelanden;
 1743 de oostelijke en westelijke ommelanden;
 1812 de afdeeling Grobogan.

Van 1678 tot 1746 waren te Samarang gezaghebbers politiek, commercieel en militair, hoofden over oost-Java.

Van 1746 tot 1808 waren te Samarang gouverneurs en directeurs, als voren; zij bestuurden de kustlanden, om de west tot Pekalongan, om de oost tot Japara, Kendal, Kaliwoengoe, Samarang, Demak.

De volgende Europeesche gezaghebbers waren alleen over het beperkte gewest gesteld; Kendal, Kaliwoengoe, Samarang, Salatiga, Demak en Grobogan.

1808. Sept. P. A. Goldbach, prefect.
 1809. J. A. van Middelkoop, tot 1811, landdrost.

1811. (Eerste Engelsche resident),
 1815. W. Ainslie,
 1816. W. Boggie,
 1816. H. A. Parvé, waarnemend
 1819. J. de Bruijn,
 1820. W. N. Servatius,
 1820. H. J. Domis, tot 1822 waarn., later effectief.
 1828. P. H. van Lawick van Pabst, waarn.
 1828. B. H. A. Besier,
 1829. P. Le Clercq,
 1834. H. M. Le Roux, ads. res. waarnemend.
 1834. D. F. W. Pietermaat,
 1835. H. S. van Son,
 1838. G. L. Baud,
 1842. J. F. W. van Nes,
 1843. J. W. H. Smissaert,
 1846. A. A. Buijskes,
 1850. H. D. Potter,
 1858. D. C. A. Graaf van Hogendorp.
 1862. Jhr. Th. van Capellen.

residenten.

Grobogan en Djipang.

1815. James Eckford, luitenant, resident en kommandant.

Later bij Samarang.

Japara en Djawana.

Japara.

1610—1664. Nederlandsch handelskantoor.

1619—1680. Engelsch " of factorij.

Sinds 1743 onder het gezag der Ned. O. I. Comp. De Engelsche hoofdmannen kunnen niet opgegeven worden.

Hollandsche opperhoofden over handels en krijgzsaken.

1664. Cornelis de Vallee,	onderkoopman en hoofd.
1680. Jacob Coeper,	komm. en bevelhebber.
1684. Cornelis Bartelsz. Marchier,	opperkoopman.
1686. Johannes de Hartog,	"
1687. Pieter van den Hoorn,	"
1688. Johan Albert Sloom,	bevelhebber.
1689. Maurits van Kappel,	luitenant.
1694. Johan Albert Sloom, 2e maal,	bevelhebber.
1696. Salomon le Sage,	opperkoopman.
1698. Pieter Godschalk,	"
1700. Pieter Durand,	"
1701. Antoni Gerard Sas,	bevelhebber.
1703. Bitter van Rhede,	"
1706. Govert van Wijngaarden,	opperkoopman.
1708. Adries Meesters,	"
1708. Willem Drost,	koopman.
1711. Johannes Wijs of Weis,	onderkoopman.
1717. Gerard van Kervel,	"
1719. Josua van Arwijnen,	"
1723. Jacques Dallens,	"
1745. Toutlemonde,	resident te Djawana.

Japara en Djawana.

Opperhoofden politiek en commercieel, residenten.

1746. Gustaaf Falck,	resident van Japara.
1746. Rijklof van Goens,	" " Djawana.
Willem van der Beeke,	" " Japara.
1768. Willem Philip Neuwirth,	" " Djawana.
1779. Johan Michael van Panhuijs,	" " Japara.

1783.	Martinus Leonardus Gaaswijk,	resident van Djawana.
1784.	Gerardus Roghe,	" " Japara.
1788.	Hendrik Jan Schelkes,	" " "
1791.	Dirk van Hogendorp,	" " "
1794.	Pieter van Campen Aelmans,	" " Djawana.
1794.	Abraham Catharinus Senn v. Basel,	" " Japara.
1794.	IJsbrand Hendrik François Vincent,	" " "
1799.	Johannes Knops,	" " "
1801.	Godofridus van Massau,	" " "
1802.	Johannes Meinert van Bronkhorst,	" " Djawana.
1809.	Dec. J. Kloprogge, overl. Mei 1810,	" " Japara.
1810.	Diederik Willem Pinket van Haak,	landdrost.

Japara en Djawana vereenigd.

1815.	J. A. Doornik,	}	residenten.
1823.	D. W. Pinket van Haak,		
1827.	A. Abrahams de Melverda,		
1828.	W. de Vogel, waarnemend.		
1828.	C. Scheltema, secretaris, waarnemend.		
1828.	W. de Vogel,		
1838.	C. F. E. Praetorius, Mei 1839, dir. kult.		
1839.	H. S. van Son,		
1847.	J. L. B. Engelhard,		
1848.	H. D. Potter.		
1850.	C. F. Bondriot,		
1854.	M. J. A. Gaillard,		
1855.	D. A. C. Graaf van Hogendorp,		
1857.	C. Castens.		
1863.	H. E. de Vogel.		

Het tegenwoordige gewest Japara is zamengesteld uit de vroegere landschappen Japara, Djawana, Koedoes, Patti, Tjengkalsewoe, Gronggong en de Karimon-Djawa-eilanden.

Rembang.

De haven van Rembang werd aan de Compagnie verpand in October 1677 (22 Sjaban, A. H. 1088; A. J. 1600).

1743. Het geheele gewest langs de noordkust afgestaan.

1812. Het geheele zuidelijke deel afgestaan.

Europesche opperhoofden, politiek en commercieel; administrateurs der houtbosschen.

1706. Van den Bosch, vaandrig en hoofd.

1746. Van der Bruggen,

1766. Hendrik de Wacker van Son,

1774. Willem van Hogendorp,

1779. Willem Adriaan Palm,

1786. Jan Boers,

1787. Godofridus van Massau,

1801. Gustaaf Wilhelm Wiese,

1809. J. A. Doornik,

1810. P. H. van Lawick van Pabst,

1815. John Davidson,

1816. A. H. Smulders,

1817. H. A. Smissaert,

1823. P. H. van Lawick van Pabst,

1827. W. N. Servatius,

1827. F. E. Hardij,

1828. J. B. de Salis,

1838. E. M. Francis,

1838. G. de Serière,

1839. J. W. Boers,

1842. D. Donker,

1843. J. L. B. Engelhard,

1844. W. A. Keuchenius,

1850. V. G. P. de Serière,

residenten

hoofd-administrateurs
der houtbosschen.

residenten.

1851. G. J. A. Gallois, waarnemend.
 1853. G. C. Schonck,
 1856. H. C. Bekking,
 1858. H. J. W. van Lawick v. Pabst,
 1859. G. A. Boutmij,
 1861. Th. van Capellen,
 1862. J. Vijzelaar.

}
 residenten.

Het tegenwoordige gewest bestaat uit de vroegere landschappen Rembang, Lasseem, Toeban, Blora en Djipang.

Kediri.

De landschappen, die thans dit gewest uitmaken, werden in 1830 onder Europeesch bestuur gebragt.

Residenten.

1830. D. Donker.
 1833. G. I. Baud.
 1838. H. S. van Son.
 1838. D. G. van Teijlingen.
 1842. J. A. Vriesman.
 1846. H. M. Le Roux.
 1857. A. H. F. van de Poel.

Madioen.

Even als Kediri, in 1830 eerst onder Eur. bestuur.

Residenten.

1830. L. Launij.
 1838. E. M. Francis.
 1843. J. D. van Herwerden.
 1848. C. L. Hartman.
 1852. A. H. W. baron de Kock, waarnemend.

1854. A. Ruterling.
 1858. C. Wiggers.
 1860. H. Kleijn van de Poll.
 1861. D. C. Noordziek.

Mataram.

1616. Fredrik Druif, in gezantschap naar sultan Ageng.
 1646. Sebald Wouderaer en } als voren, naar Hamangkoe-rat of
 1646. Jan Barendsz, } soenan Mangkoe-rat (Tegalwangi).
 1648. Rijklof v. Goens (Rijckloff Volckertsz), gezants. als voren.
 1650. " " "
 1651. " " "
 1652. " " "
 1654. " " "
 1676. Cornelis Speelman, krijgsbevelhebber voor den Soenan.

Zie wijders bij Midden Java, hoofdmannen.

Europesche hoofdmannen van wege de Compagnie bij
 den keizer te Kartasoera.

1685. Jan Greeving, kapitein, kommand. }
 1686. Jan Leeman, " bevelheb. } vermoord Febru-
 1686. François Tak, " kommissaris, } arij 1686.

Gemeenschap afgebroken tot 1705.

1705. Michiel Ram, kommis. politiek. }
 1705. Herman de Wilde, " militair. } zie bij Midden-Java.
 1733. F. J. Coyett, kommissaris-politiek, bij Pakoe II.
 1739. Hendrik Duurvelt, kommandant van 's Comp. post.
 1741. Van Velzen, kapitein, dito, vermoord.
 1742. Johan Andries von Hohendorff, kapitein, kommandant.

1746. Toutlemonde, resident bij den keizer.
 1747. Breton, opperhoofd-resident. } te Soerakarta.
 1749. Abrahamsz, " }
 1755. Het rijk van Mataram gesplitst in Soerakarta en
 Djokjokarta.

Keizers van Java (Mataram).

1577—1601. Panembahan Senopatti Soeto-Widjojo,	} zetel te Mataram,
of Plered.
1601—1613. " Mâs Djolang-Krapjak,	
1613. " Merto-Poero,	
1613—1646. Sultan Tjokro-Kesoemo-Ageng,	
1646—1677. " Mangkoe-Rat-Tegalwangi,	
1677—1703. Soenan Hamangkoe-Rat I, 1704, Mangkoerat-Mâs.	} zetel te Karta-
soera tot 1743,
later te Soera-
karta.
1704—1719. " Pakoe-boewono I, Poeger,	
1719—1727. " Hamangkoe-Rat II, Praboe,	
1727—1749. " Pakoe-boewono II, Lawejan,	
1749—1788. " " III, Praboe,	
1755. Het groote rijk gesplitst.

Soerakarta.

Residenten bij den keizer, politiek en commercieel.

1779. Frederik Lodewijk van Stralendorff, kapitein.
 1783. Willem Adriaan Palm.
 1788. Andries Hartsinck.
 1790. Johan Frederik baron van Rheede tot den Parkeler.
 1791. François van Boeckholtz.
 1792. Martin Meurs.
 1799. Abraham van Hemert.
 1803. J. G. van den Bergh.
 1807. B. F. von Liebeherr.

1808. Febr. Jan Andries van Braam, tot 1811.

NB. Deze was tevens president der hooge regering te Batavia.

1812. J. Robinson, kapitein en kommissaris (Eng).

1815. J. M. Johnson, majoor en resident (Eng).

1816. W. H. van IJsseldijk, kommissaris.

1816. D. W. Pinket van Haak, resident.

1817. R. von Prehn, waarnemend "

1818. A. M. F. de Salis, " "

1820. Maart. H. G. Nahuijs, " "

1822. Jan. A. M. T. de Salis, "

1823. Julij. H. Mac Gillavry, waarnemend "

1824. Jan. J. J. van Sevenhoven, eerste, "

1825. H. Mac Gillavry, tweede, "

1827. H. G. Nahuijs, kommissaris, "

1827. H. Mac Gillavry, waarnemend "

1828. H. G. Nahuijs, kommissaris tot 1831.

1830. J. W. Smissaert, secretaris, waarnemend "

1830. H. Mac Gillavry, effectief "

1833. F. G. Valck, waarnemend "

1834. J. F. T. Maijor, "

1843. C. L. Hartman, "

1846. W. C. E. baron de Geer, "

1851. H. F. Buschkens, generaal majoor, waarn. "

1858. F. N. Nieuwenhuijzen "

1859. G. C. Schonck, waarnemend. "

1860. F. N. Nieuwenhuijzen, (terug van Borneo) "

Soesoehoenans van Soerakarta,

gezegd: keizers van Solo, na de splitsing.

1749—1788. Zie bij Mataram, zetel te Soerakarta.

1788—1820.	Pakoe-boewono IV,	Bagoes
1820—1823.	" "	V, Soegi
1823—1830.	" "	VI, Saperdan
1830—1858.	" "	VII, Poeroboijo
1858—1862.	" "	VIII, (zoon v. d. VI ^e)
1862.	" "	IX,

} zetel te Soerakarta.

Alle voerden dezelfde titels en zijn slechts door de bijnamen onderscheiden.

Djokjokarta.

Residenten bij den sultan, politiek en commercieel.

1779.	Johannes Matthijs van Rhijn.	
1786.	Wouter Hendrik van IJsseldijk.	
1798.	J. G. van den Bergh.	
1803.	Matthijs Waterloo.	
1808.	Feb. Pieter Engelhard, tot Nov. 1811, minister.	
1810.	Nov. Jan Andries van Braam, kommissaris.	
1811.	J. Robinson, kapitein,	"
1811.	Nov. John Crawford,	resident.
1814.	R. C. Garnham, kapitein,	"
1815.	John Crawford,	"
1816.	H. G. Nahuijs,	"
1820.	A. M. T. de Salis, waarnemend	"
1822.	H. G. Nahuijs,	"
1823.	Jan. A. H. Smissaert,	"
1825.	Aug. H. Mac Gillavry, waarnemend	"
1825.	J. J. van Sevenhoven, kommissaris,	"
1827.	Maart. P. H. van Lawick van Pabst,	"
1827.	Oct. J. F. W. van Nes, waarnemend	"
1829.	Jan. H. G. Nahuijs, kommissaris.	
1830.	Maart. J. J. van Sevenhoven,	"
1830.	Sept. J. F. W. van Nes,	"

1831. F. G. Valek, resident.
 (was van 5 Julij — 14 Dec. 1838, wd. res. v. Soerabaija).
1833. D. L. Baumgardt, adsistent-resident.
1841. A. A. Buijskes, resident,
1845. R. de Fiellitaz Bousquet, "
1848. A. H. W. baron de Kock, "
1851. J. J. Hasselman, "
1855. W. C. E. de Geer, "
1856. D. A. Buijn, "
1857. C. P. Brest van Kempen, "
1863. N. A. F. Arriëns, "

Sultans van Djokjokarta, gezegd: van Mataram.

1755—1792. Swargo,	}	Alle voeren den titel Hamangkoe-Boewono en onderscheiden zich slechts door bijnamen en nummers.
1792—1812. Sepoe,		
1812—1814. Rodjo,		
1814—1822. Djarot-Pasiaar,		
1822—1855. Menol,		
1855, Gatot,		

Patjitan.

Dit landschap werd reeds in 1812 ter beheering onder Europeesch bestuur overgegeven, doch is eerst in 1830 daaronder gebracht. 1830—1832 onder de residentie Madioen gesteld, werd het 6 Junij 1832 tot een op zich zelf staand gewest verheven.

- 1830—1832. M. J. Persijn, adsistent-resident onder Madioen.
1832. J. A. Vriesman,	}	adsistent-residenten.
1838. J. T. Canter Visscher,		
1842. W. L. van Guericke,		
1846. C. F. Boudriot,		

1848. G. M. van de Graaff,	}	adsistent-residenten.
1852. C. Castens,		
1854. C. A. P. Carlier,		
1858. D. C. Noordziek,		
1859. P. J. Serlé,		

Kadoe.

Dit gewest is stuksgewijze onder Europeesch beheer gebragt, in 1811, 1812, 1826 en 1830. Stond tot 1817 onder Pekalongan.

1815. J. C. Lawrence,	}	residenten v. Pekalongan en Kadoe.
1816. A. M. T. de Salis,		
1817. J. J. van Sevenhoven, kommissaris,	}	residenten.
1818. F. L. Hardy,		
1821. P. le Clercq,		
1825. A. M. T. de Salis,		
1826. F. G. Valck,		
1830. G. L. Baud, adsis.-res. waarnemend,		
1831. M. H. Halewijn,		
1832. C. L. Hartman,		
1843. R. de Fiellitaz Bousquet,		
1845. F. H. Doornik,		
1846. Jhr. D. A. C. van Hogendorp,		
1850. W. H. Helvetius van Riemsdijk,		
1851. M. A. J. Gaillard,		
1854. D. F. Schaap,		
1856. O. van Rees,		
1857. G. M. van de Graaff,		

Bagelen.

1829. P. H. van Lawick van Pabst, civiel gezaghebber van Bagelen en Banjoemas.

1830. Dit landschap onder regtstreeksch Europ. bestuur gebragt ,
verdeeld in opper- en neder- Bagelen.
Opper- Bagelen, Ledok, R. de Fiellitaz Bousquet, res.
Neder- Bagelen, J. H. W. Smissaert, resident.
1831. Beide hoofddeelen vereenigd onder eenen resident en
Ledok (Wonosobo) tot eene onder-afdeeling teruggebragt.
1831. J. W. H. Smissaert,
1834. A. J. Ruitenbach,
1842. Jhr. J. G. O. S. von Schmidt auf Altenstadt,
1850. R. de Fiellitaz Bousquet,
1854. D. A. Buijn,
1856. D. F. Schaap,
1857. O. van Rees,
1860. A. W. Kinder de Camarecq,
1863. C. Castens,

}
residenten.

Banjoemas.

1828. P. H. van Lawick van Pabst, civiel gezaghebber.
1830. J. E. de Sturler, resident.
1835. G. de Serière.
1838. L. Launij.
1843. P. J. Overhand.
1846. F. H. Doornik.
1849. R. de Fiellitaz Bousquet, wd.
1850. Jhr. D. C. A. van Hogendorp.
1853. Jhr. H. C. van der Wijck.
1855. C. van der Moore.
1858. G. C. Schonck,
1859. S. van Deventer, Js.
1861. J. P. Zoetelief.

Banjoemas kwam in 1830, even als Bagelen, onder regtstreeksch Europeesch gezag.

Oostelijk Java.

De Portugezen kwamen in 1511 te Grissee, door hen Agrazue of Agaçaï genaamd, in 1522 te Panaroekean, door hen Panaruca genaamd.

De Spanjaarden kwamen in 1521 te Grissee, door hen Agasum genaamd. Het blijkt niet, wie hunne handelshoofdinannen aldaar waren, en of zij er gezag hadden.

Van 1603 tot 1678 hadden de Hollanders in deze streek handelshoofdmannen; van 1678 tot 1746 hoofden met politiek, commercieel en krijgsgeszag.

Sinds 1743 werd de geheele oosthoek van Java onder Europeesch bewind overgebracht, bij afstand door den Soesoehouan van Mataram.

In April 1746 werd het Europeesch hoofdelijk bewind geregeld.

Handelshoofdlieden, Soerabaija, Grissee.

- 1603. Dirk van Leeuwen.
- 1605. Steven van der Haghen en Compostel.
- 1607. Steven Doensen.
- 1609. Pieter Zeegersz.
- 1609. Claas van der Meer.
- 1609. Adam Klaasz van Driel.
- 1616. De factorij te Soerabaija en Grissee opgebroken.
- 1620. Wolter Hudden van Riga, handelshoofdman.

Krijgsbevelhebbers-kommissarissen.

- 1675. Jan Fransz Holstein, kapitein krijgsbevelhebber.
- 1676. Christiaan Poolman, majoor "
- 1679. Jacob Coeper, kapitein "
- 1679. Jeremias van Vliet, opperhoofd en gezaghebber te Soerabaija.

1679. Antonij Hurdt, kommissaris, land- en zeevoogd.
 1680. Willem Basting, koopman, opperhoofd.
 1686—1705. Onbekend. Blijkt niets. Vermoedelijk verlaten.
 1705. Willem Sergeant, kapitein en eerste hoofdman te Soerabaija.
 1706. Gerard van Kervel, koopman en opperh. Soer.
 1706. Govert Cnol, kommissaris-krijgsbevelhebber.
 1707. Herman de Wilde, " "
 1708. Govert Cnol, " "
 1708—1718. Onbekend. Alleen uit Maduresche stukken blijkt, dat Europ. hoofdmannen te Soerabaija waren. Deze worden genaamd Berekman (Brinkman), Gostab (Gustaaf), Bengcie (Johan Frederik Gobijs, in 1718 oppergezaghebber van Java, tijdelijk te Soerabaija, in oorlogstijd).
 1739. Bartholomeus Visscher, opperhoofdman te Soer.
 1741. Reijnier de Klercq, tot 1743 koopman en hoofd te Soerabaija.
 1741. Hugo Verijssel, kommissaris tot 1746.
 1744. Elso Sterrenberg, kommandeur tot 1746, te Soer.
 1746. H. S. Keiser, ridmeester, hoofd en kommandeur.
 1746. G. Keijser, koopman en opperh. tot Junij.
 1746. Van 1 Junij tot ult. 1748. Reijnier de Klercq, 2e maal.
 1763—1767. H. Breton, gezaghebber van den oosthoek.
 1767—1772. Coop à Groen, als voren.
 1772—1772. R. Fl. van den Niepoort, als voren.
 1784—1794. Ant. Barkeij, als voren.
 1794—1797. D. van Hogendorp, als voren.
 1798—1799. ult. W. H. van IJsseldijk, kommissaris, idem.
 1798—1799. Junij. J. J. Keijser, secr. der regering, 2e kommissaris.
 1800—1809. F. J. Rothenbuhler, gezaghebber, 1809 prefect.

- 1808—1809. Januarij. H. M. de Kock, brigadier-militair, kommandant-militair te land en ter zee in den oosthoek, met Madoera.
- 1809—1811. G. C. J. Gaupp, brigadier-militair, divisie-kommandant van oostelijk Java.
- 1809—1810. Julij. J. A. v. Middelkoop, landdrost v. Soerabaija.
- 1810—1811. Aug. P. A. Goldbach, landdrost als voren.
1811. Het gezaghebberschap en de landdrostdij van en over oostelijk Java (burgerlijk beheer) geeëindigd.
- Residenten van Soerabaija.

1811. Kolonel Gibbs,	}	Britsch gouvernement v. Soerabaija, Djapan, Bankalan.
1812. " Alexander Adams,		
1814. Charles Assey,		
1814. John Crawford,		
1815. William Ainslie,		
1816. Aug. P. Overbeek en C. Rauws, kommissarissen.		
1817. P. H. van Lawick van Pabst, prov. waarn.	}	resident v. Soerabaija, Dja-
pan, Grisse en Madoera, rabaija, Djapan, zonder Madoera.
1827—1857.
1817. A. M. T. de Salis,		
1822. Maart. P. van de Poel,		
1824. B. H. A. Besier,		
1827. D. W. Pinket van Haak,		
1830. Maart. A. M. T. bar. de Salis, raad v. I. waarn.		
1831. H. J. Domis,		
1834. C. J. Riesz, gen. maj. wrn. tot Maart 1839,		
1839. Jul. — Dec. F. G. Falck, res. v. Djokja, waarn.		
1839. D. F. W. Pietermaat, (in Maart 1839 ben.)		
1848. P. J. B. de Perez,		
1853. G. C. Schonck. waarn.		
1853. P. Vreede Bik,		
1858. J. J. Modderman, adsis. waarnemend,	}	zonder Ma-
doera.
1858. Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,		
1860. O. van Rees,		

Grissee.

- 1603—1616. Eene handelsfactorij van de Comp. (zie Soerabaija).
 1742. Aan de Comp. het geheele gewest afgestaan.
 1746. Onder Europeesch opperbestuur gesteld.
 1746—1826. Onder een eigen resident en Eur. gezaghebber.
 Sedert onder het residentschap Soerabaija als afdeeling.
 1746—1808. Onder het gezaghebberschap van den oosthoek.

De volgende residenten zijn bekend:

- 1746—1754. Nicolaas Hartingh.
 1772—1773. Nicolaas Jacobus van Putkamer.
 1773—1779. Behrend Willem Fockens.
 1779. Jacob van Geerlen.
 —1787. Antonius Pieter Tulleken van Hogenhouck,
 1787—1793. Anthonius Schwenke.
 1793—1794. Hartelief.
 1794—1799. Julij. Pieter Christiaan Willem Mossel.
 1799—1808. Carel van Naerssen.
 1808—1810. Hendrik van Ligten, onder-prefect.
 1810—1811. Aug. J. L. v. Neukirchen, gen. Nijvenheim, drost.
 1811. Lieutenant Willems, collector-resident.
 1814. Lieut. William Cootes, idem.
 1815—1816. Carel van Naerssen, op nieuw, idem.
 1817—1825. Wijnand de Groot, idem.
 1825—1826. Nov. Adr. David Cornets de Groot, idem.
 1826. Het residentschap ingetrokken.
 1826—1827. K. R. Vincent, secret. waarn. ads. res.
 1827. J. B. Benoit, oud-res. v. Bandjermasin,
 1831. J. Kooij,
 1841. W. A. Keuchenius,
 1844. D. L. Baumgardt,
 1850. L. J. Jeekel,
 1852. J. A. du Puy,

}
 assistent-residenten, re-
 residentschap Soerabaija.

1852. P. G. van Roijen ,
 1853. J. E. de Nijs ,
 1853. J. F. Schultze, controleur, waarnemend,
 1853. R. F. H. van de Poel,
 1857. W. Castens ,

assistent-residenten, re-
 sidentschap Soerabaja.

Het gewest Grissee bestond steeds uit de drie landschappen Grissee om de oost, Sedajoe om de noord en Lamongan om de west.

Pasoeroean.

1707—1742. Krijgsbevelhebbers; uitkijk in oorlogstijd. 1742, het gewest door Mataram aan de Comp. afgestaan.

1707. Georg Fredrik Beilwits, kap. kommand. der post.

1713. Was er tijdelijk een luitenant in oorlogstijd.

1725. Kommand. of bevelhebb. Siersna of Siersma.

1742. Kapitein Rhener, krijgsbevelhebber in oorlogstijd.

1746. Kap H. J. Keizer, of H. S. Keijser,

1752. D. J. Wahren,

1754. C. J. A. von Haijn,

1759. T. C. Hogewitz,

1760. J. C. Hartman,

1763. C. L. Trappannegro,

1765. J. J. Ram,

1768. J. D. Gondelach, luit. kapt.

1772. A. v. Rijk of Rijck, vaandr. tot majoor,

1792. J. Coert, luit. tot kapitein,

1801. J. Hesselaar, kapitein tot 1808,

1808. Burgerlijk en militair gezag gescheiden.

1808. M. Halewijn, civiel; luit. kol. D. Basse, militair.

1809. C. Vos, onder-prefect.

1810. O. Holst de Weerth, drost en kapitein militair.

1810. J. Hesselaar, drost op nieuw.

1811. H. G. Jourdan, luitenant, resident (Britsch Gouv).

kommandanten politiek, militair en
 commercieel over het geheele land,
 van de hoofdplaats oost- en zuid
 liggende.

1816. C. Vos, waarnemend,	} residenten van Pasoeroean, Malang en Bangil.
1818. J. C. Ellinghuijsen,	
1826. F. G. Falck,	
1127. T. H. Smulders, waarn.	
1828. H. J. Domis,	
1831. J. F. W. van Nes,	
1839. W. de Vogel, (dir. v. kult).	
1846. D. A. Varkevisser,	
1855. C. P. C. Steimets,	
1861. H. A. van de Poel,	

Probolinggo.

Tot 1808 stond dit land onder het toezigt van den Europ. kommandant van Pasoeroean. (Banger, Driengoe, Loemadjang).

In 1810 werd het land door den G. G. Daendels aan een Chinees verkocht.

In Mei 1813 werd de landeigenaar Han Kik Ko vermoord.

1813. Roxburgh, collector van Probolinggo en Bezoeki, was cornet of luitenant; bij den inland. bekend als resid. Rasboen.

1814. R. C. Garnham, resident-collector,	} (Eng. bewind). } Probolinggo, } Bezoeki, Panaroekau.
1814. C. L. Davis, "	
1815. D. Ainslie, resident,	
1816. J. Davidson, "	

1816. L. C. Pielat, ontheven 1817.

1817. W. H. van Heerdt,

1821. J. H. Dickelman, naar Malang 1829, (*)

1829. W. Titsingh,

1830. J. G. Goldman,

1834. P. J. Overhand, inspec. v. cul. Jan. 1838,

1838. A. H. C. Smissaert, (†)

}
} adsisent-residenten
} onder den resident van
} Bezoeki.

(*) In 1826 tijdelijk waarnemend adsis. res. te Banjoewangi.

(†) De adsis. res. A. H. C. Smissaert is in April 1839 op verzoek eerv. ontsl. uit 's lands dienst.

1839. O. van Teijlingen,
 1840. J. D. v. Herwerden, n. Madioen, res. 1843,
 1843. H. D. Potter, naar Japara, res. 1848.
 1848. H. A. Tromp,
 1850. M. J. Kohler,
 1854. F. N. Nieuwenhuijzen, tot 1855,
 1855. Probolinggo tot een residentschap op zich zelf ver-
 klaard.
 1855. R. Scherius, resident.

ad-
 asistent-residen-
 ten onder den re-
 sident van Bezoeki.

Het residentschap Probolinggo bestaat uit: het noorderdeel, vroeger Banger, Driengoe en Padjarakkan, het zuiderdeel, vroeger en later Loemadjang genaamd.

De naam Probolinggo dagteekent van 1767 voor de hoofdplaats en sinds 1810 voor het geheele gewest.

Bezoeki.

Tot 1813 de noordkust buiten regtstreeksch Europ. gezag.

In 1765 het eerst in bezit genomen voor de Comp.

In 1767 verhuurd aan een Chinees, met Panaroekan.

In 1810 beide landschappen, Bezoeki en Panaroekan, verkocht.

In Jan. 1814 onder Europeesch gezag en bewind.

Posthouders-kommandanten.

1710. Kapitein Boreel, te Panaroekan.
 1765. " Blanke, te Panaroekan.
 1768. Serg. Reichman, te Panaroekan, in 1805 nog daar.
 Deze voerden militair bevel over de noorder kustlanden.
 1770—1780. Vaandrig Fredrik Fisscher te Adirogo, kommandant militair (politiek en commercieel en posthouder) over Poeger en de zuidkust.
 1780--1813. Poeger, Bondowoso en Bezoeki zonder Eur. gezag.

1813. Cornet Roxburgh, res. collec.	}	Panaroekan, Be-	
1814. R. C. Garnham, " "		zoeki, Poeger,	
1814. C. L. Davis, " "		en Probolinggo.	
1815. D. Ainslie, resident van Probolinggo,		Bezoeki, Pana-	
roekan.			
1816. J. Davidson, resident als voren.			
1816. J. L. v. Neukirchen gen. Nijvenheim,	}	residenten	
1818. J. H. van IJsseldijk,			als voren.
1822. P. Langewagen, overl. 1826,			
1826. F. H. Smulders,	}	residenten van Banjoewangi (tot	
1828. B. C. Verploegh,			1848) en Bezoeki, met Poeger, Pa-
1829. P. H. v. Lawick v. Pabst, wd.			naroekan, Probolinggo (tot 1855).
1829. J. F. de Bruijn Prince,			
1836. H. Cornets de Groot,			
1841. Jhr. J. F. Hora Siccama,			
1843. J. F. T. Majjor,			
1848. A. H. W. baron de Kock,			
1848. J. L. B. Engelhard.			
1852. H. A. van der Poel,			
1856. H. Kleijn van de Poll,	}	residenten van Bezoeki,	
1857. H. A. van der Poell (terug).			Panaroekan en Bondo-
1861. J. T. R. S. van den Bossche,			wosso, sinds 1855.
1863 P. T. Couperus.			

Blambangan (Banjoewangi).

1765. Eerste bezetting door de Compagnie.

Posthouders en kommandanten.

1768. Jacob Guttenberger, vaandrig, te Oeloe-pampang.
 1768. Johan Gottlieb Jenegen, dito te Blambangan.
 1770. Hendrik Schophofft, resident te Oeloe-pampang.
 1772. Fredrik Kregel, vaandrig te Kotta (oud-Blambangan).
 1773. Lodewijk Uittermoole, vaandrig te Banjoewangi.

1777. De hoofdplaats Banjoewangi aangelegd.
 1778. Lodewijk Keijssel of Keijser, luit. kom. overleden.
 1787. Christiaan Hendrik Becker, " " "
 1787—1799. Clement de Harritz, kapt. " " "
 1799—1800. Aart Quiry Palm, onderkoopman, resident.
 1800—1808. Johan Cezar von Wikkerman, van vaandrig tot
 kapt. kommandant.
 1808. Pieter Bartlo, kapitein kommand. civiel en militair.

Burgerlijke gewestelijke gezagvoerders.

1809. W. de Munnich, onder-prefect,	}	Holl. Gouvern.
1809. H. W. Geselschap, "		
1810. L. Jansen, drost.		
1811. Neight, resident,	}	Britsch Gouv.
1812. J. Clark, kapitein, "		
1813. J. Mac Cartney, "		
1813. W. Horsburgh, "		
1813. E. C. Davis, luitenant, "		
1814. O. Holst de Weerth, "		
1815. A. Mac Leod, luitenant, tot Aug. 1816, id.	}	residenten Ned. gouv.
1816. J. F. Roos,		
1818. J. C. v. Wikkerman, (2e maal).		
1820. Mei. P. van de Poel,	}	res. Ned. G.
1821. C. M. Baumhauer,		
1823. J. P. van Zuijlen van Nijevelt, lt. kol.		
1825. P. W. van der Hoop, overleden Junij,		
1825. F. J. van de Graaff, overleden Feb. 1826.	}	adsistent-residen-
ten onder het re-
sidentschap Be-
zoeki, tot 1818.
1826. 4 April, het residentschap ingetrokken.		
1826. J. H. Dickelman, (van Probolinggo), wd.		
1826. L. Abels, kommies, waarn. ontslagen.		
1827. J. B. baron. de Salis,		
1828. J. Kooij,	}	
1829. L. M. Rollin Conquerque,		

1836. J. H. Levijssohn,	}	adsistent-residenten van Be-		
1839. J. Ravia de Lignij,			}	zoeki, tot 1848.
1846. G. C. Schonck,				
1848. Jhr. T. van Capellen, kapt. wd.	}	zelfstandige adsistent-residenten
en gecommiteerden voor Bali en
Lombok.		
1852. C. J. Bosch,				
1859. P. L. van Bloemen Waanders,				
1862. W. H. Wijmalen.				

Madura.

Het eiland Madura kwam onder Europeesch toezigt: het osterdeel, Soemenep, Pamekasan en de eilandjes, in 1683 en 1705; het westerdeel, Blega, Sampang, Arosbaja in 1745. Beide hoofddeelen bleven staatkundig gescheiden. In 1817 werd het geheel tot een residentschap verheven.

1817—1822. E. J. Roesler, zetel te Soemenep,	}	residenten
van Madu-
ra en Soe-
menep.
1822—1824. J. A. Steijn Parvé, "		
1824—1827. F. E. Hardij, "		
1827. W. de Vogel, waarn. "		

1827. Het residentschap ingetrokken en onder het residentschap Soerabaja gesteld.

1857. Het residentschap weder ingesteld.

1857—1862. N. A. T. Arriëns, zetel te Pamekasan.

1862. N. D. Lammers van Toorenburg.

Oosterdeel, Soemenep en Pamekasan.

1765. Maximiliaan Lambertus Faure,	}	residenten, politiek en
commercieel.
1785. Walter Markus Stuart,		
1786. Abraham van Hemert, overleden,		
1787. Pieter Hendrik Schelkes,		
1799. Johan Meijndert van Bronkhorst,		
1802. Hendrik Jacob van Cattenburch,		
1806. Johannes Diensbach, boekhouder, waarn.		
1809. J. L. van Neukirchen gen. Nijvenheim, onder-prefect,		
1810. C. Vos, drost.		

1814. J. Clark, kapt. kommandant van Madura en resident.

1816—1817 onder beheer van den resident, zie boven.

1818. C. Reep,
1824. C. Crull,
1824. J. E. van Breugel, } adsistent-residenten onder het resi-
dentschap Madura.

1828. C. L. graaf von Ranzow,
1829. H. Cornets de Groot,
1831. C. G. Goldman,
1832. D. T. Meijer,
1847. C. S. R. Wijnmalen,
1854. N. A. T. Arriens, } adsistent-residenten onder
het residentschap Soerabaija.
1858. E. H. M. Rudolph, ads. res. onder Madura.

Westerdeel, eigenlijk Madura.

1764. Pieter Mierop, vaandrig te Bankalan.

1786. Johannes Coert, luitenant "

1792. Dirk Hartog, cornet "

Deze waren postkommandanten; posthouders.

1796. Hendrik van Ligten, koopman, resident.

1808. Cornelis Reep, onder-prefect, drost.

1811. Het agentschap van Madura verlaten. Er bleef slechts een klerk van den resident van Soerabaija, J. Karstens en een zoutverkooper, C. Reep.

1811—1817 als afdeeling onder Soerabaija.

1817. M. H. Halewijn, adsistent-resident van Bankalan en Pamekasan.

1824. D. G. van Teijlingen,
1828. P. H. van Rhee de van Outshoorn,
1829. C. G. Goldman,
1830. A. M. E. Ondaatje,
1838. J. Fontein Verschuur,
1840. P. H. Breton van Groll,
1845. C. S. R. Wijnmalen, } adsistent-residenten,
onder het residentschap Soerabaija, tot
1855.

1847. C. P. Brest van Kempen,	} assistent-residenten, onder
het residentschap Soerabaja,
tot 1855.
1851. J. L. de Dieu Stierling,	
1853. F. N. Nieuwenhuijzen,	
1854. C. van de Velde,	
1860. L. W. C. Bosch,	} idem, onder Madura.

Eiland Bawean.

Tot 1808 onder het oppergezag van Samarang. Van 1808 tot 1826 onder het residentschap Grissee. Sinds 1826 onder het residentschap Soerabaja.

1786. Hendrik Fredriks, tot 1801 hoofdman, tot 1809 provisioneel resident.

1809. Hendrik van Ligtenberg, onder-prefect.

1810. M. J. von Schenk, drost, overleden 1815.

Van 1815 tot 1825 blijkt er van geen Europeesch gezag.

1825. D. T. Meijer, ads.-resident onder Grissee.

1825. J. C. Dunki, naar Soerabaja,

1843. J. Alting Siberg, naar Japara.

1846. C. van Stenis,

1850. E. Rochussen, ontslagen,

1854. J. M. de Braauw, overleden 1855.

1855. G. J. Tormijn, 1859 gepensioneerd.

1859. J. F. van der Loo, 1861 "

1861. J. A. baron Taets van Amerongen,

} assistent-residenten onder
Soerabaja.

Javaansche en Maduresche landvoogden

of regenten, in den oosthoek van Java, van 1746—1813.

Van 1746 tot 1807 werden de regenten geacht te zijn vazallen en tribulaire, zelfbesturende landvoogden, — kleine vorstjes.

In 1808 werden alle tot 's rijks ambtenaren verklaard.

In 1813 werd hun alle zelfbestuur ontnomen. Sedert zijn de regenten eerste inlandsche dienaren.

Soerabaija.

1746. Kiai Toemenggoeng Setjo Negoro, gezegd Tjeb-bolang, eerste, tot 1752.
1746. Kiai Toemenggoeng Sosro Negoro, gezegd Pandji, tweede, tot 1752.
1752. Raden Toemenggoeng Indro Noto, gezegd Koelon, tweede, gevlugt.
1752. Kiai Toemenggoeng Tjondro Negoro, gezegd Djimat, eerste.
Kiai Toemenggoeng Djojo-di-Rono, gezegd Kanoman I, tweede.
- Raden Toemenggoeng Tjokro Negoro, gezegd Grinting, eerste.
- Mas Toemenggoeng Djojo-di-Rono, gezegd Kanoman II, tweede.
- Raden adipatih Tjokro Negoro, gezegd Djamboel, eerste, tot 1816.
- Mas adipatih Djojo-di-Rono, gezegd Pandji, tweede, tot 1818.

Grissee.

1746. Toemenggoeng Djojo Negoro of Djojo-di-Redjo, eerste.
1746. " Soero Wikromo tweede, tot 1768.
- " Poespo Negoro, eerste, " 1756.
- " Astro Negoro, tweede, " 1787.
1786. " Ardjo Negoro, eerste, " 1810.
1787. " Broto Negoro, tweede, " na 1811.

Lamongan.

1746. Ngabehi Ongó Bojo, van Grisee tot 1747.

1747. Kjai Toemenggoeng Kerto Negoro, van Madura.
 1754. " " Wongso Redjo, " Grisee.
 1762. " " Tjitro Somo, " Japara.
 1770. " " Djojo-di-Redjo, " "
 1796. Adipatih Tjondro Negoro, van Soerabaija, tot 1810.
 1810. " Ardjo-adi-Negoro, " Grisee, " 1826.

Sedajoe.

1746. Raden Toemenggoeng Soero-di-Ningrat, van Madura.
 1746. Toemenggoeng Djojo-di-Redjo, van Grisee, 1752 ontslagen.
 1753. " Soero-di-Ningrat, van Madura.
 1779. " " " "
 1799. " " " Koedoes, (Madurees).
 1810. " Djojo-di-Ningrat, " Banger, (Probolinggo)
 1810. Adipatih Soero-adi-Negoro, van Bangil.
 1811. Toemenggoeng Soero-di-Ningrat, van Madura.

Bangil.

1746. Ngabehi Prodjo-Joedho.
 1761. " Soero-Djojo.
 Raden Poespo Negoro, van Madoera.
 1776. Ngabehi Soero-adi-Widjojo, opvolgend betiteld:
 1787 Toemenggoeng Soero-adi-Negoro.
 1809 Adipatih " en "Ridder."
 1810. Toemenggoeng Prawiro-adi-Negoro, zoon.

Pasoeroean.

1746. Toemenggoeng Merto Negoro, hernaamd Niti Negoro.
 1768. " later Adip: Niti-di-Ningrat, gezegd Adipatih Lompo.
 1781. Adipatih Niti-di-Ningrat, de zoon.
 1809. " " de broeder, tot 1834.

Banger (Probolinggo).

1746. Ngabehi Djojo Lalono, gezegd Brajong.
 " Poespo Kesoemo, van Driengoe.
 1767. Toem. Djojo Negoro, van Soerabajja, gezegd kiai Sepoe.
 1805. " " zoon, gezegd Tjondro.
 1810. " " halve broeder, gezegd Djolono.
 1810 het land verkocht. De regent naar Sedajoe ver-
 plaatst.

Malang en Ngantang.

- 1767—1777. Ngabehi Soeto Negoro, over Malang.
 Ronggo Lawe, over Ngantang.
 1777—1794. Toemenggoeng Kerto Negoro, over beide.
 1794—1816. Onder beheer van den regent van Bangil.

Loemadjang.

- 1746—1750. Toemenggoeng Djojo Lalono-brajong van Banger.
 1750—1767. " " kendang, zoon.
 1767—1805. Raden Tjondro van Banger.
 1805. later onder Banger of Probolinggo.

Poeger.

Dit landschap, nu Bondowosso, werd in 1761—1765 bezet. Het heette toen Wester-Blambangan en was verdeeld onder acht pembekels, die achtereenvolgens onder de Comp. kwamen. Eerst in 1779 werd hier een algemeen opperhoofd als regent gesteld.

- 1779—1793. Toemenggoeng Prawiro-di-Ningrat, van Pasoeroean.
 1793—1806. " Soerio-adi-Wikromo, gezegd Babamidoen (Swargo).

- 1806—1813. Toemenggoeng Soerio-adi-Ningrat, gezegd Bapanderman (Kendang).
Sedert onder Bezoeki gebragt.

Bezoeki en Panaroekan.

1767. Panaroekan aan den regent van Soemenap geschonken.
1768. Deze geeft het aan de Compagnie terug.
1768. Beide landen verhuurd aan Han-boei-ko.
1781. Als voren verhuurd aan Han-tjam-pit.
1810. Beide landen door Daendels aan Han-tjam-pit verkocht.
1814. Beide weder onder gouvernements beheer teruggebragt.
Politiehoofden van wege de Compagnie.
1764—1773. Ngabehi Soero Pernollo, Ronggo. (Baba Tjinsing.)
1773—1776. " Soemo-di-Wirio, " (Baba Sam.)
1776—1793. Ronggo Soero-adi-Wikrono, (Baba Midoen.)
1793—1806. Ronggo Prawiro Widjojo (Baba Panderman.)
1806—1813. Toemenggoeng van Poeger, zie Poeger.

Blambangan.

- De juiste opvolging der vroegere vorsten is niet bekend.
Tot 1763 Pangeran Pati van Bali, algemeen landsheer (Menak patti).
1763—1767. Pangeran Willis, als voren. (Goesti Moera.)
1773. Toemengoeng Wiro Goeno, door de Compagnie aangesteld. Op reis door roovers bij Sedajoe vermoord.
Toemengoeng Wiro Goeno, zoon; tot 1812. Gepensioneerd.

Eiland Bawean.

1746. Pangeran Aria Maugkoe Negara.

1747. Pangerang Poerbo Negoro.
 1783. Toemenggoeng " tot later tijd.

Madoera.

Westerdeel, gezegd Madoera.

1745. Raden Toemeng. Soera-di-Ningrat; opvolgende hertiteld:
 1746. Adipatih Setja-di-Ningrat (29 April.)
 1761. Panembahan Tjakra-di-Ningrat. Overleden 1770; bijge-
 naamd Sedho-moekti.
 1770. Pangeran adipatih Setja-di-Ningrat (7 Feb. 1771.) kleinz.
 Later Tjakra-di-Ningrat geheeten, overleden 1779.
 1779. Pangeran Setja Ningrat; later Tjakra-di-Ningrat.
 In 1804, Panembahan Adipatih.
 In 1808, Sultan-toewah. Overleden 1815; bijgen: Swarga.
 1815. Sultan Tjakra-di-Ningrat. Overleden 1847; " Sedho-
 moekti.
 1847. Panembahan Tjakra-di-Ningrat.

Middendeel, gezegd Pamekasan.

1746. Mas Mail, gezegd Raden Aria Adikara.
 1772. Raden Toemenggoeng Tjakra-di-Ningrat.
 1793. Ario Djajeng Sari, gezegd Toemeng. Tjakra-di-Ningrat.
 1804. Raden Toemenggoeng Mangkoe-di-Ningrat van Madura.
 In 1842 overleden als Panembahan.

Oosterdeel, gezegd Soemenap.

1746. Raden Toemenggoeng Tjakra Negara, afgezet.
 1751. " " Tirta Negara.
 1767. " " " zoon.
 In 1768 Pangeran Nata Kesoema. Overleed 1815.

1815. Pangeran Nata Negara. In 1854 overleden als Sultan Pakoe Nata Ningrat.

1855. Panembahan Nata Kesoema.

Bij uitzondering met die der Javaansche, behielden de Maduresche regenten het zelfbestier over hunne landvoogdijen. In Pamekasan eindigde dit in 1855.

HET LANDSCHAP

BOLAÄNG-MONGONDOUW.

DOOR

J. G. F. RIEDEL.

Op den 15den September 1857, voor het aanbreken van den morgen, bevonden wij ons op de hoogte van de negorij Poigar, achter welke de steile berg-terrassen van het zuidergedeelte der Minahasa, in het schermerlicht een indrukwekkend tooneel aanbieden. (*)

Na verloop van een klein uur stoomden wij een langzaam glooiend voorgebergte om, de tandjong Moriri, die op verscheidene plaatsen schijnbaar tot den aanplant van miloe werd in gereedheid gebragt. Eene uitgestrekte bank van zand en koraal steenen, zijnde de Napo Tomojit, vertoonde zich vervolgens aan onze oogen.

Met verminderden vaart naderden wij de negorij Bolaäng, wier daken, onder de schaduw der kalapa-palmen verscholen, min of meer te onderscheiden waren en ankerden op een en twintig vadem water.

Van de reede gezien, heeft deze plaats een aangenaam voorkomen. De vlakte, waarin zij is gelegen, wordt door eene rij

(*) De reis naar Bolaäng Mongondouw en andere aan de N. W. kust van Celebes gelegen rijken werd gedaan in het gevolg van den gewezen resident van Menado, wijlen A. J. F. Jansen, aan boord van Z. M. stoomschip Phocnix, gekommandeerd door den Lt. t/z. 1 kl. F. R. Toewater.

van geleidelijk opgaande heuvelen begrensd, die tevens regelmatig zuidwaarts opklimmen, totdat zij zich in het gebergte van Langagon verliezen.

Wij gingen ten negen ure aan wal voor de kampong, de hoofdplaats van het rijk Bolaäng-Mongondouw.

Dit landschap grenst ten oosten aan het zuidelijk gedeelte van de Minahasa en wel ten zuidwesten van de Wœlœr-Mahatœs bij de rivieren Poigar en Bœjat; ten westen aan het rijk Bolaäng-Itang bij de rivier Boönton en aan het rijk Gorontalo op de hoogte van Tandjong-Karbouw; ten noorden en ten zuiden aan de zee.

Het vijftal stammen, dat de bevolking uitmaakt, is ongeveer 30,000 zielen sterk.

De eerste en grootste stam, de orang Mongondouw, woonde voorheen bij den berg Bœlœan, dicht bij de tegenwoordige negorij Pasi en verspreidde zich van daar allens over de groote vlakte, thans Rata-Mongondouw genaamd.

Naar luid der overleveringen wordt zekere Bœdo-langih als hun stamvader aangemerkt, die met eene schoone, aanzienlijke vrouw, Sandilang genaamd, gehuwd was en bij haar twee kinderen verwekte.

De oudste dezer kinderen, eene dochter, onder den naam van Salamatiti bekend, droomde, toen zij tot rijperen leeftijd kwam, vijfmalen achter een, dat zij een kind ter wereld brengen zoude en baarde dan ook tot hare groote verbazing op zekeren dag een ei van buitengewone schoonheid, dat de kleuren van den regenboog had.

Op verzoek der verstoorde bloedverwanten, die wenschten, dat het gebeurde niet ruchtbaar zoude worden, werd dit ei door Die en Amalie in de nabijheid van een heldervlietend beekje verborgen en kort daarna kwam hieruit een jongeling te voorschijn, bedreven in de behandeling der wapenen en vlug van verstand, waarom men hem Mokododœdœt noemde.

Ongeveer te gelijker tijd ontsproot de bekoorlijke Pætri Bonia op wonderbare wijze uit een beeloh kœning, dien een grijsaard openkapte, toen hij toevallig binnen deze vrucht een eigenaardig geluid hoorde. Deze Pætri werd door genoemden Mokododœdæt in een donker bosch ontmoet en tot zijne wederhelft genomen.

Uit deze vereeniging kwamen drie kinderen voort, met name Iajœbanki, Gincœpid en Ginsapodo. — De eerste huwde met Silagonda en kreeg twee kinderen, Kinalang en Mokoapa. — De fastammelingen van Kinalang heetten Garœng, Bœtitih, Makalalo, Podo, Maniti en vervolgens, na de gedeeltelijke ineen-smelting met Bolaäng, Mokoago, Tadohe, Mokoago II of Binangkang, wiens geschiedenis vooral met betrekking tot de Minahasa bekend is.

Na de zoogenaamde prang hædang of liever de oneenigheid tusschen de bewoners van Pænten-ni Rœmojaporong, het tegenwoordige eiland Lembèh, kwam de tweede stam, orang Bolaäng (*) genaamd, den noordelijken landtong van Celebes †) omvarende, op de hoogte van de rivier Lombagin, alwaar zij eene negorij stichtten.

Dit volk kreeg binnen een kort tijdsverloop eenig gezag over de in de binnenlanden, onder hunne eigene hoofden wonende oorspronkelijke bevolking, vooral door de voortvarendheid en geestkracht van Damopolœh, die, de Mongondouwrezen door kracht van wapenen niet kunnende ten onder brengen, op eene sluwe wijze eenige negorijen had overgehaald om zijnen broeder Wantania tot hun hoofd te kiezen, zoodat zij reeds in de dagen van Binangkang, zoo het heet, onder het Bolaängsch bestuur gebragt waren.

(*) Bolaäng of Bolango = zee; pahawalangoân = ankerplaats. Het volk kreeg den naam Bolaäng, omdat het over zee was gekomen.

†) De naam Celebes, eigenlijk Selebes, is verbasterd voor Soela-besi, ijzer-eiland.

Eenige afscheiding kan men evenwel tegenwoordig nog opmerken. De kampongs toch aan de noord-west-kust worden, met inbegrip van eenige Alifœrœ- en Bantik-negorijen, Pasisir-Bolaäng genoemd, terwijl men zelfs van eene Sipat Mongondouw bij de negorij Gogagoman gewag maakt.

In onze dagen bestaat het gezag van Bolaäng over Mongondouw niet meer dan in naam, wordt althans niet meer erkend, dan voor zoo verre de rijksgrooten de bewoners der binnenlanden diets maken, dat de Compagnie hen onder toezigt van Bolaäng gesteld heeft.

De derde stam, naar zijne negorij orang Dœmoga of Rœmoga genaamd, eigenlijk eene vereeniging van zich afgezonderd hebbende Mongondouwers en andere vagabonden, bewoont het zuidelijke gedeelte der vlakke, aan den oorsprong van de groote rivier Lombagin.

Tot den vierden stam reket men te behooren de orang Bantik, die in eenige kampongs bij de rivier Sœmojit wonen. De vijfde stam eindelijk bestaat uit de orang Alifœrœ of uitgewekenen van de Minahasa, die zich in 1740 onder den Radja Salmon Manoppo te Moriri gevestigd hebben.

De hoofdplaats Bolaäng, uit overlast van krokodillen sedert ettelijke jaren van de monding der Lombagin-stroom naar het Noorden verplaatst, is eene negorij met veertig huizen, van bamboe en atap ligt te zamen gesteld, in drie rijen parallel naast elkander staande.

Het kalakerang-huis mag als het beste gebouw worden aangemerkt, terwijl de armoedige mesdjid en het onaanzienlijke, vuile paleis van den radja, op palen in een modderpoel gelegen, teleurstelling bij den eersten aanblik opwekken.

Digt bij de mesdjid treft men de vervallene woning van een Boeginees, den leeraar of Magister, primus van Bolaäng, aan, die voorgeeft van Mekka als hadji teruggekeerd te zijn en uit dien hoofde bij den adel en het volk zeer in achting staat.

Het onderwijs, dat door hem wordt gegeven, verdient nauwelijks melding en bestaat uit het prevelen van eenige bekende verzen uit den koran. Bij nadere kennismaking en onderzoek bleek dan ook, dat de leeraar zelf geene genoegzame kennis had om het heilige boek behoorlijk te vertolken; maar niettegenstaande deze onwetendheid heeft hij bij de bestuurvoerende magten op de hoofdplaats eenen zeer grooten invloed verkregen.

De leden van den Bolaängschen adel onderwijzen elkander, hoezeer gebrekkig, in de schrijfkunst met Romeinsche karakters ten einde daardoor min of meer aanspraak te hebben op het bekleeden van hooge ambten en waardigheden. Overigen's beletten zij ten strengste, dat de bevolking, vooral die van de binnenlanden, zich daarin oefent, uit vrees dat zij door klaagschriften als anderzins de gewelddadige handelingen dezer hoofden bij het bestuur te Manado zouden bekend maken.

Intusschen is het meer dan wenschelijk, dat men door het oprigten van goede scholen, waarin degelijk en practisch onderwijs wordt gegeven, de pogingen der Bolaängsche grooten om de bevolking der bergstreken uit baatzucht in hunnen tegenwoordigen toestand te houden vrijdele en wel in het belang van beschaving eu welvaart, te meer, omdat de bewoners der binnenlanden zeer genegen zijn onderwijs te ontvangen.

Ten noorden van de negorij Bolaäng loopt de weg over eene kleine vlakte naar de Bantiksche kampong Sœmojit, alzoo genoemd naar de geen twee palen ver bevaarbare rivier, die met weinig kronkelingen daar langs vloeit. Men treft hier een dertigtal huizen aan, die, wat aanleg en onderhoud betreft, boven die van de hoofdplaats Bolaäng kunnen gesteld worden.

De voorvaderen van deze Bantik, die tegenwoordig onder het min of meer indirect beheer van den radja van Bolaäng Mongondouw staan, kwamen volgens traditie in overoude tijden van een eiland, gelegen ten oosten van Talacer en

Pineboeran genaamd, welk eiland ten gevolge van geduchte vulkanische eruptiën in de diepte der zee is verzonken.

Na eenigen tijd rondgezworven en te Paleko en op andere plaatsen vertoeft te hebben, vestigden zij zich hier.

Tijdens het bestuur van Mokoago trok een gedeelte van dit volk in het gevolg van genoemden vorst naar de Minalasa ten oorlog, alwaar zij vervolgens achterbleven, toen Mokoago door Matindas bij Maädon verslagen werd.

De bewoners van Scemojit hebben dezelfde taal, zeden en godsdienstige gebruiken als hunne stamverwanten in de Minalasa.

Aan de overzijde der hierboven genoemde rivier zagen wij uitgestrekte, drooge padi-aanplantingen, die regelmatig en met zorg aangelegd waren.

Nadat op den 16en September met bijzonder veel moeite en inspanning de benoodigde paarden, draagstoelen en dragers verzameld waren, bij welke gelegenheid het zwak en klemloos bestuur van den radja en de treurige, nietsbeduidende invloed der Bolaängsche rijks grooten duidelijk in het oog sprongen, maakten wij ten zeven ure des morgens ons op, voor eene reis naar de binnenlanden en wel naar de Mongondouwsche bergvlakte.

Ongeveer drie palen reden wij langs het strand en trokken de beekjes Tadoi, Ambang en Nabonto over. De twee laatste vloeijen uit een moeras met weinig capaciteit in zee.

Op de eerste pleisterplaats gekomen, gingen wij links af en kwamen langs eene aangespoelde vlakte, alwaar uitgestrekte zoutpannen zonder moeite zouden kunnen worden aangelegd. Hier troffen wij eenige karbouwen, in poelen liggende, aan. Deze dieren zijn, evenals paarden, in het Bolaäng-Mongondouwsche schaarsch en worden duur betaald. Met uitzondering van het aankweeken van geiten en varkens, maakt de bevolking over het algemeen weinig werk van de veeteelt.

Na deze vlakte te zijn doorgereden, stegen wij langzamerhand op en waren weldra tegenover de naauwe bergpas van Longagon.

Deze door de natuur gevormde geul of liever eene thans drooge bedding voor het van de hoogte afstroomende regenwater gaat over een gedeelte van het gebergte van dien naam en is zeer steil. Aan beide zijden verheffen zich bergwanden van ongeveer vijftien tot twintig voet hoogte en het pad, dat hier overloopt, wordt maar al te vaak door zware trachijtblokken moeilijk gemaakt.

Vervolgens gingen wij enkele onbeduidende hoogten voorbij, een uitgebreid kreupelbosch binnen en bemerkten in de nabijheid van den weg onder eene menigte sagœweerpalmen (*arenga saccharifera*) verscheidene bewoonde tuinhutten.

Naar het ons voorkwam, werden de gronden van den bergpas af tot op deze hoogte door de bewoners van de Pasisir Bolaäng tot het aanleggen hunner drooge padi-velden gebezigd, ten minste te oordeelen naar het eentoonige kenmerk der drie- tot vijf-jarige dJORAME-planten.

De vegetatie kreeg echter spoedig een weelderiger aanzien en binnen een uur reden wij in eene aangename koelte door een oorspronkelijk woud.

Verscheidene soorten van reusachtige boomen, met bloeiende lianen en prachtige orchideeën versierd, — eene menigte rotang of calamus soorten, die als koorden van de toppen der boomen afhingen en de stammen omslingerden, — een ontelbaar aantal wanga- en wokka-palmen, die nevens elkander stonden, — alles tot een verrukkelijk geheel vereenigd, vertoonden zich aan onze oogen.

Toen wij dit schilderachtige bosch tot voorbij de pleisterplaats Kamangaän doorgereden waren, hoorden wij spoedig de groote Lombagin in hare ruwe, steenachtige bedding beneden onze voeten ruïsschen en kwamen wij weldra weder in een oord, met dJORAME bedekt. De weg loopt hier langs den hoogen linker-oever van genoemde rivier en meermalen hielden wij ons een geruimen tijd stil, om het heerlijke uitzigt te genieten op den

breeden stroom met zijnen prachtigen oever aan de overzijde.

Tegen den middag doorwaadden wij de rivier Salimandœngan en stapten eindelijk voor eene groote, ledige, ellendige bamboe-woning af.

Van het strand tot Salimandœngan trokken wij de rivieren Tantama, Mojojad, Bango, Mœnce, Botœk, Sikala, Onkai en Salimandœngan over, allen van gemiddelde breedte en in de Lombagin vloeijende.

De weg of liever het bergpad is tot hier toe, op eenige onbeduidende gedeelten na, zeer slecht en op vele plaatsen door omgevallen boomstammen en groote steenen zelfs lastig, zoodat de reis grootendeels te voet moest worden afgelegd.

De negorij Salimandœngan was in vroegeren tijd eene vrij aanzienlijke plaats, maar werd door Padbrugge tijdens den opstand der noord Celebesche volkeren verband. (*)

Thans is zij met hare ledige hutten niet meer dan eene pleisterplaats in het groot, dewijl de bewoners bij voorkeur in hunne tuinen verspreid wonen.

Des morgens van den 17den September reden wij noord-oostwaarts van Salimandœngan op en kwamen, na eenige hoogten en laagten te zijn overgegaan, spoedig weder aan de schoone en breede Lombagin. Langs haren linker oever loopt het steile bergpad over wanordelijk door eikander geworpene steenklompen en ontblootte boomwortelen.

De paarden, die als klipgeiten tot nu geklouterd en neder gegleden hadden, werden tot tweemalen toe zwemmende aan de overzijde der rivier gebragt, ten einde alzoo de moeilijkste passages te ontwijken, en met inspanning beklommen wij de hui-vering wekkende trachtwanden, aan boomtakken en wortelen ons vasthoudende, elk oogenblik over een afgrond zwevende, met gevaar om bij den geringsten misstap in den met kracht voorbijsnellenden stroom te storten.

(*) Valentijn, uitgave van S. Keijzer Dl. I bladz. 207.

Het pad kronkelt zich vervolgens voort over twee berg-ruggen, met rotang- en palmsoorten bedekt, nu eens door een bosch van Bambusa Blumiana, dan weder onder statige, reusachtige boomtakken, totdat wij eindelijk des middags de pleisterplaats Lobong aan de rivier van dien naam bereikten.

Van Salimandengan naar Lobong trokken wij negen rivieren over, die ook tot het stroomgebied van de Lombagin behooren, met name Gimbal, Tontœolan, Tincajangan, Mojœd, Batœelotan, Kamangaän, Lompiad, Iuibœn en Lobong.

Te Lobong vertoefden wij een nacht aan den noordelijken rivier-oever, in daartoe opgeslagene bamboe afdaken.

Na een langen bergrug bestegen te hebben, kwamen wij den 18den September spoedig op eene kleine vlakte, waar de weelderige plantengroei eene groote overeenkomst heeft met die in de Minahasa langs de ravijnen van den berg Masarang.

Wij daalden vervolgens langzaam en gingen langs een brug de kleine rivier Walerang over, die hare rigting langs eene solfatare neemt, het eenige in dit land door ons bemerkte spoor van vulkanische werking, waar vroeger zoo vele uitbarstingen en nederstoringen van bergen hebben plaats gehad.

Deze zoogenaamde warme modderwellen of minerale bronnen, twee in getal, elk van circa vijf palmen diameter, liggen ter regterzijde van den weg en hebben eene geringe kracht van opstuwing, hoewel zij aanmerkelijk veel zwaveligzure dampen ontwikkelen.

Het is jammer, dat de geologische formatie van dit gewest door deskundigen nog niet is onderzocht, vooral in verband met de aan de zuid-oost-kust aanwezige groote hoeveelheid delfstoffen.

Eene oppervlakkige bezigtiging van de door ons bezochte terreinen doet mij vermenen, dat de bodem met dien van de zuid-Minahasa veel overeenkomst heeft.

Vervolgens trokken wij de zoogenaamde grens van Mongondouw over, gingen bergwaarts op en stonden onverwachts bij

de kromming van den weg, op eene hoogte van ongeveer 2500 Rhijnlandsche voeten voor een uitgebreid plateau van minstens vijftig palen in het vierkant, dat ten noorden door de Ambang en de Siah, ten zuiden door de bergketenen van Doemoga begrensd wordt, al welke bergen naar mijne gissing 5000 a 6500 voeten hoog zijn.

Beneden ons zagen wij een bloeiend oord van kokos en andere vruchtboomen, met padi en pisang, nog bedekt en rustende onder de nevelen van den morgen, de groote vlakke namelijk van Mongondouw, die, grootendeels bebouwd, met een onafzienbaren, indrukwekkenden tuin kan worden vergeleken, aan alle zijden door prachtige bergterrassen omzoomd.

Niet lang daarna trokken wij Gogagoman voorbij, een net gehucht van twaalf met zorg gebouwde nieuwe planken woningen en kwamen spoedig, de rivier Dajanen doorwadende, te Kottabangon aan. Van hier begaven wij ons naar Mojag, de grootste negorij op de bergen met twee en zestig groote planken huizen.

Een kwart paal ongeveer van Kottabangon werden wij aangenaam verrast door schoone koffij- en kakaoboomen, alsmede door uitgestrekte drooge padivelden en eenjarige kapas-aanplantingen, die langs den weg tot bij Mojag aangelegd zijn.

De negorij Mojag, aan eene schilderachtige helling gelegen, met vier evenwijdig loopende straten, is zeer bevolkt en wat meer zegt: de bevolking verkeert er, naar het scheen, in zeer welvarenden staat.

In de meeste huizen vonden wij overvloed van rijst, lijnwaden, aardewerk en wapenen. De lijnwaden werden, opgerold, in sierlijk bewerkte bamboezen kokers bewaard en de borden in daarvoor ingerigte, met smaak gevlochtene rotang-manden. Onder de rijkdommen der bewoners telden wij ook de kaji bidang, eene soort van grof, door de Mongondouwsche vrouwen vervaardigd weefsel, dat zelfs in de Minahasa, vooral door de Bantikkers, zeer wordt op prijs gesteld.

De huizen, die gewoonlijk door drie tot zes gezinnen bewoond worden, zijn alle op palen gebouwd, in vierkanten vorm met een vooruitstekend gedeelte, waaraan de trap is bevestigd. Binnen dit vierkant vindt men aan de hoeken vier kleine kamers. De ruimte tusschen deze is zoodanig ingerigt, dat men behalve het open vak in het midden, waar de padi gewoonlijk in eene ronde, van boomschors vervaardigde kist, kœlit-kajœ genaamd, wordt opgestapeld, nog drie om zoo te noemen breede, lage britsen tegen de wanden aantreft. Aan een der zijden, meestal oostelijk van het gebouw, vindt men de dodika of algemeene kookplaats. De vloer en wanden zijn grootendeels van goede planken zamengesteld, terwijl de meeste huizen geene zoldering hebben.

In de woningen der hoofden treft men antieke Europesche meubelen aan.

Over het algemeen zijn de bewoners van de Rata-Mongondouw zeer goed en zindelijk gekleed. De vrouwen dragen lange badjoe's met sarongs en schijnen aan de groene en geele kleuren haren voorkeur te hechten. Bij de mannen bestaat de kleeding uit een hoofddoek, een korte badjoe in den vorm van een open wambuis met broek en een sarong om het midden geslagen. De kinderen tot op den ouderdom van twaalf tot vijftien jaren loopen in natuur-gewaad rond.

Het hoofdvoedsel der bevolking bestaat uit rijst, milœ en sagœ, en bij onderzoek bleek, dat er nergens gebrek aan levensmiddelen was.

Het zout, de zoogenaamde garam batoe, wordt van de zee-plaatsen verkregen en is, als monopolie, een winstgevende tak van handel voor den radja en de Bolaängsche rijksgrouten.

De bewoners van Mongondouw zijn landbouwers en mijnwerkers. Nadat de drooge padivelden geopend en van pagars of omheiningen voorzien zijn, gaan de mannen gewoonlijk naar de mijnen van Dolangon, Mintoe en naar andere plaatsen om al-

daar goud te verzamelen. Dit metaal wordt alsdan later aan de Boeginezen en andere handelaren te Kottaboena verkocht, of tegen lijnwaden en ijzer verruild. Jaarlijks geniet de radja, behalve een gantang rijst en twee gulden koper van ieder huisgezin, nog een duit of $\frac{1}{9}$ reaal goud van elken goudgraver.

Volgens beweren der inlanders loopt de weg van hier naar de goudmijnen over steile bergen en diepe afgronden tot op de hoogte van Kottaboena.

Nadat wij eenige uren te Mojag doorgebracht hadden, keerden wij naar Kottabangon terug.

Deze negorij, de residentie van den radja tijdens zijn verblijf in de binnenlanden, is zeer bekrompen aangelegd. Noordwaarts op treft men ontoegankelijke steilten en zuidwaarts vele moerassen aan. De huizen, drie en vijftig in getal, liggen derhalve dicht bij elkander, ofschoon de door ons betrokkene woning, die aan den radja in eigendom toebehoort, ruim en luchtig was ingerigt.

Des namiddags bezochten wij te voet de negorijen in de richting van Kapandakan en kwamen na de rivieren Molinouw en Mogolaing te zijn overgetrokken te Matali kitjil aan. Van hier gingen wij vervolgens over uitgestrekte padivelden en over het riviertje Motoboi naar Matali besar, eene negorij met drie evenwijdig loopende straten en twee en vijftig planken woningen.

In het midden van een der straten dezer negorij bemerkten wij een op vier hooge palen staande saboewah, de offerplaats der in deze negorij aanwezige Alifoeroe.

Het landschap Bolaëing Mongondouw bestaat nog voor de helft uit Alifoeroe, die, evenals in de Minahasa, hunne priesters (walians, toenahas) en fosohs hebben.

De zeden en gebruiken dezer lieden komen ook veel met die hunner noordelijke nabaren overeen.

Onder het bestuur van den radja Cornelis Manoppo werd in het jaar 1832 de Islam in dit gewest ingevoerd door zekeren

Arabier, Sjarif Aloewi, die met de Poetri Sarah, dochter van dezen vorst, huwde.

De aldaar aanwezige christenen omhelsden binnen een zeer korten tijd deze leer en de Bolaängsche rijksgrouten bevorderden deze aangelegenheid op allerlei wijze bij de Alifoeroe in de binnenlanden, hoewel, naar het scheen, met geen gelukkig gevolg.

Het gebruik van varkensvleesch heeft bij de bergbewoners de voorkeur boven de verminkte stellingen van den Mekka-schen leeraar.

Over schoone, vruchtbare streken en lagehende valleijen gingen wij van Matali-besar verder naar Popondajan, eene negorij met twee en dertig planken woningen. Vervolgens naar Motobokitjil, eene negorij, die vijf en veertig huizen telt, en toen naar Pajowa.

Ten gevolge van de invallende duisternis werd onze reis tot Kapandakan niet verder voortgezet, maar keerden wij van Pajowa naar Kottabangon terug.

Met uitzondering van de bruggen zijn de wegen op de bergvlakte overal goed aangelegd en het pleit voor de geaardheid van den Mongondouwer, dat het die alle uit eigen beweging zonder dwang of bevel van hooger hand heeft gemaakt.

Het klimaat van Kottabangon en andere plaatsen in het Mongondouwsche is zeer aangenaam; de hitte is er niet drukkend en de koude niet hinderlijk. Bij gemis van een thermometer kon ik den stand daarvan niet met juistheid bepalen; maar stel dien approximatief gelijk met dien in de landen, tot centraal Minahasa behoorende.

Vroeg in den morgen van den 19den September begaven wij ons naar Biga, een gehucht met twaalf huizen, aan eene bergheiling gelegen. Het uitzigt, dat wij van hier over de onafzienbare vlakte hadden, was betooverend schoon.

Langs goed aangelegde en onderhoudene rijst- en kapastuinen, alsmede koffij- en kakao-aanplantingen noord-oost-waarts

gaande, kwamen wij te Pontodon en vervolgens over de negorijen Bilalang en Bintaon, na talrijke beekjes doorwaad te hebben, te Pasi aan.

De laatstgenoemde negorij met vijf en veertig planken woningen, eenigzins door elkander gebouwd, is de verblijfplaats van den Panghoeloe di sabelah goenong.

Het eigenlijke Mongondouw, hoewel schijnbaar onder bestuur van den radja van Bolaäng staande, is sedert onheugelijke jaren in drie Panghoeloeschappen verdeeld, namelijk de sabelah rata, Panghoeloe Lolajan met eene bevolking van ongeveer 6000 zielen; de sabelah goenong, Panghoeloe Pasi met eene bevolking van ongeveer 18000 zielen; en de sabelah pantej, Panghoeloe Kottaboena met eene bevolking van ongeveer 4000 zielen.

De eerste Panghoeloe voert het bewind over de negorijen ten zuidwesten van Kottabangon; de tweede over die, welke noordwaarts liggen; en de derde over de negorij Kottaboena, alsmede over de in de goudmijnen tijdelijk aanwezige werklieden. De Pasisir Bolaäng met eene bevolking van ongeveer 200 zielen staat onder het meer direct beheer van den radja.

Deze Panghoeloe's, met uitzondering van dien van Kottaboena, worden bij keuze door de oudsten aangesteld en genieten als inkomsten van elken dapor in hunne respectieve negorijen een gantang of veertig ponden rijst per jaar. Zij beschikken tevens op zekere tijden over een onbepaald aantal arbeiders. Die van Kottaboena, meestal een bloedverwant van den radja, heeft echter meerdere inkomsten.

De mindere bestuurvoerende hoofden van Bolaäng en Mongondouw, zooals in Bolaäng twee kapita laoet, een major kapala kadata, twee hoekoem major, alsmede sangadji's, kimalaha's, kapita radja's en hoekoems, zooveel als er negorijen zijn, en wat Mongondouw aangaat in elke negorij een sangadji, kimalaha, kapita radja en hoekoem, hebben volgens hunne verklaring geene directe inkomsten.

Tijdens het bewerken der velden worden zij slechts door de bevolking zonder loon of voeding bijgestaan.

Het regt van landbezit verkrijgt men hier, evenals in de Minahasa, door prioriteit van boschontginning. Geschillen daaromtrent worden door de oudsten onderzocht en beslist.

Van Pasi gingen wij alweder over vlakke terreinen naar de negorijen Bosloed, Otam en Wanga, welke plaatsen echter onbeduidend zijn.

Bij Otam zagen wij eene wel ingerigte ijzersmederij met verscheidene werklieden. Deze nijverheid staat in dit gewest op eene redelijke hoogte, want de Mongondouwsche klingen worden overal gezocht en op waarde gesteld.

Het doortrekken der landstreek tusschen Kottabangon en Biga gaf ons op nieuw de overtuiging, dat de landbouw hier overal, in betrekkelijken zin, bloeiend kan genoemd worden. Schoone, met zorg aangelegde en onderhouden padi-, kapas- en tabak-velden prijken weelderig en getuigen van de groote werkzaamheid der vrouwelijke bevolking.

Ook de koffij tiert in deze streken uitmuntend. Eene uitbreiding derhalve van deze kultuur op deze schoone humusrijke vlakke kan niet anders dan gunstige resultaten voor de betrokkene bevolking opleveren, voornamelijk omdat de kwaliteit der boomen gelijk is aan de Manadosche soort.

De moesgewassen, uit gematigde streken afkomstig, komen alhier eveneens welig op.

Des namiddags begaven wij ons te paard over eenen vrij goeden gelijken weg van Kottabangon naar de negorij Tabang.

De groote negorijen Koboh, Motoboi en Pajowa-besar, elk met gemiddeld veertig huizen, gingen wij successievelijk voorbij en keerden van Tabang langs tuinwegen over Popondajen naar Kottabangon terug.

Aan de regter zijde van dezen weg zagen wij uitgestrekte sagoe-bosschen.

Over het algemeen is deze streek zeer rijk aan water. Prachtige, kristalheldere beeken doorklieven bij korte tusschenruimten het land en onbegrijpelijk komt het mij voor, dat de bevolking er nog niet toe gekomen is om sawahs aan te leggen.

Te half negen ure in den morgen van den 20sten September vertrokken wij naar Lobong en vervolgens naar Salimandoeagan, alwaar wij met het vallen van den avond aankwamen.

Ofschoon de weg ten tweeden male begaan werd, trok de weelderige vegetatie dier streken op nieuw onze aandacht, en behalve de talrijk aanwezige min bekende planten merkten wij overal eene groote hoeveelheid lingoewa (*pterocarpus*), govassa (*vitex cofassus*), bintangor (*callophyllum sulatri?*), kamoeni (*muraia exotica*) en andere boomen van uitstekende hoedanigheid op. Aan palmen en calamus-soorten bestaat er tevens geen gebrek.

Het is zeer te wenschen, dat ter bekwamer tijd hier een botanisch onderzoek wordt ingesteld.

De fauna van Mongondouw verkeert tot op dit oogenblik geheel in het duister. Volgens verklaring der inlanders moeten, behalve de *anoa depressicornis*, de *babiroesa alboerensis* en de *sus celebensis*, nog vele buideldragende zoogdieren in de uitgestrekte bosschen aldaar voorkomen.

Eene verscheidenheid van vogels bewoont de toppen der hoogste boomen, terwijl prachtige vlindersoorten ons overal tegemoet vlogen. Onder de reptiliën vindt men er den *crocodilus biporcatus*, waarvan de mondingen der groote rivieren wemelen, den python, die het vee verslindt en veel schade toebrengt, alsmede nog vier andere, zeer vergiftige soorten van slangen.

De bosschen van Mongondouw leverden vroeger ook eene groote hoeveelheid was op, doch dit produkt is later, dewijl het meer bepaald als pasini-eigendom der Bolaängsche grooten beschouwd wordt, door de bevolking niet meer verzameld.

Bij het doortrekken der rivieren bewonderden wij de schoone

vormen van het Mongondouwsche menschenras. De mannen zijn wel gebouwd, ligt van kleur, krachtig, gespierd, en de type heeft over het algemeen veel overeenkomst met de Tonboeloesche in de Minahasa.

De geaardheid van het volk, dat nog tot de Alifoeroe behoort, is goedig en werkzaam. Met uitzondering van verwondingen, het gevolg van opwellende hartstogten, hoort men weinig van volks-ondeugden gewagen. Van opium en sagoeweer, het bedwelmende sap van arenga saccharifera, wordt over het algemeen geen gebruik gemaakt. Dobbelspel en hanenvechterijen zijn door de Panghoeloe's op de bergen streng verboden.

Daarentegen zijn de Bolaängers, die de leer van den Islam belijden, achterdochtig, sluw en doortrapt. Hunne ligchamelijke vormen zijn minder oogelijk, klein en spichtig, terwijl hunne huidkleur in den regel donkerder is.

De rijks grooten trachten bij voortdaring de beide rassen te doen incensmelten, doch hun streven wordt gewoonlijk door den tegenzin der Mongondouwers verijdeld.

Het bezoeken van Mongondouw door deze grooten laat bij de bewoners ten gevolge hunner afpersingen, die zij in naam van de Compagnie verrigten, immer eenen onaangename indruk achter, meer nog dan de directe tegenwoordigheid van Europeanen. Wij zagen dit duidelijk, doordien de vrouwen en kinderen, gelijk overal elders, zich niet voor ons verborgen hielden, telkenmale wanneer wij de negorijen zonder geleide der hoofden rondwandelden. Noodzakelijk is het derhalve, dat de regering aan deze plunderzucht en ongebondene hartstogten paal en perk stelle.

Voor zooverre wij hebben kunnen nagaan, heerschten er in dit gewest geene epidemiën; zelfs de natuurlijke pokken zijn in de binnenlanden eene zeldzaamheid.

Gewone ziektegevallen worden ook zelden aangetroffen en de negorij-hoofden beweren, dat de bevolking jaarlijks toeneemt,

doordien er meer geboren worden dan sterven. Over het algemeen is ons opgevallen het gezond voorkomen der bergbewoners.

Wij vertrokken welgemoed en tevreden des morgens vroeg van den 21sten September van Salimandoengan en kwamen te elf ure bij Bolaëng aan.

Het strand op deze hoogte is, gelijk overal elders langs deze kust, zeer rijk aan visch; doch de visscherij staat op een zeer lagen trap van bloei.

Volgens informatie is het aantal prauwen, vooral Boeginesche van Singapoera over Donggala, dat jaarlijks hier ter reede ten handel komt, aanzienlijk.

De hoofdartikelen van handel zijn: ijzer, lijnwaden, aardewerk en snuisterijen, terwijl van hier uitgevoerd wordt goud, kakao, was, ook eene kleine hoeveelheid karet en tripang.

Wegens de zoogenaamde kakao-ziekte is echter van dit product in de laatste jaren weinig voorraad geweest.

De vorst van Bolaëng is de eerste en invloedrijkste koopman. De reizende handelaren, voornamelijk Boeginezen, stellen zich bij voorkeur met hem in verbinding, omdat hij meest al hunne waren opkoopt, ten einde deze weder in de binnenlanden, waar niemand anders handel mag drijven, tegen overdreven hooge prijzen te slijten.

Als cirkulerend medium zijn de oude duiten zeer gewild.

Inkomende of uitgaande regten worden, voor zooverre wij hebben kunnen nagaan, hier niet geheven.

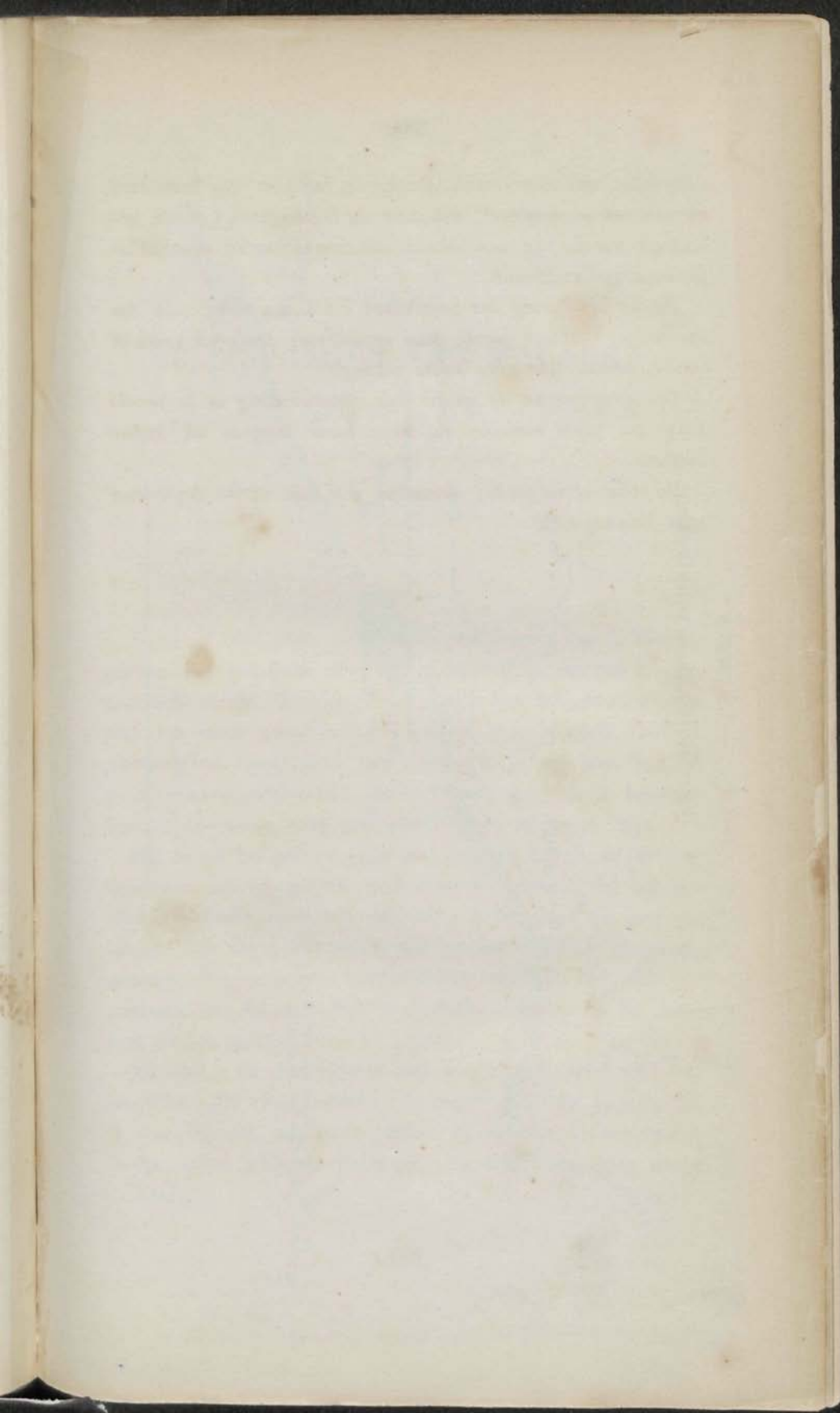
Men treft in het rijk Bolaëng-Mongondouw nog slechts weinige slaven of zoogenaamde boedak poesaka aan, maar daarentegen een groot aantal pandelingen. Iemand bij voorbeeld, die drie bladen tabak plukt in een tuin, aan een der hoofden toebehoorende, waar hij zonder loon den ganschen dag arbeidt, wordt bij wijze van beboeting met zijne geheele familie tien, twintig, zelfs dertig jaren in pandelingschap gehouden. Meer-

dere feiten van dezen aard, sprekende bewijzen van knevelarij en van het wanbeginsel, dat door de Bolaängsche grooten gehuldigd wordt, zijn ons bekend; dit eene echter zij voor het tegenwoordige voldoende.

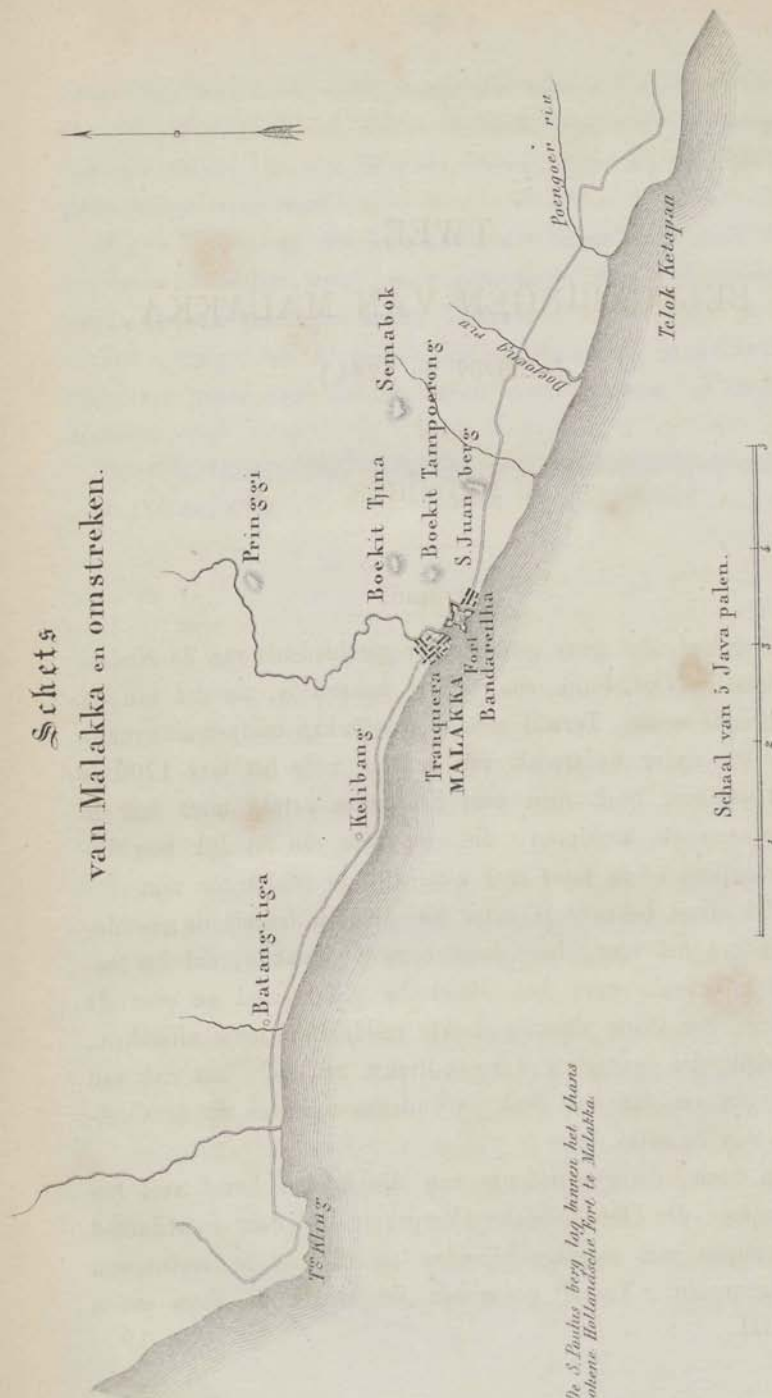
Dat in het belang der bevolking, die thans onder zulk een vernietigend stelsel zucht, eene verandering dringend geëischt wordt, behoeft wel geen nader betoog.

Ten gevolge van de gebrekkige regtsbedeeling is de bevolking ten prooi aan de willekeur harer hoogere en lagere hoofden.

De reis vervolgende, stoomden wij den 22sten September naar Bolaäng-Oeki.

Schets
van Malakka en omstreken.

*V.B. De S. Bouches beÿg lag haren het Uans
afgebrokene Hollandische Fort te Malakka.*

TWEE
BELEGERINGEN VAN MALAKKA,

(1756/57 en 1784.)

DOOR

E. NETSCHER.

INLEIDING.

Ik geloof, dat geen gedeelte der geschiedenis van de Nederlanders in Oost-Indië zoo weinig bekend is, als dat van de achttiende eeuw. Terwijl men Valentijn kan bezigen als grondslag tot nader onderzoek van hetgeen vóór het jaar 1700 is voorgevallen, heeft men voor het latere weinig meer dan de gouvernements archieven, die niet voor een iegelijk beschikbaar en bovendien soms zeer moeilijk te raadplegen zijn.

Het minst bekende is zeker wel hetgeen betreft de geschiedenis van het voormalige gouvernement Malakka, dat het toezigt uitoefende over het Maleische schiereiland en over de landen, die thans de uitgestrekte residentie Riouw uitmaken, namelijk den ganschen Lingga-Riouw archipel, het rijk van Indragiri en dat van Siak en onderhoorigheden op de Oostkust van Sumatra.

En toch, de geschiedenis van die landen bevat veel belangrijks. De Oost-Indische Compagnie had daar voortdurend te kampen met magtige vijanden en nimmer te vertrouwen bondgenooten. Vooral gedurende de achttiende eeuw waren

het de Boegische gelukzoekers, die van de familietwisten in het Djohorsche rijk gebruik maakten, om magt en buit te verwerven en al de Maleische landen in voortdurenden staat van oorlog hielden. Aangespoord door de meerdere voordeelen, die zij van andere Europesche natiën konden bedingen, waren zij de altijddurende vijanden van Compagnie's alleenhandel in lijnwaden en tin, en het aanhoudend schenden der tractaten, waarbij Compagnie's regten waren bedongen, had immer ten gevolge het inzenden van vertoogen aan de inlandsche vorsten en van tijd tot tijd het voeren van oorlogen, waarbij wel de Maleijers en de Boegi's telkens geslagen werden, maar waardoor ook de goede verstandhouding toch niet anders dan schijnbaar hersteld werd.

Het oorlogen tegen de Maleijers en Boegi's was in dien tijd geene gemakkelijke zaak. Malakka kon slechts beschikken over eene geringe land- en zeemagt, en de vijanden waren talrijk en goed gewapend. Zij bepaalden zich niet altijd tot de verdediging van hunne versterkte plaatsen, maar zij gingen ook tot aanvallenden oorlog over, zooals de door een uitgebreid kasteel verdedigde stad Malakka in de jaren 1756/57 en 1784 ondervond.

Die belegeringen zijn, voor zoo veel mij bekend is, nergens uitvoerig beschreven. Van de eerste is ter naauwernood hier en daar ter loops en met een enkel woord gewag gemaakt. Men vindt er zelfs geene melding van in de korte kronijk, die jaarlijks met het Naamregister van Nederlandsch-Indie wordt uitgegeven. Slechts omtrent het beleg van 1784 vindt men eenige bijzonderheden in J. C. Baane's reis naar Oost-Indie, maar die betreffen alleen de verrigtingen van de zeemagt.

Ik acht het daarom niet onbelangrijk eenige officiële documenten openbaar te maken, waarin, binnen de stad, grootendeels dag voor dag is opgeteekend het voornaamste, dat tijdens de beide belegeringen is voorgevallen.

Het zijn uittreksels, door mij gemaakt uit het Dagregister des kasteels te Malakka en uit rapporten van den Gouverneur en Raad te Malakka aan de Hooge-regering te Batavia. Deze stukken behooren tot het oude Hollandsche archief te Malakka en zijn, met vele andere gewigtige papieren, mij met de meeste welwillendheid ten gebruike afgestaan door den kolonel Orfeur Cavenagh, Gouverneur van Prince of Wales Island, Singapore en Malakka.

De aanleiding tot de beide belegeringen van Malakka vindt men opgeteekend in mijne beschrijving van een gedeelte der residentie Riouw, geplaatst in het tweede deel van dit tijdschrift.

Het is echter noodig die hier weder kort aan te stippen om de volgende verhalen eenigzins op te helderen. De gevolgen van deze gebeurtenissen worden uitvoerig beschreven in eene uitgebreide geschiedenis van de residentie Riouw, die ik hoop in het licht te geven.

Oudent het eerste beleg, in 1756/57, zij het volgende gezegd.

In den aanvang van de 18de eeuw bestond er twist over de opvolging in het rijk van Djohor, tusschen de afstammelingen van het oude Djohorsche vorstengeslacht en die van een der staatsministers, welke den troon van Djohor had overweldigd. De laatste partij kreeg de bovenhand door de hulp van drie Boegische broeders, die op goed fortuin rondzwierven en hunne wapenen ten dienste stelden van hem, bij wien zij het meeste voordeel verwachtten.

Zij plaatsten den jongen Radja Solciman op den troon, dien zijn vader vroeger had overweldigd, en nestelden zich in het Djohorsche rijk, waar zij de eerste plaats na den vorst innamen. Een der broeders, genaamd Daing Marewa, werd de eerste onderkoning van Djohor.

Natuurlijk werd dit door de Maleische grooten met leede oogen aangezien, want, naar mate de Boegi's zich verbierven geraakten zij op den achtergrond. De Maleijers verbonden

zich met Radja Ketjil, die zich in Siak had nedergezet, na voor de Boegi's te hebben moeten zwichten in het doen gelden van de regten, die hij, boven Sulthan Soleiman, op den Djohorschen troon meende te hebben. Jaren lang werd tusschen de beide partijen getwist en gestreden, totdat de derde onderkoning van Djohor, Daing Kambodja, in 1753 Sulthan Soleiman verliet en zich vestigde te Linggi, eene kleine plaats nabij Malakka, waar hij zich aansloot aan den vorst van Selangoer, evenals hij van Boegische afkomst.

Hij verbond zich ook met Radja Alam, den door Sulthan Soleiman met behulp der Oost-Indie Compagnie uit zijn rijk verjaagden vorst van Siak.

De Maleische partij maakte van de afwezigheid van Daing Kambodja gebruik om te trachten de bovenhand over de Boegi's te krijgen en een verbond met dat doel werd tusschen Sulthan Soleiman en het bestuur van Malakka gesloten.

Daing Kambodja nam dit zeer kwalijk en toonde zich meer en meer vijandig jegens de Oost-Indische Compagnie. Om aan de geschillen een einde te maken besloot de Gouverneur van Malakka de versterkingen van Daing Kambodja te Linggi te doen aanvallen en hem van daar te verjagen.

Aan deze expeditie namen deel de Compagnie's vaartuigen Kieviets-heuvel, de Brouwer, Admiraal Tromp, de Kaaskooper, Weltevreden, Herderin en de Vriendschap, versterkt met honderd militairen van het garnizoen te Malakka, benevens vier en twintig vaartuigen van den koning Mantsoer Sjah van Trengganoe, Sulthan Soleiman's schoonzoon en het hoofd der Maleische partij.

Deze magt, onder bevel van den kapitein ter zee Cornelis Eijke, viel, op 23 Julij 1756, den vijand te Linggi aan en versloeg hem met achterlating van zijn geschut en zijne vaartuigen. Onzerzijds bedroeg het verlies drie gesneuvelden en twaalf gekwetsten.

De vijand vlugtte echter niet ver, want weldra kwam hij in grooter getal weder opdagen, en ditmaal tot voor de muren van Malakka, zoodat in den aanvang van October 1756 het bestuur van die plaats aan de Hooge-regering te Batavia moest schrijven, dat men zich zoo goed als belegerd vond, zijnde alles rondom de stad verbrand en verwoest door Daing Kambodja, terwijl de militaire magt van de plaats, die in alles slechts 236 man telde, niet toeliet aanvullender wijs te handelen. Er werd daarom dringend hulp van Batavia gevraagd.

Hoe het verder in 1756 en het daarop volgende jaar met het beleg ging, vindt men in de hierna volgende uittreksels.

Voor de aanleiding tot het tweede beleg van Malakka, in 1784, diene het volgende.

In 1781 ontstond een geschil tusschen den Gouverneur van Malakka en den Boegischen onderkoning van Djohor, Radja Hadji, wegens het aanhouden door dezen van een met opium geladen Engelsch schip te Riouw, waar de onderkoning toen gezeteld was. Dit geschil liep zoo hoog, dat in 1782 partijen elkander den oorlog verklaarden. Radja Hadji had op zijne hand al de vorsten van Boegischen oorsprong op het schier-eiland Malakka en daaronder den vorst van Selangoer, Radja Ibrahim, die, in het begin van 1784, de omstreken van Malakka begon te verontrusten.

Te gelijker tijd werd Riouw geblokkeerd door een Compagnie's eskader, maar zonder eenig voordeel, zoodat het, na het verlies van een schip, dat in de lucht vloog, in Januarij 1784 naar Malakka moest terugkeeren, spoedig gevolgd door Radja Hadji, die met eene groote magt Malakka belegerde en die plaats zeer in 't naauw bragt. Eerst in Junij 1784 werd zij ontzet door het Lands oorlogs-eskader onder den kapitein ter zee, kommandeur J. P. van Braam, die daarna ook Selangoer en Riouw ten onder bragt.

Ter verduidelijking van de volgende verhalen heb ik een schetsje van Malakka en omstreken hierbij gevoegd, zoomede eene opgave van de sterkte van het personeel in het Gouvernement van Malakka, in October 1757, dus nadat buitengewone versterking van Batavia was gekomen.

Sterkte van Compagnie's civiele en militaire dienaren te Malakka op 18 October 1757.

37	Ministers en bedienden van de politie, als:
1	Gouverneur.
2	Opperkooplieden.
4	Onderkooplieden.
30	Boekhouders en mindere Scribenten
<hr/>	
37	
3	Kerkelijke bedienden, als:
1	Predikant.
1	Ziekentrooster.
1	Inlandsche leermeester.
<hr/>	
3	
309	Zeelieden, waarvan:
38	Aan den wal bescheiden, als:
1	Equipage opzigter.
1	Onderstuurman.
1	Bootsman.
4	Kwartiermeesters
31	Matrozen, waaronder 2 Mooren.
<hr/>	
271	Op het schip de Huijgewaard en de andere vaartuigen bescheiden, als:
1	Schipper.
1	Luitenant ter zee.
4	Opperstuurlieden.
6	Onderstuurlieden.
<hr/>	
349 319	12 Koppen. Transportere.

349	319	12	Koppen. Per Transport.
		1	Oppermeester.
		3	Ondermeesters.
		1	Derde meester.
		2	Bootslieden.
		2	Bootsmansmaats.
		1	Schieman.
		2	Schiemansmaats.
		2	Konstapels.
		2	Konstapelsmaats.
		11	Kwartiermeesters.
		1	Bottelier.
		1	Botteliersmaat.
		1	Kok.
		1	Timmerman.
		1	Zeilmaker.
		1	Kuiper.
		1	Scheeps-korporaal.
		225	Matrozen, waaronder 1 Serang, 2 djoeroemoedi's en 56 matrozen, inlanders.
		271	
800			Militairen, als:
		1	Majoor.
		2	Kapiteins.
		3	Luitenants.
		8	Vaandrighs, waaronder.
		1	Onder-majoor,
		1	Als opperhoofd te Pera.
		1	" " " Poeloe Goentoeng.
		2	Adjudanten.
		23	Sergeanten, waarvan.
		1	Te Pera,
1149	39	4	Koppen. Transportere.

1149	39	4 Koppen. Per transport.
		2 Te Poeloe Goentoeng.
	2	Capitaines d'arme.
	1	Militair schrijver.
	34	Korporaals, waarvan:
		1 Te Pera,
		2 Te Poeloe Goentoeng.
	1	Provoost.
	2	Pijpers.
	12	Tamboers, waarvan 1 te Poeloe Goentoeng en 4 inlanders.
	498	Gemeene militairen, waarvan:
		446 Te Malakka, waaronder 14 inlanders.
		33 Te Pera, waaronder 7 inlanders.
		19 Te Poeloe Goentoeng, waaronder 2 inlanders.
	<u>498</u>	
	95	Boegische militairen, waarvan:
		1 Luitenant.
		1 Vaandrig.
		2 Sergeanten.
		4 Korporaals.
		87 Gemeenen.
	<u>95</u>	
	116	Oostersche militairen (Sipajers), waarvan:
		1 Kapitein.
		1 Luitenant.
		2 Vaandrighs.
		4 Sergeanten
		9 Korporaals.
		99 Gemeenen.
	<u>116</u>	
	800	te zamen.
<u>1149</u>		Koppen. Transportere.

1149		Koppen. Per Transport.
	7	Artilleristen, waarvan:
	1	Extra-ordinair vuurwerker of eerste konstapel.
	1	Bombardier of tweede konstapel.
	2	Kanonniërs of konstapelmaats, waarvan 1 op Poeloe Goentoeng.
	3	Boschieters of handlangers, waarvan 1 op Pera en 1 op Poeloe Goentoeng.
	<hr/>	
	7	
9		Bedienden van de chirurgie, als:
	1	Opper-meester van het kasteel.
	1	idem " " hospitaal.
	7	Onder-meesters, waarvan 1 inlander, namelijk:
	5	Te Malakka.
	1	Te Pera.
	1	Te Poeloe Goentoeng.
	<hr/>	
	9	
51		Ambachtslieden, waarvan:
	1	Baas van den smidswinkel.
	8	Gezellen.
	1	Baas der wapenkamer.
	7	Gezellen, waarvan 3 inlanders.
	1	Baas huis-timmerman.
	10	Gezellen, waarvan 5 inlanders.
	1	Baas metselaar te Pera.
	1	Opzigter.
	7	Gezellen, waaronder 2 inlanders.
	1	Baas sloopstimmerman.
	8	Gezellen, waaronder 4 inlanders en 1 te Poe- loe Goentoeng.
	2	Kuipers.
	2	Zeilmakers.
<hr/>		
1215	50	Koppen. Transportere.

1216	50	Koppen. Per Transport.
	1	Schilder.
	51	
7		Personen van diverse kwaliteit, waarvan :
	1	Gerechtsbode.
	2	Trompetters.
	1	Geweldige.
	1	Cipier.
	1	Mandoer.
	1	Scherpregter.
	7	
1223		Koppen te zamen.

I.

HET BELEG VAN 1756/57.

EXTRACT uit het Malakkasche dagregister
over het jaar 1756.

November. Malakka, in het kasteel anno 1756.

Maandag den eersten do.

Nadat men alhier voor eenige dagen de tijding bekomen had, dat Radja Said van Selangoer, een aanverwant van Daing Kambodja, met zijn geheele magt op Kelibang bij de vijanden gearriveerd zoude zijn, twijfelde men geenszins of daar zoude wel iets door hen ondernomen worden, gelijk dan ook nog heden op den middag (de vijanden hunne heldendaden aan hunnen nieuwen en zoo kersversch van Selangoer gearriveerden bondgenoot, den mede-zeeroover Radja Said, hebbende willen aantoonen) kwamen de vijanden den weg van 't Lazarushuis door 't bosch op Geerestein (zijnde de buitenplaats van den Edelgestr. heer Mr. Thomas Schippers, Advocaat-fisikaal van Nederlandsch-Indie), alwaar dezelve kortelings door de

daarin en tot defensie van het huis liggende Maleijers, ten getale van 15 koppen, voorzien met 8 snaphanen en een donderbus, met bloedige koppen zijn verdreven geworden, maar het thans heden hervattende en aan de deuren en vensters brandende stoffen wetende te leggen, waardoor brand ontstaan is, hebben zich de daarin liggende Maleijers, na eenen kleinen tegenstand, op discretie moeten overgeven, gelijk zij dan ook henlieden gebonden en gevankelijk naar Kelibang gebracht hebben, uitgenomen twee, die het met de vlugt ontkwamen en de tijding bragten, dat de vijanden op Geerestein met hunne geheele magt waren en stonden naar de stad te marcheren. Waarop aanstonds een kommando militairen van 80 koppen, gekommandeerd door den luitenant Poppall, benevens de hier in garnizoen liggende Boeginezen en 200 inlanders, zoo Mooren, Chinezen als Maleijers, daarop afgezonden werden, marcherende dus in alle stilte den weg op naar Geerestein, alwaar de vijanden zouden post gevat hebben. Doch daar komende, hadden dezelve al op het gerucht van onze komst, naar ouden slenter, 't hazepad gekozen; de apen waren gevlogen; vonden dien koers uit wel alles verbrand, verwoest en geruïneerd, doch geen vijanden meer, zoodat onze manschappen, in de terugkomst, en passant naar het Lazarushuis marcheerden, alwaar de vijanden van Geerestein door 't bosch naar toe gevlugt waren, en aldaar wegens hunne bedrevene heldendaden met Geerestein in den brand te steken, victorie schoten, doch met onze komst aldaar naar Kelibang de vlugt namen, zoodat onze manschappen, tot hunne grootste spijt, onverrichter zake wederom terug hebben moeten komen. Maar op

Dingsdag, den 2den do., 's morgens om half 9 uren vervoegden zich de alhier in garnizoen liggende kapitein militair Stephanus Elias van Stek, benevens onze baas der huistimmerlieden, verzeld door een kommando van 80 militairen, benevens onze

Boeginezen en eenige inlanders, buiten Tranquera (*) den weg op naar het Lazarushuis, alwaar, op order van den WelEdelGestr. heer Gouverneur, eene bekwame plaats zoude uitgekozen worden om eene benting of borstwering op te rigten, daar eenige stukken op geplant en met manschappen konden bezet worden, dienende ook tegelijk meteen tot een voorpost om de stroopende partijen der vijanden, die zich dagelijks in het gezigt van Tranquera's poortje durven zien laten en ons maar gedurig alarmeren, den pas af te snijden. Doch zoodra waren gem. manschappen niet even buiten Tranquera's poortje, of men kreeg tijding, dat de vijanden met hunne gansche magt bijeen verzameld, in twee verdeeld en in een vollen aanmarsch, zoowel den weg van Geerestein als direct van het Lazarushuis naar de stad kwamen aanmarcheren, waarop dan de kapitein goed vond met de bij zich hebbende manschappen den vijand te ontmoet te trekken en hen tot eene hoofdbataille te forceeren, bijaldien zij stand wilden grijpen; detacheerde dadelijk een kommando van 90 Europesche militairen met 150 Mooren, Chinezen en Maleijers, alle wel gewapend, direct naar Geerestein, om den vijand aldaar te attakeeren, houdende dus nog 90 man, benevens de hier in garnizoen liggende Boeginezen, die thans, op het verzoek van hunnen luitenant, als meer gem. tot 50 koppen vermeerderd zijn, met nog eenige inlanders bij zich, marcherende dus de vijanden, van 't Lazarushuis komende, te ontmoet. Inmiddens ons eene kommando op Geerestein komende, vond aldaar de vijanden, ten getale van een groote 300 koppen, gerust op eene vlakte nederzitten, zijnde even doende aan hun morgen-ontbijt, waarop ons volk ten eerste, met sterke schreden, onder het doen van verscheidene charges, op hen invielen. De vijanden, niets minder dan

(*) De noordelijke buitenwijk van Malakka.

hier op verdacht zijnde, raapten hunne barang-barang (1), zoo goed en kwaad zij konden bij elkanderen en namen met de grootste schrik en confusie, hals over kop, boschwaarts in, waarvan zij niet veraf waren, de vlugt, met achterlating van verscheidene wapenen, kogels en kleedjes, etc., naar het Lazarushuis, alwaar de onzen, door de slimme wegen, hen niet zoo schielijk, als zij wel gewild hadden, konden vervolgen, doch vonden hier en daar in het bosch de wegen op verscheidene plaatsen met bloed besprenkt, zoodat men geenzins behoeft te twifelen, of de vijanden moeten rijkelijk gekwetsten bekomen hebben. Ondertusschen onze kapitein met de bij zich hebbende manschappen tot aan het huis van den jentief Kisna genaderd zijnde, ondervond almede het gerapporteerde de waarheid te wezen, want de vijanden op eene groote vlakte, regt voor het Lazarushuis, zich posterende en de onzen ziende aanmarcheren, deden, zonder ophouden, continuële charges op de onzen, waarop onze kapitein onze manschappen aanstonds in orde van bataille deed stellen en pelotons-gewijs, onder gedurige salvos, hen deed begroeten. Intusschen kwamen de van Geerestein verjaagde vijanden van achter het Lazarushuis uit het bosch, voegende zich dus bij elkander, gelijk dan de onzen, van Geerestein komende, ook te zamen trokken en, dus aan weerskanten versterkt zijnde, bij elkander, als toen avanceerden de onzen in eene goede orde, onder een continueel vuren, op den vijand in, die, naar rato wij avanceerden, retireerde. Eindelijk op het midden van de vlakte komende, begonnen de vijanden, die in de boschaadjes verscholen waren, uit hunne lange Menangkabausche geweren, die al heel ver dragen, als hagel op de onzen los te branden, waarop aanstonds de kapitein de Boeginezen en inlanders, versterkt door Europeanen, eenige detachementen kommandeerde, die links en regts zouden afbre-

(1) Goederen, bagage.

ken en stormenderhand op den vijand van alle kanten invallen, gelijk dan ook in een korten tijd de Boeginezen en inlanders, versterkt door Europeanen, in eene goede orde links en regts afbraken en van alle kanten op den vijand invielen, houdende onze kapitein, met een 50 Europeanen, het midden, marcherende dus voor het front, onder een continueel vuren, op den vijand aan, die al wederom den ouden deun begon te zingen, dat is loopen geen gebrek, repte anders kom je er niet; en dat zoo het bosch door, hunne dooden en gekwetsten medeslepende naar Kelibang. Dus eindigde deze klucht voor den middag om 11 ure, zonder dat van de onzen een gebleeserd is geworden. Onze kapitein, thans wederom bezit van het Lazarushuis genomen hebbende, vond niet goed aldaar lang te verblijven, en dat niet zonder reden, vermits het huis van achter en op zijde heel dicht en rondom in de boschaadjes ligt, alwaar de vijanden, die uit de natuur boschduivels zijn, zich heel gemakkelijk in verschuilen kunnen zonder van de onzen ontdekt te worden, en ons daardoor groot nadeel konden toebrengen, resolveerde met slaande trom wederom naar onze vorige standplaats af te marcheren en aldaar tot aan den avond post te blijven houden. Doch de vijanden, nadat wij een uurtje uitgerust hadden, kwamen troepsgewijs als de sprinkhanen wederom, onder een vreesselijk geschreeuw, al dansende uit het bosch te voorschijn, 't welk oorzaak gaf, dat van weerskanten wederom sterk op elkander gevuurd wierd, inmiddels onze kapitein een ordonnans te paard (die de WelEd.-Gestr. heer Gouverneur aan zijn Ed. had toegezonden, om des needs in alle voorvallende gelegenheden gebruik daarvan te kunnen maken) aan zijn WelEd. Achtb. zond, met verzoek om twee veld-slangen, die men oordeelde van goed effect te zullen wezen, aan ZijnEd. onder een goed escorte te laten toekomen. De vijanden ondertusschen schenen eenigzins stand te willen grijpen, posteerden zich aan het Lazarushuis, en schoten zou-

der ophouden als verwoed, 't geen van onzen kant in gelijke voege gedaan wierd, en de verbitterheid was van onze zijde zoo groot, dat zij, de vijanden, reeds eens verslagen zijnde, thans wederom komende, 't wit van de oogen wat van digter bij wilden zien, braken onder een goed kommando in voege als voren weder links en regts af, onze Boeginezen de regter, de vrijwilligers en inlanders de linker vleugel op, en de kapitein met de Europeanen in de midden, en dat zoo regt op de vijanden af, die echter niet lang stand grepen, maar als voren in 't bosch hunne retirade namen, bij welke attake aan onze zijde drie Europeanen zwaar, als een kapitein d'armes dwars door de buik geschoten, aan welkers opkomst sterk getwijfeld wordt, en drie inlanders ligt gekwetst zijn geworden, doch de vijanden daarentegen hebben verscheiden dooden en rijkelijk gekwetsten bekomen. Dus voor de tweede keer de vijanden van 't Lazarushuis verslagen, verjaagd en verstrooid, zag men van verre de veld-stukken reeds naderen, waarop de kapitein als voren naar onze vorige post marcheerde om de vijanden, bijaldien zij voor de derdemaal lust hadden wederom te komen, eene goede welkomst te wenschen, onder het begroeten uit voormelde stukken, die in een klein boschje aan het zeestrand verdekt stonden en van niemand als van ons volk gezien konden worden. Doch de vijanden hadden bij de laatste attake zoodanig hunne bekomst gekregen, dat men noch vijand of vijands-gelijke meer zag, noch vernam, zoodat deze tweede actie na den middag om half 2 ure mede een einde nam, blijvende onze volkeren nog tot de klok 5 ure aldaar post houden, en geen vijanden meer te voorschijn komende, marcheerden wederom naar de fortresse terug.

Zaterdag den 27 do. Nadat men eenige dagen bevorens tijding bekomen had, dat de vijanden, wel ten getale van 500 koppen, door de boschagien zich een weg hadden gebaand, en over de rivier op Pringgi bij den Maleischen tempel weder-

om post gevat hadden, ook reeds bezig waren eene formidable benting aldaar op te rigten, om tegen de in 't kort voorhanden staande drooge moesson met de aldaar nog verwacht wordende Menangkabauers van Rembau alsdan met magt in de Boengaradja (¹) en Bandailhera (²) te vallen, alsmede tegelijk met vlotten de rivier af te komen, en zoo doende de stad het zoolang door hen gezochte en gedreigde noodlot van alles te vermoorden en te verbranden te doen ondergaan, op welke tijding dan de WelEd. Achtb. heer Gouverneur op gisteren ordonneerde, dat heden morgen een kommando van Europesche militairen, zoo veel de tijds omstandigheden thans toelaten, zoude uittrekken, gelijk dan ook een detachement van 60 militairen, vergezeld door de Boeginezen, die thans tot 50 koppen geaugmenteerd zijn geworden, nevens eene compagnie Mooren, Maleijers en Chinezen, alsmede eene partij matrozen van de hier ter reede liggende kielen de Drie Heuvels en de Wereld, item nog eene partij vrijwilligers, die zich daartoe wederom aanboden, dus te zamen omtrent drie honderd koppen uitmakende, des morgens vroeg om half vijf ure, onder kommando van den voor twee dagen van de hoofdplaats gearriveerden vaandrig Johannes Tilenius-Kruijthoff, en den kommanderenden sergeant Bartholomeus Meijer, in alle stilte direct over Pangkalan-rama, na vele moeite, vermits de wegen door de vijanden hier en daar rijkelijk met voetangels waren bezet, naar Pringgi uitmarcheerden, alwaar onze manschappen om half 6 ure arriveerden, doch werden niet ver van hunne benting, door de uitgestelde schildwachten der vijanden ontdekt, die ons zoodra niet ontwaard hadden, of alles was bij hen in de wapens, onder een vreesselijk geschreeuw en leelijke scheldwoorden de onzen toeriepen, dat wij wat nader zouden komen. Als toen detacheerde onze vaandrig Kruijthoff, die bevorens naar de situatie

(¹. ²). Oostelijke en zuidelijke buitenwijken van de stad Malakka.

en gelegenheid dezer landstreek zich geïnformeerd had, de vrijwilligers, matrozen en eenige inlanders, af, die door het bosch van achteren de bontings zouden attakeeren, met order, dat zij, als zij aldaar gearriveerd waren, een enkel schot zouden doen, waarop zoowel de Boeginezen, benevens eenige Europeanen, die zich reeds in het bosch regt voor de bontings geposteerd hadden, als de nog resterende magt, onder kommando van gemelden Kruijthoff, die reeds de vijanden aan de zijde van Malakka ingesloten had, om alsdan tegelijk, onder een generaal salvo op de vijanden los te branden. Intusschen hoorde men de vijanden, die op deze schikkingen niet verdacht waren, niet dan vreesselijk schreeuwen en schelden, totdat men, na verloop van een kwartier uurs, hoorde, dat onze vrijwilligers, matrozen en eenige inlanders ter bestemder plaatse gearriveerd waren, waarop de dans toen regt aanging. De benting, die redelijk groot was en waarin wel 1000 koppen zich defenderen konden, werd van drie kanten te gelijk geattakeerd, doch de vijanden bleven ons niets schuldig en kwamen niet, zooals wij ons wel verbeeldden, uit hunne benting, maar hadden zich daarin zoo wel geposteerd en hielden zoo goed stand, als men van een inlandschen vijand ooit zoude kunnen denken. Maar, aan onze zijde eerst 2 à 3 Europeanen sneuvelende, toen was er geen houden aan, ook geen kommando meer; de grenadiers met hunne handgranaten liepen stormender hand op de benting af, die tegelijk van 't meeste volk ondersteund werden, hetwelk onder de vijanden zoodanig eene confusie veroorzaakte, dat zij hun geheel centrum kwijt raakten en resolvéerden, aan twee-kanten van de benting tegelijk, met amok spuwens vooruit, zich een weg tot het vlugten te banen. Alstoen kwamen de bajonetten op de snaphanen zeer wel te pas en het steeken, houwen en kerven ging eerst regt aan, 't welk omtrent een kwartier uurs duurde, eer dat de bataille gered was, bij welke attake van de vijanden ruim 90 koppen gebleven zijn. Krijgs-

gevangenen wilde ons volk, door de groote verbitterdheid, die zij thans bezitten, niet nemen, hoe dat zij ook om ampoen verzochten; dat was niet als kop af, kop af, en zoo voort.

Daarna ruineerde en verbrandde ons volk de benting en het logies, dat daarin opgerigt was, tot den grond toe af en kwam, nadat aldaar alles gered was, met verscheidene van der vijanden wapenen en eene reeks van koppen, op de bajonetten, pieken en assagaijen geplant, met eene volkomene victorie wederom binnen deze forteresse marcheren. Aan onze zijde zijn gebleven 4 militairen, een ambachtsman en een Chinees, en 5 gekwetsten, zoo inlanders als vrijwilligers, doch allen buiten groot gevaar.

[Na van Pringgi verjaagd te zijn, versterkten de vijanden zich aan den zeekant, nabij Batang-tiga en Kelibang, ongeveer een en eene halve mijl benoorden Malakka. Zij bouwden daar verscheidene sterkten, op de wijze als hun aangegeven werd door „zekeren guit” genaamd Andries Holtzer van Tweebruggen, die, als soldaat op schildwacht staande op de punt nabij de poort van Tranquera, in den avond van 29 October 1756, met zijne wapens tot den vijand overliep, Mohamedaan werd, en onder den titel van kapitein Boegi's, met hen tegen de Nederlanders diende.

Wat tegen deze nieuwe versterkingen ondernomen werd, leest men in het volgende extract van het Malakkasche dagregister.]

Zaterdag den 18 December 1756. Nadat men eenige dagen bevorens tot de aanstaande expeditie naar Kelibang vele preparatiën onder anderen 4 ps. steen-bokken, gemonteerd ieder met een 4ponder stuk kanon, vooruit voorzien van eene goede borstwering, benevens nog 4 ps. draaibassen en twee handmortieren in gereedheid gebragt had, ten welken einde ook de bark de Kaaskooper, de chaloupen de Vriendschap en de Haak al eenigen tijd van te voren naar Kelibang afgezonden waren, om aldaar op brand-wacht te liggen, om reden dat men voor de dagelijks accresseerende vijandelijke magt te vreezen had, die gedurig aan de noordzijde dezer forteresse,

door hare dagelijksche strooperijen, de wegen zoo onveilig maakte, dat zich niemand, zonder levens-gevaar te loopen, die koers uit meer heeft durven zien laten, en dien kant uit alles tot eene woestijn vernield was, zoo werden op heden van de alhier in garnizoen liggende militie, des achtermiddags, te klokke 4 ure, op het plein binnen deze forteresse 180 koppen bijeen vergaderd, waarvan eene verdeeling van drie kompagnien, ieder van 60 koppen, geformeerd werd en waarvan het kommando en chef den luitenant Poppall werd opgedragen, ondersteund door den vaandrig Kruijthoff en den kommandeerenden sergeant Meijer, en nadat de militairen, ieder onder hunnen officier, kompagniesgewijs gesteld waren, deed de WelEd. achtbare heer gouverneur voor het front, zoowel aan gemelde officieren als gemeenen, eene manmoedige aanspraak, waarop in het algemeen driemaal gehoezeed werd, en waarna dit kommando in eene goede orde uittrok naar de rivier, alwaar de vaartuigen in gereedheid lagen, waarmede hetzelve naar boord van de fluit Meervliet afgescheept werd, waarna op Zondag den 19 do. gemelde kielen met hunne ophebbende manschappen (waaronder de Baliërs en Boeginezen) naar Kelibang onder zeil gingen, alwaar zij des achtermiddags bij de andere reeds aldaar ten anker liggende vaartuigen, regt tegen over de vijandelijke bentings hun anker lieten in den grond vallen, waarna de vier steenbokken, gemonteerd gelijk gemeld en bemand met de ten dezen gouvernemente bescheiden zeevarenden en artillerie-bedienden, 's achtermiddags met hoogwater, de klokke 5 ure, benevens eene menigte andere kleine vaartuigen, waarmede de drie kompagnien Mooren, Chinezen en Maleijers van dezen wal afstaken en dien nacht onder 't schip Meervliet voor dreg bleven liggen, daar men ondertusschen nog eene kompagnie van 60 Europeanen, versterkt door zooveel Portugezen, Mooren, Chinezen, en Maleijers als eenigzins konden gemist worden, uitmakende omtrent 150 koppen, des mor-

gens te klokke 3 ure, onder kommando van den Luitenant Kerperik, nevens twee veldstukken naar het Lazarushuis deed uittrekken, om in geval bij eene gelukkige overwinning de vijanden dien koers uit de vlugt mogten komen te nemen (terwijl onze grootste magt de vijandelijke bentings van den anderen kant, volgens het daarvan gemaakte plan, attakeren zoude) aldaar te begroeten. Inmiddels werden de punten van 't kasteel door al de pennisten en ambachtslieden in bezitting genomen, waarna men op Maandag den 20 do. s' morgens met den dag gem: steenbokken en verdere kleine vaartuigen van boord met de drie kompagnien militairen, Baliers, Boeginezen, Mooren, Chinezen, Maleijers en vrijwilligers, te zamen uitmakende omtrent 800 koppen (1), zag af en naar den wal steeken, terwijl ondertusschen de fluit Meervliet en verdere chaloupen gedurig kanonneerden op de vijandelijke bentings, om hen te alarmeeren, opdat ons volk met meerder gerustheid de landing konde doen, welke verwachting ook niet te vergeefs is uitgevallen. Onze manschappen dus alle zonder de minste verandering een 3/4 uurs noordwaarts boven de vijandelijke bentings geland zijnde, marcheerden dus langs strand op, totdat zij, voor de eerste vijandelijke benting zijnde, de kleinste van de vier, genaderd waren. Zij attakeerden dezelve, doch werden door de daarin liggende vijanden reeds in de eerste distantie met vuren uit hunne donderbussen en Menangkabausche geweren,

(1) De magt bestond uit;

240 Europesche militairen, waarvan 36 grenadiers.

100 inlandsche christen.

116 Baliers.

77 Boegi's.

270 (ongeveer) Maleijers, Mooren, Chinezen en Padangers.

803 te zamen. De onderkoopman Arij Verbrugge had, als kommissaris, het opperbevel over de expeditie, en de luitenant Daniel Pop-pall het bevel over de troepen na het debarkement.

zoodanig ontvangen, dat er verscheidene van onze Europeanen en inlanders in den eersten aanval sneuvelden, hetgeen echter de onzen niet afschrikte, maar nader deed avanceren tot digter bij de bentings, onder een gedurig vuren uit hun handgeweer, totdat zij met leedwezen moesten ondervinden, hoe alle moeite vergeefs was, en stormenderhand daarop in te loopen werd mede niet raadzaam geoordeeld, doordien al verscheidene van ons volk door de menigvuldige voetangels, die rondom geplant waren, zwaar gekwetst waren; daarenboven waren de vijanden in hunne bentings zoo wel gedekt, dat het handgeweer van onze zijde hun geen de minste schade kon toebrengen. Zij hadden daarentegen overal kleine schietgaten, die op de halve maan gerigt waren, gemaakt, zoodat ieder schot van hen meest raak op de onzen was, bovendien hadden zij nog om hunne bentings, buiten de voetangels, smalle loopgraven getrokken, hetwelk hun mede tot eene groote dekking diende. Echter zoude ons volk, al het gemelde niet achtende, door eene furie gedreven, nog een kansje gewaagd hebben, bijaldien niet een ongelukkige kogel den kapitein der Baliërs boven de linkerborst door en door getroffen had, alsmede den do. vaandrig, die insgelijks drie blessuren kreeg, die echter niet zoo zwaar zijn als die van den kapitein, aan wiens opkomst men wel half zoude twijfelen, 't welk al veel oorzaak gaf, dat de Oostersche militie, die hare officieren dus hebbende zien vallen, al vrij den moed wat liet zakken, waardoor de kommanderende officier Poppall raadzaam oordeelde om de andere volkeren, waarvan niet veel gemist kon worden, niet verder op de slagbank te leveren, voor deze keer hiervan af te zien, doordien men wel zien konde, dat er dusdanig geen voordeel op te behalen was en dierhalven 't werk met eene andere force moest aangetast worden, om dezen dangereusen vijand uit zijne voordeelen te delogeren. Hij liet dierhalve den afmarsch (met achterlating van 7 Europesche dooden) slaan. Bij deze

attaque zijn aan onze zijde gebleven:

Europeanen	7	dooden en	16	gekwetsten.
Baliërs.	2	" "	16	"
Mooren.	2	" "	3	"
Maleijers	2	" "	9	"
Chinezen	3	" "		"

dus te zamen 13 dooden en 47 gekwetsten en kwamen dus heden voor den middag, met verlies even gemeld, te klokke 11 ure, wederom aan boord van de fluit Meervliet. (1)

Aangaande het verlies der vijanden is men buiten staat, vermits men daar geen de minste tijding van heeft, met waarheid iets te kunnen melden.

Op Dingsdag den 21 do. onze vloot dus met verlies ter dezer reede reverterende, werden alle aanstalten tot eene formele blokkade gemaakt, tot op

Vrijdag den 31 do. wanneer men sedert den 21 dezer alle bedenkelijke toebereidselen wat tot eene formeele blokkade noodig was, werkstellig gemaakt had, om de vijanden met magt uit hunne sterkten te delogeren, als zijnde aan onze zijde op order van den WelEd. achtb: heer Gouverneur, een vlot van masthouten gemaakt, waarop 6 twaalf ponders konden geplaat worden, wel voorzien van voren en op zijden van

(1) De onderkoopman Verbrugge vroeg onmiddelijk nieuwe orders van den Gouverneur. Hij werd gelast dadelijk met de schepen Meervliet en de Kaaskooper en de kleine vaartuigen, benevens al de manschappen terug te keeren naar Malakka, en de chaloepen de Haak en de Vriendschap voor Kelibang op diep water te laten, totdat over de verder te nemen maatregelen zou zijn beraadslaagd. Een later ingesteld onderzoek naar de oorzaken van het mislukken dezer expeditie bragt aan het licht, dat de vaandrig Tilenius Kruijthoff, die de voorhoede kommandeerde, op de meest onbezonnen wijze tegen de versterkingen was opgerukt en door verkeerde signalen het vuur der artillerie ontijdig had doen staken, terwijl hij, ziende dat hij de zaak bedorven had, zich van het slagveld verwijderde. Hij werd deswege opgezonden naar Batavia.

eene goede sterke borstwering, breed in de 40 voeten en wel een derde langer, dat nog heden of morgen ten langsten volkomen in gereedheid zoude zijn geweest om daarmede van den zeekant in hunne groote benting (alwaar zich volgens geruchten, de vier radja's, als Daing Kambodja, Radja Hadil van Rembau, Radja Hadji van Riouw, en Radja Kalang zich zouden bevinden) bres te schieten, vermits de kielen niet wel zoo na aan den wal kunnen komen, als zij wel wenschten. Oortusschen waren aan onze zijde van de zuidkant dag en nacht over de twee honderd arbeiders bezig met het kappen van boomen en boschagies, anderen wederom met het maken van eenen weg, waarmede men reeds met onze bentings zoo ver genaderd was, dat de tweede boven een snaphaanshot niet van der vijanden groote benting afstond, doch vermits men door de digte boschagies aan weerskanten met het kanonneren elkanderen nog niet wel schade kon toebrengen, voor en al eer 't zelve almede afgekapt was, werkten onze arbeiders onvermoeid door, in hoope om toch eens van die verderfelijke vijanden ontslagen te worden, en vermits de vijanden zich in den achtermiddag aan het zeestrand, waar zij twee van hunne stukken naar toe gericht hadden, sterk door aan 't kanonneeren gingen, zoo plaatste de kommanderende luitenant Kerperik twee vier ponders insgelijks aan strand, en betaalde hen met eene dubbelde munt, gelijk ook van de fluit Meervliet en de andere chaloupen tot schemeravond sterk door geschoten werd. Doch de vijanden des 'snachts sterker dan ooit uit hunne stukken bij continuatie vurende, tot de klokke twee ure, wanneer zij een vreesselijk geschreeuw maakten, en het schieten begon te minderen tot nu en dan een enkel schot, tot de klokke drie ure, wanneer het geheel ophield, zoo gebeurde het des morgens met den dag, dat een van onze uitgestelde schildwachten ontwaarde, dat hunne vlaggen, waarmede zij zoo lang gepronkt hadden, van hunne bentings af waren, daarbij

ook niet het alderminste geraas of leven bespeurde, 't geen bij de onzen groote speculatie baarde, waarop de kommanderende officier Kerperik een escorte uitzond naar gem: bentings om te recognosseren ten einde de ware geschapenheid van dien te weten.

Dit escorte, hoe langs hoe nader komende, stond verbaasd te kijken, dat de vijanden zoo eene kapitale sterkte dezen nacht verlaten hadden, en vond aldaar niets anders dan eenige assagajen, pieken, oude kleedjes, dertig zakken rijst, en drie baloos van de acht, die regt onder hun geschut gelegen hadden, waarvan zij met de vijf overigen (vermits het dien nacht pik donker was) hunne stukken en meeste goederen langs het strand de vlugt genomen hadden.

Gem: luitenant nam met de helft van zijne manschappen zoo voorts de benting in bezit en vaardigde een expresse af om van deze gansch onverwachte verandering aan den WelEd. achtb: heer Gouverneur kennis te geven, die dan ook met deze blijde tijdingen onder het verpachten van 's E. Comp. domeinen, aan wel gem: ZEd. achtb: zulks communiceerde, waarna zijn WelEd. achtb:, na gedane verpachting, gem: bentings persoonlijk in oogenschouw genomen hebbende, orders gaf, dezelve tot den grond toe te demoleren en te vernielen. Men heeft tot nog toe niet kunnen begrijpen, wat occagie gegeven heeft om zoo eene formidable sterkte te verlaten en wat van de schielijke vlugt der vijanden de oorzaak geweest is. Sommigen meenen, dat er een van hunne Radja's door het sterk kanonnen zoude gebleven zijn, vermits op verscheidene plaatsen bloed gevonden is, en waardoor die natie dan ook te gelijk hunnen moed verloren geven, doch dit vereischt nadere confirmatie. Dit is echter gewis, dat hunne grootste benting extraordinair groot geweest is en er wel twee duizend koppen zich in defenderen konden, zijnde rondom eene borstwering van harde klei en areka-boomen, ter breedte van 5 voeten en tot

een mans lengte opgetrokken, benevens gracht van gelijke breedte gegraven, daarenboven van binnen een fachine, quadrants wijze met drie afdeelingen, op zijn vaderlands gemaakt, waarin ieder wel 300 koppen konden ageren, en van de eene in de andere retireeren, en rondom, uitgezonderd hier en daar eenige smalle wegen, daar zij uit- en in-gegaan zijn, met duizenden van voetangels gestrooid, zoodat, bijaldien gem: benting met geweld had moeten ingenomen worden, dit nog veel Europeesch bloed zoude gekost hebben. Dus danken wij God voor Zijne genade, dat het oude jaar zoo een gelukkig einde genomen heeft.

[De oorlog was echter nog verre van geëindigd. Het gansche jaar 1757 door bleef Malakka verontrust. Hetgeen door beide partijen werd verrigt, is omschreven in het volgende uittreksel uit het dagregister over dat jaar.]

Woensdag den 5 Januarij 1757 hoorde men des avonds te klokke half tien, sterk schieten op Semabok, eene negorij, gelegen bezuiden deze forteresse, zoo uit handgeweer als Maleische rantakken, doch, van de vreesachtigheid der inlanders wel onderrigt, als doende dat om een haverstroo, zoo telt men zulks van geen belang te wezen.

Donderdag den 6 do. 's Morgens heel vroeg zag men den op gemeld land wonenden panghoeloe, nevens een goede escorte van zijn onderhebbende Maleijers, met 5 koppen der vijanden binnen deze forteresse komen, rapporterende hoe dat de vijanden ten getale van ruim 150 koppen, op gisteren avond, te klokke 9 ure hunne bentings aldaar genaderd waren, hun lieden afvragende of zij genegen waren het met de Compagnie dan wel liever met hunnen koning Daing Kambodja te houden. De panghoeloe, alstoen verplicht zijnde te antwoorden, deed hun dadelijk uit zijne rantakken en handgeweren te verstaan geven, hoedanig zij gezind waren, waarop de vijand stormenderhand in de bentings zocht te dringen, maar een onverwachten

tegenstand onzer Maleijers deed hun voornemen verijdelen en, met achterlating van 5 dooden en met veel gekwetsten terugdeinzen, dreigende de vijand de onzen op morgen avond dit te zullen revengeren, weshalve de WelEd. achtb. heer gouverneur noodig oordeelde om de zuidkant van de stad wat meerder te dekken en een kommando van eenige Europeanen en Boeginezen met 2 veldstukjes daar naar toe te zenden, 't geen ook dadelijk in 't werk gesteld werd.

[Aan het vorenstaande verhaal sluit zich het volgende uittreksel uit den brief van den Gouverneur en den Raad te Malakka aan de Hooge Indische Regering, gedagteekend 4 Februarij 1757.]

Thans zijn de vijanden overal romdom verspreid en doen zij, genoegzaam alle dagen en nachten, aanvallen, zoekende, ware het mogelijk, de stad en de nog overgeblevene zuidervoorsteden door de woedende vlammen te vernielen, 't geen, onder Godes zegen, door de menigte voorposten tot nog toe gelukkig is belet geworden. Maar de omliggende landerijen, bosschen en moestuinen aan den noord- en oostkant zijn, tot ongelooflijke schade der arme ingezetenen, alle geruïneerd. Den 28 Januarij zijn zij, ruim 300 koppen sterk, aangeland op de landerijen van de weduwe van den opperkoopman de Wind, bijna de eenige overgeblevenen, die tot nog toe deze plaats van vele benoedigheden voorzien hebben, alwaar zij, wederom eenen grooten oogst van voorraad tot onderhoud vindende, voorts met branden, moorden en menschenrooven, gelijk elders huishouden, zoodat velen van de bewoners dier landen herwaarts zijn gevlugt, 't geen de armoede en ellende niet weinig vergroot in een tijd, dat er onder de gemeente groot gebrek aan rijst is, welk voedsel de koning van Keddak aan de Malaksche inwoners of degenen, die herwaarts willen, volstrekt weigert.

De meer en meer doorkomende drooge moeson, die de allermoerassigste landerijen compleet begaanbaar en zelfs spruiten

en riviertjes been-droog maakt, vereischt wel meer en sterker voorposten, tot grooter beveiliging der stad en zuider voorsteden, maar de geringe magt, waarmede wij, in vergelijk met wat behoorde, voorzien zijn, verhindert zulks, want bij het minste alarm moeten zelfs de pennisten en ambachtslieden zich in de wapenen laten vinden, om tot derzelve behoud het noodige toe te brengen. Over zulks bidden wij U Hoog-Edelen (die wij reverentelijk dank betuigen voor de fluit Meervliet, de chaloep de Haak, en de erlangde Baliërs etc.) ootmoedigst, ten spoedigste te mogen worden voorzien van een goed getal manschappen en eenige bekwame vaartuigen.

[De Hooge-Indische Regering was zeer ontevreden over den afloop van de expeditie tegen Kelibang op 20 December 1756. Zij riep den kapitein militairen kommandant van Malakka, Stephanus Elias van Steck, ter verantwoording op naar Batavia, omdat hij niet in persoon de expeditie had aangevoerd. Hij werd vervangen door den kapitein Frederik August van Marschal, terwijl de majoor Jan Jurgen Feber van Batavia werd gezonden met een 200tal militairen, om den oorlog ten einde te brengen.

De eerste kwam te Malakka aan den 18 en de tweede den 15 Julij 1757. Aan het dringend verzoek van het bestuur te Malakka om versterking werd verder voldaan door de afzending van de volgende vaartuigen, die in den loop van dezelfde maand Julij van Batavia aankwamen:

het schip Huijgewaart,
de bark De Spreeuw,
de pantjalang Overmaas,
de " Soerabaija,
de chaloep Het duifje,
eene roei-gallei.

Hoe het intusschen, sedert 4 Februarij 1757, te Malakka toeging, blijkt uit het volgende extract uit den brief van het bestuur van die plaats aan de Hooge-Regering, gedagteekend 29 Augustus 1757.]

Betreffende de ware gesteldheid, waarin dit Gouvernement zich met betrekking tot de inlandsche zaken en den oorlog bevindt en van hetgeen daaromtrent tot dus verre, sedert het afgaan van onze onderdanige letteren van den 4 Febr. pass.

voorgevallen is, zoo hebben de eer te vervolgen, dat twee dagen na dies afvaardiging op den 6 dier maand, zijnde Zondag, op den middag voor de benteng in de Boengaraja, zich van de vijanden eenige weinige ongewapende manschappen vertoonden met eene witte vaan, zeggende genegen te zijn tot den vrede met de Comp., zoo daarover in onderhandeling mogten komen, en dat ten blijke van hunne ware meening, des anderen daags, ten zelfden tijd en plaats, een brief zouden brengen aan den Gouverneur en Raad, gelijk den 7 geschied zijnde, dezelve bevonden werd geschreven te zijn door eenen; die zich noemde de jonge Pangawa van Salangoer, verzoekende ons te ontmoeten, onder voorgeven van genegen te zijn tot het zoeken van eenen goeden weg ter bevrediging van de Boeginezen en Menangkabaus. Waarop wij hem ten antwoord ieten toekomen, dat hij ons onbevreesd konde bejegenen, mits een bekwamen tijd vooraf waarschuwende en geen meerder gevolg dan zes man met zich brengende.

Den 9 Febr. werd mondeling aan voorm. onze buitenpost geadverteerd, dat hij des anderen daags zoude komen, gelijk hij ook den 10, met een klein gevolg, in vollen rade verscheen, bij zich hebbende zijn zoon en het hoofd der Ampat Soekoe's van Batoe-bara (²), Maha-radja Lella. Nadat zij gezeten waren en hunne vrees, die men in den beginne klaarlijk op hunne aangezichten lezen kon, door het opvatten van eenige vrijmoedigheid wat ter zijde gezet hadden, vatte de Pangawa het eerst het woord met te zeggen, dat hij nu voor weinige dagen expres van Salangoer gekomen was, gelijk voorn. Maha-radja Lella van Batoe-bara, om te wezen scheidsmannen en bewerkers van den vrede, in hope dat zij hierin hunnen wensch mogten vervuld zien, verzoekende al met een voor af eene

(²) Een klein gewest op de kust van Sumatra, tegen over Malakka, thans een deel van het Siaksche rijk.

dadelijke stilstand van wapenen, onder betuiging dat daartoe aan hunnen kant reeds de noodige orders waren gegeven. Dit werd hun onmiddellijk toegestaan, en dies conform door den Gouverneur ipso facto de gerequireerde bevelen ter cessering van alle vijandelijkheden, tot weder zeggens toe, naar al de buiten posten geëxpédieerd; waar na hunlieden werd aangezegd, dat gelijk de E. Comp. steeds, daar het maar kan wezen, den vrede en de eendragt verre boven de landen en lieden verdervende oorlogen geprefereerd had, wij nu ook op hun lieden verzoek wel in onderhandeling wilden treden, zoodra zij, gezanten, van behoorlijke credentialen van hunne meesters zouden wezen voorzien, die zij verklaarden te zullen gaan halen bij Daing Kambodja, Radja Alam, Hadil van Rombouw en Radja Menangkabau, niet ver van deze stad langs de rivier opwaarts gelegen, mits men hun een schriftelijk bewijs ter hand stelde, ten blijke zij ons niet alleen ontmoet hadden, maar ook dat de vertooning van de voorwaarts gevorderde geloofsbrieven onze begeerte was. Wij namen hierop wel aanstonds in bedenking, of het wel raadzaam was in onderhandeling te treden met een Prins als Radja Alam, die door zijne menigvuldige en openbare, zelfs tegen de E. Comp. en dat nog wel in vredes tijd, gepleegde zeerooverijen, gesteld scheen buiten de waardigheid en rang hem anderzins nog al toekomende; doch echter de gevoelens liepen daar heen, van dit wel over te kunnen stappen, zoo men anderzins maar een gewenschten en eerlijken vrede konde bedingen, en Radja Alam door het bezorgen van een stuk brood van de piraterij af te leiden, daar hem de wanhoop door gebrek van het noodige onderhoud (als zijnde vele jaren vervolgd, en nergens genoegzaam eene blijvende plaats vergund) mogelijk wel toe vervoerd kan hebben, te meer wanneer men overwoog en als zeker zich voorstelde, dat, zoo Radja Alam in de verzochte onderhandeling niet werd geadmitteerd, Daing Kambodja als

zijn zwager, en de anderen, als dezer beiden hunne aanhangeren, ook dadelijk terug zoude treden, wanneer het wantrouwen vermeerderd en de verbittering tegen de E. Comp. grooter zoude wezen, en daarom werd het verzochte schriftelijk bewijs dadelijk in rade vervaardigd en hun ter hand gesteld, en zij lieden daarmede wel voldaan afgedepecheerd. Daarna werden tot kommissarissen over de vrede-handelingen, om met de gezanten der vijandige Prinsen te confereren benoemd de Secretaris Fraus Lodewijk Piazzoll en de onderkoopman Arij Verbrugge, en tot de conferentieplaats verkozen de tuin van den eerstgen, in de Boengaraja, als zeer na gelegen aan de legerplaats der vijanden, wier afgezondenen, door deze schikking, werd afgesneden de dagelijksche beschouwing van het kasteel en de stad, hetgeen, zoo lang men in het onzekere ten opzichte der te ondernemen negotiatie zich bevond, noodzakelijk voorkwam. De eerste conferentie, die gehouden werd, was den 12 Febr., wanneer ter bestemde plaats, met een groot gevolg, verschenen vier personen, daaronder de voorn: Pangawa van Salangoer en Maha-radja Lella van Batoe-bara, overhandigende een gelijk getal eensluitende brieven van hunne hier voorwaarts genoemde meesters voor credentialen, met eene mondelinge verklaring, dat, buiten hetgeen daarbij vermeld stond, niets te verzoeken hadden, als hoe eerder hoe liever een antwoord.

Deze brieven werden bevonden te bevatten de gerequireerde volmagtschap tot onderhandeling op de afgevaardigde personen, met verzoek dat de E. Comp. zich neutraal mogte houden in de geschillen, die somwijlen tusschen hunlieden en Radja Mohamad (¹) of Radja Soleiman (²) mogten komen te ontstaan, waaruit men opmaakte hun oogmerk te wezen, de E. Comp.

(¹) Sulthan van Siak.

(²) Sulthan van Djohor.

van het Djohorsche Hof af te leiden en, dat gelukt zijnde, dan hetzelfde en Radja Mohamad ganschelijk te verdelgen en dus eene volkomene heerschappij in deze straat zich eigen te maken, daar de Boeginezen reeds zoo lang naar gehaakt hebben, hetgeen voor de Comp. en de Malakkasche ingezetenen gansch niet voordeelig zoude wezen. Men hoopte echter door wederzijdsche negotiatie en 's Comp. bemiddeling de geschillen der vijanden met het Hof van Djohor in der minne bij te leggen, dat misschien nog wel gelukken zal, zoo men Daing Kambodja en Radja Alam, door 's Comp. intercessie, ieder een gedeelte lands tot behoorlijk onderhoud bezorgen kan. Wij besloten dierhalve den 14 Febr. onze kommissarissen (die echter voor eerst van dit laatste geene notitie zouden mogen maken) van eenige provisionele punten van verdrag te voorzien, om over dezelve, op het geëerde goedvinden van UHed. heden, met de afgezondene der vijanden in onderhandeling te treden, en die in rade opgesteld uitmaakten de volgende 13 artikelen, als (1):

Het was al des anderen daags of den 15 Febr., dat gedachte kommissarissen, ten dien einde met de gezanten der vijanden ter bestemde plaats bijeengekomen, hun die provisionele punten meenden voor te stellen, maar met veel moeite gekomen zijnde ten einde van het zesde artikel, antwoordden de gezanten, dat zij slechts scheidsmannen waren, om, ware het mogelijk, de Boeginezen en Menangkabaus met d' E. Comp. te bevredigen; dat zij geen last hadden verder te handelen als alleen over die twee punten bij hunne credentialen vermeld, namenlijk dat d' E. Comp. zich met de geschillen van hunne meesters omtrent den koning van Djohor en Radja Mohamad niet zoude meleren, waar zij krachtig op bleven aandringen, zonder verdere punten te willen aanhooren, wijl zij voorgaven die toch niet bij monde, veel minder bij geschrifte, tot hunne

(1) Deze artikelen zijn in het concept, waarvan dit stuk een uittreksel is, niet opgenomen.

principalen te durven overbrengen, maar dat die, naar ons goedvinden, door een persoon van onze zijde konden worden gezonden, vervolgende, dat zoo in de geproponeerde neutraliteit niet werd gecondescendeerd, zij niet meer als mediateurs in onderhandeling konden komen, maar een ieder van hun weder naar zijn huis zoude keeren. Dit zeggen deed onze kommissarissen dezen gezanten, doch maar bij forma van discours en al vragender wijze, voorhouden wat denkbeeld, de Boeginezen en Menangkabaus van d' E. Comp. wel zouden moeten formeren, ingeval die al eens goed vond Radja Soleiman, met wien zij naauwelijks een jaar geleden een zeer enge alliantie had aangegaan, zoo eensklaps kwam te abandonneren, en of zij, schoon niet openlijk, al echter in 't geheim en bij hun zelven zouden moeten belijden, dat er weinig staat te maken was op zoo een wankelbare mogendheid (schoon nu na uiterlijk aanzien door hen zelven gezocht), en eindelijk, of het niet veel beter ware de dissentierende gemoeederen, naar mogelijkheid, ten genoegte van partijen, te vereenigen, daar d' E. Comp. zeer gaarne met veel vlijt de hand toe zoude leenen. Doch het antwoord was als voren, te weten, dat hun last niet verder strekte dan voorwaarts gemeld, 't geen dan eindelijk onze kommissarissen alverder deed vragen, wat of hunne meesters dan eigenlijk wel in den zin hadden, zoo in de gevorderde neutraliteit al eens werd gecondescendeerd, daar ten antwoord op bekwamen eene betuiging van zulks niet te weten.

Dit is de laatste conferentie geweest, die gehouden is, wijl naderhand alles door briefwisseling is verrigt, gelijk in 't vervolg blijken zal. Wij besloten dan den 16 Febr. hun bij een brief onze opgestelde voorwaarden in kopij toe te zenden, opdat zij weten zouden, wat d' E. Comp. van hen wel vorderde, eer zij tot vrede zouden komen, doch den 21 dito zonden zij ons gedachte artikelen terug, en schreven, dat Siak en Linggi bedorven zijnde om de wille van Radja Soleiman en Radja Mo-

hamad, in wiens raadslagen de E. Comp. getreden was, zij daarom Malakka beoorloogden, en dat zoo d' E. Comp. die zijde niet kwam te verlaten, dat dan de oorlog van zeer langen duur zoude zijn; waarop hun den 23 geantwoord werd, dat d' E. Comp. nooit gewoon was geweest haar gegeven woord te breken, en dat zij dierhalve Radja Soleiman, haren ouden bondgenoot, met wien zij pas een contract vernieuwd had, nimmer verlaten zoude; en wat aanging hunne meening, dat de oorlog lang duren zoude, dat daar geene zwarigheid voor was, wyl d' E. Comp. hun lieden, tot hunne schade, wel het tegendeel zoude doen ondervinden, met onder Gods zegen een spoedig einde daaraan te maken; stellende hun ondertusschen den tijd van tweemaal 24 uren tot beraad, onder verzekering, dat, dezelve verstreken zijnde zonder een voldoende antwoord te hebben erlangd, men de zaken houden zoude in dien staat als waarin zij geweest waren voor de door hun lieden verzochte stilstand van wapenen.

Aan al de buiten-posten en wachten werden de noodige orders gezonden tot voorziening en eene goede wachthouding. Den 24 daaraan verzochten zij wederom, dat d' E. Comp. zich mogt onthouden van zich te bemoeijen met de zaken van Radja Soleiman en Radja Mohamad, en wyl de bringer van dien brief bij de overgave aan de buiten-post aan den luitenant Poppall had gezegd, dat deze de laatste brief was, dien de vijanden zouden zenden en dat Daing Kambodja en die van Rombouw wel tot vrede inclineerden, maar door Radja Alam en zijne adherenten daarin wederhouden werden; zoo antwoordden wij hun den volgenden dag, dat wij onmogelijk in hunne propositie om Radja Soleiman te abandonneren konden treden, dat zij dierhalve hun goeddunken konden in 't werk stellen. En om ware het mogelijk, onder hen eene diversie te brengen of, indien die er reeds mogt wezen, meerder voedsel te verschaffen, zoo lieten wij tevens daarbij invloeijen, dat, in-

geval die van Rombouw, Salangoer en andere goed geïntentioneerde naburen zich van de kwaden wilden afzonderen en in der stilte naar hunne woonplaatsen terugkeeren, d' E. Comp. hen, met vergeving en vergeting van al het gepasseerde, weder in hare vriendschap zoude aannemen; offreerende nogmaals door hare bemiddeling alles in 't werk te zullen stellen, wat eenigzins zoude mogen dienen tot bevrediging van 't Djohorsche hof met de twistende Prinsen, alzoo d' E. Comp. den vrede steeds boven den oorlog geprefereerd had, en eindelijk dat wij nogmaals binnen 24 uren hier op een categorisch antwoord verwachteden.

Den 26 Febr. kwam ons een brief van hen ter hand; waarin zij de gedoenten van den koning van Djohor als onregtmatig en strijdig tegen het contract, met den oude van Soengie Baroe (¹) aangegaan, beschreven, en dat, zoo d' E. Comp. zijne zijde niet kwam te verlaten, zij alsdan haar woord niet nakwam, eertijds aan den koning van Boni gegeven, en eindelijk, dat de Boeginezen nooit hun aan d' E. Comp. gegeven woord gebroken hadden etc. Doch hierop repliceerden wij den 28 Febr., dat de meeste Boeginezen, die zich in deze straat bevonden, afkomstig waren van zwervers, die om hun kwaad gedrag genoodzaakt waren geweest hun regte vaderland te verlaten en zich herwaarts te begeven om eene regtvaardige straf te ontgaan, en dat zij dus geenzins konden worden begrepen onder de contracten, die d' E. Comp., in vroeger dagen, met de koningen van Boni, wettige Boeginezen, had aangegaan; dat wij wijders, na een voorafgaand onpartijdig onderzoek, meenden te kunnen aantoonen, dat zijlieden, en niet Radja Solciman, naar hun gestadig voorgeven, de eerste bond-

(¹) Hiermede wordt bedoeld de Sulthan van Djohor, Abd'oe! Djalil Sjah, met wien de eerste Boegische onderkoningen van Djohor in 1722 (A° H. 1134) een verbond sloten.

brekers waren geweest, sommigen met te trachten naar eene ongepaste heerschappij, en wederom anderen met eene finale weigering van de schuldige gehoorzaamheid aan den Djohorschen vorst, 't geen gansch geene overeenkomst had met het contract tusschen de Maleijers en de Boeginezen naar hunne tijdberekening, in den jare 1134 gesloten. Dit haalden wij maar aan ten blijke, dat ons niet onbekend was (gelijk zij bij hunne laatste hadden voorgegeven) het geaccordeerde tusschen henlieden. Wij besloten dien brief met eene laatste recom-mandatie van binnen 24 uren finaal te moeten antwoorden, wijl wij op dien voet geene verdere briefwisseling meenden te houden, in vaste verwachting dat zij ons nu ook geenens meer zouden zenden. Maar de eerste klerk, de boekhouder Dirksz, en de kapitein der Baliërs, den 3 Maart, met den Pangawa Moeda van Linggi buiten onze voorpost in de Boengaraja over de gesteldheid van zaken een zeker discours gevoerd hebbende, hadden zij gezegd, dat d' E. Comp. tusschen beide wilde blijven en dat de Maleijers zoowel als de Boeginezen en Menangkabaus hare vrienden waren; 't geen de Pangawa scheen verstaan te hebben alsof d' E. Comp. neutraal wilde blijven, ten minste zijn rapport luidde alzoo, en dat heeft aanleiding gegeven, dat zij ons den 4 Maart den laatsten brief zonden, daar zij dan het vorengem. misverstand in verhandelden, doch waarvan wij henlieden bij onzen laatsten van den 6 dito eene betere uitlegging deden. En vermits, naar de toenmalige berigten, Daing Kambodja bij continuatie genegen was tot vrede en zelfs om tot ons te komen handelen, zoo lieten wij daarin vloeijen eene verzekering, dat in zulk een geval hem niet het minste leed zoude geschieden, zoo hij daartoe inclineerde, en dat hij, na gehouden mondgesprek, weder vrij en vrank zoude kunnen vertrekken werwaarts het hem goeddacht. Doch hij is terug, en dit onbeantwoord gebleven, en de vijandelijkheden hebben sedert weder, wel zoo lievig als voormaals, een aan-

vang genomen en gecontinueerd tot in 't laatst van April, in welken tusschentijd zij niets onbezocht hebben gelaten om onze voorposten te vermeesteren, vallende nu op d' een en dan op d' andere aan, doch door des Heeren goedheid zijn hunne booze raadslagen steeds verijdeld geworden, hoewel het nu en dan al eenige van de onzen het leven heeft gekost, dat echter nooit ongewroken is gebleven.

En dewijl wij door zwakheid van volk niet in staat waren offensief te ageren, zoo was onze betrachtning eenlijk daar heen om de buitenposten, aangelegd tot dekking van de stad en de overgeblevene voorsteden, maar wel te bewaren, en het zoo zeer verlangde ontzet van de hoofdplaats af te wachten. Maar de vijanden, die nu overal hun hoofd gestoten en niets voordeelig voor zich uitgerigt hadden, begon dit leven, inzonderheid bij den gemeenen man onder hen zeer te vervelen, en deze lieten niet na zelfs eenigermate te murmureren, zeggende, dat zij hier niets bij zagen op te steken en daarenboven groot gebrek aan vele uoodwendigheden leden; dat men hen had gevoed met de hoop van Malakka te zullen uitplunderen en daar eenen grooten buit te vinden, maar dat integendeel zij nog niets hadden opgedaan, wijl de opgezetenen der landerijen reeds lang voor hunne komst, als daarvan verwittigd, met de beste effecten waren herwaarts geweken, en voor hen niets hadden nagelaten dan wat oude potten of pannen, waarvan sommige nog gebroken en de overige het medeslepen niet waardig waren. En waarlijk de vijanden zullen zich over het voordeel, bij deze gedoenten behaald, nimmer kunnen beroemen. Wel is waar, dat ze de ommelanden, tot groot nadeel der eigenaren, deerlijk hebben geteisterd, en daar al hun vergift op uitgebraakt, gaande hunne woede zelfs zoover, dat ze, om met geen omkappen van vruchtboomen bemoeijelikt te zijn, dezelve onder aan de stammen gedeeltelijk hebben geschild, om ze alzoo van zelf te doen verdorren; maar dat is het ook

al; buit hebben ze, van waarde, niet bekomen, daarenboven geen soldij getrokken; en dan nog met eene half verhongerde buik zijn leven in gevaar te moeten stellen, zulks zoude zelfs onder de verslaafste natie morring moeten verwekken.

Om dan eindelijk weder tot de zaak te komen, zoo hebben wij de eer te noteren, dat den 27 April aan een onzer voorposten weder besteld is geworden een briefje van de vijandige hoofden, waarbij zij kortelijk te kennen gaven, dat zoo d' E. Comp. nog genegen was om vriendschap te maken met de Boeginezen en Menangkabaus, zij daarvan een bewijs verzochten, geteekend door den Gouverneur en Raad; doch wij, om hen, die nu voor de tweede maal om den vrede aanhielden, betaald te zetten hun trotsch gedrag, gehouden den 21 Febr. met het terugzenden der vijf dagen bevorens aan hen gezonden provisioneele punten van verdrag, zonden, nadat echter daarvan eerst een afschrift genomen hadden, den 28 April hunnen brief ook weder terug, met antwoord, dat d' E. Comp. alsnog genegen was tot vrede, zooals meermalen gemeld was, doch dat wij op dat sujet geene brieven zouden afwachten of meerder accepteren, voordat ons eerst gebleken zoude wezen hunne meening op de eertijds gezonden en tevens weder bijgevoegde 13 artikelen; waarop zij, naar uiterlijken schijn handelbaarder wordende, nog ten zelfden dage repliceerden en verzochten, dat van het gepasseerde niets mogt opgehaald worden, zoo d' E. Comp. vriendschap begeerde; dat de Boeginezen en Menangkabaus schade genoeg geleden hadden op Siak en Linggi, zonder dat zij daarvan mentie maakten, en dat dus het een en het ander wederzijds dient gepasseerd te worden.

Hierop meenden wij niet voorbij te kunnen, gelijk bij brief van den 29 april geschied is, hunlieden voor te houden, hoe d' E. Comp. altoos hare gemaakte contracten en verbonden heilig had onderhouden; dat ten belange van Siak, waarvan zich Radja Alam onwettig had in het bezit gesteld, zulks d'

E. Comp. genoeg gekost had, met zoolang zooveel schepen te houden om hem van daar te verdrijven, boven en behalve dat hij hare ingezetenen, jaren achter een, groote schade had toegebracht met hier en elders te rooven en moorden, gelijk nog laatst te Batoebara; dat Daing Kambodja diverse malen in het vriendelijke was aangemaand om Linggi te verlaten, wjl dat land den koning van Djohor en niet hem toekwam, en d' E. Comp. hem om geenerlei redenen aldaar wilde dulden: maar dat hij deze waarschuwingen met verachting en bespotting in den wind had geslagen, zoodat hij de schade aldaar geleden niemand dan zich zelven te wijten had; dat wijders d' E. Comp. nooit eenig leed aan Radja Hadil van Rombouw of Radja Said had toegebracht, en men dus niet begriipen kon wat reden die gehad hadden zich tegen haar te verklaren (ons houdende, alsof wij niet wisten, dat Radja Alam hen daartoe als gedwongen had); dat zij dierhalven in hunnen beklaglijken toestand zich nog gelukkig dienden te achten, dat d' E. Comp. geene verdere wraak zocht, die zij wel achterwege wilde laten, mits een ordentelijke vrede, hare grootheid betamende, werd getroffen, en waaromtrent reeds eenige artikelen hun toegezonden hadden: zulks indien zij den vrede in ernst begeerden, Daing Kambodja, Radja Alam, Radja Hadil van Rombouw, Radja Menangkabau en Radja Toea (de personen, uit wier namen de brieven aan ons geschreven waren) gerust tot ons en in het kasteel konden komen, om te zien of men het met elkanderen eens konde worden en eenen bestendigen vrede sluiten, mits dat zij, naar den gebruike, kwamen zonder gevolg of eenig geweer, terwijl geene Pangawa's of Panglima's ter onderhandeling zouden worden geadmitteerd, alzoo de minste van onzen Raad met de Radja's collateraal was. Hierop antwoordden ze nog denzelfden dag, dat zij wel in het kasteel wilden komen, zoo men hun toestond hunne gewone wapens en met zich te brengen de Pangawa's, Panglima's en een hoop

volk, doch bij den onzen van den 30 April toonden wij aan zulks niet te kunnen toestaan, wjl in diergelijke omstandigheden, als waarin wij ons met elkanderen bevonden, bij geene natie in de wereld practicabel was gewapende manschappen in de kasteelen te ontvangen, en dat wij wijders over die stoffe geene verdere brieven zouden ontvangen, tenzij zij, genegen tot vrede, mogten resolveren ongewapend en zonder gevolg tot ons te komen. Uit hunnen brief, den 1 Mei ontvangen, bleek hunne achterdocht en vrees, dat d' E. Comp. somwijlen anders mogte zeggen en anders meenen, onder betuiging van op onze 13 artikelen wel te kunnen antwoorden, zoo d' E. Comp. maar genegen was eene opregte vriendschap met de Boeginezen en Menangkabaus aan te gaan. Om hen uit dezen argwaan te geleiden, gaven wij hun bij den onzen van den 2 Mei de krachtigste verzekeringen van 's Comp. zuivere, opregte en ongeveinsde behandelingen, en dat zij zich daarop ten vollen konden gerusten. Bij brief van den 4 dito verzochten zij een handschrift van d' E. Comp. naar het scheen tot zekerheid, dat hun geen leed zoude geschieden. 't Zelve werd hun den 5 gezonden en daarin de tijd der bijeenkomst op den volgenden morgen, te klokke 9 ure bepaald, wanneer wij ook allen bijeengekomen, hunne komst afwachtten. Doch in stede van dien bekwamen wij een brief van Daing Kambodja alleen, waarin hij bekend maakte, dat hij, willende retireren en zijn volk wegbrengen, daar onder had gevonden een Malaks kind, 't geen hij ten teeken van zijn rein hart tot ons terugzond. Sedert vernamen wij, dat zij effectief geretireerd en naar den kant van Linggi de wijk genomen hadden; welkers rivier van over lang door 's Comp. en ook nu en dan door Djohorsche vaartuigen bezet gehouden werd, om te beletten, dat zij daar langs correspondentie mogten houden of eenige levensmiddelen dan wel iets anders erlangen. En om zulks nog beter te verhinderen, wjl er gerucht werd, dat Radja Alam aan den noorde-

delijken zeekant zich ophield, zoo zonden wij de pantjalang de Standvastigheid nevens eene andere partij inlandsche vaartuigen van Riouw, om te kruisen van Tandjong Kling, strandwaarts langs tot in 't gezigt van onze kruisers voor Linggi, de chaloup de Haak en de bark Weltevreden, met absolute order van geen vaartuigen af, noch aan te laten, maar die zulks zouden trachten te ondernemen met geweld te keer te gaan. Sedert heeft Daing Kambodja weder, uit zijn naam alleen, ons een brief gezonden, alhier ontvangen den 22 Mei, daarbij te kennen gevende, dat, zoo d' E. Comp. het opregt meende, zij de voors. kruisers behoorde weg te nemen, doch hem is twee dagen daar aan te ontmoet gevoerd, dat ofschoon door het onbeantwoord laten onzer gezondene 13 artikelen, deze zijn brief geene rescriptie meriteerde, men al echter, om te toonen, dat d' E. Comp. altoos wel den zachtsten weg in wilde slaan, hem liet weten, dat zoo hij met al zijne bij hebbenden, zonder een' eenigen achter te laten, de rivier van Linggi uit wilde loopen, men zorg zoude dragen, dat hij zulks ongemolesteerd konde doen, mits alvorens voor het gewone losgeld herwaarts schikkende de slaven onzer ingezetenen, bij hem verblijf houdende, maar hierop is geen antwoord gevolgd, en het was niet voor den 23 Junij, dat wij eerst weder een brief van hem erlangden, waarbij hij voorgaf, dat zekere orang kaja Ketjil en mantri Maharadja tot hem waren gekomen, uit naam van den Gouverneur, om te weten of hij nog genegen was met d' E. Comp. in vriendschap te leven of niet, daar hij voor antwoord op gaf, honderdmaal tegen haar eens na derzelver vriendschap te wenschen; zendende ten teeken van waarheid voorn. twee personen met zijnen brief tot ons te terug, met verzoek, dat, zoo wij genegen waren hem te zien, men hem zulks spoedig mogt laten weten, want hij, met Gods hulp, na hunne geëindigde vasten, de E. Comp. zoude komen zien. Den 28 dito werd hem geantwoord, dat het een groot abus

was, dat voorn. orang kaja Ketjil van den Gouverneur den voorgegeven last had ontvangen, dat deze ook openlijk het tegendeel had beleden en ter contrarie gezegd, dat hij van Radja Hadil van Rombouw was ontboden en door hem gevraagd geworden of hij aan ons wel afgezanten zoude durven zenden om den vrede te verzoeken, waar hij op geantwoord had zulks onbeschroomd te kunnen doen, zoo hij het maar opregt meende; dat zoo hij, Daing Kambodja, naar zijn dikmaals schrijven, den vrede alsnog met een rein hart begeerde, wij hem op conditie in voorgaande breeder vermeld, in vriendschap binnen de forteresse zouden verwachten, mits van zijne komst vooraf eenige advertentie gevende. Den 15 Julij bekwamen wij antwoord uit naam van Daing Kambodja en Radja Hadil van Rombouw te zamen, waarbij zij verzochten de kruisers voor Linggi weg te nemen, alzoo zij over zee tot ons wilden komen, doch wij repliceerden hun den 19 dito, dat in stede van dien, wij veel liever gedachte rivier met nog meerder vaartuigen wilden bezetten, want dat, zoo het hunne ware meening was om vrede te maken, zij gemakkelijk genoeg over land tot ons konden komen; dan nog dat, ingeval de weg langs de zee door hen geprefereerd werd, men dan zorg zoude dragen, dat onze kruisers hen niet alleen ongemolesteerd lieten passeren, maar zelfs tot hunne meerdere beveiliging hier heen convooijeerden. En vermits wij eenige dagen bevorens, door de zonderlinge goedheid van UHEd.hedens, buiten het schip de Huijgewaard tot ontzet bekomen hadden de vaartuigen in den aanvang dezes gemeld (waarvoor wij, zoowel als voor de daarmede bekomen manschappen, contanten, vivres en meer onze zeer ootmoedige dankbaarheid betuigen), (1) zoo werden ook den 21 Julij effectief naar Linggi gedepecheerd de pantjalangs de

(1) Het waren de pantjalangs Overmaas en Soerabaja, eene roeigalei en de chaloep het Duifje.

Overmaas, de Soerabaja en de roeigalei, met order om die rivier zoo wel te sluiten, dat er geen vaartuig, van wien het ook zijn mogt, daar in of uit geraakt. Sedert hebben wij, op den 6 dezer, weder een brief van Daing Kambodja en Radja Hadil van Rombouw erlangd, waarbij zij kennis geven, dat zij over land meenen herwaarts te komen, waar hun op den 8 op geantwoord is, zulks maar met alle welmeenende, hoe eerder hoe liever te moeten doen, om een einde van zaken te krijgen, 't geen wij al over lang gehad zouden hebben, zoo wij met een volk minder talmachtig van aard te doen hadden gehad; daarbij gelooven wij, dat de een den anderen wederhoudt, want naar men ons verzekeren wil, zoo zijn al de Radja's nog te zamen en bij elkanderen te Pedas, eene plaats, gelegen op eene kleine distantie boven Linggi, en Dain Kambodja, nevens Radja Hadil van Rombouw onder hen zeer geneegen tot vrede met d' E. Comp., maar Radja Alam daarentegen niet, wiens naam ook niet meer gevonden werd in een hoofd der brieven, ontvangen na den 4 Mei; echter hopen wij, onder Gods zegen, de zaken mettertijd wel weder in rust gebragt te zien, voornamelijk zoo men zich niet laat verdrieten het geduld, dat men met des inlanders langwijlige raadslagen dient te oefenen, en waarnaar wij ons allezins ten beste doenlijk zullen trachten te schikken.

[Daing Kambodja bleef dralen met zijne komst te Malakka, zoodat de Gouverneur besloot aan de zaak een einde te maken. In November 1757 vertrok eene krijgsmagt, onder den majoor J. J. Feber, vergezeld van eenige prauwen van den Sulthan van Djohor, naar Linggi. De verdediging van die plaats was flauw en de versterkingen des vijands werden zonder veel moeite ingenomen. Daing Kambodja onderwierp zich aan de Compagnie, waarmede hij op 1 Januarij 1758 een verbond sloot.

Hierdoor kwam geheel een einde aan het eerste beleg van Malakka door eenen inlandschen vijand].

II.

HET BELEG VAN 1784.

EXTRACT uit het Malakkasche dagregister
over het jaar 1784.

Januarij 7. Reverteerden van Linggi het op den 2 hjus derwaarts vertrokken schip Meerenberg en de particuliere bark Anthonetta Elisabeth, producerende de schipper op eerstgemelden bodem, Jan Montanje, een afschrift van het gehouden journaal gedurende deze expeditie, waaruit onder anderen consteerde, dat zij, voor de rivier van Linggi liggende, op den 5 dezer ruim in de vijftig vijandelijke vaartuigen de gemelde rivier afgekomen en onder den wal langs naar de Noord of straat Kalang gestevend waren, doch dat zij, wegens stilte en den verren afstand dezer vaartuigen, geen jacht daarop kunnen maken en tevens in consideratie nemende de overmagt van den vijand, en dat door deszelfs vertrek van Linggi zij alsnu zich buiten staat bevonden aan het oogmerk hunner zending te kunnen voldaan, herwaarts teruggekeerd waren.

Januarij 14. Arriveerden des achtermiddags omtrent vier uren zes baloos op Tandjong Kling, en 's avonds ontving men door den aldaar geweest zijnden peranakan Chinees San Somko de onaangename tijding, dat de Selangoersche vaartuigen, en het volk van dezelve, ten getale van min of meer een honderd man, in de bogt van Batang-tiga geland waren, mitsgaders hem en de bij zich hebbende slaven niet alleen vervolgd en op hen geschoten, maar ook een zijner slaven gevangen genomen, doch dat hij en de overige aldaar zijnde personen zich door de vlugt gesalveerd hadden.

De WelEdelgestrenghe Heer Gouverneur liet derhalve direct een kommando van dertig inlandsche militairen naar het Lazarusveld detacheren, ter versterking van de aldaar zijnde buitenste batterij.

Januarij 15. Het gisteren avond naar de buitenste batterij van Tranquera ⁽¹⁾ gedetacheerde kommando, benevens eenige gewapende vrijwilligers en een heden morgen uitgerukt kommando van 50 Maleische militairen, van het Lazarusveld afgemarcheerd en tegen den middag tot aan het spruitje bij Batang tiga geavanceerd zijnde, ontmoetten zij aldaar de op gisteren gelande Selangoerezen en raakten met hen in gevecht, weshalve hun direct eenige manschappen tot versterking, benevens nog eenige vaten met scherpe patronen nagezonden wierden, doch voor dat deze versterking bij de eerst uitgerukte troepen kwam, hadden deze bereids wegens de overmagt der vijanden, die men toen gewaar werd ruim twee honderd man sterk te zijn, moeten terugdeinzen, met verlies van een man, die dood geschoten was, en het bekomen van twee gekwetsten. Zij marcheerden echter, zonder dat de vijand hen durfde vervolgen, terug in de voormelde batterij, waar zij met den donker aankwamen.

Gedurende den nacht werden door den vijand verscheidene verlatene Maleische woningen in den brand gestoken en ook eenige schoten door hen op onze buitenposten gedaan, doch zonder eenig effect.

Januarij 16. Ontving men rapport, dat de vijanden ijverig bezig waren met het vervaardigen van bentings op Batang tiga en met het verbranden der verlatene woningen op Batang tiga en Tandjong Kling; continueerde het vuur aldaar den ganschen dag en den daarop volgende nacht.

Januarij 17. 's Morgens met het aanbreeken van den dag werd, onder bevel van den luitenant militair August Gravenstein, een kommando naar Batang tiga gedetacheerd van twee honderd inlandsche en twintig Europesche militairen, benevens twee bombardiers en acht busschieters, met twee veldstukken van 3 $\text{\textcircled{E}}$ en een katkop, benevens dezelve toebehooren; bij welk kom-

(1) De noordelijke buitenwijk van de stad Malakka.

mando zich tevens een getal van twee à drie honderd vrijwillige Chinezen, Maleijers en Jentieven, gewapend met pieken, houwens en eenigen met donderbussen, en aangevoerd wordende door den heer Abrahamus Couperus, koopman en fiscaal dezes Gouvernements.

Dit kommando van het Lazarusveld afmarcherende, staken tevens van daar af en roeiden naar de bogt van Batang tiga, twee met zwaar geschut voorziene steenbokken, gekommandeerd door den onderstuurman Jan Hendrik Meijer, de gewapende schuit van het schip Meerenberg en drie met rantakken gemonteerde kakaps, dewelke omtrent tien uren voor de vijandelijke benting in de gemelde bogt arriveerden en dezelve begonnen te beschieten, continuerende het gevecht tusschen de benting en de gemelde vaartuigen tot omtrent een uur, wanneer het voorschreven kommando insgelijks den vijand naderde, denzelven te lande atakeerde, en het gevecht algemeen en zoo te water als te land zeer hevig werd. Driemaal werd de vlaggestok van de vijandelijke benting afgeschoten, en drie binnen dezelve gebrachte houwitzer-granaten sprongen en verwekten een brand, doch die spoedig gebluscht werd.

De vijand eens een uitval op onzen regtervleugel willende tenteren, doch door eenige charges uit ons handgeweer genoodzaakt wordende weder binnen zijne verschansingen te retireren, bood uit dezelve een hevigen tegenstand en belette daardoor de overmeestering van dezelve door ons kommando, hetwelk over zulks door de vermoeidheid en om niet door den donker in de boschagies overvallen te worden, zich verplicht vond om vier uren het gevecht te staken en den aftogt aan te nemen, komende hetzelfde omtrent acht ure terug aan de buitenste batterij van het Lazarusveld; gelijk ook de voorgemelde gewapende vaartuigen heden avond weder terugkwamen. Aan onzen kant zijn in het gevecht acht man gekwetst, waarvan een heden avond nog kwam te overlijden.

Januarij 22, arriveerde, na eene reis van 15 dagen, van China, onder kommando van Thomas Maughan, het Engelsche particuliere schip Shaw-Bryramgore, waarmede men de on-aangename tijding ontving, dat Comps. oorlogs-vloot, na het springen van een schip, niet alleen de blokkade van Riouw had opgebroken en dadelijk dit heen gestevend, maar ook bereids omtrent den berg Formoza, door de overheden van het gemelde Engelsche schip gepraaid was.

Januarij 23. Met het aanbreken van den dag ontdekte men eenige zeilen om de zuid, die kort daarna verkend werden een smaldeel te zijn van de voor Riouw gelegen hebbende oorlogs-vloot van de Compagnie, doch dewelke, wegens contraire wind, met het vallen van den avond buiten de reede moesten ten anker komen.

Midderwijl was Comps. schip Meerenberg naar de zuid vertrokken ten einde naar de reede te convoijeeren gene bereids sedert gisteren morgen in het gezigt geweest zijnde wangkang.

Januarij 24. Arriveerden op de reede Comps. schepen de Dolphijn, 't Hof ter Linden, de Jonge Hugo, benevens de goerab de Snelheid, de galwet de Concordia en de pantjalingen Rustenburg en Philippine.

Terwijl met den naar Riouw geweest zijnden en in den verleden nacht aan land gekomen tweeden Commissiant van het Gouvernement alhier in de expeditie tegen het gemelde struik-nest, den onderkoopman Reijnier Bernhard Hoijneck van Papendrecht, de droevige tijding geconfirmeerd werd, dat het scheepje Malacca's Welvaren, waarop zich onder anderen ook bevonden had de heer Mr. Arnoldus Franciscus Lemker, als bevelhebber over de gemelde expeditie, met eene menigte volk gesprongen, en de vloot daardoor en eene mislukte landing genoodzaakt geworden was de blokkade op te breken en dit heen te stevenen.

Januarij 26. Kwamen ter reede de tot het tweede smaldeel

van het voor Riouw gelegen hebbende oorlogs-eskader van de Compagnie behorende schepen de Diamant en de Hoop, en de kotter de Patriot.

Januarij 27. Terwijl tevens successivelijk ter reede kwamen de nog bij Comps. van Riouw geretourneerde oorlogs-vloot behoord hebbende kotter de Ondernemer en sloepen de Johanna en de Ciceroa, doch door den gezaghebber van het laatstgemeld kielkje gerapporteerd zijnde, dat de nog achtergebleven bark de Geertruida Susanna, die hij op den . . . dezer omtrent den berg Formoza, voor het laatst gepraaid en 's daags daaraan niet meer gezien had, gebrek aan drinkwater had, waarmede hij dat vaartuig, wegens eigen gebrek, niet had kunnen assisteren, zoo werd de voormelde kotter de Ondernemer, benevens de pantjalang de Philippine direct naar de zuid gedepecheerd, ten einde de vermiste bark de Geertruida Susanna op te zoeken en bij ontmoeting aan dezelve de noodige assistentie te bewijzen.

Februarij 2. Reverteerden uit de zuid de op den 27 Januarij laatstleden derwaarts gezonden kotter de Ondernemer en pantjalang de Philippine, zonder de van Comps. geretourneerde oorlogs-vloot achter uit gebleven bark de Geertruida Susanna ontmoet te hebben.

Februarij 4. 's Middags de tusschen den hoek van Tandjong Kling en het Lazarus veld kruisende kotters de Patriot en de Ondernemer, mitsgaders de hoeker de Handelaar en galwet de Concordia met het wassende water het strand genaderd zijnde, begonnen ze, om twee ure, de bij Batang tiga op het land gehaalde vijandelijke vaartuigen te beschieten, doch raakten kort daarna in het gevecht met de langs het strand opgeworpen vijandelijke batterijen of bentings, welk gevecht tot zons ondergang duurde, wanneer men ontwaarde, dat zij zich van het strand verwijderden en jacht maakten op eenige aan de Noord zijde van Tandjong Kling gearriveerde vaartuigen.

En hoewel men door het vallen van den avond geen verder gezigt van hen konde hebben, hoorde men echter tot 's avonds tien ure nu en dan eenige kanonschoten vallen.

Februarij 5. Werd door de kotter de Patriot opgebragt eene gisteren avond aan de Noordzijde van Tandjong Kling overmeesterde vijandelijke balo, gemonteerd met 2 ps. ijzeren kanons van 3 \mathcal{W} en geladen met twee kassen en eenige gooten met amfioen, eenige stukken wit en blaauw linnen, omtrent twee kojangs rijst en katjang, eenige zakken komijnzaad enz. blijkens den daarvan opgemaakten inventaris. Terwijl de gezaghebber van de eerstgemelde kotter rapporteerde, dat Comps. vaartuigen in de actie van gisteren weinig of niets geleden en niemand van hunne equipage verloren hadden, en dat zij van de zeven vijandelijke vaartuigen, op welke zij met het vallen van den avond hadden jagt gemaakt, twee, die het op strand hadden gezet, ontramponeerd, en de opgebragte balo, na eenigen tijd met haar gevochten, en diens equipage genoodzaakt te hebben, in zee te springen, overmeesterd hadden; doch dat de overige vier door de donkerheid van den nacht ontvlugt waren.

Februarij 8. 's Achtermiddags werden, onder kommando van den luitenant Stecher, vaandrigs Maurer, Duvergé en Lintner, oud-vaandrig der burgerij Kiliaan en drie Maleische kapiteins naar boord gezonden van het tot eene expeditie tegen de Selangoorsche Boeginezen op Tandjong Kling gereed liggend schip de Dolphijn, de kotters de Patriot en Onderneemer, hoeker de Handelaar, pantjalangs de Philippine en Rustenburg en galwet Concordia, 31 Europesche en 184 Maleische militairen uit het garnizoen alhier, met hunne volle wapenen, benevens een aanzienlijk getal vrijwilligers. Ook begaf zich vervolgens aan boord van het schip de Dolphijn, de tot gecommiteerde in die expeditie genonimeerde ontvanger en licentmeester alhier de heer E. Hoijuck van Papendrecht.

Terwijl met het vallen van den avond uit de rivier naar de reede vertrekken verscheidene tot de gemelde expeditie geapproprieerde losboots en andere vaartuigen, gemonteerd met een kanon van 6 C , vier van 3 C en een van 1 C , eenige rantakken of inlandsche draaibassen en een houwitzer van 4 duim, zijnde behalve de tot het roeijen en ander gemeen werk geschikte kloeke manschappen, ook op die vaartuigen geplaatst:

een extraordinair vuurwerker,

een bombardier,

drie kanonniërs en

zeven en twintig busschieters.

Voorts werden in den buiten Tranquera gelegen tuin van wijlen den Soeratter Malek Faizullah geposteed twee honderd uit de bovenlanden afgekomen Nanningers en Atchieners, om morgen met de daartoe geschikte vaartuigen van daar afgehaald en, wanneer men de landing op Tandjong-Kling wilde ondernemen, derwaarts getransporteerd te worden.

Februarij 9. 's Morgens om vier ure vertrokken het schip de Dolphijn en de verdere tot de expeditie tegen de Selangoersche Boeginezen gedestineerde vaartuigen van de reede naar Tandjong-Kling, doch bleven den ganschen dag zonder den wal te naderen of iets van belang te ondernemen voor die plaats geankerd liggen.

Inmiddels ontving men met het aanbreeken van den dag en het openen der poorten berigt, dat de in den tuin van wijlen Malek Faizullah geposteede een honderd Nanningers in den verleden nacht de vlugt genomen, doch de daarbij geweest zijnde een honderd Atchieners zich bereids in de tot hun transport geschikte vaartuigen ingescheept hadden en van land afgestoken waren, om op het daartoe gedaan wordende sein naar Tandjong-Kling te vertrekken. Maar deze werden door den krijgsraad van de meergemelde expeditie des achtermiddags weder naar land gezonden.

Februarij 10. Reverteerden al de naar Tandjong-Kling vertrokken vaartuigen en manschappen, zonder iets verrigt te hebben.

Februarij 13. Ontwaarde men om de zuid eene menigte zoo groote als kleine inlandsche vaartuigen, welke bij Telok-Katapan binnen liepen; en ontving vervolgens tijding, dat het vaartuigen van Radja Hadji waren en het daarin geweest zijnde volk ter gemelde plaatse geland was.

Februarij 14. Arriveerden nog meerdere Riouwsche vaartuigen met volk en ammunitie op Telok-Katapan.

Februarij 15. Ontving men de onaangename tijding, dat de gisteren en eergisteren op Telok-Katapan gelande vijanden niet alleen bereids tot Poengoer en Toejong geavanceerd waren en dezelve met de daar omstreeks liggende landen in bezit genomen hadden, maar dat ook de bewoners derzelve, behalve eenigen, die dit heen en naar de bovenlanden gevlugt waren, zich onder de bescherming van Radja Hadji hadden begeven.

Februarij 16. Terwijl men door verscheidene van Semabok naar de stad gevlugte personen onderrigt werd, dat de Riouwsche Boeginezen daar bereids gearriveerd waren en bezit van den berg genomen hadden,

Februarij 21, raakten eenige naar Semabok gemarcheerde vrijwilligers met den vijand in actie, in welke aan onze zijde niemand, doch aan die der vijanden, voor zoo verre men zien kon, drie man sneuvelde, wordende het van den eenen afgehouden hoofd ter vertooning naar de stad gebragt.

Februarij 22. 's Morgens om vier ure marcheerde onder kommando van den vaandrig militair Duvergé naar Semabok een detachement van 27 Europesche en 62 Maleische militairen, mitsgaders 1 extraordinair vuurwerker, 1 bombardier, 2 kanonniërs en 12 busschietters uit het garnizoen, met zich voerende 2 ps. kanons van 3 C en 1 katekop van 4 duim met derzelve toebehooren, bij welk kommando zich tevens voegden de heeren kapiteins ter zee Foger Abo en Jacob

Frederiks met de kapiteins en een gedeelte der Maleische militairen, zoomede eenige gewapende Europesche matrozen van hunne schepen, de heer pl. hoofd-administrateur alhier, Abrahamus Couperus, medenemende tusschen de twee en drie honderd vrijwillige Chinezen, gewapend met pieken en ander handgeweer.

Dit korps, de vijandelijke benting aan deze zijde van Semabok genaderd zijnde, begon om half zes ure, of met het aanbreken van den dag, met de kanonnen daarop te schieten, waarop het gevecht algemeen werd en tot omtrent half tien ure duurde, wanneer men, hoewel er reeds bres in de benting der vijanden gesloten en ook verscheidene mortier-granaten daarin geworpen waren, zich wegens de ondragelijke hitte en vermoeidheid van het volk genoodzaakt vond terug te marcheren, komende omtrent elf uren gezamenlijk weder binnen de stad en het kasteel. Het verlies der vijanden kan men niet bepalen, doch dat aan de zijde van ons bestond in een doode, namenlijk den schiemaansmaat van het schip de Dolphijn, Willem Maarse en een en dertig gekwetsten, waaronder de bombardier en vier Europesche matrozen, hebbende de vaandrig Duvergé drie, en de kapitein ter zee Frederiks een snaphaankogel door den hoed gekregen.

Februarij 26. Marcheerde een kommando van 1 kapitein, 1 luitenant, 1 vaandrig, 4 sergeanten, 6 korporaa's en 50 gemeene Maleische militairen, verzeld van eenige vrijwilligers, uit de stads-linie naar den tuin van wijlen den Soeratter Malek Faizullah, gelegen buiten Tranquera, alwaar zij met den vijand in actie raakten, gedurende welke drie van de gemelde militairen gekwetst werden, waarvan een aan zijne wonden in het hospitaal kwam te overlijden, doch men giste, dat het verlies der vijanden vrij grooter moest zijn, dewijl hij haastig binnen zijne verschansingen retireerde en men toen zien kon, dat er verscheidene menschen naar binnen gedragen werden.

Februarij 27. Werden uit de stads-linie benevens eenige vrijwilligers, naar buiten Tranquera gedetacheerd, de kapitein-luitenant van eene gereguleerde compagnie vrijwilligers, Adriaan Koek, een Maleisch kapitein, 2 vaandrighs, 4 sergeanten, 6 korporaa's en 50 gemeenen, mitsgaders een bombardier en vier busschieters met een veldstuk, welk korps, tot aan het Lazarusveld geavanceerd zijnde, de aldaar opgerigte vijandelijke benting attakeerde, en dewijl die benting gelijktijdig van den zeekant beschoten werd door de galwet Concordia, werd de vijand genoodzaakt dezelve te verlaten en terug te trekken naar de boschaadjen, echter medevoerende zijne ammunitie, bagage, dooden en gekwetsten.

Inmiddels begon het donker te worden en onze magt, daardoor gedwongen zijnde terug te trekken, nam de vijand wel haast weder possessie van de verlaten en zeer ontramponeerde benting. Het verlies aan de zijde van ons bestond in een gekwetsten Maleischen soldaat.

Februarij 29. Met het aanbreken van den dag attakeerden de naar Telok-Katapan vertrokken schepen de Dolphijn, de Diamant en de Hoop, de kotters de Patriot en Ondernemer, en de galwet Concordia de aldaar liggende Riouwsche vaartuigen, en schoten dezelve meest alle onbekwaam.

Maart 3. Werd op de ontvangen tijding, dat een korps Selangorezen en Manikabers tot in den tuin van wijlen den Soeratter Malek Faizullah genaderd, en niet alleen bezig was het daarin staande woonhuis te slopen, maar ook verschansingen op te werpen, een kommando militairen, waarbij zich verscheidene vrijwilligers voegden, uit de stadslinie derwaarts gedetacheerd, benevens een bombardier, een kanonnier en zes inlandsche busschieters, met een metalen kanon van 6 \mathcal{L} en diens toebehooren. Dit kommando, den gemelden tuin genaderd zijnde, ontmoette wel in het begin eenigen tegenstand; doch de vijanden eenige dooden en gekwetsten, die men zag

wegdragen, gekregen hebbende, begaven zich daarop spoedig op de vlugt en sauveerden zich in boschagien, die achter den meergemelden tuin gelegen zijn; de avond intusschen beginnende te vallen, namen de onzen den afmarsch en kwamen omtrent zes ure weder in de stadslinie, zonder eenig verlies geleden te hebben, als zijnde eenlijk een inlandsch soldaat en een vrijwilliger door een schramshot zeer ligt gewond.

Maart 4. Met het aanbreken van den dag marcheerde een korps van een honderd Maleische militairen, onder hunne officieren, versterkt door een extraordinair vuurwerker, een bombardier, twee kanonniers en twaalf inlandsche busschieters met twee kanons van 6 L en hun toebehooren, mitsgaders omtrent tachtig man vrijwilligers, onder hunnen kapitein-luitenant Adriaan Koek, naar het Lazarusveld, attakeerden de door de vijanden aldaar opgeworpen verschansing, en dreven hen tot tweemalen toe daaruit, doch de vijand, gestadig secours uit de daarom gelegene boschagien krijgende, en de avond beginnende te naderen, vonden zij zich eindelijk genoodzaakt weder terug te keeren, hebbende bij die gelegenheid vijf gekwetsten gekregen, waarvan twee doodelijk.

Maart 6. Werd de kotter de Patriot, aan welks boord zich de heer Foger Abo, kapitein ter zee titulair bevond, naar de Noord gezonden tot het attakeren en des mogelijk vernielen der Selangoersche vaartuigen, die men onderrigt was, dat tusschen den hoek van Tandjong-Kling en Kaap Ratjado lagen.

Maart 7. Reverteerde uit de Noord de op gisteren derwaarts vertrokken kotter de Patriot, zijnde deze expeditie van zoodanigen uitslag geweest als consteert uit het door kapitein Abo, overgegeven extract uit zijn rapport aan de Edele Hooge Indische Regering.

Maart 13. Tijding ontvangen zijnde, dat de vijand bezig was ter zijde van den Vrieschenberg eene nieuwe benting te vervaardigen, zoo rukte de in de Bandailhera posthoudende

pl. vaandrig Siegelitz, benevens de oud-vaandrig der burgerij Michiel Kiliaan met een detachement van 150 inlandsche en 10 Europesche militairen, mitsgaders de ordinaire vuurwerker Diehl, benevens een extraordinair vuurwerker, een kanonnier en zes inlandsche busschieters, met een kanon van 6 \mathbb{R} , verzeld van een korps vrijwilligers, uit, marcheerde derwaarts en dreven de vijanden terug tot in hunne verschansingen op en ter zijde van den weg naar Semabok; welke verschansingen zij vervolgens attakeerden, doch de vijand bood hun daar eene zoo manmoedige resistentie en de manschappen waren door de groote hitte zoo afgemat, dat zij, geene apparentie ziende die verschansingen te overmeesteren, zich verplicht vonden weder terug te marcheren. Het verlies aan onze zijde bestond in 2 dooden en 13 gekwetsten, doch dat der vijanden konde men met geene mogelijkheid nagaan, dewijl zij zich gestadig in de boschagien en achter hunne verschansingen geposteerd hielden; echter ontwaarde men, dat aan eene dier verschansingen op verscheidene plaatsen bres geschoten was.

Maart 14. De buitenste batterijen in de Boenga-*raja* (*) in den gepasseerden nacht verscheidene malen door de vijanden geattakeerd geworden zijnde en de aldaar posthoudende luitenant militair Nicolaas Christiaan Vetter, door eenige uitgezondene inlanders berigt ontvangen hebbende, dat zij aan den weg naar Pangkalanrama eenige verschansingen opgeworpen hadden, marcheerde hij met een korps van omtrent een honderd man derwaarts, tastte den vijand in zijne verschansingen aan, dreef hen op de vlugt, en vernielde de door hen gemaakte werken zonder bij deze gelegenheid eenig verlies hoegenaamd geleden te hebben, waartegen dat der vijanden, voor zoo verre men kon zien, dat naar de boschagien gedragen werden, in min of meer achtien man bestond, waarvan een gekregen, zijn hoofd

(*) Oostelijke buitenwijk van de stad Malakka.

afgeslagen, naar de stad gebragt, en buiten de stadslinie op eene staak gezet werd.

Tot Maart 19 passeerde niets noterenwaardigs, behalve dat, gelijk meest alle nachten, dan de eene, dan weder eene andere der buitenposten door de vijanden geattakeerd, doch zij altoos teruggeslagen werden, zonder ons eenige schade te hebben kunnen toebrengen.

Maart 20. 's Achttermiddags ontdekte men een vaartuig om de zuid, hetwelk naar deze reede scheen te boegen, en dewijl men presumeerde, dat het de naar Palembang vertrokken sloep van den heer Johan Hendrik Wiegeman te Batavia was, werd de pantjalang de Philippine naar dat vaartuig gezonden, ten einde hetzelfde op de reede te brengen; doch tot groote verwondering ontwaarde men, dat dit kielkje, hetwelk men vervolgens zag eene pakketboot te zijn, verscheidene manoeuvres maakte om de gemelde pantjalang te ontwijken, die echter daarop bleef jagt maken, totdat men door het donker belet werd iets verder van beide die vaartuigen van land te zien.

Maart 21. 's Morgens met den dag zag men de pantjalang de Philippine en de op gisteren in het gezigt gekomen pakketboot op de reede ten anker liggen. De gezaghebber van het eerstgemelde kielkje, aan land gekomen zijnde, rapporteerde, dat het de pakketboot van den Engelschman James Scott was, die van Riouw kwam en den wil naar Selangoer had; doch, niet-tegenstaande hij hem geordonneerd had te strijken, echter had willen doorzeilen, en door het maken van allerhande manoeuvres hem had zoeken te ontvlugten, weshalve en dewijl het een suspecte smokkelaar was, hij hem had genoodzaakt naar de reede te komen, waarna hij hem Scott zelf had overgebragt op het schip 't Hof ter Linden.

Maart 22. In den morgenstond vertrokken naar Telok-Kaptan, ter ontrusting van den vijand, het ten oorlog geëquipeerde scheepje de Hoop en de kotter de Patriot.

Maarf 23. Reverteerden van Telok-Katapan het op gisteren derwaarts vertrokken scheepje de Hoop en de kotter de Patriot; zijnde de uitslag van deze expeditie en hunne verrigtingen des behagende te zien bij het extract uit het door den ordinair luitenant ter zee Hartog gehouden journaal.

Tot Maart 28 passeerde niets anders noterenswaardig, als dat men bijna alle nachten door den vijand verontrust werd, en eenige uitgegane kleine partijen vrijwilligers nu en dan met eenige vijandelijke partijgangsters schermutselden.

Maart 29. Met het aanbreeken van den dag marcheerde onder kommando van den luitenant militair Anthonij Stecher, vaandrigh Duvergé en Lintner en oud-vaandrig der burgerij Kiliaan, uit deze forteresse een detachement van 57 Europeische en 220 Maleische militairen, benevens de ordinaire en extraordinaire vuurwerkers Diehl en Groenewout, een bombardier, een konstabel, drie kanonniers en dertig inlandsche en Chinesche busschieters met 2 ps. kanons van 6, en 2 van 3 C , 1 houwitzer en 1 katekop, met derzelve toebehooren. In de Bandailhera gekomen zijnde, verdeelden zij zich in drie kolommen of divisien, waarvan de eene onder den luitenant Stecher, op Boekit Tampoerong post vatte, terwijl de tweede, onder den vaandrig Lintner, den weg naar Semabok, en de derde, onder de vaandrigh Duvergé en Kiliaan, naar den Zandhoek marcheerden; de beide eersten engageerden het gevecht, inmiddels dat de derde van den Zandhoek dwars door een bosch drong en de vijandelijke batterijen in de flanken aantastte, wanneer het gevecht algemeen en zeer hevig, mitsgaders de vijand door het korps onder den vaandrig Duvergé tot tweemalen genoodzaakt werd uit een hunner batterijen te retireren, doch een moeras, dat tusschen beiden was, belette hun spoedig genoeg te avanceren en die batterij, welke zeer ontramponneerd was, te overmeesteren, waarvan de vijand profiteerde, en intusschen eenige versterking gekregen hebbende, nam hij ze weder in bezit, en verdedigde dezelve op nieuw

even hardnekkig, hetwelk tot in het middaguur duurde, wanneer men, wegens de felle hitte en de vermoeidheid der manschappen, genoodzaakt was terug te keeren.

Het verlies van den vijand, welks verschansingen zeer beschadigd en waarin eenige bommen en verscheidene mortiergranaten gesprongen waren, kan men niet met zekerheid bepalen, doch het moet zeker groot geweest zijn, dewijl men in de eerste instantie, dat het gevecht algemeen geworden was, van den berg S. Joan, vijftien à zestien personen, die of dood of zeer zwaar gekwetst moesten zijn, uit hunne werken verder naar Semabok zag dragen; aan onze zijde bestond het verlies in een doode, zijnde den korporaal Evans Baving, en elf gekwetsten, waaronder een Europeesch soldaat.

Maart 31. Werd op het gedaan sein van Boekit Tjina, dat de vijand in aanmarsch naar de Boenga-radja was, in de stadslinie alarm geslagen, doch kort daarop gerapporteerd, dat zij, na met eenige kanonschoten verwelkomd te zijn, weder teruggedeinsd waren.

April 1. Hervatte de vijand zijn toeleg van gisteren en trok van alle kanten naar de Boenga-radja, denkelijk om te zien of hij daar konde doorbreken, doch deinsde, nadat eenige schoten uit het zwaar geschut op hem gedaan waren, ook in derzelfder voege af.

Tot April 8 passeerde, behalve eenige kleine rencontres tusschen onze en de vijandelijke partijgangers, niets noterenswaardig.

April 11. 's Avonds omtrent de klokke tien ure, attakeerden de vijanden zoowel de buitenste batterijen in de Boenga-radja en Bandailhera als die onder Boekit Tjina, doch werden, nadat het geschut omtrent een uur over en weder met tusschenpoozing gespeeld had, genoodzaakt terug te wijken, zonder ons eenige schade of verlies te hebben toegebracht.

April 13. Tegen den avond attakeerden de Selangoerezen

en hunne aanhangers de op den weg van Geerestein gelegene verschaningen van de in Comps. dienst zijnde Atchieners, doch werden, na een gevecht van een groot half uur, genoodzaakt zich weder terug in de boschagien te trekken, gelijk mede een troep van hen, die zich op het veld achter de buiten Tranqueraspoort gelegen tuinen zien liet, door eenige kanonschoten met schroot en druiven, uit de stadslinie op hen gedaan, verplicht werd het voorbeeld hunner makkers te volgen.

April 15. Met het aanbreken van den dag marcheerden, onder het generaal kommandement van den kapitein van de militie, de heer Johan Andreas Hensel, naar de vijandelijke batterijen op en ter zijden van den weg naar Semabok, de luitenant en de vaandrighs militair Anthonij Stecher, Johan Godfried Maurer en Johan Godfried Lintner, met een korps van 30 Europesche en 227 Maleische militairen, eene compagnie vrijwillige Mooren, onder hunnen kapitein-luitenant Adriaan Koek, de ordinaire en extraordinaire vuurwerkers Diehl en Groenewout, een bombardier, drie kanonniers, 44 inlandsche en Chinesche busschieters en de noodige koeli's, met zich nemende een kanon van 24 ℥ , twee van 6, en twee van 3 ℥ , mitsgaders een houwitzer van 4 dm. met derzelve toebehooren. De vijandelijke batterijen genaderd zijnde, begon men dezelve te beschieten, doch de grond zeer zacht en modderig zijnde, zakte het kanon van 24 ℥ , nadat eenige schoten daaruit gedaan waren, zoo diep daarin, dat hetzelfde daardoor gedemonteerd raakte en overzulks terug gebragt moest worden, en hoewel hun in deszelfs plaats een kanon van 12 ℥ nagezonden werd, konde men om dezelfde reden, namelijk de zachtheid van den grond, daarvan weinig gebruik maken, en moest derhalve eenlijk met de kanons van 6 en 3 ℥ de vijandelijke batterijen continueren te beschieten. De vijand bood eene dappere resistentie en het gevecht werd algemeen en hevig, en ofschoon verscheidene bommen in hunne verschan-

singen geworpen werden en men ook zien kon, dat eenige binnen dezelve sprongen, konde men hen echter niet daaruit verdrijven.

Even ondoenlijk was het om aan die verschansingen wegens hare dikte en sterkte bres te schieten met het geschut, dat men konde gebruiken en de daarvoor zijnde modderpoelen beletteden om ze te bestormen, tenzij men het grootste gedeelte der manschappen daaraan wilde opofferen, weshalve en dewijl het volk door de cruelle hitte zeer afgemat was, raadzamer geoordeeld wierd, 's achtermiddags om twee uren weder af te marcheren, gelijk dan ook geschiedde. De vijand niet uit zijne verschansingen gekomen zijnde, konde men niet nagaan of en hoeveel doden en gekwetsten hij in deze actie bekomen had; doch aan onze zijde waren twee man op de plaats gesneuveld en dertien gekwetst, waarvan drie doodelijk.

Inmiddels waren naar Telok-Katapan vertrokken, om den vijand ook van die zijde te ontrusten, de kotters de Patriot en de Ondernemer, mitsgaders de pantjalang Rustenburg.

April 16 tot en met 19. Werd men alle nachten door den vijand verontrust, dewijl zij dan eens buiten Tranquera en den weg van Geerestein, dan eens in de Boenga-radja en de batterij aan den voet van Boekit Tjina of in de Bandailhera eenen aanval deden, hoewel zij altoos, zonder dat zij een enkelen man daarbij verloren, teruggeslagen wierden. Ook vielen er dagelijks tusschen onze en vijandelijke partijgangers eenige kleine schermutselingen voor.

April 21. Raakte een heden morgen uit de batterijen in de Boenga-radja naar Pringgi gemarcheerd kommando van een kapitein, een vaandrig, drie onderofficieren en 50 gemeene Maleische militairen met een korps vijanden in gevecht, sloegen hen op de vlugt en bemagtigden een hunner doden, welken zij het hoofd afsloegen en hetzelfde bij Pangkalan-rama op een stok zetteden.

April 22. Vertrokken de bark Geertruida Susanna en de hoeker de Handelaar naar Tandjong-Kling ten einde des mogelijk eenige Selangoersche vaartuigen, die men onderrigt was aan de Noordzijde van dien hoek te liggen, af te snijden.

April 24. Rukte eene patrouille van veertig Maleische militairen uit de batterijen in de Bandailhera, en trok naar Oedjong Pasir, waar ze met een korps vijanden in het gevecht raakte, in hetwelk aan onze zijde een man doodgeschoten en een gekwetst werd.

April 25. Werd onder kommando van den kapitein-luitenant Hendrik van Nijvenheim een detachement van drie officieren, vier sergeanten, zes korporaals, een tamboer, een honderd zeventig Maleische militairen, een extraordinair vuurwerker, drie kanonniers en achttien inlandsche en Chinesche busschieters met 2 kanons van 3 \mathbb{R} en derzelver toebehooren naar Oedjong Pasir gezonden, ten einde de door de vijanden aldaar gemaakte sterkten te attakeren en des mogelijk te overmeesteren, doch zij ontmoetten eenen zoo dapperen en kloekmoedigen tegenstand, dat men in den achtermiddag het raadzaamst oordeelde om den afmarsch te slaan, gelijk dan ook geschiedde; zijnde aan onze zijde vijf man doodgeschoten en zes gekwetst; en ofschoon men het verlies der vijanden niet bepalen kon, moest men echter uit de omstandigheden opmaken, dat het groot was.

April 26, 27 en 28. Attakeerde de vijand alle nachten onze buitenste batterij in de Bandailhera, doch werd iedere reis door ons geschut genoodzaakt weder af te deinzen.

Mei 2. 's Avonds over negen ure attakeerden de vijanden gelijktijdig de batterijen in de Boenga-radja en de Bandailhera, mitsgaders die onder Boekit Tjina, weshalve in de stad alarm geslagen en alles in de wapenen gebragt werd. De kanonnade en het schieten met klein geweer duurde over en weder tot half twaalf uur, wanneer de vijanden retireerden en daarop

alles weder stil begon te worden, behalve dat nu en dan, den ganschen nacht door, eenige schoten vielen, dewelke gedaan werden op kleine vijandelijke troepen, welke zich dan op deze en dan op eene andere plaats zien lieten, en kruipende langs den grond tot dicht onder onze verschansingen kwamen, zekerlijk met het oogmerk om dus binnen eene derzelve te komen en brand te stichten, of eene groote confusie te verwekken, wanneer hunne magt eenen nieuwen aanval van buiten zoude komen doen.

Mei 5. Arriveerde met eene sampan, bemand met 9 koppen, van Siak de aldaar woonachtige Abdul Baheer, zendeling van den ouden koning van Siak, Radja Mohamad Ali, waarmede ontvangen werd een brief van den gemelden Prins aan den WelEdel Gestrengen heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse.

En over Siak van Trengano de in de maand Mei 1788 naar laatstgenoemde plaats in commissie gezondene Maleijer en inwoner alhier, Abdul Moehit, aanbrengeende een brief van den koning van Trengano aan den WelEdelGestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse en den Raad.

Mei 6. Werde de op gisteren gearriveerde zendeling van Radja Mohamat Ali weder gedepecheerd met eenen brief van den welgemelden edelen Heer Gouverneur aan evengenoemden Prins.

Voorts vertrokken naar Telok-Katapan en kanonneerden benevens de daar bereids zijnde kotter de Patriot op 's vijands aldaar liggende vaartuigen, de bark de Geertuida Susanna en kotter de Ondernemer.

Mei 7. Hervatten de zoo evengemelde kielen de kanonnade te Telok-Katapan, en continueerden met tusschenpoozingen daarmede tot zonsondergang.

Mei 8. Werden, onder kommando van den vaandrig militair

Duvergé en oud-vaandrig der burgerij Kiliaan naar Oedjong Pasir gedetacheerd, een sergeant, een korporaal, een tamboer en twaalf gemeene Europesche, mitsgaders twee officieren, tien onderofficieren, en acht en zeventig gemeene inlandsche militairen, een kanonnier en twaalf busschieters, benevens de noodige koeli's, met 1 kanon van 6 en 1 van 3 \mathcal{E} , ten einde den vijand aldaar te alarmeren en in ontzag te houden, mitsgaders te beletten, dat hij een uitval deed op de manschappen, die bezig waren om de boschagien omver te kappen en eene nieuwe verschansing, nader bij die der vijanden als die bereids geëxtrueerd waren, op te werpen.

Hetwelk met zoo een goed succes geschiedde, dat niet alleen onze arbeiders, zonder ontrust te worden, hun werk dus verre konden voltooijen, dat er den volgenden nacht daarin kon post gevat worden, maar ook aan de vijandelijke verschansingen op verscheidene plaatsen bres geschoten en dezelve zeer ontramponneerd, mitsgaders aan onze zijde eenlijk twee busschieters gekwetst wierden. 's Nachts tusschen elf en twaalf uren attakeerden de vijanden het heden bij Oedjong Pasir nieuw opgeworpen en nog niet gansch voltooide werk, doch ontmoeteden van onze daarin post gevat hebbende manschappen zoo eene dappere resistentie, dat zij weder moesten aftrekken, en hoewel zij deze attake op

Mei 9 's morgens om drie ure hervatteden, konden zij echter hun oogmerk om dezelve te overmeesteren niet bereiken, maar moesten ten tweeden male terug naar hunne eigene verschansingen, waarin eene partij den ganschen nacht door bezig was de op gisteren geleden schade te herstellen.

Mei 11. Vertrok naar Telok-Katapan, ten einde met de bereids aldaar zijnde vaartuigen die plaats te bezetten en zoo wel het uitloopen der vaartuigen van Radja Hadji, als de erlanging van secours te beletten, het ten oorlog geëquipeerde schip 't Hof ter Linden.

Mei 14. Arriveerde met eene pandjadjap en twee kakaps, bemand met 78 koppen uit straat Moerong ter reede, de oude koning van Siak, Radja Mohamad Ali, die 's achtermiddags door den pl. fiscaal, den E. François Thierens, den licentmeester, den E. Hoijneck van Papendrecht, en den eersten gezworen klerk van politie Baumgarten aan boord van zijn vaartuig verwelkomd, naar land en tot in het Gouvernement begeleid, en nadat zijne Hoogheid omtrent een groot half uur bij den Wel-EdelGestrengen Heer Gouverneur zich had opgehouden, tot naar het voor hem geapproprieerde huis van de weduwe Verbrugge, staande buiten de Tranquera's poort, geconduiseerd werd. Bij het aan land stappen onder de kraan van dien Prins werden van de kasteels-wallen negen kanonschoten gedaan, en van de groote poort tot aan den trap van het Gouvernement, waar de Wel-EdelGestrenge Heer Gouverneur denzelven recipieerde, stond een dubbel ranquet militairen, die bij het passeren het geweer presenteerden.

Mei 16. 's Avonds omtrent half tien ure attakeerden de vijanden eerst den berg S. Joan en de buitenste batterijen in de Bandailhera en kort daarop tevens de benting aan den voet van Boekit Tjina, en onze verschansingen van dien berg, naar Boenga-radja en Pangkalan-rana strekkende; de hevigheid van hunnen aanval deed een ieder presumeren, dat zij een generalen storm zouden wagen, te meer daar, niettegenstaande uit het kanon van onze werken sterk met schroot en druiven op hen geschoten werd, zij echter bleven stand houden en een continueel vuur uit hunne donderbussen en rantakken op ons maakten tot omtrent elf uren, wanneer zij weder af-trokken; doch het kanonneren had geen kwartier opgehouden of de Selangoerezen en hun aanhang tasteden onze batterijen buiten Tranquera's poort vinnig aan, hoewel met geen beter succes, want ook dezen werd zoo eene goede resistentie geboden, dat zij, na ons vuur en wij het hunne tot omtrent

twaafl uren te hebben uitgehouden, insgelijks moesten afdeinzen en zich naar hunne verschansingen begeven.

Mei 18. 's Avonds om tien ure attackerden de vijanden weder den berg S. Joan, en de buitenste batterij in de Bandailhera, mitsgaders die aan Boekit Tjina, terwijl men van dien berg tevens ontwaarde, dat een sterk korps van hen naar de Boenga-radja trok, weshalve in de stad elk en een ieder, op het slaan van alarm, zich onder de wapenen begaf, tot omtrent twaafl ure, wanneer men niets meer van den vijand vernam.

Mei 23. 's Avonds om negen ure hervatteden de vijanden de door hen zoo dikwijls doch vruchteloos ondernomene attacks van onze batterijen in de Bandailhera en aan den voet van Boekit Tjina, en het kanonneren over en weder duurde tot omtrent tien ure, wanneer zij spoedig en overhaast terug deinsden, waaruit, en uit het gekerm, dat op den berg S. Joan gehoord werd, men presumeerde, dat zij een aanmerkelijk verlies geleden hadden, door het schroot en de druiven, waarmede zij uit de monden van ons geschut gerecipieerd werden.

Mei 29. 's Morgens, met het opgaan der zon, wierden van den berg S. Paulus zes schepen en zes mindere vaartuigen gezien, van welke laatsten het eene verre vooruit zeilde.

Dit vaartuig 's voormiddags om acht ure op de reede ten anker gekomen zijnde, kwam de daarop kommanderende luitenant ter zee omtrent negen ure aan land en rapporteerde aan den WelEdelGestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, dat zijn onderhebbend kielkje de kotter de Batavier was, dat hetzelfde behoorde tot de in het gezigt zijnde vloot, dewelke, onder bevel van den WelEdel. Groot achtbaren Heer Jacob Pieter van Braam, kapitein-kommandant en Chef van 's lands Oorlogs-Eskader in Oost-Indië, bestond in 's lands schepen Utrecht, Goes, Wasenaar, Monnikendam en Juno, Comps. schip Hinloopen, de ligters de Haas en de Vos, en de sloep de Volle Maan,

waarbij zich tevens bevond de op den 22 dezer van hier naar de zuid gedepecheerde kotter de Ondernemer.

Junij 1. Met het aanbreken van den dag of na zons-opgang lichtten de ankers en stevenden naar Telok-Katapan 's lands oorlog-schepen Utrecht, Goes, Wassenaar, Monnikendam en Juno, mitsgaders de kotter de Batavier en de ligters de Haas en de Vos.

Junij 5. Met het aanbreken van den dag begon de voor Telok-Katapan liggende oorlogs-vloot zeer hevig uit het zwaar geschut te kanonneren op de daar langs het strand liggende vijandelijke vaartuigen en batterijen, en continueerde daarmede tot 's middags. Voorts werden, onder kommando van vier Europesche opper-officiers, van hier naar Oedjong Pasir en Semabok gedetacheerd twee onder-officieren, een tamboer, 24 gemeene Europesche, mitsgaders vier officieren, zestien onder-officieren en vijf honderd gemeene Maleische militairen, benevens een extraordinaïr vuurwerker, drie bombardiers, drie kanonniërs en veertig busschieters, met een kanon van 24, twee van 6, een van 12, twee van 3 $\frac{1}{2}$, een houwtzer en een katskop, ieder van vier duim. Dit detachement, de vijandelijke batterijen op eene behoorlijke distantie genaderd zijnde, begon ze, zoowel op den weg naar Semabok als Oedjoeng Pasir, gelijktijdig met het zwaar geschut aan te tasten; doch de vijanden boden overal eene kloekmoedige resistentie, en het gevecht werd algemeen en duurde tot 's achtermiddags om vier ure, wanneer men, wegens de vermoeidheid der manschappen, hetzelfde moest staken en terugkeeren, waartoe zoo veel te eerder besloten werd, dewijl de avond op handen was, en men, wegens de moerassigheid van den grond, niet dicht genoeg bij 's vijands gemelde batterijen komen of ze bestormen kon.

Verscheidene bommen en mortiergranaten werden in deze batterijen geworpen, en sprongen daar binnen, en tot tweemaal zag men, dat in eene dier batterijen brand ontstond, doch

spoedig weder gebluscht werd, maar het verlies aan manschappen bij de vijanden kon men niet ontdekken; dat aan onze zijde bestond in vier dooden en dertien gekwetsten.

Junij 6. Marcheerde, onder kommando van een Europeesch officier, weder naar Oedjong Pasir een detachement van 305 Maleische militairen, benevens drie bombardiers, twee kanonniers en veertien busschieters, met een kanon van 6 en een van 8 \mathcal{E} , mitsgaders een katskop van 4 duim; doch hetzelfde werd door de moerassigheid van den grond, die hun belette de vijandelijke batterijen digt genoeg om iets met goed effect te tenteeren, te naderen genoodzaakt, na den vijand eenigen tijd gealarmeerd te hebben, weder terug te keeren.

Junij 8. Werden met het ten oorlog geëquipeerde Compagnie's schip de Diamant naar Telok-Katapan gezonden, om in de expeditie aldaar geëmployeerd te worden, 2 Europ. officieren, 2 Maleische kapiteins, benevens 7 opper- en 24 onder-officieren, mitsgaders 233 gemeene militairen.

Junij 11. Werden de hoeker de Handelaar en de galwet Concordia voor de rivier van Doejong geplaatst, om het uitloopen der vijandelijke vaartuigen te beletten.

Junij 12, 13, 14 en 15. Kanonneerde de voor Telok-Katapan gelegen vloot nu en dan op de daar aan strand liggende vijandelijke vaartuigen en batterijen, daarentegen attakeerden kleine troepen van hen meest alle nachten onze buitenste batterijen, doch verder passeerde niets noterenswaardig.

Junij 16. Werden, onder kommando van den vaandrig militair Claas, en oud vaandrig der burgerij Kiliaan, naar Boekit Tampoerong gedetacheerd twee onderofficieren, een tamboer en twaalf gemeene Europesche, mitsgaders een kapitein, twee opper- en twee onder-officieren, en twee honderd en elf gemeene Maleische militairen, benevens een extraordinair vuurwerker, twee bombardiers, een kanonnier en zestien busschieters, met twee kanons van 6 \mathcal{E} en een houwtzer van 4 duim,

welk detachement, op den gemelden berg post gevat hebbende, bij korte tusschenpozingen de vijandelijke verschansingen op en ter zijden van den weg naar Semabok, met het kanon beukte, en nu en dan een bom daarin wierp, waarvan eenige sprongen, doch andere niet, apparent omdat zij in de modderige kuilen, die men onderrigt was, dat de vijand binnen zijne batterijen had, en wegens den zwaren regen, die sedert eenigen tijd gevallen was, ook zekerlijk moest hebben, smoorden.

Voorts kwamen in het gezigt van deze forteresse het van Batavia komende lands oorlog-schip de Princes Louisa, gekommandeerd wordende voor den WelEdelGestrengen heer kapitein ter zee Frederik Rudolph Carel grave van Rechteren, benevens de bark de Arend, doch stevenden op het daartoe gedaan sein van het vlagvoerend lands oorlogs-chip Utrecht, naar de vloot in de bogt van Telok-Katapan.

Junij 17. 's Morgens marcheerde hetzelfde korps militairen, dat gisteren Boekit Tampoerong gealarmeerd gehouden had, weder derwaarts, benevens een extraordinair vuurwerker, drie bombardiers, drie kanonniers en zestien busschieters, met twee kanons van 6 en een van 3 \mathcal{R} , mitsgaders een mortier van 7 dm. en kanonneerde van daar, onder het binnenwerpen nu en dan van eene bom, op de vijandelijke verschansingen, met dat effect, dat men verscheidene van hunne opstellen zag ter neder storten, en eens eenige door het springen van eene bom in brand vliegen, continuerende met deze kanonnade en bombardement tot 's avonds omtrent zes uren, wanneer men weder terugtrok.

Ook werden heden nu en dan enkele schoten van de voor Telok-Katapan liggende schepen op de vijandelijke vaartuigen en batterijen aldaar gedaan.

Junij 18. Trok het op den 16 en 17 dezer nit geweest zijnde detachement militairen en artilleristen, met een kanon van 12 en twee van 3 \mathcal{R} , mitsgaders een houwitzer van 4 dm. weder naar Boekit Tampoerong en alarmeerde van daar den vijand

door eene Continueele hanonnade en bombardement, terwijl de voor Telok-Katapan liggende vloot, met het aanbreken van dag, uit het zwaar geschut allerhevigst op de vijandelijke vaartuigen en batterijen aldaar schoot. Omtrent 8 ure zag men van den berg S. Paulus, dat de vaartuigen met de tot de landing geschikte manschappen binnen de bogt van Telok-Katapan geraakten, en kort daarop zweeg het zware geschut van de schepen, die onder den wal gekort waren, stil; daarentegen hoorde men wel een half uur lang continueele charges uit het handgeweer, gelijk aan een onafgebroken loopvuur, en vervolgens, of even na negen uren, zag men over den hoek aan deze zijde van Telok-Katapan of Tandjong Pallas een zwaren en dikken rook opgaan, die, af- en toenemende, den ganschen dag bleef aanhouden op te trekken; terwijl van het vlagvoerende schip, omtrent de klokke tien ure in den voormiddag, het sein van eene gelukkige landing gedaan en hetzelfde van deze forteresse met een contra-sein beantwoord werd.

De heden morgen van hier uitgerukte troepen, tegen den middag gewaar wordende, dat de vijand met de uiterste haast en confusie zijne verschansingen beoosten deze forteresse verliet, stelden zij zich niet alleen direct in het bezit van dezelve, maar vervolgden ook den vijand tot omtrent Telok-Katapan, zonder dat van onze manschappen iemand sneuvelde of gekwetst werd. Twee van de drie officieren, welke er bij waren, of eigenlijk de pl. vaandrig militair Ziegelitz en oud vaandrig der burgerij Kiliaan, kregen een vijandelijk vaandel; daarenboven werden nog veroverd vier en twintig vaartuigen, klein en groot; benevens:

1	ps.	ijzeren kanon	van	6	℔.
3	"	"	"	4	"
3	"	"	"	3	"
1	"	"	"	1	"
1	"	" draaibas	"	1/2	"
1	"	metalen kanon	"	2	"

4 ps. metalen draaibassen van $\frac{1}{2}$ ƒ

29 " " rantakken in soort.

1 ijzeren rantaka.

4 dubbel-haken.

24 ps. rond scherp van 30 ƒ .

19 " " " " 24 "

163 " " " " 12 "

73 " " " " 6 "

104 " " " " 3 "

105 " " " " 2 "

79 " " " " 1 "

55 " " " " $\frac{1}{2}$ " en

181 " " in soort, tin en ijzer, mitsgaders 2 vaatjes en 1 balie met inlandsch kruid.

Op deze wijze werden wij door het weldadig bestel der Goddelijke voorzienigheid geheel en al aan deze zijde der stad en forteresse verlost van de vijanden, die het op onzen ondergang hadden toegelegd; en zelfs verspreide zich tegen den avond een gerucht, dat Radja Hadji gesneuveld, en dit de oorzaak was van de overhaaste vlugt der op Semabok, Doejong en elders zich verschanst gehad hebbende vijanden.

Junij 19. 's Morgens om vier ure vertrokken, op order van den WelEdelGestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse naar Telok-Katapan, ten einde uit naam van zijn WelEdelGestr. den WelEdel Groot achtbaren Heer Jacob Pieter van Braam, kapitein kommandant en chef van 's lands eskader in Oost-Indië, te congratuleren met de op gisteren bevochte victorieuse overwinning, de pl. fiscaal de E. François Thierens, sabandar Hoijnck van Papendrecht en pl. secretaris Baumgarten, en met het opgaan der zon werden, wegens dit heugelijke evenement, van de Kasteelswallen een en twintig kanonschoten gedaan, terwijl een Europ. opper- en twee onder-officieren, een tamboer en zes en twintig

gemeenen, benevens twee Maleische opper- en vijf onder-officieren, mitsgaders negen en veertig gemeene militairen uitrukten, om de koeli's, die ten afhaal van den buit en ter vernieling van de in bezit genomen vijandelijke werken beoosten deze forteresse en op den weg naar Telok-Katapan geëmploijeerd werden, te dekken; en een ander detachement, onder kommando van den luitenant militair Nicolaas Christiaan Vetter, uit de Boenga-radja naar Pringgi marcheerde om den vijand ook van daar te vernestelen; doch welk detachement hunne werken bereids verlaten vond en derhalve, na dezelve vernield en verbrand te hebben, weder terugkeerde.

Eenige op gisteren in het nazetten van den vlugtenden vijand tot aan Telok-Katapan gemarcheerde en heden wedergekeerde Malakkasche militairen rapporteerden bij hunne komst, dat zij af en aan het slagveld eenen gekwetsten Boeginees gevonden en denzelven gevraagd hebbende, werwaarts Radja Hadji zijne retraite had genomen, die man hun berigt had, niet alleen gehoord te hebben, dat Radja Hadji gesneuveld was, maar ook gezien te hebben, dat, oogenblikkelijk na de attake op de grootste of koninklijke verschansing gedaan, door twee personen in eene soort van een hangmat, daaruit was gedragen een ligchaam, hetwelk hij meende van Radja Hadji geweest te zijn, dewijl het gevolgd werd van eenige kostbaar gekleede vrouwen.

's Nachts omtrent elf ure attakeerden de Selangoerezen onze verschansingen op den weg naar Tranquera en dien naar Geerstein; doch werden door ons geschut genoodzaakt spoedig terug te deinzen.

Junij 20. Werd ten zelfden einde even zoodanig een kommando naar Oedjong Pasir en Telok-Katapan gedetacheerd als op den 19 dezer.

Junij 21. Dit detachement, heden terugkomende, bragt mede een Boeginees met name Akier, welken zij in het bosch gevonden hadden. Deze man, ondervraagd wordende, verklaarde

in de verschansingen van Radja Hadji geweest te zijn, toen dezelve door de Europeërs bestormd en Radja Hadji door een schot in zijn borst gedood werd; dat zijn lijk daarop door den Panghoeloe van Padang en eenen pandeling in eene hangmat aan eenen stok weggedragen was, gevolgd van eenige vrouwenpersonen; dat hij, met zich daarbij te voegen, gezien had, dat zij het lijk in een klein bosch, hetwelk hij zeide te kunnen aanwijzen, nedergelegd hebbende, de vlugt hadden genomen, zekerlijk uit vrees van door de Europeërs, die intusschen alles overmeesterd hadden, achterhaald te zullen worden.

Naar Tandjong-Kling vertrokken, waar de bark de Geertruida Susanna dus lang gelegen had, om het uitloopen van de aldaar en in de bogt van Patang-tiga liggende Selangoersche vaartuigen te beletten, het scheepje de Hoop, de Hoeker, de Handelaar en de galwet Concordia.

Junij 22. Werd de op gisteren in het bosch gevonden en herwaarts gebragte Boeginees Akier met den alhier zich bevindenden Maleijer Intjeh Mangsoer, en eenige manschappen tot hunne dekking, naar Telok-Katapan gezonden, de eerste om het lijk van Radja Hadji aan te wijzen, en de laatstgenoemde, die dezen Prins zeer wel kende, om hetzelfde te bezigtigen.

Gemelde Intjeh Mangsoer, 's achtermiddags wedergekeerd zijnde, verklaarde, dat toen hij met den gevangen Akier op Telok-Katapan gekomen was en deze hem tusschen de gemelde plaats en het daaraan grenzende Tandjong Pallas, een nog boven de aarde liggend dood ligchaam had aangewezen, bij Mangsoer hetzelfde, bij eene naauwkeurige bezigtiging, voor dat van Radja Hadji had herkend, niet alleen aan de gestalte en de gladgevijlde tanden, die bij Radja Hadji anders waren als bij andere Boeginezen, maar ook aan het lidteeken van eene te Linggi in den vorigen oorlog tegen de Compagnie aan zijne dij gekregen kwetsuur.

Junij 23. Werden naar buiten Tranquera en den weg op

naar Tandjong-Kling gedetacheerd, ten einde den vijand ook aan deze zijde der stad te vernestelen, drie Europesche opperen vier onder-officieren, twee tamboers en acht en veertig gemeenen, mitsgaders vier Maleische opper- en veertien onder-officieren, benevens honderd zes en negentig gemeene militairen; doch de vijandelijke verschansingen genaderd zijnde, werden dezelve altemaal verlaten gevonden, en vervolgens vernield en in den brand gestoken. Ook werden heden morgen naar Telok-Katapan gezonden, ter nadere bezigtiging van het tusschen die plaats en Tandjong Pallas liggende, en door den gevangen Boeginees Akier voor het lijk van Radja Hadji aangewezen ligchaam, de Maleijers Madjid en Amien, dewelken, bij hunne terugkomst, verklaarden, dat zij het gemelde lijk zeer naauwkeurig hebbende beschouwd, hetzelfde aan de door den Maleijer Mangsoer opgegevene merkteekenen (gemeld onder den datum van gisteren) en aan het kaal geschoren hoofd, mitsgaders Amien daarenboven nog aan een zwarten kring, dien hij wist, dat Radja Hadji om den navel had, hadden herkend voor het lijk van Radja Hadji, en dat zij daardoor waren overtuigd geworden, dat het van niemand anders als van dien Prins was.

's Avonds revertteerden van Telok-Katapan 's lands oorlogschepen Utrecht, Goes, Wassenaar, de Prinses Louisa, Monikendam en Juno, zoomede Comps. ten oorlog geëquiperde schepen 't Hof ter Linden en de Diamant, mitsgaders al de mindere aldaar geweest zijnde vaartuigen.

Junij 24. De WelEdelGestrenge Heer Gouverneur heden morgen naar Telok-Katapan gezonden hebbende het hoofd der Atchieners, Posaijan genaamd, benevens eenige vrije Maleijers onder escorte van vier en twintig inlandsche militairen, om het daar liggend lijk van Radja Hadji in eene hun medegegeven kist te leggen en herwaarts te brengen, kwamen zij daarmede 's avonds laat in de Bandailhera aan; en vertoefden in de buitenste batterij tot Junij 25 's morgens, wanneer zij dat

lijk binnen het kasteel bragten, waar het begraven werd, aan den voet van den berg S. Paul, achter het artillerie-pakhuis, terwijl het hoofd der Atchieners, Posaijan, den WelEdelGe-strengen heer Gouverneur liet bekend maken, dat hij al de teekens, die hij gedurende zijn lang verblijf eertijds op Riouw, in conversatie met Radja Hadji zeer naauwkeurig aan zijn ligchaam had opgemerkt, ook aan het meer gemelde lijk gevonden had.

Junij 25. 's Morgens om twee ure werd men door een zwaren slag wakker gemaakt en vervolgens ontwaarde men met groot hartzeer, dat het ter reede liggende ten oorlog geëquipeerde Comps. schip de Dolphijn gesprongen was met alle de daarop geweest zijnde manschappen; van dewelke een lijk gered zijn de pijper Rijk Adelaar, een Chinees en vier Javanen, die niet weten te verhalen, hoedanig dat ongeluk veroorzaakt is, dewijl zij geslapen hebben en met den slag ontwaakt zijn; en over zulks van dit droevig geval niets naders bekend is, als hetgeen gemeld wordt in het extract uit het journaal van het digt daarbij gelegen hebbende schip Hinloopen, dat met de lijst van de daarmede gesneuvelden, ten getale van 203 personen, bij deze geïnserceerd zal worden.

Julij 13. Vertrokken naar Selangoer 's lands oorlog-schepen Utrecht, Goes, de Princes Louisa en Wassenaar, mitsgaders de barken de Constantia en Geertruida Susanna, de pantjalangs Rustenburg en Geduld, de galwet Concordia, de sloep de Volle Maan en de ligters de Haas en de Vos, zoomede eenige gewapende inlandsche vaartuigen van den onder-koning van Siak, Radja Mohamad Ali.

Voorts vertrokken, over het gemelde eskader verdeeld, van hier naar Selangoer, 1 luitenant, 1 vaandrig, 1 korporaal, 1 tamboer en 12 gemeene Europesche, mitsgaders 240 Maleische militairen onder hunne opper- en onder-officieren ten getale van 31 koppen.

Julij 22. Voorts erlangden hunne depeche naar Riouw 's Comps. ten oorlog geëquipeerde en met 2 vaandrighs, 4 onder-officieren en 18 gemeene Maleische militairen versterkte schepen 't Hof ter Linden en de Diamant, ten zoodanigen einde als de instructie dicteert, welke aan de op die kielen kommandeerende kapiteins is ter handen gesteld.

Augustus 1. Arriveerde van Selangoer 's Comps. pantjalang Geduld, met eene missive van den WelEdel Groot achtbaren heer kapitein kommandant Jacob Pieter van Braam, aan den WelEdelGestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, dienende onder anderen tot communicatie van de verjaring van Radja Brahima, koning te Selangoer, en zijnen aanhang, en inneming van het gemelde rijk op den 2den courant, door de victorieuse wapenen van 's lands eskader onder het kloekmoedig en voorzigtig beleid van gemelden Edelen Heer van Braam, welk heugelijk evenement door het doen van 21 kanonschoten van de Kasteelswallen aan de gemeente werd bekend gemaakt.

Augustus 21. Werden met de van Selangoer gereverteerde bark de Constantia ontvangen eene missive van den tot koning van dat rijk geproclameerden vorst Radja Mohamad Ali, mitsgaders een brief van den tot kommandant aldaar aangestelden luitenant militair Gerardus Smits, sub dd. 9 en 13 courant, alle aan den WelEdelGestr. heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, gerigt.

Augustus 30. Reverteerden van Selangoer 's lands oologscheppen Utrecht en Wassenaar, waarmede ontvangen werd eene missive van den tot koning van Selangoer geproclameerden ouden vorst van Siak, Radja Mohamad Ali.

September 2. Arriveerde met eene Kakap, gemonteerd met 2 rantakken en bemand met 15 koppen, van Riouw, Hadji Mahmat, zendeling van Radja Ali, zich noemende Regent van Djohor en Pahang, met een brief van dien Prins aan den WelEdel

Gestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, en den Raad gerigt, sub dato 19 Augustus II.

September 4. Werden naar Riouw gedepecheerd 's Comps. pantjalangs Bliton en Banka, met een brief van den WelEdel Gestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, en den Raad, aan de Heeren Christiaan Frederik Winterheim en Jacob Fredriks, kapiteins van de ter reede aldaar liggende Comps. oorlogschepen 't Hof ter Linden en de Diamant, gedateerd op heden.

September 15. Vertrokken naar Riouw 's Comps. bark Constantia en pantj. Geduld, waarmede verzonden werd eene missive van den WelEdelGstrengen heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, en den Raad, aan den heer Jacob Fredriks, kapitein ter zee, kommanderende Comps. oorlogschepen en mindere vaartuigen op de reede aldaar.

September 19. Reverteerden van Selangoer de galwet Concordia, de kotters de Patriot, de Batavia en de Ondernemer, gelijkmede de ligter de Haas, terwijl met het eerstgemelde vaartuig arriveerde de tot koning van Selangoer benoemde oude vorst van Siak, Radja Mohamad Ali, wordende naar land geconduseerd door twee luitenants ter zee van 's lands oorlogschip Utrecht.

October 7. Erlangden hare depeche naar Riouw de kotters de Batavier en de Patriot, de galwet Concordia, mitsgaders de liggers de Haas en de Vos, wordende met eerstgemelden koter verzonden een brief van den WelEdelGestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, en den Raad, aan den Heer Jacob Fredriks, kapitein ter zee, kommanderende Comps. schepen en mindere vaartuigen op de reede van Riouw.

October 10. Vertrokken onder het opperbevel van den WelEdelGroot achtbaren Heer Jacob Pieter van Braam, naar Riouw

's lands oorlogschepen Utrecht, Goes, de Wassenaar, de Princes Louisa, Monnikendam en Juno, mitsgaders 't schip Hinloopen, wordende van de Kasteelswallen gesalveerd met zeventien kanonschoten en van het kommanderende schip Utrecht een contra-salut met gelijke schoten gedaan.

October 17. Arriveerde van Riouw 's Comps. pantjalang Banka, waarmede ontvangen werd eene missive van den Heer Jacob Fredriks, kapitein ter zee, kommanderende 's Comps. schepen en mindere vaartuigen op de reede aldaar, gedateerd den 6 courant met de bijlagen volgens het daarbij gevoegde register, en een brief van den op het schip 't Hof ter Linden kommanderenden luitenant ter zee Johannes de Frein, sub dato 5 bevorens, beide aan den WelEdelgestrengen Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, en den Raad gerigt, terwijl met het gemelde kielte tevens hier kwam de kapitein ter zee Christiaan Fredrik Winterheim.

October 20. Arriveerde van Batavia 's Comps. schip Mars, waarmede arriveerden de WelEdelGestr. Heeren kapiteins ter zee in 's lands dienst Egidius van Braam en J. C. Verheul.

November 2. Werd het schip Mars naar Riouw gedepecheerd ter overbrenging van de op Batavia voor 's lands eskader en Comps. kotter de Patriot en galwet de Concordia daarin afgeladene provisien en verdere goederen, terwijl met dien bodem tevens overvoeren de op den 20sten October ll. daarmede van Batavia gearriveerde WelEdelGestrenge heeren kapiteins in 's lands dienst Egidius van Braam en J. C. Verheul.

November 11. Ondertusschen ontving men, door middel van een visschersvaartuig, dat de Edele Heer Gouverneur afgezonden had naar de sedert gisteren hier in het gezigt zijnde kotter de Ondernemer bij een brief van den luitenant Hass de aangename tijding, dat Riouw voor de Comp. ingenomen was.

November 12. Arriveerde van Riouw de kotter de Ondernemer met eene missive van den WelEdelGroot achtbaren Heer

kapitein, kommandeur van 's lands eskader, Jacob Pieter van Braam, aan den WelEdelGestr. Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur deze stad en forteresse, dienende onder anderen ter communicatie, dat, na een op den 29 October voorgevallen hevig gevecht, waarin de Nederlandsche wapenen, onder het kloekmoedig en voorzigtig beleid van welgemelden Edelen Heer van Braam, eene glorieuse overwinning op den vijand bevochten in den nacht tusschen den 30 en 31 daaraan de Boeginezen, met Radja Ali aan hun hoofd, de vlugt genomen en vervolgens de wettige troonsopvolger van het Djohorsche huis, Radja Machmoed, met de op Riouw woonachtige Maleijers en Chinezen bij capitulatie overgegeven hadden, welk heugelijk evenement door het doen van 21 kanonschoten aan de gemeente werd bekend gemaakt.

November 15. Reverteerde van Riouw het op den 2 courant derwaarts vertrokken Comps. schip Mars.

December 10. Arriveerde van Riouw 's Comps. bark de Constantia, kotter de Ondernemer en ligters de Haas en de Vos, waarmede ontvangen werd een brief van den kommandant aldaar, Jacob Christiaan Vetter en een van den koning van Djohor en Pahang, beiden aan welgemelden Edelen Heer Gouverneur en den Raad alhier gerigt en gedateerd 30 November en 1 courant respectiv.

December 23. Erlangde hare depeche naar Riouw 's Comps. pantjalang Bliton, waarmede verzonden werd eene missive van den WelEdelenGestrengen Heer Pieter Gerardus de Bruijn, Gouverneur en Directeur dezer stad en forteresse, benevens den Raad, aan den luitenant militair Jacob Christiaan Vetter, kommandant, en den met het gemelde kielkje derwaarts overvarenden boekhouder Abraham Maurits Fabricius, tweede van 's Comps. bezetting aldaar, gedateerd op gisteren.

December 28. Werden de gearmeerde schepen de Diamant en 't Hof ter Linden, naar Batavia gedepecheerd.

BALI

FRAGMENT VAN EENE REISBESCHRIJVING,

DOOR

J. F. G. BRUMUND.

I.

„Ja, mijnheer, als ge pijn voelt in den regter schouder, vooral bij het optillen van den arm, dan — en hierbij zag hij mij een oogenblik bedenkelijk aan, om daarna te vervolgen — dan kunt ge 't er voor houden, dat de lever u kwaad wil. Maar, en ze is overal op Bali te verkrijgen, dan behoeft ge slechts een stukje knofflook te eten, een probaat middel er tegen.”

„Dank je wel, mijnheer O' Mager, ik zal het onthouden en doen: tot wêrziens over drie of vier weken.”

Met deze woorden, nam ik afscheid, stapte onder een brandenden zon de laan af, het houten hoofd op. De jol wachtte reeds aan den voet der steile trap-ladder en had mij spoedig aan boord van de kruis-schoener no. 68 gebragt. Daarmee zou ik naar Boeeleng zeilen, om van daar uit eene reis over Bali te doen.

Eene reis over Bali; ge zult mij wel willen toestemmen iets geheel anders dan eene reis b. v. naar Parijs of Zwitserland.

Ik behoef 't u niet te zeggen; daar hebt ge keus van spoor-treinen, stoombooten, diligences en huur-rijtuig, zoo schoon en gemakkelijk, als ge dat slechts verlangen kunt. En waar ge afstapt . . . eene concurrentie van hotels, wier prachtige eet- en

slaap-salons u met open deuren en alle mogelijke comforts ontvangen. Bedienden in liverei vliegen op uw wenken en weldra zit ge neer aan een tafel met keur van spijs en drank.

Zoo geenzins op Bali. 't Is waar, ge behoeft er wel geen tent meê te nemen, ligt vindt ge hier of daar nog wel een hut of afdak, waaronder ge kunt schuilen of slapen; maar overigens, twijfel er niet aan, moet ge naar de binnenlanden evenzeer alles met u voeren, 't geen ge ook voor eene woestijn-reis zoudt behoeven, tot tafel, stoel en bed, zelfs lamp en waterketel, indien ge althans 's avonds niet in donker wilt zitten of slechts koud water drinken.

Ik had reeds vijf maanden over Java gereisd, toen ik eindelijk te Banjoewangi, van waar ik naar Bali de reis zou vervolgen, arriveerde. En nu kunt ge wel begrijpen, dat ik dat alles niet in mijn rijtuig had meêgebracht. Geene kleine verlegenheid dus; hoe mij alles te verschaffen! Maar de heer O' Mager, logementhouder van Banjoewangi, was zoo goed mijn redder uit dien nood te zijn.

Hij bragt alles zamen, pakte alles voor mij in, koffij, thee, suiker, boter, toespijzen, dranken, beschuit, enz., tafel-en keuken-gereedschap, een zadel, veldbed, stoel en zooveel meer nog, alles dankte ik aan zijne spoedige zorg. En met dat alles, met nog wat anti-koorts- en gal-medicynen, benevens het knoffloek-recept, kan ik nu de reis met een gerust hart voor de toekomst van maag en ligchaam, voor Bali's binnenlanden, ondernemen.

't Was over twaalven, toen wij onder zeil gingen.

De stroom loopt in straat Bali afwisselend om de noord en zuid. Hij begon noord te wenden; die moest mij uit de staat brengen.

Een zacht koeltje vulde de zeilen. Wij zeilden onder den Java-wal. Duidelijk kon ik de boomen aan strand onderscheiden. Ook die van Bali's overwal kon ik zien, maar gekleurd met het grijs van een verschietnevel. De straat is daar niet breed.

Een heerlijk berg-panorama ontwikkelde Java voor mijn oog in de majestueuse bergen-reeks, wier noordelijke en zuidelijke toppen de nog werkende kraters van den Raoen en Idjen waren. Daartusschen verrezen de lagere toppen van den Ranteh, Tandel en Merapi: verder gezeild, zagen we den schoonen kratertop en kegel van den Ringit, ver achter de noordelijke helling des Idjens steeds hooger verreizen en met dezen wed-ijveren in gratieuse vertooning.

Nog verder, in het noordwesten, verrees de logge massa van een ander gebergte, dat als een geweldig muur-gevaarte geleek, tusschen hemel en aarde opgetrokken. Een breede streek hoogland verbindt het met den Idjen en Ringit. En van onder de zomertent der kruisboot, die weder haast haar weg vervolgde, weidde mijn oog over dat eenige berg-panorama, volgde het de struiken en boomen, die het strand tooiden. Mogten ook maanden van brandende hitte en buitengewone droogte zijn voorbijgegaan, nog altijd prijkten zij met een frisch groen. Dan weer vestigde ik den blik op Bali's overwal, die met zijn zoo veel lager gebergte-land eene nederige vertooning maakte, zonder menschen, zonder akkers, woest en ledig, doodsch en onherbergzaam oord. De bevolking van Bali heeft zich in de oostelijke gedeelten des eilands als op elkander gedrongen. Het tegen over Java liggende westen is grootendeels woest en onbewoond. Daar ligt alleen het rijkje Djembrana, echter schaars bevolkt. Maar Djembrana ligt zuidelijker. Wij zeilden langs de kust van Boeieleng, welk rijk met Karang-aseem het gansche noorder gedeelte des eilands beslaat.

Tusschen het hoogere gebergte-land opende zich een breede strook laag land, die ons diep binnenwaarts liet blikken, maar ook daar ontdekken wij geen dorpen. Er moet gebrek aan stroomend water zijn, waaraan oostelijk Bali zeer rijk is.

Spoedig waren wij de straat uit, en zeilden nu noord-oost op. Maar het koeltje, dat ons zoo ver gebragt had, scheen de straat

niet te willen verlaten en was weldra geheel uit de zeilen gegleden.

Daar hingen ze zeer lam en lusteloos neêr, sloegen klappend heen en weêr, op de maat van het golvenwiegen der deining. Ongetwijfeld de naaste aanschouwing, het akeligste geluid voor een zeeman, maar dat ik met de meest mogelijke filosofische kalnte kon aanzien en hooren, te meer, daar nu een vijftal paren lange riemen buiten boord werden gestoken en de matrozen onder het zingen van een eentoonig gezang lustig aan het roeijen gingen. Maar met den wind verliet ons nu ook spoedig de stroom of juistêr keerde hij zich tegen ons. We vorderden maar weinig en deden daarom best om maar het anker te laten vallen, tot de landwind doorkwam en later de stroom zich weêr in ons voordeel keerde.

Althans, dat zeide mij de djoeragan met een grooten pruim in zijn mond, en ik had er niets tegen, omdat ik van die gelegenheid wilde gebruik maken, om mij naar wal te laten voeren en een weinig aan strand te vertreden.

Palmerston heeft — 't is reeds eenige jaren geleden — ergens in een speech, sprekende over mest, die nutteloos verloren ging — waarover heeft die lord der lords, evenzeer het geweten van Engeland als Garibaldi dat van Italie, niet al gesproken? — gezegd, en zeer juist: „alles is geld waard, als het slechts op zijn plaats ligt.”

Die woorden had hij evenzeer aan Bali's strand kunnen plaatsen, indien hij ook daar, gelijk ik, eene wandeling had mogen maken.

Ik ging er over het opgehoopte puin van 't schoonste en witste koraal, door de zee opgeworpen. Wat goede zaken zou eene kalkbranderij, indien ze voor haar ovens opgestapeld lag, daarmede kunnen maken; vooral in onzen tegenwoordigen zeer duren kalktijd. De matrozen liepen door het water langs strand en plukten er zeeslakken, die zich in menigte

met haar huisjes op steen- en koraalblokken hadden vastgehecht: ze zeiden een heerlijke toespijs om bij hun rijst mede te smullen. Ik zocht naar eenige fraaije exemplaren van koraal, waarin ik zeer goed slaagde, als een souvenir aan dat lieve uitstapje, dat ik op den rug van twee matrozen in en uit de sloep maakte. Kleine krabbetjes waggelden kruis en kweer om mij heen, ongetwijfeld zeer vereerd met het hooge bezoek. Een eind voortgewandeld, nam ik plaats op een half vermolmden boom, die—de hemel weet van waar en na veel lange omzwerving—de reis daarheen had gemaakt, en zag de zon achter een breeden donkeren nevelbank, gekroond met de toppen van den Idjen en Ringit, gloeiend, gloeiend rood ondergaan. Zoo zat ik daar aan dat eenzame en verre strand, en zag en dacht en mijmerde.

Toen ik nog op de Latijnsche school ging en meende, dat reciteren declameren was met zoo magtig mogelijke longen, vond ik een dichtstukje al bijzonder fraai, waarin onder meer ook voorkwam een schip, dat op de klippen te barsten stoot, het donderen der golven, een doodsch strand, gloeiende hemel, uitgebleekt rif, enz., enz.

Onwillekeurig kwamen mij, toen ik daar op dien ouden tronk zat, de coupletten, welke ik in geen jaren herdacht had, weêr in het geheugen en ik zeide ze nogmaals op. Maar waarlijk met veel minder gevoel, dan ik—ik herinner 't mij nog zeer goed—die op zekeren avond in een gezelschap van jonge heeren en jufvrouwen bij een ketel chocolade en een schotel met wafelen had opgedreund.

Ja, ja, ik mag het mij niet verbergen; mij, Indischen oudgast van meer dan twee en twintig jaren, heeft de tropische zon ook al lang met de hersenen het gevoels-orgaan grootendeels doen versmelten en vervloeijen; wij oudgasten met onze perkamenten gezichten en zielen, leven en gevoelen maar voor een tiende, juister voor een honderdste gedeelte van 't geen aan onze

zoo roodwangige en innig gevoelende broeders en zusters in het vaderland gegeven is.

En toch in trouwe,—om dat woord ook eens te gebruiken— toen ik, opgestaan van den ouden tronk, dien nog eens aanzag en dacht: gij oude zijt hier tot het einde van uwe zwerftochten gekomen, maar hoe lang en hoe ver zal ik nog zwerven voor ik weer 't huis ben bij vrouw en kinderen? 't Was niet zonder een *heimisch fühlen*. Nog een oogenblik stond ik zoo en zag naar den tronk, alsof ik op een antwoord van hem wachtte, toen mij een matroos op zijde kwam en zei, dat het meer dan tijd was om weêr naar boord te roeijen.

En de man had groot gelijk, want van alle kanten kwamen de sterren op en betrokken haar wachten rondom de slaanw verlichte tent, waarin de maan haar bivoeac opsloeg.

Indien ik zei, dien nacht als een roos geslapen te hebben, dan zou ik eene onwaarheid vertellen; neen, het werd mij spoedig te benaauwd in de enge kajuit, waar ik in het gezelschap van geweren, sabels, pistolen, het grootste gedeelte mijner bagaadje en naast de kruidkamer nog al tamelijk beperkt behuisd was. Bovendien droomde ik veel van nare en malle dingen, van groote monster-krabben, die met wijd geopende scharen en vurige oogen kwamen aanwaggelen en mij de beenen wegmaaiden. Reeds waren ze half weg met mijn ligchaam gevorderd, toen ik verschrikt ontwaakte en, alsnog door de angst voor hen naar buiten gejaagd, het gat der kajuit zocht.

Een prachtige sterrenhemel, waaraan de halve maan met zacht kwijnenden gloed zijne sentimentele wandeling vervolgde, het ruischen der zee, op welks golven-kammen hier en daar een lichtje schitterde, een verkwikkend koeltje, dat mij vriendelijk de wangen en slapen streelde, weêr kracht en frischheid in de aderen stortte, gaven mij spoedig de verloren kalmte terug en schonken mij een genot, dat alleen zij kunnen waarden, die met mij zoo schoone nachten en na zulk een vrees-

selijken droom onder den tropischen hemel op zee mogten deelen.

Reeds den volgenden morgen wees men mij den tandjoeng, den uithoek der breede baai, waaraan Boeileng ligt, met Sangsit en Boengkoelan noordoost en Labocan hadji, Temboekoes, Pengastoelan west daarvan gelegen. Maar de wind was flauw of dood of tegen en de matrozen, omtrent een twintigtal, vonden het veel plaizieriger bij hun sirih-bak te zitten mijmeren of, op hun rug liggende, naar de wolken te kijken dan om gedurig met de riemen in het water te plassen. Ik had alle reden mij te overtuigen, dat de Javaan op zee evenzeer op zijn gemak is gesteld als te land.

Hoewel zij even goed Z. M. matrozen van oorlog zijn, als alle anderen, die op een oorlogschip of stoomer onder Nederlandsche vlag dienen, zoo dragen ze toch geene uniforme kleeding. Die schijnt aan hun welbehagen overgelaten te zijn. Ze dragen hoofddoeken, roode wollen slaapmutsen met omgeslagen witten rand, ook fantasie-petjes of mutsjes met kwast en koorde. Hun baatjes, met een knoop aan den hals bevestigd, doorloopen verschillende kleuren en patronen. Sommigen dragen daarover ook een afgelegd Europeesch kleedingstuk, een buis, soldaten-jas. Eenigen hebben het haar lang, anderen in den nek afgesneden. Allen dragen echter een soort van matrozenbroek en hebben de sarong afgelegd, die ik nog altijd, in weerwil van mijn twee en twintig jarig verblijf in Indië, het gekste kleedingstuk vind, dat ik ooit door een man zag dragen. De djoe-ragan of hun hoofd, hun kapitein, is ook volstrekt door geen distinctief of kleeding van hen onderscheiden, of het moest zijn door zijn hoofddoek, dien hij in den vorm van een suikerbrood om het hoofd heeft gewonden, en een tinnen ring aan zijn regter pink.

Een stil en rustig volkje die matrozen, dat nooit tegenspreekt, als ge hen maar niet haast, noch te veel naar hun zin van hen vergt; dat ook niet twist, vloekt, drinkt, noch met kort-Jan

speelt, gelijk onze Hollandsche matrozen soms wat al te erg kunnen doen. Ge zegt: „model-matrozen: ongetwijfeld, doch in hun soort.

Maar wat is er, dat daar zoo plotseling hun stille en zoete rust verstoort en hen met drift doet oprijzen? Een man over boord? Neen, een visch binnen boord. Wederom reeds de tweede van daag, een groote visch aan de lijn; 't beest gevoelt zich binnen de verschansing lang niet op zijn gemak. Het springt en slaat, dat de planken er van daveren. Maar een paar kappen over zijn kop en een in de lengte van zijn buik, dat de ingewanden buiten liggen, maken spoedig een einde aan dat slaan en springen; zijne krachten zijn verlamd; het leven wijkt; zijne schoone schitterende kleuren gaan in vale en graauwe tinten over en het arme dier, dat nog eenige oogenblikken te voren als heer der zee zoo krachtig en vol leven als een pijl de wateren kliefde of naar de diepte schoot, ligt in de laatste trekkingen des doods.

Onze kruisboot voert twee masten en achter ook twee kope-
ren één-ponders, die op ijzeren standaards draaijen, ornament-
stukken der boot zijn en op hun eene poot als ooijschaars zeer
vreedzaam over de verschansing staan te kijken. Voor, in het
midden, is nog een ijzeren twee-ponder, die naar alle kanten
kan gericht worden.

Zeer verlangend hun heldendaden te vernemen, vraag ik den
djoeragan, hoe lang hij reeds op de kruisbooten dienst doet en
hoeveel maal hij slaags is geweest met de zeeroovers? Reeds
twintig jaar dienst op de kruisbooten en nog niet eenmaal slaags
met de zeeroovers, is zijn antwoord. Ik betuig hem daarover
mijne verwondering en hij hervat, dat het toch niet anders is
met hem en zoo vele andere oude gedienden. De zeeroovers
wagten zich niet in den omtrek en de kruisbooten dienen voor
de communicatie van Banjoewangi met Boeieleng en andere
plaatsen.

Maar reeds lang genoeg heb ik u met schuit-praatjes opgehouden.

Wij zijn te Boeeleng.

II.

Wij naderden Boeeleng en gingen er regt op aan, maar met slakkegang; slechts een flauw koeltje, en wakkerde het een weinig op, dan was 't om eene spoedige wandeling om het kompas te maken en daarna, weer uit de zeilen gegleden, zeker elders datzelfde kunstje te gaan vertoonen.

Den ganschen dag had ik onder de tent zitten lezen en schrijven, te meer liet ik daarom nu mijne oogen over den ruimen omtrek weiden. Ik tuurde, tuurde op de kuststreken, die, van hooge bergruggen gedaald, zich aan het strand onder digte palmbosschen verloren, tot eindelijk de avond haar laatste schemering aan mijn oog had ontvoerd en ze, in zijn digten sluijer gewikkeld, ter nachtruste had gelegd.

Langzaam gleden we onder het riem-geglas, waarbij de matrozen zaten te druilen, op Boeeleng aan.

We hadden een licht regt vooruit en, evenals kleine kinderen onbewegelijk op een licht kunnen staren, zoo was ook mijn oog onafgebroken daarop gevestigd. Ik dacht, dat het een havenlicht van Boeeleng was, maar het was de lamp van eene handelspraauw, waarom de schepelingen hun avondmaaltijd hielden en dat zijne breede licht-schaduw over mij wierp, toen ik daar langs in de jol naar wal werd geroeid.

Ja, eindelijk was het anker gevallen; en ik, die het leven aan boord wel niet haat, maar toch zoo veel mogelijk ontvlugt voor dat aan land, meende mijn avond niet beter te kunnen passeren, dan ten huize van den kapitein-Chinees van Boeeleng, die zich voorzeker hoog vereerd zou gevoelen met het bezoek van den vreemden gast, die daar onverwacht, als uit de lucht gevallen, zijn huis zou binnentreden.

De jol werd hoog tegen strand opgetrokken en ik betrad droogvoets Bali's grond.

Zwarte wolken hadden alle sterren in haar nacht uitgedoofd. Een donkere, pikdonkere avond, die naauwelijks het lantaarnlicht vergunde om zich heen te zien, in één woord, een mysterieuze avond, een avond voor avonturen, nog verhoogd voor mijn gevoel door de gedachte, dat ik in zijn donker een vreemd land binnentrad, waar ik niemand kende en niemand mij.

We liepen het strand op, gingen toen over een brug van ruwe boomstammen, verder regt uit, daarna sloegen wij een hoek om en het eerste licht, dat mij op Bali's grond tegenstraalde, was uit een amfoen-kit.

Ik stak er mijn hoofd even binnen, regts en links lagen ze onbewegelijk en staroogend te zwelgen. Maar toen ze, door het geraas gewekt, mij zagen, die zwijgend starend daar zoo plotseling verscheen, rezen ze verschrikt op en dachten waarschijnlijk aan niets minder dan aan de verschijning van een boozen geest. Misschien meenen zij het nog, daar ik op hetzelfde oogenblik weer in het duister verdween, om de lantaarn verder te volgen, die mij weldra in eene Chinesche kapel bragt. Waarlijk wij behoeven geene romans te lezen, om op de contrasten des levens te stooten.

Een nachtpitje brandde op de altaartafel voor den rooden heiligen en zijn zwarten dienaar; en op een paar voddige schilderijtjes aan den wand — de hemel weet, hoe ze daarheen hun weg vonden — stonden een paar bontkleurige huzaren met een paar bontkleurige boerenmeisjes, hun ter eere te vrijen.

De kapitein liet ons verzoeken achter te komen. 't Was mij of ik door een doolhof naar zijn huis ging, maar den volgenden morgen overtuigde ik mij dit slechts verbeeld te hebben.

De eerste, die mij tegen kwam, was een sinjo in eene vuile kabaai en met een gedeukten stroohoed op. Hij vroeg mij, wie ik was, waarop ik hem antwoordde met de vraag, wie hij

was? Hij was de schrijver van den kapitein Chinees en ik, ik was, dien ik hem zei te zijn. Toen kwam de kapitein zelf, een voor een Chinees beschaafd en wellevend man, die mij vriendelijk ontving.

We namen plaats aan een groote tafel onder een platdak van gevlochten lontarbladen door vier bamboe haken gedragen voor zijn huis. Thee en Chinesche confituren werden gebragt, spoedig was de kennis gemaakt en had hij mij ook zijne gausche levensgeschiedenis verhaald.

Op Bali geboren, had hij daar altijd rustig met zijn vader geleefd, maar toen kwamen de Hollanders, Boeileng werd beschooten, de Hollanders landden, alles verbrandde hem of werd geroofd, en met zijn vader moest hij naar het gebergte vluchten, waar hij langen tijd ellendig leefde en moest blijven.

Bij den herstelden vrede had hij zich weder aan het strand gevestigd, en het ging nu weér wel; hij was amfoen pachter en bandar van den vorst van Boeileng.

Als souvenir aan dien heilloozen oorlogstijd bewaarde hij nog altijd een grooten granaatkogel, die, in het water gevallen en gebluscht, niet was gesprongen. Nog meerderen werden hier en daar bewaard. Mij dunkt souvenirs, die het den Balinezen wel altijd op het hart zullen drukken, om liever steeds met ons in vrede en vriendschap te leven dan andermaal om de krijgskans te dobbelen.

Maar hoe had ik nu toch met eenige mogelijkheid kunnen denken op dat vreemde Bali, in den eersten den besten christen, dien ik zou zien, een ouden bekende te ontmoeten. En toch, 't was zoo. Na eenige nadere kennismaking zei mij de secretaris van den kapitein-Chinees, dat hij op Ambon mijn cathechisant was geweest. Ik moest hem verzekeren er mij niets van te herinneren. Hij had gevaren, niet gelukkig en was nu geëindigd schrijver bij zijn tegenwoordigen heer te worden, waarlijk geen te benijden lot.

Den volgenden morgen vroeg was ik reeds weêr bij den kapitein. Ik waschte en kleeedde mij in zijn dooden-kapel, waar de offerasch van zijn overleden vader wordt bewaard, en ook diens naam, op een opstaand plankje gegrift in een gewijd kastje. Daar gebruik ik ook mijn ontbijt; rijste-pap met gebraden stukjes varkensvleesch en soja.

Op het erf van den kapitein maakte ik de eerste kennis met een Balische roemah dewa, eene vereeniging van goden-huisjes op een pleintje door eene muur omsloten. Ik vroeg hem, die zijne Chinesche kapel had, waarvoor hij er die nog opnahield. Ze was van zijne vrouw, eene Balische. Mijnheer en Mevrouw, ieder had zijn eigen god. Siva met zijne goden en geestenstoet was zijn vrouws god. De zijne behoorde in China te huis. Hij noemde dien echter met den naam van Mohameds god, Allah, daar diens eigennaam hem onbekend was. Intusschen was mijn pakkaadje aan wal gebragt en zou ik op een paard van mijn gastheer naar boven rijden, toen de heer Weber, ambtenaar, beneden kwam en een gezadeld paard voor mij meêbragt.

En we reden naar Singaradja, waar het verblijf, poera, van den vorst van Boecleng is, waar binnen ook de Europesche beambten wonen. Het ligt een kwartier van Pabean, waar de Chinezzen, Boeginezen en nog anders Mohamedanen wonen, en dat voor Singaradja is, wat eenmaal de Piraeus voor Ahene was; zijn haven en zeehandelplaats.

Gij zult niet kunnen gelooven, wat ik u thans ga verhalen. En toch naar de letter waar.

Ik vond in de poera van Singaradja, te midden van de duizende rondom wonende Balinezen, met wie ons leger tot drie malen een zoo haghelijken strijd streed, die men zei, dat als duivels vochten met giftige lanssen en pijlen, eene Europesche dame, mevrouw Blokzeijl — de heeren waren naar Banjoewangi — geheel alleen, maar die daar met haar kinderen zoo gerust

en veilig woonde, als vertoefde zij nog in de vaderlijke woning van het zoo stille en vreedzame Delft.

't Is met de Balinezen gegaan, zoo als, gelijk men zegt, 't geval is met vele groote mannen.

Ge moet hen niet veel van te nabij leeren kennen, geenszins hun kamerdienaar zijn, dan worden ze dikwijls klein.

Aan die onbekendheid hebben de Balinezen voorzeker hunne zoo bijster geusurpeerde reputatie te danken, dat ze zoo zeer den oorlog beminnen, zoo dapper zijn en in den strijd te vreezen.

Ik heb op mijne reize niets fiers, niets krijgshaftig's aan hen gevonden of het moesten hunne groote krissen en kapmessen zijn, die ze achter in den gordel dragen. Ik zal later wel gelegenheid hebben dit nader aan te toonen, hoewel de lezer op dit punt zich reeds ten volle zal bevredigd achten, als ik hier laat volgen, 't geen een man, die meer dan ik en anderen de Balinezen leerde kennen, van hen getuigt:

„Gedurende mijn meer dan tweejarig verblijf op Bali kwam ik dikwerf in de gelegenheid den moed van vele als dapper bekend staande lieden op de proef te stellen en telkens bleek het mij ten duideljkste, dat deze natie zich eene vermaardheid heeft weten te verwerven, waarop zij, naar mijne meening, niet de minste aanspraak mag maken. De Balinees is, volgens mijn gevoelen, in geen geval moediger dan de Javaan of Sumatraan en staat ten dezen aanzien ver achter den Boeginees.” (*)

Dit begreep Goesti Djelantik, het hoofd van Boecleng's herhaalden strijd met ons, die natuurlijk zijne landgenoten ook kende, dan ook zeer goed. Daarom waren het geen Balinezen, waarop hij vertrouwde, maar omringde hij zich steeds van Boeginezen als eene keurbende, in wier midden hij zich alleen veilig achtte, met welke hij iets vermogt.

(*) P. S. Bloemen Waanders, aantekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balinezen, inzonderheid die van Boecleng, pag 138.

Ja waarlijk, om weêr te vervolgen, waar we zoo even eindigden; de vrienden en betrekkingen in het vaderland kunnen zich soms al vrij akelige begrippen vormen van de gevaren, waarin wij verkeerden, als we soms op een of ander afgelegen eiland, verre van de zetel des bestuurs, vloot en leger mijlen en mijlen ver achter ons, onze nederige woning hebben opgeslagen of rondreizen. Doch laat ik het genoeg hebben hen, zooveel in mij is, van die verkeerde meening te genezen. Zie, ons dierbaar Nederland moge in de politieke schaal van Europa al zeer weinig gewigt kunnen leggen; met centenaars en centenaars zwaarte werpt ze dat in die van den Indischen Archipel.

De Gouverneur-Generaal is niet alleen grootvader van alle onderworpen vorsten, maar de naam en het gezag van de Indische Regering zijn in den Archipel ook zoo overwegend en magtig, dat ieder Nederlander daar gerust en veilig wonen en reizen kan, indien hij slechts zijn brief van den grooten heer aan den vorst of het hoofd heeft laten lezen. Men denke slechts aan de zendelingen, die daar op die barre noordkust van Nieuw-Guinea reeds sedert jaren te midden van een nog wild en barbaarsch volk leven. Dan kan hij er rond gaan, met open deur en huis zonder wapens slapen om er veiliger te zijn met zijn have en leven dan dikwijls in de vaderlandsche steden achter slot en grendel.

Maar dan die vreeselijke moorden, eenige jaren geleden in Bandjermasin geschied!

En hebt ge van nog meer zulke moorden gehoord?

Exceptie's daargelaten. In Bandjermasin broeide sedert lang een onweêr en werd zijn donder in de verte gehoord. Men had er zich door kunnen laten wekken. Maar het vertrouwen op den inlander was sterker dan de vrees. Nergens ter wereld, ook niet in de meest beschaafde landen van Europa, is men veilig voor goed en leven, waar de smeulende vonken onder de asch ieder oogenblik dreigen in lichte laaijen vlam op te gaan.

Neen, Nederlands naam en gezag in den Indischen Archipel zijn te magtig en te overwegend, dat iemand daar in koelen bloede de hand zou durven slaan aan zijn gezalfden, ook zelfs dan nog niet, wanneer voorvallen of omstandigheden hem daartoe aanporden, want ze weten wel, dat dan ook de wraak spoedig zal opdagen in de gedaante van een oorlogstoomer of eene expeditie. En niets vreezen ze meer, en niet ten onregte.

Beroept ge er u toch op, dat nu en dan wel eens in Indie Nederlanders door de verradelijke hand van moordenaars gevallen zijn; ik houd tegen u staande, dat in het vaderland meer Nederlanders boos of verradelijk door Nederlanders, dan deze door inlanders in den Indischen Archipel zijn vermoord. En nu kunt ge de conclusie zelf maken.

En toch, in weerwil dat mevrouw Blokzeijl daar zoo gerust en veilig woonde, toch moest ik haar beklagen; kisten en kasten, die er reeds lang hadden moeten zijn — ik had ze te Banjoewangi aan het hoofd zien staan — waren nog niet gekomen. Hoevele comforts des levens mistte ze voor zich, haar man en kinderen.

De witte mieren drongen aan alle kanten uit den grond te voorschijn. Dagelijks moest het huis met bezems worden gekeerd en alles nagezien worden. En welk een huis, eene bamboe woning van hoogst beperkte ruimte tegen een muur gebouwd, door de mieren in haar stijlen zoo doorknaagd, dat ze moest gestut worden, om niet te vallen. En nog zoo veel meer, dat hard om verbetering riep.

En toch was mevrouw Blokzeijl altijd opgeruimd en weet zich zoo goedsmoeds in dat alles te schikken.

En met wat zorg, als van een zuster, keek ze nog eens mijn dispens na, voegde er nog zoo veel voor tafel en keuken bij, dat mijnheer O'Mager in de haast vergeten had.

Zie, ik zou wel zeer ondankbaar moeten zijn, indien ik dat hier niet met erkentelijke gevoelens herdacht.

III.

De beschrijving der hoofdplaats van Boecleng is zoo kort, als gemakkelijk. Zij is een straatweg, een breede, lange straatweg, waarop hier en daar dwarsgangen en wegen uitloopen, waaraan de huizen en hutten staan. Het voornaamste gedeelte, waar ook de vorst woont, de eigenlijke hoofdplaats, heet Singaradja.

De weg rijst merkbaar. Een groot kwartier uurs van strand zijt ge omtrent honderd voet boven zee, te Singaradja, waar geene muskieten plagen, 't water u met bergstroomvaart tegen komt en de lucht als gezond te roemen valt.

Ik was verwonderd van langs zoo'n breeden en effen weg naar Singaradja te rijden, maar men zei mij, dat die weg was te danken aan den invloed van ons bestuur. En ik geloofde 't gaarne, want de Nederlanders in Indie zijn niet alleen goede kultuurmannen, maar ook verdienstelijke wegenmakers.

Indien gij nu echter meent, dat de heeren en dames van Singaradja 'smorgens of namiddags aangename tourtjes in rijtuig van Singaradja naar Pabean en vice versa maken, dan zoudt ge u zeer vergissen, niet alleen, omdat er nog geene rijtuigen rollen, maar ook, omdat zulke tourtjes zeer onaangenaam en gevaarlijk zouden zijn.

De weg toch loopt niet met gelijke helling, maar heeft hier en daar hoeken van zooveel en zooveel graden, wier steile hellingen met zware keijen zijn geplaveid, iets, geenzins van Nederlandsche wegenmakers-vinding, zoo als ge wel kunt denken, maar van zuiver Balischen oorsprong, 't geen de Boeclenger *prigi* noemt, heel mooi vindt en zegt, dat in de hoofdstraat van geene plaats mag gemist worden, die aanspraak wil maken op den naam van fatsoenlijk.

Intusschen hoe fatsoenlijk ook in berg-dorpen, waar 't niet anders kan, indien men niet liever trappen moet verkiezen, vind ik 't hoogst onfatsoenlijk in Boecleng's hoofdplaats, waar men

een zoo schoonen weg van gelijke en onmerkbare helling kon hebben.

Pabean uitgereden, vervolgde ik eerst mijn weg door de Bandaran Djawa, waar Javanen wonen; toen tusschen sawah's, die met een heerlijk groen bloeiden; vervolgens door Singaradja's wijken, binnen ringmuren van klei besloten. Voor het vorstelijk verblijf, poeri, stapte ik van mijn paard.

Een vijftal dagen bleef ik te Singaradja om eene voorbereidende kennis met Bali te maken. Dagelijks was ik op de been om nu hier dan daar te zien, te hooren en mij dunkt, de lezer zal mij gaarne op een paar van die uitstapjes willen vergezellen, voor we de reis aanvaarden.

Ons eerste bezoek brengen we aan 't kerkhof.

Aan 't kerkhof? Hoe naar, en ge verwondert u.

Ge zult u nog meer verwonderen, en van nog veel naarder dingen hooren, dan ge verwacht.

Niet waar, gij zegt en zingt van uw kerkhof:

„Stille rustplaats van Gods dooden,
„Eindpaal van verdriet en nooden,
„'k Denk aan u met stille vreugd.”

Maar de Balinees moet van 't zijne zeggen:

„Helsch verblijf van 's Duivels dooden,
„Aanvang van verdriet en nooden,
„'k Denk aan u met wanhoops angst.

Nu begrijpt ge niets van de zaak of meent. . . . ?

Meen niets anders, dan dat ik ernstig ben en streng waarheid spreek.

De Balinees verbrandt zijne dooden; en uit het midden der vlammen stijgen de zielen onder het mantra-veda bidden en prevelen van den padanda bij luid muzijk-geschal ten hemel, zweven zij Indra's Swarga binnen.

Maar wee, driewerf wee hem, wiens lijk op geen brandstapel mag verteeren.

Hij is een poesa, een ellendige, een misdadiger en in zijn graf de prooi der helsche martelingen van booze geesten. Ziet ge, zoo magtig groot is het onderscheid tusschen uw kerkhof en dat van den Balinees.

Gij treedt de poort door, en een weldadig gevoel van rust en kalnte ademt u tegen; het ruischen der hooge toppen is u als 't fluisteren van zalige dooden; de zorg en last glijdt u van het harte, en bemoedigd, verruimd van harte keert ge weer. Maar hoe geheel anders de Balinees. Voor hem is 't kerkhof eene plaats van afschuw, waar hij zijne verdoemden een graf delft, 't verblijf van Kala en Doerga met hun vreeselijken daemonden stoet, de Boeta's. Op uw kerkhof volgt ge bevallige slingerpaden, blinken marmeren gedenkteekens tusschen het groen, buigen zachtwelvende cypressen over de graven, doch zie nu eens om u heen, waar wij thans rondgaan; onkruid, wilde stuiken, hier en daar een laag en half bladerloos houtgewas, afgewisseld door kale en dorre plekken, waarop den ganschen dag de zon brandt, waar tusschen wij verspreide, verwaarloosde graven zien, slechts aangeduid door eene geringe ophooging van den grond, soms met steenen omlegd of met stokjes en takjes omstoken. Wel eene plaatse des doods, woest en ledig, bar, akelig en verlaten.

En toch is het daar soms feest, zooals nergens elders, stroomen ze van alle kanten daarheen zamen, weergalmen er de zware toonen eener wilde muziek, verre over den omtrek gehoord.

Op het kerkhof is ook steeds de plaats der lijkverbranding.

En zie, hier, op 't hoogste gedeelte van Singaradja's kerkhof, staan wij juist bij de plek, eene vierkante ophooging van aarde, waar nog niet lang geleden het lijk eener vrouw van Boeeleng's vorst werd verbrand.

Groot was de staatsie van den optogt, lang de rij van hen, die de hooge lijkbaar verzelden. De priester in ornaat, in zijn zetel gedragen, de vorstelijke familie, mannen met ver-

sierde stokken, bereid voor den brandstapel, vrouwen met potten heilig water op het hoofd om over het lijk uit te storten, anderen met vruchten voor offeranden beladen, gewapenden met geweren en pieken, eene groote menigte van alle kanten opgekomen, muziek, gezang, eereschoten, geweldig geraas; een heugelijk feest!

En zouden ze niet?

Wat sombere en akelige gedachten ook uwe ziel vervullen als gij een lijk volgt naar de plaatse der dooden, zij togen daarheen om het feest der hemelvaart van eene koningin te vieren.

Nevens de plaats, op den adem van wier vlammen de ziel dier koningin ten hemel steeg, zien we op eene lagere hoogte een lange, grootendeels verbrande plank nog liggen. Men zegt mij, dat ze is overgebleven van de bak of kist, waarin, ook nog niet lang geleden, het lijk des broeders van des Patih's [?] van Boelelengs rijksbestuurder werd verbrand. De brandstapels der minderen mogen slechts op den gelijken grond worden opgeslagen, juist als bij ons en gelijk 't behoort; 't onderscheid van rijk en arm, hoog en laag, ook voor de dooden nooit uit 't oog verloren; zoo zal 't ook zeker wel eens aan gindsche zijde van den brandstapel wezen.

Niet allen echter, die op het kerkhof liggen, zijn verdoemden. Velen nemen daar slechts tijdelijk eene plaats in. De verbranding kost geld en veel geld, want de priesters moeten er van leven en die van Bali maken volstrekt geene exceptie. Evenals hun collega's van elders, zetten zij zich ook gaarne, zoo mogelijk, aan eene goede tafel neer. Maar dat geld heeft de Balinees niet altijd juist in contanten liggen, als hij moet staan aan het sterfbed van eene geliefde betrekking. Daarvoor moet hij dan eerst sparen, terwijl zijne dooden intusschen op het kerkhof worden besteld. Maar dat sparen duurt soms jaren, soms twee, drie geslachten, of raakt wel geheel in het vergeetboek. Intusschen lijden de arme dooden een hondenle-

ven op het kerkhof, en moeten daar kwellingen en martelingen ondergaan niet minder dan die van de zielen van het vagevuur.

De Boeta's houden niet op hen te pijnigen of hunne zielen gaan over in de lichamen der jakhalzen, waarmede de wegen en kampongs van Bali zijn vergeven. Deze zijn een ware plaag voor Bali, althans voor den Europeaan. Maar de Balinees zal wel oppassen, zich aan hen te vergrijpen. Hij mogt in hen misschien zijn vader, moeder of een ander vriend doodslaan; intusschen vindt hij er volstrekt geen bezwaar in om hen houger te laten lijden of de deur uit te schoppen.

De verbranding der lijken van ouders en voorouders blijft echter altijd als een heilige plicht rusten op de kinderen en kinds-kinderen. De publieke opinie zou hen verachten, hun eigen conscientie hen te zeer veroordeelen, indien zij, daartoe in staat gesteld, daarin bleven te kort komen. Men ziet dan ook gewoonlijk allen, er eindelijk toe in staat gesteld, zich haasten om daaraan als een eerste plicht te voldoen. De beenderen, hoe weinig er misschien nog van overig of te vinden is, worden opgegraven en de verbandings-plegtigheid vindt met denzelfden omslag plaats als van een lijk. Bij de meeste verbrandingen ziet men ook de lijken en beenderen van twintig en meer, om de onkosten te verdeelen, in de vlammen verteren.

Hoog-schuldige misdadigers, eene zekere paria-klasse, ook zij, die aan de kinderziekte sterven, mogen niet verbrand worden. 't Zou toch te vergeefs zijn; Indra's hemel opent zich nimmer voor hen. Anderen, die vermoord zijn of door een ongeluk, b. v. door het vallen uit een boom sterven, mogen niet aanstonds verbrand, maar moeten eerst voor eenigen tijd begraven worden. Maar nevens hen wordt bovendien nog een groot getal van armen begraven, wier beenderen wel nimmer voor den brandstapel worden opgegraven, wier graven na niet langen tijd ook moeilijk met zekerheid zijn terug te vinden. Op mijne reis heb ik nergens eene lijkverbranding mogen aantreffen.

Zij, wier lijken niet verbrand worden, blijven niet alleen ver-
stoken van het zalige voorregt om, naar Indra's hemel opgeva-
ren, daar pitana's te worden, geesten der voorvaderen, die tot
het gevolg der goden behooren, soms met hen naar de aarde
dalen, daar vereering en offeranden ontvangen van hunne betrek-
kingen; maar hunne geesten, in de magt der booze geesten,
zijn ook veroordeeld om, in dieren en andere nederige, verachte
gestalten verhuisd, hier beneden om te zwerven en te lijden.

De leer der zielsverhuizing is wel t'huis op Bali, maar kon
er beter gekend worden; daarvan heb ik mij overtuigd. De be-
graving geschiedt zeer eenvoudig, evenals nog bij de Javanen,
op een ruwe draagbaar van bamboe onder een bamboe vlecht-
werk, waarmede het lijk in het graf, niet diep wordt neêrgela-
ten, gewoonlijk in wit lijnwaad gewikkeld. Treur- of lijk-liederen
hebben de Balinezen niet. Bij de optogten der lijkverbrand-
ding zingt het volk bekende liederen uit de twee groote Indische
heldendichten, de Ramajana en de Barata Joeda; bij het dra-
gen van een lijk naar zijn graf naeniën, liedjes — wie zou het
hebben durven meenen? — soms van zeer trivialen inhoud.

Wij zien aan het hoofdeinde van sommige graven, aan iede-
ren hoek een schuin afgesneden bamboe-stokje in den grond
gestoken. Ook een aan het voeten-einde in het midden, met
den grond gelijk. Tusschen die aan het hoofd-einde liggen
sirih-bladen, kalk, pinang, bloembladeren. Vóór het hoofd-
einde zijn drie bamboe stokken, die mij ver boven het hoofd
reiken, bij elkander in den grond geplant, boven uit elkander
gebogen om een soort van stellaadje te vormen, waarop vruch-
ten, rijst, toespizzen, garen enz, ook duiten zijn gelegd, zoo
hoog, opdat de honden er zullen afblijven.

Die offeranden hebben een tweeledig doel; om de Boeto's te
paaijen, dat ze de dooden toch niet zullen plagen, tevens dat
deze er zich aan te goed zullen doen. Daarom zie ik zelfs
op een stellaadje een legmat en een kussentje; en bij een

ander graf een bamboe sirih-vijzeltje met stamper. De dood is zeker een oud man of vrouw, wien de tanden ontbreken om de sirih te kaauwen. Over een derde hangt een dak.

Dat alles getuigt natuurlijk van de liefde en zorg der levenden voor hunne dooden en het doet u daarom goed, al speelt ook bijgeloof er de grootste rol in, op die plaats, overigens zoo bar en koud voor uw gevoel, getuigen van menschelijke tederheid te aanschouwen, dat te zien; maar daarom ook erlangt mijn gevoel een te harder slag in het gelaat bij 't zien, dat andere graven, hoe veel zorg en liefde men daar ook nog kort geleden voor had, zoo verwaarloosd en verlaten uitzien. De bamboe hangen gebroken neêr en de gescheurde of verrotte overblijfsels der offers liggen om het graf verstrooid.

Tout comme chez nous.

Gelijk daar de tranen voor geliefde dooden, hoe velen en bitter ze ook in den aanvang stroomden, vaak spoedig, zoo spoedig zijn gedroogd, zoo zijn ook hier die zorg en liefde maar al te spoedig opgedroogd!

Het kerkhof ligt op een hoogen grond, links van den weg, als ge van Pabean komt. 't Kwam mij voor, toen ik daar rondging, dat het gedeeltelijk door een soort van dijk van den weg was gescheiden. Toen ik mijn cicerone Ida k' toet anom, met wien ik u wel later in nadere kennis zal brengen, daarnaar vroeg zei hij mij, dat ze het overblijfsel was van eene versterking uit den tijd der eerste expeditie.

Die eerste expeditie, van 1846, ze was eene te schoone expeditie om er niet met een woord van te gewagen, eene expeditie, waarvan Caesar's *veni vidi vici* zoo geheel naar waarheid staat geschreven.

Men had jaren lang gewacht, het onverdragelijke verdragen, toen nog maanden lang onderhandeld, riemen papiers vol geschreven, daarna eindigde men met 't geen, waarmeê men had moeten beginnen, met de expeditie, die haar taak in vier en twintig uur volbragt.

In 1841 was de Overijssel op Bali gestrand, men had de vlag gehoond, de lading geroofd, de bemanning mishandeld. Sedert was Bali voortgegaan de contracten met voeten te treden, de commissarissen te beleedigen, de Indische regering in het aangezicht te verguizen — vijf jaren lang en ongestraft.

Dat konden, dat durfden, dat moesten ze verdragen de mannen, aan wie als opvolgers van een Koen, een Speelman, een Daendels, de eer der vlag, de naam van Nederland, het belang van Indie was toevertrouwd.

Eindelijk sloeg het uur der wraak.

’t Was in den morgen van den acht en twintigsten Junij 1846.

Met den donker hadden de landings-troepen reeds de schepen verlaten en waren allen voor zeven uur gedebatkeerd.

Niet den minsten tegenstand ontmoetten zij. Omtrent half zes ure openden de schepen hun vuur op de bentengs van Boe-leleng, door een vrij hevig vuur beantwoord.

De Balinezen deden wat ze konden, maar hunne meeste schoten vlogen over de schepen en hoofden heen.

Tegen tien uur waren de voorposten der landings-troepen van achteren genaderd. Niet lang daarna stormde de hoofdmagt daarop los, en nu was de strijd spoedig beslist. Met overhaasting vloten de Balinezen, de vlammen gingen op uit de huizen langs strand en de overwinning was ons. De troepen kampeerden dien dag en nacht te Bandjaran-Djawa.

Den volgenden morgen ten zeven ure rukken zij met nieuwe versterking op naar Singaradja, en ten tien ure was Singaradja reeds genomen, het overmoedige Boe-leleng diep vernederd, het doel der expeditie bereikt.

Wij hadden verscheidene dooden, op de schepen, bij de landings-troepen, en een aanzienlijk getal gekwetsten.

En toen het berigt van Boe-lelengs val weldra op de snelle vleugelen van de faam over gansch Bali was gebracht, konden ze niet gelooven, wat hun ooren hoorden. Boe-leleng, het magtige Boe-leleng, het eenige, dappere Boe-leleng gevallen, zijn

hoofdstad genomen, zijn koning gevlugt, zijn leger verstrooid; dat was te veel gevergd van hun geloof.

Een dewa van Badong, Manda Rai, betuigde verbaasd: „maar indien Boeeleng in vier en twintig uur is overwonnen, hoe weinige uren behoeft dan de compagnie om Badong te overwinnen!”

En nog altijd staan wij op het kerkhof; maar 't is meer dan tijd om te gaan.

De laatste roze tint is reeds weggevaagd van de oosterkim en de avond gevallen.

De hooge en breede kruin van den eenigen boom op het kerkhof, een oude stam en verblijf der booze geesten, teekent zich donker en dreigend af tegen de lucht, als vertoornd ons nog hier te zien. Ongetwijfeld zijn Kala en Doerga met hun heer van Boeto's ook reeds in aantogt om er dezen nachtweêr hun boos en woest spel te spelen; en zij mogen ons hier niet vinden.

In de lantaren, die aan een tak des booms hangt, heeft juist een man een lichtje ontstoken, een offerlichtje voor de Boeto's. Met haastige schreden rept hij zich voort, als zaten ze hem op de hielen; en even gehaast volgen we hem.

Maar, terwijl wij naar huis gaan, wil ik u nog eene geschiedenis verhalen, hier zoo geheel van pas, omdat ze ook eenmaal in Indie op een zelfde kerkhof als dat, wat wij thans verlaten, gebeurde.

Gij zult er van rillen en zeggen: wat akelige geschiedenis, ze overtreft alles, wat ik nog ooit bij Sue of anderen heb gelezen.

Hugolan Madhava, de zoon des ministers van Viderttha's vorst, een schoon jonkman, was met eene even schoone jonkvrouw, Malali heimelijk verloofd. Maar daar verneemt hij — en er valt niet aan te twijfelen — zijne bruid is aan een gunsteling van den vorst toegezegd. Woedend van minne-pijn en met

wanloop in het hart, snelt hij naar het kerkhof, waar de booze geesten rondwaren. Hij wil hun het vleesch van zijn ligchaam verkoopen, indien ze hem daarvoor slechts zijne bruid behouden.

Hoort hem, terwijl hij daar rond dwaalt in het holle van den nacht.

„Menschen-vleesch te koop! Echt, ongewond vleesch der leden van een mensch! Koopt, koopt!

„Maar hoe snel vlieden de Boeta's op mijn stem! Zij sluwen nu zelfs hun dagelijksch bedrijf; ach, wat zwakke wezens!

„De weg van dit kerkhof is in duisternis gehuld. Hier, voor mij, is de rivier, die er langs vloeit; verschrikkelijk is het geklots van den stroom, die de kanten afbrokkelt. De waten worden opgehouden tusschen stukken van bekkeneelen. Jsselijk weêrgalmen de oevers van het gehuil der jakhalzen en het gekras der uilen, die in de omringende bosschen schuilen.”

Vreesselijk schoon, echte dichtren-taal van het oosten.

En hoe meesterlijk ook de greep om de Boeta's en vreeselijke geesten op zijn aanbod vol afschuw te laten wegvlieden.

En daarom ook, niet waar, om te rillen en zoo akelig, als gij 't nog nooit hebt gelezen bij onze meesters in het vak.

En nog ben ik niet aan het einde.

Terwijl hij zoo rondgaat en roept, hoort hij eensklaps door de stilte van den nacht het akelig gillen van zijne bruid. Zij is door een toovenaar geroofd. Hij zal haar zoo den doodelijken steek toebrengen op het altaar om als een offer der godin Kali geslagt te worden.

Madhava ziet dat alles bij het licht, dat uit den tempel in de duisternis van den nacht valt. Hij vliegt op den tempel aan, doodt den booswicht, rukt met onbeschrijfelijke ontroering zijn bruid aan het hart. . . . ja. . . 't is niet anders . . . ook hier weer geheel waar, wat eens eene dame, die zich beroemde Florian's roman Numa Pompilius verscheidene malen gelezen

te hebben, zei; ook die roman eindigt immers gelijk steeds alle romans met een huwelijk, Numa en Pompilius — Madhava en Malali werden man en vrouw.

IV.

Ik logeerde dan, waar ik van mijn paard stapte, in de poeri, in het vorstelijk verblijf van Singaradja.

Maar daarom behoeft gij zoo groote oogen niet op te zetten, noch hé te roepen.

Dat heb ik wel meer gedaan, geenszins ongewoon voor mij. Ik was de logé van menigen vorst in Indie, iets, dat ik dan ook zeer goed weet te waardeeren, en waarom ik 't ook wel regretteer weér naar Holland te gaan; want, weet ge, daar is 't natuurlijk uit met al die heerlijkheid en ge zult beseffen, als men zoo'n weinig verwend is, 't niet makkelijk valt zich zoo maar aanstonds te voegen in een groot gemis. Maar, wat ik eigenlijk zeggen wou, de Radja van Boecleng kon beter gelogeed zijn, trouwens 't geval met alle radja's van Bali, hoewel onze vriend van Boecleng daarin de minste der broederen is. Niet dat 't zijn verblijf aan omvang ontbreekt, waarlijk niet. Zoo weinig, dat ge al ligt, als ge langs de hooge muren gaat, die dat insluiten, zegt: maar daar binnen zou ik wel een vaderlandsch provincie-stadje met zijn plein, stadhuis en kerk kunnen bergen.

Doch wat hebben ze aan die ruimte, door hooge muren onder-verdeeld in pleinen of pleintjes, die ge trap op trap af, de eene poort na de andere door binnentreedt; waar ge slechte pendoppo's ziet, die ze van alle kanten te kijk zetten; en eindelijk op het laatste plein, het heilige der heiligen van hunne majesteiten, kleine huisjes met dikke muren en een traliegat voor licht, door een luikje gesloten; muf en duf en donker, waar binnen slechts eenige vierkante voeten ruimte is en waarvoor een sjouwermans vrouw bij ons, als slaapkamer wel hartelijk

zou bedanken. En 't mensch zou gelijk hebben ook, want al gevoelen zich Bali's vorsten en vorstinnen, prinsen en prinsessen in die donkere hokken ook zoo op hun gemak als een goudvisch in haar kom; al kunnen ze ook maar niet begrijpen, dat men ter wereld ergens met meer comfort en smaak kan logeren dan zij daarin, toch is 't waar, dat ik verbaasd heb gestaan over 't soort van beestenhokken, die de Balinezen, groot en klein, wel hun huizen gelieven te noemen.

UNE RÉBELLION À TIMOR

EN 1861,

PAR

A. DE CASTRO,

Ex-gouverneur des possessions Portugaises à Timor.

Avant d'entrer dans les détails de la révolte qui a éclaté à Timor, au mois de Mars 1861, que l'on nous permette quelques observations préalables.

La possession de Timor par les Portugais n'est pas le résultat d'une conquête; de là le peu de forces envoyées par le Portugal pour la sauvegarder; de là le manque d'unité dans la politique à suivre, le manque de centralisation; de là aussi la mansuétude du gouvernement Portugais en fait d'administration. Il résulte de ces faits une sorte d'indépendance réservée aux royaumes soumis et une obéissance toute spontanée et volontaire de leur part.

Ce sont des missionnaires Dominicains qui ont ajouté ce joyau à la couronne de nos rois. On ne peut savoir au juste comment les choses se sont passées; car ces missionnaires ne nous ont rien laissé de positif sur cette matière. Nous n'avons donc que des conjectures, d'ailleurs très-vraisemblables.

Les missionnaires sont arrivés à Timor vers 1561.

Ils y ont trouvé un peuple à l'état sauvage, divisé en une multitude de républiques ou tribus, d'un caractère doux et disposé à embrasser la religion chrétienne. L'opinion émise par

quelques chroniqueurs qu'il y avait déjà à Timor de puissants états, ne peut être qu'une fiction. En effet les puissants états supposent un certain degré de civilisation, et ce fait n'a pas été constaté par les missionnaires à l'époque de leur arrivée à Timor. On ne rencontre pas non plus à Timor des traces de l'invasion Mongole ou Mahométane; pas une tradition, pas une ruine, attestant le passage de ces deux peuples conquérants, comme on en trouve à Java et dans quelques autres îles de la Malaisie.

Tout nous fait présumer que Timor a été primitivement occupé par des hommes de race Malaise, venus de l'est, étrangers à toute civilisation, et fuyant peut-être les invasions faites dans d'autres îles. Ces fugitifs ont peuplé Timor de l'est à l'ouest, gardant tous les caractères de l'état sauvage, se formant peu à peu en tribus plus ou moins puissantes, sans jamais acquérir cette suprématie civilisatrice dont nous entretennent à tort quelques chroniqueurs à l'imagination féconde.

Ces missionnaires ont donc trouvé des sauvages, comprenant fort peu la morale des préceptes évangéliques, mais faciles à se laisser imposer par la pompe du culte catholique et disposés bientôt à accepter avec une foi naïve les dogmes qu'ils leur prêchaient. S'ils avaient trouvé à Timor un peuple professant une certaine religion, ils auraient eu à soutenir contre le fanatisme des luttes sanglantes qui se seraient terminées par leur propre expulsion de l'île, mais ils n'ont trouvé que des hommes pacifiques, ignorants et crédules, et leurs travaux ont été couronnés d'un succès incontestable. En leur prêchant l'Évangile, ils n'ont pas oublié qu'ils étaient Portugais, et ils ont su rattacher Timor au Portugal par des liens tout-à-la-fois religieux et politiques.

Nous ne pouvons que conjecturer la manière dont ils s'y sont pris pour consolider ces liens. C'est en leur dépeignant avec enthousiasme les grandeurs et la puissance du Portugal, à cette

époque la première marine de l'Europe, que ces missionnaires, respectés comme des dieux, ont impressionné vivement ces natures primitives et leur ont fait désirer de se mettre sous la protection des redoutables navigateurs.

Ainsi s'est faite, selon toutes présomptions, cette pacifique prise de possession de Timor au nom du Portugal; elle semblait tellement répondre aux vœux des peuples, que le Portugal n'a pas cru devoir envoyer des troupes pour affermir cette soumission volontaire. Il s'est contenté d'expédier des employés et des fonctionnaires pour fonder et organiser. C'est donc sur un consentement unanime que se fonda l'établissement des Portugais à Timor.

Ce protectorat, plus tard converti en souveraineté par l'adhésion des habitants, ne leur imposait que des charges relativement minimales et supportables.

Ces charges ne consistèrent et ne consistent encore que dans un très petit impôt territorial, l'obligation de fournir au gouvernement des contingents en cas de guerre, et quelques corvées, soit pour des travaux publics, soit pour certaines réquisitions.

En échange de ces charges le Portugal s'obligeait à maintenir l'ordre entre les tribus, à protéger les faibles contre les usurpations de la force, à empêcher toute prise de possession étrangère.

La domination Portugaise semblait donc bénévolement et solidement établie, sans luttes à redouter et à soutenir, et les quelques révoltes qu'il a fallu combattre n'ont été dues qu'à l'incapacité ou aux malversations des fonctionnaires.

Ces révoltes, toutefois, n'ont fait que consolider la légitimité de notre prise de possession et ont démontré de la manière la plus évidente la moralité de notre domination. Car la souveraineté du Portugal était devenue pour le peuple en masse une chose sacrée; le respect du pavillon Portugais un sentiment religieux, l'amour du Portugal un culte et un besoin.

Si quelques tribus égarées par des meneurs ambitieux venaient à se révolter, ce n'était que pour un moment; elles se troublaient bientôt, perdaient confiance en leurs actes, ne levaient qu'à moitié l'étendard de la rébellion, puis, l'ivresse passée, revenaient d'elles mêmes faire amende honorable au gouvernement Portugais, promettant de le servir désormais avec désintéressement et dévouement.

Ainsi s'expliquent et l'avortement des rébellions et la facilité du gouvernement à les dompter sans troupes régulières. Contraste frappant avec ce qui s'était passé aux Grandes-Indes, en Afrique, où la compression a dû forcer à l'obéissance ceux que l'épée des Portugais avait vaincus. Ici c'est l'affection des peuples qui nous a soutenu et nous soutient encore. Il est vrai que cette confiance, peut-être un peu trop exagérée, nous a fait négliger la défensive et qu'en cas d'attaque étrangère ou de révolte sérieuse, nous ne serions pas en état de repousser les tentatives.

Qu'on nous permette, en passant, d'émettre notre opinion au sujet d'une usurpation étrangère. Le droit public nous assure contre une invasion à main armée; une conflagration Européenne pourrait seule nous entraîner dans de pénibles embarras. Dans ce cas, la Neerlande est la seule puissance que nous ayons à craindre. Mais ce royaume donnerait alors tête baissée dans des difficultés inextricables; il lui faut, avec le peu de marine militaire dont il peut maintenant disposer, protéger ses vastes possessions, et comment pourrait-il en distraire quelque parcelle sans nuire à son immense commerce. Mais admettons la supposition d'une attaque, soit de la Neerlande, soit d'une puissance quelconque: nous osons affirmer qu'une pareille expédition serait le tombeau des assaillants. En effet, les peuples, qui nous sont soumis, peuvent, dans un instant d'égarement secouer notre domination; mais jamais on ne les verra disposés à arborer un autre pavillon que le pavillon Portugais. Ce qu'il

en a coûté à la Neerlande pour réduire Larantuka et forcer les vaincus à reconnaître le drapeau Neerlandais, chacun le sait. Viennent une usurpation préméditée, un débarquement subit, vous verrez les indigènes se soulever, comme un seul homme, à la voix du gouverneur Portugais. A défaut de batailles rangées, on attendrait les envahisseurs dans les montagnes, on leur disputerait pied à pied chaque pouce de terrain. A cette nouvelle guerre de guérillas, il faut ajouter les fièvres, le manque de vivres qui ne seraient pas nos plus faibles auxiliaires et nous débarrasseraient bientôt d'eux.

Cette disposition des indigènes à notre égard ne doit pas nous faire négliger les moyens de défense et de vigueur en cas d'une révolte à l'intérieur. Nous n'avons pas à craindre, il est vrai, un soulèvement général, mais il importe de se prémunir contre ces soulèvements partiels, qui, à la longue, pourraient affaiblir notre influence. Nous avons réprimé jusqu'ici ces insurrections éphémères et partielles au moyen de troupes irrégulières et levées sur les lieux, il est temps que le Portugal prenne des mesures efficaces et prévienne la possibilité d'une insurrection générale. Les événements de 1861 en ont démontré la nécessité. Du reste, la métropole semble depuis ce temps avoir compris l'urgence des moyens efficaces; la garnison Portugaise a été renforcée et suffirait à étouffer un soulèvement partiel. En outre, un navire à vapeur va venir stationner sur les brisans de Timor, prêt à manoeuvrer au moindre signe du gouverneur. Ce n'est pas tout; la métropole vient de s'imposer de nouveaux sacrifices d'argent pour améliorer la colonie.

Timor, nous en avons la conviction, va entrer dans une ère nouvelle de prospérité, grâce aux mesures énergiques de la mère-patrie. Que celle-ci emploie les moyens répressifs pour assurer le repos public, pour forcer au travail une population molle et fainéante; qu'elle envoie les subsides nécessaires à l'impulsion civilisatrice et nous répondons de son avenir.

C'est de la culture du café que dépend, selon nous, l'avenir prospère de Timor. Cette culture a pris dans les derniers temps des développements qu'il faut encourager par tous les moyens possibles. Le café de Timor est d'une excellente qualité, et supérieur à celui de Célèbes et de Java. Un système de monopole, pareil à celui qui se pratique dans les colonies Neerlandaises, peut donner à notre gouvernement un revenu suffisant pour subvenir aux dépenses de la colonie.

Il est grand temps de prendre à l'égard de Timor, dédaigné jusqu'ici par le Portugal, les mesures les plus efficaces. Le temps est au progrès: il faut marcher avec le temps. Ce qui s'est passé en Chine, et ce dont nous sommes encore témoins, vont changer la face de cette partie du monde.

Les barrières, qui séparaient l'empire du milieu du reste de la terre, vont tomber; le flot des émigrants Chinois va inonder l'Archipel Indien; d'un autre côté l'Australie prend chaque année des développements gigantesques. De ces faits irrécusables il en résultera un courant inévitable de relations entre le Céleste-Empire et le continent Australien. Ce courant rencontrera Timor, et en fera un point important de relâche et de transit. Jamais époque ne fut plus favorable pour donner à cette possession une impulsion dont les résultats sont incalculables.

Si la Neerlande a semblé jusqu'ici négliger de tirer part de ses possessions Timoriennes, ce n'est pas pour nous une raison de l'imiter. Elle peut, sans nuire à son vaste ensemble de colonies, mettre un peu de côté une possession, qui n'est qu'un point insignifiant, comparé à son immense empire des Indes. Comment pourrait-elle, d'ailleurs, distraire des forces insuffisantes pour protéger ses colonies?

Le Portugal, au contraire, plus restreint dans ses possessions, peut concentrer ses forces.

Qu'il le veuille une bonne fois, et ni les moyens, ni le génie colonisateur ne lui feront défaut. N'a-t-il pas donné des

preuves convaincantes de son esprit de colonisation en créant l'empire du Brésil? L'Angleterre et l'Espagne peuvent seules lui disputer l'honneur d'avoir transformé en empires indépendants des pays de conquête. A défaut d'autre gloire, l'empire du Brésil suffirait. Jusqu'ici l'état peu satisfaisant de ses finances l'a empêché de faire fleurir et Timor et ses autres colonies. De là l'abandon forcé dans lequel on les a laissés. Mais maintenant que le Portugal se relève, que ses finances s'améliorent, que sa marine renaît, il va tendre la main aux colonies en détresse, et reprendre par là sa place à côté des premières puissances coloniales. C'est le rang que lui assignent les deux Archipels du Cap vert, la Guinée, les deux îles St. Thomas et du Prince, le vaste territoire d'Angola, Mosambique, Goa, Macao et Timor.

Revenons maintenant à la rébellion de 1861 à Timor. Nous n'assisterons pas à des luttes sanglantes et acharnées comme celles des Indes Anglaises. Tout s'est passé d'une manière plus pacifique. Dans le récit qui va suivre, on pourra apprécier le caractère d'un peuple timide, presque sauvage encore, et en même temps guerrier, mais à sa manière.

Quelques peuplades de l'est venaient d'être soumises par les armes, et toute la colonie semblait tranquille. Pas le moindre symptôme de mécontentement ou de révolte. Sûr du repos public, le gouverneur partait pour Java, afin de rétablir sa santé délabrée par le climat insalubre de Delly. En son absence, un officier supérieur, Mr. Cabreira, prit en mains les affaires. Vers le mois de Février 1861 le bruit se répandit qu'un radjah, à l'ouest de Delly, s'était mis en état de révolte. Ces bruits furent confirmés par la fuite des travailleurs employés aux travaux publics. Peut-être ceux-ci craignaient-ils pour eux-mêmes les embarras d'une rupture entre le gouvernement Portugais et le radjah? Cette hypothèse est rendue vraisemblable par les diverses enquêtes, établies à cet effet, et qui ont de plus prouvé

qu'il y avait eu des insinuations secrètes de la part de leurs chefs respectifs.

Le gouverneur *ad interim*, pour savoir au juste ce qui se passait dans la province révoltée, y envoie un officier dont on connaissait les bons rapports d'amitié avec le radjah. L'officier se rend à la résidence du radjah, le fait appeler, mais sans résultat. Celui-ci refuse de paraître.

L'officier revient et rapporte qu'il a vu des retranchements, mais ne signale aucun acte d'hostilité à son égard. Il y avait évidemment un cas de résistance de la part du radjah, bien que l'on ne pût qualifier de révolte son refus de paraître.

Le gouverneur *ad interim*, surpris par un événement qu'il n'avait pu prévoir, jeté dans une sorte de perplexité que ses fonctions et sa responsabilité temporaires rendent excusable, ne prit aucune mesure de repression et préféra attendre le retour du gouverneur titulaire.

Au mois de Mars, autre bruit de révolte: c'est, dit-on, la province de Lacló, qui en donne le signal.

Lacló est situé à l'est de Delly, entre Delly et les autres provinces de l'est, restées fidèles. En cas de révolte, il pouvait couper toute communication. Ces bruits de révolte, malgré leur consistance, éveillaient le doute à Delly: on se disait que le régent de Lacló et sa famille avaient reçu du Portugal tant de preuves de sympathie et de considération, que ce régent avait donné jusqu'alors de si éclatants témoignages de loyauté et d'obéissance, qu'il était impossible de croire à une pensée de rébellion. Mr. Cabreira voulut par lui-même s'assurer de la situation des esprits et se rendre à Lacló. Il en fut dissuadé par Mr. Caiado, qui s'offrit de risquer une pareille démarche. Ce dernier se dirige vers Lacló, parle à la femme du régent, qui semble tout ignorer ou ne veut rien dire; il mande alors le régent, qui, après de vagues éclaircissements, fait entendre qu'en effet ces sujets sont alarmés et excités par les menées

d'un lieutenant-colonel. Cet homme, ajouta-t-il, est le véritable agitateur, et ne s'est pas rendu aux conseils de lui, régent. Le délégué de Mr. Cabreira fait appeler ce lieutenant-colonel, qui ne se présente pas. Sa mission terminée, il revient à Delly, présente son rapport, fait observer qu'il a vu beaucoup de retranchements, ajoute que sa tente a été entourée d'hommes armés, et qu'à son retour, au moment d'une pluie torrentielle, on lui a refusé de s'abriter dans une baraque.

Telle était la situation des affaires et des esprits.

Il était clair que si les hostilités n'avaient point encore commencé, c'est qu'on n'avait pas jugé les circonstances opportunes, et qu'on n'attendait qu'une occasion. Elle se presenta bientôt. Un ancien sergent, que les balles de l'armée de D. Miguel avaient épargné, s'était fait colporteur. Un matin, il sort de Delly avec son ballot de marchandises. Arrivé à un village entre Delly et Lacló, ou chacun lui conseille de ne pas poursuivre, il se remet en route avec le courage d'un homme qui a bravé la mort et peut encore manier la carabine: il parvient à la montagne de Liboni, se voit arrêté par une troupe de gens armés. Après quelques vaines tentatives de résistance, il est forcé de se rendre. On lui enlève ses marchandises, le peu d'argent qu'il possède et on l'enferme en attendant les ordres du lieutenant-colonel: «Coupez-lui la tête», envoie dire ce dernier. Les bandits joignant l'ironie à la cruauté, délient le prisonnier: «va-t'en, tu es libre», lui crient-ils. A peine le pauvre sergent a-t-il fait quelques pas, qu'on lui tire un coup de pistolet à bout portant, on lui coupe la tête, et cette tête est portée en triomphe.

Cet assassinat soulève à Delly une émotion douloureuse. Aussitôt des mesures sont prises pour faire face aux événements. Delly est déclaré en état de siège; on distribue des armes aux indigènes, élève des retranchements pour prévenir les surprises; les provinces de l'ouest reçoivent l'ordre d'accourir au secours de

Delly et de prêter main-forte au gouverneur intérimaire. Sur ces entrefaites, le 6 avril, arrive le gouverneur titulaire. Critique était la situation des affaires, bien différente de celle qu'il avait laissée à son départ pour Java. Il prend aussitôt les mesures les plus nécessaires, nommé Mr. Cabreira commandant des forces dirigées sur Manatuto, avec injonction formelle de faire de cette place sa base d'opérations stratégiques contre Lacló. De nouveaux ordres sont expédiés aux peuplades de l'ouest; elles devront concentrer leurs contingents sur Liqueça et de là marcher sur Ulmera, autre province révoltée. Ces mesures plaçaient les rebelles entre les forces de la capitale et les troupes indigènes. Le gouverneur n'avait plus qu'à attendre la concentration des forces aux endroits indiqués pour commencer les opérations et voir en peu d'instant la rébellion anéantie. Mais cette rébellion avait des ramifications; les peuplades de l'ouest sur la fidélité desquelles le gouverneur avait compté, avaient fait tacitement cause commune avec les rebelles. Si la crainte de se compromettre leur donnait encore quelques hésitations, il était évident qu'elles chercheraient des moyens pour éluder les ordres reçus et n'être pas aux prises avec leurs complices.

Un mois et demi après l'arrivée de Mr. Cabreira au camp de Manatuto, on n'y trouvait que les forces de la province de Vemasse. Cet officier n'osait même pas compter sur celles de Manatuto elles-mêmes, qui résistaient à l'appel, sous prétexte que Manatuto ne pouvait pas séparer sa cause de celle de Lacló.

Le début des opérations ne nous avait pas été favorable: un village, assiégé par une de nos colonnes, avait repoussé les assaillants. Il était à craindre que ce premier revers n'encourageât et les rebelles et leurs secrets complices. Une seconde colonne, partie de Delly, se porte vers un village, occupé par les rebelles de Lacló, qui en faisaient leur point de départ pour se porter plus facilement sur Delly. Selon toutes conjectures, la mort de l'ancien sergent n'avait pas eu d'autre but que

de commencer hardiment les hostilités, d'attirer les forces de Delly sur Lacló et, cette diversion faite, de tomber sur la capitale et de la saccager. Ce plan assez bien conçu avorta par deux raisons: la garnison de Delly ne quitta point la place, et les peuplades de l'ouest ne se décidèrent pas à agir conjointement avec les rebelles de Lacló.

Cette colonne brûle le village, disperse les revoltés et revient à Delly.

Cet avantage partiel n'avait que peu avancé les affaires. Il fallait frapper un coup décisif, sous peine de voir les rebelles reprendre du terrain, leurs complices se prononcer ouvertement et notre influence se perdre.

Le gouverneur Portugais s'adresse au gouverneur des Moluques, lui peint sa situation critique et invoque son auxiliaire. Celui-ci, ne pouvant disposer de quelques forces de terre, en appelle au gouverneur-général, qui met à sa disposition une corvette à vapeur, *la citadelle d'Anvers*. Cette corvette aussitôt se montre dans les eaux de Delly. Alors, comme si cette démonstration à main armée d'une puissance amie tournait les esprits mutins en notre faveur, il y eut un revirement dans les peuplades d'ouest; le camp de Manatuto se grossit de montagnards bien organisés, qui vont stationner entre Delly et Lacló, chassant les rebelles de position en position. Un village seul offre une résistance sérieuse, par suite d'un manque d'ensemble dans l'attaque.

Le 26 Juin, la corvette Hollandaise, après une station de 3 jours à Delly, croise dans les parages de Timor, en commençant par Manatuto. La présence de ce navire décourage les rebelles, intimide les meneurs et les fait rentrer dans le devoir.

Restait Lacló, le centre de la rébellion, contre lequel il fallait déployer les mesures les plus rigoureuses, et qui dût servir d'exemple aux mutins à venir. La colonne de montagnards

prend position à l'ouest, et les irréguliers de Delly à l'est de Lacló. De très-fortes positions, occupées par les rebelles, barrent la route de Delly à Lacló. Il fallait s'en rendre maître avant d'investir Lacló. Le 5 d'Août elles tombent en notre pouvoir, après cinq assauts successifs et acharnés. Le gouverneur envoie un nouveau renfort d'irréguliers et de munitions, puis nos troupes s'avancent vers Lacló. Elles campent le 23 non loin des retranchements, et refoulent un avant-poste.

Le 24, au matin, nos troupes s'avancent en deux colonnes. Les mutins nous attendaient en avant de leurs retranchements: le combat s'engage. Vers onze heures nous étions parvenus à les refouler derrière leurs retranchements, et si dans ce moment, la seconde colonne eût attaqué à propos et conjointement, la place serait tombée en notre pouvoir, et l'ennemi aurait été cerné. L'engagement dure jusqu'à trois heures soutenu avec énergie par la première colonne, qui enfin fatiguée et haletante opère sur l'ordre du chef un mouvement de retraite. Arrive en ce moment la seconde colonne, développant son front de bataille en face de la place. En voyant le mouvement de retraite opéré par la première colonne, le commandant par une ineptie à peine excusable donne l'ordre aux siens de battre en retraite. Ce manque d'ensemble dans nos opérations aurait pu nous coûter cher en face d'une troupe bien organisée; il ne fit heureusement que retarder la chute de Lacló. Vers minuit, ce même chef, comme pour réparer ses torts, divise sa troupe en trois bandes et les fait avancer silencieusement vers la place. A la pointe du jour, le feu s'ouvre vivement sur toute la ligne. A ce moment le régent de Lacló sort de la place en portant un drapeau blanc; il veut entrer en accommodements et demander merci; il ajoute que pendant la nuit les habitants ont abandonné la place et que le lieutenant-colonel, le fauteur du désordre, a été blessé. Le commandant des trois bandes repousse toute proposition, il fait un signe et les trois bandes se précipitent dans la place, la pillent et

l'incendient. Ce fut au tour de la colonne qui la veille avait vaillamment agi et qui se reposait de ses fatigues, d'accourir avec transport en voyant la fumée de l'incendie. Elle accourt prendre sa part de la curée. Buffles et chevaux tombent par centaines aux mains de ces pauvres Timoriens, qui trouvent dans ce riche butin la récompense de quelques semaines d'efforts et de fatigues.

L'heureuse nouvelle de la prise de Lacló parvint au gouverneur le 26 à 4 heures du matin. Il se hâte de la communiquer aux habitants de Delly. C'était la fin de leurs craintes et de leurs soucis, puisque l'état de siège était levé, et qu'ils ne seraient plus obligés de travailler aux champs l'arme au bras et, la nuit, de garder les murs, de faire des patrouilles et de protéger la place contre toute surprise.

Un ordre du jour, publié au son du tambour et lu à haute voix, proclame l'amnistie des mutins qui viendraient demander merci et déposer leurs armes. Il n'y a d'exception que pour le lieutenant-colonel: ordre est donné de l'appréhender au corps mort ou vif. A la nouvelle de cet arrêt de miséricorde, les révoltés quittent leurs broussailles, viennent faire amende honorable, et rejettent sur le lieutenant-colonel tous les torts de la mutinerie.

Tout rentré dans l'ordre, et les dispositions de sécurité prises, la petite troupe victorieuse revient à Delly. Elle rapporte en même temps les os du malheureux sergent, massacré par les rebelles, elle veut les inhumer avec tous les honneurs funèbres. Le gouverneur approuve ce dessin; le lendemain il assiste avec tout son état-major et la troupe rangée en ordre de bataille aux derniers devoirs religieux et militaires rendus à la mémoire de la première victime de la rébellion.

Le jour suivant fut consacré à la distribution des récompenses. Au milieu de la grande place s'élevait un arc de triomphe, surmonté de drapeaux et de banderolles: au fronton étaient inscrits

deux vers de Camoens. En face de l'arc triomphal avait été dressée une tente pour y abriter le gouverneur, les hauts fonctionnaires et les invités; vis-à-vis la tente flottait à tous vents au haut d'un mât l'étendard du Portugal; une garde d'honneur s'espaçait aux alentours de la tente et devant l'arc de triomphe se déroulaient en demi-cercle les montagnards et les irréguliers. Le gouverneur, entouré de son état-major, prend place sous la tente, ou se trouvent aussi quelques dames. Sur un signe, la *fantasia* commence par trois cris horribles; c'est le cri de guerre des sauvages, appelé *Caqueadas*. Montagnards et irréguliers s'ébranlent, se mettent en marche, tambours battants, enseignes déployées, précédés de cinquante cavaliers. Ce sont les chefs, qui, après avoir passé sous l'arc au galop, mettent pied à terre devant le gouverneur, le saluent respectueusement et vont reprendre place devant le front de la troupe. Cette troupe se range en demi-cercle, alors le commandant-en-chef des indigènes s'avance au milieu du demi-cercle et pousse trois hurrahs, l'un pour sa majesté, l'autre pour la nation, le troisième pour le gouverneur. A ces trois hurrahs répond une clameur immense; les tambours sonnent la charge, les drapeaux s'agitent, les indigènes brandissent leurs sabres étincelants. Quand les clameurs ont cessé, au milieu d'un silence profond, le secrétaire du gouvernement lit la proclamation, ou sont racontés sommairement les faits de l'expédition, fait l'éloge des chefs, et annonce sa répartition des récompenses accordées aux braves, c'est-à-dire, aux coupeurs de têtes (assudes). Les chefs des indigènes s'avancent, tenant chacun en main une longue canne au bout de laquelle se trouve un mouchoir auquel pend un anneau d'argent avec cette devise: victoire de Lacló.

Le défilé commence: deux braves, tenant encore une tête par les cheveux, s'avancent, reçoivent au vol la canne jetée par le chef, agitent la tête, font d'affreuses contorsions, déposent en cadence la tête au pied de l'étendard, et vont en brandissant

le sabre reprendre leur rang. A ceux-ci succèdent deux autres et ainsi de suite, jusqu' à ce que toute la série des récompenses soit épuisée, Ensuite commencent les danses appelées *Tabedaes*, exécutées par des femmes Timoriennes autour des têtes coupées et des prisonniers, s'il y en a. Ces danses terminent la cérémonie. Les troupes s'éloignent; on distribue des rations d'eau-de-vie aux danseuses et aux guerriers, puis tout rentre dans le repos. Ces mêmes scènes de *fantasia* se renouvelèrent quelques jours après au camp de Manatuto en l'honneur des coupeurs de têtes.

La campagne terminée à l'est, il s'agissait maintenant de la poursuivre à l'ouest, où la rébellion avait étendu ses ramifications. La province de *Liqueça* restée fidèle à notre drapeau ne pouvait seule se charger de la comprimer. Ici surgissaient pour le gouverneur deux difficultés: la saison des pluies approchait; c'est l'époque où les Timoriens se livrent aux travaux des champs. Il était présumable que ceux qui venaient de faire une campagne de cinq mois, refuseraient de prendre part à une seconde expédition, qui leur ferait perdre une moisson. Le second embarras était d'ajourner la campagne et de donner par là le temps aux mutins de se concentrer et d'augmenter leurs forces.

Après mûres délibérations le gouverneur voulant trancher le noeud gordien de la situation, fait annoncer qu'il se mettra lui même à la tête de l'expédition. Cette résolution extrême a entraîné les chefs des contingents et fait cesser les tentatives de désertion. Les chefs des irréguliers cantonnés à *Delly* avaient seuls fait quelques objections au sujet de ce plan:

«Nous répondons», disaient-ils, «de la personne du gouverneur à S. M. le roi du Portugal, et nous ne sommes pas en nombre suffisant pour *faire de l'ombre* au représentant du Roi sur le champ de bataille. Jamais un gouverneur n'a commandé en chef une expédition: c'est du fond de son cabinet qu'il doit la

diriger. D'ailleurs en cas de défaite ou de retraite, comment le couvrir avec des troupes irrégulières et indisciplinées? Toutefois si le gouverneur nous enjoint de l'accompagner, nous obéirons."

Le gouverneur persista dans son projet et l'ouverture de la campagne fut fixée au 18 Septembre. Le matin du départ, 1200 hommes se réunissent sur la grande place, passés en revue par le représentant du Roi, qui, à cette occasion, leur adresse une chaude allocution. Des cris d'enthousiasme lui répondent, et il donne l'ordre du départ. On n'avait jamais vu à Delly un si nombreux ensemble de forces. C'était pour les indigènes un spectacle imposant. Un Européen aurait été émerveillé en voyant ces vêtements éclatants, ces panaches flottant sur des coiffures fabuleuses, cet attirail d'armes diverses, ces enseignes déployées, tous les chefs à cheval, l'épée nue à la main, les irréguliers avec leurs gilets de couleur écarlate, agitant en marchant des petites sonnettes de cuivre attachées aux bras et aux jambes, le tout précédé d'un nombre prodigieux de tambours battant le roulement d'un assaut.

A quatre heures de l'après-midi, le gouverneur et son état-major sortent de la place et arrivent vers 9 heures du soir à Tiba, lieu désigné pour le premier campement et le point de départ de la campagne. Le lendemain, dès l'aube, le gouverneur fait l'inspection du camp, qui s'appuie à la mer et fait face aux montagnes.

La journée se passe en conférences avec les chefs, et à prendre des informations sur les alentours et sur les dispositions stratégiques. Le 20, à la pointe du jour, Mr. Labato, à la tête d'une colonne de 300 hommes, s'avance vers un village révolté qui par sa position pouvait intercepter la communication avec Delly. La fusillade commence à 9 heures, se poursuit sans interruption jusqu'à 11. Sur un avis de Mr. Lobato, qu'il a des morts et des blessés, et qu'il lui faut du renfort, le gouverneur

organise une colonne auxiliaire, qui va s'ébranler, quand en ce moment accourt, pâle et défait, Mr. Lobato lui-même blâmant en termes énergiques la lâcheté de sa colonne. Elle avait lâché pied et s'était dispersée dans la plaine.

Ce début malheureux pouvait nuire à l'expédition entière, ôter la confiance des chefs, et décider les désertions. Le 21 le gouverneur donne l'ordre d'évacuer le village, de se porter en avant, il laisse une centaine d'hommes en réserve pour garder le camp, les bagages et assurer les communications, et va camper à Atu, village entouré de hautes montagnes couvertes par les rebelles, le seul endroit qu'il pût choisir à cause des sources. Ce même jour, à minuit, il apprend par un fuyard, que son corps de réserve est entouré; quelques instants après survient un autre fuyard, lui annonçant l'arrivée de ce même corps de réserve, qui avait pris la fuite en entendant les cris des rebelles dans les montagnes, et venait rejoindre le corps principal sans même avoir reçu un coup de fusil. Cette lâcheté et l'abandon d'un poste assigné méritaient naturellement toute la sévérité des lois martiales. Mais allez donc appliquer la loi militaire à des hordes, qu'il est impossible de soumettre à la discipline, et qui ne combattent qu'en irréguliers, c'est-à-dire sans le moindre ensemble, et chacun de son côté. Au matin du 22, les montagnes nous apparaissent couvertes des rebelles. Ils ouvrent le feu après avoir assourdi les airs par des cris sauvages. Le gouverneur, pour donner plus de consistance à ses opérations, donne l'ordre de répondre au feu sans abandonner le poste occupé par chaque contingent. La fusillade devenant de plus en plus vive, il fait avancer deux colonnes, qui chassant l'ennemi devant elles, doivent, en tirant l'une sur la droite, l'autre sur la gauche, converger vers une pointe, refouler les rebelles et les disperser. Tout s'exécute avec ensemble: les ennemis ont disparu.

Le 24 nous arrivons tout près de la résidence du Radjah
XIII.

révolté et nous opérons notre jonction avec une colonne de 300 hommes sous les ordres du Radjah de Liqueça qui en outre amène ses montagnards. Ces forces réunies à celles du gouverneur se montaient environ à 3000 hommes, masse suffisante pour écraser les mutins. On tenta cependant un dernier effort pour épargner au Radjah rebelle les horreurs de la guerre, et tâcher de terminer l'expédition par des moyens pacifiques. Plusieurs chefs de nos irréguliers lui furent envoyés pour le décider à se soumettre de bonne foi, qu'à cette condition il sauvera sa province de l'incendie et du pillage. Vains efforts! Le Radjah refuse toute entrevue et tout accommodement. Il en fallait donc venir à la force et résoudre la question par l'épée.

Le 26, notre petite armée se divise en trois colonnes. Celle de gauche a l'ordre d'arrêter les secours que pourraient envoyer les villages de l'ouest vers Tatupró, lieu de résidence du Radjah révolté; celle du centre doit marcher sur Tatupró; celle de droite tourner Tatupró et le prendre en flanc. Par une mesure de précaution, justifiée par l'affaire du 21, une réserve, composée de l'élite de nos irréguliers doit garder nos cantonnements, tenir en observation les villages de l'est et protéger nos derrières. Le feu s'ouvre. La colonne de gauche avance sans rencontrer de sérieux obstacles; celles du centre et de droite arrivent jusqu'aux retranchements de Tatupró, où elles rencontrent une vigoureuse résistance. C'est au milieu des broussailles qu'il faut agir et de ces remparts presque inextricables, les mutins tirent sur nos gens avec d'autant plus de sécurité qu'ils paraissent invisibles. Déjà la colonne du centre commençait à faiblir et à lâcher pied. Sur l'avis de Mr. Lobato, qui reclame des renforts, le gouverneur lance à son secours une centaine d'irréguliers. Heureusement Lobato avait rétabli l'ordre, ramené les fuyards, puis se ralliant avec la colonne de droite, était parvenu à tourner Tatupró, à tomber à l'improviste sur quatre

villages circonvoisins et les incendiait. Celle de gauche, de son côté incendiait trois autres villages et se ramassait sur Tatupró, tandis qu'un corps de montagnards, sur l'ordre du gouverneur, descendait aussi des montagnes, ravageant tout sur son passage. Un cercle de feu resserrait Tatupró, qui résistait encore. La nuit fit fin à l'engagement et nos assaillants rentrèrent dans leurs cantonnements pour livrer le lendemain un assaut décisif. Des troupes régulières auraient achevé en un jour et sans retard la prise de Tatupró. Mais avec nos auxiliaires de montagnards et d'irréguliers, la nuit fait cesser toute collision, et chacun, son coup de main achevé, retourne à ses cantonnements. Si les révoltés, de leur part, avaient été plus tacticiens et plus éprouvés, ils auraient profité de la nuit pour réparer leurs pertes, se renforcer, et même pour nous attaquer à l'improviste. Rien de tout cela n'eut lieu. Les Timoriens, ainsi que tout peuple sauvage, se lassent vite d'une résistance prolongée. Pendant la nuit du 26 au 27, les révoltés abandonnèrent Tatupró.

Le 27 au matin, nos troupes préparées pour l'assaut y entrèrent sans brûler une amorce, et livrèrent cette capitale au pillage.

La chute de Tatupró se répandit avec rapidité dans les montagnes d'alentour, et décida en notre faveur les autres Radjahs, qui n'attendaient qu'une issue favorable ou contraire pour se prononcer en notre faveur ou pour se déclarer contre nous. Ces Radjahs rassemblent en toute hâte leurs contingents et les dirigent vers Tatupró pour les rallier à nos troupes. Le gouverneur leur fait donner l'ordre de se porter sur Motohon, grand village où s'est réfugié le Radjah révolté, après l'abandon de Tatupró. Notre petite armée doit aussi se diriger sur les villages qui tiendraient encore.

Comme il ne restait plus qu'à poursuivre le Radjah dans sa dernière retraite, le gouverneur ne croyant plus sa présence

nécessaire, et ayant en outre reçu quelques nouvelles peu satisfaisantes de l'est de l'île, confie le reste des opérations à Mr. Lobato, s'assure que toutes les précautions sont prises, voit déjà de loin le drapeau Portugais flotter sur les villages attaqués et retourne à Delly avec 150 hommes de la réserve.

Il y est reçu en triomphe par les habitants qui voyaient dans la prise de Tatupró le terme de leurs inquiétudes.

A son départ les opérations avaient continué; 3000 hommes entouraient Molohon et se préparaient à l'assaut, quand parut sur les retranchements un drapeau blanc. Le feu cesse et les assiégés font connaître que le Radjah consent à capituler. Mr. Lobato fait répondre qu'il peut se présenter; la journée du 29 se passe en allées et venues, en pourparlers et en débats, et c'est le 30, au matin que le Radjah se présente devant le délégué du gouverneur, accompagné de ses fils. Il est amené à Delly, le 1^r. Octobre par tous ceux qui ont pris part à l'expédition.

Le gouverneur le reçoit au milieu des troupes rangées en ordre de bataille sur la grande place. Le Radjah s'approche de l'étendard royal, s'agenouille, baise l'étendard, s'en couvre la tête, et vient se prosterner aux pieds du gouverneur, qui le relève, lui reproche ses méfaits, le condamne à une forte amende, et à la réclusion jusqu'à ce que tout soit payé. Au Radjah succèdent les chefs subalternes, qui tous viennent faire acte de soumission; ils sont, comme le Radjah condamnés à de fortes amendes et à rester à Delly jusqu'à complet payement.

La distribution des récompenses et la fête des têtes terminent l'expédition; les chefs sont remerciés et les contingents licenciés.

La colonie était donc rentrée dans le repos et la soumission, d'autant que les nouvelles de l'est ne s'étaient pas confirmées. Il ne restait plus qu'à régler nos comptes avec les provinces qui s'avaient gardé la neutralité, ou avaient refusé leurs contingents. Ces dernières ont subi de fortes amendes et les autres

contenues par le succès de nos armes, s'empressèrent de renouveler leurs serments de fidélité.

Telle à été la crise de 1861 à Timor. Quelque prudence, un peu d'activité et de sangfroid ont suffi pour la conjurer, et réduire à néant les menées ambitieuses d'un homme, sur l'habileté duquel comptaient les Timoriens mécontents et auquel le gouvernement Portugais avait accordé sa confiance, en reconnaissant en lui un degré d'éducation supérieur à celui de ses compatriotes.

Un peu plus d'audace de sa part aurait compliqué la situation. Son manque d'énergie et d'initiative nous a rendu notre influence.

Quelques mois après la pacification de Timor, arrivaient de Portugal des secours en argent, en troupes, en navires de guerre. Ces secours bien qu'arrivés trop tard ne seront pas perdus; ils serviront, au contraire, à consolider notre domination, à bonifier l'état précaire du personnel administratif, à favoriser toutes les sources du commerce et de l'industrie de notre colonie. Espérons que dans peu de temps notre domination aura à Timor des fondements inébranlables.

La crise que nous venons de traverser, doit nous servir de leçon pour notre conduite à venir. Jusqu'à présent les moyens de douceur, l'éloignement des mesures de repression ont gouverné les Timoriens. L'expérience vient de nous enseigner qu'il faut savoir unir l'énergie à la douceur.

Nous terminons ce récit en souhaitant à notre colonie de Timor, des lois douces, et un gouvernement énergique. Il faut employer la force non pour tyranniser, mais pour faire obéir aux lois et contraindre au travail un peuple indolent. A cette condition, la colonie deviendra heureuse et prospère.

Delly, Mars 1862.

OVERZIGT DER BETREKKINGEN
VAN DE
NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE COMPAGNIE
MET
SIAM.

De eerste betrekking, welke de Nederlanders met het koningrijk Siam hebben aangeknoopt, was niet regtstreeks met den koning, maar met een zijner vasallen, namelijk met de koningin van Patani. Gelijk de koning van Siam zelf den keizer van China als zijnen suzerein schijnt te hebben erkend, was ook hij op zijne beurt suzerein van de landen van Patani, Ligor, Salung en Cambodja. Veelvuldig echter waren de storingen in deze verhouding tusschen den suzerein en zijne vasallen, waardoor het somtijds moeilijk is geregeld op te geven, wanneer de veranderingen, dien ten gevolge ook in de betrekkingen tusschen de Nederlanders en die vasallen gekomen, hebben plaats gehad, te meer omdat men zich later in de betrekkingen met den suzerein veelal beriep op de oude gewoonten en herkomsten, zonder de eerste betrekkingen, vroeger met de vasallen aangeknoopt, op te noemen. Dit is inzonderheid het geval met onze verhouding tot Ligor en Salung.

Het was de Admiraal van Neck, die het eerst op den 10ⁿ November 1601 met de koningin van Patani eene overeenkomst sloot, waarbij de Nederlanders zich een peper-contract en het regt tot het bouwen eener loge bedongen (*Zie bijlage 1*).

De vaart op Patani werd daardoor levendig en zoo gebeurde

het, dat in het jaar 1604 Wijbrand van Warwijck, naar China zeilende, te Patani aankwam en van daar den koopman Cornelis Speex naar Judja of Ajudja, de toenmalige hoofdstad van Siam, zond om door middel van den koning van dat rijk zich den handel met China gemakkelijk te maken. Evenals in de andere gewesten van Oost-Indie werd ook te Judja de invloed der Portugezen door de Nederlanders bij hunne komst aldaar van overwegend gewigt bevonden. Doch de koning van Siam was van de mededingers der Portugezen, de Nederlanders, niet onbewust gebleven en hij toonde zich genegen om, evenals de koning van Atjeh, met wiens rijk hij betrekkingen onderhield, gezanten naar Holland te zenden. Hoewel de Compagnie deze zucht der Indische vorsten om gezanten naar Nederland af te vaardigen wegens de groote kostbaarheid niet aanwakkerde, ging men die begeerte echter niet te veel tegen, omdat men op die wijze het best de geruchten, door de Spanjaarden en Portugezen verspreid, alsof de Nederlanders zeeschuimers zonder land waren, meende te zullen verijdelen.

Inderdaad is er dan ook gedurende de jaren 1608 en 1609 eene Siamsehe ambassade in Nederland geweest, welke gehoor verkreeg bij den Prins van Oranje, eenige steden van Holland bezocht en over welke Valentijn in zijn oud en nieuw Oost-Indie (deel III, pag. 73) eenige bijzonderheden heeft medege-deeld. Het blijkt evenwel niet of dit gezantschap onmiddelijk nut heeft aangebragt, en geen bepaald verbond schijnt er mede gesloten te zijn.

Doch middelijk had het den naam van Nederland in Siam doen rijzen, en in lateren tijd vindt men nog meermalen zoowel door de Siammers als door de Compagnie een beroep gedaan op de oude vriendschap, welke te dezen tijde bestaan had tusschen den Siamschen koning en den Prins van Oranje of koning van Holland.

Sedert zoude tusschen de jaren 1609 en 1613 volgens de

getuigenis van den reeds vermelden geschiedschrijver Valentijn niets van belang met Siam zijn voorgevallen. Juister zou het zijn te verklaren, dat men bij gebrek aan volledige oorkonden uit die jaren niets met zekerheid over dat tijdsverloop kan vermelden. Alleen blijkt uit een fragment briefboek van den jare 1610, dat er in dat jaar reeds een koopman van de Nederlandsche Compagnie in Siam resideerde, dat de onderkoning van Goa door eene ambassade aan den Siamschen vorst liet aanraden om zijn land van Hollanders te zuiveren, doch dat de koning van Siam, wel verre van gehoor te geven aan de inblazingen van den Portugeschen landvoogd, groote vriendschap aan de Nederlanders betoonde, den koopman der Compagnie in zijnen handel zeer behulpzaam was en zelfs het eiland Mergij of Mergni, den sleutel van de rivier van Tenasserim, aan de westkust van het schiereiland gelegen, in eigendom aan de maatschappij aanbood.

De verhouding tusschen Siam en de Nederlandsche Compagnie was dus te dien tijde, naar men hieruit kan opmaken, reeds voor goed gevestigd en zij werd op nog hechter grondslagen gelegd, toen in 1613 het opperhoofd in Japan, Brouwer, op zijne reize naar dat land in Siam aankwam en aldaar voor het eerst een vast kantoor stichtte.

De koopman Cornelis van Nijenroode was belast met het bestuur van deze loge, en ook weder aan hem bood de koning van Siam het bezit van het eiland Mergni aan. Aanvankelijk schijnt de handel in deze streken redelijk te hebben gebloeid, en werd hoofdzakelijk in hertevellen, roggevellen en rijst gedreven. (*) Hoewel nu in 1618 en 1619 de gunstige

(*) Onder bijlage 2 gaat hierbij een contract, met een Japansch hoofd over de levering van hertevellen gesloten. Deze Japannees schijnt een factor des konings te zijn geweest, die belast was met het slijten van dezen tak des monopolie handels van den koning van Siam. — Siam leverde inzonderheid producten voor de markt in Japan.

toestand nog voortduurde, schijnt de handel niet lang daarna door rampen van bijzonderen aard te zijn achteruitgezet. Want, behalve dat een hevige en bloedige oorlog uitbrak tusschen Siam en het leenpligtige Cambodja, in welken krijg de gouverneur generaal Coen twee schepen ter hulpe zond, leed de Compagnie nog een verlies van meer bijzonderen aard, door het verbranden (April 1622) van hare loge in Siam.

Deze redenen, gepaard, zoo het schijnt, aan eene inkrimping der handels-factorijen van de Compagnie en uitbreiding van de vrije vaart, waren oorzaak, dat in den jare 1622 's Compagnies goederen en volk uit de loges van Patani, Sangora, Siam (Judja) en Cambodja werden geligt.

Deze ligting baarde groot opzien bij den inlander, hoewel ze in alle vriendschap werd ten uitvoer gelegd. Op het ernstig verzoek des konings van Siam evenwel liet men in dat rijk een adsistent achter, zoowel om dien vorst te believeen, als om nog eenige loopende zaken af te doen. (*)

De handel met Siam schijnt dan ook niet te zijn afgebroken, want, hoewel Valentijn berigt, dat het kantoor in Siam eerst weder in 1627 zou zijn hersteld, heeft men alle reden om aan de waarheid van dit berigt te twijfelen. Althans in de brieven, voor den jare 1627 geschreven, wordt herhaalde malen van het kantoor in Siam gesproken en niettegenstaande het in 1622 geligt was, werd er reeds in 1624 weder handel gedreven; zelfs had de koning van Siam in 1624 een Hollandsch jagt, dat bij verrassing door de Spanjaarden in de rivier de Meijnam was overrompeld, van den Spanjaard hernoemen en gaf die vorst dat scheepje met het overblijvende volk en het geschut in den jare 1625 aan den daartoe afgevaardigden koopman, J. van Hazel terug. Hoewel hieruit blijkt, dat de handel niet is afgebroken, schijnt het echter, dat men

(*) Generale missive van 31 Januarij 1623.

ten dezen tijde den handel minder door de loge dan wel en voornamelijk door jaarlijksche uitzendingen van Batavia gaande hield, doch bij die jaarlijksche reizen kwamen de Hollandsche schepen meestentijds te laat, — eerst dan namelijk, wanneer de producten reeds door de Japansche en Chinesche jonken naar elders waren afgevoerd.

Hierdoor ontstond weder de behoefte aan een vast personeel in de loge zelve, en dit schijnt als de reden van de geheele herstelling van het kantoor in Siam te moeten worden aangemerkt, welke herstelling dan ook, naar ik meen, reeds voor den jare 1627 moet hebben plaats gehad.

Inmiddels waren de betrekkingen tusschen den Siamschen koning en de hooge regering in Nederland en te Batavia niet alleen niet verkoeld, maar zelfs in vriendschap toegenomen.

Toen Jan Pietersz Koen in 1627 voor de tweede maal in Indie als gouverneur generaal aankwam, bragt hij brieven en prachtige geschenken van den stadhouder, Frederik Hendrik, voor den koning van Siam mede, in antwoord op de brieven en geschenken, reeds in 1622 met den kommandeur Druijff door zijne Siamsche Majesteit aan Prins Maurits afgezonden.

In de jaren 1628 en 1629 werden deze geschenken te Judja aangebragt en door de kooplieden Marees en J. Schouten plegtig aan den koning overhandigd, die toen weder op nieuw brieven en geschenken uitdeelde, en de plegtigste verzekering aflegde, dat de Nederlanders als zijne beste vrienden en eigene vasallen in zijn land zouden worden behandeld. De handel had met deze gunstige gezindheid natuurlijk zijn voordeel gedaan, doch het lag meer in de inzigten van den gouverneur generaal Koen om den handel met de buiten-kantoren, voor zoo veel dit dien der Compagnie niet stoorde, gedeeltelijk aan de partikuliere handelaars of vrijburgers over te laten.

Geheel anders waren de inzigten van de algemeene instructie van Heeren XVII^{nen} van 1632 en van den gouverneur Brouwer.

Deze beschouwden de zienswijze van Koen, als die van eenen gevaarlijken *free trader*, en sedert Brouwer's komst zocht de hooge regering hoe langs hoe meer den monopolie handel te versterken. Dit was ook het geval met den handel op Siam. Men beoogde aldaar zich meester te maken van den alleenhandel in de herte- en roggevellen en het sapanhout en zich den uitvoer van een goed gedeelte rijst te verzekeren. In de maand April 1633 stevende de opperkoopman Justus Schouten andermaal van Batavia naar Siam met den bepaalden last om, na den koning en de rijksgrooten te hebben begroet, het kantoor aldaar op nieuw in te rigten en den handel en des Compagnies omslag als opperhoofd te besturen. Schouten werd spoedig gevolgd door den commissaris de Roij, die eenen brief van den prins van Oranje aan den koning overbragt. Beiden, Schouten en de Roij, werden herhaalde malen tot den koning toegelaten en vertrokken in het volgende jaar met brieven en geschenken voor den prins van Oranje en den gouverneur generaal naar Batavia om verslag te geven hunner handelingen. Voor zijn vertrek werdt het opperhoofd Schouten en de onderkoopman van Vliet, welke laatste te Judja achterbleef, op den 3n Februarij 1634 op den Sala Lijcoon of Raads baleije ontboden en aldaar te midden van de rijksgrooten en mandarijnen onder plegtige toespraak met de titels en kleeding van Oloang en Oekon beschonken. Bovendien werd aan Schouten het regt van den zilveren beteldoos te mogen dragen verleend. Ik behoef mij niet verder op te houden met het verhalen der plegtige audientiën, welke zoowel nu in 1634, als in 1629 aan Schouten door den koning werden verleend. Zoo, als die toen plaats vonden, geschiedt het nu nog, en men vindt er eene beschrijving van in het bekende werk van den heer John Bowring. Veel zijn de Siamers in dat tijdsverloop van ruim 200 jaren in hunne hof-etiquette niet veranderd. Belangrijker zal het zijn mede te deelen, welke de uitslag was van de onderhandeling, tusschen

Schouten en den Siamschen rijksbestierder of minister van buitenlandsche zaken, den Oija Berquelang, gevoerd. Justus Schouten verwierf vooreerst eene volle lading voor zijn schip Delft, naar Japan bestemd; ten tweede erlangde hij, na lang dralen en sterke tegenkating van de zijde der Siammers, een octrooi, waarbij aan de Nederlandsche Compagnie met uitsluiting van alle andere kooplieden en natien, gedurende één jaar de uitvoer der hertevellen werd geprivilegeerd en eindelijk de toezegging van in het volgende jaar een terrein te zullen krijgen om daarop eene steenen logie te stichten. De koning van Siam verlangde daarentegen van zijnen kant, dat de Nederlandsche Compagnie hem met eenige welgewapende schepen te hulp zoude komen tegen die van Patani, welke vasallen zich van den koning van Siam, hunnen leenheer, hadden losgerukt.

Inderdaad vertrok Schouten, die intusschen andermaal om verslag zijner verrigtingen te doen naar Java was teruggekeerd, op den 14 Mei 1634 van Batavia met eene flotille van 8 schepen, jagten en jonken, bemand met 450 koppen, onder bevel van den kommandeur Claes Bruin naar Patani's bogt, om des konings van Siam leger tegen Patani te ondersteunen. Doch de Siamsche bevelhebbers deden hunnen aanval veel te vroeg, de Nederlandsche daarentegen te laat, en door dit gebrek aan samenwerking moesten de Siammers eene geduchte nederlaag lijden, een lot, waaraan de Siamsche legers weldra moeten zijn gewoon geraakt, want telkens, als men van oorlogen leest, vindt men ook tevens in de geschiedenis van dat land, van ongehooflijk groote nederlagen melding gemaakt, waarbij de getallen der gesneuvelden en gevangenen, met Oostersche kleuren welligt, zelden minder dan zeventig duizend staan aangeteekend. De Siamsche bevelhebbers schoven ditmaal de geheele schuld op de Nederlanders en betichtten hen van trouwloosheid. De koning, hierover verstoord, dreigde in zijnen toorn alle Hollanders uit zijn land te zullen jagen, hun voor altijd den han-

del te ontzeggen, en voor eeuwig alle vriendschaps betrekkingen met hen af te breken; doch Schouten wist door schoone woorden en gepaste geschenken den koning te overtuigen, dat de schuld niet aan de Nederlandsche opperhoofden, maar aan de Siamsche bevelhebbers te wijten was. Inmiddels kwam berigt, dat de tegenwoordigheid der Nederlandsche flotille eenen gunstigen invloed op die van Patani gemaakt had. Want, nadat de onzen in de haven van die stad eenige jonken hadden verbrand, zonden de Pataniers boden naar Judja en kwamen in onderwerping bij den koning. Schouten wist behendig van deze omstandigheid gebruik te maken en van zijne Siamsche majesteit eene ordonnantie te verkrijgen, als »recompense voor de geleende assistentie”, waarbij vaste regels en bepaalde tarieven voor de te betalen geregtigheden werden vastgesteld. Door deze wettelijke bepalingen werd de handel op vasten voet gebragt en kregen de Nederlandsche opperhoofden een wapen in handen, dat telkens tegen de afpersingen en knevelarijen der Siamsche mandarijnen en koninklijke factoors kon worden ingeroepen. Wij laten hier achter onder bijlage 3 eene copie van deze tot hiertoe onbekende ordonnantie volgen, welke ook daarom belangrijk te achten is, omdat zij altijd als grondslag door de Nederlanders schijnt beschouwd te zijn, waarnaar zij de betaling der regten in Siam wilden geregeld zien.

Wij zouden te wijdloopig worden, indien wij nu achtereenvolgens alle de gebeurtenissen, welke in Siam of op het Nederlandsche kantoor aldaar voorvielen, wilden verhalen. Het zoude ook niet veel meer zijn dan het verhaal eener onophoudelijke worsteling tusschen de begeerlijkheid en hebzucht der Siamsche factoors en mandarijnen en den onwil om daaraan te voldoen en het winstbejag der Nederlandsche kooplieden. Na Justus Schouten volgden als opperkooplieden in Judja elkander op Jeremias van Vliet, van Muiden, Westerwold (ad interim), Hendrik Craijers, Westerwold, de Rijk en Hendrik Poolvoet (1639—

1664), die met afwisselend geluk den handel aldaar voor de Oost-Indische Compagnie dreven. Hoewel Herman van Muiden zich aldaar onbehoorlijk schijnt te hebben gedragen, waardoor het kantoor achteruitging en de verliezen van de Compagnie grooter waren geworden, werd alles weêr door den heer Rijklof van Goens op zijne visitatie-reis in het jaar 1650 als commissaris der hooge regering, in beteren staat hersteld, zoodat in 1651 de gouverneur generaal en raden aan heeren meesters konden mededeelen, dat de betrekkingen met den koning van Siam op eenen gewenschten voet gebragt waren en die vorst zelfs ons meer genegen dan ooit was geworden, sedert het Nederlandsche kantoor hem hulp had geboden in het bedwingen der opgestane vasallen van Sangora en Bordelong, ten welken einde men aan zijne Majesteit een stuurman en eenige matrozen had geleend, die zich bijzonder dapper van hunne taak schijnen te hebben gekwet. In de punten en artikelen, bij form van generale instructie op den 26 April 1650 door den raad van XVII vastgesteld, vindt men dan ook vermeld, dat: „'s Compagnies handel in het rijk van Siam nu eindelijk gebragt zijnde tot zijn oogmerk, van daar niet alleen verscheiden koopmanschappen voor Japan te procureren, maar ook groote partijen rijst te mogen bekomen bij alle middelen onderhouden en meer en meer gevorderd moet worden.” (*)

Hoewel het kantoor, zooals wij zeiden, ten achteren was geraakt, ten gevolge van het slecht beheer en het onbehoorlijk gedrag der Compagnie's ambtenaren, was het in de laatste jaren voor de Compagnie als handelaars redelijk voordeelig geweest en had men hoop van weldra de geleden geldelijke verliezen voor winsten te zien plaats maken.

De staatkundige betrekkingen met Siam daarentegen waren, zoo als wij reeds meldden, geheel naar wensch. In 1650 waren

(*) Mr. P. Mijer, verzameling van instructien enz. pag. 62.

twee schepen uit Siam te Batavia teruggekeerd, welke eenen brief en verschillende prachtige en kostbare geschenken van den koning hadden aangebragt, waaronder niet alleen een gouden keizerskroon, een groote kris, beiden van goud en rijk bezet met edelgesteenten, maar ook niet minder dan twaalf groote olijphanten waren.

De zaken gingen denzelfden gunstigen gang tot den jare 1656, wanneer een nieuwe koning, Phra Narai of Phra Chao Xang Phuok, den troon besteeg, na in eene omwenteling zijne twee broeders te hebben laten ombrengen. Phra Narai meende in de verwarring van de eerste oogenblikken, dat de Nederlanders aan zijne tegenstanders wilden te hulp komen en maakte zich aanvankelijk gereed om de Hollandsche loge aan te vallen, zoodat alles daar te wapen liep, de goederen in de schepen werden geborgen, het geschut, zoo weinig als het was, geplant, van alle zijden de toegangen versperd en alle middelen van verdediging zoo goed mogelijk werden aangebragt. Doch plotseling en met Oostersche wispelturigheid veranderde de nieuwe koning van inzigten; hij bevestigde aan de Nederlanders de bestaande voordeelen en octrooijen en schonk aan de kooplieden Westervold en de Rijk den rang en de regten van den zilveren beteldoos. Het was bij dezen vorst, dat de zoo zeer beruchte Griek, Constantijn Phalko, zich zoo diep in gunst wist in te dringen, dat hij, van rang tot rang opklimmende, eindelijk in Siam het roer geheel in handen kreeg en behield, totdat hij in de omwenteling, welke in dat rijk in 1688 plaats greep, ten gevolge van zijne verstandhouding met de Franschen zijne eeraambten te gelijk met zijn leven verloor. Sir John Bowring geeft in zijne chronologie van Siam het jaar 1682 voor deze gebeurtenis op; doch deze opgave, evenals menige andere, geschiedkundige aanteekening van genoemden schrijver, zijn verkeerd gesteld.

Doch om een eenigzins geregeld overzicht der betrekkingen

van de Nederlanders met Siam te verkrijgen, moeten wij weder tot den jare 1656 terugkeeren. Toen ter tijd, zagen wij, was de kortstondige vredebreuk spoedig hersteld en scheen alles in Siam goeden voortgang te zullen hebben. Doch het schijnt, dat, naar mate de Griek Phalko, die zeer Fransch gezind was, in de gunst van den Siamschen monarch steeg, de Nederlanders aanvankelijk in diezelfde verhouding in achting daalden en meerdere moeilijkheden moesten verduren. De opperhoofden van het Compagnie's kantoor evenwel meenden nog lang des konings genegenheid te bezitten, misleid als zij waren door de met Oostersche geveinsdheid betoonde vriendschap.

De eerste aanleiding, waardoor de sedert lang geboren verwijdering duidelijk werd, greep plaats in 1661. De republiek der vereenigde Nederlanden was toen ter tijd in oorlog met Portugal, en in de zee van Tonquin was eene jonk, varende onder Portugesche vlag, door een Nederlandsch schip genomen. Deze jonk schijnt geladen te zijn geweest met koopmansgoederen van den koning van Siam, en voor deze eischte hij eene schadevergoeding van 84,000 gulden. Hij eischte deze vergoeding met zoodanigen „onderstand ende force”, zooals de Hooge Regering zich uitdrukte, „dat het te vreezen was, dat, zoo men „hem geene satisfactie geven wilde, hij wel eenig desperaat „stuk op de Hollanders zou kunnen uitvoeren.”

Behalve dat ondervond de handel van de Compagnie allerlei beletselen; de andere Europesche natien daarentegen werden begunstigd en de Nederlanders moesten allerlei beleedigingen verduren, zoo zelfs dat men eenen aanval op de loge van Judja deed, welke men vervolgens door gewapende Chinezen omsingeld hield en voortdurend bewaakte. De Hooge Regering besloot daarop in den jare 1663, dat „aangezien de Compagnie in Siam „in hare negotie steeds werd tegengegaan, èn door den koning „èn door zijne factoors, dat wel verre van de hoop op beterschap er uitzigt van erger bestond, omdat de koning zelf op

„Japan handel dreef, de Moorsche kooplieden over Tenasserij
 „ hem van kleeden voorzagen en de Engelschen van Europesche
 „ producten, zoodat de koning zich om de Compagnie niet meer
 „ bekreunde: het opperhoofd Henoeh Poolvoet onder een of an-
 „ der voorwendsel zich met den geheelen omslag zoowel te Ju-
 „ dja als te Ligor zoude inschepen, de rivier afzakken en in stilte
 „ uit Siam opbreken en naar Batavia verzeilen, den koning daarvan
 „ geene kennis gevende, dan nadat de Nederlandsche schepen over
 „ de baar van de rivier zouden zijn gekomen.” Aan dien last
 werd door Poolvoet voldaan, en deze maatregel had geheel de
 uitkomst, die men er van verwachtte. De koning, verontrust
 over de aangenomene houding en overtuigd, dat hij op den duur
 de Hollanders, noch hunne producten, noch hunnen uitvoerhan-
 del missen kon, zond gezanten naar Batavia, voorzien van ge-
 schenken voor den gouverneur-generaal en de raden van Indië.

In den aanvang voerden deze gezanten eenen vrij hoogen
 toon, doch nu men ze eenmaal op Batavia had, wist de Hooge
 Regering spoedig die toonen wat lager te stemmen. Weldra kwam
 men met hen in zooverre overeen, dat de gouverneur en raden
 besloten (10 Junij 1663) den opperkoopman de Bitter als com-
 missaris naar Siam te zenden, om de aangeknoopte onderhan-
 delingen in Judja zelve voort te zetten en, zoo mogelijk, tot
 een goed einde te brengen. De commissaris de Bitter kreeg
 in last de volgende punten te bedingen: 1°. bevestiging van
 vorige privilegien; 2°. straf voor de aan de Nederlanders aan-
 gedane beledigingen; 3°. vrije handel op Ligor en Oedjong Sa-
 lung; 4°. uitbanning der Chinezen: en van 's Compagnie's zij-
 de te beloven: 1°. betaling van hetgeen de Compagnie schul-
 dig was; 2°. restitutie en vergoeding van het geligte uit zekere
 jonk in de zee van Tonguin.

De Bitter slaagde er in om op den 22 Augustus 1664 een
 traktaat in dien geest te sluiten, van welk tractaat als bij-
 lage 4 een afschrift hiernevens gevoegd is.

Het zal wel niet behoeven te worden aangewezen, van hoeveel gewigt dit tractaat te achten is en hoe voordeelig het voor de Compagnie was. Men lette slechts op de bepaling, waarbij in het rijk van Siam, waar de vorst tevens monopolist is en den handel als een regaal beschouwt, aan de Compagnie den vrijen en vredigen handel met iedereen wordt toegekend, mits betalende de vastgestelde regten, om het groote gewigt van dit verdrag te begrijpen. De Oost-Indische Compagnie verwierf zich dus ten deele reeds in 1664, wat in 1855 door Sir John Bowring met zooveel ophef is verkregen. Maar, zoo wij hier de Compagnie tot haar eigen voordeel den Siammer den vrijen handel zien opdringen, voor zich zelven bedong zij zich het monopolie der herten- en koe-vellen en verder nog zulke voorregten en privilegien, dat men bij de lezing van het tractaat van 1664 zich onwillekeurig afvraagt, hoe het mogelijk geweest zij, dat de koning van Siam, voor wien in zijn land de meeste handelstakken een regaal zijn, zich zijne inkomsten liet ontnemen. Op den 14 November 1668 wist zich de Compagnie nog eene ampliatio op dat contract te verschaffen, waarbij haar het navolgende werd verzekerd: „dat de Nederlandsche geoc-
 „troyeerde Compagnie ter stede Ligor en met uitsluiting van
 „alle natien der wereld, tegens den ordinaris prijs van nu voor-
 „taan zal vermogen te doen opkoopt alle de tin, uitgezon-
 „derd alleen die, welke hooggemelde Zijne Majesteit tot zijn eigen
 „gebruik naar voorgaande gewoonte ordinaris zal van noode heb-
 „ben”. Deze ampliatio is in originali, noch in copie op het Rijks-
 archief te 's Gravenhage voorhanden, doch het berigt er van
 ontleende ik aan zeker geschrift van den raad van Indië, J. de
 Nijs, in dat archief berustende (*).

Sedert het sluiten dezer verdragen ging de handel in Siam dan ook redelijk voorspoedig voor de Compagnie en leverde die

(*) Se. Bat. 1757.

tin, rijst, herte-, rogge- en koe-vellen en sapanhout op voor de markten van Ceylon, Malacca, inzonderheid Japan en ook voor Batavia en het moederland. Wel hadden er van tijd tot tijd eenige moeilijkheden plaats, doch deze waren de natuurlijke uitvloeisels van de geaardheid der Siamsche kooplieden en factours, wanneer het bij voorbeeld gebeurde, dat men binnen in de stukken tin, lood gegoten vond of wanneer de knevelarijen der rijksgrooten wat sterker waren dan naar gewoonte. De eerste, groote verstoring greep plaats door de omwenteling in Siam in 1688. Daarbij verloor Phalko het leven en overweldigde Phra Petratsja den troon. De wettige nakomelingen des konings werden gedood, gelijk bij schier elke troonsopvolging in dat rijk plaats vond; de partijen bestreden elkan- der; de handel stond voor een tijd stil; doch, toen ook dat alles weder in rust was, vernieuwde en bevestigde Phra Petratsja de met de Oost-Indische Compagnie bestaande verdragen (*). Doch naauwelijks twee jaren later bleek het, dat de oude misbrui- ken en de vroegere moeilijkheden met grooter kracht dan te vo- ren zich onder de regering van den nieuwen koning openbaarden.

Vooreerst kwam het aan den dag, dat bij de renovatie, in 1689 door Phra Petratsja verleend, de Nederlanders waren misleid, dewijl in de Nederlandsche vertaling geheel iets anders stond te lezen als in de Siamsche tekst.

In het Siameesch stond namelijk „al de tin is des konings „en mag alleen door zijner Majesteits bedienden worden genego- „tieerd, doch al de tin, welke zijne Majesteit niet van noode „heeft en alzoo kwam over te blijven, zal alleen door de Hollan- „ders bij uitsluiting van anderen mogen worden gekocht;” ter- wijl in de Hollandsche vertaling stond, „dat door den Siamschen „vorst aan de Edele Compagnie vergund was de exclusieve handel

(*) Deze renovatie werd in dorso op het traktaat van 1664 geplaatst en is in het Rijks-archief te 's Gravenhage te vinden in het contracten- boek no. 4.

„in tin te Ligor, en dat zijne Majesteit van dat mineraal
 „alleenlijk dat zou mogen genieten, wat hij tot zijn dagelijksch
 „gebruik, als bijv. voor het maken van tempels en gebouwen
 „zou noodig hebben.”

Deze altera lectio gaf natuurlijk in de toepassing aanleiding tot sterke botsing; en wil men nu weten, wat de Siammer in 1691 onder vrijen handel verstond (en ik ben beducht, dat in 1858, wat Bowring er ook van moge verhalen, de Siammer, zoo hij er kans toe zag, daaraan nog dezelfde uitlegging geven zou) men leze daarover het volgende „relaes” van den opperkoopman Gideon Tant, gedagteekend 20 Maart 1705, welk relaes door hem na zijne aftreding als opperhoofd in Siam aan de hooge regering werd aangeboden.

„Eerstelijk dan — zegt dat opperhoofd — rakende het contract
 „van 1664 en inzonderheid het punt van de vrijheid van
 „handel zoo van in- en uitvoer van waren in dat rijk, diene,
 „dat het wel voor eenigen tijd heeft stand gehouden, maar na-
 „maals zoodanigen keer heeft genomen, dat de Berquelang (rijks-
 „bestierder) zich niet ontzien heeft aan den Edelen Thomas van
 „Son (opperhoofd te Judja) interdict te doen, dat voor de
 „Edele Compagnie geen het minste sapanhout van particuliere
 „kooplieden zou mogen worden genomen, maar alleen van
 „’s konings factoren zou moeten worden ontvangen, van welke
 „laatstst het moet worden aangenomen ten prijze van een katti
 „zilver of 144 gulden de 55 pikol, daar het integendeel van
 „particuliere handelaren voor $3\frac{1}{2}$, 4, à $4\frac{1}{2}$ maas de pikol
 „naar omstandigheden te bekomen is, zoodat de 55 pikol bij
 „’s konings factoren kost *f* 144 en bij particulieren niet
 „meer dan *f* 111. Bovendien vielen er bij den ontvang van
 „het sapanhout van ’s konings factoren veel meer ongelden,
 „om reden de Compagnie het moet ontvangen en afhalen, waar
 „het de factoren welgevallig is, terwijl men bij partikulieren
 „over de ontvangplaats kan contracteren. Voorts laten ’s ko-

„nings factoren door Chinezen en Japannezen de beste sorteringen uitzoeken, terwijl de mindere sorteringen van het sapanhout aan de Ed. Compagnie worden overgelaten.”

Met den tin-handel is het nog veel erger gesteld. „In plaats van al de tin bij uitsluiting aan de Compagnie te leveren, krijgen de bedienden der Compagnie alleen die tin, welke overblijft, nadat de koning zijn handel met dat mineraal heeft gedreven. Met de overige verrekenet hij zijne schulden aan de Compagnie, en die dan niet te Ligor, waar zij *f* 82 de thaer van 354 *ƒ*. kost, maar te Judja of elders in Siam, waar zij *f* 115 de thaer berekent wordt.

„Bij den invoerhandel van kleeden moest de Compagnie verdragen, dat de koninklijke factours de pakken kleeden, met de Nederlandsche schepen aangebragt, nergens anders willen laten opslaan dan in 's konings magazijnen, die zeer slecht eenige zelfs niet gesloten, noch overdekt waren. (De koning van Siam beschouwde den verkoop van kleeden in zijn land als een regaal en debiteerde dus als monopolist die koopwaar aan zijne onderdanen). De factours sorteerden alsdan de kleeden en bepaalden eenen prijs, zoo laag, dat de Compagnie ze tegen dien prijs niet kon afstaan. In dat geval worden zij door Berquelang in beslag gehouden, opdat de kleeden niet aan anderen zouden kunnen worden verkocht.”

Om deze handelwijze der Siammers en de getuigenis, door de Compagnie's bediendens daarvan afgelegd, op hare juiste waarde te schatten is het noodig bij de oorzaken dezer moeilijkheden voor een oogenblik stil te staan.

Het is ongetwijfeld waar, — de geheele geschiedenis van onze betrekkingen met Siam wijst het uit — dat de Siammers sluw, geslepen en trouweloos van aard zijn en niet langer waarde hechten aan gesloten verbonden, dan met hunne inzigten strookt, maar de eigenlijke reden, de grondoorzaak van de moeilijkheden, welke ten allen tijde in den handel aldaar hebben bestaan,

is deze, dat de Oost-Indische Compagnie niet alleen in Siam, maar in de meeste Indische gewesten, onmogelijke voorwaarden voor zich bedong en den handel der met haar contracterende landen geheel monopoliseerde.

De geheele handelskwestie in Siam door alle tijden heen komt hierop neder. De Compagnie taxeerde hare lijnwaden zoo hoog, dat de Siammers ze voor dien prijs niet wilden, noch konden aannemen, maar daarentegen wilde de Compagnie de tin en de hertevellen, van welke producten zij het monopolie had, veel lager inkoopden dan andere particuliere kooplieden aan de Siammers aanboden. Wilden nu de Siammers den gevraagden prijs voor de lijnwaden der Compagnie niet betalen, dan hield de Compagnie de lijnwaden in en de Siammer had er gebrek aan. Deze, op zijne beurt gebelgd, legde dan met geweld de hand op 's Compagnies lijnwaden, totdat gebeurde, wat telkens gebeurt, als men den handel te sterk belemmert, de kleeden-handel zich door eenen anderen weg binnen Siam drong. De Moorsche kooplieden namelijk bragten over Tenasserim aan de westkust de kleeden uit Bengalen in Siam binnen en de handel van 's Compagnies kleeden verliep.

Daar intusschen de Siammer bij anderen dan bij de Compagnie een hooger prijs voor zijne tin en hertevellen kon bedingen, zoo bekreunde hij zich niet meer om de contracten, maar verkocht die producten telkens wanneer en overal, waar hij duurder dan bij de Compagnie verkoopen kon. Zoo kon de Compagnie hare kleeden niet meer afzetten, geen genoegzame hoeveelheid tin meer krijgen of anderen kregen meer, en concurrentie kon de Compagnie in die tijden reeds niet meer volhouden. De moeilijkheden, van 1661—1708 voorgevallen, ontsproten geheel uit deze oorzaken. Wel verkreeg het opperhoofd Aernout Cleur op den 21 December 1704 van den inmiddels nieuw opgetreden koning vernieuwing van de vorige contracten (zie bijlage 5), maar de oude oneenigheid bleef

bestaan. De Hooge Regering schreef op het rapport van Gideon Tant aan den koning en den Berquelang en klaagde over het vermeende onregt, haar aangedaan, doch de Siammers beweerden evenzeer in hunne belangen te zijn verkort en ontkenden schuld. In April 1705 werd daarop de Commissaris Velsen naar Judja afgezonden om de grieven te verhelpen of, zoo hij dit niet vermogt, de loge op te breken.

De zending van Velsen mislukte, en op het einde van 1705 brak men van Siam en Ligor op met den geheelen Compagnie's omslag. Nader ingelicht, bleek het, dat de Hooge Regering en vooral de Commissaris Velsen wat te hevig en te snel waren geweest, en in Junij 1706 werden de onderhandelingen door den opperkoopman Cleur weder hervat, die het daarbij zoo verre bragt, dat alles weder in rust kwam en de handel op Siam en het tin-monopolie te Ligor werden hersteld, blijkens gewisselde stukken tuschen den Nederlandschen koopman en den Siamschen Rijksbestierder op den voet der oude contracten en der renovatie van 21 December 1704 (*).

De herstelling van het kantoor in Siam ging ditmaal (1708) in geen deele zoo gemakkelijk als in 1664. Toen waren de Siammers zelve met het verzoek gekomen om de kantoren in hun rijk te herstellen. Thans was het de Hooge Regering, die de eerste stappen daartoe doen moest.

Zoo men al aanvankelijk na deze laatste renovatie van geene moeilijkheden vindt gewag gemaakt, schijnen zich dezelfde belemmeringen in den handel te hebben voorgedaan. De oorzaken van vroeger waren dan ook niet uitgeroeid en het schijnt wel, dat deze oorzaken de hoofdrede zijn geweest, dat de Compagnie op de kantoren in Siam voortdurend verliezen bleef lijden. Men sla slechts het oog op de onderstaande opgave om duidelijk

(*) 14 Februarij en 27 April 1708. Zie miss. van Aernout Cleur aan GG. en R. 25 Januarij 1708 in deel 11, 54, 1709, 2e deel, Batt. ink. B. B.

te bespeuren, dat het aanhouden dezer vestigingen, uit een handels oogpunt beschouwd, voor de Compagnie niet langer mogelijk was.

In het boekjaar	1709/10	heeft de Compagnie	verlies f	8484
" " "	17 ¹⁰ /11	" " "	verlies f	44021
" " "	17 ¹¹ /12	" " "	winst "	25393
" " "	17 ¹² /13	" " "	verlies "	5796
" " "	17 ²⁰ /21	" " "	verlies "	20158
" " "	17 ²⁵ /26	" " "	verlies "	15432
" " "	17 ²⁹ /30	" " "	verlies "	20394

alles zwaar geld.

Het was ten gevolge dezer aanhoudende ongunstige resultaten, gepaard aan nieuwe moeilijkheden met Siam over de munt, dat Heeren Meesters aan de Hooge Regering voorschreven uit Siam op te breken.

Doch gouverneur en raden vonden het op dat oogenblik niet raadzaam, omdat zij vreesden de rijst uit Siam bij den oorlog in den Oosthoek van Java voor Batavia niet te kunnen ontberen.

De raad van zeventien hield echter niet op met klagten over dit kantoor naar Indië te zenden en drong er met nadruk op aan, „dat de Hooge Regering het daarheen wilde dirigeren, dat zij den Siamschen handel, des gerequireerd, 't eenenmale kunne abandoneren, hetgeen zij meesters voordeeliger achten, dan langer met zoo zware lasten bezwaard te blijven, en nog al meer met het aldaar vallende sapanhout overkropt te worden.”

De Siamsche vorst en zijn rijksbestierder waren dan ook weder sedert eenigen tijd de Compagnie bijzonder lastig gevallen. De bedienden der Compagnie hadden met voorkomenheid schier al de eischen van het Siamsche hof ingewilligd, niet alleen door 's konings ambtenaren met Compagnie's schepen naar verschillende plaatsen te doen vervoeren, maar ook met het leenen van geld op obligatie, met den overvoer van paarden, het

bestellen van goederen in Nederland, en hiervoor genoot het Nederlandsche kantoor niets dan ondank. In 1730 had het Hof zilverwerken uit Nederland laten komen en toen die werken door de Compagnie waren geleverd, had de koning er de betaling van geweigerd, terwijl de tin in zoodanig kleine hoeveelheid geleverd werd, dat kennelijk het octrooi van den privativen handel der Compagnie weder werd geschonden.

De lasten stegen in 1730 tot 35,000 gulden, de handel van de Compagnie werd overal belemmerd en het sapanhout duurder dan door partikuliere kooplieden, door 's konings factoren geleverd (*). Ondanks al dien tegenspoed wist de Hooge Regering de Heeren Meesters te overreden, dat het nuttig was het kantoor in Siam voor alsnog in stand te houden (†), omdat men het veld voor andere Europesche mogendheden niet wilde ruimen, te minder daar er zich te dier tijde eene sterke begeerte in Europa openbaarde tot mededinging in den handel in Indië. De kwestie namelijk van de Oost-Indische Maatschappij was toen aanhangig.

De toestand der Nederlanders in Siam verbeterde inmiddels niet, ook niet na de troonsbestijging van eenen nieuwen koning. Integendeel de moeilijkheden en belemmeringen liepen hoe langer hoe hooger, ja zelfs gingen de Siammers zoo verre, dat zij in 1737 eerst al het volk uit de kampong, achter de Hollandsche loge gelegen, verjoegen, toen ook 's Compagnies vaartuigen aanhielden, den verkoop van levensmiddelen aan de Nederlanders verboden, de brieven, aan de bedienden der Compagnie gerigt, openbraken en de geschenken en brieven der Hooge Regering met minachting bejegenden. Eindelijk kwam het tot eene botsing. De Berquelang eischte vermindering van den prijs der lijnwaden (de oude kwestie) en vorderde eene hoeveelheid rijst terug, die echter met 's konings toestemming reeds was ingeladen. De

(*) Zie Res. GG. en R. 25 Junij 1732.

(†) Res. GG. en R. 7 Julij 1733.

residerende opperkoopman van den Heuvel, zijn geduld verliezende, vergat de maxime, die de Compagnie aan hare bedienden voorschreef, dat „daar, waar de Compagnie geen volstrekt meester is, men meer met vriendelijkheid kan verwerven en de obtinieren dan met brusque bejegeningen of door harde aanstootelijke expressien en woorden,” en weigerde barsch aan de eischen des Berquelangs te voldoen. Nu volgde er een oploop van gewapende lieden; eene menigte wel bemande en gewapende praauwen bezetten de loge en het geschut werd op de wallen van Judja geplant. Van den Heuvel besloot in allerijl de contenten en de voornaamste goederen van de Compagnie in eene chalupe over te brengen en nam toen eene fiere houding aan. De Siammers, vernomen hebbende, dat de Hollanders schenen te willen vertrekken, zoo noodig met geweld, gaven gehoor aan de ernstige vertoogen, hun gedaan, en door over en weer wat toe te geven werd de rust hersteld (*). Men kan dan ook in het algemeen wel zeggen, dat de Siamees meer dreigt, dan treft. Ditmaal echter kwam er geen beterschap, maar wel verergering, daar in het jaar 1740 de koning en de Berquelang de lijnwaden, ter hunner requisitie ingekocht, met geweld van de bedienden afnamen, naar eigen goeddunken verrebeneden den inkoopprijs taxeerden, en daarop met geweld de bedienden der Compagnie wilden noodzaken om te verklaren, dat deze taxatie met hun goedvinden was geschied. Hierdoor alleen leed de Compagnie dan ook een verlies van f 27979 (†). Nu besloot de Hooge Regering dan toch eindelijk in hare resolutie van 25 Julij 1740 om „ten gevolge der voortdurende klagten over den koning en zijne rijksgrooten, „waaruit bleek, dat 's Compagnies belangen aan dien oord sedert de jongste 10 jaren door de geweldenaarjen van den

(*) Res. GG. en R. 21 Julij 1737.

(†) Genl. miss. 1741.

„ vorst geheel averegts waren gesuccedeerd, en thans van zoo
 „ desolaten aanschouw zijn, dat men zich met geen het al der-
 „ minste fundament daarin eenige verandering ten goede kan
 „ beloven, nademaal het kantoor in het jongst verloopen jaar,
 „ niettegenstaande de lasten wel f 11441 besnoeid waren, echter
 „ door den stilstand in de negotie weder in een jaar f 9543.
 „ waren ten achteren geraakt, van Siam op te breken, doch de
 „ bediendens te ordonneren, dat in geval de koning, de movemen-
 „ ten daartoe werkstellig ziende, inclineren mogte om zijn debet
 „ aan de Edele Compagnie te voldoen, de oude contracten te
 „ vernieuwen en eenige suffisante verzekering te geven van zich
 „ voortaan, wat billijker jegens de Compagnie en derzelve die-
 „ naren te gedragen, alsdan aldaar nog een jaar over te blijven,
 „ zonder echter langer crediet te geven en inmiddels 's konings
 „ schuld in te palmen.” Aan deze laatste bevelen behoefde niet
 te worden voldaan, daar de koning hoegenaamd geene neiging
 toonde tot meer vriendschappelijke bejegening der Compagnie's
 dienaren, en zoo geschiedde het, nadat er nog eene hevige
 vechtpartij tuschen Hollandsche matrozen en Siammers had plaats
 gehad, dat de handel te Judja en te Ligor in den jare 1741
 werd opgebroken en de geheele omslag naar Batavia werd over-
 gevoerd, terwijl slechts twee inlanders werden achtergelaten om
 voor eenige overgeblevene effecten, voor de loge gebouwen en
 voor de vlag zorg te dragen.

Sedert dien tijd voerde men handel met Siam van Batavia
 uit, door het jaarlijks zenden van eenige schepen. Zoo werd
 in 1742 de koopman Abraham Aernouts afgevaardigd om rijst
 voor de behoefte van Java in Siam te koopen, en de betrek-
 kingen met den Berquelang gaande te houden. In de volgende
 jaren had dit eveneens plaats; men poogde nog wat tin, wat
 rijst voor Java, sapanhout voor Japan, door deze jaarlijksche
 uitzendingen te verkrijgen. Men vond het voor als nog niet
 raadzaam de contracten met den koning van Siam te hernieu-

wen, doch men besloot den handel in dat land nog eenigen tijd op den nu sedert 1741 ingestelden voet gaande te houden (*). Alleen liet men sedert 1747 den onderkoopman Bang in de loge gebouwen te Judja resideren om de noodige waren voor den handel op Japan, als sapanhout, olijphants-tanden, buffel-hoorns, enz., in te zamelen en op te koopen.

Eerst in December 1752 besloot de Hooge Regering aan den onderkoopman Bang te gelasten, dat hij pogingen zoude aanwenden om het verlaten kantoor te Ligor weder te herstellen, mits hij het prerogatief erlangen kon, dat de handel aldaar uitsluitend door de Compagnie werd gedreven. Dit prerogatief kon men niet verkrijgen en daarom besloten gouverneur-generaal en raden de tin te Ligor voor f 26 de 100 R te laten opkooopen, zoo die alleen aan de Compagnie geleverd werd, maar in geene hernieuwing van contracten, welke door den koning van Siam verzocht was, te treden, zoolang men den vrijen handel ook aan andere natien toestond (†). Door den minderen omslag, welke nu sedert eenige jaren op het kantoor te Judja noodig was, en door meerdere baten, in den handel genoten, verkreeg men in het boekjaar 17⁵²/₅₃ eenen overwinst van f 18142, hetgeen sedert jaren niet geschied was. De Hooge Regering te Batavia besloot nu de zee-pakhuizen te Judja weder te laten herstellen en, omdat de koning van Siam en de Berquelang nu gunstig gestemd jegens de Compagnie waren ten gevolge van hoofsche bejegeningen van de zijde der Compagnie, betoond aan zekeren Siameschen afgezant en priester aan het Hof van Candia (te dien tijde vertrokken Siamesche Boeddha-priesters naar Ceijlon om daar hunne leerstellingen aan het Hof van Candia mede te deelen), werd de resident van Judja gelast te voldoen aan de herhaalde aanzoeken der Siammers,

(*) Res. GG. en R. 1746.

(†) Res. GG. en R. 11 Julij 1752 B. en 30 Julij 1753.

om over te gaan tot de herstelling van het kantoor te Ligor en de vernieuwing der contracten, onder aanbieding van alles te zullen bijbrengen tot voortzetting van 's Compagnies handel. Om daartoe te geraken en het den vorst aangenaam te maken, werden de resident Bang, benevens de onderkoopman Jonas tot buitengewone gezanten benoemd, ten einde den koning te complimenteren, aan Zijne Majesteit en den Rijksbestuurder geschenken aan te bieden en de tractaten te renoveren (*). Deze last werd naar wensch uitgevoerd en de Rijksbestierder, die in Siam inzonderheid met alles, wat de buitenlandsche aangelegenheden betreft, belast is, schreef in eene officiële missive, aan de Hooge Regering te Batavia gerigt, de renovatie der contracten ter neder. (Zie bijlage 6). Doch de handel in Ligor, waarvan men bij deze hernieuwing der contracten zoo hoogen dunk had opgevat, voldeed niet aan de verwachting, omdat ook nu weder ondanks de plegtigste verzekeringen, de koning, de prinsen en vooral de prinsessen, die in Siam steeds de hebzuchtigste inborst aan den dag hebben gelegd, evenals de rijksgrouten, eene aanzienlijke partij tin hadden opgekocht en den Engelschen handel daarmede hadden bevoordeeld, zoodat het tin-monopolie, dat de Compagnie meende weder verkregen te hebben, geheel denkbeeldig was (†). Men besloot dus weder in den jare 1756 van Ligor op te breken en den omslag naar Judja terug te voeren. Bij deze bijzondere reden van mislukking werkte in dezen tijd ook nog een algemeene oorzaak mede tot den achteruitgang des handels in Siam. Bij gebrek aan invoer goederen had men in Siam geld noodig om den handel te dekken. Nu kwam er bij de vermindering van den bloei en het crediet der Compagnie geene spetie uit Nederland opdagen. Wilde men den handel inmiddels niet staken, zoo moest er geld worden opgenomen en wel tegen hoogen

(*) Res. GG. en R. 6 Mei 1754.

(†) Gen. Miss. 31 December 1756 B. 2 1751.

interest. Als er dan geen ontzet uit het moederland kwam door uitzending van spetic— en dit gebeurde zelden of liever nooit in genoegzame hoeveelheid— dan drukten de schulden in deze residentie, evenals in de meeste buitenkantoren van geheel Indië, te zwaar, omdat men niet kon aflossen en de winsten, wanneer zij er waren, werden geabsorbeerd door de betaling der renten.

Maar bij dit alles trof de Hollandsche residentie in Siam weldra nog grooter ramp. In 1760 namelijk deden de Burma's uit het rijk van Ava eenen inval in Siam en kwamen zelfs tot voor Judja, alwaar zij de Compagnie's loge overrompelden, de contanten, de aanwezige tin en de andere koopwaren deels verstrooiden, deels wegplunderden, den resident Bang en een matroos doodden en de vijf overige Nederlanders gevangen namen. Nadat die van Ava wegens het afsterven van hunnen koning van voor Judja waren teruggetrokken, verzocht de Nederlandsche resident namens de Hooge Regering om prijsvermindering van het sapanhout, van de tin en de olijphantsanden en eene meer voordeelige berekening van de ducats, opdat de Regering van Siam op die wijze aan de Compagnie eenigzins te gemoet mogt komen tot herstelling der geleedene verliezen. Het Siamsche volk had zich mede al verrijkt door met die van Ava aan de plundering van 's Compagnies gebouwen deel te nemen; ook voor die verliezen verzochten de Nederlanders vergoeding; maar op dien oogenblik was er minder dan ooit regt in Siam te krijgen en regelmatige onderhandelingen konden er wegens binnenlandsche onlusten niet worden aangeknoopt. Zoo bleef de toestand in de daarop volgende jaren slepende en de handel kwijnende; de verliezen bleven groot. De raad van zeventien bleef aandringen op de geheele intrekking van het kantoor in Siam, doch de Hooge Regering in Indië gaf aan die aanmaningen voor als nog geen gehoor. Evenals de Heeren Meesters de vestiging te Judja, uit een handels oogpunt beschouwd, nadeelig achtten, zoo meenden de Gouverneur

Generaal en Raden uit een staatkundig oogpunt die vestiging te moeten aanhouden. Behalve vrees voor Europeschen invloed, kwam daarbij nog eene andere oorzaak. Wij moeten om de handelwijze der Hooge Regering te kunnen beoordeelen, eenige korte mededeelingen doen omtrent de gebeurtenissen in het rijk van Siam voorgevallen. Toen in 1757 de koning Uparat overleden was, aanvaardde zijn jongste echte zoon, Cho Dok Madua, den troon. Deze vorst, hoewel zeer bemind bij zijne onderdanen en hoewel hij goede order op de regering stelde, werd reeds in 1758 door zijnen ouderen broeder van den troon gestooten en genoodzaakt om, ten einde zijn leven te redden, het geestelijk gewaad aan te nemen (Talapong). De nieuwe overweldiger liet ieder dooden, dien hij vreesde, dat hem in den weg zou staan. Niemand ontkwam dan zijn onechte broeder, Tjauw Chrom Pepiet, een schrauder en moedig prins, die de leermeester geweest was van den onttroonden, jongen koning. Deze Tjauw Chrom werd nu naar Ceylon verbannen, werwaarts hij in 1759 vertrok. Toen de Burma's in 1760 hunnen aanval deden, wist de overweldiger geen beter middel om deze vijanden tegen te staan, dan den jongen afgezetten koning weder tijdelijk op den troon te plaatsen. Tjauw Chrom kreeg van deze herstelling berigt in Ceylon en keerde naar Siam terug, maar hij kwam daar niet aan dan nadat de Burma's weder waren afgetrokken, Chao Dok weder ontroond en in het klooster gezet en de overweldiger weder op den troon gekomen was.

Inmiddels was de Compagnie in groote moeilijkheden op Ceylon gewikkeld met den keizer van Candia. Deze vorst was sedert 1760 zoodanig vijandig geworden, dat alle hoop op verzoening vervlogen scheen, ja, hij en zijne hofgrooten waren zelfs reeds in onderhandeling met de Engelschen getreden, om zijn rijk aan hen op te dragen, dewijl hij gezworen had nimmermeer zich met de Hollanders te zullen bevredigen.

Er waren, zooals wij vroeger reeds met een woord gemeld

hebben, eenige jaren te voren Siamsche priesters en afgezanten naar Ceylon vertrokken, om aldaar de leerstellingen van Boeddha in hare eerste zuiverheid te onderwijzen. Deze priesters schijnen later gemengd te zijn geweest in eenen aanslag tegen het leven en de dynastie des keizers van Candia, van welken aanslag de bovengenoemde Siamsche prins Tjauw Chrom niet onbewust bleek te zijn geweest.

De hooge regering werd nu bedacht bij de bestaande moeilijkheden op Ceylon, om eenen pretendent op te werpen tegen over den keizer van Candia en daartoe viel de keuze op den Siamschen prins Tjauw Chrom.

Toen zij die keuze deed, was reeds Tjauw Chrom weder naar Siam teruggekeerd, echter te laat, zoodat hij aldaar door den overweldiger van den troon werd gevangen gehouden. Om nu Tjauw Chrom uit de handen van den Siamschen koning los te krijgen en naar Ceylon over te voeren, zoud de hooge regering in 1762 als afgezanten de kooplieden Maarten Huijsvoorn en Paul Emmerik naar Siam, die met de uitvoering dezer intrigue belast werden.

Doch deze zending mislukte geheel en al; er liepen geruchten in Siam, dat de Hollanders Tjauw Chrom met geweld kwamen bevrijden, dat zij den onttroonden koning wilden herstellen en het hof nam zulk eene vijandige houding aan, dat Huijsvoorn zelfs geen gehoor verkrijgen kon, met beleedigingen werd bejegend en onverrigter zake moest terugkeeren.

Nu was ook daarmede de staatkundige reden, waarom het kantoor te Judja werd aangehouden, vervallen, de aandrang tot opbrake van de zijde der zeventienen werd hoe langs hoe sterker, en nu besloten dan ook gouverneur-generaal en raden, dat:
 „hoewel zij gemeend hadden de plaats niet te moeten ruimen
 „voor andere Europesche natien, inzonderheid voor de Engelschen,
 „alsook om zich eene rijstmarkt te behouden, alsmede om voor
 „Japan sapanhout te bekomen, nu jongstleden om zich eenen

„pretendent tegen over den keizer van Candia te verschaffen,
 „evenwel nu de aandrang der H. H. Majores zoo groot was ge-
 „worden, de ondergane beleedigingen in Siam zoo sterk waren
 „geweest, de toestand in Siam zoo wanhopig en verward geraakt,
 „ondanks al het gevaar eener ontruiming, het kantoor te Judja
 „op te breken, de goederen en effecten van de Compagnie naar
 „Batavia over te voeren en in 's Compagnies loge slechts een tolk
 „of een vrijburger, tot adsistent aangenomen, achter te laten om
 „het regt der Compagnie op die gebouwen te blijven hand-
 „haven (*).”

Sedert dit besluit heeft er geene herstelling meer plaats ge-
 had. Alleen bleef men den handel, voor zoo veel noodig was,
 met partikuliere vaartuigen gaande houden en in 1766 (13 Ju-
 nij) besloot men door middel van eene uitbesteding zich 6000
 à 7000 pikols Siamsch sapanhout voor den handel op Japan
 te verschaffen (†).

Het is op deze wijze, dat de betrekkingen van de Oost In-
 dische Compagnie met Siam, welke schier honderd vijfstig ja-
 ren waren aangehouden, doch zelden groote voordeelen hadden
 opgeleverd, voor goed, naar het schijnt, zijn afgebroken.

(*) Zie Res. GG. en R. 18 October 1762, 8 Julij 1761, 3 Augustus
 1762, G. Miss. 1763, Ben. Pap. N. 4 1763, 18 Junij 1765.

(†) Zie Res. GG. en R. 13 Junij 1766.

BIJLAGEN.

BIJL. No. 1.

1601—10e 9br.

Is den admiraell van Neck met die van Patanij overeengekomen, dat d'onse aldaer een hujs zouden timmeren om haeren handell te bedrijven, 't welck zij ook terstondt hebben beginnen te maken en belangende de prijs van de peper, dat zij voor de baer van 380 R zouden betaelen 30 R . van aghten behalven den tol van 5 ten 100 voor de koninginne.

BIJL. No. 2.

Soupattrie Opra in dienst van de
Conink van Siam.

Wij ondergesz. contracteeren ende verklaren bij desen gecontracteert te hebben met den persoon Ollon Soupattrou Opra ofte tegenwoordigh overste van de Japonders alhier in den dienst van sijn konincklijke Majjt. van Siam, en bij desen vassten verkoop op herte ende roggevellen cargasoens goedt met hem hebben gedaen op alsulcke voorwaerden ende conditien dat voors. Opra tot de somme van 50: a: 60: 70 cattijs Sijams sillver van ons ontfangende tot zijnen contentemente sall mogen tot voorsz. negotie imploijeren wellverstaende zijnen persoon borge voor de penningen moet staen, alsoo tot sijnen beliefften besteeden ende imploijeren magh, van welcke negotie ofte inkoop van voorsz. vellen de Opra ons behoorlijke rekeninge en dadelijcke leveringhe soo haest eenige vellen koopt en ontfanght gehouden is te doen tot de volle somme ofte het capitaell van ons ontfangen, geemployeerdt is, de welcke onder onse protectie tot de comste van de Javaensche joncken alhier sullen berusten, waervan alsdan behoorlijke repartijtje van de volle somme halff en halff sall gedaen worden ende d' eene gerechte helfft

ons niet meer als den eersten inkoop aangereekendt zal mogen worden, dat de andere helft volgens den gem: prijs bij de Japanders gemaect wordt ons desgelijcks in rekeninge gebraght sall mogen worden, welke profijten d°. Opra voor sijn provisie sall genieten wij ook verstaende, dat tot onsen beliefften sall staen, wij d°. vellen tot den prijs bij verkoop gemaect willen aennemmen ofte niet, ende dat in d°. negotie bij den Opra sall mogen werden voortgevaren onaensien op soortwijse sulcx bij verkoopen, leveren ofte vermangelen geschiede, ten ware als vooren verhaelt is, de dito halffs bedeeeling van voorsz. vellen ons tot den prijs van den gemeenen koop niet aen en stonde oversulcx sijne negotie naer sijn believen daarmede sall mogen doen mits resstitutie van penningen van den eersten inkoop, contra courant te doen, welcken inkoop, allhier mede gespecificeerd wordt, waerop geen zekere rekeninge vermits den merckt gevolgt ende courandt tot het arrivemendt der japanse joncken moet werden en kan werden gemaect dan alleenl. per cento 4 maes per onkosten meer als d°. Opra in rekeninge van den inkoop brengt is doende gerekent moet werden, waervan de grootste van hertevellen tegenwoordigh werdt gestelt a 5 Rl. = pr. cento den eersten inkoop sijnde met d' onkosten $5\frac{1}{4}$ Rl. pr. cento de middele sorte van d°. vellen a 4 Rl. pr. cento, den eersten inkoop zijnde met d' onkosten $4\frac{1}{4}$ Rl. per cento, de kleene sorte van d°. vellen a 3 Rl. per cento, den eersten inkoop sijnde met die onkosten $3\frac{1}{4}$ Rl. pr. cento de roggevellen cargoens goedt zandtvellen a $4\frac{1}{2}$ Rl. pr. cento en slickvellen a 1 teijll per cento; voorts den merckt courandt tot de comste der Japanse joncken als vooren verhaelt is, gevolgt sall worden dat int ontfangen van d°. vellen behoort den inkoop van dien aengeteekendt zal worden om int' rekenen hem daer naer te reguleren.

Werdt hierbij ook verstaen dat alle perijkelen van brandt als andersints de vorder onkosten op d°. ofte voorsz. vellen doende

naer ontfangen van dien de generale vereenighde Nerlandsche Oost-Indische Compe. offte wij wegens de Compe. dragen en tot onsen lasste risiqueren moeten, soodat d^o. Opra soo haest eenige d^o. vellen geleverd heeft, daarvan ontslagen is, waervan ten versoeke van voorsz. Opra en vermits onse en hare cosstuijmen sulcx ten dede medebrenghende sijn dit tegenwoordigh schrifttel. contract niet connen weijgeren, die desgelijcx gehouden is een diergelijcke op Japans ons over te transporteeren om in alles daernaer te mogen reguleren. Aldus gedaen ende gecontracteerd op Nederlandts compt^r. in Siam deses stadts. Judea actum 12 Junij a^o. 1617 stille novo.

(w. g.) Maerten Houtm^r.

Willem Cornelis van Nieuwenrode

BRJL. No. 3.

Translaet der ordonnantie van costuijmelijke gerechticheden die de Nederlantse int coninerijck van Judia onderworpen is geconstitueert bij de conincklijke Maijt. van Siam op 11^{en} Augusto Anno 1634.

Int honde jaar der teellingh Probadt dij tjan duijsent vijff honderd ses en vijfflich den derden dach nae de negende volle maen, statueert den coninck onsen H^{ro}. dese ordonnantie.

Alsoo den wille van de Conincklijke Maijt. is dat de vreemdelingen comende negotieeren, coopen ende vercoopen in desen coninckrijcke van Judia, geen vexatien in haere affairen werde aengedaen ende door 't remonstreeren van den Capt. Schouten kennelijk geworden is dat de Hollantse Natie, door verschelj-

den Officieren, tegen sijne Maij^{ts}. goede intentie, met exessive quellinghe ende vexatien werden beswaert, soo heeft de coninclijke Maij^t. om sulken onordene te corrigeeren tot ontlastinge ende welvaert van de Hollanders, die in deze Stad van Judia negocieren geordonneert.

Eerstelijk. Als een Hollants schip voor de Stadt Judia compt sall vol-gende gerechtigeden betalen.

Aan den Officier van Khousa Tybidy ofte den Berckelangh:
 2: p: Salons van 5 taijl 't stuck }
 2: " Calamcary à 2 taijl 't stuk } 't same 6 $\frac{1}{2}$ taijl Siams zilver.

Voor den Traakhousa ofte ordonnantie van Berckelangh aen Opra 't Ieduck rasily

vant opcomen 5 taijl }
 't affvaeren 5 taijl } 't samen 10 taijl.

Int coopen van Sappangh^t binnen Judia ofte de buiten-plaetsen

voor sijn somba aen den coninck van ider duijsent picoll 5 taijl

voor sijn somba om rijs uijt te voeren, pr. 't coyangh 4: maes

voor sijn somba om pady uijt te voeren, pr 't coyangh 2 maes.

Aen Opra te Joula ray-montry {
 1. p. Salons à 5 taijl }
 1. " Calamcary à 2 taijl } compt. 3 $\frac{1}{4}$ taijl

Aen Opra F Ieduck Rasily {
 1. p. Salons à 5 taijl }
 1. " Calamcary à 2 taijl } is 3 $\frac{1}{4}$ taijl

voor syn traa ofte paspoort van 't { opcomen 2 $\frac{1}{2}$ taijl } 't samen.
 { afkomen 2 $\frac{1}{2}$ taijl } 5 taijl

voor syn traa in 't uijtvoeren van Sappangh. rijs ende padi een cleet van 2 taill

Aen Ockon Rasitij een cleet van 2 taijl

Aen Ockon Tip Phakdy een cleet van 2 taijl

Aen Oloangh Schuit $\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ p. calon van } 5 \text{ taijll} \\ 1. \text{ " calamcary } 2 \text{ taijll} \\ \text{in contant } 5 \text{ taijll} \end{array} \right\} \text{ compt. } 8\frac{1}{4} \text{ taijll}$

voor syn tolken int procureeren van 't sappangh alsmede voor syn Tanay bij 't weegen van hout 5 taijll

voor syn toleken int procureeren van rijs ende pady 5 taijll

Aan Omon kheu Ayadt $\left\{ \begin{array}{l} \text{voor 't afbrengen van de traas int op} \\ \text{Omon Trompant} \end{array} \right\} \text{ en affvaren vant schip ider } 2 \text{ taijll}$
 Tolck $\left\{ \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} \text{ samen } 4 \text{ taijll}$

Aen Tjau Phya Poele Tip, provandier des ryex, int coopen van rijs ende pady een cleet van 3 taijll

Aen $\left\{ \begin{array}{l} \text{Crommetha} \\ \text{Crommena} \\ \text{Omon Trompanit} \end{array} \right\} \text{ drie toesienders bij 't meten van rijs} \\ \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} \text{ ende pady ider een cleet}$

Aen den Semeen Khoesa Thibidy ofte Berckelanghs schrijver, voort schrijven der traas van 't opvaaren des schips, een taijll.

Aen den Semeen Opra 't Ieduck Bersity, ofte Opra Tye duex schrijver voor 't schrijven der traas van 't op en afvaeren des schips 2 taijll.

In 't coopen van Sappangh

Aen $\left\{ \begin{array}{l} \text{Changhney} \\ \text{Clanghpsit} \end{array} \right\} \text{ Factoors ende officieren van 's Coninx fac-} \\ \left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} \text{ torie, als Oya Rabasit Opro Raytsjay etc} \\ \left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} \text{ van 't duijsent picoll } 10 \text{ taijll}$

Aen $\left\{ \begin{array}{l} \text{Crommecanchang ppsit} \\ \text{Crommecan, may Sar-} \\ \text{pacou} \end{array} \right\} \text{ leveraers ofte schrijvers ende} \\ \left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} \text{ controleurs jder } 2 \text{ taijll, 't sa-} \\ \left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} \text{ men } 4 \text{ taijll}$

Aen den weeger een taijll

Aen den besieder vant gelt inde betallinge des Sappanghs van jder catty silver een foangh.

Aen den ontvanger van gemeld silver, pr yder catty silver een foangh

Aen $\left\{ \begin{array}{l} \text{Conkhen Radsia Sombat} \\ \text{Conthy aty Sacon} \\ \text{Nay Canon Tomboery} \end{array} \right\} \text{ Tollenaers aan Thouboury ofte} \\ \left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} \text{ Bancoeck voort op en neder} \\ \left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} \text{ passeeren van 't schip } 3 \text{ taijll.}$

Aen { Conraek Phackdy } Tollenaers van Bantenu voort
 Nay Canon Bantenu } op ende neder passeeren vant
 schip 3 tajll

Ten. tweeden Als een Hollants schip met een brieff ende gesant van den Prince van Hollant voor de stad^t Judia arriveert ende met 't coninck missive wederomme vertrect, ist van alle costuijmelijcke scheeps gerechtigheeden gelibreert

Aen den Officier van Khousa Thibidy voor sijn somba in 't coopen van Sappangh pr. 't duijssent picoll 5 tajll

voor sijn somba om rijs uijttevoeren pr 't coyangh 4. maes.

voor sijn somba om pady uijttevoeren pr 't coyangh 2. maes.

Aen Opra Tjeduck voor sijn traa int uijttevoeren van Sappan, rijst ende pady een cleet van 2 tajll.

Aen Olangh Schiut Nay. Montry.

Voor sijn tolcken int procureeren van Sappangh alsmede voor sijn Tanaj by t weegen desselfs als tolek verordent 5 tajll.

Voor sijn tolcken in 't procureeren van rijs ende pady 5 tajll.

Aen { Ommon Kheen-Ayadt } voort affbrengen van de traas
 Ommon Trompanidt. } int op en affvaeren vant schip
 yder een Salonio van 5 ticall
 't samen 2½ tajll

In 't coopen van Sappangh

Aen { Clangh Ney } Officiere van 's Coninck factorie pr. 't
 Clangh Pisit } duijssent picoll 10 tajll

Aen { Commeccan Pysidt. } leveraers van Sappangh ijder
 Commeccan Sarpacon. } 2 tajll. is 't samen 4 tajll.

Aen den weger een tajll

Aen den ontvanger van d^o silver pr 't catty een Toyangh

Aen Tjau Phija Poele Tip int coopen van rijs ende pady 1 cleet van 3 tajll

Aen { Crommetha } opsienders bij 't meeten van rijs
 Crommena } ende pady ider een cleet.
 Omnion Trompanit. }

Ten derden. Als een Hollants schip uijt de stadt Batavia met een brieff ende gesant van den Gouverneur Generael in deze stadt Iudja arriveert, sal 't geen gelt tot scheeps gerechtigheit betaelen maer alleen de costhuijmelijke geschenken voldoen.

Aen den Officier Khousa Thibidy $\left\{ \begin{array}{l} 2. \text{ p. salou van } 5 \text{ taijll} \\ 2. \text{ p. calamcarya} \\ 2 \text{ taijll} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{t samen} \\ 6\frac{1}{2} \text{ taijll.} \end{array}$

voor sijn somba om Sappangh van 't duisent picoll 5 taijll.

voor sijn somba tot uijtvoer van rijs pr. 't coyangh 4 maes

voor sijn somba om uijtvoer van pady pr. 't coyangh 2 maes.

Aen Opra Tsijoula Ray-montry $\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ p. salon van } 5 \text{ taijll} \\ 1. \text{ p. calamcary van} \\ 2 \text{ taijll} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{t samen} \\ 3\frac{1}{4} \text{ taijll.} \end{array}$

Aen Opra Tyeduck Rasily $\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ p. salon van } 5 \text{ taijll} \\ 1. \text{ p. calamcary van} \\ 2 \text{ taijll} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{t samen} \\ 3\frac{1}{4} \text{ taijll} \end{array}$

Aen Oloangh Schiut Ray montry $\left\{ \begin{array}{l} \text{voor sijn tolck int procuree-} \\ \text{reeren van Sapangh etc. } 5 \text{ taijll} \\ \text{voor sijn tolcken} \end{array} \right.$

in procureeren van rijs ende pady 5 taijll

Aen Oekou Rasily een cleet van 2 taijll

Aen Oekou Tip Phacdy 1 cleet van 2 taijll

Aen Oekou Raexa Sombat voor 't schrijven ende leezen van des Generaels brief voor den Coninck 1 cleet van 2 taijll.

Aen $\left\{ \begin{array}{l} \text{Ommon khen-Ayadt} \\ \text{Ommon Trompanidt} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{voor het affbrengen der traas int op} \\ \text{en afvaeren van 't schip, jder een} \\ \text{salou van } 5 \text{ taijll, comt } 2\frac{1}{2} \text{ taijll.} \end{array}$

Int coopen van Sappangh.

Aen $\left\{ \begin{array}{l} \text{Langhnay} \\ \text{Langh-pysidt} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{Officieren van 't Conings factorij} \\ \text{pr. 't duisent picoll } 10 \text{ taijll.} \end{array}$

Aen $\left\{ \begin{array}{l} \text{Cromma Can nay pitsidt} \\ \text{Cromma Cau nay sar-} \\ \text{pacon.} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{leveraers van 't sappangh jder} \\ 2 \text{ taijll 't samen } 4 \text{ taijll} \end{array}$

Aen den weger 1 tical.

Aen den besieder van 't gelt, int betaelen des sappanghs, van ider catty een foangh.

Aen den ontvanger van de. gelt pr 't patty een foangh.

Aen Tjau Phya Poele Tip int coopen van rijs ende pady 1 cleet van 3 tajll.

Aen	{	Crommatha	} opsienders bij 't meeten van rijs ende pady yder een cleet.
		Crommana	
		Ommon trompanit	

Ten vierden. Als een Hollants schip buijten de riviere geancert blijft, salt geen costuymelycke gerechticheijt onderworpen zijn.

Aen den Officier Khousa Thibidy sal voor sijn somba, om sappangh, rijs ende pady naer costuijmen als de scieepen binnen komen betaelt werden.

Aen Oloangh Schiut Ray montry sal voor sijn toleken int procureeren van Sappangh rijs ende pady, naar costuijmen betaelt werden.

Aen Tyau Phya Poele Tip ende d' opsienders bij 't meten van rijs ende pady te betaelen nae costuijmen.

Int coopen van Sappangh sal aan de Officieren van de factorij, leveraers, den weeger besieder ende ontfanger vant gelt nae costuijmen betaelt werden.

Als de Hollanders Sappangh ontfangen aen de buijtensteeden van Pitsia boury of te Phyphry ratsia boury ofte Rapphrury cuy ende songs phy-nongh sullen aen de volgende officieren betaelen.

Aen Nay chongh officier tot de leverantie van Sappangh tot Pitsia boury rathia boury ofte song phy-nongh gecommitteerd van 't 'schips carga 10 tajll ende 2: salon.

Aen	}	Communnay Clang pysidi	} drie leveraers ofte wegers, van 't sapangh tot Pitsia boury ratsia boury ofte song Phuij nong jder 5 taijl ofte 1. p. salon 'tsamen 15 taijl ende 3 p. salons.
		Communnay Clang ney	
		Communnay Sarpa clan	

Aen Ommon Trompanit tolck ontfangende Sapangh aen gem. drie plaetz. van jder schips carga 10 taijl ende 2 p. salons.

Aen den gouverneur van Pitsia boury ofte Ratsia boury voor jder schip 2. p. salons.

Aen Consou perboury bladt naeste raedt van den gouverneur 1. p. salon.

Aen Nay chongh, officier tot de leverancy van Sappangh tot chuy ghecommitteert van jder schips last een cattij silver 2. p. salons.

Aen den gouvr. van Chuy 2. p. salons.

Aen	}	Communnay Clangh-Pytsidt	} leveraer ofte wegers vant sappangh tot cuy jder 10 taijll en 1. p. salons 't same 30 taijll ende 3. p. salons.
		Communnay Clangh-Ney	
		Communnay Sarpacon	

Aen Ommon Trompanit tolck ontfangende Sappangh aan cuy van jder schips carga 15 taijl en een salon.

Bya-Lyeangh ofte geld om dagelijks eeten voor te coopen aen de leveraers vant sappangh ende Gouverneurs van Pit-sia boury cuy ende andere officieren des Conincs te samen van jder schip 5 taijll.

D'originele acte in Siamse taele gesz. is besegelt, door d'ordonnantie des conincx met sijne Majjt. traai, in roode wasse hebben de figure van een Siamse engel.

Bijl. No. 4.

Verdrag en nader alliantie van vrede gemaakt ende besloten tusschen zijne Coninkl. Maj^t. van Siam ter eenre, en den E. Commissaris Pieter de Bitter ter andere zijde, gemagtigde van d' Ed. H^r. Gouverneur Generaal Joan Maatsuijcker ende d' E. E. Hren. Raden van India, gebiedende uijt den naam en van wegen d' Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der vereenigde Nederlanden, den staat der vereenigde Oost-Indische Comp. in Orienten.

Eerstelijk is verdragen, g'acordeert en besloten dat van nu af aan, voortaan tusschen den konink van Siam, en d' Nederlandse Comp. mitsgad^{ts}. de wedersijtse onderdanen en subjecten, wesen en onderhouden sal werden een opregte, onverbreekel. vaste, sincere alliantie en vruntschap, ende dat van desen dag af, ook uijt de memorie geroeijt, ende noijt weder gedagt sullen werden, sodanige questie, verschillen en noijdere differentie als tusschen zijn Maj^{ts}. onderdanen en d' E. Comp. sijn comen te ontstaan, mits den conink d' autheurs wegens de affronten d' E. Comp. aangedaan nae behoren en merite straffe.

Ten tweeden is veracordeert dat van nu voortaan d' E. Comp. soo in Siam, Ligoor, Oetjang, Salang en alle andere plaatsen en landen des coninx, egene uijtgesondert een *vredige onbecommerde* exercitie van negotie sullen genieten, in alle sodanige goederen en coopmans, die op ijdern plaatse comen te vallen ende d' E. Comp. oirbaar sijn, gene gereserveert, van wat nature deselve ook mogten wesen.

Item dat d' E. Comp. sal vermogen te negotieren, handelen ende corresponderen *met alle sodanige personen*, 't sijn van hoge ofte lage qualiteijt, als het haar goetduncken ende te rade

werden sal, sonder, gelijk voor desen wel is geschiet, van ijmanden daarin, wien het ook soude mogen wesen, directel. nogte indirectel. verhindert nogte belet te werden.

Wijders is verdragen, veraccordeert, en overeengekomen, dat d' E. Comp. nu nog hier namaals, met geen meerder tollén, geregtigheden etc. soowel van de aanbrengeude als versondene goederen en coopmans, 't sij in Siam, Ligoor, Oetjang Salang en op wat plaetse, 't selve ook mogte wesen, sullen beswaart, noch in geenderhande manieren verhoogt, maar sal alles volgens ouder costume, gelijk in de gestatueerde ordonnantie des coninx gestipuleert ende geaccordeert sij voldaan en betaalt werden.

Item is veraccordeert, dat nu noch hier namaals sijne coninkl. Majjt. nog geenige desselfs onderdanen en ingesetenen van wat qualiteit en hoedanigheid d' selve soude mogen wesen sullen vermogen eenige chinesen, op hare joncken, schepen en mindere vaartuijgen te setten (veel min eenige dier natien daar met trachten binnen hare landpalen te voeren) de welcke nae Japan, Canton, Couchin china, Tonckin, mits gaders gene plaetsen uijtgesondert, alsmede degene welcke onder 's Coninx gehoorszaamheit, als daar is Cuij, Ligoor etc. staan of dat alsulcke joncken en schepen, waarop die natie bevonden sal worden, ende d' onse in zee ontmoetende, voor goede prijs aangeslagen sullen werden, sonder dat d' E. Comp. daarvan oijt ijetwes aan ijmanden schuldigh sal sijn te restitueeren.

Voorts is besproken en veraccordeert dat de gem. Comp. voor altoos sal hebben den uijtvoer van alle d' hartevelen ende koe-huijden, die in Siam comen te vallen met uijtsluitinge van alle andere coopl. van wat natie en hoedanig d' selve ook soude mogen wesen, bij welck recht sijne Majjt. d' E. Comp. met alle middelen sal gehouden wesen te manteneren.

Wijders soo het mochte comen te gebeuren dat eenige debiteuren d' E. Comp. hare betalinge weijgerde, gelijk voor desen

menigmaal geschiet sij, sal sijne Majjt. d' E. Comp. daarin door Oija Berckelang voorspraek der vremdelingen d' behulpsame hant bieden, wien de debiteuren in strenge verseekeringe houden, ter tijd en wijle d' E. Comp. het hare sal becomen hebben, ende bij soo verre d' E. Comp. door dien middel aan hare rechtmatige pretentie niet en conde geraeken sal den Coning ofte wel Oija Berckelang gehouden zijn, d' selve debiteuren d' E. Comp. in handen te leveren.

In gevalle (dat God verhoede) ijmant van 's Comp. residenten eenig swaar delict in Siam quame te begaan, soo en sal echter den Coninck, noch die van Justitie denselven niet mogen te rechten, maar sal 't opperhoofd van d' E. Comp. moeten overgelevert om gestraft te werden naer de nederlantse wetten, ende soo het mogte gebeuren, dat het gem. opperhoofd mede hem in een capitale misdaet quam te vergrijpen, sal sijn Majjt. vermogens sijn d' selve binnen de logie te doen verblijven ter tijd en wijle daarvan kennisse aan d' hr. Gouv^r. Gener. sal gedaan hebben.

Soo is mede veraccordeert en overeengecomen dat d' E. Comp. aan sijne Majjt. wegens het aansnoeren ende veroveren eener sijner joncke door 't fluijtschip 't roode hart, 3 jaren verleden, omtrent d' eijlanden van Maccauw sal uijtkeeren ende restituereen d' somma van 156 cattij Sianse munte ofte 18720 gulden sonder meer, quiteerende ende afstand doende, wijders alle sijne Majjt. vordere pretentie en eijgendom die voor desen, wegens het aanhalen van voorseijde joncke was pretendeerende.

Item is verdragen en veraccordeert dat d' Ed. Comp. sijne Majjt. sal restituereen en wederom overhandigen sodanige goederen en coopmans, den Coninck toebehoorende als jongst uijt een derselve joncke comende van Japan door 't fluijtje Hoogcaspel omtrent het eijlant Poeloebij gelicht sijn.

Item is verdragen en overeengecomen dat soo wanneer het quame te gebeuren dat sijne Majjt. resolveerden een joncke met

desselfs natie gemant naar Japan te senden alsdan sal d' E. Comp. gehouden sijn 7000 of 10000 stux hartevelen (ingevalle de procure derselver vellewerken dat jaar groot of middelbaar bevonden worde) ten prijse als deselve alsdan sullen werden ingecogt aen den Conink te leveren onder sodanigen voorwaarden dat sijne Maijt^s factoor's ofte ijmant anders en sullen ondernemen, eenige vellen directelijk of indirectelijk te copen veel min door andere te doen opsamelen.

Soo het in aanstaande mocht comen te gebeuren dat sijne Maijt. van resolutie wiert eenige gesanten nae Paekin aan den groten Cham te demitteren, soo sal denselven vermogen nevens sijn ambassadeurs, nae derwaerts te senden, 2 cantonse chineesen in de Tartarische spraek ervaren, te weten voor soo lange d' E. Comp. met die vorst in vruntschap continueert en volhart.

Dat de joncken ofte schepen, soo wel van sijne Maijt. als desselfs ondersaten met Siammers gemant, sullen vermogen te varen nae Maccauw, Manilha, Canton en andere plaetsen soo lange d' E. Comp. met voors. plaetsen in vrunt en bontgenootschap sij waer toe dan tot seguriteijt haerder vojagie passe ofte vrijgeleij brieven sullen verleent werden.

Dat alle joncken en schepen van d' geallieerde vrunden der vereenigde Oost-Indische Comp. die van andere plaetsen comen, ende nae het rijke van Siam tenderen, door 's Comp^s. schepen int voltrecken haerder vojagie niet en sullen verlet, nogte verhindert werden, wel verstaande, soo daarop geen vijantl. natien bevonden worden.

Ingevalle Comp^s. schepen in zee, eenige joncken met Siammers gemant van sijne Coninkl. Maijt. en desselfs onderdanen quamen te brjegenen, sullen sij deselve in haerder vojagie niet mogen verhiinderen noch eenig verlet aandoen, maar in contra alle behulpsaamheden (soo den noot zulx mogte vereijsschen) bewijsen met alsulcken verstande, wanneer na geen plaetsen tenderen, waarmede d' E. Comp. in verwijderinge en oorlog sij.

Soo het in 't aanstaande gebeurden (dat God verhoede) eenige des Comp^s. schepen om, ende omtrent des Maijts^s. onderhorige landen, door noot of andersints, schipbreuk quamen te lijden ende soo sulx ook des Maijts. joncken van gelijken, ontrent Comps. havens en lantstreken, t' voors. ongeluk quamen te bejegenen, sal desselfs onderdanen, ter plaetse daer sulx geschiet met het bergen der goederen en 't salveeren van 't volk d' behulpzame hant bieden, mitsgaders versorgen, dat de gebergde goederen ende het vordere scheepsvolk d' alsulcke wien het ook soude mogen aangaan wederom op 't gevoegelijxt doenlijk sijnde 't intrageren en 't overhandigen.

Dat d' E. Comp. niet en sal vermogen eenige schepen ofte joncken alhier in Siam aantetasten noch aan d' selve d' minste hostiliteit te oeffenen, maar sullen voors. joncken en schepen waarmede d' E. Comp. in vijantschap sij, buijten, alwaar van outs costumelijk en gebruijckelijk is geweest, d' selve vermogen aantesnoeren en alle vijantlijke afbreuk te doen.

Dese voors. poineten sullen onderhouden en naegecomen werden, niet alleen bij den tegenwoordigen Coning van Siam ende den tegenwoordigen Gouver. Generaal Joan Maatsuijcker en d' E. E. Hren Raden van India, maer ook bij hare respective successieurs ende naersaten voor altijd en eeuwig.

Aldus gedaan, geaccordeert ende besloten in de staat Judia int Coninkrijk Siam adij 22^{en}. Augustij a^o. 1664 en was versegelt met des Conings trae in rode verwe, hebbende de figure van een Siamschen engel ofte duijvel, mitsgaders benevens des Comps. chiap, geteekent Pieter de Bitter.

BIJL. No. 5.

Copia acte waarmede 't contract tusschen d'Siamse koningh en d'generale vereenigde N^{se}. g'octroijeerde oost Indise Comp: op den 22^e. Xber a^o. 1709 vernieuwt en bevestigd is.

Sondagh den 19^e. van de afgaende eerste maen in't apenjaer in 't jaer 2299 naer de Nederlantse tijtreecq. den 21^{en}. december a^o. 1709 volgens 't versoek van den gouvern^r. generaal ende raden van India bij haer Eds. brieven desen jare gedaen en 't versoekschrift van den luang Zuraceen, Capt^a; ende fetor der hollanders is aen zijn Majjt. den Ko: van Siam aller onderdanigst voorgedragen, dat 't contract van Siam onder dato 19^e. Febr. a^o. 1705 ten tijde van Pieter de Citter gemaekt en de renovatie van dien, mitsgrs: 't octroij van den thin tot Ligoor, waer bij zijn Majjt. vergund en toestaet dat de hollandse Comp: alleen, met uijtsluitinge van alle andere traffiquanten den thin tot Ligoor sal mogen kopen tot den gewonen prijs, huijten en behalven het aenpart van den konink sal werden vernieuwt en op de rug van den brief van overeenkomst bevestigd, volgensde voorgaende renovatie.

Soo is 't dat den probat somdit boront hopitt pra, pottrie tjauiou jaoua nu prarocha hou caan Tamrad noathan noa Era Mont ordonneert dat de vernieuwinge in manieren als in vorige tijden op de rugh van 't contract zal bevestigd werden, en dat alles volgens het contract mitsgaders de vernieuwinge van dien zal werden gedaen en verhandelt, zoo als den gouverneur generael ende raden van India bij haer Eds. brieven hebben gelieven aen te halen, ende O'uang Curaçeen Capt. en fetoir der Hollanders, zulx aller genadigst zijn Majjt hebbe laten versoeken (onder stont) gecollationeerd accordeert. *Siam* den 6^e. Jan. 1705.

(was geteekend) Gr. Dirk de Haes.

Extract uit een translaat malijse brief geschreven door Tsjauw Pia Pakalang aan haar HoogEdel.Gs. ontfangen tot Batavia 25 Maart 1755.

Desen brief van Tsjauw Pia Siri Darmaraat Detsja tsjaat Amaat Teantjat Pipid Ratnaraat, kosa Taboedie Apea Piri Borakaroma Pahok Tsjauw pia Pakalang komt aan den Gouverneur Generaal Jacob Mossel en de Raden van India, dewelke uijt een zuijver en toegenegen herte tot zijn Hoog aansienlijke Majesteijt Somdat Boran Boepit praepoe ditsjoe Djoehoewa mijnen genadigen souverain derselver brieven en geschenken successief verwaardigt en met de schippers van 's Comps. bodems Siamwaarts gesonden, deselve hebben op verscheijde datums hare behoude adresse erlangt, teffens den inhoud van dien zijn Hoog aansienlijke Majesteijd ter geerde kennisse gebragt, 't gunt mijnen genadigen souverain seer aangenaam is geweest te verstaan, waarop mij terstond wierd geordonneert voorschreven missive van periode tot periode de vereijschte rescriptie te doen.

Als eerstelijk communicceeren aan haar Hoog-Edelens dat den koopman en Residt. Bang tot Siam benevens den onderkoopman Marthinus Jonas, welke laaste door Uw Hoog-Edelheeden na herwaarts gesonden is, ten eijnde niet alleen de oude contracten tusschen de Nederlandsche Maatschappij en zijn Hoog aansienlijke Majesteijt te renoveeren (:maar ook bij het afsterven van voorn: Bang als Residt. aldaar te fungeeren:) deselve zijn tot wederzijds genoeg en gesloten; bestaande in de naar te noemen poincten als:

ART. 1.

Zal d' E Comp: werden gepermitteert op Ligor de thi u alleen intekopen, buijten die van den vorst, met interdictie aan zijn Hoogheijds onderdauen in dat mineraal met niemand an-

ders te mogen handelen dan voorn: Compe. waartoe zijn Hoogheijd bereets de nodige ordre heeft gesteld.

ART. 2.

d'Compe. zal gehouden zijn een redelijke somma gelds na Siam 's jaarlijks overtezensen om met de volkeren van de clang te verwisselen.

ART. 3.

d'Comp^e. zal ook verplicht wesen wanneer Konings onderdanen uijtgesonden werden ter inkoop van paarden, deselve te adsisteeren en met 's Comp. bodem behoortijk na Siam te doen depecheeren.

ART. 4.

Wanneer de Clangers 't een of ander begeeren te kopen of volgens de monsters willen laten aanmaken, so moet de Comp^e. laten weten of deselve voor de ondervolgende prijse der hierbij gerequireerde goederen kunnen afstaan dan niet.

ART. 5.

d'Comp. sal almede niet manqueeren om zo veel rode en witte kleederen als kunnen bemagtigen op Siam te zenden, ten eijnde met de Clangers te vernegotieren volgens oude usantie.

Sijnde deze bovengen. 5 articulen agter het oude contract ingeschreven, waarvan twee eensluitjende afschriften zijn gemaakt namentlijk een met Siamse en het ander met Nederduijtsche characters.

BIJL. No. 7.

Extract uit eenen brief van den koning van Siam aan prins Frederik Hendrik.

Uwe vorstelijcke genadens verzoek ende billic begeren de Hollandse natie in mijn coninckrijcken traffiquen ende als voor desen altijt geschiet, favorabel mochten werden getracteert, sal wt wijsende onse conincklijke vrientschap naergecomen werden, ende

nimmermeer falieren, tot noch toe zijn als onse eijgen vassalen ende grootste vrienden gehandelt, waer tegen, tot ons welgevallen, gedurende haer frequenteren alhier, sich in alles naer behooren gecomporteert, ende in geene dingen gebreeckelijk be-thoont hebben, waer over te liever onsen wille is, in d'oude goetgunstigheid te continueren, ende die te vermeerderen, soodat voortaan, de hiercomende Hollandse natie, als uwe vorstelijke genadens goede ondersaten, wel sullen onthaelt ende ge-tracteert worden, want het is een oudt gebruik onder alle vrient-houdende Princen, maelcanderen alsmede d'ondersaten, alle vrient-schap te bewijzen ende die alsoo te onderhouden, dat den stant van d'een ende d'anders landen als een sijnde, ijder als eijgen aengaen.

Alsnu ist vast, ende sal altijd blijven dat wt nemende vrient-schap tusschen ons ende U vorstelijke genade waer van de fame vliecht door alle de werelt streckende tot soulaes van onse vrien-den, ende 't welvaeren onser onderdanen, also dat de Rijcken van Judia ende Holland als een zijn 't welck zoo lange moet continueren als de sonne schijnen en de mane lichten zal.

BIJL. No. 8.

Translaet van 't Oedjangh Salangse Tra.

Het geschrift van d' Hr. Oja Opirom diltja thadie wama Cro-petschij Trat Ra Crommapaho aen Opra phet 't nimuethie sie song Craem Opra te langh wegens d'Capiteijn van Batavia heeft sijn schrijven in eerbiedigheid alhier aen ons gesonden met ver-soek van negotie, dat men die wilde aldaer in Oedjangh Sa-langh gelijk voor desen geschiet is, verleenen. Welck hem hier volcomen toegestaan en vergunt hebben. Judia wan achaen den 12en Maent den 10en dagh des voornoemde maenth pie mervengh ofte 't slange jaer.

Bijl. No. 9.

Tijdens de Compagnie in Siam handel dreef, waren de meeste koopwaren, zoo niet alle, een regaal of monopolie des konings, zoodat men in den regel met niemand dan met 's konings factours handel drijven mogt en niets, tenzij met den koninklijken tra voorzien, kon uitvoeren.

Het tractaat van 1664 verleende echter aan de Nederlanders vrijen handel.

De voornaamste waren van *uitvoer* waren:

lood	natte indigo
tin	quasijbalken (?)
sappanhout	djattibalken
olijphantstanden	kromhout en meer ander
agger of argielhout	scheepstimmerhout
guttegom	vogelvellen
zwarte natte lak	zout
zwarte rietsuiker	goud
Cambodjasche nootjes	benzoin
hertevellen	gomlak
roggevellen	peper
stieren- en koe-huiden	rijst
buffelhoorns	olijphanten
rhinoceroshoorns	gember
kokos olij	sedert 1754 eenig bijzonder fijn ijzer.

De waren van *invoer* bestonden vooral uit:

kleeden, als	rood garen
roode en witte betelles	galons
roode chelas	vuurwapenen
madaphons van Mazulipatnam	geld.

SCHETS VAN MONTRADO

IN 1861,

DOOR

M. VON FABER.

De adsistent-residentie Montrado, een der drie adsistent-residentiën, waarin de residentie wester-afdeeling van Borneo verdeeld is, heeft tot grenzen: ten noorden de ads.-res. Sambas, ten oosten Landak, ten zuiden Měmpawa en ten westen de Chinesche zee.

Tot haar behooren de onder-afdeelingen of districten Montrado, met de hoofdplaats van denzelfden naam, Singkawang, Lara en Loemar, Soengei-Doeri en Soengei-Raja en Boedok, die de zogenaamde Chinesche districten op Borneo's Westkust uitmaken en tot het rijk van Sambas behooren.

Zij strekken zich uit van het Z. naar het N. van den mond der Doeri-rivier tot aan den mond van den Soengei Sebangkou, of van $0^{\circ} 27'$ N.B. tot aan $0^{\circ} 55'$ N.B. en van het W. naar het O. van 109° O.L. v. Greenwich tot circa $109^{\circ} 50'$ O.L. v. Gr.

Aangaande de geologische vorming dezer landstreek zegt de heer R. Everwijn, ingenieur bij het mijnwezen in N. I., het volgende: „De oudere neptunische lagen zijn een donker blaauw-achtig grijze tot licht-bonte klei-schiefer, hier en daar afwisselende met kleihoudende kiezel-zandsteen-lagen, terwijl als plutonische vorming op verschillende plaatsen langs den weg eene granietsoort gevonden wordt, waaruit eenige der voornaamste

gebergten, zooals dat in de nabijheid van Singkawang, grootendeels schijnen te bestaan."

Het klimaat is ter hoofdplaats Montrado gezond; bijna dagelijks regent het hier en in de maanden December, Januarij en Februarij zijn de noordewinden de heerschende. De nachten zijn alsdan koel tot koud toe en de regens menigvuldiger, terwijl in de maanden, als de westewinden waaijen, welke over de moerassige stranden heenkomen, koortsen niet zeldzaam zijn.

De gemiddelde stand van den thermometer in het jaar 1861 is geweest 's morgens vroeg $22\frac{1}{2}^{\circ}$, 's middags 31° en in den namiddag, tegen den avond 25° Celsins.

De rivieren in de onder-afdeeling Montrado zijn de Soengei Raja en de rivier van Pakoetjing.

De Raja-rivier ontstaat uit de zamenvloeiing van verscheidene beken en bergstroompjes op omstreeks 4 paal afstands van de hoofdplaats Montrado, bij de Chinesche kampong Sampasa. Deze rivier, die, vele jaren geleden, van den mond tot aan de hoofdplaats bevaarbaar was voor kleine vaartuigen, is thans, van Pangkallan-Batoe af, geheel verzand, ten gevolge der massa mijn-grond, die door de menigte mijn-waterleidingen in haar uitgestort zijn en nog uitgestort worden. Verbazend groot is het aantal krommingen, langs welke de Raja-rivier naar zee stroomt, waarvan het herhaaldelijk verleggen harer bedding, ten behoeve van mijnarbeid, de oorzaak is.

Van Pangkallan-Batoe zakte ik haar eens af naar Raja, een Chineesch gehucht aan hare monding gelegen, en hoewel onze sampan minstens eene acht mijls vaart had, bereikten wij eerst omstreeks $3\frac{1}{2}$ uur, nadat wij in het vaartuig gestapt waren, het genoemde gehuchtje Raja.

Prachtig is het bosch, vol van kalimpiauws en deftige neusapen, waardoor deze rivier zich kronkelt.

De Raja is grootendeels digtgegroeid en op vele plaatsen bijna geheel versperd door omgevallen boomen, die maar niet

opgeruimd worden. Het is een niet onderhouden vaarwater en toch zoo belangrijk voor den zout-opvoer van het zoutpakhuis te Raja naar het zoutverkooppakhuis te Pangkallan-Batoe.

De rivier van Pakoetjing ontspringt op c. 4 palen van Montrado bij de Chinesche kampong Paanjauwa (Pendjawa) in de nabijheid van de Chinesche kampong Pakmiongt'eeuw, loopt in eene noordelijke rigting naar het westen, waar zij op c. 6 palen in de nabijheid der Chinesche kampong Pakoetjing den weg naar Singkawang snijdt en verder noordwaarts stroomt, om zich boven Moekwan in de Slakouw-rivier uit te storten.

Na zware regens, als de rivier gezwollen is, wordt zij zelfs door prauwen van drie tot vier kojangs bevaren, die met levensmiddelen alsdan van Pamangkat komen.

Van de verdere, groote rivieren, zooals de Soengei-Doeri, de Slakouw en de rivier van Singkawang, die door de ads.-res. Montrado stroomen, is de loop mij niet genoegzaam bekend. Ook behooren zij niet tot de onder-afdeeling Montrado, waarvan ik mij hoofdzakelijk tot taak gesteld heb eene schets te geven.

De meren en plassen, die men hier in menigte aantreft, zijn meest alle met water volgelopen, verlatene mijnen. Alleen het groote meer (Pat-foen-t'eeuw-pie), op eene paal afstands van de hoofdplaats Montrado, aan den grooten weg naar Singkawang, is een water-reservoir voor de mijnen in de vlakke en is gevormd door afdamming van beken, die van de omliggende heuvels nederstroomen.

Hoewel dit meer onder de grootste dezer ads.-residentie gerangschikt kan worden, zoo is het toch geene kleine overdrijving, als daarvan gezegd wordt, dat het zoo groot is, dat men van den eenen oever den anderen niet zien kan (*).

In meest al deze wateren en ook in de rivieren bevinden

(*) Veth's Wester-Afdeeling v. Borneo, deel I, pag. 107.

zich kaaimans, die ook wel eens gezien worden in smalle mijn-waterleidingen, welke met deze meertjes in verband staan of zich in de nabijheid er van bevinden.

Behalve bovengenoemd meer van Pat-foen-t'eeuw, behooren nog tot de voornaamste meeren in de onder-afdeeling Montrado dat van Sjip-'ng-foen, van Sjip-njie-foen, en van Nam-pa-foen, welk laatste eene gemeenschap over water daarstelt tusschen Pangkallan-Batoe en Loehawang.

De bevolking bestaat voornamelijk uit Chinezen en Dajaks. Op 16 Januarij 1861 telde men in de onder-afdeeling Montrado (het distrikt Boedok niet medegerekend) 2953 mannen, waaronder ruim 700, die wegens ouderdom en ziekte vrij waren van de betaling van hoofdgeld. Verder 879 gehuwde vrouwen (niet paren), 545 jongens en 368 meisjes, dus 4745 zielen; en op den 16den December van hetzelfde jaar slechts 2808 mannen, waaronder 760 belasting-vrijen, 896 gehuwde vrouwen, 581 jongens en 397 meisjes, dus 4682 zielen.

Van 16 Januarij 1861 tot 16 December van hetzelfde jaar, dus in 11 maanden, is het aantal zielen verminderd met 63, niettegenstaande het aantal kinderen en gehuwde vrouwen vermeerderd is.

Tot de belasting-vrijen behoorden 48 leprozen, waarvan elf op de hoofdplaats Montrado en zeven en dertig in de kampongs. Behalve deze bekende leprozen, wier namen in het bevolkingsregister opgenomen zijn, dewijl zij in de eene of andere kampong zich ophouden, moeten er nog verscheidene aan lepra lijdende personen zijn, die in het bosch, in spelonken en in holen wonen en slechts nu en dan in de kampongs komen bedelen.

Van het aantal mannen waren 2014 in China geboren en 794 hier ter kust, terwijl het meerendeel der leprozen echte Chinezen waren of Chinezen, in China geboren.

De vrouwen waren alle hier ter kust geboren.

Ieder Chinees, den ouderdom van 16 jaren bereikt hebbende, is verplicht, tot aan zijn 60ste jaar, zich tweemaal 's jaars te voorzien van een zoogenoemd hoofdbriefje, waarvoor hij telken male *f* 1.50 betalen moet, zoodat eene jaarlijksche belasting van *f* 3 op hem rust. Ook is hij verplicht een zoogenaamd plankegeld te betalen, beloopende *f* 1 's jaars, waardoor hij zich vrijkoopt van de verplichting om jaarlijks eene ijzerhouten plank te leveren, ten behoeve der bruggen in de afdeeling.

De Chinezen hier ter kust zijn afkomstig van de departementen Woei-Tjioe (惠州), distrikt Lioek-Foeng (陸豐), en Ka-Jing-Tjioe (嘉應州), welke beide gelegen zijn in het N. O. der provincie Kwangtoeng.

Het zijn de zoogenoemde Hakka of k'eeh Chinezen, de ruwste, minst beschaafde en turbulentste der gansche provincie.

Zij leven van den mijnbouw, den landbouw, den kleinhandel en aan de strandplaatsen van de vischvangst.

De mijnen worden door hen in twee hoofdsoorten verdeeld.

De eerste soort, nam geheeten, is die, waarin de goudhoudende zandlaag (kak-sa) gelegen is onder twee goudlooze lagen, waarvan de opperste laag aarde en de tweede los zand (soeng-sa) is, terwijl de kak-sa gelegen is op zware klei of pijpaarde, „kong” genoemd.

De mijn bereikt dus eene diepte, waaruit het water door middel van een waterrad moet worden opgepompt.

De tweede soort heet saan-sa. In sommige dezer mijnen is de opperste aardlaag goudhoudend, in andere dezer soort ligt de kak-sa onder ééne goudlooze aardlaag.

Het verschil dezer twee mijnsorten is dus daarin gelegen, dat in de saan-sa-mijnen de soeng-sa-laag ontbreekt, welke in de nam-mijnen voorkomt, waardoor deze eene grootere diepte bereiken en de benoodigde waterwerken zamengestelder zijn.

Onverschillig of de mijn groot of klein zij, altijd is een der mijnwerkers belast met de betrekking van mijnschrijver of mijn-

boekhouder en een met het doen der benoodigde inkoop. De boekhouder boekt de door dezen gedane uitgaven en inkoop en teekent mede aan, als een der mijnwerkers eenen rustdag neemt.

Behalve deze twee personen heeft iedere mijn nog eenen „foh-tjong” of mijnhoofd, die de werklieden op de daartoe bepaalde uren naar het werk voert en, ingeval er iets ten behoeve der mijn of van de mijnwerkers geschieden moet, de personen tot het doen van dat werk aanwijst. Verder heeft iedere mijn nog hare „tien-koengs” of mijnbouwmeesters, die wel eens vier, doch nimmer minder dan twee in getal zijn.

Het mijnhoofd wordt, bij afwezigheid, door een der mijnbouwmeesters vervangen.

De tien-koengs, belast met het opzicht over de waterwerken en met de bewaking van het goudhoudende zand in de waterleiding, wonen in eene hut, op het mijnterrein opgeslagen, terwijl de anderen in de mijnwerkers woning gehuisvest zijn.

Bij zware regens moeten de tienkoengs, zelfs in het holste van den nacht, naar buiten om te zorgen, dat het waterrad niet door overgrootten toevoer van water beschadigd rake, terwijl zij door den foh-tjong geraadpleegd moeten worden, ten opzichte van het in de mijn te verrigten werk.

Iedere mijn heeft eenen leverancier. Al hetgeen in de mijn benoodigd is, moet van hem genomen worden.

Heeft de mijn geld noodig, dan moet zij zich daartoe tot den leverancier wenden en eerst dan, als hij niet instaat is het gevraagde geld te geven, kan de mijn zich naar eenen anderen begeven. Dit geld, onverschillig van wien het geleend zij, moet onmiddelijk na eene goudligting terugbetaald worden, doch hetgeen de mijn schuldig is voor geleverde levensmiddelen, alsmede schulden ten behoeve der mijn bij den ijzersmid gemaakt, worden eerst afbetaald, wanneer er afrekening in de mijn gehouden wordt.

Het mijnhoofd, de mijnschrijver en de inkoopster nemen, gelijk de eigenlijke werklieden, deel aan het mijnwerk. Zooals boven reeds ter loops is aangestipt, worden de mijnwerkers tot het werk aangevoerd door den foh-tjong of het mijnhoofd. Zij, die hem niet naar het werk volgen en eerst in de mijn komen, als de eersten weder in de mijn teruggekeerd zijn, na de eerste vracht gronds naar boven gebragt te hebben, worden voor dien halven dag van de lijst der werklieden geschrapt en ontvangen bij de afrekening geene betaling daarvoor. Ook hen treft hetzelfde lot, die, in de mijn gekomen, over onpasselijkheid klagen en naar de mijnwerkers woning terugkeeren. Aldus wordt luiheid in den mijnwerker op eene voor den Chinees bijzonder gevoelige wijze gestraft.

In den vroegen ochtendstond beginnende, werkt de Chinese mijnwerker omstreeks negen uren daags, die door zes rusten afgebroken worden. Ten hoogste twee uren achter elkander werkende, houdt hij eerst tegen half zeven ure 's avonds op.

Na acht-en-twintig dagen aldus bezig geweest te zijn, mag hij twee rustdagen nemen, wordende hem, die na 27 dagen werkens ééne rustdag neemt, *f* 0.48 kostgeld in rekening gebragt.

Zulks is op ieder der in de mijn geëmployeerde personen evenzeer van toepassing.

Slechts bij of na zware regens, als het niet mogelijk is te werken, krijgen de mijnwerkers één of meer vrije dagen.

Het mijnpersoneel heeft vijf maaltijden daags. Tweemaal krijgt het rijst, met rossip en gezouten groente tot toespijs, en drie keeren rijstebrei of boeber met dezelfde toespijs.

Alleen als het goud geligt zal worden, worden kippen, eenden, varkensvleesch en arak voor de mijnwerkers gekocht.

Is het mijnhoofd voornemens het goud te ligten, dan moet hij, alvorens daartoe over te gaan, de mijnbouwmeesters raadplegen. Hij mag daarin niet eigenmagtig te werk gaan.

Het goud wordt 's avonds geligt, dewijl de mijnwerker zegt,

dat, bijaldien zulks over dag geschiedde, het goud zoude bovendrijven en weggespoeld worden. Alleen in geval al het goudhoudende zand in de waterleiding niet op éénen avond gewasschen kan worden, mag de wassching op den volgenden morgen of vooravond voortgezet worden, hetgeen dan „tweede ligting” heet.

Op den avond, dat het goud geligt zal worden, wordt een zwarte hond geslagt, waarvan bloed in de waterleiding gesprenkeld wordt, waarin het goudhoudende zand zich bevindt.

De goudhoudende grond is uit de mijn in eene daartoe bestemde lange waterleiding gebragt, waar, door middel eener sterke stroom, die, des benoodigd, door eene sluisdeur verzwakt kan worden, alle rolsteenen en goudlooze grond verwijderd zijn geworden, terwijl het fijne, met stofgoud vermengde zand op den bodem is blijven liggen.

Het door spoeling verwijderen van dit fijne zand nu is het goudligten.

Met het uit de mijn opgegravene hout worden groote vuren ontstoken in de nabijheid der waterleiding, die dan nog door de flambouwen der daaromheen staande mijnwerkers verligt wordt. De foh-tjong en tien-koengs nemen op hunne doelangs (houten borden) een weinig van het goudhoudende zand, dat zij daarop uitwasschen door de doelang onder en rakelings aan de wateroppervlakte in bijna horizontale rigting rond te draaijen, waardoor de zandkorrels weggespoeld worden; vervolgens wordt het op de doelang achtergeblevene stofgoud afgewasschen en in een half met water gevuld koperen kommetje verzameld.

Geen woord durven de mijnwerkers spreken, alvorens drie of vier doelangs vol goudhoudend zand uitgewasschen zijn.

Is de ligting afgelopen, dan mogen anderen, voornamelijk Chinesche vrouwen, het in de waterleiding achtergeblevene goud uitwasschen. Eerst hierna is het den Dajak geoorloofd zijn geluk te beproeven.

Dit nawasschen heet sésa-moei. Jonge deerns en oude vrouwen — wier kleedij alsdan bestaat uit een donker-blaauw katoenen pantalon en een tot aan de knieën reikend baadje van dezelfde kleur en stof, het hoofd gewikkeld in eene soort van tulband van vuurrood katoen en daarop een mijnwerkershoedje, in de regterhand eene kleine, ligte patjol met kort handvat en onder den linkerarm eene doelang — ziet men te Montrado onder het zingen van zoogenaamde „bergliederen” des morgens zich vrolijk naar de mijnen begeven, van waar zij tegen het vallen van den avond even lustig huiswaarts keeren.

Het door de mijnwerkers geligte goud wordt, nadat de pachter der goudmijnen er van betaald is, aan den leverancier der mijn in bewaring gegeven, die het op den deeldag naar de mijnwerkerswoning brengt. Alsdan krijgen de mijnbouwmeesters, het mijnhoofd, de mijnschrijver en de inkoop, als belooning voor hunne als zoodanig bewezene diensten, ieder *f* 4. Dan wordt de leverancier betaald, waarna het overige onder de deelhebbers verdeeld wordt, waartoe ook het mijnhoofd, de mijnbouwmeesters, de mijnschrijver en de inkoop behooren.

Heeft de ligting niet genoeg opgebracht tot bestrijding der onkosten voor levensmiddelen, dan wordt het tekort onder de deelhebbers als schuld verdeeld.

Daar de meeste gronden, voornamelijk in den omtrek der plaats Montrado, ten tijde der kongsi's reeds bewerkt zijn, zoo is tegenwoordig het aantal winstgevende mijnen gering.

In de meest winstgevende mijn verdient de aandeelhebber tegenwoordig ongeveer *f* 40, hetgeen echter zeldzaam voorkomt, daar zijne gewone verdienste is van *f* 12 tot *f* 14 's maands.

Ook komen niet zelden mijnen voor, waarvan de opbrengst alleen de gedane uitgaven dekt.

Ten tijde der kongsi's kon de grootste verdienste van een aandeelhebber gerekend worden te zijn van 2 tot 3 tails en zijne gewone verdienste van *f* 20 tot één tail of ongeveer *f* 65, ter-

wijl het eene groote zeldzaamheid was, als alleen de gemaakte onkosten door de opbrengst gedekt werden.

Er waren toen mijnen, door honderd en meer personen bewerkt, terwijl de grootste mijn tegenwoordig van dertig tot veertig werklieden telt.

Dikwijls worden in de mijnen, behalve goed bewaard gebleven hout, soms gansche boomen, dikke bladlagen, houten ankers, stukken van zee-sampans, aardewerk, schelpen, enz. gevonden, die echter door de onverschillige mijnwerkers weggevoerd worden.

Het Montradosche goud of dat, gevonden in het district Montrado, is niet het beste en doet slechts van *f* 65 tot *f* 70 de tail; dat van Sepang en van Boedok is het meeste waard, daar eene tail van het Sepangsche goud ongeveer *f* 78 en eene tail Boedoksche goud ongeveer *f* 72 kost.

De eenige algemeene kultuur, waarmede de Chinees zich hier bezig houdt, is die der rijst op sawahs en ladangs (drooge velden). De pogingen, in vroegere jaren aangewend, ter invoering van de koffijkultuur en later van die der thee, zijn geheel mislukt, althans wat aangaat de thee. Koffijtuinen zijn thans nog slechts twee overig, waarvan één toebehoort aan den pangeran Djaja-Kesoema in de nabijheid eener Dajaksche kampung nagenoeg 10 palen oostwaarts van Montrado gelegen, en de andere aan het dorpshoofd van Djintang, in het Singkawangsche gelegen.

Deze laatste koffijtuin telt meer dan duizend boomen, waarvan de koffij vrij goed is; de boon evenwel is klein.

Behalve groenten, hebben de Chinezen dikwijls suikerriet in hunne tuinen staan, dat, voor zooveel ik weet, slechts in de nabijheid van het Chinesche dorp Koelor, in het Singkawangsche, op eenigzins groote schaal verbouwd wordt en van goede kwaliteit moet zijn.

Hoewel in de Chinesche districten rijkdom niet gezegd kan

worden te bestaan en de welvaart er niet groot is, zoo bestaat er toch ook geene eigenlijke armoede. Bedelaars, met uitzondering van leprozen en van eenige met ongeneesselijke ziekten behebte personen, treft men er niet aan, aangezien voor zulk eene kleine bevolking, als zich hier bevindt, werk genoeg te vinden is en luiheid niet in de geaardheid van den Chinees ligt.

Omstreeks 115 jaren geleden bevonden zich in het district Montrado zestien kongsi's of mijnvereenigingen tot ontginning der goudgronden, te weten: T'aaï-Kong, Saam-t'iauw-keeuw, Sjip-'ng-foen, Sjip-lieok-foen, Sjip-njie-foen, Maan-Foh, Hang-Moei, Sien-Woek, Foek-Jen, Kak-Tj'a, Liem-T'iën, T'aaï-Foh, Kwong-Foek, Sien-Lok, Kiem-Foh, Kiët-Lien. Deze raakten, na omstreeks dertig jaren lang naast elkander bestaan te hebben, door verhuizing en inéénsmelting met de grootere kongsi's, uit elkander, zoodat van de bovengenoemde zestien kongsi's zeven overbleven, namelijk: T'aaï-Kong, Saam-t'iauw-keeuw, Liem-T'iën, Sjip-'ng-foen, Hang-Moei, Sien-Woek en Maan-Foh. Deze zeven kongsi's vormden eene kongsi-vereening of unie onder den naam van Foh-Sjoen en telden ieder bijna evenveel onderdanen. Zij bouwden een gezamenlijk raadhuis, dat den naam kreeg van Foh-Sjoen-t'aang of raadhuis (der unie) Foh-Sjoen. Ieder der zeven kongsi's had in dezen «t'aang» eenen «t'aang-tjoe» of raadhuishbewaarder, alsmede ieder eenen kapitein. Alle zaken, zoo groote als kleine, werden in den t'aang behandeld en afgemaakt.

Ten gevolge der gedurige twisten, waarin deze zeven kongsi's met elkander leefden, verhuisden ongeveer vijf jaren later drie harer, zoodat er vier overbleven namelijk: T'aaï-Kong, Saam-t'iauw-keeuw, Sjip-'ng-foen en Sienlok, waarvan vervolgens de drie laatstgenoemde door de kongsi T'aaï-kong (*) overwon-

(*) T'aaï-Kong beteekent: «Grootte stroom» en was, gelijk nog het

nen werden, die nu alleen als oppergebiedster in het distrikt Montrado ter hoofdplaats van dienzelfden naam gevestigd was.

Het regt van den sterksten nam de plaats in van het goede regt, dat in vroeger jaren gedaan werd, en de goede orde van dien tijd maakte plaats voor willekeurige handelingen der hoogmoedige en laatdunkende kongsi-mijnwerkers en mijnhoofden. Al de willekeurige handelingen, waaraan zij zich zoowel tegenover de bevolking, als tegenover de particuliere mijnen schuldig maakten op te noemen, komt niet overeen met het doel, dat ik mij voor oogen gesteld heb. Genoeg zij het, dat een ieder gebukt ging onder de wederregtelijke handelingen der kongsi-lieden en dat een ieder zich bevljigtde deze tijrannen en onderdrukkers geen aanstoot te geven, om zoo min mogelijk van hunne luimen en grillen te lijden te hebben.

Tot de straffen, door het kongsi-bestuur opgelegd, behoorden die des doods, door onthoofding, door slaan en door begraving bij levenden lijve, rottingslagen, boete, eene strafwandeling, het afsnijden van één en van beide ooren, het uitkloppen van één en van beide oogen, bannissement en verbeurdverklaring van have en goed. In sommige gevallen kon de straf des doods door onthoofding afgekocht worden voor 360 dollars.

De strafwandeling is eene thans nog in China bestaande straf, waarbij de veroordeelde, gebonden of geketend, geleid wordt door de buurt, waarin hij te huis behoort, door eenen policiedienaar, die hem slagen op den rug toebrengt. Voor hen uit loopen twee personen, waarvan de een, door op een bekken te slaan, de aandacht der inwoners op het plaatshebbende trekt, terwijl de andere met een planken bord loopt, waarop het misdrijf van den veroordeelde bekend gesteld is, welk misdrijf hij bovendien nog mondeling moet bekend maken.

geval is, de Chinesche naam voor de Raja rivier, welke naam door eene der kongsi's of mijuvereeningen is aangenomen.

Het uitkloppen der ooggen geschiedde op de volgende wijze. Een bamboezen tubus werd met de eene opening op het oog geplaatst, dat nu, door eenen flinken slag aan de andere opening, uit zijne kassen in de buis sprong. Deze werd nu weggenomen en het oog, door afknipping der oogspieren, van het hoofd verwijderd.

Moord en manslag werden gestraft met den dood. De kosten voor de begravenis van den verslagene kwamen ten laste van de familie van den moordenaar, terwijl de beul, voor het ter dood brengen van den moordenaar, betaald moest worden door de familie van den verslagene.

Nam deze laatste de begraveniskosten, boven bedoeld, op zich, dan kwamen de onthoofdingskosten ten laste van de familie van den moordenaar.

Moord uit winzucht werd gestraft met den dood door onthoofding, waarna het hoofd op eene staak gezet en den volke vertoond werd.

Sluipmoord en manslag werden ook gestraft met onthoofding en tentoonstelling van het hoofd.

De vrouw, die haren gemaal vergiftigde, zoodat deze, ten gevolge der hem ingegevene middelen, overleed of zinneloos werd, werd levend begraven. Ook de medepligtigen aan dit misdrijf ondergingen dezelfde straf.

Op verwonding uit winzucht stond de straf des doods door slaan en, bijaldien het misdrijf minder zwaar was, werd de schuldige gestraft met het verlies van een oor, eene strafwandeling en bannissement.

Roof en diefstal werden eveneens gestraft met den dood of met het verlies van een oor, met eene strafwandeling en met bannissement.

Gouddiefstal door een lid der mijnvereeniging werd gestraft met onthoofding en tentoonstelling van het hoofd; door iemand, niet tot de mijnvereeniging behoorende, met onthoofding en

tentoonstelling van het hoofd of met rottingslagen en eene strafwandeling naar gelang der waarde van het ontstolene en bij herhaald plegen van het feit met bannissement, voorafgegaan door eene strafwandeling en het verlies van een oor.

Diefstal met inbraak, bijaldien het ontstolene teregtkwam, met bannissement, voorafgegaan door eene strafwandeling en het verlies van een oor en, bijaldien het ontstolene niet teregtkwam, met onthoofding en tentoonstelling van het hoofd, voorafgegaan door eene strafwandeling.

Kleine diefstal met rottingslagen en eene strafwandeling voor de eerste keer en met het verlies van een oor en eene strafwandeling voor de verdere keeren.

Het verleenen van schuilplaats aan roovers en dieven werd gestraft, voor de eerste keer, met rottingslagen en voor de verdere keeren met rottingslagen en verbeurdverklaring van de bezittingen van den schuldige.

Overspel, van de zijde der vrouw, met rottingslagen of met rottingslagen en eene geldboete.

Ontvoering eener vrouw of jonge dochter met rottingslagen, eene strafwandeling, verlies van een oor en bannissement. Het openen en niet bezorgen van brieven, koopmansgoederen, geld, enz. met eene boete van vijfmaal de waarde van het niet bezorgde of met eene strafwandeling en verbeurdverklaring der bezittingen van den schuldige, terwijl deelname aan gevaarlijke geheime genootschappen gestraft werd met onthoofding en tentoonstelling van het hoofd.

Tegenwoordig wordt het civiele gezag in de Chinesche districten uitgeoefend door eenen adsistent-resident, die onder zich heeft vier controleurs bij het binnenlandsch-bestuur, een kap'taai of regent der gansche ads.-residentie, drie kapitans of districtshoofden, en ongeveer dertig loht'aais of dorpschouwen.

Vreemd, voorwaar, klinkt de benaming van kap'taai, die, voor zooveel mij bekend is, alleen op Borneo's Westkust voorkomt.

Zij dagteekent uit den tijd der kongsi's, toen de Foeekiën-Chinezen het grooter aantal uitmaakten. De Chinesche karakters voor dezen titel zijn 甲大 (kap-t'aaï), eene verkorting van 甲必丹大 (kap-piet-taan-t'aaï).

De drie eerste karakters zijn, gelijk duidelijk is, gebezigd ter transcriptie van het Europesche woord kapitein, terwijl het karakter 大 in de Emoy spreektaal wordt uitgesproken „toa” en hier gebezigd is ter transcriptie van het Maleische woord „toewa”, d. i. oud, zoodat met krijgt kapitein toewa of oudkapitein, oudste kapitein. De Hakka-Chinezen spraken natuurlijk de karakters in hun dialekt uit en de oorspronkelijke uitspraak „toa” verdween langzamerhand met de Foeekiën-Chinezen en maakte plaats voor het Hakkasche „t'aaï.”

Behalve het reeds vermelde hoofdgeld, zijn de inkomsten, die het land van de Chinesche districten trekt, die, welke door de verpachting van 's lands middelen worden opgebracht.

Het regt van den verkoop van opium wordt voor de geheele residentie in eens verpacht, terwijl de verpachting der kleine middelen voor elk district afzonderlijk geschiedt.

*Opgave van de opbrengst der verpachte middelen voor de
adsistent-residentie Montrado, gedurende de jaren
1860, 1861 en 1862.*

Namen der middelen.	Namen der districten	In 1860 's jaars.	In 1861 's jaars.	In 1862 's jaars.
Slagten van varkens. .	Montrado . .	f 17640.	f 13200.	f 14400.
	Singawang.	” 12000.	” 12360	” 11460.
	Lara	” 7680	” 7020	” 7080.
	Loemar . . .	” 1140	” 1560	” 1560.
	Boedok . . .	” 1032	” 1320.	” 2040.
	Totaal.	f 39492	f 35460	f 36540.

Benaming der middelen.	Namen der districten.	In 1860 's jaars.	In 1861 's jaars.	In 1862 's jaars.
Po en Topho spelen. . .	Montrado. .	f 6720.	f 5160.	f 4320
	Singkawang.	" 4200.	" 4320.	" 4920
	Lara.	" 2880.	" 2496.	" 2220
	Loemar . . .	" 732	" 600	" 468
	Boedok . . .	" 816	" 1200	" 2100
	Totaal.	f 15348	f 13776	f 14028
Verkoop van arak, rum en tjoe. . .	Montrado. .	f 9480.	f 6240.	f 5760.
	Singkawang.	" 9000.	" 7200.	" 8400.
	Lara.	" 5880.	" 4500.	" 4080.
	Loemar . . .	" 936.	" 552.	" 660.
	Boedok . . .	" 1200.	" 864.	" 1440.
	Totaal.	f 26496.	f 19356.	f 20340
Kleine Iombard. . . .	Voor de geheele ads-residentie.	f 2220	f 2040	f 2040.
Visscherij. . . .	Voor de geheele ads-residentie.	f 3360.	f 3120	f 20340.
Goudmijnen.	Montrado. .	f 15360.	f 10500.	f 8700.
	Lara.	" 7680	" 6240	" 6900.
	Loemar . . .	" 1680.	" 2040	" 1860.
	Boedok . . .	" 2040.	" 2412.	" 3540.
	Totaal.	f 26760.	f 21192.	f 21000.
Amfoen.	Montrado. .	f 77400.	f 72000.	f 72000.
	Singkawang.	" 84000.	" 72000.	" 84000.
	Lara.	" 26400.	" 24000.	" 24000.
	Totaal.	f 187800	f 168000	f 180000

Zij, die eenig geld als mijnwerker verdiend en overgelegd hebben, begeven zich, gewoonlijk op gevorderden leeftijd, in het huwelijk, dat wil zeggen: koopen zich eene vrouw en leggen zich op den kleinhandel toe, waarin hunne vrouwen hun behulpzaam zijn.

Heeft een Chinees het voornemen opgevat zich in het huwelijk te begeven, dan vervoegt hij zich tot eenen tweeden persoon, gewoonlijk tot de eene of andere bejaarde vrouw, legt hem of haar zijn voornemen bloot en verzoekt hem of haar bemiddelaar of bemiddelaarster te willen wezen en voor hem eene vrouw te zoeken. Alsdan gaat de bemiddelaar of bemiddelaarster heen naar de familie van het een of ander meisje en bespreekt de hoeveelheid van het te betalen bruidsgeld, dat gewoonlijk van twee tot drie tails goud belooft. Zijn zij en de persoon, die zich in het huwelijk wenscht te begeven, het hierover eens geworden, dan krijgt de familie van het meisje eene handgift, bestaande gewoonlijk uit een gouden armband of ook uit twee Spaansche-matten. Verder wordt afgesproken, wanneer de huwelijksgeschenken zullen gegeven worden. Deze zijn: een varken, wijn (tjoe), een eend en eene kip en worden naar de familie der bruid gezonden, welke naar verkiezing alsdan een feestmaal geeft of niet, zijnde zij in het eerste geval ook verplicht de tot dit maal uitgenoodigde gasten wederom te nooden tot den feestmaaltijd op den trouwdag.

Daarop wordt een gelukkige dag tot het vollrekken van het huwelijk gekozen, die dan aan de ouders der bruid wordt medegedeeld. Op dien dag gaat de bruid, vergezeld van twee vrouwen, naar haren bruidegom op weg, die twee vrouwen zendt om haar halfweg op te wachten en naar zijne woning te geleiden.

De uitzet, welke de bruid medekrijgt, is verschillend in hoeveelheid. Sommige bruiden krijgen van hare ouders slechts twee baadjes en twee broeken mede.

Op den avond, dat de bruid bij haren bruidegom te huis komt, ontsteekt deze twee groote kaarsen en is de bruid bij hem aan huis, dan zet het gehuwde paar zich tegenover elkander aan eenen tafel, waar de bruidegom twee eijeren nuttigt.

Is de bruid gehuwd geweest, dan zendt de bruidegom op den bepaalden avond slechts eene vrouw en den bemiddelaar of de bemiddelaarster om haar naar zijn huis te brengen, bij welke gelegenheid ook wel een feestmaal wordt gegeven.

Gewoonlijk, ter hoofdplaats Montrado vooral, wordt het meisje, dat haar 16de jaar gepasseerd is, als oud beschouwd en is doorgaans niet meer gewild. Weinige harer treffen dit benijdenswaardig lot. Ik zeg benijdenswaardig, dewijl de zoogenaamde gehuwde vrouwen alhier voor het meerendeel beklagenswaardig zijn. Zij zijn, in den volsten zin des woords, de slavinnen harer mannen, juist als tijdens het kongsi-bestuur. Het jonge meisje wordt verkocht tegen eenen prijs, die het vermogen verre te boven gaat van den Chinees in den bloei zijns levens en in het genot van al zijne krachten. De jonge, krachtige mijnwerker heeft geen vermogen van twee tot drie tail (*f* 140 à *f* 210) en kan dus geene echtgenoot krijgen. Slechts zij, die het grootste gedeelte van den dag in de opiumkitten het ligchaam en ziel verdervende heulsap liggen te schuiven, de ouden, doorgaans afgeleefden en gebrekkigen, hebben dit voorregt. De vrouw is zijn eigendom; hij heeft haar gekocht. Zij is na zijnen dood het eigendom zijner ouders en, ingeval deze beide overleden zijn, vervalt zij in eigendom aan zijne naaste bloedverwanten, die allen het regt hebben haar al dan niet te verkoopen en in het eerste geval tegen eenen hun gelievenden prijs.

Alleen dan, als zij eenen zoon heeft, kan zij niet gedwongen worden haar leven aan dat van eenen nieuwen knorrepot te verbinden.

Ook kan zij, na het overlijden van haren man, zich vrij-

koopen voor de som, door dezen bij zijn leven voor haar betaald. Tegen haren wil kan de man zijne vrouw verkoopen; ook kan hij haar weigeren zich los te koopen.

Het gebeurt wel eens, dat de Chinesche echtgenoot zijne jonge vrouw kleeding, noch voedsel geeft en niet zorgt voor zijne kinderen, terwijl hij den ganschen dag in de opiumkitten ligt, waaruit hij zeldzaam te huis komt; dat hij bij zijne tehuiskomst nooit anders dan een opgewonden en knorrig gezicht vertoont, zijne vrouw stompt en slaat, hare kleedingstukken verscheurt en verbrandt en geld van haar eischt.

Niet alleen in haar eigen onderhoud en in dat harer kinderen, doch ook in dat van haren man moet zij dus voorzien door nawassching van uitgespoelden goudgrond en door borduren als anderzins, terwijl geen huisselijk geluk haar toelacht.

Dat de jonge vrouwen, die zulk een hard lot te verduren hebben, die de gehoorzame slavinnen moeten zijn harer afgeleefde en aan den opium verslaafde mannen, den huwelijks trouw schenden, is ligtelijk te begrijpen en een eenigzins toegevend menschenvriend zal haar zulks ook minder zwaar toerekenen.

Van daar, dat het in de Chinesche districten op Borneo's Westkust, voornamelijk ter hoofdplaats Montrado, eene zeldzaamheid is, als eene vrouw, behalve haren man, niet nog een of twee aanbidders of këndaks heeft.

Dat deze toestand der Chinesche maatschappij eene ongezonde is, zal een ieder mij gereedelijk toegeven.

Wel is door den adsistent-resident, in 1861, aan de bevolking het verkeerde harer gewoonten aangaande het huwelijk en het wenschelijke om hierin verandering te brengen onder het oog gebracht, doch het door hem afgekeurde is niet alleen niet verboden, maar kort daarna ondersteund door de beslissing eener zaak van boven omschreven aard.

Van feesten wordt hier niet zooveel werk gemaakt als in

China. De varkens- en arak-pachter en die der dobbeltafels maken bij deze gelegenheden goede zaken, doch voor het overige is dikwijls naauwelijks te bespeuren, dat feest gevierd wordt.

De feesten, die in de Chinesche districten op Borneo's Westkust gevierd worden, zijn de volgende:

年初一 niën ts'oh njiet, de Chinesche nieuwjaarsdag. Een, twee, drie, vijf, zeven en veertien dagen lange vreugdebedrijven, in één vloeiende met het „lantaarnfeest“.

正月半 tjaang njet paan (eerste maands vijftiende nacht), op Java en in de almanakken bekend onder den naam van tjap-guoh-mi (of mé), het bekende en in China, voornamelijk in de provincie Foekkien, luisterrijk gevierd wordende lantaarnfeest in den nacht der volle maan van de Chinesche eerste maand.

Van dit feest wordt door Chinezen uit de provincie Kwangtoeng niet veel werk gemaakt. Voornamelijk is zulks het geval in de Chinesche districten ter Westkust van Borneo, waar de Europesche benaming van „lantaarnfeest“, afkomstig van de in China gebruikelijke gewoonte om veelkleurige en veelvormige lantaarns te ontsteken, eigenlijk niet toepasselijk is, aangezien hier niet uit de vele en veelsoortige lantaarns op te maken valt, dat eene natie feestviert, gelijk in China wel het geval is. Vijftien dagen lange feestviering.

清明 ts'iang miang, volgens de Foekkiën uitspraak: tjing-bing, het „gravenfeest“, eigenlijk beginnende op den veertienden dag der derde Chinesche maand, doch door sommigen begonnen op den derden dag. Dit feest, waarbij ieder Chinees zedelijk verplicht is de graven zijner familiebetrekkingen te bezoeken, te reinigen, te herstellen en er bij te offeren, duurt ten naasten bij de gansche maand door.

五月節 'ngnjet tsiët (vijfde maandsfeest). Dit is het bekende en ter Westkust van Borneo nog al gevierde „drakenbootfeest“ of het Foekkiënsche peh-tjoen, zijnde eene Chi-

nesche regatta op den vijfden dag der Chinesche vijfde maand.

渡 孤 t'oe koe, of **七月半** ts'iet njet paan. Dit feest, gevierd in den nacht van den vijftienden op den zestienden der zevende Chinesche maand, is het onder de Maleijers bekende „rëboetan” feest, ten doel hebbende aan de afgestorvenen te offeren, geschenken aan te bieden en hen naar hunne haardsteden over te voeren.

八月半 paat njet paan, of **中秋節** tjoeng ts'ioe tsiët, het „middenherfstfeest”, op den 15den der Chinesche 8ste maand en wordt in China luisterrijk gevierd, waar eene prachtige verlichting en vreugdemalen bij dit feest de bevolking den ganschen nacht op de been houden.

Ter Westkust Borneo's evenwel vermaakt de bevolking zich op dit feest met dobbelen, haar hoofdvermaak.

冬至 toeng tjie, of het „winterfeest”, op den dag, dat de zon in het teeken van den Steenbok treedt, op Java bekend onder den naam van „tangtji” of „makan ondee”. Geene bijzondere vreugdebedrijven hebben bij dit feest plaats, daar op dezen dag eigenlijk slechts aan de voorouders geofferd wordt.

Omstreeks veertien dagen voor den Chineschen nieuwjaarsdag speelt, tot dank aan de goden voor de door hen verleende bescherming gedurende het bijna afgelopen jaar, voor geld, door de bevolking daartoe bijeengebragt, de wajang voor het tempelgebouw. Deze tooneelvoorstellingen, die bijna den ganschen nacht voortduren, worden afgewisseld door het ontsteken van vuurwerk.

過年 ko-niën is de Chinesche oudejaarsdag, waarop een ieder bezig is zijne woning te reinigen en te voorzien van nieuwe opschriften.

Een ieder maakt op dezen dag zijne balans op, zich bevligtigende zooveel, als mogelijk is, van zijne debiteuren te krijgen; de nacht wordt met al deze bezigheden slapeloos doorgebracht.

Behalve de bovenstaande statarische feesten, worden door de Chinezen nog de zoogenaamde ta-tsiauws naar willekeur gevierd.

Deze ta-tsiauws zijn feesten ter eere van de eene of andere godheid of ook van de afgestorvenen der plaats, waar het gevierd wordt.

In de maand October 1856 werd te Montrado een genootschap opgericht onder den naam van „Genootschap van menschlievendheid en overeenstemming” (*), ten doel hebbende aan elk toegetreden lid eene eerlijke en kosteloze begravenis te doen geworden, alsmede aan zijnen vader en aan zijne moeder, gelijk uit het reglement blijkt, waarvan eene vertaling hier volgt.

„Art. 1. Zij, die gedurende dit jaar tot op den dag van het winterfeest tot het genootschap toetreden, zullen f 2 entreegeld betalen. Zij, die van de eerste maand tot en met het einde der tweede maand van het volgende jaar toetreden, betalen een rijksdaalder en zij, die na dien tijd zich als leden laten aannemen, betalen met ieder jaar later f 1 meer.

„Art. 2. Eens in het jaar zal verantwoording gedaan worden van de gelden des genootschaps. Alwie tegen betaling van interest gelden van het genootschap wenscht te leenen, zal er in tegenwoordigheid der leden kennis van geven, zullende hij op den dag, dat rekening en verantwoording wordt gegeven van de gelden van het genootschap, kapitaal en interest moeten terugstorten.

„Art. 3. Keert een der leden naar China terug, dan zullen hem aangeboden worden f 2 theegeld en een paar gunstige-wind-kaarsen.

„Art. 4. Komt een der leden te overlijden, dan wel zijn vader of zijne moeder, dan zullen alle leden het lijk naar het graf begeleiden; zij zullen de kist dragen zonder touwen of

(*) 仁和會

draagstokken, zonder dat het noodig zij, dat zij daarvoor eene belooning erlangen. Zijne broeders en verdere familiebetrekkingen zullen daarop echter geene aanspraak hebben.

„Art. 5. Armen — zij die geen geld hebben om eene begravenis te bekostigen — zullen van het genootschap kosteloos erlangen een doodkist van geringe soort.

„Zij, die geld hebben en wenschen, dat het genootschap aan de begravenis plegtigheden deel neemt en het graf schoon houdt, zullen daarvoor aan het genootschap betalen 2 tail goud ($\pm f$ 140).

„Art. 6. In den omtrek zullen de landlieden geen dergelijk genootschap mogen in het leven roepen. Wie lid van zulk een genootschap wenscht te worden, moet zich daartoe tot dit genootschap wenden, waarmede hij dan één ligchaam kan uitmaken. Zoo een landman, lid zijnde, komt te overlijden en er kennis van gegeven wordt aan het genootschap, dan zal het van Montrado twee leden zenden, om het lijk naar het graf te geleiden, zullende de landbouwende medeleden der plaats alle moeten komen om bij de begravenis te adsisteren.”

Dit genootschap, dat, gelijk blijkt, een menschlievend doel had, mogt, uit wraak van den kapitan Lioe-Tjongsen, niet lang bestaan.

Het werd opgericht, tijdens hij nog loht'aaï was.

Toen had hij zich reeds gehaat gemaakt, om welke reden men hem de toetreding tot dit genootschap weigerde.

Hij vergat zulks niet en bewerkte de opheffing er van in de maand October 1860, kort nadat hij tot kapitan was verheven.

Bekend en anders in verscheidene werken te lezen is de geschiedenis van het ontstaan van het „Hemel en Aarde Verbond” (*) der Chinezen, dat later optrad onder den naam van

(*) 天地會

het „Drieheids Verbond” (*) en ook onder dien van het „Verbond voor de opkomst der regtvaardigen” (†).

Komen de verschillende daaromtrent gegevene informatien niet geheel met elkander overéén, dan moet men niet uit het oog verliezen de groote moeilijkheid, ja, bijna de onmogelijkheid om zoozeer het vertrouwen van eenen Chinees te winnen, dat hij, tot het verbond behoorende, er toe overgaat de soms kinderachtige vrees voor vervolging van zich te verwijderen om alles en onverholven aangaande het verbond mede te deelen.

De beschaafde Chinees zal u om den tuin zoeken te leiden, zoo hij, om u tevreden te stellen, er toe overgaat, doch niet dan schijnbaar, de gevraagde inlichtingen te geven, terwijl de domme, eenvoudige Chinees, moge hij ook tot het verbond behooren, nooit zooveel belang in de zaak, die hij aanhing, gesteld heeft, dat hij moeite gedaan zoude hebben, om achter het sijne er van te komen.

Hoogst moeilijk wordt het dus de grenzen juist af te bakenen tusschen het ware en het fabelachtige en onware van hetgeen men verneemt aangaande het ontstaan en de uitbreiding van het Hemel en Aarde of Drieheids Verbond.

Alle Chinesche berigtgevers komen echter daarin overeen, dat de Ts'ing (§) dynastie, toen zij een nog niet onderworpen landstreek (□) niet onder haren scepter kon brengen, de hulp inriep der monniken van het klooster Sjioe-lam (**), die de krijgskunst bestudeerd hadden en zich steeds in den wapenhandel oefenden.

(*) 三合會 of 三點會

(†) 義興會 (§) 清

(□) Volgens sommigen Formosa, anderen noemen den naam van Siloe.

(**) 少林寺

Drie honderd man sterk, voegden zij zich bij het keizerlijke leger en slaagden er in spoedig overal den vijand te verslaan en het weerspannige land onder het bestuur der Ts'ing dynastie te brengen, waarna zij zich wederom in hun klooster terug trokken.

De vrees voor eigene veiligheid bleef nu niet sluimeren.

Beducht, dat de monniken later tegen haar de wapenen in de hand zouden nemen, liet de regering in den nacht het klooster Sjioe-lam aan de vlammen prijs geven, bij welke gelegenheid het grootste aantal monniken het leven verloor. Slechts vijf hunner ontkwamen aan het zwaard, het gebrek en de ellende. Zij begaven zich nu naar verschillende provincien, waar zij de bevolking tot opstand opruiden en stichters werden van een genootschap, waarvan de leden zich door godsdienstige plegtigheden en eeden verbonden, zwerende wraak te zullen nemen, het huis Ts'ing te zullen omverwerpen en de Ming (*) dynastie wederom in hare regten te zullen herstellen.

Deze vijf monniken van het klooster Sjioe-lam worden door de leden van het Hemel en Aarde Verbond hunne „vijf voorvaderen” (†) genoemd. Zij vervaardigden vijf banieren of vlaggen en vijf mudden (§), waarmede zij zich door de verschillende provincien van China begaven, de bevolking tot het verbond overhalende.

Deze banieren en mudden droegen bedekte karakters als kenteekenen voor de vijf verschillende opperloges van het verbond.

De hoofden der loges alleen deelen aan de tot hunne loges behorende leden van het verbond de diploma's of bewijzen van lidmaatschap uit, waarvan elk lid voorzien moet wezen om overal

(*) 明

(†) 五祖

(§) 斗

vrij henen te kunnen gaan en ondersteuning in hagehelijke omstandigheden te erlangen.

Leden van het Drieheids Verbond voeren als zoodanig den geslachts- of familienaam van Hoeng (*), terwijl zij aan hunnen verbondsbroeder de hoedanigheid, uitgedrukt door het woord regtvaardig (†), toekennen

Hun devies is: „wij gehoorzamen den hemel en handelen regt” (of: „den hemel gehoorzamende, handelen wij regt”) (§).

Hun wapen stelt voor een viervoetig dier, veel gelijkenis hebbende met eene ree, boven een driehoek, waarin het karakter Hoeng (Ⓛ) staat, terwijl hunne munstukken in vorm gelijk zijn aan de gewone Chinesche, doch tot opschrift hebben: „algemeen gangbare kostbaarheid (munt) der Hoeng helden.” Hun doel is: „(de) Ts'ing (dynastie) omverwerpen en (het huis) Ming herstellen.” (**)

Een lid van het Drieheids Verbond neemt, hetgeen hem aangeboden wordt, nooit anders dan met drie vingers aan. Altijd is hij aan het eene of andere teeken aan zijne kleeding of aan zijn regenscherp te herkennen.

In de tweede helft van het jaar 1858 had in de Chinesche districten ter Westkust van Borneo eene vergadering plaats van leden van het Drieheids Verbond, bij welke gelegenheid nieuwe leden werden aangenomen.

In den omtrek van een dorp, op omstreeks eene paal afstands van Montrado gelegen, was aan den voet van een heuvel een stukje gronds omheind, welk kamp den naam droeg van Moek-Jeung-Sjing (††).

Dit kamp had vier poorten: de oostelijke, de westelijke, de zuidelijke en de noordelijke poort. Buiten de oostelijke

(*) 洪 (†) 義 (§) 順天行道
(Ⓛ) 洪 (**) 反清復明 (††) 木楊城

poort (*) en in de rigting daarvan stonden nog twee poorten of bogen van bamboe op eenigen afstand voor elkander, waarvan de voorste den naam droeg van de Hoeng (†) poort en de tweede Jie (§) poort heette.

In het kamp stond bij de zuidelijke poort een stok, waaraan eene vlag hing met het devies van het genootschap en bij de noordelijke poort bevonden zich drie vierkante tafels, waarvan twee naast elkander stonden en de derde op de achterste dezer twee tafels was geplaatst. Boven dit alles bevond zich een geopend regenscherm. Op dit tafelterras, dat tot altaar ingerigt was, stonden de tabletten der voorouders van het verbond, verder het mud, waar naast vijf vlaggen of vaandels van even zoovele kleuren (rood, wit, geel, groen en zwart), met een der vijf loge-karakters op ieder en eindelijk drie ontstoken reuk- of offerstokjes, vier kaarsen en gebak.

Te middernacht waren onder den blooten hemel een dertigtal leden van het verbond ter weerszijden van het tafelterras geschaard.

Bij de Hoeng-poort stonden twee wachters, die aan het nieuw aan te nemen lid, als hij onder de poort, wegens hare zeer geringe hoogte, was doorgekropen, de vraag deden: „Wat komt gij hier doen”? waarop deze hem antwoordde: „Ik kom onder de troepen dienst nemen.”

Daarop werd hem toegevoegd: „Beëdig dan, dat gij vrijwillig daaraan wilt deelnemen; dat gij één van hart wilt zijn met de broeders van dit Hemel en Aarde-Verbond; dat gij, als jegens een onzer door hen, die niet tot dit Verbond behooren, misdreven wordt, u bij ons zult aansluiten om den onregtdoe-

(*) Andere, meer geloofwaardige berigtgevers hebben mij later medegedeeld, dat het niet de oostelijke, maar de zuidelijke poort was, welke hier bedoeld wordt.

ner te vernietigen." Een onstoken offerstokje werd nu den nieuweling ter hand gesteld, waarmede hij, op last, de Chinese godsdienstige buiging maakte, als bevestiging, dat hij getrouw zoude blijven aan de hem voorgezegde en door hem gedane belofte, er bijvoegende, dat hem het leven uitgedoofd mogt worden, gelijk het vuur van het offerstokje, dat hij, door strijking tegen den grond, uitdoofde.

Daarna werd de nieuweling in het kamp gelaten.

Als al de nieuw aan te nemen leden binnen waren, werden hunne namen afgelezen en moesten zij voor de tafel nederknielen, waarna hun gevraagd werd of de dag en de maand hunner geboorte overeenkwamen met die, welke voorgelezen waren.

Als allen bevestigend hierop geantwoord hadden, werd elk der nieuwelingen met eene naald in den middenvinger geprikt en moesten zij dien vinger eens in eene kom met wijn (*) doopen, waarna zij den vinger moesten uitzuigen en hun de vraag gedaan werd of het zoet smaakte, waarop bevestigend geantwoord werd.

Nu werd aan ieder hunner eene kip en een mes gebragt en werd het volgende hun ter beëdiging voorgezegd:

1°. Niets, van al hetgeen ik hier gezien en gehoord heb, zal door mij aan anderen worden bekend gemaakt.

2°. Bijaldien ik iets verneem van het een of ander, dat voorvallen mogt, zoo zal daarvan onmiddelijk door mij aan het verbond kennis gegeven worden.

3°. Aan alles, hetzij goed, hetzij kwaad, dat door het genootschap ondernomen zal worden, beloof ik zonder tegenspraak te zullen deelnemen.

(*) Deze kom heet in de gehcime taal van het genootschap:

紅花亭 of: "het paviljoen van den hibiscus rosa sinensis."

Het karakter **紅** wordt dan gebezigd voor **洪**, welke beide karakterteekens dezelfde uitspraak hebben.

4°. Ingeval ik daaraan geen deel neem, dat ik dan sterve, gelijk de kip, die ik nu den kop afhak; dat duizend messen mij alsdan doorsteken."

Nadat aan de kippen de kop afgehakt was, werden de doode dieren buiten de westelijke poort geworpen.

Als de eed afgelegd was, stonden de nieuwe leden op en schaarden zich op eene rij.

Een ieder hunner knielde daarop op zijne beurt eens neder en maakte eene buiging, waarna zij gezamenlijk nog acht malen zich nederwierpen, bij elke knieling zich drie malen buigende. Deze laatste plegtigheid wordt de acht knielingen genoemd. (*)

Nu stortte elk der nieuwe leden eene Spaansche mat en vier en twintig duiten, waarvoor hij drie verbonds-centen terug erlangde. De Spaansche mat was voor de verbondskas en de vier en twintig duiten ter bestrijding der gemaakte onkosten. Elk der nieuwe leden ontving daarop een diploma en een boekje, bevattende het reglement en het bergoens van het genootschap.

Montrado, de hoofdplaats der gansche adsistent-residentie, waaraan het, evenals aan de onderafdeeling, welke behandeling ik mij tot taak gesteld heb, zijnen naam gegeven heeft, is de zetel van het bestuur der Chinesche districten. Het is gelegen op 109° 2' oostelijk van Greenwich en op 0° 42' N. B. in eene geheel uitgemijnde en derhalve dorre vlakte, begroeid met alang-alang, aan de kanten der waterplassen met riet en

(*) 八拜

De eerste knieling is voor den hemel als vader, de tweede voor de aarde als moeder, de derde voor de zon als onder broeder, de vierde voor de maan als onder broeders vrouw, de vijfde voor den heiligen (Confucius) en de wijzen, de zesde voor de voorouders, de zevende voor de gezamenlijke broeders en de achtste voor de 萬年香 zijnde het mij nog onbekend gebleven, wat hierdoor verstaan wordt.

Welligt hetzelfde als 香主 wieroekmeester = grootmeester.

voorts met eenig kreupelhout, zooveel als op den door mijnarbeid omgewoelden en steenachtigen grond groeijen wil. Deze vlakte is aan alle kanten omringd door bergen, waarvan echter het meerendeel 800 voet niet te boven gaat en nog bedekt is met zware bosschen.

Veel en schoone gelegenheid tot wandelen en tot rijden bieden de goede wegen hier aan, terwijl in het kreupelhout en in de bosschen, in de vlakte en op de heuvelen, evenals in de plassen en meertjes duiven, kidangs, herten, snippen, enz. zich ophouden voor den jagtlievende.

Het geraamte der Europesche woningen is van hout en staat op ijzerhouten lasschen. De omwandingen zijn dubbel; aan de binnenkant zijn kadjangmatten en de buiten omwandiging is van gevlochten bamboe (sèsak). Deze gebouwen staan vlak op den grond, hebben eene planken vloer en zijn gedekt met ijzerhouten sirappen, zijnde dunne, ijzerhouten plankjes, ongeveer 40 dm. lang, 14 dm. breed en van $\frac{1}{2}$ dm. tot 1 dm. dik, van een of twee ijzerhouten pennen voorzien, waarmede zij aan de panlatten gehaakt worden.

De gouvernements-gebouwen zijn voor het meerendeel eenigzins, naar het gebruik, dat men er van gemaakt heeft, veranderde Chinesche gebouwen uit den kongsi-tijd. Zoo heeft men de T'ang, voorheen het algemeene raadhuys der unie Foh-Sjoen, thans de woning van den adsistent-resident, waarbij het adsistent-residentie bureau; de Tsioloung, weleer de arakstokerij der kongsi Taai-Kong, nu de stallen voor de paarden van het gouvernements pikelstation.

De Hawoek, de versterking, is eene der bentings van de oude kongsi Taai-Kong. De kazerne en het hospitaal hierin waren in den kongsi-tijd woningen voor de kongsi-mijnwerkers.

Het Europesche civiele personeel bestaat uit eenen adsistent-resident, eenen kommissie en een' klerk.

Het militaire personeel bestaat uit eenen kapitein milit. kom-

mandant, eenen officier van gezondheid der 2de klasse, die tevens belast is met civiele geneeskundige dienst, eenen 1sten luitenant en eenen 2den luitenant, terwijl de bezetting sterk is 150 man.

Het Chinesche bestuur is zamengesteld uit eenen kapt'aai of regent der gansche adsistent-residentie, eenen kapitan of districtshoofd en zeven loht'aais of dorpshoofden ter plaatse Montrado.

Nog heeft men hier eenen djaksa, eenen pangeran-toemengoeng, gevolmagtigde van Z. H. den sultan van Sambas, onder wien een pëmbëkël staat voor de Dajaksche bevolking.

Op den 16den Januarij 1861 telde men te Montrado ruim 1776 zielen en wel 1155 mannen, ruim 316 vrouwen, 162 kinderen van het mannelijke en 143 van het vrouwelijke geslacht en op den 16den December van hetzelfde jaar had men slechts 1682 zielen, namelijk: 1075 mannen, 304 vrouwen, 160 jongens en 143 meisjes, zoodat de Chinesche bevolking in dat jaar verminderd is met 94 zielen.

De Maleische bevolking is onaanzienlijk en bestaat uit politie-oppassers, uit volgelingen van den gevolmagtigde van Sambas en uit eenige huisbedienden.

Hierbij kunnen nog een zestal tambi's gevoegd worden, waarvan het meerendeel van den kleinhandel leeft.

De Chinesche bevolking bestaat uit mijnwerkers en kleinhandelaren, terwijl eenige weinigen van den tuinbouw leven.

De mijnbouw levert, gelijk wij gezien hebben, niet die voordeelen meer op, welke in vroeger jaren daarmede verkregen werden, voornamelijk niet in de onmiddelijke nabijheid van Montrado, waar bijna geen lapje gronds niet alreeds bewerkt is. De handel bestaat uit voorwerpen van dagelijksche benodigdheid, die van elders worden aangevoerd en kostbaar worden door de hooge koeli-loonen, welke daarop komen; want de eenige vervoermiddelen zijn koeli's.

Alleen gouvernement's militaire goederen worden door de gouvernement's pikelpaarden van Singkawang naar Montrado en Bengkajang vervoerd, waarbij dan, naar het aantal paarden, een zeker aantal kettinggangers als geleide gevoegd wordt. En toch nog worden door het gouvernement maandelijks zware sommen betaald aan koeli's, die het ongenoegzame aantal paarden in het vervoer moeten te hulp komen.

Voor eenen koeli van Singkawang naar Montrado en omgekeerd, zijnde een afstand van 19 palen, betaalt het gouvernement *f* 2 zilver en een particulier *f* 3 zilver.

Deze hooge vervoerloonen doen de meest benoodigde levensartikelen zeer in prijs stijgen en maken het leven kostbaar. Zoo betaalt men op de passer te Montrado voor:

rijst, ordinaire, pr. pikol van	<i>f</i> 4.80 tot <i>f</i> 10.—
do. witte tafel, van	" 6.50 tot " 13.—
zout, de gantang	" 0.80
lampolie, de gantang.	" 3.— tot " 5.—
kip, halfwassen;	" 0.55 tot " 0.70
do. volwassen;	" 0.90 tot " 1.—
kapoen	" 2.— tot " 3.—
eend (volwassen)	" 1.30 tot " 1.60
varkenvleesch het katti	" 0.50
hertenvleesch " "	" 0.15
dinding van do. " "	" 0.40
visch . . . " "	<i>f</i> 0.30 tot " 0.50
1 kippenei	" 0.02 tot " 0.03
1 eendenei.	" 0.04 tot " 0.05
1 kokosnoot	" 0.13 tot " 0.18
obi's het katti	" 0.02 tot " 0.04
thee " " afhankelijk van de qualiteit	" 1.— tot " 2.50
koffij (doorgaans zeer slecht), het katti.	" 0.50.
aardappelen, per krandjang of halve pikol, per stoomschip eens in de maand van Batavia te Singkawang aangebragt en aldaar	

uit de toko van den heer Hemmes verkrijgbaar, van *f* 8 tot *f* 10, waarbij nog koeli-loon komt van Singkawang naar Montrado.

De thee is zeer goed. De mingevoeden en de mijnwerkers drinken een aftreksel van djamboe-bladeren en van de bladeren eener struik, door hen „kiap ts'a” genoemd.

De zeevisch wordt van Singkawang en ook van Soengei-Doeri gerookt, gezouten en gedroogd aangebragt, terwijl de meren of waterplassen zoetwater-visch opleveren, die doorgaans klein en graterig is.

Voor het militair kommando worden op elk der drie hoofdposten Singkawang, Montrado en Bengkajang slagt-ossen aangevoerd, doorgaans oude afgeleefde trekdieren, die op de reis van Java naar de plaats van bestemming niet dikker zijn geworden, zoodat het wel eens gebeurd is (gelijk in 1861), dat gedurende eenigen tijd dagelijks drie, vier, vijf tot zeven sterven aan uitputting en doordien zij te oud waren om zich aan het voedsel te gewennen. Deze dieren, die gemiddeld ƒ 100 schoon aan den haak wegen, worden voor de troepen geslagt. Het vleesch, dat overblijft, nadat de Europesche manschappen voorzien zijn, mag verkocht worden tegen den zeer lagen prijs van ongeveer *f* 0.80 het pond.

Behalve dit rundvee behooren nog twee karbouwen (voor de voortteling?) aan het milit. kommando te Montrado. Deze dieren schijnen onvruchtbaar te zijn en maken nu eens gedurende eenigen tijd de wegen in den omtrek der plaats minder veilig en worden dan wederom gedurende maanden niet gezien.

Verder zijn er eenige tientallen particuliere koeijen en stieren, die, tot ongerief van iedereen, bij kudden over de publieke wegen pleegden los te loopen, heggen omverwierpen en tuinen vertraptten, waaraan zich ook schuldig maakten de koeijen en stieren, uitmakende den veestapel (!), waartoe in Januarij 1860 behoorden 1 stier en 9 koeijen, die door geboorte zijn vermeerderd

met 2 stiertjes en door uitvoer naar Soengei-Doeri verminderd met 2 koeijen, zoodat er in Januarij 1861 waren 7 koeijen en 3 stieren.

Boven is gesproken van kettinggangers als geleide van gouvernements goederen, waarom zoude ik verder het stilzwijgen bewaren over deze in dit dure land zoo ommisbare vertrouwden? Zij zijn ingedeeld: 1°. bij het civiele bestuur, 2°. bij het militaire hospitaal, 3°. bij den gouvernements pikelstal en 4°. bij het slagvee van het militair kommando. Een kettingkwartier bestaat niet.

Trouwens, waartoe zoude zulk een gebouw dienen?

Sommige kettingjongens hebben hunne woningen, omringd door eenen tuin, in den omtrek van de T'ang, terwijl andere in het hospitaal zijn en wederom andere 's gouvernements pikelpaarden en slagvee moeten bewaken.

Het Chinesche kwartier van Montrado bestaat, als men van Singkawang de plaats binnenkomt, eerst uit eene vrij lange en breede hoofdstraat, de zoogenoemde passer, en verder uit drie minder breede zijstraten. De huizen, ter weerszijden van deze straten staande, zijn van planken, gedekt met ijzerhouten sirappen. Het geraamte dezer gebouwen is van ijzerhout.

Al deze woningen zijn klein, donker, benaauwd, zeer warm en vrij vuil; bij sommige behoort een klein stukje gronds door een hoog en dicht ijzerhouten staketsel omringd en aan het huis verbonden.

Kiemkappaan (de goudkist) bestaat van den mijnbouw en is gelegen aan de oostelijke helling van den Hang-Moeisaan, een der heuvels, waardoor de vlakte van Montrado wordt ingesloten. Deze heuvel, op omstreeks een uur gaans van Montrado gelegen, bestaat, volgens mededeeling van den ingenieur bij het mijnwezen, R. Everwijn, uit bonten kleisteen en kleihoudende kiezelzandsteenlagen en is voor een gedeelte met dicht bosch bedekt. Aan zijne westelijke helling, halfweg den top, bevindt zich de kampong.

Hang-Mocisaan staat onder Kiemkappaan. Digt bij den top bevindt zich eene goudmijn met het daarbij behoorende mijnhuis, waarheen een voetpad, langs afgronden en over rotsbrokken zich kronkelende, den bergwerker en den wandelaar geleidt. Door welk heerlijk gezigt op het beneden liggende landschap wordt het oog hier getroffen! Beneden zich ziet men Montrado, waar, als middelpunt, de wegen naar Singkawang, Bengkajang, Mandor en Soengei-Doeri zamenkomen, het groote meer aan den weg naar Singkawang, dat de heuvels en het licht des avonds rood terugkaatst, op grooteren afstand het gebergte in de nabijheid van Singkawang met zijne drie toppen en het mutsje van Koelor; bij helder weder de Sambas-rivier en westwaarts de zee. Hoe schoon is dan nog het landschap hier tusschen gelegen! Uitgemijnde vlakten, heuvels bedekt met bosschen en met alang-alang, velden als met een helder groen tapijt overtogen, ladangs, sawah's, bosschen, meertjes en hier en daar een gehucht brengen verscheidenheid te weeg in het tafereel.

In de andere dorpen bestaat de bevolking grootendeels van den rijstbouw op sawah's.

Alle zijn zij schoon gelegen, doch zij zijn tevens van belang ontbloot, om welke reden ik ze met stilzwijgen voorbij ga, ten einde mijne schets niet te sluiten met eene dorre opsomming van Chinesche namen.

PIJAGEM

VAN

DEN VORST VAN MATARAM,

DOOR

K. F. HOLLE.

Deze pijagëm, houdende vrijstelling van diensten, is door den vorst van Mataram verleend aan een inwoner van de kampong Tjikëroeh (district Wanakërta, afdeeling Limbangan, residentie Preanger-Regentschappen) ter zake van het verlies van zijn linker arm tijdens de belegering van Batavia, in 1628 en 1629. Zij luidt, als volgt:

Péling pijagëm manira Wargajasa kang lampahi timbalañé kjahi ngabéhi Wira Manggala, Asta Naja, Asta Koesoemah, kalajan kërsa kandjeng Soesoenan Mataram kagadoeh déning ki Moekarab, hing doekoeh Tjikëroeh, milané ginadoehan soerat pijagëm, ki Moekarab ambélani kjahi ngabéhi Wira Manggala datëng Djakëtra, tatoe tangañe ki Moekarab saking kiwa këñang bédil, angalingi

Dit is een bewijs van mij Wargajasa, op last van ngabéhi Wira Menggala, Asta Naja, (en) Asta Koesoemah, ook is het de wensch van zijne hoogheid den vorst van Mataram, dat deze worde gegeven aan ki Moekarab, uit de kampong Tjikëroeh.

En deze akte wordt aan ki Moekarab uitgereikt, omdat hij ngabéhi Wira Manggala naar Djakarta gevolgd is en daar zijn

kjahi Wira Manggala, matija gawé dalēm, hing mangké përdikakën ki Moekarab, timbalan têtëngër mërdikané tèka anak poetoené lan toeroen, né, katoet irëngané hing Tjikëroeh adja ana kang njoekëtra (?) adja ana kang njisikoe, di adja ana kang éwoeh-ngéwoeh, sing sapa kang éwoeh pangandika kandjëng Soesoënan Mataram soen tédakakën maring Allah, maring Rasoelollah, maring Walih sasanga, maring Soesoënan Goenoeng djati, kang ginoenggoeng hing padjaratan hing nagari Tjërbon, moegja dadi galagah hing nëgarané.

Moestadjab pangandikané djëng Soesoënan Mataram moegja saoengal-oengalé pijagëm kang anakëni ki Këtib anom, ki Astapati, ki Asta Wangsa, kala noelis hing dintën këmis tanggal ping sapoeloeh, sasi

linker arm verloren heeft door een geweschot, terwijl hij kiah Wira Manggala beschutte en hij dus in de dienst ongelukkig is geworden, waarom hij voor den vervolge van alle diensten wordt vrijgesteld, terwijl dit teeken van vrijstelling zal overgaan op zijne kinderen en kleinkinderen en verdere nakomelingen.

En opdat een ieder te Tjikëroeh hiertegen geen beletsel doe of tegenwerke, dan wel de uitvoering hindere, zoo laat zijne hoogheid de vorst van Mataram weten, dat hij God, zijn Gezant, de negen Wali's, den Soesoënan van Goenong djati, die vereerd wordt in zijn graf ter hoofdplaats Cheribon (*), smeekt, dat diens land eene wildernis worde.

Dit bevel van den hoogverheven vorst van Mataram is ten einde. Men hoopt, dat de inhoud van deze acte worde bevestigd door den onder-këtib, ki Astapati (en) ki Asta Wangsa (†). Geschreven op Donderdag den

(*) De hier bedoelde persoon is Seid Ibn Moelana, de apostel van den Islam in west Java.

(†) Van eene bevestiging door deze ketib's blijkt niets.

Mocharam taloen waoe . . titi toelis. Angga Praja, tětəngər kjahi ngabéhi Santa Praja, tětəngər Pranadita tětəngər ngaébhi Wira Manggala, Wira Koesoemah tětəngər kjahi Wira Dipa tětəngər kjahi Radja Wangsa, tětəngər kjahi Wira Manggala, Bangsa Manggala, tětəngər manira ngabéhi Pranadita, tětəngər ngabéhi Wira Manggala, Wira Dijasa, tětəngər kjahi Wira Manggala. Prana Soera, tětəngər ngabéhi Prana Dita, Prana di radja, mas ngabéhi Bangsa Manggala prakara oerang Tjikéroeh, adja di éwoehr, krana di poendoet.

Tanda kawoela ngabéhi Pranadita hing Soedalarang tinoelis hing dina Salasa tanggal 18 woeulan Djoemadilakir hidjrah 1804.

10ⁿ der maand Mocharam van het jaar Wauw.

Het is geschreven :

Anga Praja.

teeken van kjahi ngabéhi Santa Praja,

teeken van Pranadita;

teeken van ngabéhi Wira Manggala, Wira Koesoemah;

teeken van kjahi Wira Dipa;

teeken van kjahi Radja Wangsa;

teeken van kjahi Wira Manggala, Bangsa Manggala.

teeken van mij ngabéhi Pranadita;

teeken van ngabéhi Wira Manggala, Wira Dijasa;

teeken van kjahi Wira Manggala, Prana Soera;

teeken van ngabéhi Prana Dita, Prana di radja, mas ngabéhi Bangsa Manggala.

Wat betreft de menschen van Tjikéroeh, zij zullen niet gestoord worden, omdat het gewenscht wordt.

Handteekening van mij ngabéhi Pranadita van Soedalarang(*). Geschreven op Dingsdag den 18ⁿ der maand Djoemadilakir der Hedschra 1804 (?).

(*) Deze plaats ligt in Wanakerla.

Tanda kawoela ngabéhi Mërta di rëdja hing Soedalarang tinoelis hing dintën Djoemaäh tanggal 16 sasih Moeloed ta-
hoen be $\frac{1236}{1820}$

Tanda kawoela ngabéhi Naja di rëdja hing Soedalarang tinoelis hing dintën Këmis tanggal ping 25 taheen Waoe sasih Moeharam.

Tanda kawoela Anga Praja Soedalarang tanggal 21 Mei 1835.

Tanda kawoela kandroewan Naja di rëdja tanggal 6 Marët 1844.

Handteekening van mij ngabéhi Mërta di rëdja van Soedalarang. Geschreven op Vrijdag den 16ⁿ der maand Moeloed van het jaar Hé $\frac{1236}{1820}$

Handteekening van mij ngabéhi Naja di rëdja van Soedalarang. Geschreven op Donderdag den 25ⁿ van het jaar Wauw, de maand Moeharan.

Handteekening van mij Anga Pradja van Soedalarang 21 Mei 1835.

Handteekening van mij kandroewan Naja di rëdja, 6 Maart 1844.

Dit stuk gewerd mij door vriendelijke tusschenkomst van den hoofdpanghoeloe van Garoet, raden hadji Moehamad Moessa en levert weder een bewijs voor de vroegere afhankelijkheid van de Preanger-landen van Mataram.

Niet alleen dat Mataram aldaar regenten ontsloeg en aanstelde, regentschappen creëerde en introk, gronden afstond enz., zijn invloed ging zelfs zoo ver, dat de Javaansche taal er de diensttaal werd en regenten en hoofden onderling in het Javaansch correspondeerden.

Het onderhavige stuk levert ook daarvoor het bewijs, ofschoon er tegen het einde wat Soendaasch in doorschemert en uit het gebruiken van onze jaartelling de Europesche invloed merkbaar wordt.

Eerst sedert een 30tal jaren raakt het Javaansch in de Preanger-landen uit de mode en zijn als overblijfselen daarvan nu nog alleen over de opschriften en adressen van brieven,

die ik hoop, dat met der tijd ook zullen verdwijnen, om voor goed Soendaasch plaats te maken.

Althans zal ik trachten daartoe mede te werken.

Ik bezit nog enkele andere geschiedkundige stukken, welke voor de vroegere geschiedenis van de Preanger niet zonder belang zijn, o. a. een stuk van soenan Poeger, waarin sprake is van den afstand der Preanger-landen aan de Compagnie en waarin hij, wat vooral merkwaardig is, erkent, door dat zelfde ligchaam te zijn verheven.

Nog zijn mij enkele daarin voorkomende zinsneden duister, doch ik behoud mij voor, wanneer die zijn opgelost, ook dat stuk aan het Bataviaasch genootschap aan te bieden.

Ik ben zeker, dat zich nog vele, zeer wetenswaardige geschiedkundige bescheiden in handen van sommige regenten bevinden, doch weet tevens, dat het moeilijk zal zijn daarvan inzage te bekomen, vooral wanneer zij de bekendwording daarvan strijdig met hunne belangen achten.

Wat de bovenomschreven vrijstelling betreft, zij is gegaan den weg des vleesches, dat wil zeggen: de nakomelingen van den dapperen Moekarab leenen thans zoowel een handje aan de bewerking der koffij-tuinen, als aan de instandhouding der wegen, enz., evenals alle andere, niet bevoorregte bewoners van opgemeld dorp.

En ofschoon de piagem dus niets meer is dan een doode letter, de houders er van zouden dit erfstuk niet te min ongaarne willen missen.

Garoet, 6 Junij 1863.

REIS NAAR SIAK,

DOOR

J. S. G. GRAMBERG.

I.

VAN BATAVIA NAAR BENGKALIS.

't Was op nieuwjaarsdag van 1863, dat ik mij op de stoomboot Batavia inscheepte, om mijn sedert lang gevormd plan ten uitvoer te brengen, namelijk een togt te doen naar de kustlanden van Oost-Sumatra en wel voornamelijk naar de Siak-rivier. Verschillende omstandigheden hadden mij tot het doen van zulk een uitstap aangespoord. Niet alleen het meer en meer belangrijk worden der grenslanden van straat Malakka, zoowel uit een handels-, als uit een politiek oogpunt, maar ook de herhaalde mededeelingen in de Bataviasche bladen omtrent de zoo rijke natuurprodukten dier landstreken hadden dat voornemen bij mij hoe langer zoo levendiger gemaakt. Ook mag ik niet vergeten, dat de beknopte, doch niet onbelangrijke schets van het rijk van Siak van de hand des heeren E. Netscher (aflevering 4, 5 en 6, 1862 van dit Tijdschrift) veel hier-toe heeft bijgebragt.

Bij die afreis en het allengs op den achtergrond zien verdwijnen van Batavia's reede kwamen voor een oogenblik verschillende aandoeningen bij mij op. Niet zoozeer, omdat reizen voor mij zulk eene ongewone zaak was (ik had in Afrika wel grootere togten ondernomen), doch ik verliet woonplaats, gezin en goedhartige vrienden om een togt te ondernemen,

waarvan de uitslag en practische zin nog zoo onzeker waren. Ik zou een land bezoeken, tot heden weinig bekend en evenmin bezocht. Ik zou . . . Doch om kort te gaan, ik beschouwde mij op dien stond als een pionier en niets meer. Zeker was het, dat een nieuw jaar vóór mij lag en daarmede ook welligt eene nieuwe toekomst.

Hoewel nu mijne toenmalige exploitatie-plannen door verschillende omstandigheden, geheel en al buiten mij, niet zijn verwezenlijkt, heeft die reis naar Siak, zoo ik meen, toch eenige resultaten opgeleverd, en gaarne geef ik mijne bevindingen ten beste, wanneer zij kunnen strekken tot vermeerdering van de kennis der toestanden van de verschillende landstreken, welke tot Nederlandsch-Indië behooren.

Vervolgen wij thans onze reis na deze kleine introductie.

Onze eerste aanlegplaats was natuurlijk Muntok. De aankomst der mailbooten aldaar heeft gewoonlijk des nachts plaats. Voorzeker een ongelegen tijd voor passagiers om te landen, en voor het lossen van goederen. Alles geschiedt in eene onbeschrijfelijke hurry, en vaak doet een deel der goederen, voor Muntok bestemd, nog eerst een reisje naar Singapore mede, omdat er dikwerf gebrek aan laadp-raauwen is en de kapitein van het stoomschip weinige uren voor de ankering te Muntok beschikbaar heeft.

Zoo overigens de sloep des havenmeesters de passagiers niet welwillend opnam, zou de landing voor de laatsten nog bezwaarlijker zijn. Het is echter te voorzien, dat bij eene aaustaande nieuwe regeling der Indische stoomvaartdienst vele dezer ongelegenheden zullen wegvallen en dat er dan ook goede huisvesting te Muntok zal te verkrijgen zijn voor de arme reizigers, die veroordeeld zijn aldaar korteren of langeren tijd te vertoeven.

Den volgenden middag kwamen wij voor Riouw ten anker, waar ik de mailboot verliet. De aanblik op die plaats, gelegen

in eene kleine baai achter een dito voorgebergte, is niet on-aardig. De reede wordt verlevendigd door een of twee stoomsche-pen, een paar kruisbooten, eenige handelspraauwen en visschers vaartuigen.

Het residentie huis, half verscholen achter 't groen, en de overige woningen, hier en daar verspreid, noodigen tot landen en de Nederlandsche vlag, die van uit de benting hoog boven dat alles uitwaait, belooft u bescherming, zoo soms van achter de talrijke eilanden — thans echter zoo rustig en vreedzaam — eene rooversvloot mogt komen opdagen en kwade practijken in den zin hebben.

Welwillend werd ik opgenomen in de woning des heeren E. Netscher, resident van Riouw en onderhoorigheden. Deze laatsten zijn nog al uitgebreid, als men in aanmerking neemt, dat zij zich in straat Malakka tot en met Deli uitstrekken.

Vele inlichtingen en teregtwijzingen ben ik aan dien hier ver-schuldigd, daar hij zeer veel overhad voor den bloei en het meer-der bekend worden van het rijke, doch nog zoo slecht ontwik-kelde Siak, dat ik weldra zoude bezoeken.

Over Poeloe Pinang, waar ik slechts weinige dagen vertoef-de, zal ik niet veel schrijven, omdat er reeds tamelijk veel in verschillende geschriften over medegedeeld is en mijn ver-blijf aldaar te kortstondig was om in vele details te kunnen treden.

Alleen dit zij ter loops aangestipt, dat het niet overvrucht-baar en tevens luttel in omvang is. De pinang boom, waaraan het eilandje zijn naam ontleend, groeit er menigvuldig, doch eenige andere kultuur zal daar wel nimmer aan te vangen zijn en om den deminutiven omvang des eilands, en wegens de schraalheid van den bodem, die hoofdzakelijk uit bonten zandsteen bestaat. De hoofdplaats Riouw, waar ontegenzeggelijk vrij wat vertier en handels levendigheid gevonden wordt, is tamelijk gunstig ge-legen voor handel met de omliggende streken, die er dan ook

gedreven wordt, en wel in peper, gambier en eenige andere inlandsche produkten meer; doch — hoewel eene vrijhaven — zal Riouw nooit eene gevaarlijke mededingster van Singapore worden. Al wie straat Malakka bezocht heeft, wie met opmerkzaam oog de ligging van onderscheidene punten in die zoo belangrijke zeeëngte heeft aanschouwd, zal mij in deze geuite meening niet tegenspreken, maar gereedelijk toestemmen, dat dáár — en wel voornamelijk aan de Nederlandsche zijde — localiteiten genoeg worden aangetroffen, die, zoo niet den doodsteek aan Singapore zouden geven, dan toch als waardige en krachtvolle mededingsters dier zoo nijvere en bloeiende stad zouden kunnen optreden. Riouw is echter te veel ter zijde gelegen.

Nadat de postpaketten voor Bengkalis en Siak waren gereed gemaakt, verliet ik op den midag van den 5den Januarij de gastvrije woning des residents en stevende per kruisboot no. 34 naar de oostelijke kust van Sumatra.

Eene prauw-tjunia, die eenige militairen en goederen voor dezelfde bestemming inhad, vergezelde ons. Eene zachte koelte vulde de zeilen van ons scheepje en aangenaam was de togt tusschen de groenende eilandjes van den Riouw Archipel. Doch alras merkte ik, dat, hoe log en onaanzienlijk de inlandsche prauw er uitzag, zij toch vrij wat beter voortgang maakte en oploefde dan onze inderdaad trage kruisboot. Toen en ook naderhand leerde, ik ten duidelijkste inzien, dat de gouvernements kruisbooten tegen de vlugge zeeroovers-prauwen zoo wat niets kunnen uitrigten.

Den volgenden middag zeilden wij dicht onder den wal van het eiland Battam door, terwijl de tjunia hooger op, meer nabij Singapore, voorwaarts stevende. Battam heeft aan de noord zijde eene ruime veilige baai, voor welks ingang een klein eiland is gelegen. Zoo die baai genoegzame diepte heeft, zou zij voorzeker eene prachtige gelegenheid zijn om eene flinke, ruime haven aan te leggen en het eilandje zou de schoonste gelegenheid

aanbieden voor een vuurtoren en zeebreker tevens. Talrijke zeil- en stoomschepen, uit straat Malakka of Singapore komende of wel derwaarts stevenende, verlevendigden het tooneel op dit punt, waar de Chinesche zee eindigt en de straat van Singapore aanvangt.

Ten acht ure 's avonds zeilden wij langs de zuidkant van Biola, een klein eiland, waar de Engelschen een fraaijen en goed-gelegen vuurtoren hebben gebouwd, en de koelte voerde op dat oogenblik het geluid van het vallend wachtschot van uit Singapore tot ons. Zoo zeilden wij langzaam door, tot ik bij het licht der maan de konische bergtoppen van Karimon ontwaarde en 's nachts ten 3 ure ankerde het vaartuig aan de zuidpunt van Groot-Karimon, Tandjong Glam geheeten, waar een paar brieven moesten worden afgegeven.

Er is indertijd nogal over Karimon geschreven, toen de heer van den Berg aldaar eene tin-exploitatie op het oog had. Ongelukkig hebben eerste ondernemers van de eene of andere industrie in den regel nimmer op welslagen te hopen. Dit lot trof ook genoemden heer, die thans tamelijk eenzaam aan Tandjong Glam woont, terwijl eene Amsterdamsche maatschappij de tin-ontginning aanvaard heeft.

In mijne oogen zijn Groot- en Klein-Karimon, zoowel om hunne ligging, als om hetgeen zij kunnen opbrengen belangrijk genoeg om de opmerkzaamheid van het Nederlandsch-Indische gouvernement te trekken. Inmers er is tin-steen, goed hout, en graniet.

De bewoners van Singapore weten dan ook hiervan nogal partij te trekken. Verscheidene houtzagerijen van vreemdelingen bevinden zich op Nederlandsch grondgebied (op Karimon en de overliggende eilanden) en het deugdzaamste hout wordt door hen zonder de minste contrôle weggekapt. Het mag dus in 't geheel geene verwondering baren, dat Singapoersche (?) planken en balken zoo druk naar elders worden uitgevoerd. Ook

het graniet is, hoewel nog al hoornblende en spaath bevattende en daardoor meer aan verwerking onderhevig dan andere granietsoorten, toch een goed bouw-materiaal.

Te Singapore worden kaaijen, haven- en bruggelooftoorden van zulk eene granietsoort opgetrokken (Straits Times, 3 Maart 1863) en het verdient tevens opmerking, dat voor den opbouw van het Nederlandsche fort te Siak Singapore *graniet* heeft geleverd.

Tegen den middag verlieten wij Tandjong Glam en, door eene reeks van steenachtige eilanden, zwart gebrande rotsen en blinde klippen heenwerkende, stevende de kruisboot naar de laaggelegene oevers, die de oostzijde van Sumatra kenmerken. Door den sterken stroom uit straat Malakka waren wij verplicht dien avond aan den mond des kanaals, dat Pantjor van Rantau scheidt, ten anker te komen, waar wij te gelijker tijd een tamelijk slechten nacht doorbragten ten gevolge van hevigen wind en zwaren regen.

Welk eene verandering van tooneel had ik den volgenden morgen te aanschouwen. Niet ver achter mij verhieven zich de kegeltoppen van Karimon, als het ware omgeven met eenen gordel van rotsige eilanden, ontegenzeggelijk door vulkanische uitbarstingen te voorschijn gebragt! Vóór mij daarentegen eentoonig, laag en drassig land, waar niet de minste afwisseling te bespeuren was, of het moest eene kwala zijn, die in deze streken zoo menige delta vormt! Geen enkele verhevenheid was er, die de vervelende eentoonigheid der kustlijn verbrak, en zelfs het groen was eentoonig, want weinig verschillende plantenvormen kon het zoekende oog ontwaren. Rizophorae, nipa, nibong en enkele waterplanten was alles, wat de vegetatie aanbod, terwijl de drabbige wateren van zoo menige selat of zee-arm stil daarheen vloeiden, om zich weldra met de wateren der zee te vermengen.

Dat alles gaf een indruk van verlatenheid, en het verwon-

derde mij dan ook niet van den djoeragan te vernemen, dat hier eertijds talrijke zeeroovers huisden en schuilden, want de veelvuldige krekten en bogten met hare versperringen van ontwortelde boomen geven eene uitmuntende gelegenheid tot berging van rooversprauw en sampan.

Ook in de wouden, die deze laag gelegene eilanden allerwege bedekken, was alles doodstil en slechts enkele malen werd die stilte verbroken door de schrille stem eens water- of moeras-vogels.

Handelsprauwen of visschersbooten verlevendigden evenmin deze eenzame streken, als kampongs, die anders aan rivieroevers zooveel vrolijkheid bijzetten; ja, geen enkele rookzuil steeg uit eene eenzame hut opwaarts, waaruit men zou kunnen afleiden, dat er leven of bedrijvigheid in deze oorden kon plaats hebben.

En toch was er leven in die oogenschijnlijk doode streken. Want hoewel schaarsch, toch waren die bosschen bewoond en wel door de orang oetan. Meent echter niet, lezers! dat ik hier van de bekende apen-soort, op Borneo alleen te vinden, spreek. De menschen dezer streken, die zoo genoemd worden, zijn uitgeweken Maleijers, welke hun toevlugt in de bosschen hebben gezocht, om zich te vrijwaren tegen roof en onderdrukking hunner hoofden en welligt ook tegen de aanvallen van zeeschuiemers. De weinige lieden, die deze bijna ontoegankelijke wildernissen bewonen, schuwen zoowel den arbeid, als den omgang met vreemdelingen en achten zich en de hunnen alleen veilig in deze bijna ongenaakbare moeraswouden, waar zij een zeer armzalig leven leiden.

Hunne kleeding is bijna niet noemenswaardig en hunne woningen bestaan hoofdzakelijk uit omgebogen boomtakken. Ik heb enkele dezer Boschmaleijers gezien, en het is inderdaad op hun gelaat en in hun geheele wijze van bestaan te lezen, dat lang ingewerkt hebbende invloeden oorzaak zijn van den achterlijken staat hunner maatschappelijke ontwikkeling.

Had ik mij gedurende het langzaam doorkruisen dezer kanalen en kreken er niet op toegelegd, om deze waarlijk beklagenswaardige boschbewoners te zien, en tamelijk veel overleg aangewend om dit mijn doel te bereiken, voorzeker ik had den boven beschreven toestand mij niet ten volle kunnen voorstellen.

Na eene langzame vaart met de logge kruisboot gedurende een viertal dagen, kwamen wij eindelijk te Tebing-Tinggi, eene kleine kampong, waarschijnlijk aldus genaamd, omdat de bodem aldaar een paar voet hooger boven het vlak der wateren uitsteekt. Een dertigtal ellendige huizen op palen is alles, wat men te zien krijgt, en toch woont onder die lieden nog een Chinees, die opium verkoopt. De radja dezer plaats is eene vrouw, welke den sultan van Siak tot echtgenoot heeft, doch deze laatste ontmoet haar nimmer; zoo zelfs is zij aan zich zelve overgelaten, dat toen eenigen tijd geleden het plaatsje door zeeroovers werd overvallen, haar heer genaam hoegenaamd geene hulp zond en de verlaten vrouw er zich alleen moest doorhelpen, wat zij dan ook met goed gevolg heeft gedaan.

De geschiedenis van het huwelijk van onzen Siakschen sultan en de daarop gevolgde annexatie van Tebing-Tinggi aan Siak is nogal van mysterieusen aard en herinnert wel eenigzins aan de middeleeuwsche tijden der Medici.

Vroeger toch had Tebing-Tinggi een eigen hoofd. Het gezag echter werd hem betwist door den sultan van Siak.

De radja van Tebing-Tinggi vertrok daarop naar Siak om de stukken over te leggen, die bewijzen moesten, dat zijn gebied niet leenroerig was van laatstgenoemd rijk. Zijne documenten werden geldig bevonden; de sultan was tevreden en zond hem zelfs met eenige geschenken weêr naar huis.

Verheugd, dat alles in orde was, keerde de held dezer geheimzinnige geschiedenis naar zijn klein gebied terug, waar hij trouwens nimmer is aangekomen. Zoo de stille wateren echter konden spreken, zouden zij welligt gewagen, hoe in bogt of kreek

eene overvalling en moord had plaats gegrepen. Eenigen tijd daarna werd onze vrouwelijke radja genoodzaakt om de vrouw des sultans te worden, en — zoo was Tebing-Tinggi geannexeerd bij het rijk van Siak.

Na zes dagen worstelens, want wij hadden bijna geen wind en van den stroom hadden wij ook weinig hulp, omdat het ajer berbani was, bereikten wij den mond der Siak-rivier, welke ten Z. Z. O. en in de nabijheid van het etablissement op Bengkalis ligt. Vóór ons lag nu Brouwers-sstraat, die het eiland van Oost-Sumatra's vasten wal scheidt, en weldra lieten wij er het anker vallen, waar de Hollandsche vlag ons als het ware onze bestemming aanwees en, hoewel de plaats geen overschoonen aanblik opleverde, was ik toch hartelijk blijde mijne enge cel te kunnen verlaten en het aanvankelijk doel van mijn streven zoo nabij te zijn.

II.

BENGKALIS.

Waarlijk, Bengkalis is geen lustoord! Maar was Singapore, vóór dat de ondernemende Britten het tot eene wereldhaven maakten, wel veel beter? De ligging doet hier dus alles af en in dit opzigt is Bengkalis uitermate geschikt om een niet onbelangrijk brandpunt van handel in deze streken te worden. Immers de onmiddellijke nabijheid van den mond der Siak-rivier, die een tal van rijke produkten uit het binnenland kan toevoeren; de niet ver afgelegene kustlanden van noord oostelijk Sumatra, van waar insgelijks een tal van gewilde voortbrengselen naar Singapore vloeijen; de nabuurschap van laatstgenoemde stad zelve en de veilige ruime reede, die Brouwers-sstraat op dit punt zelfs voor groote schepen aanbiedt; — dat alles zijn voordeelen, die menige andere plaats moet missen.

Is de ligging van Bengkalis voor den handel belangrijk te noemen, uit een strategisch en politiek oogpunt is dit etablissement daarenboven allergewigtigst en de voorzigtigheid, ja het staatsbelang gebiedt mijns inziens uitdrukkelijk, dat het vooruitzigt, waarvan de heer Netscher in zijne schets sprak, — dat namelijk de nederzetting, als slechts tijdelijk, weldra zou worden opgebroken en naar Siak verlegd — nimmer verwezenlijkt, maar daarentegen de vestiging te Bengkalis niet alleen bestendig worde, doch ook winne in uitgebreidheid en doelmatige inrigting. Daarentegen komt het fort ter hoofdplaats Siak mij vrij wat minder noodzakelijk voor, dan men vroeger wel heeft gemeend. Aangenomen eens, dat de vestiging te Bengkalis worde opgeheven, dan kan in oorlogstijd één stoomschip de Siak-rivier afsluiten, en zoo kan het binnenwaarts gelegen etablissement reeds lang vernietigd zijn, vóór het gouvernement er de minste kennis van draagt. Is Bengkalis zelf een hoofd-etablissement, dan kan dit gevaar nimmer dreigen. Ook is het niet gezegd, dat de wispelturige sultan immer in zijne ellendige kampong blijft, en waartoe zal het kostbare fort te Siak dan dienen?

Na deze korte uitwijding, zal ik een enkel woord over onze nederzetting op het eiland Bengkalis ter neêr schrijven. Er is maar één goed planken huis en dit is van den kapitein-chinees. Alle woningen van ambtenaren en officieren zijn ellendige gebouwen van kadjang en atap. De plek, waar het Nederlandsche etablissement gelegen is, bestaat eene oppervlakte van 259 el lengte en breedte. De kommissarissen, die indertijd het kontrakt met den sultan en de rijks-grooten van Siak hebben gemaakt, hadden zeer gevoegelijk het geheele eiland kunnen bedingen, doch die heeren schijnen toen eene enorme dosis van onverschilligheid te hebben gehad; of het zou ook aan verregaande onkunde kunnen worden toegeschreven, zoowel omtrent den waren toestand van land en volk, als omtrent den geest der vroegere kontrakten, dat het in 1858 ge-

sloten traktaat zoo vele onvolkomenheden bevat en niet gunstiger voor ons is uitgevallen. De aanzienlijken toch van Siak weten nog zeer goed, dat indertijd het rijk volgens kontrakt aan de O. I. Compagnie behoorde; en was het zooveel moeite die kontrakten eens op te slaan? Als nu soms het etablissement eens wordt uitgebreid en gouvernements-gebouwen verrijzen eens op den grond, die de sultan thans de zijne gelieft te noemen, zal dit dan geene moeilijkheden baren?

Het fortje is gewapend met twee 6ponders en evenveel 3ponds kanonnen; de aarden wallen zijn nietig en de gracht is zoo breed, dat iemand met ietwat lange beenen er overheen stapt.

Hier liggen een 70tal manschappen in garnizoen: onder hen, evenals onder het geringe Europeesche personeel komt weinig ziekte voor. De plaats, hoe laag ook gelegen, is dus zeer gezond: de frissche winden en het immer stroomende water, waardoor het eiland omringd is, zullen hier ongetwijfeld veel aan toebrengen. Ook had de uit het bosch gekapte plek lang braak gelegen, voor zij door Europeesch personeel geoccupeerd werd; anders zouden ontegenzeggelijk moeras-koortsen aan de orde van den dag zijn geweest. Het geheele eiland is bijna voor elke kultuur ongeschikt; alleen klapper- en pisang-boomen zouden er met voordeel kunnen worden aangekweekt. De vruchten, die er groeijen, zijn zuur; de groenten, die er worden geteeld, gering en slecht, want de bodem is zillig, zwaar leemachtig en bevat zeer weinig humus, zoodat de aanvankelijke proeven, die in de kleine tuintjes met een en ander zijn genomen, niet zeer gunstig zijn uitgevallen. Zoo had onder anderen de heer Arnold, adsistent-resident aldaar, voor proef Amerikaansche katoen geplant. De produktie er van was schraal, hoezeer de opgeleverde katoen keurig fijn en lang van vezel was. Alle katoenplanten, die ik toen zag, waren dwergachtig en ziekelijk, als kunnende haar wasdom niet

erlangen in een zoo digten en zwaren bodem, en ik kan hier tevens bij aanstippen, dat de gronden op het eiland overal dezelfde hoedanigheid vertoonen.

Hoe klein echter en onvolkomen onze nederzetting op Bengkalis moge zijn, toch is ontluikende nijverheid en handel daarvan reeds het gevolg en het verschaft waarlijk eene aangename voldoening, wanneer men ontwaart, dat een tal van nijvere Chinezen en inlanders zich zoo nabij ons etablissement hebben nedergezet, om hunne beroepsbezigheden onder bescherming der Nederlandsche vlag uit te oefenen.

Welk een toeloop van handelaren en industrielen zou het eiland niet krijgen, zoo onze vestiging aldaar op betere grondslagen, op grootere schaal en met eenige vrijgevigige beginselen plaats greep!

De adsistent resident Arnold had mij op hartelijke wijze in zijne woning ontvangen en gaf mij daarbij menige nutte wenk en inlichting omtrent land, volk en produkten. Zelf een ijverig zoeker zijnde, had hij menige proef genomen ter kultivering van katoen en andere vezelstoffen.

Hij was daarbij een ijverig verzamelaar van bosch-produkten, en ik twijfel niet of menig monster, dat der maatschappij van nijverheid en landbouw te Batavia is geworden, door zijne dadelijke bemoeijng verkregen is. Hij toonde mij eenige lokaliteiten op het eiland aan, geschikt tot eene eventuele handels- of nijverheids-onderneming en somde al het voor en het tegen op, dat bij het beginnen eener zaak in het Siaksche te verwachten zoude zijn. De conclusie was echter, dat bij een voorzigtig en oordeelkundig aanvangen van handels- en kultuur-ondernemingen in het Siaksche immer goede uitkomsten te wachten zouden zijn, eene meening, waarmede ik thans nog volmondig instem.

Op een onzer kleine togten waren wij eene kleine, doch aan de monding zeer diepe rivier, de eenige van Bengkalis, in-

gevaaren. Zij is gelegen op ongeveer een kwartier uur beoosten de nederzetting en ontlast zich in de Brouwersstraat. Als ik het wel heb, heeft die kleine sprank denzelfden naam als het eiland. Ondoordringbaar bosch bedekt beide oevers en de vaart wordt ook menigmaal gestremd door ongevallen boomstammen van kolossale afmetingen. Die sombere kreek had in mijne oogen iets geheimzinnigs of beklemmends, doch het verschijnsel was daaraan toe te schrijven, dat de onaangename uitdampingen onmiddellijk een deprimerenden invloed uitoefenden. Zoo men dáár ter plaatse eene nederzetting zou willen beproeven, zou het hout lang te voren moeten weggeruimd en de grond herhaaldelijk geopend moeten worden. Er is eene niet onaardige legende omtrent dit riviertje in zwang bij de bewoners dezer streken. Om deze echter duidelijk te maken, moet ik vooraf opmerken, dat een der grootste takken van bedrijf te Bengkalis, Boekit Batoe en Klapa Pati de troeboe-vischerij is. Een driehonderdtal vaartuigen gaan ongeveer 18 malen per jaar uit om dezen zoo gezochten visch te vangen, zoodat menige hand daardoor bezigheid en tevens onderhoud vindt. De gezouten kuit van de troeboe is algemeen gezocht als toespijs bij de rijst en het bedrag van den uitvoer van dit artikel was in 1862 dan ook 169,500 stuks, terwijl aan gedroogde visch 185,900 stuks werden uitgevoerd. De troeboe is dus in eere bij de bewoners dezer streken—en geen wonder! Nu wordt de kleine rivier ook in eere gehouden door den inlander, en ongaarne zou hij zien, dat ax en bijl daar te werk gesteld werden, want in die geheimzinnige wildernis en diepe, donkere wateren van deze kreek woont de koning der troeboes. Stoort men hem door onheilig gedruisch en geklop of door het verwijderen van het aangename duister, waarin hij toeft, dan wordt hij toornig, gaat verhuizen naar eene plaats, waar men hem met vrede laat, en gedaan is het met de troeboe-vischerij.

Eenige passen achter het fort ligt eene fraaije, ruime vlakte, thans begroeid met alang-alang. Vroeger was dit eene gambier-plantage, doch de Chinezen, die haar hadden aangelegd, zijn op eenmaal plotseling door de inlandsche bevolking aangevallen en uitgemoord. Sedert is die plaats onbewoond, want, zegt men, booze geesten zwerven rond op die eenzame vlakte, doch ik zeg daarentegen, dat het eene prachtige gelegenheid is om eene nederzetting te beginnen met eene weghakking naar de zijde van Brouwersstraat. Waarom men op dit groote plein ons fort en de ambtenaars-woningen niet heeft gelieven te vestigen, is mij een raadsel.

Het eiland Bengkalis heeft een zestal kleine kampongs, waarvan ik alleen Klapa-Pati, op ongeveer een half uur afstands van Bengkalis, bezocht heb. Het is een ellendig plaatsje: de huizen zijn er alle op palen, evenals het aan de overzijde gelegen Boekit Batoe, waar echter meer regelmaat en minder ellende heerscht. In meest al die kampongs begint men thans wegen aan te leggen, zoodat dit eene goede aanwinst voor de communicatie is en welk verschijnsel ontegenzeggelijk aan den Nederlandschen invloed, doch nog meer aan het door ons gegeven voorbeeld te Bengkalis te wijten is. Te Klapa-pati heb ik de tijdelijke woning gezien van den beruchten Wilson, die in die buurt den gebraden haan uithing en er een tweede Sir Brooke wilde worden. Doch juist de Engelsche zucht om te *hebben*, heeft Siak aan Nederland gebragt.

Eer ik van Bengkalis afscheid neem, moet ik nog mededeelen, dat er, niettegenstaande weinig handel en bedrijvigheid, een groot gebrek aan pasmunt was. Nederlandsche centen waren er uiterst schaarsch, zoodat officieren en ambtenaren aldaar 25 à 30 percent op hun traktement verloren, dewijl men in den kleinhandel slechts 70 à 75 centen voor een gulden kon bekomen. Overvloedig waren echter de onoogelijke en uiterst lastige *doeit ajam*, waarvan men er duizend

voor een dollar kreeg en op andere plaatsen zelfs elf honderd. Deze omstandigheid maakte ook het leven, dat overigens tamelijk duur was, voor het aldaar verblijvend personeel hoogst onaangenaam. Onlangs echter is hierin aanvankelijk door het gouvernement voorzien, door het afzenden van pasmunt derwaarts.

Ten slotte voeg ik hier nog bij, dat ik de staten van in- en uitvoer van Bengkalis, Siak en Boekit Batoe over 1862 heb overgenomen en ze hier achter laat volgen (zie bijlage a). Men moet echter daarbij opmerken, dat zij ver beneden het ware cijfer zijn, omdat onderscheidene prauwen met boschprodukten bij nacht en ontijden uitknijpen, om de zware regten of liever de knevelarijen van den sultan en zijne rijksdienaren te ontgaan. Ook de heer Wilson, de Singapoersche leverancier van werkvolk en materialen voor den aanbouw van het fort te Siak, was steeds gewoon zonder de minste aangifte bij het Nederlandsch bestuur al zijne produkten naar Singapore te vervoeren, zoodat van de vrij belangrijke partijen getah pertja, die hij van tijd tot tijd uitvoerde, niets op deze lijst te vinden is.

III.

SIAK.

De heer Arnold, voor dienstzaken naar Siak moetende, bood mij welwillend aan hem derwaarts te vergezellen, hetgeen ik volgaarne deed, en zoo voeren wij Brouwersstraat in om den mond der Siak-rivier te bereiken. Tegenover Bengkalis ligt op den vasten wal van Sumatra Tandjong Balei en in de nabijheid daarvan Pangkalan Doekoe, eene kleine, doch voor den handel goed gelegene kampong, welke eene zeer geschikte ververschingsplaats voor schepen zou kunnen worden, daar het veel aard- en boomvruchten oplevert.

Iets meer zeewaarts ligt Boeroe Bakoel, dat insgelijks vruchten en andere eetwaren oplevert. Eindelijk komt men aan Boe-

kit Batoe. De rol, die Wilson hier in 1858 speelde, waarbij de sultan van Siak ter naanwernood zich op eene Hollandsche kruisboot kon redden, is bekend.

Ook kan ik mij in deze schets weinig met geschiedkundige herinneringen inlaten. Op deze plaats is nog al handel, ja vrij wat meer dan ter hoofdplaats Siak. Verscheidene praauwen uit Singapore liggen er gewoonlijk om lading in te nemen, zoo als: kuit van troeboe, gedroogde visch, getah pertja, rottan, enz.

Alle huizen staan op palen, wegens het drassige van den bodem, ofschoon ik zulks meer binnenwaarts, zelfs te Pekan Baroe, ook nog ontwaarde. Schepen, welke ten handel zouden komen, kunnen niet zoo nabij den wal te Boekit Batoe ankeren, als te Bengkalis; eene groote zandbank maakt het noodig, dat zij vrij ver buiten moeten liggen.

Twee invloedrijke rijks grooten waren alhier: de Panghoeloe en de Laksainana. Deze laatste, wiens titel zoo wat naar dien van vlootvoogd of minister van marine zweemt, is een zeer vermogend man, die bij zijn invloed ook verstand en zucht tot vooruitgang paart. Hij is werkzaam, gebruikt geen opium en is om al die goede hoedanigheden in mijne oogen vrij wat achtenswaardiger dan de sultan zelf, die nu en dan Boekit Batoe en Bengkalis komt bezoeken, doch alleen om wat te plukken.

De mond der Siak-rivier is bevaarbaar zelfs voor diepgaande schepen; alleen de bank ter regterzijde is te vermijden; er staat bij laag water slechts twee vadem water. Nabij de monding ontlast zich in de rivier een klein, doch vrij diep stroompje, de Siak ketjil genaamd. Dit riviertje moet nogal een langen loop hebben. Verscheidene volkrijke kampongs, die tamelijk wat boschprodukten opleveren, liggen aan zijne oevers; ook is het opmerkelijk, dat zulk eene kleine stroom nog eene delta vormt, want de Siak ketjil ontlast zich met twee mondingen in de groote rivier. Daar de stroom ons weldra tegen werd, ankerde de boot nabij Goentong.

Tegenover deze kampong ligt het kleine eiland, ook Saba genoemd, waarop wij een klein fort hadden, dat in 1759 door de Siakkers is afgehoopen. Deze en meer andere bijzonderheden van geschiedkundigen aard liggen nog grootelijks in het duister, doch de heer Netscher heeft, naar ik vernomen heb, gedurende zijn bezoek te Malakka, belangrijke gegevens ten deze opgespoord en zal ze voorzeker der wetenschap niet onthouden, zooals hij in zijne schets van Siak heeft beloofd.

Goentong is de eenige kampong en dan nog wel eene tamelijk ellendige, die de Siak-rivier aan hare benedenoevers bezit. Op verscheidene kaarten staat ook de plaats Sago aangeteekend, doch niemand weet van zulk eene kampong iets af. Doodsch en eenzaam is de rivier niet alleen tot aan Siak, maar zelfs zoover ik haar opgevaren ben. Verlatenheid is het doorgaand kenmerk van dezen gemakkelijken en fraaijen handelsweg. Echter kan het wel niet anders, als men alle medeelingen omtrent knevelarij en uitzuigerij in aanmerking neemt, die de inwoners tot heden hebben te verduren gehad, en van den sultan en van de rijksgrooten. Ladangs, dorpen, vaartuigen, alles ontbreekt hier, waar toch levendige handel en uitgebreide kultuur van klappers, rijst en andere produkten kon plaats grijpen. Van de monding tot aan de hoofdplaats Siak heb ik twee sampans (visschers) en eene Singapoersche prauw gezien!

Na twee dagen varens bereikten wij Indra's heilige stad, Siak. De eerste aanblik, die ik door eene wending der rivier op deze plaats genoot, was na de afgehoopen eentoonige vaart vrij aangenaam: eenige heldere roode daken verbraken op het onverwachtst de immer dofgroene boschzoom, en geregeld gebouwde woningen vulden de opene ruimte, die de rivier op die hoogte tot een waar lichtpunt maakte. Het was het nieuw opgericht wordende etablissement, het fort, met kazerne, ambtenaars- en officiers-woningen, wat mij zoo aangenaam verraste, doch daarbij tevens mijne gunstige meening over de hoofd-

plaats Siak in duigen wierp; want zij verdient ten volle den naam, die de heer Netscher er aan gegeven heeft, namelijk dien van „eene ellendige kampong!” Alles is er in verval en het honderdtal huizen, dat langs de beide oevers is gelegen, heeft zulk een erbarmelijk aanzien, dat het mij grootelijks verwondert, waarom men de plaats belangrijk genoeg heeft kunnen achten om er een fort te bouwen. De bewoners dezer en meer andere plaatsen zijn wegens het tyranniek bestuur van den sultan meest naar de overzijde van straat Malakka vertrokken en zij, die nog wat aardse goederen behouden hebben, verbergen ze. Wij betrokken een zeer goed ingerigt rakit, dat den heer Arnold toebehoorde, en zouden weldra eenige bezoeken gaan afleggen, want ik moest zoowel bij den sultan geïntroduceerd, als in kennis gebracht worden met de landsgrooten.

Het eerste bezoek werd gebracht aan den Mangkoeboemi of rijksbestierder. Deze, Sjarif Kesoemoe geheeten, is de tweede persoon en de eigenlijke regent van het rijk.

Hij schuift niet, zooals zijn broeder de sultan, en verdient in alle opzichten vrij wat meer achting dan de laatstgenoemde. Ellendig was echter de woning des rijksbestierders en bijna had ik den hals gebroken op de landingsbrug voor diens woning, welke uit losse stukken nibong zamengesteld en zeer vervallen was. Onzindelijkheid en verwaarloozing was een kenmerk van het geheele huis en erf en ik kon mij maar niet verbeelden bij een voornaam man te zijn, doch mijne verbazing zou nog wel toenemen.

De mangkoeboemi was sedert geruimen tijd vrij ongesteld geweest en ongeschikt om zelfs de kleinste aangelegenheid te behandelen. Ik bood aan hem onmiddelijk in behandeling te nemen, iets wat na eenige pourparlers werd aangenomen, te meer daar ik wilde beginnen met bloedzuigers, waartegen zeer veel bedenkingen geopperd werden. Toen ik om water vroeg, werd mij dit in eene zilveren kom aangeboden, die zoo onzindelijk

was, dat ik haar tot tweemalen toe moest doen overwasschen.

Het huis was inmiddels vol volk geraakt, want het vreemde schouwspel, dat de mangkoeboemi met een tal van bloedzuigers aan het hoofd prijkte, moest natuurlijk aanschouwd worden door huisgenoot, bediende en nabuur. De voorgallerij, waar de zieke man werd verpleegd, was stampvol, de hitte was drukkend en de onaangename lucht ondragelijk. Wij konden ons bijna niet wenden of keeren en de heer Arnold had de grootste moeite om die lieden te doen begrijpen, dat zulks voor den zieke zeer onaangenaam was. Tot overmaat van smart kwam daar ook de sultan met gevolg aanzetten, waardoor het niet alleen nog voller werd, maar waardoor wij ook nog meer overlast kregen. Eerst begon sultan Ismael het kwalijk te nemen, dat wij niet eerst bij hem waren gekomen, waarop ik den heer Arnold verzocht te antwoorden, dat zieke menschen hier den voorrang hadden, waarna onze sultan, pruttelende als een schooljongen, begon te zeggen, dat hij ook ziek was. Hij eischte daarop onmiddelijk ook eenige bloedzuigers.

Op mijne bemerking, dat ik zulks onnoodig achtte, aangezien ik den sultan voor volkomen gezond hield, antwoordde hij, „ja, maar *hij* krijgt ze wel, en *ik* ben sultan!” Dit zeggende, zette de man zijn blooten voet tegen mijne zwarte audientie- en receptie-broek, en vervolgde toen: „geef er mij dan toch maar één hier!” En nu dwong hij om een bloedzuiger op zijn grooten teen, waar niets aan te zien was, te plaatsen, doch de bloedzuigers waren door mij bereids uit het venster geworpen en kropen rustig in 't gras.

Ik heb met voordacht deze episode verhaald om een staaltje te geven van het karakter van den gebieder van Siak, en de toenmalige adsistent resident van Siak zal kunnen getuigen of ik hier iets overdrijf. Ik kan hier echter nog mededeelen, dat ik het voorregt had Sjarif Kesoemoe geheel te doen herstellen en ten gevolge van dien naderhand een tal van lijders tot

mij te zien komen, die alle zonder onderscheid om bloedzuigers verzochten, omdat de mangkoeboemi *daardoor* genezen was.

Het bezoek, dat wij daarop den sultan bragten, was niet minder eigenaardig. Zijne planken woning was niet overfraai, doch wij mogten die niet binnentreden; eene soort van open loods was receptie-zaal. Een klein karpel, een tafeltje en een paar stoelen waren aangebragt om de bezoekers te ontvangen. Sultan Ismaëls persoon en omgeving zijn een voorbeeld van slordigheid en prachtvertoon tevens. Hij zelf droeg een geel fluweelen buis, dat tamelijk slordig om zijn naakt ligchaam paste, en op zijne borst prijkte eene soort van brillanten ster, terwijl hij overigens niet zeer netjes en blootsvoets was. Een dof vuur straalde uit 's mans oogen en een onaangenaam bedwelvende geur omgaf hem.

Met gemak kan men in hem den opiumschiiver herkennen. Zijne volgelingen, die gouden sirihdoos, geelen pajong, fraaijen klewang enz. droegen, zagen er insgelijks niet zeer zindelijk uit. De man had het warm en trok daarom zijn geel buis uit. Ik presenteerde hem zeer beleefd ééne sigaar en hij nam ze allen. Zeer tevreden was hij bij het vernemen van het doel mijner komst en mijner plannen, vooral nadat de heer Arnold hem de voordeelen voor land en volk had voorgehouden, die verkregen zouden worden, wanneer handel en bedrijvigheid in Siak werden in 't leven geroepen. Op het woord *voordeelen* sprong hij met glinsterend oog op, pakte mij beet, het den adsistent-resident verbaasd zitten en trok mij fluisterend ter zijde. Sultan Ismaël vertelde mij daarop op geheimzinnige wijze, dat ik zijn beste vriend was en vroeg of ik hem ook aan eenige dollars kon helpen, en of ik, te Batavia komende, niet eenige juweelen voor zijne vrouw kon zenden, met een paar stukken zijde en fluweel.

Ik beloofde, zoodra mijne plannen doorgingen, hem niet te zullen vergeten, doch zeide tevens, dat ik op het oogenblik

geene dollars bij mij had. Dit bekoelde die warme vriendschap merkelyk, doch toen ik mijne reis op de rivier vervolgde, had ik niettemin brieven van aanbeveling des sultans aan alle hoofden, die ik zou bezoeken.

Sultan Ismaël is aan het bestuur gekomen door eene omwenteling of staats-catastrophe, waarbij de toenmalige troonopvolger, Toengkoe Soelong Taut (licht der zee), het leven verloor en de tegenwoordige gebieder tot vrouw bekwam Toengkoe Agong, eene dochter uit het verdrevene regerende huis. Deze sultane schuift met haar gansche gezin, oefent een kwaden invloed uit op haren echtgenoot, en zoo zelfs is de verdorvenheid aan dit zoogenaamde hof toegenomen, dat de zusters der sultane gezegd worden nachtelijke bezoeken te brengen aan de schepelingen der voor Siak liggende kruisbooten, om geld te verdienen voor opium.

Daarentegen moet tot lof van den Mangkoeboemi en van den troonopvolger, Soelang Negara, worden gezegd, dat zij geen opium gebruiken en een zeer goed begrip hebben van den ongelukkigen stand van zaken in het rijk van Siak. Op verschillende tijden, als ik hen ontmoette, kon ik mij overtuigen, hoe gaarne zij een beteren toestand voor hun land wenschten en hoe goed zij met de middelen bekend waren om er toe te geraken.

Het bezoek, dat ik in het kampement bragt, was mij en aangenaam en leerzaam. Vele bijzonderheden mogt ik van de twee officieren vernemen, die daar met den vestingbouw en met het kommandement over de troepen waren belast. Het fort is zeer net en goed ingerigt; echter staat het op eene veenlaag. Alles is er veel solider gebouwd en beter ingerigt dan op Bengkalis, waar evenwel een flink etablissement in mijn oog vrij wat doelmatiger zou zijn. Voor het fort is de Siak-rivier, van oever tot oever, 236 el breed; hare diepte is bij hoog water 30 el, met een verval van 3 el. Dit verschil tussehen

hoog en laag water is in de drie laatste maanden des jaars nog grooter, niet alleen wegens de regens, die vooral dan in de bovenlanden vallen, maar ook omdat de opgestuwde waten der Chinesche zee den afvoer van water veelal tegenhouden. De gronden langs de rivieroeveren bestaan uit eene laag humus, die doorgaans op eene dikte van een halven voet eene laag onzuivere en grove kaolien bedekt. Deze laag, die ongeveer eene el dikte heeft, wordt opgevolgd door een mengsel van leem, pijpjaarde en veen. Nog dieper vindt men, zoowel te Siak, als op andere plaatsen langs den oever, zuivere turf en soms zijn die turfslagen anderhalf el dik. Waar echter deze turfslagen, die als het ware in kommen en bogten der rivier bezonken lagen vormen, niet aanwezig zijn, volgt eene bedding van zeer zware klei, waarna eindelijk eene zuivere zandlaag volgt. Dit zand komt echter eerst op eene diepte van zes el voor. Men zal zelfs van de monding der rivier af tot ver boven Siak te vergeefs naar eenig zand nabij de oppervlakte zoeken en eerst op 90 mijlen nabij Pekan Baroe zag ik kleine hoeveelheden zand aan den dag komen. Ook geen enkel stukje kiezel of eenigen anderen rolsteen heb ik op mijn togt kunnen aantreffen. De bodem van de monding af tot aan Siak toe acht ik uitermate geschikt voor een uitgebreiden aanplant van klapper, rijst en suiker. Voorbij Siak, waar de oevers meer en meer rijzen, waar de humuslaag nog dikker en de daaronder gelegene laag lossier en meer met zand gemengd is, kan men voortreffelijke gronden aantreffen voor tabak en katoen, terwijl kakao-aanplantingen wel overal zouden slagen. Voegt men hier nu bij, dat de bosschen, als rijke voorraadschuren der natuur, allerhande planten, vetten, oliën, harsen, vruchten en houtsoorten opleveren, dan is het wel te bejammeren, dat een land als dit onbennt blijft liggen en de tijger en olifant aldaar hunne onbepaalde heerschappij mogen blijven uitoefenen.

Handel of industrie is te Siak niet. De heer Wilson uit

Singapore, leverancier van werkvolk en bouwmaterialen voor het Nederlandsche fort te Siak was om zoo te zeggen de eenige, die getah pertja, rottan enz. uitvoerde, en wel omdat hij dit verkreeg door het verschaffen van belangrijke voorschotten aan enkele hoofden.

De eenige industrie, die ik, hoewel op kleine schaal, heb zien uitoefenen, is het weven en verwen van zijde, doch dit wordt hoofdzakelijk door de vrouwen van hoofden verrigt. De bewoner van Siak vischt een weinig in zijne sampan, terwijl een ander een slecht onderhouden ladang bebouwt, doch ook niet meer dan hoogst noodig is, want de sultan of diens familie weten zeer spoedig iemand van zijn overvloed te ontdoen.

PEKAN BAROE.

Na eenige dagen toevens te Siak trok ik verder stroomopwaarts in een lidar met een dak van kadjang matten. Ruimte is in zulk een vaartuig niet; men moet zitten of liggen en bij de minste beweging helde mijn rank vaartuig over.

De rivier kreeg allengs een ander aanzien. De plantengroei vertoonde meer afwisseling en verschil in vormen, ten bewijze, dat de bodem meer rees en ook eene andere menging van bestanddeelen had. In het water groeiden langs de boorden talrijke pandanus-planten; aan den oever zelve klom de wilde vanille langs de stammen der verschillende woudboomen opwaarts of slingerde zich de slanke rottan van boom tot boom, terwijl varens en heestergewassen de overige ruimte innamen. Onbegrijpelijk is de groeikracht der natuur in deze streken, doch de rivier was kalm en verlaten. Slechts enkele ladangs vertoonden zich, doch hoe verder men van de hoofdplaats Siak kwam, des te menigvuldiger werden de teekenen van bebouwing. Omstreeks ter halver wege van Siak en Pekan-Baroe maakt de rivier eene groote wending, welke een zeer fraai en zelfs romanesk ge-

zigt oplevert. Dewijl ik op mijne vaart verschillende ladangs aan-deed, om een en ander betrekkelijk den bodem na te gaan en de geteelde produkten te zien, kwam ik nabij genoemde kromming op eene ladang, waarbij een vaartuig lag, dat boschprodukten opkocht. De eigenaar was juist bezig zijne opgekochte getah per-tja voor den handel geschikt te maken. Deze bewerking bestond eenvoudig daaruit, dat het ruwe natuurvoortbrengsel met eenig water in eene groote ijzeren pan gekookt, de houtdeelen zooveel mogelijk er uitgehaald en de ruw gezuiverde stof vervolgens in koud water gekneed werd. Ik vroeg den man of hij nog al tevreden was, over hetgeen hij aan boschprodukten kon erlangen, waarop hij mij te kennen gaf, dat er inderdaad veel, zeer veel zou te krijgen zijn, doch hij kon alleen bij kleine partijen inkoopen, omdat de verzamelaars nooit veel te gelijk durfden aanbrengeu, uit vrees dat het hun zou worden afgeperst.

De verschillende ladangs, die ik langs den rivieroever bezocht, kenmerkten zich over het algemeen door slordige bebouwing. Boomen, zelfs eenigzins groote takken worden na het omkap-pen nimmer weggeruimd; men plant in 't wild, waar het toe-val slechts ruimte geeft, en toch is de bodem dier streken zoo vruchtbaar, dat in weligen wasdom en bonte mengeling suiker-riet, pisang, ananas, cassave, peper, inlandsche boontjes, ver-scheidene soorten van obi, kladdi, ketella, sirih en onder-scheidene andere inlandsche eetwaren dooreen groeiden. Deze ladangs vermeerderen ook in aantal, naar mate men Peka-n Baroe nadert. Geheele familiën wonen en werken daar; en er zijn meer ladangs in deze streken dan men vermoedt: niet allen toch hebben hare vertakking tot aan den oever voort-gezet, iets, dat wel eenigzins op een voorzigtigheidsmaatregel gelijk, om namelijk aan de opmerkzaamheid van de zooge-naamde hoofden en edelen des lands te ontsnappen.

In het algemeen zamenvattende wat de verschillende la-

dangbewoners mij medegedeeld hebben en wat ik in hun omgang ontwaard heb, moet ik erkennen, dat die lieden eer voorzigtig en bevreesd om hunne met moeite verkregen produkten niet te verliezen door vaak bandelooze willekeur, dan wel direkt lui zijn te noemen.

Er zit iets goedigs, ja joviaals in de bewoners van het rijk van Siak en hun oordeel is vrij wat minder bekrompen, dan ik wel gedacht had. Wanneer hun de gelegenheid gegeven werd om zich te ontwikkelen, wanneer veiligheid van personen en goederen eene eerste wet was, dan zou men weldra eene groote vermeerdering van bosch- en tuinprodukten ontwaren; er zou meer leven en bedrijvigheid heerschen, zoowel op de rivier—eene der grootste van Sumatra—als langs hare oevers. Onderscheidene verborgene ladangs zouden aan 't licht komen, velen zouden tot kampongs aangroeijen en—ik twijfel er niet aan—een groot aantal uitgewekenen zoude zijn geboortegrond weer opzoeken.

Echter mag ik niet vergeten hierbij op te merken, dat tusschen mijn bezoek op de Siak-rivier en het ter neêrsehrijven van dit opstel eenige maanden zijn verloop en dat het gouvernement meer en meer invloed en contrôle op de handelingen van sultan en rijksgrouten begint uit te oefenen, zoo zelfs dat aan vorst en edellieden bereids een maandgeld is toegekend, onder afstand hunnerzijds van het heffen van eenige voor de bevolking drukkende regten. Doch, wat nu is, was toen nog niet.

Na eene vaart van twee dagen bereikte ik Pekan Baroe. Het trok onmiddelijk mijne aandacht, dat hier vrij wat meer handel was dan ter hoofdplaatse Siak. Immers er lagen een 40tal prasuwen uit Singapore, Malakka, Boekit Batoe en ook van stroomopwaarts gelegene plaatsen, zooals van Petapahan en Kasikan. Zooals oude lieden mij gezegd hebben, moet echter vroeger de handel met de binnenlanden vrij wat aanzienlijker zijn geweest.

Terwijl ik mijnen introductiebrief naar het hoofd van Pekan Baroe liet brengen, kon ik met gemak de kampong eens in oogenschouw nemen. De huizen waren op palen gebouwd en zagen er slecht uit. Alleen het huis van den Bandara en een huis van een Arabisch handelaar waren in goeden staat. De hoofdweg bestond uit een zeer smal, slijkerig pad, dat ten fa-veure der voetgangers in de lengte met boomstammen was be-legd, welke door hunne glibberigheid en oneffenheid zeer moei-jelijk te bewandelen waren.

Mijne ontvangst bij den Bandara, Konil genaamd, was zeer hartelijk en een der vertrekken zijner woning werd mij onmid-delijk als verblijf aangewezen. Kort na mijne aankomst was er eene vergadering van de hoofden en aanzienlijken, waarin de brief des sultans werd gelezen en het doel mijner komst werd bediscussieerd. Toen men eindelijk *au fait* van de zaak geko-men was en ik eenigzins in het breede mijn plan ontwikkeld had, om hier zoo mogelijk een huis en tuin te bouwen, was er een bepaalde geestdrift onder de verzamelden en men rekende mijne komst reeds als zeker. Bandara verzocht mij een mooi ledi-kant voor hem te koopen, als ook een spiegel en vier schilde-rijen, met schepen er op, waarvan er twee met stoomsche-pen moesten zijn. Anderen verzochten mij een bril mede te brengen en een Arabier, Said Mohamad, die inmiddels vernomen had, dat ik geneesheer was, verzocht om chinine en — koepok-stof! Konil is een man open van gelaat en helder van oordeel. Zoo stuitend de handelingen des sultans in mijne oogen waren, zoo genoegelijk was mijn zamenzijn met dit hoofd. Hoe lan-ger ik te Pekan Baroe onder het dak van Konil bleef, des te meer zag ik in hem een zeer geschikt en tevens goedhartig re-gent en zijne onderhoorigen schenen alle aan hem gehecht. Vele uitstapjes heb ik met hem in den omtrek gedaan en menig belangeloos aanbod van hem ontvangen.

Op een dezer togten, aan de overzijde der rivier, bezochten

wij een nieuw aangelegden tuin van vrij grooten omvang. Deze was het eigendom van mijn gastheer. Toen ik verbaasd stond over de vruchtbaarheid van den bodem en die gronden zeer prees, vatte de Bandara mij bij de hand en zeide: „wij zijn nu „toch vrienden, neem dezen tuin van mij aan, kom hier in ons „midden wonen en bouw zooveel tabak en katoen als gij wilt”. Over dit onverwacht aanbod was ik niet weinig verwonderd en toen ik hierop antwoordde, dat ik dit aanbod zeer welmeenend vond, doch bij mogelijke komst den grond van hem wilde koopen, hernam hij: „nu goed, uwe bezwaren zijn spoedig te vereffenen, ik zal eene akte doen schrijven, waarin ik aan mijn vriend dit land afsta voor elke som, die de adsistent-resident van Siak zal bepalen”.

Dit is inderdaad ook geschied, — want Bandara Konil zou overgaarne zien, dat zich een Europeaan in zijn gebied vestigde, wel overtuigd, dat verlevendigde handel en landbouw er het gevolg van zouden zijn. Veel onder anderen sprak hij over de duurte der katoenen goederen en over het aanplanten van katoen. Ook tabak wenschte hij te zien aangeplant, doch, — hij zou gaarne een Europeaan in zijne nabijheid zien, die gesteund werd door den invloed van het Nederlandsche gezag; dan toch zou geen vrees voor knevelarij of afzetterij meer bestaan.

Die welwillendheid van onzen Bandara was dus niet zonder berekening, maar — het was eene goede en geoorloofde.

De rivier is voor Pekan Baroe nog bevaarbaar voor tamelijk groote vaartuigen. Van oever tot oever gemeten is de breedte 90 el en de diepte was vóór het stuk gronds, mij door Bandara Konil aangeboden, 12 vadem. Ook ondervindt men alhier niet zoo sterk den invloed van eb en vloed als te Siak.

Verscheidene binnenlandsche wegen bestaan hier, doch zij zijn smal, zooals gewoonlijk. Ik heb mij den weg naar het rijke en vruchtbare Kampar doen aanwijzen en den weg naar Kotta Tinggi (West Sumatra) doen uitduiden. Ook kan men rivieropwaarts tot aan Petapahan gaan en van daar overland naar Padang trek-

ken. Volgaarne had ik deze tournée gemaakt, doch gebrek aan tijd belette mij zulks, evenzeer als het opzoeken van de bronnen der Siak-rivier, waar belangrijke tinertsen moeten voorkomen.

Er is een klein plein ter zijde van de kampong, waar passer wordt gehouden, die echter niet zoo sterk wordt bezocht als vroeger. De eigenlijke uitvoerartikelen zijn te Pekan Baroe: rottan, gefah pertja, bijenwas, harsen en plantenvetten. Ook verscheidene fraaije en deugdzaame houtsoorten worden hier aangetroffen, zoowel voor huis-, meubel- en scheepsbouw, als voor masten. Verscheidene monsters dezer en van meer andere artikelen mogt ik hier door toedoen van den Bandara en van den Arabier Said Mohamad ben Ismaël ontvangen. Deze laatste is met Konil een van de voornaamste handelaren uit den omtrek en Said verzekerde mij, dat er een overvloed van produkten zou te krijgen zijn, zoo er slechts een weinig aanwakkering en vertrouwen onder de bevolking kwamen.

Na eenige dagen toevens en rondwalens in den omtrek, waarbij ik steeds door geschikte gewijzers en vaak ook door den Bandara vergezeld werd, maakte ik mij gereed weër af te reizen, daar ik niet gaarne de mailboot van Singapore wilde missen.

Bij mijn afscheid van Bandara Konil, waarbij niet alleen de mindere hoofden, maar zelfs een groot deel der bevolking tegenwoordig was, dacht ik: „hoe jammer, dat zulk een schoon land niet geëxploiteerd wordt en lieden, gezond, gewillig en opgeruimd als deze, geene betere gelegenheid hebben om zich te ontwikkelen!”

Niet ligt zal ik alzo de goede kampongbewoners en de nitstekend vruchtbare gronden vergeten van Pekan Baroe, dat inderdaad eene schoone toekomst te gemoet zou kunnen gaan, zoowel ten opzichte van kultuur, als uit het oogpunt van handel, want door zijne ligging kan het bepaald een centraal punt van binnenlandschen handel en tevens eene voorname plaats van uitvoer worden.

Ik voer in eene prauw blonkang, bedekt met een atap dak en voorzien van een tiental roeijers of antarans, de rivier weêr af.

De reis ging nu sneller, daar ik mij onder weg niet op te houden had. Alleen ter halver wege van Siak gekomen zijnde, bezocht ik aan den linkeroever de uitwatering der Mandao-rivier, die zich hier in de Siak-rivier ontlast. Deze vrij diepe rivier heeft een tamelijk langen loop door eene volkrijke streek, is voor groote prauwen bevaarbaar en ontspringt uit het meer Tasèk. Opmerkelijk is het overigens, dat in de Siak-rivier zich maar weinig andere rivieren of beken ontlasten; alleenlijk heeft meer nabij haren oorsprong eene zamenvloeiing van onderscheidene voedende spranken plaats.

Teruggekomen te Siak, was de adsistent-resident Arnold reeds een geruimen tijd naar zijn station Bengkalis vertrokken. Ik moest dus maar alleen met den sultan afhandelen. Ik verhaalde hem mijne bevindingen en deelde hem mijne overtuiging mede, dat zijn gebied bij goede maatregelen in korten tijd zeer vele rijkdommen kon opleveren en dat ik gaarne mij in het Siaksche zou vestigen, zoo daartoe gelegenheid bestond.

De man spitste zijne ooren, als zag hij reeds een hoop dollars en beloofde mij een brief te zullen doen gereed maken, waarbij mij op verschillende plaatsen stukken grond in eigendom werden afgestaan, „maar — zeide hij — denk om de juwelen, de zijde en het fluweel!” (Bijlage no. 3).

Na nog een drukken dag in Siak te hebben doorgebracht, waarbij ik de officieren in het fort en den nu geheel herstelden rijksbestierder een afscheidsbezoek bragt, na tevens een grooten aanloop van onderscheidene inlanders gehad te hebben, die alle om geneesmiddelen voor de meest uiteenloopende soorten van kwalen, zelfs voor bepaald nietige gevallen vroegen, — was ik verheugd de terugreis te kunnen aanvaarden, want gaarne wilde ik na deze rivier- en boschreis een paar dagen rust

genieten bij mijn vriendelijken gastheer Arnold en hem tevens mijn wedervaren en den uitslag van mijn onderzoek mededeelen. En inderdaad was hij na al het medegedeelde insgelijks overtuigd, dat Siak met zijne talrijke hulpbronnen spoedig tot bloei en ontwikkeling kon geraken.

Weldra was de tijd tot afreizen aangebroken. Eene kruisboot nam mij op, om mij naar Singapore over te brengen. Ik zal deze lange reis van vijf dagen, die eene stoomboot in bijna evenveel uren kan doen, met stilzwijgen voorbijgaan. Alleen dit voordeel — en 't was een belangrijk — had ik daardoor, dat ik tijd had om de strekking en ligging der nabij gelegene eilanden en van straat Malakka goed te leeren kennen en het drukke der scheepvaart in deze buurt te aanschouwen. Toen zag ik eerst, wat Bengkalis zou kunnen worden; toen ontwaarde ik ook, dat Karimon eveneens als belangrijk punt niet te versmaden is. En uit gevolgtrekkingen en vergelijkingen maakte ik daarbij op, dat het hooger gelegen Deli een zeer voornaam etablissement, een geduchte tegenhanger van Poeloe Pinang, ja eene voorname aanlegplaats voor stoomschepen, die dezen weg nemen naar Singapore, Cochin China, Japan en China, kan worden.

Toen ik dit alles aanschouwd en overwogen had, begreep ik ten volle wat de *Singapore Freepress*, van 25 September 1862 had gezegd, met de vertaling waarvan ik mijn relaas wil sluiten:

„Men zou kunnen beweren, dat Singapore weinig belang in „deze zaak heeft (het erkennen van het Nederlandsch gezag in „Siak e. a.), doch dit is wèl het geval. De onmiddellijke handel „met Oost-Sumatra is wel voor een groot deel in handen van „Pinang: Singapore deelt niettemin ruimschoots in de voor- „deelen van dien handel. Pinang ontvangt voor het grootste „deel hare manufacturen enz. ter omzetting van de handelaren „van Sumatra uit Singapore, en, mogt dit débouché ophouden, „zooals grootelijks het geval zou zijn, zoo Nederland zijn ge-

„zag in de peperhavens vestigde, dan voorzeker zou de handel van Singapore een grooten knak krijgen.”

En nu — moge deze togt voor mij geen ander gewin hebben opgeleverd dan vermeerdering van kennis omtrent een deel van Nederlandsch Indië en op het gebied der natuurwetenschap, toch is die reis in een ander opzigt niet zonder vruchten gebleven. Indië's handel heeft zich de zaak aangetrokken. De opmerkzaamheid op het belangrijke van straat Malakka voor den handel is opgewekt en bereids hebben een paar handelshuizen de handen ineengeslagen om Oost-Sumatra te exploiteren. Eene faktorij zal, naar men zegt, weldra in het zoo gunstig gelegen Deli verrijzen en eene stoomboot zal Deli, Siak en Singapore met Batavia in verbinding stellen.

Palembang, Junij 1863.

STAAT VAN UITVOER

TE

BENGKALIS, SIAK en BOEKIT-BATOE,

OVER HET JAAR 1862.

Artikelen.	Maat of gewigt.	Bengkalis.	Siak.	Boekit Batoe.	Totaal der ingevoerde artikelen.	Waarde in dollars.	Totaal be- drag in dollars.	Aanmerking.	
Koffij.....	Pikols.	32	355		387	10 "	3870.—	Deze staat is zeer onvolledig om reden niet alles wordt aangegeven. De koffij is afkomstig uit west Sumatra. De 3 dol- lars zijn berekend tegen f 8.	
Was.....	"	2 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{3}{4}$	13 $\frac{1}{4}$	54 "	715.50		
Gambier.....	"	13 $\frac{1}{2}$	33		45	8 50	387.50		
Tabak.....	"	32	21 $\frac{1}{2}$		53 $\frac{1}{2}$	20 "	1086 50		
Rottan.....	100 glougs	6351	1900	5500	13751	15 "	2062.65		
Kuit van Troe- boe.....	Stuks.	115500		54000	169500	0 03	4085.—		
Gedroogde Troe- boe.....	"	95000		90000	185000	0 04	7400.—		
Getah Balam...	Pikols.	9		21 $\frac{1}{2}$	30 $\frac{1}{2}$	22 —	675.—		
Sago.....	100 tamp.	4000		500	4500	16 —	720.—		
Gedroogde Ten- giri visch....	Pikols.	15		5	20	6 —	120.—		
Rijst.....	"	160			160	3 —	480.—		
Damar.....	"	2			2	9 —	18.—		
Paarden.....	Stuks.	20			20	20 —	400.—		
Inl. Suiker....	Pikols.	2 $\frac{1}{2}$			2 $\frac{1}{2}$	4 —	10.—		
Beschuit.....	"	2			2	8 —	16.—		
Zout.....	"	38			38	2 —	76.—		
Reuzel.....	"	150			150	6 —	900.—		
Soentei olie...	"	15			15	18 —	270.—		
Gedroogde Koe- roe visch....	Stuks.	6000			6000	0 07	420.—		
Geiten.....	"	10			10	3 —	30.—		
Dollars.....	"	7310			7310		7310.—		
Guldens.....	"	4650			4650		1743.75		
Klappers.....	100 stuks.	600			600	2 50	15.—		
					Totaal....		32810.90		
						f	87495 73		

STAAT VAN INVOER
TE
BENGKALIS, SIAK en BOEKIT-BATOE,
OVER HET JAAR 1862.

Artikelen.	Gewigt of Maat.	Bengkalis.	Siak.	Boekit-batoe.	Totaal der ingevoerde artikelen.	Waarde in dollars.	Totaal bedrag in dollars.	Aanmerking.
Opium.....	Kist.	4		2	6	680 —	4080.—	
Zout.....	Koj. v. 40 p.	27	56	22	105	35 —	3675.—	
Kain Itam.....	Kodi.		26	22	48	33 —	1584.—	
„ Blatjoen..	Stuk.		236	24	260	250	650.—	
„ German...	Kodi.		18	9	27	16 —	432.—	
Chits.....	Stuk.	40	19		59	250	14750	
Kain Meirah...	„		38		38	350	133.—	
„ Poetih...	„		74	21	95	450	42750	
Rijst.....	Kojang.	66½		15½	81½	120 —	9786.—	
Hennip.....	Pikol.			12	12	22 —	264.—	
Suiker.....	„	37		20	57	10 —	570.—	
„ Labah....	„			137	137	6 —	822.—	
Padi.....	Kojang.	50		4	54	60 —	3240.—	
Ikan koeroe...	Stuk.			900	900	008	72.—	
Goela meirah...	Pak.			1000	1000	005	50.—	
Klapper olie...	Pikol.	72		2½	74½	10 —	745.—	
Zwarte Peper..	„			1	1	550	550	
Vischlijm.....	„			1	1	25 —	25.—	
Vermicelli....	„	8			8	8 —	64.—	
Planken.....	100 stuks.	3000			3000	25 —	750.—	
Dollars.....	Stuks.	4925			4925		4925.—	
Aardewerk....	„	1200			1200	005	60.—	
Dadels.....	Pikol.	4			4	6 —	24.—	
Uijen.....	„	5			5	10 —	50.—	
Java Tabak....	„	22			22	60 —	1320.—	
Gezouten uijen.	Vaatje.	100			100	005	50.—	
Sarongs.....	Kist.	17			17	332 —	5644.—	
Hoofddoeken...	Stuk.	12			12	1 —	12.—	
Chinesche tabak.	Kist.	10			10	3080	308.—	
„ papier.	„	5			5	625	3125	
Brandewijn....	„	30			30	6 —	180.—	
Koebeesten....	Stuk.	30			30	25 —	750.—	
Kleine balken..	„	100			100	015	15.—	
Eijeren.....	„	1500			1500	002	30.—	
Klappers.....	Stuk.	1400			1400	002	28.—	
Beschuit.....	Blikjes.	511			511	100	511.—	
Linnen.....	Stuk.	11			11	450	4950	
Katjang.....	Pikol.	10			10	5 —	50.—	
Malakka vischjes	„	12			12	10 —	120.—	
							\$ 42,328.25	
							ƒ 112,875.33	

Het schijnt vreemd, dat voor Siak de ingevoerde opium niet is aangegeven. Doech de zaak is, dat de heer Wilson uit Singapore, die de opium pacht van den sultaan had, nimmer gewoon was iets van zijn uit- of in-voer aan te geven.

\$ 3 gelijk gest.
met ƒ 8.—

BIJLAGE No. 3.

(LOCO SIGILLI).

Op den 5^{en} dag der maand Sjaban, ten 9 ure des jaars 1279, (25 Januarij 1863) heeft zijne Hoogheid de sultan van Siak dezen brief afgegeven aan zijnen vriend, den heer Gramberg, houdende kennisgave, dat hem door den sultan van Siak, die ook over de onderhoorigheden des rijks regeert, zijn afgestaan:

1°. een stuk land, gelegen benedenstrooms Kotta Tinggi, aan de overzijde der Siak-rivier ter zijner keuze.

2°. een stuk lands te Bengkalis, gelegen een weinig benedenstrooms van het huis van den kapitein der Chinezen, Oei Keet, dan wel stroomopwaarts van het terrein, gebezigd tot etablissement van het Nederlandsch gezag op dat eiland.

3°. een stuk grond, gelegen te Pekan, buiten de kampong en buiten de daarbij gelegene graven.

Verder strekke deze tot bewijs, dat de plannen van den heer Gramberg, om op de afgestane gronden te bouwen, geheel mijne (des sultans) goedkeuring wegdragen.

De gronden moeten ruimte hebben voor eene behoorlijke woning met daarbij behoorende plantage.

Tot bewijs van de waarheid dezes strekke het zegel en de handteekening van den sultan.

Geschreven den 5^{en} dag der maan Sjaban, des Zondags ten 9 ure.

R E I S

NAAR DE

ZUIDWESTKUST VAN NIEUW-GUINEA, DE GORAM- EN CERAM-LAUT EILANDEN EN OOSTELIJK CERAM,

DOOR

P. VAN DER CRAB.

Den 4en Februarij 1863 scheepte ik mij in op het gouvernements stoomschip Telegraaf en bereikte den volgenden dag Banda, alwaar ik met den resident in overleg trad omtrent de aangelegenheden der te bezoeken landstreken. Na affloop hiervan verliet ik den 7en Februarij de reede van Banda, koers stellende naar het eiland Goram.

In den voormiddag van den 8en Februarij kwamen wij bij Goram voor de negorij Ondor ten anker.

Dadelijk werden loodsen voor Nieuw-Guinea opgespoord en verkregen, waarna ten 3 ure de reis werd voortgezet.

's Morgens van den 9en Februarij stoomden wij langs kaap van den Bosch en de kust van dit groote eiland, en kwamen omstreeks 1 ure in den namiddag voor Poeloe Adi ten anker. Er was geen volk te zien en slechts weinige vervallen huizen aan het strand; iets verder van de ankerplaats was nog een huis, alwaar de radja zijne woonplaats zou hebben. Aan den wal komende, vernam ik, dat op de eerstbedoelde plaats de kapitein van Adi woonde, welk hoofd echter sedert een paar

maanden afwezig was naar Karas. Slechts een zestal inlanders kreeg ik hier te zien, die achtereenvolgens aan het strand kwamen en behalve met hunne parangs, ook met lanssen van scherp gemaakte bamboe of van casuaris beenderen gewapend waren. Een voetpad naar het bosch was met bamboestokken versperd. De inlanders verzekerden, dat zulks reeds lang geleden gedaan was om vreemde eiland-bewoners van de hier gemaakte tuinen te weerhouden; met de sloep verder gaande, vond ik op de woonplaats van den radja dit hoofd en zijne vrouw in het eenige huis, dat hier stond en eigenlijk den naam van huis niet meer verdiende, als zijnde geheel vervallen en bijna zonder dak of omwanding. Ongeveer twintig mannen- en vier vrouwen kwamen hier langzaam bijeen; andere wapens als parangs zag ik niet; de radja verhaalde dat vóór zes of zeven maanden een Sengadji van Tidore hier geweest was en hangende geschillen had beslecht. Het is te betwijfelen of de sultan van Tidore hiervan kennis draagt; in allen gevalle zijn de regten van Tidore op Adi zeer twijfelachtig; ook verhaalde de radja, dat volk van Pataonim (vaste kust) dikwijls met tien en meer korra-korra's naar de kleinere eilanden kwamen en alles roofden wat zij konden meester worden; op Adi waren zij echter nooit gekomen. Omtrent de zaken, die ik te Karoefa te onderzoeken had, konde ik niet anders als met omzigtigheid informatie nemen, doch niets te weten komen uithoofde van afwezigheid of voorgewende afwezigheid van de betrokken personen. Adi is een lang en niet breed eiland van nagenoeg gelijke oppervlakte; het hoogste punt zal niet hooger dan drie honderd rijnl. voeten zijn; nabij het strand bestaat de grond uit zwarte klei-arde, met zand en gruis van kalksteen vermengd; een lange rotsmuur op weinig passen van het strand schijnt, als het ware, het binnenland af te sluiten; volgens zeggen der inlanders is de grond aldaar moerassig met eenige meer verheven punten; de vegetatie is even krachtig als op de naburige eilan-

den; behalve sago, die op Adi niet groeit, maar door Cerammers, Gorammers en Boeginezen wordt aangevoerd, zijn aardvruchten de voornaamste voedingmiddelen; rijst wordt weinig geteeld; kaladi, pataters en katjang maken de voornaamste kultures uit.

De radja van Adi en zijne vrouw hadden beloofd dezen avond of den volgenden ochtend zeer vroeg aan boord te zullen komen om het schip te zien; zij waren echter niet gekomen, zoodat op den 10den Februarij, na eenig wachten en geene beweging op het strand ziende, Adi verlaten en koers gesteld werd naar Karoefa. Deze plaats was niet juist door de loodsen aan te wijzen; langs het strand stonden echter eenige hutten, weshalve geankerd werd. Aan den wal komende, vond ik slechts een afdak, alwaar eenige bamboezen flambouwen en visch sperren bewaard werden; het strand vormde eene smalle strook, waarachter een moeras volgde, dat vrij diep binnenlands scheen in te dringen en over eene aanmerkelijke lengte de rigting van het strand volgde; aan ontmoeting met menschen viel hier niet te denken, hetgeen iets verder op een ander gedeelte der kust, waar ik aan wal ging, ook niet gelukte. Onderzoekingen in verschillende rigtingen deden niet zien, dat hier kort geleden menschen geweest zouden zijn. Daar de loodsen verzekerden, dat het volk van deze plaats gewoon was te verhuizen naar de tegenover liggende zijde der bogt van Kamran, ging ik daarhenen en bezocht op den 11den Februarij op drie verschillende plaatsen den wal, zonder echter een spoor van menschen te ontdekken; deze plaatsen schenen onbewoond te wezen en op die gedeelten, waar anders menschen te vinden zouden zijn, zal de verschijning van een stoomschip en de vrees voor bestraffing hen wel naar de bosschen gedreven hebben.

Het was opmerkelijk, hoe verbazend veel tripang zich hier nabij den wal liet zien; het was letterlijk een bed van tripang.

Den 12den Februarij met het aanbreken van den dag gingen wij weder onder zeil.

In den voormiddag van den 14den werd het anker geworpen voor de negorij Ondor, welke in niet veel beteren staat dan op de vorige reis bevonden werd; de meeste huizen zijn slecht en bouwvallig; de mesigit, hoewel eenigermate hersteld, is nog verre van goed te noemen en het gebouw, tot vergadering bestemd, in weerwil van de aangebragte versieringen van lijnwaad en groen, niet ontdaan van de onreinheid en benaauwdheid, aan dergelijke inlandsche gebouwen eigen.

Het bestuur der negorij Ondor was op mijne vorige reis, uit hoofde geen geschikte sujetten gevonden werden tot ver-
vangning van den overleden radja, gesteld in handen van den kapitein van Ondor, Bairoen, en van den imam Abduldjalal; de imam is voor weinige maanden overleden en de kapitein, hoewel een flink hoofd, schijnt weinig ontzag onder de bevolking te bezitten, misschien wel, omdat hij van mindere afkomst is en niet tot de regentsgeschlachten behoort.

Dezelfde kandidaten van vroeger kwamen ook nu weder hunne aanspraken voorbrengen. Waliran, de zoon van den laatst overleden radja, werd wederom verkozen tot opvolger van zijnen vader. Vroeger uitgesloten van eene benoeming, omdat hij veel gebruik maakte van amfioen, werd thans door de oudsten en ook door den kapitein verzekerd, dat hij zich sedert geruimen tijd van die gewoonte had bevrijd. Hoewel onzeker of die bewering al dan niet juist was, kon ik geene andere keus doen en stelde dierhalve Waliran aan als orangkaja van de negorij Ondor. De titel van radja is hier wel erfelijk, maar de noodzakelijkheid bestaat niet om dien te behouden; integendeel kan aan den benoemden orangkaja het vooruitzicht om eenmaal een hooger rang te krijgen tot spoorslag strekken om zijne pligten als regent naar behooren te vervullen; op vroegere reizen beperkte ik om dezelfde reden, zooveel mogelijk, het aantal radja's, evenals ik weinig vrijgevig was met den gouden rottingknop, die in deze streken in handen van bijna alle hoof-

den was. Den nieuw benoemden orangkaja Waliran gaf ik een zilveren rottingknop en beval hem bij de uitreiking daarvan zich door een goed bestuur eenen hooger rang en gouden onderscheidingsteeken waardig te maken, waartoe hij zich ten beste verstaan moest met den kapitein van Ondor, die wel minder in rang is, maar als ouder in jaren en ondervinding zeker beter oordeelen kan over de zaken dan een nieuw aangesteld hoofd, en dat hij dus in overeenstemming met den kapitein moest handelen en zich niet te zeer als diens meerdere aanmerken.

In deze vergadering was ook tegenwoordig de radja van Kataloka, Arsali. De andere radja van die negorij, Botokteor genaamd, was sedert een half jaar naar de Papoea ten handel, welke reis wel het gevolg zal zijn van zijne gedurige onaangenaamheden met radja Arsali en omdat hij achtereenvolgens verlaten wordt door de meeste dergenen, die zich nog zijne onderhoorigen noemen.

Ik besprak met de aanwezigen de belangen van landbouw en handel. Behalve een weinig padi, djagong en aardvruchten, wordt hier bijna niets geplant; koffij, hoe weelderig ook bloeiende, wordt niet uitgebreid; zij erkennen ook weinig neiging tot landbouw te hebben en meer lust te gevoelen voor vischvangst en handel op de eilanden.

Beide regenten onderhield ik over de mogelijkheid om voor de burgerlijke openbare werken ter hoofdplaats Neira eenige koeli's te verschaffen tegen het gebruikelijke loon van twintig centen daags en telkens na een tijdvak van drie à vier maanden door andere te verwisselen; zij zeiden dit niet te kunnen beloven, maar eerst met hunne onderhoorigen de zaak te willen bepraten; den volgenden dag gaven zij hierop ten antwoord bij het volk vruchteloos gepoogd te hebben een tiental dergelijke vrijwillige arbeiders te bekomen, doch namen aan om, zoo zulks verlangd werd, zooveel koeli's tot gezegd einde te dwin-

gen, als noodig was, mits zij niet aansprakelijk werden gesteld voor desertie, want dat op Banda gemakkelijk gelegenheid tot wegloupen te verkrijgen is en de wederopvatting allerlei moeilijkheden zou bezorgen. Ingevolge de van den resident van Banda bekomen mededeelingen mochten alleen vrijwillige arbeiders geëngageerd worden en aangezien deze niet te bekomen waren, liet ik verdere bevelen achterwege, alleen aanbevelende om, zoo mogelijk, aan den geuiten wensch te voldoen.

Toen ik vroeger hier was, verzocht ik aan de regenten der drie eilanden brandhout te kappen en aan strand gereed te houden voor de Telegraaf; de negorijen Ondor en Kataloka hebben daaraan met de meeste bereidwilligheid voldaan en ieder vijf vademmen goed hard hout gereed gesteld; aan boord is dit hout zonder steenkool gebruikt en van nitmuntende hoedanigheid bevonden; de voornaamste soorten waren oni-oni, roetas, watoe, mangi mangi oetan, lorian en belbel; de drie eerstgenoemde zijn de beste.

De negorij Kataloka is, evenals Ondor, in niet zeer netten staat; in de tegenwoordige omstandigheden zonder meer toezigt is trouwens niet veel beters te verwachten.

De radja Arsali klaagde over gedurige ongesteldheden, die hem dikwerf buiten staat stelden het bestuur te voeren; hij verzocht daarom zijnen zoon Abdullah tot radja moeda aan te stellen, waarin ik toestemde, echter met voorhouding, dat daaruit niet voortvloeit, dat bij overlijden van den radja, de radja moeda hem opvolgt, hetgeen aan de keus der bevolking moet worden overgelaten, en met beding, dat de radja moeda alleen dan het bestuur zal voeren, wanneer de radja door ziekte of afwezigheid daartoe niet in staat is.

Den volgenden morgen, 15 Februarij, begaf ik mij met het aanbreken van den dag naar Kilakat. Omstreeks 11 ure kwam ik daar aan; de negorij ziet er boven alle andere wanordelijk en onzindelijk uit; noch de orangkaja Warna van

Kilakat, noch zijn ambtgenoot Haloekan van Kilwohilt-lisa schijnt veel ontzag onder de minderen te hebben. Hoewel de last om brandhout te kappen en aan het strand op te stapelen ook hier was gegeven, is geen enkel stukje hont gekapt; geen der twee orangkaja's was te Ondor mij komen bezoeken; de weg nabij de negorij was zelfs niet gereinigd van het overtollige kreupelhout, zooals nabij Ondor Kataloka met zorg was gedaan.

Een paar uren bragt ik door te Kilakat en onderhandelde met de hoofden om een tien of twintigtal koeli's aan het bouwdepartement te Banda te bezorgen, doch, evenals elders, zonder gewenscht gevolg uithoofde van den tegenzin om naar Banda ten arbeid te gaan of welligt uit vrees van tot den perkarbeid gebezigd of langer dan den gestelden termijn aangehouden te zullen worden. Wenschende met eene praauw naar Ondor terug te keeren, had ik reeds bij aankomst te Kilakat last gegeven om eene praauw zonder tent of dak in gereedheid te brengen, doch ook na gedurige herhaling van hunne bevelen konden de orangkaja's hun volk niet bewegen om eene der vele op het strand liggende praauwen te water te brengen; even vruchteloos was mijn pogen om volk voor eenen draagstoel te krijgen. Langer wachten moede, keerde ik te voet terug naar Ondor en gelastte de hoofden mij te volgen; ook hieraan voldeden zij niet; alleen de orangkaja Haloekan is later te Poeloe Pandjang gekomen, 's morgens tusschen 5 en 6 ure, en weder vertrokken zonder mij te ontmoeten.

Uithoofde van een en ander legde ik aan deze negorijen eene boete op van veertig duizend atappen, te leveren binnen twee maanden op Banda tegen de gewone betaling, met bedreiging van ernstigere straffen aan de hoofden, wanneer zij hieraan niet stiptelijk mogten voldoen.

's Avonds te zes ure was ik te Ondor terug en den 16den Februarij, 's morgens vroeg, zette ik mijne reis voort naar het eiland Manawoka. De negorij Amar is de eenige op dit eiland;

eenige mindere kampongs worden bestuurd door orangtoea's, alle onder het gezag van den radja van Amar, die behalve over Manawoka ook nog over een gedeelte van Goram en Poeloe Pandjang bestuur voert.

De negorij Amar ziet er niet veel beter uit dan de Goram-sche negorijen, doch is van groote uitgestrektheid, bevattende ongeveer 100 huizen; de bevolking wordt door den radja geschat op het volgende aantal zielen in elke kampong:

Arwooe	400	Aran (Goram)	651
Pantjalan	115	Tinari "	145
Amar of Sukaroe . . .	873	Barat "	157
Kiloerat	100	Adar "	51
Sik sik	126	Romandan "	41
Derak	200	Roematela "	18
Lokoe	110	Kilsodiromesi "	65
Inloemin	277	Katawawai "	36
Lalan matelean	174	Romanama "	51
Sera	137	Bowan "	150
Nawasa	64	Oesoen "	97
Poeloe Pandjang . . .	317	Kilgowa "	130
Kilakat (Goram) . . .	955	Tonastaloe "	68
Kitalisa "	975	Ilor "	38

Vóór een maand ongeveer was de rust te Amar verstoord door de volgende gebeurtenis. De vrouw Djaniba, dochter van een inwoner van Amar, wier vader overleden is, sedert welken tijd zij bij haren pleegvader Katif in de naburige kampong Arwooe woonde, werd aan eenen inlander van laatstgenoemde kampong uitgehuwelijkt. Zij gevoelde echter niet veel neiging voor haren uitverkoren verloofde en verliet heimelijk de negorij, haar toevlugt zoekende bij imam Mailow te Amar; deze verborg haar ten zijnen huize en verbond haar dienzelfden dag in den echt met Oenjong, inwoner van Arwooe, die almede naar Amar vlugtte. Katif en de kapitein Hassan van Arwooe, hierover verbitterd,

eischten den volgenden dag Djaniba terug en vermits aan hun eisch niet dadelijk voldaan werd, begonnen zij te dreigen en het volk van Amar ten oorlog te tarten. Hiervan was het in deze landen gewone gevolg, dat beide partijen zich wapenden en op elkander begonnen te schieten. Katif en de kapitein Hassan voerden een twintigtal gewapende mannen naar Amar en werden met geweervuur ontvangen; een inlander van Amar werd door eenen kogel getroffen en overleed dadelijk; zijn zoon, hem willende helpen, werd mede door eenen kogel getroffen, welke hem den duim der linkerhand wegnam; hiermede was de zaak beëindigd.

Wie nu eigenlijk de juiste schoten gedaan heeft, konde niet met zekerheid worden uitgemaakt; verschillende personen werden genoemd en natuurlijk werden kapitein Hassan en Katif door het volk van Amar aangewezen; deze ontkenden een geweer in handen te hebben gehad en wezen den inlander Toemban aan; het is wel aan te nemen, dat Hassan, die een zeer oud man is, en Katif niet geschoten zullen hebben en dat ook Toemban, die een oud afgeleefd man is, niet aan de daad schuldig is. Daarenboven was het eene op deze eilanden vroeger zeer gewone zaak, dat negorijen elkander den oorlog aandeden; hoewel verminderd, heeft dit kwaad toch nog niet geheel opgehouden en zou dus de aanvallende partij geheel en niet een of twee harer leden de schuld moeten dragen, al ware ook degene bekend, die den ander dood schoot; ware van de zijde van Amar niet geantwoord op de aanvankelijk gedane losse schoten dan zou Arwowie ook niet zijn voortgegaan, en van de zijde van Arwowie werd daarentegen verklaard, dat veel volk van Amar naar Arwowie was gekomen om ten oorlog te dagen. Het is het gewone middel tot terugbekoming eener weggevoerde negorij's onderdaan en nu wel van eene vrouw, die jong en niet van bevalligheid ontbloot is.

Wie hier gestraft moest worden, viel moeilijk te beslissen,

vooral daar beide negorijen schuld bekenden en vergiffenis vroegen. De radja van Amar was gedurende deze gebeurtenis te Amboina en had bij zijn vertrek uit Amar het bestuur der negorij overgelaten aan zijnen vader, die vóór eenige jaren als radja ontslagen is, geenen invloed heeft en, geroepen tot bemiddeling, weigerde tusschen beide te komen. Veel is dus tot verschooning aan te voeren. Intusschen was op het vernemen dezer zaak de inlandsche gecommiteerde dadelijk naar de plaats gegaan om het gebeurde te onderzoeken; na partijen over en weder te hebben gehoord, stelde hij hun voor op 's lands wijze een einde te maken aan den twist door de betaling van boete aan de beleedigde negorij Amar door het volk van Arwowie. Laatstgenoemden namen hiermede genoegen, doch de hoofden van Amar zeiden de beslissing te willen overlaten aan den weldra verwacht wordenden ambtenaar.

Het kwam mij uit aanmerking van het bovenstaande doelmatig voor, naar de gebruiken des lands te beslissen en aan de bevolking van Arwowie eene boete op te leggen van tien thail goud ten voordeele van de negorij Amar. Na raadpleeging der aanwezige regenten gaf ik deze beslissing te kennen, doch tevens besloot ik den kapitein Hassan, Katif en Toemban met eenige dagen arrest aan boord van het stoomschip te straffen en overigens met eene ernstige vermaning aan beide partijen de zaak te beëindigen. Tot bestraffing van Hassan en Katif had ik te meer reden wegens de klagt van den radja van Amar, dat deze personen gedurig zijn gezag weerstreven en onrust stoken, waarom hij verzocht hen naar Amboina of Banda te verbannen; daartoe bestonden echter geen termen. De drie genoemde personen deed ik vervolgens naar boord brengen, doch den 27sten Februarij heb ik hen te Kissalan weder op vrije voeten gesteld na ernstige voorhouding der gevolgen, wanneer zij op nieuw reden tot klagten mogten geven, en nadat zij den radja van Amar in het openbaar hadden vergiffenis ge-

vraagd, welk laatste ik noodig achtte om hunnen trots tegenover dien regent te onderdrukken.

Niets meer te verhandelen zijnde, ging ik verder naar Poeloe Pandjang, alwaar ik 's namiddags te 4 ure vergadering hield en een paar geringe zaken besliste.

De negorij alhier bestaat uit ongeveer twintig huizen en heeft een onaanzienlijk voorkomen.

Pogingen, zoo hier, als te Amar, gedaan, om werkvolk voor Banda te verkrijgen liepen vruchteloos af om dezelfde redenen als te Ondor en Kataloka het geval was geweest.

Den 17den Februarij bezocht ik het eiland Ceramlaut. Eene schoone baai met veiligen ingang tusschen de riffen biedt hier ankerplaats voor veel schepen; het land is vruchtbaar en wacht slechts op de hand tot ontginning; een koffijtuin van twee honderd boomen, onlangs door radja Djoemelaha geplant, stond zeer goed; iets verder in de baai moet een tuin van twee duizend boomen door den orangtoea van Ena zijn aangelegd en zeer gunstig staan.

Van Ceramlaut kwam ik den 18den Februarij tusschen Kilwaroe en Gisser ten anker.

Op Gisser lagen veertig klapaboomen en vier en vijftig balken gereed voor de op te rigten steenkolenloots; er waren balken bij van meer dan 70 voeten lengte, meest alle van deugdzzaam hout; het terrein was goed schoon gemaakt.

Den 19den Februarij hield ik vergadering te Kilwaroe, waarbij de majoor van Gisser en de kapitein van Kittai tegenwoordig waren. De negorij Kilwaroe blijft steeds in denzelfden wanordelijken, onzindelijken staat; met springtij loopt de geheele negorij onder water, zooals bij mijn aanwezen het geval was; nogmaals beproefde ik den radja te bewegen naar elders te verhuizen, b. v. naar het nabij gelegen schoone eiland Ceramlaut, doch, evenals vroeger, stuitte dit pogen af op de voorgewende gehechtheid aan de graven en op het altijd durende „biasa”.

De radja verhaalde, dat hij vóór ongeveer tien dagen van Banda was teruggekeerd en dat in zijne afwezigheid twee sloepen met Engelsche (Fransche) schipbreukelingen te Kilwaroe waren aangekomen en gedurende de twee dagen van hun verblijf door de radja njora van levensonderhoud waren voorzien, waarna zij naar Ambon waren vertrokken. Vragende of het geleverde door de Engelschen betaald was, zeide de radja daarvoor geene betaling te verlangen, daar de hulp uit medelijden was geschonken en omdat in deze zeeën de negorijen elkander onderling ook helpen bij ongelukken, zooals door het gouvernement bevelen is.

Deze schipbreukelingen zijn dezelfde, die in Januarij 1863 te Ambon zijn aangekomen.

Ik betuigde den radja mijn dank voor de verleende hulp en nam mij voor na afloop der zaken alhier, een geschenk uit te reiken.

De Makassaar Oea Baweang, ter reede Gisser met de schoener Intang liggende, herhaalde de reeds te Makasser door hem afgelegde verklaring, dat hij op den 14den Augustus 1862 heeft schipbreuk geleden met zijne paduakan, gevoerd door Tio Inho, op het rif van Gisser; dat het volk van Keloe twee lilla's heeft weggenomen; dat de kapitein van Keloe de teruggave der lilla's weigerde, tenzij daarvoor een geschenk werd gegeven; dat Adji Malanio hem gezegd had negen zakken tripang te hebben verkregen, van de verongelukte prauw afkomstig, en dezelve heeft verkocht; dat bij die schipbreuk zijn verloren geraakt 25,48 pikols paarlemoer, waard *f* 1911; 65,54 pikols tripang, waard *f* 2.621, 10 lilla's, waard *f* 300; eenig aardewerk ter waarde van *f* 1000 en aan scheepsinventaris voor *f* 500; alles te zamen *f* 6.332.

De radja, hierop gehoord, zegt, dat de Chinees Tio Inho in Julij te Gisser is gekomen en na een maand verblijf naar Makasser wilde gaan, terwijl het zeer hard woei en de zee hoog over het rif liep; dat de paduakan op het rif strandde, waarop

de radja en eenig volk naar buiten ging om te helpen, doch bij de paduakan komende, door den Chinees met geweren bedreigd werd; dat de radja toen naar den wal teruggekeerd en kort daarna door Tio Inho gevolgd is; dat de radja hem toen vroeg of hij hulp verlangde, waarop de Chinees zweeg; dat twee uren later de pengawa Oea Bawean kwam en verhaalde, dat de paduakan reeds was stuk geslagen en de lading in zee lag; dat het volk van Kilwaroe toen ter hulp is gegaan en op den wal te Gisser heeft gebragt 2962 paarlemoer schelpen, 601 borden, 6 rantaka, 2 mariams, 1 donderbus, 2 ankers en kettingen en een kris; al welke goederen hij, radja, thans aan Oea Bawean heeft terug gegeven.

Omtrent 9 zakken tripang zegt Hadji Malaino niets te weten en niet gezegd te hebben, dat hij ze heeft gehad en verkocht. De inlander Tingi van Kiltai zegt uit zee te hebben opgevischt 7 zakken tripang en 1 zak sago, welke alle bedorven waren, en dat de pengawa Oea Bawean hem heeft gezegd de tripang nog eens te koken, waarna hij ze zou terugkopen van Tingi, hetgeen echter niet is kunnen geschieden, daar de tripang drie dagen later reeds verrot was en daarom is wegge worpen.

De pengawa Oea Bawean erkent van den radja van Kilwaroe terug ontvangen te hebben ongeveer 50 pikols parlemoer schelpen, 7 geweren, ruim 300 aarden borden, 6 lilla's, 2 mariams, 1 donderbus, 3 ankers met kettingen en 1 kris; dat hem nog 10 lilla's ontbreken, waarvan er 2 bij den kapitein Keloe zijn, die een geschenk vraagt alvorens ze terug te geven; dat hij zes zakken tripang bij Tingi gezien heeft en op nieuw heeft laten koken tegen toezegging ze dan terug te koopen, waarna hij echter niets meer van een en ander vernomen heeft.

De kapitein van Keloe belooft de twee lilla's te zullen teruggeven, maar vraagt of hij en zijn volk niets tot belooning krijgen.

Aan den pengawa merkte ik op, dat hij bijna zijne geheele lading heeft gered door de hulp van het volk van Kilwaroe en Gisser en dat hij daarvoor wel eenige belooning mag afzonderen, vermits hij anders bij ongelukken weinig meer op hulp kan rekenen. Hij zeide met de regenten daarover te zullen onderhandelen en de zaak naar hun genoegen te zullen schikken, doch dat de goederen niet van hem zijn en hij dus niet dadelijk aan hun verlangen kan toegeven.

De regenten van Kilwaroe en Gisser namen hiermede genoegen en zeiden het wel met hem eens te zullen worden.

Sprekende over de mogelijkheid om werkvolk voor het bouwdepartement op Banda te verkrijgen, zeide de radja van Kilwaroe, dat hij na zijne terugkomst van Banda zijne onderhoorigen had bijeengeroepen om hen daarover te raadplegen; dat hij nog niet geslaagd was om vrijwillige menschen daartoe te verkrijgen, doch dat hij nogmaals eene poging zou doen en bij goeden uitslag hen zelf naar Banda zou dirigeren.

De majoor van Gisser heeft veelmalen geklaagd, dat hij vroeger een aandeel kreeg in de belasting, die door handelaren wordt betaald onder den naam van laboebatoe, maar dat in de laatste jaren de radja Kilwaroe alles houdt en aan hem niets afstaat.

De radja beweert, dat bij beschikking van den assistent-resident Bosscher van 1851 alleen aan hem het genot dezer belasting is gegeven.

Inderdaad is bij besluit van genoemden ambtenaar van 26 Februarij 1851 bepaald, dat alle prauwen, komende van plaatsen buiten den Molukschen archipel en ankerende in de Ceramlaut-eilanden, onverschillig of zij handel drijven of niet, aan den radja van Kilwaroe zullen betalen voor laboebatoe eene som van *f* 35 koper en dat voor prauwen, welke op de stranden der negorijen worden gezet, voor iedere maand aan het hoofd der negorij voor harga galam zal worden betaald *f* 10 koper.

Bij bevelschrift van den gouverneur der Molukken van 21

Augustus 1833 is het uitsluitend regt op de laboebatoc aan den radja van Kilwaroe verzekerd.

Vroeger bestond ook op andere eilanden het gebruik, dat alle handelsprauwen, afkomstig van buiten de Molukkos, ankerage geld betaalden; op de Goram eilanden werd zelfs van *f* 100 tot *f* 300 per prauw geheven, doch het gevolg daarvan is, dat de vaart op die eilanden bijna geheel is opgehouden en alles naar Kilwaroe trekt, waar slechts *f* 25 per prauw gevorderd wordt. Kilwaroe is thans nog de eenige plaats, waar deze belasting bestaat; de prauwvoerders hebben voor deze betaling het regt om water te halen uit de putten in de negorij en zooveel brandhout of ander hout tot reparatie der prauwen te kappen, als noodig schijnt.

Ik merkte den radja op, dat de tijd tot het heffen van dergelijke belastingen op handelsvaartuigen voorbij was; dat ik aan de handelaren niet zou verbieden te betalen, maar dat hij zelf moest begrijpen, dat de handel door deze heffing niet bevorderd wordt, zooals reeds blijkt uit de omstandigheid, dat prauwen van Boeton en Mandhar niet te Kilwaroe komen, maar te Keffing ankeren en met kleinere vaartuigen, die geen anker noodig hebben en daarom van belasting vrij zijn, naar Gisser en Kilwaroe hunne handelswaren brengen; dat, zoo hij al mogt blijven voortgaan met het vorderen dezer belasting, de majoor van Gisser deelen moest in de betaling voor prauwen, die nabij Gisser ankeren en aldaar zich van water en hout voorzien, zooals met de meeste het geval is, gelijk thans de schoeners Soeroehan en Intang en drie groote paduakans bij Gisser lagen.

De radja scheen weinig genegen deze belasting te doen ophouden. Ik gelastte hem echter af te zien van de betaling voor vaartuigen, die voor Gisser ankeren en op dat eiland het noodige verkrijgen. Verder werd door den majoor van Gisser geklaagd, dat de radja van Kilwaroe het volk van Gisser en Keloe be-

moeijelikt in den aanleg van tuinen op Ceramlaut, bewerende, dat alleen Kilwaroe daarop regt heeft. De radja beroept zich op de beschikking van den adsistent-resident Bosscher van 14 Maart 1854, volgens welke de grenslijn tusschen het gedeelte van Ceramlaut, hetwelk onder Keloe, en het gedeelte, dat onder Kilwaroe behoort, zal aanvangen aan den noordwestelijksten punt en van daar over Oeboes Oeboes naar Mahr, zoodat alles, wat ten zuiden van die grenslijn gelegen is, aan Keloe en wat ten noorden gelegen is aan Kilwaroe toebehoort.

De radja zeide aan niemand te beletten aldaar tuinen te maken of vruchten te plukken, zelfs al werden de grenzen van anderen overschreden, doch dat dikwijls oneenigheid en vechtpartijen ontstonden, wanneer zij de tuinen van andere personen beroofden en dat hij dan verbood, dat tuinen werden aangelegd buiten ieders grenzen. Op zijn verlangen gaf ik aan het volk van Gisser, Keloe en Kilwaroe te kennen, dat door iedereen tuinen konden worden aangelegd op het eiland Ceramlaut, onverschillig op welk deel van het eiland, mits zij de aanplantingen van anderen ongemoeid lieten, hetgeen in den vervolge streng gestraft zou worden.

In het bestuur der negorij Maar voorzag ik op verzoek van den radja van Kilwaroe en benoemde tot orangtoea aldaar den inlander Maar, zoon van den overleden orangtoea Kaitjili. Een gedeelte der bevolking had hem verkozen, een ander gedeelte verkoos den inlander Joenoës, die ook door den radja van Kilwaroe werd voorgedragen; eerstgenoemde heeft meer aanspraken door zijne geboorte en als schoonzoon van den radja loods, die te Maar blijft wonen en zooals de radja van Kilwaroe vroeger gevraagd heeft, zelf toezigt houdt over de negorij.

Eindelijk beval ik den radja van Kilwaroe aan de aangevangen kultuur te doen onderhouden en door meerdere aanplantingen te doen volgen.

Hij beloofde mijne raadgevingen te zullen nakomen en zich volgens het besprokene te zullen gedragen.

Vragende naar de kleine zaken tusschen ingezetenen onderling, zeide de radja deze alle te hebben afgedaan, zoo dikwerf iets ter beslissing bij hem werd aangebragt.

Omtrent den aanvoer van materialen voor de kolenloots op Gisser en den opbouw besprak ik met de aanwezige hoofden het noodige.

Den 20sten Februarij bezocht ik de negorij Keffing, welke in zeer onzindelijken staat verkeerde, hoewel men er reeds vóór tien dagen wist, dat ik in de nabijheid was en naar gewoonte ook hier verwacht kon worden. Zelfs voor de gewone vergaderplaats en de gebruikelijke versieringen was niet gezorgd. De majoor verontschuldigde zich met zijne afwezigheid naar Banda en met de ongehoorzaamheid zijner onderhoorigen. Vragende, wie zijne bevelen niet opvolgden, zeide hij, dat niemand naar hem wilde hooren; aanwijzing van personen zeide hij niet te kunnen doen.

Voor de steenkolen-loots te Gisser waren eenige materialen bijeengebragt en de orangtoea Morissan rapporteerde, dat tien koeli's voor het bouwdepartement te Banda na afloop der poeasa maand zouden worden geleverd,

Eenige geringe zaken van negorij's lieden weigerde ik aan te hooren, omdat de negorij niet behoorlijk en naar gewoonte voor mijne ontvangst gezorgd had.

De negorij Keloe op ditzelfde eiland is iets minder slecht; de radja zeide volk te hebben uitgezonden om materialen voor de steenkolen-loots te verzamelen en binnen weinige dagen eenige houtwerken te verwachten.

Omtrent koeli's voor Banda, zeide de radja, had hij vruchteloos pogingen gedaan; ik raadde hem aan zulks nogmaals te beproeven en merkte hem op, dat de naburige negorij Keffing hem anders zou beschamen.

De radja van Keloe bezwaarde zich over het plaatsen van sasipalen op het rif door de hoofden van Keffing; deze beweerden zulks uit oude gewoonte in dezen tijd van het jaar gedaan te hebben. Ik gelaste dadelijk de palen weg te nemen en een ieder op het rif vrij te laten visschen.

De kapitein van Keloe, ondergeschikt aan den radja, woont op Gisser in plaats van binnen de negorij, waar hij bestuur voert; hij zegt in der tijd naar Gisser gevlugt te zijn uit vrees voor de pokken, die te Keloe heerschten.

Ik liet hem de keus om te Keloe te komen wonen of afstand te doen van zijn ambt; hij koos het eerste en verzocht acht dagen tijd tot verhuizing, hetgeen ik toestond.

Van het eiland Keffing begaf ik mij naar Waroe, welke negorij 's avonds te 4 $\frac{1}{2}$ ure bereikt werd; aan den wal was niet op mijne komst gerekend; de orangkaja zeide eerst den vorigen dag te hebben vernomen, dat ik in de nabijheid was; de negorij Waroe is, wat ordelijken aanleg en bouw van huizen aangaat, eene der beste van deze kust; er zijn ongeveer zestig huizen, waarvan de meeste in zeer goeden staat.

Van Waroe was reeds zwaar en goed houtwerk naar Gisser geleverd; het noodige tot verdere levering en opbouw der loots heb ik met den orangkaja besproken.

Tot het ten arbeid gaan naar Banda bestond bij de bevolking geene neiging. Zij zeiden hout en materialen te Banda te zullen leveren, zooveel als gevraagd werd, maar aldaar te gaan werken waren zij niet gewoon en verzochten daarvan verschoond te blijven. Nadat ik dit onderwerp nog eenigzins besproken en uitgelegd had, beloofde de orangkaja, dat, zoo er welligt personen tot de reis konden besluiten, hij voor hunne verzending zorgen zou.

Kleine zaken waren door den orangkaja beslist.

Ik vond hier twee prauwen met zestien opvarenden, afkomstig van Patani; twee kimelaha's waren aanvoerders; zij waren

over Salwati en Misole tot hier gekomen met vischnetten om handel te drijven en te visschen; zij dachten nog twee maanden uit te blijven en daarna naar hun land terug te keeren; van passen waren zij niet voorzien, omdat, zoo als zij zeiden, het geheel buiten hunnen koers lag vooraf naar Tidore te gaan tot het halen van zoodanige documenten; alleen van den djondjon van Patani hadden zij een verlofbriefje. Daar ik deze menschen kende als visschers en handelaars, die zonder bijoogmerken hun bedrijf uitoefenen, gaf ik hun op hun verzoek een schriftelijk bewijs, dat zij hier geweest en welke hunne voornemens waren.

Den 21sten Februarij bezocht ik de negorij Gah. Hoewel veel beter dan de andere negorijen is deze negorij toch niet meer in denzelfden zindelijken staat als vroeger en schenen de bevelen van den orangkaja niet zoo goed als voorheen opgevolgd te worden, waarover hij ook klaagde zonder echter de onwilligen te kunnen of te willen aanwijzen.

Het noodige omtrent de steenkolenloots besprak ik met hem. Ten aanzien van de arbeiders voor het bouwdepartement te Banda gaf men te kennen genegen te zijn hier te werken, zooveel het gouvernement mogt verlangen, doch tot dat einde minder gaarne naar Banda te gaan.

Twee Manillarezen, genaamd Mariano de la Paz en Maximore Rei, afkomstig van het verongelukte Fransche schip Saint Jean, waren te Goeli Goeli uit de sloepen gedeserteerd en hier aanwezig; ik deed hen naar boord van het stoomschip gaan om naar Ambon overgevoerd te worden.

De orangkaja van Gah is tevens inlandsch gecommiteerde voor de kleine zaken op deze eilanden. Bij wijze van proef is deze betrekking voor den tijd van een jaar toegestaan; hij is eenige malen op reis geweest en werd aanvankelijk door weinige, later door meer negorijen erkend; alleen te Waroe, Kilbat, Kilmoli, Denama, Kiandarat, Kilwaroe, Ondor en

Kilakat schijnt deze nieuwe regeling nog niet veel bijval te vinden, althans aan den gecommiteerde werd gezegd, dat aldaar geene zaken af te doen waren.

De betrokken regenten deelden op mijne navrage deswege mede, dat zij den gecommiteerde gaarne erkennen; doch dat geene zaken te beslissen waren. Aan elk in het bijzonder en later bij rondgaanden brief aan allen gezamenlijk gaf ik mijn verlangen te kennen, dat genoemde orangkaja door hen zoude erkend worden, zooals vroeger door hen was aangenomen.

Van Gah uit bezocht ik den 22sten Februarij de negorijen Wara Waras, Kilbat, Kilmoei en Troi. Overal behandelde ik het onderwerp der verzending van arbeiders voor Banda, doch nergens met beter gevolg dan in de andere negorijen; ook tot het leveren van materialen en werkvolk voor de steenkolenloots te Gisser werd het noodige besproken.

Den 23sten zette ik mijne reis voort naar Kwaos; 's namiddags te 3 ure hield ik hier vergadering en regelde eenige onbeduidende zaken.

Ten opzigte van de kolenloots te Gisser gaf ik de noodige bevelen en omtrent het verkrijgen van arbeiders voor de landswerken te Banda deed ik hier, evenals elders, vruchteloze pogingen.

Van Kwaos ging ik den 24sten Februarij naar de negorij Oerong, alwaar reeds een begin was gemaakt met de verplaatsing dezer negorij naar de nieuwe, daartoe aangewezen plaats; tot verdere verhuizing en geregelden aanleg werden de noodige aanwijzingen aan den orangkaja gegeven.

's Namiddags bezocht ik de negorijen groot en klein Kwammor en stelde den inlander Selamat aan als orang-toea van groot Kwammor ter vervulling van vacature.

Den 25sten Februarij bereikte ik Kilmoeri, alwaar almede het noodige behandeld werd omtrent de boven meermalen genoemde twee onderwerpen.

De radja klaagde, dat zijne onderhoorigen zich regts en links verspreidden en in het bosch en aan het strand woningen bouwden, zoodat hij hun geene bevelen kon geven zonder overal henen boodschappers te zenden en dat zij door deze afgelegenheden hunner woonplaatsen zich meer en meer onwillig betoonden. Naar aanleiding hiervan gaf ik aan het aanwezige volk te kennen en verzocht den radja zulks verder bekend te maken, dat de tot de negorij Kilmoei behorende personen zich aldaar en niet elders moeten vestigen en dat, zoo zij bij eene volgende reis hieraan niet zouden hebben voldaan, hunne buiten Kilmoei gebouwde huizen zouden worden afgebroken.

Den 26sten Februarij te Kissalan aangekomen, hield ik daar dien dag en den 27sten vergadering.

De negorij heeft in vergelijking met de overige negorijen dezer kust een tamelijk goed voorkomen.

De radja van Tobo heeft vóór een paar jaren een geschil gehad met de naburige negorij Hatoemeten, waarin is beslist bij besluit van den gouverneur der Moluksche eilanden van 20 December 1860, no. 1 door aan de negorij Tobo de vergoeding op te leggen van de door haar wegens het afbranden van twee huizen en het omvellen van 13 klapa, 13 manka en 6 pinang boomen aan de negorij Hatoemeten veroorzaakte schade, begroot op 3 thail goud, 34 kain geras en 1 gong artefella.

Reeds vroeger en ook nu beklagde zich de radja, dat deze beslissing was genomen op het rapport van twee regenten uit de afdeeling Saparoea, waartoe ook Hatoemeten behoort, en zijne belangen dus door niemand waren voorgestaan; dat hij echter, de beschikking des gouverneurs eerbiedigende, de boete betaald heeft, hoewel de vernieling niet was, zooals in het besluit is vermeld, daar geene huizen, maar slechts 3 afdaken (poperissa) zijn verbrand en niet meer dan 1 klapa boom is omgehakt en de andere slechts jonge plantjes waren; daarenboven zou van

de genoemde commissie slechts één lid en wel de regent van Aboeboe naar de plaats van het gebeurde zijn gegaan en de regent van Leimitoe in de negorij Hatoemeten zijn gebleven en later het rapport hebben geschreven; de radja verzocht, dat in den vervolge geen regenten van eene andere afdeeling hier zaken komen onderzoeken, omdat zij partijdig zijn en niet gebeurde zaken als gebeurde voorwenden.

Er was nu weder met den radja van Hatoemeten iets voorgevallen. Drie inlanders van de kampong Batloming, Soenglo, Genie en Waseloe genaamd, waren nabij het strand van Hatoemeten ter vischvangst; zij plukten er uit het bosch aan het strand eenige nipa-bladen om sigaren te maken; de radja van Hatoemeten, dien zij echter niet herkenden, daar hij alleen met een tjedako gekleed was, verbood hun bladen te plukken; zij antwoordden, dat zij, aanstonds in de negorij komende, wel het noodige verlof aan den radja zouden vragen; de radja liet hen hierop vangen, aan Waseloe 20 en aan de beide anderen ieder 15 rottingslagen geven en verjoeg hen vervolgens van de raffen.

Den volgenden dag waren de inlanders Boeak, Kawa en Siggar van de kampong Batoeasa aan het visschen op het rif van Hatoemeten; de radja verjoeg hen eveneens en dreigde hen te zullen binden, als zij mogten weerkomen; hij nam al de door hen gevangen groote visch uit hunne prauw en wierp de kleine in zee.

De prauw van den Boeginees Tomparoeka te Batoeasa raakte vlot en dreef weg naar Hatoemeten; de radja vroeg *f* 4 voor losgeld, dat na onderhandeling op *f* 3 gesteld werd. De Boeginees, geen *f* 3 bij zich hebbende, biedt *f* 1 aan en vraagt uitstel voor het overige; de radja weigert en ontneeft aan den Boeginees een badie badie, hoewel deze zeide, dat het wapen aan den radja moeda van Tobo toebehoorde; de radja moeda brengt later *f* 2 aan den radja van Hatoemeten, doch ook nu nog

weigert deze het wapen terug te geven en blijft nog *f* 10 vorderen. Dit is ongeveer een maand geleden.

Tot beëindiging dezer zaken deed ik den radja van Hatoemeten bij brief roepen om te Kissalan te komen. Hij zond echter den bringer des briefs terug met de mondelinge boodschap, dat hij geene zaken met Tobo had en dus niet zoude komen.

Daar Hatoemeten tot eene andere afdeeling behoort als Kissalan, besloot ik geene verdere maatregelen te nemen en liever bij terugkomst te Ambon voor te stellen den radja bij den gouverneur te ontbieden.

Cornelis Madikola, orangtoea van Tobo, heeft zich bij den resident van Banda beklagd, dat de inlanders van Ossong, Toei en Ladiman, in vereeniging met den kapitein van Kissalan, Nafa, zich hebben meester gemaakt van vijf doessons, die den klager van zijne voorouders aankomen; dat die personen sasi in de doessons hebben gesteld en, toen de klager aldaar vijf sagoe boomen wilde kloppen, hem met zijne kinderen gevangen genomen en te Kissalan in het blok gesloten hebben, waaruit hij niet is ontslagen dan tegen betaling van twee lilla's en twee geweren; dat de radja van Tobo later de zaak heeft onderzocht en de doessons in geschil onder de vijf kampongs van het regentschap heeft verdeeld, met welke uitspraak klager zich bezwaard acht.

Bij onderzoek is gebleken, dat de bedoelde doessons van den vroegsten tijd af zijn geweest doesson radja tanah; dat de tegenwoordige radja reeds voor langen tijd de kampong Tobo in het gebruik heeft gelaten dezer doessons, omdat hij uit de overige voldoende middelen verkreeg. Onlangs heeft de orangtoea van Tobo, Cornelis Madikolang, de andere bewoners zijner kampong geweerd en voorgewend, dat hij alleen eigenaar is; de radja heeft toen al de orangtoea's bijeengeroepen en beslist, dat na deze handeling niet alleen Tobo, maar al de kampongs van zijn gebied in het genot der doessons zouden deelen; aanvankelijk

wilde de klager zich daartegen verzetten en dreigde met lilla en geweren; geen aanhang vindende, is hij naar Banda gaan klagen. Vermits na verhoor der oudsten de uitspraak van den radja bleek billijk en juist te zijn, werd deze door mij bevestigd en de orangtoea wegens zijn ongegrond klagen gestraft met twee dagen blok-arrest.

De radja van Tobo klaagde, dat de Alfoeren van het gebergte bijna alle naar het noorder strand zijn verhuisd; dat daardoor Tobo verstoken is van de voordeelen, die de nabijheid van onderhoorige Alfoeren oplevert; dat hij, radja, wegens handelszaken meer dan duizend gulden te vorderen heeft van de Alfoeren, die thans zijn gebied verlaten hebben; dat door die verhuizing ook gedurig gebrek ontstaat aan rijst en djagong, welke vroeger in groote hoeveelheden door de Alfoeren geplant en door de strandbewoners tot gebruik en uitvoer opgekocht werd; dat thans van de negorijen in de Teloeti-baai rijst gekocht moet worden ter voorziening in de behoefte; dat de ontslagen orangkaja van Waroe, Wodaj, en de radja van Hoti orangkaja's over de Alfoeren aanstellen, onder anderen den persoon van Taliara over Bamfia en Batocana over Watoenasa en een ander over Kilbawar, en dat zij eerstgenoemden een zilveren knop hebben gegeven tegen betaling van een lilla.

Ik beloofde, dat dit onderzocht zou worden, maar meende te kunnen verzekeren, dat over de genoemde kampongs orangkaja's zijn aangesteld door den gouverneur der Molukken.

Tot het verkrijgen van werkvolk voor Banda en den bouw der loots te Gisser besprak ik hier het noodige.

Om de zaak der kolenloots ten einde te brengen schreef ik brieven aan al de regenten, herinnerende den last tot levering van werkvolk en materialen en wel door elke negorij tien man, benevens:

door Tobo 100 kajoboera

50 wilde pinangboomen

50 bossen rotting

door Kilmoci als Tobo.

" Oerang	50 kajoboea
	20 wilde pinangboomen
	50 bossen rotting
" Kwaos	100 kajoboea
	500 gabba-gaba
	50 bossen rotting
" Kiandarot	100 kajoboea
	500 gabba-gaba
	50 bossen rotting
" Kianlaut	100 kajoboea
	500 gabba-gaba
	50 bossen rotting
" Denama	1000 atap
	200 kajoboea
" Kilmorie	2000 atap
	50 kajoboea
" Kilbat als Kilmorie	
" Gah	2000 atap
	2000 gabba-gaba
" Waroe	50 wilde pinangboomen
	2000 atap
" Keffing	1000 atap
	50 wilde pinangboomen
" Keloe	1000 gabba-gaba
	100 wilde pinangboomen
" Kilwaroe	250 bamboezen
	25 klapa boomen
" Poeloepandjang	100 kajoboea
	2000 atap
" Amar	3000 atap
	50 wilde pinangboomen

door Ondor als Amar

„ Kilakat als Amar

„ Kataloka als Amar

zijnde te zamen :

900 kajoboea

520 pinangboomen

26000 atap

4000 gabba-gaba

280 bamboezen

300 pak rotting

25 klapboomen.

Bij deze verdeeling is gelet op hetgeen reeds geleverd is, op de krachten van elke negorij en op de onzekerheid of al het uitgeschrevene wel geleverd zal worden.

Aan den radja loods Djoemelaha droeg ik op, voor den bouw zorg te dragen en gaf hem daartoe schriftelijk de noodige ophelderingen, zoomede tegen quitantie de tot dat einde ontvangene *f* 150.

Verder beval ik alle regenten aan om na affloop der voor Gisser bevolen levering, atap voor het bouwdepartement te Banda te bezorgen.

Van Kissalan vertrok ik den 28sten Februarij via Banda naar Ambon, waar ik in den nacht van 1 op 2 Maart aankwam.

NAMEN DER GEWESTELIJKE
EUROPESCHE GEZAGHEBBERS, ENZ.

OP

JAVA EN MADURA

DOOR

J. HAGEMAN Jcz.

(*Vervolg van bladz. 265.*)

Europesche gezaghebbers in de stad Batavia.

Hoofdmannen van Politie tijdens de Compagnie.

1621. Hendrik Bruijstens, bailliuw.
1627. Anthonij Caen, "
1628. Grijp, "
1638. Joan Maetsuijker, "
1640. Ambrosius van der Keer, "
1642. Sijmon van Alphen, "
1677. Vincent van Mook, " en drost, ten platten lande.
1689. Dispontijn, "
1740. Pieter Brookestein, " en drost.
1752. Pieter Greving, " tot 1767.
1768. Jacob Cornelis Mattheus Radermacher, bailliuw tot 1776.
1776. David Julius van Aitsma, 1780 nog, "
1784. Jan Hendrik Wiegeman, " tot 1788.
1788. Sirardus Bartlo, "

1789. Nicolaas Maas, 1794 nog bailliuw.
 1803. Jan van Alten, bailliuw en drossaart.
 1804. Johan Hendrik Hilligert, hoofdschout.
 1807. Hendrik Ketelaar, "

Tijdens het Hollandsch-Fransche Gouvernement.

1808. Pieter Veeris, tot 1811, bailliuw.
 1811. T. Verster, drost.

Tijdens het Britsche Gouvernement.

- 1814 Mei. A. L. P. de Serière, magistraat en bailliuw der stad.
 1815 Sept. A. A. Cassa, bailliuw der stad; 1817 nog.
 1815 Sept. A. L. P. de Serière bailliuw der voorsteden; 1817 nog.
 1815. Willem Jacob Cransen, pres. bank v. magistrature.

Nederlandsch Gouvernement.

1817. Willem Adriaan Senn van Basel, pres. bank magistr.
 1819. Het residentschap ingesteld.

Europesche gezaghebbers in de vroegere Bataviasche
 ommelanden.

Tijdens de Compagnie.

- 1677 Vincent van Mook, bailliuw en drost ten platten lande.
 1678—1685 twee drossaarts, volgens Valentijn.
 1689 tot 1701. Hendrik de Bolla, drossaart.
 1735 tot 1745. Vink, "
 1745. Theodorus van Suchtelen, "
 1746 tot 1750. Gotlieb Johan Adolph von Trabe, "
 1764. Jan Hendrik Pooek; 1773 nog " In 1777
 Raad van Indie.
 1779. Egbert Blomhert, 1787 nog "
 1794. Albertus Henricus Wiese, "
 1795. Andries Hartsinck, drossaart.

1803.	Jan van Alten ,	drossaart en bailliuw.
1804.	J. G. Helmke,	"
1804.	Jan Michael van Beusechem,	"

Tijdens het Hollandsch-Fransche Gouvernement.

1808—10.	Lambertus Zeegers Veeckens, landdrost.
	1810 dito der Jacatrasche en Cheribon- Preanger-landen.
1810.	G. E. Teijssière, landdrost, prefect.
1811.	A. M. T. de Salis, "

Tijdens het Britsche Gouvernement.

1814 Junij.	M. van Doorninck, ads.-res. der Omme- landen.
1815 Jan.	Lieutenant C. Methven, ads.-res. der "
1815—1816.	T. E. Hardij, resident der " tot Junij 1816. (1816 Junij, resident v. Buitenzorg geworden.)

Tijdens het Nederlandsche Gouvernement.

1817.	A. L. P. de Serière, ads.-res. der Ommelanden. De Ommelanden met de stad vereenigd.
-------	--

Europesche gezaghebbers in de vroegere Bataviasche
Bovenlanden.

Kommissarissen tot en over de zaken van den inlander.

1690.	Jan Ferment, (landdrost.)
1710.	Hendrik van der Horst.
1725.	Godefridus Boogaardt.
1740.	Ferdinandus de Roij, tot 1741.
1744.	Pieter d' Espar.
1753.	Nicolaas Hartingh, 1754 Gouverneur van Java.

1756. Karel Willem Treijer.
 1763. Arnoldus Adrianus van Tets.
 1769. David Joan Smit, 1773 Raad van Indie.
 1773. Anthonij van Helsdingen.
 1776. Willem Vincent Helvetius van Rieensdijk.
 1784. Leendert Rolff, tot 1789.
 1789. Hendrik Isaac Guitard, overleden 1791.
 1791. begin. Nicolaus Engelhard, 1799 Raad van Indie. (1)
 1800. Pieter Engelhard, eerste maal.
 1807. Philippus Herbertus van Lawick van Pabst, tot Jan. 1808.

1808. Reorganisatie in beheer en titulatuur.

1808. Jan.—Nov. Pieter Engelhard, landdrost der Bataviasche
 Preanger-landen.
 1808. Nov. G. W. C. van Motman, kommiss. over den inlander
 1809. H. Tency, landdrost over de Bat. en Preanger-
 landen. Prefect.
 1809—10. G. E. Teijssièrè, prefect over de Jakatrasche en
 Preanger-landen.
 1811. G. W. C. van Motman, kommissaris (ambulant?)
 (NB. Van Motman komt voor als aangesteld, eens in
 Nov. 1808, eens in Maart 1809; in 1811 weêr; 1815
 als landheer.)

Britsch Gouvernement.

- 1814 Nov. Lieutenant C. Methven, hoofd-adsistent-resident
 over de Preanger-landen en Buitenzorg, tot Januarij 1815.
 1815. Thomas Macquoid, resident van Buitenzorg, Kra-
 wang en de Preanger-landen, tot Junij 1816; met
 adsistent-residenten.
 1815 Sept. P. van de Poel, adsistent-resident voor de Preanger-

(1) Vergelijk Tijds. N. I., jaarg. III, deel I, bl. 255. N. Engelhard
 was in 1799 ad interim fungerende.

landen, tot 1817 (Julij 1815, notaris te Batavia).
1816. Splitsing in Buitenzorg en Preang. met Krawang.

Organisatie van het gewestelijk bestuur van Batavia, omme-
en bovenlanden,

tijdens het Britsche en Nederl. bewind, tot 1819.

Stad en voorsteden.

Collegie van Magistratuur. (Vroeger bank van schepenen, be-
staande uit een president, vice-pres., drie magistraten, bailliuw
en secretaris).

In 1814 de stad en voorsteden onder éénen bailliuw.

Op 18 Sept. 1815 voor de stad en voor de voorsteden elk
één benoemd.

In 1817 één bailliuw voor stad en voorsteden, en zes onder-
of substituut-bailliuw's, elk voor eene onder-afdeeling
der stad en voorsteden.

Ommelanden van de stad Batavia.

1814 tot Junij 1816. Een resident, adsistent-resident en acht
schouten voor de vier divisien, NW, NO, ZO., en ZW.

1817. Een bailliuw, één schout NO. kwartier, een dito te
Katapang.

Buitenzorg en de Preanger-Regentschappen.

1814 en 1815. Een resident, tevens superintendent over de kof-
fijkultuur, met:

een hoofd-ads.-res. voor de Preanger en Buitenzorg,
een adsistent-resident voor Tjiandjoer en Bandong,
" " " " Indramajoe en Krawang,
" " " " Soemedang, Limbangan,
en Soekapoera.

1816—17. Een resident voor Buitenzorg, met een adsistent-re-

- sident en een inlandsch regent als politiehoofdman.
 1816—17. Een resident voor de Preanger-Regentschappen, met:
 een hoofd-adsistent-resident (P. van de Poel).
 een adsistent-resident voor en te Tjiandjoer (G. Vriese).
 een " " " en te Indr. (A. Marthese).

Oostelijk Java.

Djapan, sinds 1838 Modjokerto.

- 1812—1816 eene afdeeling met Soerabaija.
 1816. A. C. Rudolph, tot 1826 adsistent-resident.
 1826. Het ads.-residentschap ingetrokken.
 1827. J. A. Loth, controleur 1e. kl. over Djapan (Oosterdeel).
 1827. T. C. van Teijlingen, idem 2e. kl. over Wirosobo
 (Westerdeel).
 April 1832. Het adsistent-residentschap hersteld.
 1832. J. D. Halewijn, tot Julij 1835, naar Soerabaija.
 1835. H. D. Potter, tot Junij 1843, naar Probolinggo.
 1843. H. A. Tromp, tot Junij 1848, naar "
 1848. F. J. Willer, tot October 1849, naar Soerabaija.
 1849. A. D. Daendels, overleden Mei 1853.
 1853. C. van de Velde, in Julij 1854 naar Bankalan.
 1854. J. H. Ten Cate, medio 1859 met verlof naar Hol-
 land en overleden.
 1859. J. A. L. Steijn Parvé, van Junij 1859 tot Dec.
 1862, naar Panaroekan.
 1862. G. van Beest Holle, van Panaroekan, Dec. 1862.

Vóór 1812 onder Djokjokarta, sedert onder Soerabaija.

Sidoekari, sinds 1859 Sidhoardjo.

- 1859 Feb. J. H. van der Palm, contrôleur; waarn. ads.-res.
 1859 Dec. benoemd tot adsistent-resident.

Bevovens zuiderdeel der afd. Soerabaija.

Malang.

1816. J. J. Riems, } adsistent van den
 1817. J. H. de Bruijn, } resident van Pasoeroean.
 1821. D. Monnereau. Na Januarij 1823 ontslagen.
 1823 Julij. J. C. Hoffman. In September 1827 wegens al-
 gemeene bezuiniging ontslagen.
 1827. C. of J. W. L. von Winckelman, contrôleur, waarn
 adsistent-resident.
 1828 Mei. J. H. Dickelman, van Probolingo. Eerst in Feb.
 1845 naar Krawang overgeplaatst.
 1845. W. J. M. van Schmid. In April 1854 naar Toeban.
 1854. O. van Polanen Petel. Maart 1858 naar Krawang.
 1858. H. Dessauvagic.
 (In 46 jaren slechts 8 bestuurders.)

Dit gewest behoorde steeds tot Pasoeroean.

 Poeger, Bondowosso en Panaroekan.

I. Pradjekan.

- 1850 Mei. H. C. Bekking,
 1852. A. H. T. van de Poel, } adsistent-resident.
 1853. C. Wiggers,
 1856. J. A. Caspersz, }
 1858 de afdeeling gesplitst in Zuid en Noord.

 II. Bondowosso en Poeger.

- 1858 Aug. J. A. Caspersz; April 1859 naar Bondjonegoro.
 1859 Apr. J. W. van Rijk; Maart 1861 naar Soemedang.
 1861. P. M. van Laren, ontheven op verzoek 1862.
 1862. E. Kalfsterman, contrôleur, waarn. tot Aug.
 1862 Aug. C. de Roon Swaan.

 III. Panaroekan. (Siendoebondo.)

- 1858 Aug.—Dec. W. A. Jellinghaus, naar Soemedang.

- 1858 Dec. J. A. L. Stein Parvé, naar Modjokerto.
1859 Apr. J. J. W. Boers, naar Lebak Jan. 1860.
1860 Mrt. J. H. van der Crab, insp. der cultures geworden.
1061 Mrt. G. van Beest Holle; naar Modjokerto, Dec. 1862.
1862 Dec. M. J. Pool.

(J. A. L. L. Stein Parvé benoemd; naar Pron. verplaatst.)
Poeger, Bondowosso en Panaroekan behooren tot Bezoeki.

